A. H. TAMMSAARE

Kogutud teosed

1

A. H. TAMMSAARE

1

A. H.
TAMMSAARE

Kogutud
teosed
1. köide

„EESTI RAAMAT" · TALLINN 1978

A. H.
TAMMSAARE

Jutustused
Lühiproosa
(1900—1907)

„EESTI RAAMAT" · TALLINN 1978

E
T18

Väljaande kolleegium:
K. Itra, P. Kuusberg, H. Puhvel, E. Sõgel, E. Teder, J. Toomla, A. Vinkel

Koostaja *H. Puhvel*, tekstikriitiline toimetaja *M. Mikli*

Kunstiliselt kujundanud *R. Pangsepp*

T 70305—739
M 901(16)—78 TL—8—16—77

© Kirjastus «Eesti Raamat», 1978

Saateks

A. H. Tammsaare «Kogutud teosed», mille kirjastamist alustati klassiku 100. sünniaastapäeva künnisel, on laadilt tekstikriitiline rahvaväljaanne. Niisugusena on teostesari mõeldud nii kirjandushuvilisele üldsusele kui ka filoloogiliste erihuvidega lugejatele ja uurijatele, mis meie tingimustes näib olevat ainuõige lahendus. «Kogutud teosed» koondavad A. H. Tammsaare ilukirjanduslikku ja publitsistlikku loomingu ning kirjavahetuse ühtsesse teostesarja, mis koosneb 18 köitest. Köited koostatakse žanrilis-kronoloogilisel printsiibil ning nende sisu on järgmine:

1. *Jutustused, lühiproosa 1900—1907.*
2. *Jutustused 1907—1910.*
3. *Miniatuurid, novellid, jutustused 1909—1921.*
4. *Novellid 1923—1939. «Meie rebane».*
5. *«Kõrboja peremees».*
6. —10. *«Tõde ja õigus» I—V.*
11. *«Elu ja armastus».*
12. *«Ma armastasin sakslast».*
13. *«Põrgupõhja uus Vanapagan».*
14. *Näidendid.*
15. —17. *Publitsistika I—III.*
18. *Luuletused. Kirjad.*

«Kogutud teosed» koostavad ja redigeerivad vastavalt väljatöötatud tekstoloogilistele printsiipidele Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjandusteadlased. Redigeerimisprintsiipide väljatöötamisel on kasutatud ka Instituudi keeleteadlaste abi. Tööd juhtivaks ja kontrollivaks organiks on väljaande toimetuskolleegium, mis

moodustati 30. I. 1976. a. Eesti NSV Teaduste Akadeemia presidendi akadeemik K. Rebase vastava käskkirjaga. A. H. Tammsaare «Kogutud teoste» toimetuskolleegiumi kuuluvad K. Itra, P. Kuusberg, H. Puhvel, E. Sõgel, E. Teder, J. Toomla ja A. Vinkel. Toimetuskolleegium otsustab kõik väljaandega seotud sisulised küsimused, kontrollib tekstoloogide, kommenteerijate ja järelsõnade autorite tööd ning suunab köited kirjastamisele. A. H. Tammsaare «Kogutud teoste» üldplaani kinnitas toimetuskolleegium 25. III 1976. a. ja tekstoloogilised printsiibid 9. II 1977. Leping A. H. Tammsaare «Kogutud teoste» kirjastamiseks sõlmiti Keele ja Kirjanduse Instituudi ning kirjastuse «Eesti Raamat» vahel 25. III 1976. Lepinguga kohustub KKI igal aastal ette valmistama kirjastamiseks kaks köidet.

A. H. Tammsaare «Kogutud teoste» kui tekstikriitiliselt kontrollitud väljaande puhul tehakse kindlaks iga üksikteose (ka publitsistliku töö) alustekst, milles kajastub kirjaniku viimane tahe. Tavaliselt omandab alusteksti õigused teose viimane kirjaniku eluajal ilmunud trükk. Kui mõningatel erandjuhtumitel teose viimane kirjaniku elu aegne väljaanne ei väljenda autori viimast tahet, avaldatakse köite järelsõnas vastav kommentaar. Alustekstide kirje on «Kogutud teoste» bibliograafilistes andmetes trükitud tugevama kirjaga.

Kõik «Kogutud teoste» köited varustatakse järelsõnaga, milles antakse lühike kirjandusajalooline iseloomustus köites esitatud teoste loomistingimuste, teoste eripära ning nende retseptsiooni kohta eesti kriitikas ja kirjandusteaduses. Sarja neljale viimasele köitele (publitsistika ja kirjad) lisatakse vajalikud kommentaarid. Peale nimetatud saatetekstide varustatakse iga köide ka kirjaniku vastavat elu- ja loominguetappi iseloomustava pildimaterjaliga. Lepingu põhjal, mille Keele ja Kirjanduse Instituut on sõlminud kirjastusega «Eesti Raamat», lõpetab Instituut «Kogutud teostega» seotud tööd 1984. aastal.

1900

KILGIVERE KUSTAS ÄRAKADUNUD POEG

Kilgivere Kustas

Kilgivere Kustas oli kõige rikkam mees Aruksaare kantnikkude hulgas. Kõik läks tema käes hästi korda. Teised vaatasid kadedusega tema pääle ja rääkisid, et Kustasest enesest ei pidada suurt asja olemagi, aga ta teinepool Krõõt — vaat, see on inimene, kes seda asja kõik nii hästi ajab. Krõõt oli ka tõesti töökas ja sõnakas naisterahvas. Kustasel ja Krõõdal oli nende seitsmeaastalise abielu järele kaks last olnud; vanem neist oli poeg Juku ja noorem tütar Manni. «Jumal tänatud, et meil neid nii palju ei ole nagu Kadaksaare Maril ja Matsil. Mis sa tahaks nende hulludega teha, mis neile selga panna, millega neid toita? Tahes ehk tahtmata, sa pead vaeseks jääma,» rääkis Krõõt mitu korda, kui nad Kustasega kahekesti olid, ja vaatas sääljuures häämeelega, vahel ka päris õrnalt oma mehe pääle. Kustas tahtis nii mõnigi kord oma jumalakartliku naisele midagi vastata, surus aga siiski iga kord need sõnad tagasi. Ta teadis ju, et niipea kui ta midagi asjalikku talle vastab, mis käega katsudes õige on, saab ta kohe noomida oma jumalakartmata oleku pärast. «Midagi ei sünni ilma tema tahtmata,» rääkis Krõõt alati, «niisama on ka selle laste hulgaga lugu.» Ehk mis kõige rohkem Krõõta rahutuks tegi, oli see, et Kustase isa ka tubli lõuamees ja sootumaks jumalakartmata oli olnud; päälegi oli ta ise oma elule otsa pääle teinud. Teised keelasid Krõõta küll, kui Kustas temale kosja tuli: «Ära mine temale, isa oli poolhull, ega tea, kas poegki targem on.» Aga või Krõõt sellest kuulas. Tuul kannab ju mõne seemnetera puust enesest kaugele, võib olla kusagile mäe pääle, kust noor taim juba eluhommikul kõrgelt üle teiste pääde ulatab

vaatama. Natukene tundis Krõõt oma vaga südantki Kustase pääle mõteldes kipitama. Tänini oli Kustas ennast täiesti ilusasti üles pidanud: ei käinud teiste poistega ühes kõrtsis trallitamas, ei riielnud iialgi, oli tubli töömees, ka suitsetama polnud ta veel hakanud, aga juba oli ta 25 aastat vana.

Seitse aastat olid nad ilusti ära elanud: veel kordagi ei olnud nende vahel riiukukk oma tiibu lehvitanud. Alati olid nad teineteise vastu lahked ja osavõtlikud. Kui Kustasel juhtus midagi viga olema, valutas ta pää ehk hammas, oli ta ennast seest ära venitanud, juhtus ka, et tal mõni mure südant vaevas — siis tegi Krõõt kõik, mis ta võis, et oma kalli mehe vaeva vähendada. Niisugusest osavõtlikust olekust tundis Kustas alati kõige suuremat rõõmu. Selle vasta tegi ka Kustas kõik oma naise hääks, mis ta võis.

Haige ei olnud Krõõt veel kordagi nende seitsme aasta jooksul olnud. Kui tal ka vahel oligi mõni pisukene viga, siis ei lausunud ta sellest Kustasele mitte sõnagi, vaid tegi veel hästi rõõmsa näo, sest ta kartis oma kallist teistpoolt kurvastada. Õhtutel, kui nad ühes töölt koju tulid, siis oli Krõõdal veel mõndagi tallitust kodus ees, nagu lehma lüpsmine, sellele sulbi tegemine, seapõrsas tahtis süüa saada, õhtusöögiks oli tarvis midagi valmistada, piimapütta oli tarvis pesta, ja veel muud. Sel ajal kutsus Kustas lapsed oma juurde ema tülist ära, võttis noorema oma põlvedele ehk ka vahel teise teise põlve pääle, sõidutas neid sääl ja laulis ise tasase häälega: «Ämm piu, piu, kass kõrva ja mamm sisse» . . . ehk midagi muud sellesarnast, mida lapsed tasakesti järele nagu osatasid. Mitu korda jäid nad niisuguse sõidutamisega ja laulmisega mõlemad teine teise põlve pääle magama, kusjuures nende pääd hellasti pikkamisi isa rinnale vajusid, mida suuremalt osalt paljas poolmust ja higine kõva linane särk kattis. Kui hää on nõnda magada, kui mureta tuksub süda! Mäletad sa seda? Oled sa maganud nõnda isa põlvel? Ema tuleb kambri. Lapsi nähes ütleb ta: «Oh te väetikesed, kus nad magama jäänud; ära väsinud sest päevasest hullamisest.» Krõõda käed kurnavad piima ehk teevad midagi muud, kuna ta aga silmadega hellalt oma laste pääle vahib. Isa ei liiguta ennast, ta ei raatsi oma kalli laste unerahu segada. Ta äratab neid alles siis, kui toit juba laual on. Lapsed ei taha aga unise pääga mitte

süüa, nad virisevad ja tahavad asemele minna. Ema vaigistab neid ja räägib neile hoiatuseks: «Ei tohi õhtul ilma söömata magama minna, surm vahib siis öösel päitsis.» Lapsed jäävadki kartma ja püüavad und ära ajada ning asuvad laua äärde: Manni ronib ema sülle, Juku aga seisab laua taga püsti. Kui ta aga järi pääle istuda tahab, siis ütleb ema kohe: «Kas sa enam kasvada ei taha, et söögilaua juures istud; seisa aga püsti; muidu ei kasva sa pikaks, jäädki niisamasuguseks pisikeseks. Tead, enne ei tohi sa istudes süüa, kui sa äestanud ei ole.» Nõnda hirmutatakse last iga asja juures, kus ta vastu tõrgub, ja ei panda sääljuures sugugi tähele, et laps ka tõesti seda kõik usub ja kartlikuks jääb. Pärast tuleb mitu korda ette, et Jukud ja Mannid pimedas enam kuskil ei julge olla, veel vähem kuskile minna. Aga mis sest? Saab Juku ükskord suureks ja saab asjast aru, et kõik tühi lori on, mis talle väikeselt on räägitud, siis läheb ta veel seda julgemaks, kui keegi loota võis, ja ei karda vanasarvikut ennastki; ütleb veel koguni, et teda pole olemaski, muidu saaks mõni ju teda näha.

Nõnda elasid meie Kustas ja Krõõt rõõmust ja õnnelikku elu.

Nagu teised suved enne, nii tormas ka tänavune imekiiresti mööda. On ju neid töösid ka kantnikul nii palju. Sääl on heinaajal mõisa päevad teha, rukist lõigata, suivilja kokku ajada, kartulid võtta, kuna sa aga ka selsamal ajal oma tööd ei või unustada. Kõige magusamad päevad nopib mõisaherra ikka omale. Sellest hoolimata on sügiseks kõik korras: mõisapäevad tehtud ning oma töö toimes. Aga või nüüdki rahuaeg tuleb? Võta näpust: omal on heinad ja puud mõne viieteistkümne versta tagast vedada, mõisa viinavooris on tarvis käia ehk ka mõned muud veod kaasa aidata. Pikisilmi oodatakse lund. On ta tulnud, siis on järjesti üks vedamine, käimine, toimetamine, nõnda et aega ei saa silmagi sügada. Nii lähevad kevaded, suved, sügised ja talved ühtemoodi mööda; ka aastad ei muuda ennast. Üks ja seesama töö ja hoolitsemine ning igapäevase leiva muretsemine, võitlemine eluga. Mees on aga siiski rõõmus ja laulab tihtigi selili ree pääl lamades ehk puukoorma järel käies. Ka naine laulab tasakesti kodus voki taga istudes. Lapsed istuvad palja jalu külma savist põranda pääl ja mängivad oma hobuste ja veistega, mis puust on valmistatud.

Ükskord sõitis Kustas laadale. Tal oli kaheaastane sälg müüa. Juba hommiku vara kella kahe ajal tõusis ta ülesse, et hobustele süüa anda ja laada vastu valmistada. Aga ka Krõõt ei maganud enam. Ta tõusis ka ülesse, pani Kustase leivakoti valmis, otsis talle uued soojad sokid jalga, et külm jalgu ära ei võtaks, veel andis ta oma musta villase rätiku Kustasele kaela, sääljuures rääkides: «Säh, pane mu must rätik kaela, see on hää soe ja ei võidu.» Viimaks on kõik valmis; Kustas tõmbab kindad kätte ja hakkab välja minema. «Võta siit teised kindad omale veel ligi, kui esimesed märjaks saavad, siis võid need kätte tõmmata,» hüüab Krõõt ja viib jookstes kindad Kustase kätte. Nüüd tõmbab ta omale lapitud valge kasuka ümber piha ja läheb rehe alla ning saadab teisepoole minema. «Müü ikka va raudjas ära, näe, heinad jäävad juba üsna napiks,» hüüab ta Kustasele tagant järele. See lubab seda. Ilm on külm. Lumi rudiseb, ei, ta karjub, vingub, kriiksub ree taldade all kui hiir. Krõõt seisab niikaua värava pääl, kuni ta enam midagi ei kuule, siis tõmbab väravad kinni, läheb kambri ja hakkab kärmesti ketrama. Vokiratta tasane vurisemine ja laste magamise hingamine sulavad nii ilusasti kokku. Hommikul, kui lapsed ülesse tõusevad, on neil esimene asi küsida: «Kas isa läks jälle metsa?» «Ei läind,» vastab Krõõt: «Isa läks täna laadale, müüb raudja sääl ära ja toob teile saia, ilusad linnud kohe, rosinasilmad pääs.» «Millal ta tagasi tuleb?» küsisid lapsed rõõmsa nägudega.

«Täna õhtul, oodake aga.»

«Ah, ta müüb siis raudja ära?» küsib Juku, «mikspärast ta tema ära müüb, ta on ju nii hää hobune ja jookseb nii ilusasti, saba seljas, kop, kop, kop, ning norskab kõvasti.»

«Ema ütles ju, et ta meile tahtis saia tuua,» räägib väikene Manni.

Päev läks lastel väga pikkamisi mööda, sest nad ootasid pikisilmi isa koju tulema, et neid ilusaid rosinasilmadega linda näha. Õhtuks muretses Krõõt ka selle eest, et mehel hää soe tuba oleks eest leida, kui ta koju tuleb. Ta keetis ka supi valmis: on ju nii hää külmetamise järele sooja suppi süüa. Õhtul, kui ju pimedaks läks, ootasid kõik kolm põnevusega isa tulemist; ka väikene Manni ei lubanud enne magama minna, kui isa koju tuleb. Nad ootasid kella kaheksani — ei kedagi.

Krõõt käis tihti väljas kuulamas, et kas kuuleks tulema teda, siis teaks latritulega rehealla vastu minna, aga asjata — ei kipsu ega kõpsu pole kuulda. Väike Mari hakkas juba uniseks jääma. Ehk mikspärast ei peaks mitte uniseks jääma? Kammer on soe, ütlemata soe. Väikene lambituli, mis sumbunud õhku tumedalt valgustab, meelitab, päris nagu surub lapse silmi kinni. Magus rammestus tungib tervest poisikesest ja kõhnast kehast läbi, mida paljas poolmust särgihilp katab. Toa nurgad, sängitagune ja -alune jäävad nõrgast valgusest sootumaks valgustamata; sääl pimeduses pesitseb hulgakaupa kõiksugu kirjuid ja imelikka elajaid, mispärast ka lapsed niisugustest kohtadest hirmuga eemale hoiavad. Kust need sarvikud ja imelikud elukad sinna on tulnud ehk kuhu nad sel silmapilgul poevad, kui see koht järsku valgustatud saab — selle pääle ei mõista lapsed vastust anda, ka ei tule neile niisuguseid küsimusi meeldegi; neile saab sellestki küll, et ema on kord hirmutanud: «Kui sa ei kuula, vaata, ma lasen kolli sängi tagant nurgast su kallale tulla.» Kui laps seda ei kuula, siis lisatakse juurde: «Tule ära kärmesti, vaata, hakkab praegu jalakanda kinni! Oh kui verised hambad tal suus on.» Noh, nüüd ei ole enam muud kui, Juku, anna jalgadele tuld ja käi jookstes ema juurde. Hirmuvärin käib tema tervest noorest olekust läbi.

Manni seisis püsti ema kõrval ja vaatas, kuidas ema ketras ning kui ilusti voki ratas ja värten ringi käis. Ja ei teadnud isegi, millal ta silmad kinni läksid. Korraga tegid ta põlved — nõksti — ja ta silmad läksid lahti.

«Sa jääd uniseks, mine õige ära magama,» ütles ema talle.

«Ma ei julge, koll tuleb sängi tagast nurgast mu kallale,» väriseb Manni.

«Ei tule ühtegi; ma viin su ise magama, panen teki pääle, ega siis koll kallale ei saa,» räägib ema, võtab siis tütrekese sülle, viib ta hellalt kallistades sängi ja paneb talle teki pääle. Laps ei karda ka sugugi, vaid jääb varsti magama. Ehk mikspärast peaks ta veel kartma? Ema ütles ju, et kui tekk pääl on, siis koll kallale ei saa.

Juku, kes laua otsas õlest põhjaga tooli pääl istub, kerib kärmesti oma paljad jalad üles tooli pääle — kes teab, mis laua all pimedas võib olla.

Kuna ema kärmesti vokki ümber sõkub, ootab Juku

igatsusega isa koju tulekut. Ka temale hakkab viimaks uni silmi tikkuma. Aga isa ei tule ega tule.

«Ei tea, kus ta nii kaua on, kell on juba pool kümme, ja selle aja pääle oleks võinud ta ammugi juba koju jõuda,» mõtleb Krõõt.

Uni on kui vägilane Juku kallal, kuni see viimaks sängi lahendab ja õe kõrvale peagi magama uinub.

Ema ootab üksi. Tema ligi ei julge aga uni sugugi tikkuda, vist kardab ta vokiratta vurinat. Kell saab juba kaksteistkümmend, aga ikka ei ole veel Kustast kodus.

«Ega talle ometi õnnetust ei ole juhtunud,» mõtleb Krõõt pool aralt.

Viimaks, kella ühe ajal, oli väljas krabinat kuulda. Krõõt pani lambi latresse, tõmbas kasuka ümber ja läks rehealla.

«Ometi on ta kodus,» mõtles ta rõõmuga. Ta astus rehealla. Kustas oli hobuse juba väravast sisse tõmmanud.

«Kus sa ometi nii kaua olid? Küll me ootsime sind. Lapsed läksid juba magama, ei jõudnud ära oodata.»

«Mis te siis na väga ootsite, eks te tea, et ma muidugi koju tulen,» rääkis Kustas pool segaselt, ja tema hääl kostis Krõõdale nagu võõrastav ja kähisev, pehme.

Kui ta hobust lahti võttis, nägi Krõõt teda nagu tuikuvat. Pärast, kui nad kambris juba olid, küsis Krõõt:

«Kas sa ei taha mitte süüa? Ma jätsin õhtul supipaja müüri sisse, et soe seisaks, kuni sa koju tuled, nüüd ehk on prussakaid teine täis läinud — paja kaanel põlenud tahapoole serva auk sisse.» Ta vaatas hellalt mehe näo pääle, mis nagu mures ja mossis näis olema.

«Ma ei taha mitte midagi,» vastas Kustas ja laskis pää kahe käe najale laua pääle.

«Kas sa oled haige või . . .» küsis Krõõt argselt.

«Ei ole,» vastas ta lühidalt.

«Või ehk varastati sul raudjas ehk tema eest saadud raha ära?»

«Ennem võib see olla,» ütles ta nagu väsinult ja laskis oma pää veel kõvemini käte pääle vajuda.

«Jumal hoidku küll! Kuidas sul see õnnetus juhtus, seda ei ole sul ju veel tänini ette tulnud?»

«Mine küsi ehk aja taga, kuidas see on juhtunud. Õnnetus ei käi iialgi mööda kiva ja kända, vaid ikka mööda inimesi. Võetud, mis võetud, mis sääl veel

küsida, muudkui ole rahul ja ime käppa, kuni teine sälg kasvab, kelle eest jälle mõne rubla võib saada.»

«Siis võeti sul raha taskust ära? Hoidku ka, missugused need inimesed on! Varastagu, pimedad loomad, rikaste käest, sääl ei ole sest suurt viga, aga mis peab vaene kantnik tegema? Jumal hoidku niisugusi õnnetuse eest!» rääkis Krõõt nutuse häälega. Nutma aga ei haksanud ta mitte; teda ei olnud ka keegi nuttes näinud. Mitmed teadsid rääkida, et tal pisaraid silmis ei pidada olemagi.

«Jumal hoiab . . .» kordas Kustas nagu osatades ja järele mõteldes: «Ei tea, keda jumal enne on hoidnud, kui inimene ise ei hoia. Ehk varas läheb nüüd rikaste loomi võtma — ega ta loll ei ole, et ta oma nina läheb põletama. Kas sa Kolmatsi lugu ei mälesta, kuidas see kuu tõrvamise juures kase ladvast maha kukkus ja surma sai. Eks tema tahtnud herra hobuste vargile minna, mistarvis ta kuudki läks tõrvama, aga miks ta surma sai? Miks ta herra hobuseid kätte ei saanud? Rummu Jüri sugune mees võib üksnes neid kätte saada, aga mine otsi teine niisugune veel. Aga viga siis sinu hobust ehk raha on kätte saada!»

«Neil võiks ju ometi hale meel olla nii vaese mehe raha ära võtta!»

«Vaene mees . . . Mis tükist ma vaesem olen kui teised talumehed? Eks mul ole niisamuti riidega kasukas seljas ja kollased «venesaapad» jalas kui teistelgi. Või arvad sa terve ilma minu vastu niisamasuguse olema, kui sina oled? Eks oota, va veli.»

«Mis tal ometi täna peaks olema,» mõtles Krõõt, «niisugune pole ta minu vastu veel iialgi olnud.» Ta ei mõistnud oma mehele mitte midagi vastata. Ta ei tahtnud ta käest mitte küsida, kus ehk kuidas tal raha oli ära varastatud.

«Kas ase on valmis, magada tahaks, pää hakkab ka valutama,» rääkis Kustas.

«Jah, ma soputasin põhku enne kotis, kui Manni magama panin, võid küll magama heita!» vastas Krõõt.

Kustas kobis varsti magama. Krõõdal ei olnud ühtegi ihku magamiseks. Ta seisis, nagu ta jäänud, kesk põrandat umbes pool tundi aega püsti ja ta pääs keerlesid mitmesugused mõtted. Ta ärkas oma mõtetest alles siis, kui Kustas ju norinal magas. Krõõt vaatas kella pääle; see oli pool kolm.

Ka Krõõt läks magama; ta kustutas enne tule ära ja puges siis mehe kõrva sängi. Kustas magas, suu tema pool. Tasahiljukesti puges Krõõt sellesama teki alla, kus vanameeski magas. Ta nägu puutus mehe lõua külge, mida kõvad habemetüükad katsid. Kui kallis oli talle tema õnnetu mees! Kustas norskas tublisti edasi. Tema soe hingeõhk käis naisele mööda silmi. Korraga käis nagu värin naise ihust läbi, ta pidas oma hinge kinni ja sõnas salaja:

«On see siis võimalik? Kas see tühi eksitus ei ole?»

Veel kord nuusutas ta mehe hingeõhku, ja tõsi mis tõsi — ta haises viinast!

«Oh sa viletsakene, kuidas on sulle see õnnetus juhtunud, kes on sind selle tee pääle vedanud, mu kallis mees?»

Kõik hoiatused, mis teised temale olid öelnud, kui Kustas talle kõsja tuli, ja tema isa elulugu tulid nagu kogemata meelde. Kustas aga ei läinud tema meelest mitte halvemaks, vaid veel kallimaks.

«Kas on meie viletsustele siis hakatus tulnud? Jumal taevas, halasta!» Ja kas ta oli enne nutnud või ei olnud, aga nüüd tundis ta, et palavad pisarad tal mööda palet alla veeresid, ja ta tundis neid nii südame juurest tulevat. Ta oleks häämeelega oma mehe kaela kinni hakanud, tema karedatele huultele suud andnud ja teda südamest palunud, et see esimeseks ja viimseks korraks jääks. Aga ta ei raatsinud Kustase unerahu rikkuda, ei tahtnud teda tülitada. Võib olla ta oleks teda oma palvetega võitnud, nad oleksid eesolevatest õnnetustest päästetud olnud — aga nüüd — nüüd ei ole selleks midagi lootust. Ta nuttis veel natuke aega ja siis tundis omal südame pääl korraga nii kerge ja vaikse olema, mispärast, seda ei teadnud ta isegi.

*

Päevad lendasid kiiresti edasi. Meie kantnikkude elu läks vanaviisi edasi, muudkui kurvemad ja vähem jutukad olid nad kui enne. Krõõda silmad olid tihti punased, mida ta ka oma mehe eest ei varjanud. Endine lõbus jutuvestmine oli täiesti kadunud. Manni, kui ta nägi, et ema nuttis, oli nii kurvanäoline ja seisis, mokad vingus. Pikad pehmed valged juuksed ripuvad sasis tal üle sileda mureta otsaesise allapoole, millede vahelt silmad, need ilusad lapselikud vabad silmad, välja vahtisid.

Juku ja Manni ei räägi enam endi hobuste ja veiste juures nii valjusti kui enne, vaid tasakesti, nagu hirmuga, vahel ka päris sosinal, et mitte oma kallist ema segada, kui see voki seisma jätab ja oma silmi pühib ning hulgad ajad mõtetes seisab, ilma et ta ühtainustki liiget liigutaks. Kustas, kui ta õhtutel vooridest koju tuleb, ei ütlegi nii väga kurb oma õnnetuse üle. Mitugi korda tröästib ta naisukest, et see selle ühe õnnetuse pärast mitte meelt ära ei heidaks. Kallis naisuke on aga nii kurb. Oleks enne millaski mees teda nii hella sõnadega tröästinud, jumal teab, mis ta kõik oleks teinud, nüüd aga ei pane ta seda nagu tähelegi. Teda ei kurvastanud mitte nii palju see õnnetus, vaid see, et ta mees õhtul joobnud oli olnud. Keegi vanaeit oli talle ütelnud, et Kustase joomine saab esiteks nii ootamata pääle hakkama. Juhtub aga ükskord, et ta kellegi tuttavaga kokku saab, kes teda esiteks pool-vägisi kõrtsi veab, siis on tee lahti. See esimene kord saab kui nõidusvägi tema pääle mõjuma ja kas vara ehk hilja — aga see kord tulemata ei jää. Krõõt oli jumalakartlik, ühes sellega ka hästi ebausklik. Ta ütles alati: «Nõiad ja pomisejad on täiesti olemas, ega siis muidu pühaskirjas pole öeldud, et me ei pea mitte nende poole pöörma. Ehk mis tegid nad Egiptuses Moosese ajal? Või ei teinud nad vett vereks oma silmamoondamisega? Ehk kuidas lausuja naine laskis Saulile Saamueli vaimu ette tulla? Niisama kuidas jumala lapsed on olemas, miks siis niisamuti ei või ka kuradi lapsi olla, on ju ometi meil vabadus, kumma poole me aga ise tahame hoida. Ja kui jumal oma lapsi oma vaimuga võiab, mikspärast siis kurat oma jüngrid oma vaimuga ei või võida? — Jah, hirmus on see küll,» mõtles ta natukese aja pärast, «kui meil tõesti see õnnetuse tund on kätte jõudnud.» Niisugustel kordadel hakkas ta ise alati nutma ja palus sääljuures südamest jumalat. Oma alatise kurva näoga tegi ta aga oma mehe elu kodus igavaks ja piinlikuks. Endine armas perekond, kuhu Kustas ikka nii suure häämeelega tõttas, läks tal nagu vastumeelseks. Ta ei saanud milgi kombel aru, miks tema naine, kes enne ikka nii kannatlik ja tubli oli olnud, nüüd nii imelik oli. See tühine neli-viiskümmend rubla raha, mis tal ära varastati, ei löönud ju neid mitte maha. Võlga neil ju kellegiga ei olnud, ehk küll ka tagavarast juttu ei võinud olla; oma kätetööga olid nad endid tänini toitnud, miks ei võinud nad sedasama ka

edespidi teha. Sellest, et ta laadapäeva õhtul purjus oli olnud ja et see esimene kord oli ta elus, ei pannud Kustas sugugi tähele. Ka seda, et tal raha just siis ära võeti, kui ta juba purjus oli, ei tuletanud ta meelde. Ehk mis niisugusest asjast meelde tuletada? Ümber pöörda ei või ta ju enam mitte midagi. Naine ei tea ka sellest. Tema noomimist ja nuhtlevat pilku pole tal tarvis karta. Tihti tuli talle aga meelde, kui magusasti, päris toredasti oli tema pää keerelnud ja kihisenud sel õhtul. Teisel hommikul valutas pää küll natukene, aga mis sest, igal magususel on ju omajagu kihvti sees.

Niisuguses olekus elasid Krõõt ja Kustas ligi pool aastat ära. Nad ei ütelnud teineteisele iialgi halba sõna, aga hääd ei rääkinud nad ka mitte midagi. Krõõt ootas ühtepuhku hirmuga vanaeide sõnade järele tõsisemat pööret oma mehe juures. Mees aga kasvatas kord-korralt kahtlasemaid mõtteid oma endise nii armsa ja kalli naise vastu. Korraga tuli talle veel üks imelik mõte päha. Ta oli hiljuti ajaviiteks pühapäeval ühe pisikese jutukese läbi lugenud, kus sees naine oma mehe ära põlgas ja ühte teist armastama hakkas. See aga ei olnud mitte liht naine, vaid ühe vürsti või hertsogi proua — ta ei mäletanud seda hästi; aga ega siis meie ometi endid nendega või võrrelda. Natukese aja pärast naeris Kustas isegi oma mõtte üle. Päris rumalus, kergemeelsus! Kust ma ometi niisuguse mõtte pääle tulin? Minu Krõõt? . . . Ah, seda pole ilmaski — ta oli ju enne nii hää ja truu. Aga mis peaks tal nüüd ometi viga olema? . . . Aga siiski, niisuguseid raamatu närusid ma enam ei loe, kus seesugune loba sees on. Naine jätab oma mehe maha ja armastab teist! Mõni hääke on seda välja mõtelnud ja nüüd teised peavad uskuma. Ja kui ta tühi mõga on, mistarvis teda kirjutada ja paberit raisata? Enam mitte ilmaski ma niisuguseid ei loe. Ometi, mis peaks tal viga olema, miks pole ta enam niisugune nagu enne. Tal oli nii armas lahke nägu, ise alati jutukas. Ta oli nii kallis naine, teist niisugust ma ei tea. Ehk mistarvis teada mul teiste naisi? Eks igaüks naine ole oma mehele armas, teisiti ei või ju see olla? Ma küsin parem ta käest järele, mis tal viga on . . . Nojah, ma küsin päris otsekoheselt, ehk ei varjagi minu eest, mis ta südant vaevab. Aga kui ta ei ütle — noh, siis saagu mis tahes, eks igaüks lähe siis oma teed. Kauem ma niisugust olekut välja kannatada ei jõua.

Ühel õhtul, see oli kevade poole talvet, kui juba lapsed magama olid läinud, istus Kustas järje pääl, selga vastu sooja müüri toetades; Krõõt ketras kiiresti ja ikka oma hariliku kurva näoga. Ta ei pannud nagu tähelegi, et ta mitte üksi ei olnud, vaid et ka teine inimene veel siin oli. Pika vaikimise järele küsis Kustas:

«Ütle mulle, mu kallis naiseke, mikspärast oled sa alati nii kurb? Kas see rahavargus veelgi sinu meelest ei ole ära läinud?»

Krõõt ei vastanud temale mitte midagi, üksnes tasaselt, nagu kahetsedes vaatas ta oma mehe pääle. Vist arvas ta asjataks selle küsimuse päälé midagi vastata.

«Sa ei vasta mulle?» rääkis mees natukese aja pärast edasi, kusjuures ta tõsiselt naise pääle vaatas: «Ma tean, sa salgad miski saladust mu eest ja arvad, et ma sest aru ei saa. Meie oleme noored inimesed, kas maksab meil niikaua selle raha pärast kurvastada. Päälegi, see kurvastus on ju nii asjata. Sa vihkad mind sellepärast, et ma nii õnnetu olin ja sest rahast ilma jäin, sa tahad mind oma kibeda näoga karistada niihästi kui hommiku kodust lahkudes, nii ka õhtul tagasi tulles. Sa oled mind juba küllalt karistanud. Ka jumal ei karista rohkem, kui inimene suudab kanda, aga sinu karistus kipub minule liig raskeks minema. Ma ei mõista, mis ma peaks tegema, millega oma õnnetust tasuda. Vahel, mitte vahel, vaid enne alati olid sa ju nii jumala pääle lootja, aga nüüd oled sa ka teda nagu unustanud. Sa ei taha mitte midagi enam tema pääle veeretada . . .» Kustas kiskus vastu tahtmist pühakirja siia hulka, et kuidagiviisi oma teisepoole südant pehmendada. Krõõdal läksid ka tõesti silmad vesiseks. «Kui sa veel niimoodi edasi saad elama, ma ei tea siis mitte, mis minust saab ehk mis ma pean pääle hakkama. Töö tahtmine on mul ammugi kadunud, kõik see on mulle nii vastumeelt ja tülgas . . .» Ta tahtis veel edasi rääkida, aga Krõõt ei lasknud.

«Ah, hoidku ka küll!» rääkis ta läbi pisarate vokki seisma jättes ja põllega silmi kinni kattes:

«Ma ei ole ju sind iialgi tahtnud karistada meie õnnetuse pärast, ma ei ole sulle ka ühte ainustki halba sõna öelnud, mikspärast räägid sa niisuguseid sõnu mulle? Sellestki kurvastusest saab mulle küll, mis meil juba on. Mõtle ometi: ööd ja päeva orja, näe vaeva ja viimaks üks võõras tuleb ja võtab kõik sinu käest, uhkustab ja priiskab sinu higi ja verega. Ehk peaks herragi oma

maksudest ühte ainust krossigi maha jätma, mitte ühte kibetki. Ma uskusin enne ilma palju rohkem. Igalt poolt naeratas mulle usk, armastus ja truudus vastu; nüüd ei näe ma aga muud kui petiseid, röövijaid, kõva ja kalgi südamega inimesi . . .» ta nuttis nuuksudes.

«Sa arvad siis ka mind niisamasuguseks, kallis eit. Ma ei uskunud seda enne. Sa nutad. Mis aitab see tühi nutmine? Parem hakkame tublisti jälle pääle, ega me selle tühja õnnetuse pärast veel hukka ei või minna. Me oleme alles noored ja tublid, lapsi ei ole ka palju — nüüd on meil asja selle pärast rõõmustada.»

«Ära räägi nõnda, kallis Kustas! Millal olen ma sind kalgi- ehk külmasüdameliseks nimetanud. Sa oled nii armas ja hää. Ma ei tea isegi, miks ma nüüd nii väga kurvastan, aga ma ei või sinna mitte midagi parata. Usu ometi mind, usu mind nii, nagu sa seda enne tegid, ma ei taha sind kurvastada, sulle meelehaiget teha, aga ma ei jõua ennast hoida. Mu süda kiusab mind taga. Tasane hääl hästitab mind ja ütleb: «Oota aga oota, küll sa ikka saad, see on alles hakatus.» Jumal teab, on see siis tõesti meie õnnetuste hakatus. Ma püüan siiski edaspidi kõik teha, et neid kohutavaid mõtteid oma südamest eemale tõrjuda. Oleme jälle rõõmsad nagu ennegi.» Süda aga rääkis tal sees: «Tühine, sa ei ole enam iialgi rõõmus, sa ei usu teda, sa kardad tema juures hoiatuste täideminemist.»

Krõõt vaatas vesiste, aga paluvate alandlikkude silmadega oma mehe pääle. Pisarad andsid neile kirglise, päris tormilise läike. See vaade meeldis nii väga Kustasele; ta oli sihukest vaadet ennegi tema silmis näinud.

Mõlemad jäid korraga vagaseks, nagu ei julgeks nad enam teineteise rahu rikkuda, nagu ei oleks nende südamete pääl enam midagi varjul olema. Mõlemad aga peitsid oma südame nurgas pisikese täppekese, mis silmanähtavalt ähvardas suureks paisuda. Viimaste sõnade juures tuli Krõõdale tahtmata see õnnetu öö meelde, kus ta oma mehe üle kahtlaseks sai. Kustase mõttes virvendas pool meeldivalt kihisev pää, jutukõmin ja lämmatav tubaka suits.

Kuus aastat on mööda. Kilgivere saun on ikka oma koha pääl. Ka tema elanikkudest ei ole ühtegi ära surnud, ei ole ka ühtegi juurde tulnud; päältnäha on kõik vanamoodi. Aga kui mitu korda naerab suu, aga süda

nutab, nutab verd. Aga las nutta, asjata oleks ju neid veriseidki pisaraid ilmale näidata, sest ta on su valu vastu külm, kalk ja osavõtmata — osavõtmata just niisama sinu kui iseoma vastu. Ta elab ja mässab rõõmsasti hullates edasi ja ei pane sääljuures mitte sugugi tähele, et ta oma hullumeelsuses iseennast kõige sügavamasse kuristikku kukutab ja ka teisi meelitades, nagu nõiduse väel, oma järele kisub. Kui tihti hüüavad mitmed ärksad vaimud selgel häälel rahva poole, nende vigasid neile näidates, aga neid ei võeta kuulda, nende hääled kaovad ja vaikivad kasuta. Kui mitmed märkavad isegi oma vigasid, aga nad ei püüa nendest lahti saada. Neile on see hullumeelne eluraiskamine, iseenese piinamine ja tapmine nii armas! Ka on häälesid kuulda, et meie elu olla ju nii üürikene, et siin asjata oleks midagi parandust ette võtta. Aga eks sa mõtle ometi selle pääle, et sinu parandus, sinu pöörmine ka terve tuleva põlve parandamine ja kosutamine on. Umbrohi, mida sa maha tallad, ei ole nii tugev enam su laste keskel. Küll püüab ta latvu veel maapinnast välja sirutada, aga nende iga, võib olla, on möödas ja nad peavad kaduma.

Kilgivere saun on palju vanemaks läinud selle kuue aasta jooksul. Näib, nagu ei oleks siin enam hoolas mehe käsi ja terav perenaise silm ametis olema. Terve maja on nagu häbenedes maa ligemale ennast lömitanud ja näeb välja nagu kass, kes varblast varitseb, kui see hooletumalt mööda murupinda keksib. Aknad on viltu, klaasid seest katki, millede asemele mõnda kohta lauatükk vana hobuseraua naeltega on löödud, teise kohta jälle vanade närude ehk takkude tropp on pistetud. Need klaasid, mis kogemata kombel terveks on jäänud, mustavad tahmast, nagu ei oleks nemad iialgi pühkimist näinud. Vihma ajal jooksevad mustad veeojad klaasa mööda maha ja annavad akendele nii kurva ja koleda näo. Tuul on katuse tükati päält ära lõhkunud ja suitsenud roovi- ja korralatid vahivad uudishimulikult, aga lõdisedes ilma. Rehealuse väravad, mis enne nii ilusti seisid, on nüüd peaaegu maha langemas. Tõesti, kes kuue aasta eest seda sauna nägi, ei taha teda nüüd enam ära tunda. Muudkui kased, mis sauna ukse ees kasvavad, on nagu lihavamaks läinud ja ka väikesed käharpääga lepad on nende varjus aset võtnud. Aga mikspärast on see saun nii palju selle kuue aasta sees muutunud? Eks

ta peremees ei olnud enne kõige jõukam mees saunikute hulgast?

Aga vaata nüüd! Sa ei tunne endist tublit peremeest enam ära. Mine vaata, kas tal nüüd veel on niisamati kui teistel riidega kasukas seljas ning «venesaapad» jalas? Vaatame, kas ta nüüd veel sõidab iga hommiku hobusega välja ja tõttab õhtul oma armsa naisukese ja laste juurde tagasi, kes teda suure rõõmuga vasta võtavad? Meie Kustas õigust ütelda ei olegi enam saunamees. Ta käib harva siin ja üksnes neil kordadel, kus tal mujale kuskile enam minna ei ole. Siis, niisugusel korral tuleb ta oma madalaks vajunud onnikese juurde, mille üle iga teine saunamees naljatab, kui ta temast mööda läheb, mida aga saunaonu kõik hääsüdamliselt ära kannatab, ainult päev-päevalt vaob onn ikka madalamale — ja poeb tema kriiksuvast uksest sisse, et ulualust leida, kas kurja ilma ehk külma eest; ka palava päevaga on siin üsna hää, ehk küll natukene liiga lämmastav õhk vastu tuleb, aga mis sest? Kõigega peab rahul olema.

Ehk vaatame selle tubli saunamehe pääle, kuidas ta riides on, missugune nägu tal on. Ta on kui päris hernehirmutus. Pääs on tal vana mütsilott, mis juba ammugi närutab, mille laest läbi juuksed uudishimulikult ja kibedalt irvitades välja vahivad, nagu tahaksid nad näpuga oma peremehe pääle näidates ütelda: Vaadake, see on üks täitsa mees! Tuulega tantsivad need irvitajad rõõmsasti päälael. Siis sõnavad nagu naeratades: Joo rohkem, siis saame meie kauemini läbi mütsilae välja vahtida ja tantsida! Mütsikandja naerab, ei, irvitab ka tihti üksipäini olles, nagu mõistaks ta juuste mõtteid — ja siis on ta kõige hirmsam. Elujõud kipub nagu veel kord tema sees mängima; üle palgede — neid pole küll enam olemaski, üksnes paljas luu ja nahk — selgib veel nagu kerge kramplik liigutus, endised suured ilusad silmad, mis aga nüüd tuhmid, punased ja pundunud on, püüavad pääluu seest välja hüpata ja keerlevad väsinult. Mütsinäru sirmi alt ripuvad sassis juuksesalgud üle otsaesise maha ja ulatavad allapoole silmi. Kaela ühes pääga püüab ta nagu õlanukkide vahele ära peita. Pää seisab alati pool ripakil rinna pääl. Terve nägu on tal täis tuimust, lootmata olekut, vahel harva helgib aga silmis siiski nagu kahetsuse ja kibeduse kiir, nagu tahaks ta ütelda: sa näed ju, kui vilets ja vaene ma olen,

eks sul ei ole ristiinimese süda rinnus, et sa mind ei aitaks? Aga alati arvab ta pilkavaid naeratuse sõnu vastuseks kuulma. Kes tegi? Ise tegi. Ja kahetsuse ning kibeduse kiired kaovad jällegi ta silmist. Keha katteks on tal närune hall kuub, mille all ka niisamasugune vest peitseb. Missugune see kuub on, ei või muidu ette kujutada, kui mitte sihukest pole näinud. Eest rapatitest on ta lõhki rebitud, mis muidugi kõrtsis on sündinud, mida aga peremees valge takuse võrkmega on kokku kiskunud, nii et punemed kui helme rida selgesti näha on. Seljatagusega on niisamasugune nali ära tehtud. Siin on kuub kahest kohast lõhki käristatud peaaegu kuni kaelatagusesni; aga ka siin on peremehe käsi punemega appi tulnud. Kuue saba — noh, see närutab ja katkeneb nõnda, nagu ta seda omal kõige parema tunneb olema. Mitte ühte nööpi ei ole enam kuuel ees ning peremees peab tema toredat hõlma alati kätega kinni hoidma, mispoolest ta ka täis herra mantel on. Takused püksid on tal jalas, aga ei mitte lihtsad, vaid toredad triibulised, milledest küll veel vähe nende mustuse pärast aru võib saada.

Ülevaltpoolt on nad nii suure auga vanaks saanud, et kui mitte kuub seda kohta ei kataks, siis ei tea, kuidas meie Kustas peaks käima: vanematelt päritud nahkpüksid vahivad igalt poolt imestades välja, ja oleks needki veel endist karva olema? Jalas on tal kas vanad saapatuhvlid ehk jälle pastlanärud, vahel pole ka mitte midagi. Kui keegi juhtub Kustast tema toreda ülikonna pärast naerma, vastab ta külmavereliselt: «Säh, eks sa anna paremad, kui need ei kõlba.» Ja kui mõni hää perenaine juhtubki talle mõne parema riidehilbu andma, siis on Kustasel esimeseks ülesandeks, kuidas seda viinaka ümber muuta. Nüüd, kui meie Kustase asi vahel juba õige hulluks läheb, siis käib ta kuskil päeviti tööl, lõikab laudu ehk vahel on meistri all tööl kuskil mõnda talumaja ehitamas. Niipea kui ta aga kopika tasku on saanud, siis pole tal enam ööd ega päeva rahu, muudkui — kõrtsi. Talvisel ajal on ta vahest paar-kolm nädalat aega kuskil kõrtsis, kütab sääl ahju ja pühib tubasid, mis eest ta ilma tingimata kausi põhja alati omale saab, mis viinavaadi kraani all seisab. Kõrtsinaine annab vahel ka tüki silku-leiba, kuna kõrtsis käijate teemeeste käest lihagi juhtub saama. Elu on täiesti mureta, halvemaks minna ta ka enam ei või. Mis Kustas on, seda ta

on. Näed sa teda päeval ehk öösel, suvel ehk talvel, ikka on Kustas üks ja seesama: kuub seljas, mütsilott pääs, närused püksid jalas, saapatuhvlid ka ning siin on ta ise ja siin on ta ait. Kui tal enam kuskil usku ega armu ei ole, siis ronib ta oma sauna poole, kusjuures tal alati värin ja valujooned tuimaks jäänud südamest läbi käivad. Ta teab küll, et teda ka siin ei sallita, aga ta tuleb siiski, sest ta teab ka selgesti, et sõimaku ja haugutagu Krõõt nii palju kui tahes, muret kannab ta siiski veel ta eest ja murrab temaga viimase leivatüki pooleks. See on aga Kustasele kõige valusam ja ta võtab ta andid üksnes siis vastu, kui tühi kõht enam sugugi armu ei anna ja kui ta ka tööd enam kuskilt leida ei või.

Krõõt elab, nagu ennegi, ikka alles oma saunas, ehk see küll vana ja kaelà kukkumas on. Ehk kuhu peaks ta minema? Poeg Juku, kes juba kaheksa aastane on, käib Mäol lammaste karjas. Manni on aga alles ema juures. Maksusid Krõõt mõisa ei maksa, päivi ka ei tee. Ehk mis eest ta peaks maksma ja päivi tegema? Kas selle vana lagunenud sauna ja tema aseme eest? Põllud on ammugi teise saunamehe käes. Herra tahtis mineval aastal ka sauna maha lasta lõhkuda, aga Krõõt käis mitu korda mõisas, palus teda härdasti silmavees, laskis tema ette põlvili maha, nimetas teda kõige armulisemaks herraks maa pääl ja tõstis tema lahkust ja häätegusid taevani kõrgeks. Herra noomis ja sõimas teda esiteks küll ta hukkaläinud mehe pärast, viimaks andis ta ometi tema palvetele järele, lubas seda sauna lasta niikaua seista, kui ta ise maha langeb, ja andis Krõõdale ühe rubla raha veel päälegi. Krõõt oli ka oma armulise herra vastu tõesti südamest tänulik. Ta läks liigutatud meelega koju ja oli rõõmus oma päävarju üle. Ta toitis ennast päiviti tööl käimisest oma naabrite juures. Talvel aga ketras ta suure küla perenaistele villu ja linu, mis eest ta leiba, liha, silku, kartulid ja piima sai. Elu oli tal muidugi palju viletsam kui enne, aga nälga ta siiski ei tundnud, sest et niihästi suvel kui talvel tal tööpuudust ei olnud. Loomi ta ei pidanud. Siiski just mitte ilma ta ei olnud. Tal oli ju hästi ilus hallivöödiline isane kass, kes suure häämeelega õlekõrt ehk lõngakera püüdis, mida Manni ta ees veerema viskas. Manniga said nad kahekesi ka hästi läbi. Kui Manni juhtus ema käest natukene liha saama, siis ei unustanud ta ka iialgi oma sõpra ära. Sõber oli ju ka nii kaval. Niisugustel korda-

del käis ta alati lipitsedes Manni ümber ja sorutas ilust linga. Manni vaatas paar korda Hinsu püstioleva saba, suurte silmade ja pika tutsude pääle ning juba viskas ta poole lihatükki ta kätte, ehk küll oma neelud alles kõige suurema hellusega teda vastu oleksid võtnud.

Hiipea kui aga Hinsu lihatüki kätte sai, pistis ta selle kõige suurema isuga nahka, misjuures ta ise saba otsa vangutas, vaatas veel kord ülespidi Manni käte pääle, kus muidugi enam liha ei olnud, ja läks siis külmaverelisèlt minema. Ka öösel ei olnud Hinsu ja Manni teineteisest eemal. Õhtul, kui Manni magama läks, puges ka neljajalgne sängi jalutsisse, tõmbas ennast siin kerasse ja uinus magama. Juhtus Manni öösel üles ärkama ja leidis, et Hinsu jalutsis on, siis võttis ta tema silmapilk ülespidi oma juurde teki alla, millega see ka väga rahul oli. Ehk miks ei võinud ka Hinsu öösel magada? Hiire püüdmist tal ei olnud, sest süüa sai ta muidugi. Pääle kassi olid siin majas veel kilgid, kes toredasti lõhkenud ahju pragude vahel rõõmsalt laulsid. Ka prussakaid oli sooja müüri ääres näha ja lutikad kippusid sängisammastes vägisi liginema, ehk küll Krõõt neile tihti keeva veega sauna tegi. Vagaselt ja tähelepanemata veeresid päevad edasi.

Kustase saunas käimist ei pannud ta elanikud nagu tähelegi. Kui Manni teda nägi tulema, siis ütles ta alati: «Ema, ae, ema, va Kustas tuleb jälle! Küllap ta kere on vist jälle hele, ära anna talle enam süüa, muidu käib ta alati siin!»

«Ole vait, mis sa haugud! Ära nimeta teda Kustaseks, ütle ikka isa!»

«Või isa, kas tema ka mõne isa on!» rääkis Manni ja jäi vagusi.

*

Oli augustikuu lõpp. Terve päev otsa seisis päikene pilvede taga; vihma tibas kaunis tihedasti. Õhtu eel läks tuul kangemaks, taevas läks veel segasemaks, kui päeva oli olnud; vihma hakkas kui oavarrest maha tulema. Oli juba tume videvik, kui Kilgivere Krõõt oma Manniga suurest külast kodu jõudis. Nad olid mõlemad peaaegu läbimärjad ja pugesid nagu argselt endi sauna, sest nad teadsid, et neil ka siin hääd vihmavarju ei ole. Nad võtsid endi päälmised märjad riidehilbud seljast

ära ja pugesid ühte sängi magama. Paraku, kas maksab seda aga sängiks nimetada! Aga jätame talle see nimi. Säng nagises ja tudises nende raskuse all, vist oli ta juba ära kõdunenud ja ootas, millal aga paras aeg oleks kõhuli olema lasta. Katteks oli magajatel jäme takune tekk, mis küll väga viletsalt neid soojendas. Krõõt ja Manni ei saanud veel magama uinuda, kui nad kambri ukse krääksumist kuulsid ja keegi astus sisse.

«Vist va Kustas,» sosistas Manni emale, «kes teda nüüd jälle siia pidi ajama.»

«Ära räägi nii rumalasti, tal on ju hing sees, ega ta lausa taeva alla ju ikka ei või jääda. Jumal aidaku küll!» õhkas ta lõpuks.

Kustas seisis natukene aega ukse all paigal, köhatas ja püüdis nagu häält teha, vist tahtis ta midagi rääkida, hääl aga ei tulnud tal rinnust, vaid muutis end tühjaks, kergeks kähisemiseks. Krõõt ohkas kuuldavalt. Natukene aega oli jälle kõik vagusi.

«Krõõt!» hüüdis Kustas kähisedes ja sel kähisemisel oli niisugune kõla, nagu tuleks ta kõige sügavamast südame põhjast ja nagu oleks rääkija ise sääljuures ärritatud olema.

«Mis ta kuriloom peaks ometigi kähisema sääl, kui vagane ei märka olla!» sosistas Manni emale.

«Ole vait, mis sa lobised!» vastas ema.

Kõik oli vaikne.

«Krõõt!» kostis jälle kähisev hääl.

«Ole vagane!» sosistas Manni emale.

«Seisa paigal!» käskis ema Mannit.

«Mis sa tahad? Mis sul viga on?» küsis Krõõt karmilt Kustase käest.

Küsitav ei vastanud mitte midagi. Oli nagu liikumist kuulda või valju hingamist, vastus jäi aga siiski tulemata.

«Mis sa hüüdsid minust?» küsis Krõõt teist korda.

«Mu himu on niisugusest elust otsas! . . .» rääkis Kustas ohates.

«Noh, eks sa siis tõmba nöör kaela ja sõida teise ilma. Himu otsas . . . säh, mis sa sellest minule kiidad, ega minul sind tarvis ei ole, kõrtsidele ei too sa ka enam suurt kasu.»

«Kui mul südant ei oleks sees olema, ma oleks ammugi juba siit ilmast kadunud olnud, aga see sädemekene, see põlev süsi mu sees, see ei anna mulle siin rahu,

ei lase mind teise ilma minna,» rääkis Kustas tasase värisseva häälega.

«Süda on sul aga küll. Ehk mikspärast ta sulle siis rahu ei anna, kas kopikas juba nii otsas ja peenikene pesa? Eelti olid sa ju nii rahul. Kui sul süda oleks rinnus olnud, ei sa siis oleks kõike oma kraami pikkamisi kurgust alla lasknud. Kas sa mälestad, kui sul esimest korda hobuse raha taskust ära varastati, kui sa ise purjus olid, ja sa tuled koju ning ei räägi mulle sellest sõnagi — kus su süda siis oli? Anna vanamehele paarkümmend kopikat raha, katsu, kas siis veel süda rinnus on? Ehk ei mälesta sa seda, kui sa lehma ära müüsid ja enne koju ei tulnud, kui kõik kõrist all? Või kus sa oma võigu ruuna kõige reega tükis panid? Kõik valasid südame pääle, et hästi kriiskaks. Kriiska nüüd ka, ega kõrtsid veel kuivad ei ole. Aga nüüd, kus kõik otsas on, nüüd on sul süda, sädemekene. Süda sul ei ole ka veel niisuguseid sõnu rääkida, ise vana inimene ja laste isa, aga nendega ei ole tegemistki, las kolgata mööda ilma ringi nagu vasikas suures tallis, ei juhatajat ega talitajat . . .»

Krõõt pidi veel edasi pajatama, korraga jäi ta aga kuulatama. Mis see tähendab? Ta nutab. On tal tõsi taga? Ta teeb vigurit, tahab mind jällegi petta.

«Mikspärast Kustas nutab?» küsis Manni. Ema ei vastanud talle mitte midagi selle küsimuse pääle.

«Noh, nüüd on lugu, hakkab töinama ka veel, nagu väikene, mine viimaks veel hälli otsima, kuhu pisikese Kusti magama äiutad. Asjad on need mehed küll. Teeb ise kõige hullemad tükid läbi ja mine sõna nimetama, nutt lahti. Päris naeru väärt! Ja ise tahab naise üle valitseda. Mis niisugune armetu naise üle valitseb? Ehk päris totter on ka see naine, kes sihukese lollikese käsku kuulab. Tema käsu järele oleks pidanud mina ka vist kõik kõrtsi tassima ja kõrist alla laskma, kas ei oleks aga tore olnud, täiesti ilus paar, ja täna oleksime kuskil kuusepõõsa all istunud ning nutnud oma lolluse üle. Jumalale tänu, et mul veel nii palju mõistust on. Ehk missugune hull seadus — naine peab mehe sõna kuulma? No mis asjamees tema õige mul on, et ma tema sõna pean kuulma? Anna teisele kannikas leiba, silku otsa pääle veel ka, et nälga ära ei sure, aga ise kuula tema sõna . . .»

Krõõt jäi kuulatama.

«Ta nutab nii haledasti, kas tal nii hale süda on?» küsis Manni, «mikspärast ta enne ilmaski ei ole nutnud?»

«Sina ole ka vait, pea lõuad kinni oma rumala küsimustega. Sina ka tead midagi,» käratas Krõõt. Laps jäi kartlikult vagaseks.

Kustase silma ette kerkis terve möödaläinud elu. Ta nägi ennast veel jõuka saunamehena armastava naise ja laste keskel. Talle tuli ka meelde esimene rahavargus, lämmatav tubakasuits, joobnud meeste kõne põrin. See oli talle praegu läila. Pääle selle lendas hulk sündmusi tema silmade eest läbi, üks imelikum kui teine.

Ta rinnus ärkas kibe kahetsus oma tegude pärast. Veel mälestas ta oma armsa, aga kurva Krõõda viimast südamlikku kõnet, tema vesisid silmi — see kõik käis kui kaheterane mõõk ta südamest läbi.

Krõõt tahtis noomima hakata. Ta sai paar sõna ütelda, kui kobinat kuulda oli, mispääle ka ukse kräägsumine kostis: Kustas läks saunast välja.

«Eks ole pääst hull, jookseb ära ka veel, kus pergel ta pimedas selle vihmaga läheb? Kustas! Kustas, ae!» Ei häält ega vastust.

Krõõt läks sängist välja ja jooksis särgi väel ukse pääle järele ja hüüdis teda mitu korda, kuna ta aga miskit vastust ei saanud. Kaugenevad sammud mööda veelompe teatasid, kuhupoole Kustas läks.

Krõõt tuli kambri tagasi ja puges jällegi oma erutatud tütrekese kõrvale magama.

«On ikka lapse aru teisel — mis viinajoomine kõik ei või teha!» sõnas ta.

«Mikspärast ta nuttis?» julges Manni küsida ja puges ise ema ligemale.

«Mikspärast . . . Eks sa mine küsi ta käest. Mine nüüd hullu käest küsima, miks ta metsa jookseb.»

Väikest Manni erutas aga see va Kustase nutmine väga. Ta hakkas peaaegu kartma. Aga ka Krõõda süda ei olnud rahul, sest niisugune polnud ju Kustas veel iialgi olnud. Imelik, mispärast pidi ta nutma? Kas ta ehk viimast korda üle selle sauna läve astus, et oma endise kalli naisukesega jumalaga jätta ja siis alatiseks kaduda? Või tahab ta ehk pöörda oma elust? Ehk on kahetsus ta rinnus maad leidnud? Ta ütles ju, et süda ei anna enam rahu. Ja see sädemekene . . . Võib olla, ehk rääkis ta puhast õigust, ja mina sõimasin ja noomi-

sin teda asjata nii valjusti. Krõõdal sai korraga hale meel oma mehe üle. Ka temal lendas nende minevane elu silmade eest läbi. «Ah, kui hää ja armas ta enne oligi sonis ta oma mõttes, aga see kõik oli nagu kaunis unenägu. Selle järele tormas hulk kohutavaid pilta tema silmade eest läbi. Ka esimene õnnetus kujunes nii selgesti tema meeles.

Mehe kurb nägu, tema kartused, ühe teki all magamine, õnnetuse põhjuse märkamine, tundmused oma kalli, aga õnnetu mehe vastu — ja nüüd! Nüüd põgeneb ta nuttes oma naise juurest pimedasse õue, kus külm vihm ladinal maha sajab.

*

Kolm nädalat läks mööda, ilma et saunarahvas va Kustasest miskit teadust oleks saanud. Ka enne oli nii pikki vaheaegu olnud ja veel pikemaid, aga iialgi ei äratanud see niisugust tundmust Krõõda rinnus kui nüüd. Vist oli see sellepärast, et Kustas iialgi veel sel kombel polnud lahkunud kui viimati.

«Ei tea, kus see Kustas nüüd on, kas ta veel peaks meile tulema? Peaks olema, et ta enam iialgi ei tule, ma kardan teda sestsaadik, kui ta siin pimedas nuttis,» rääkis Manni emale ühel laupäeval.

«Rumal laps, miks sa nõnda mõtled, ta on ju sinu isa. Kas sa teda siis sugugi ei salli?» rääkis Krõõt pool õrnalt ja vaatas hellalt oma kalli tütrekese pääle.

«Ei mina teda küll või sallida. Sa valetad, et ta minu isa on. Vaata, missugused riided ja missugune müts tal on — päris hernehirmutus, mis Mäol nägin, kus Juku karjas käib. Poleks tal neid pikki sasis juukseid ja seda vana mütsinäru olema,» rääkis Manni.

Laupäevane päev jõudis õhtule. Krõõt ootas aga tungivalt oma mehe tulekut. Ta vaatas tihti tee poole, kust Kustas harilikult tuli, aga kõik asjata.

Öö läks rahutult mööda. Pühapäeva hommikul, umbes kella üheksa ajal, hüüdis Manni järsku emale, kes raamatut luges:

«Üks külamees tuleb meile, komps käes teisel!» See oli lapsel tõesti uudis, sest neil käis väga harva külalisi, pääle Kustase ei käinud neil peaaegu mitte keegi.

Ema astus akna juurde võõrast vaatama.

«Ui aeg, see on ju Kustas, kas sa ei tunne teda enam!»

rääkis Krõõt nagu ehmatades. «Näe, uus pintsak teisel seljas, uued takused püksid ja nartsud, pastlad jalas, ka teine müts on tal pääs — ei tea, kust ta nad kõik on saanud. Komps ka käes, mõni teab, mis tal sääl on.» Ta jäi vagusaks. Tulija astus uksest sisse.

«Tere hommikut!» ütles ta.

Krõõt aga ei võtnud tervist vastugi, vaid ütles:

«Noh, ära ikka ära, sa oled päris teiseks inimeseks ümber muutunud. Kust sa uued riidehilbud kõik oled saanud, mõni kinkis või?»

Manni puges ema kõrvale ja vahtis säält kui nirk üksisilmi teravalt isa pääle. Vist oli Kustas nüüd enam isa moodi.

Kustas vahtis häbelikult maha. Ta nägu oli kui kurjategijal, keda praegu ähvardatakse Siberisse ära saata.

«Ma ütlesin sulle ju üks õhta, et niisugusest elust mul himu otsas on,» sõnas ta tasakesti Krõõdale.

Krõõdale tuli elavalt see õhta meelde ja tal oli korraga hale meel oma endise mehe pärast. Kõik tema meelepaha, haugutamised, sõimamised kadusid korraga.

Krõõt astus mehe juurde, kes järje pääle maha oli istunud, vaatas tema pintsakit ja püksa ning küsis:

«Kust sa need oled saanud, enne sul ei olnud neid.»

«Mul oli enne veel palju rohkem, aga nüüd — noh, nüüd olen ma peaaegu kõigest ilma,» vastas Kustas.

«Ta kahetseb, ta on pöörnud,» mõtles Krõõt rõõmuga. Ka Manni astus isa ligemale ja vahtis ikka endist moodi tema pääle. Isa ei tõstnud oma silmi kordagi üles ega vaadanud omakste poole. Kas ta võis aimata, missuguse pilguga tema kallis naine ta pääle vaatas. Ta silmitses ta ülespundunud, veelgi punaseid silmi, tema aukus palesid, mis nagu kolletanud puuleht välja nägid; ka tema kondilistest kätest jooksis hell vaade üle.

«Manni, säh, ma tõin sulle natuke saia. Kas sa tunned mind veel?» rääkis Kustas ja ulatas komsu tütrekese poole, ilma et ta silmi oleks ülesse tõstnud.

«Näe imet, Mannile tuuakse saia, aga minule ei anta, vist on tema armsam kui mina,» rääkis Krõõt rõõmsal meelel.

Manni aga puges kartes ja häbenedes isa selja taha ja ei võtnud mitte isa kingitust vastu.

«Ole last, häbeneb teine. Tule siia, võta vastu ja löö isale patsi, anna käemusu ka,» rääkis Krõõt ja tõmbas väikese Manni isa juurde.

Sel ajal kui Krõõt Manni oma juurde tõmbas, laskis Kustas nagu vargse viisil oma silmad üle naise näo käia, ta südames oli tundmus, nagu ei oleks temal selleks mingit õigust enam. Ta tahtis ja lootis, et see õigus tal ükskord jälle saab olema.

«Oh kui vanaks on ta jäänud,» sähvas välgukiirusel ta pääst läbi.

Ema pani tütrekese oma põlvede ette seisma. See hoidis silmad häbelikult põrmanda poole ja pidas parema käe esimese sõrme suus.

Nüüd võttis Manni isa käest komsu vastu. Ema aitas ta lahti võtta. Seal oli kümmekonna kopika eest kompvekka ja ka paar naela heeringaid.

«Oi, mis siin aga kõik ei ole,» rääkis Krõõt, mis ajal Kustas jällegi tema pääle vaatas.

«Vaat, mis ilus lind, rosinasilmad pääs!» hõiskas Manni rõõmuga, ühte saia pihku kahmates. Nende sõnade juures tuli Krõõdal äkisti meelde, et ta ise kord lastele neidsamu sõnu oli rääkinud, ja ta tõstis oma silmad mehe poole; nende pilgud juhtusid kokku. Nad vahtisid liikumata natukene aega teineteise silma. Ah, need olid pilgud täis haledust, kahetsust, häbi, aga ka täis hääd meelt ja rõõmu. Kas mõistsid nad teineteist? Ühel pool südamelik andekspalumine — teisel pool puhtast hingest andeksandmine. Nad ei avalda oma mõtteid sõnades: nad mõistavad muidugi teineteist. Neil ei ole ka ilusaid sõnu, ilusaid pehmeid sõnu, milledega oma mõtteid avaldada.

«Manni saab täna saia, läheb maiaks, ei taha pärast enam leiba süüa. Söö aga ilusti, ära maha poeta,» pööras ta tütrekese poole; ühes sellega vaatas ta põrandale, kus väikene saiaraasuke maas oli, tõstis selle ülesse, puhus prügid küljest ära ja pistis suhu.

«Oota, ma toon leiba, maitseme heeringaid ka,» rääkis Krõõt edasi. Ta astus silmapilk sahvrisse ja tõi säält leivakannika välja.

«Tule, istume laua juurde ja võtame natukene leiba,» ütles ta Kustasele. Sellest, et nad niikaua aega kui võõrad ja pool lahus olid elanud ja et täna neil kui suur rõõmupäev on, ei lausunud ta sõnagi. Ehk mis tühje sõnu rääkida, nad olid muidugi mõlemad rõõmsad ja õnnelikud, et nende elusse uus pööre oli tulnud.

Kustas istus varsti laua äärde oma naise vastu, kes teinepool lauda aset võttis. See oli vast rõõm, jälle kord

kui abielupaar ühe laua juures süüa. Ka Manni ei kartnud enam oma isa. Ta seisis juba õige tema ligidal ja sõi saia.

Sellest päevast saadik elasid Krõõt ja Kustas jälle nagu mees ja naine. Nende elu oli jällegi õnnelik, kui ka küll mitte korralik. Mõlemad käisid päiviti tööl, kust nad aga tööd said. Iga laupäeva õhtu tuli Kustas koju, et naise ja tütrekese juures ometi natukene aega viibida. Vahel tuli tema ka nädala sees õhtutel viie, kuue versta tagast koju, oli ööd siin ja teisel hommikul juba koidu puhkel läks ta jälle minema. Väiksel Mannil hakkasid kord-korralt paremad riided selga ilmuma; viimaks tekkisid tal ka krägisevad pastlad jalga. Aga ka Jukut ei unustatud ära. Esimene asi, mis vanemad tema üle aru pidasid, oli see, kuida teda talve kooli panna. Muu eest ei olnudki ka neil tarvis muretseda, seda kõik sai ta ise oma teenistuse eest ja Mäo rahva helde käe läbi. Poiss oli tubli ja hoolas karjane. Ta oli ka väga õrna südamega. Kui teenijad teda tema isa pärast naerma hakkasid, siis oli temal ainus abinõu — nutmine. Ta kurvastas mitu korda selle üle üksipäini olles, et tal niisugune isa oli. Mitu korda sõimasid teised Jukut ja ütlesid: «Mis sinustki saab? Kuida känd, nõnda võsu. Isa on suur joodik, arvad enesest vist parema saama.» Niisuguste sõnade üle mõtles ta alati järele. «Kas siis tõesti minust niisamasugune joodik peab saama? See ei või olla. Minust peab tubli mees saama, olgu mis on.»

Sügise poole jäi Kustas mõneks päevaks koju ja kohendas sauna natukene seest- kui ka väljastpoolt. Tõi lähema naabri käest mõne koo õlgi, parandas lagunenud katuse ära; lõi rehealuse väravatele naelu kinnituseks sisse, pani aknatele jälle ruudud sisse ja veel muud. Ta pidas ka ükskord Krõõdaga aru, et kui nad paar aastat tublisti tööd teevad ja hästi kokku hoiavad, siis võiksid nad ehk selle pääle mõtelda, et uut sauna endile ehitada. Muidugi teada, kui mõisaherra palke ei anna ja abiks ei ole neile ehitamise juures, siis ei maksa seda ju ette võtta. Nende endi jõud on ju nii napp. Võib ju ka mõnda teise kohta elama asuda. Veel rääkis Kustas, et oleks olema tarvis tuleval kevadel põllud jälle oma kätte võtta, mis ennegi tema harida olid. Aga kuidas saada? Läheks mõisa herrat paluma, läheks Krõõdaga kahekesi, langeks ta ette põlvili maha, annaks kas tema jalgadele suud — ja võib olla, ta ehk võtab

[illegible] endised põllud naabri saunamehe käest ära ja annab neile tagasi. Aga kust võtta hobust, sahka, vankrit ja ka teisi tööriistu ja nõusid? Omal ei ole, teise käest paluma ka ei julge minna. Ehk minegi paluma, kes sulle annab. Igaüks tuletab möödaläinud elu meelde, naerab, pilkab, ja sellega on kõik. Paraku aeg, mis juba nüüdki kõik teised saunikud ei rääkinud! Üks oskas hästi, teine veel paremini, muudkui kuula ja kannata. Tulistatakse ju nii harva seda meelde, et inimene ekslik on ja et tema sisemine hääl eladeski täiesti ei sure. Vara ehk hilja teeb [elu] inimesele selgeks kõik tema eksitused ja sunnib teda ümber pöörma.

Sügise sammus mööda, tali seisis ukse ees. Krõõt hakkas nagu ennegi küla naistele linu ja takku ketrama. Ühes oma ketramise juures õpetas ta ka Manni punase kuke aabitsast lugema, mida isa oma tütrele kingituseks oli ostnud. Kustas käis metsas puid lõikamas. Õhtutel ruttas ta rõõmuga oma vana ja kokkuvajunud sauna poole, kus teda abikaas ja tütrekene juba ootasid. Manni ei kartnud enam isa. Igal õhtul oli ta esimene asi isale kõik ette lugeda, mis päeval õppinud oli. Isa kuulas teda häämeelega ja silitas hellalt tema valkjaskoldseid juukseid. Kui rõõmsad ja rahul olid nad teineteisega! Nad elasid ilmakärast eemal, ükski ei seganud neid nende rõõmus. Ah kui armas on ka kõige viletsam saunahurtsik inimestele, kes teineteisega ilusasti rahul on. Ja nad ei avalda seda mitte sõnades — nad ei mõistagi seda, — vaid ikka ja alati tegudes.

Tihti aga kurvastas Krõõt selle üle, et tema kallis mees enam niisuguse tervisega ei olnud kui kuus aastat tagasi. Ehk mees ise küll iialgi miskit häda ei kaebanud, märkas Krõõt siiski, et ta nägu päev-päevalt ikka kõhnemaks jäi. Tööd tegi ta aga vanaviisi edasi.

«Miks sa nii vähe sööd? Sa lõped ju sel viisil viimaks sootuks ära,» ütles ükskord Krõõt Kustasele. See ei vastanud selle pääle mitte midagi, ainult kibe naeratus lehvis üle tema näo. Kustunud silmades helkis nagu midagi.

Tali läks ilma suurema muudatuseta mööda. Kevade poole talve otsustasid Kustas ja Krõõt mitte maid veel oma kätte võtta, sest et see neil väga raske saab olema. Nad tahtsid selle suve veel päiviti tööl käia ehk jälle Kustas kaupleb kusagile peremehe juurde suviliseks. Lihavõttepühad jõudsid kätte. Lumelagunemise aeg oli

ligi. Suurel nädalil pööras ilm korraga sulale, puhus kange õhtutuul, päikene aitas omajagu ka ning lumi kadus kui vaht, ainult veeojad tunnistasid, et ta oli olnud. Tee oli väga halb, mispärast ka Kilgiverelt esimesel pühal ükski kirikusse ei läinud. Teisel pühal läks Kustas üksipäinis välja. Krõõt keelas teda hommikul välja minemast, aga ta läks siiski. Kustas oli praegu keha poolest kui surmavari. Naine vaatas haledusega selle pääle, kuida mees silmanähtavalt lõppes. Küll püüdis paremad suutäied tema jaoks hoida, aga kõik asjata: Kustas sõi imevähe, teadmata, mispärast.

Kustas läks kirikusse, aga siin oli ta nii rahutu. Ta ei pannud õpetaja sõnadest peaaegu mitte ühte ainustki tähele. Pääle kirikuaja oli esimene töö kohe kõrtsi minna, aga seda tegi ta nagu kartes ja vargsil viisil. Ta astus leti juurde ja nõudis sorokohvka välja, mida ta natukese ajaga tühjaks tegi. Kerge puna tõusis ta palgele, ta läks elavamaks. Ta võttis veel, kuni ta jalgade pääl tuikuma hakkas. Ta oli aga enese pääle pahane, et ta tuikus. Sääl astus Mäo peremees sisse ja ta nägi teda. Kustas ei häbenenud kedagi, niisamuti ka mitte teda. —

«Tere, aus peremees!» hõiskas ta temale vastu. «Tule, ma ostan sulle pool naela, mul on raha täna kui heinu!» ja ta näitas uhkesti oma püksitasku pääle, kus rahakott seisis.

«Kuidas sa täna jälle purjus oled? Sa jätsid ju viina maha? Mis ütleb nüüd Krõõt? Käib jälle, silmad peos,» rääkis Mäo Mart.

Need sõnad panid Kustase natukene mõtlema.

«Naiste asja ehk kedagi! Eks nemad nuta alati, mine tee nad targemaks,» ütles ta vähese vaikimise järele ja lõi ise käega allapoole.

«Noh, kas sul siis oma eidest sugugi kahju ei ole ja väike Manni on sul ka kodus. Mõtle ometi, kuidas nad sind kodus ootavad, ja sina jood kõrtsis.»

Kustas ei vastanud nende sõnade pääle mitte midagi, jäi norgus pääga seisma ja üle õhetava näo lendas kibe joon.

«Eks sa mõtle ometi, missuguses viletsuses su omaksed olid terve kuus aastat, ja seda suuremasse võivad nad veel nüüd langeda, sest nagu ma aru saan, hakkab teil peenikest peret suve pääle juurde tulema. Arva ometi, kui sa nüüd jälle vana moodi jooma hakkad, mis saab sinust ehk veel enam nendest? Saun on vana, kaelakukkumisel — ime, et nad veel sääl sees julgevad elada — ja kui ta ükskord maha langeb, kuhu pistavad nad siis endi pääd? Mõtle ometi oma isakohuste pääle! Ma ei mõista, mis sulle päha on läinud, et sa sest viimast enam lahti ei saa, enne olid sa nii tubli mees . . .»

Mart tahtis veel edasi rääkida, aga Kustas ei andnud seda.

«Ära räägi niisuguseid sõnu, nad on mulle valusad, kibedad, nagu sool värske haava pääl, üksnes selle vahega, et sool peagi haava parandab, kuna aga sinu sõnad enam mitte midagi ei aita. Oleks sa mõni aasta tagasi mulle nii rääkinud, võib olla, siis oleks lugu ehk teisiti olnud, aga nüüd — noh, nüüd ei ole ma enam endine mees, seda võid sa juba isegi näha. Kas sa arvad, et mul praegu oma naine ja lapsed meeles ei ole? Heldene aeg, kuidas võiksin ma neid unustada.»

«Aga kui sa neid unustada ei või, mikspärast saadad sa neid oma joomisega õnnetuse sisse? Sa ei unusta neid sõnades, aga, nagu näha, tegudes oledki neid jälle unustanud,» rääkis Mart etteheitvalt.

Kui kibedaks muutus Kustase nägu nende sõnade juures, see oli imelik. Ka Mart pani seda tähele.

«Ah, kui kerge on teise pääle kivi visata. Ehk millega võin ma sulle tõeks teha, et ma neid unustada ei suuda? Mitte millegagi. Mu jõud on selleks liig nõrk. Sa võid õigusega mulle ütelda, et ma üks häbemata langenud lakekoer olen, ja ma ei püüa seda ka tagasi ajada, sest ma olen see, aga kas niisugusel närakal, nagu mina, enam südant ega tundmusi ei ole? Arvad sa, et ma vaimulikult tõesti surnud olen, nagu mu nõrgad lihateod näitavad. Mul on raske nende küsimiste pääle õigeid vastusid anda, sest ma tean, sa ei usu mitte ühte ainustki sõna, mis ma praegu räägin. Ka vargate seas öeldakse ausaid mehi olema, mispärast neid siis joodikute hulgas ei ole? Kas sa oled ise kõik seisukorrad inimesele elus läbi elanud? Oled sa olnud niisugune kalkar, nagu mina olen? Sa ei ole seda olnud. Su vaim on selleks liig kindel. Su elutingimised ja seisukord on ka teine kui minul. Usu, kui ammu tahtsin ma oma elus niisugust pööret ette võtta, nagu ma nüüd mõni kuu olen elanud, aga ma ei jõudnud; viimati ometi läks see mul korda. Kui rõõmus ma olin, ma ei lausunud sellest aga kellelegi sõnagi. Ma tahtsin uueks tubliks meheks saada, tahtsin hää abikaas ja armas isa olla — kui magusad mõtted

need olid — aga võta näpust. Tee tööd, kas või härja eest, aga toit sisse ei lähe. Jumal seda teab, mis sääl sisikonnas rikkes on. Ma lõpen päev-päevalt ja lähenen kiiresti hauale, ma tunnen seda kindlasti. Ehk need põletised, need neelud va kõrihöövli järele! Ah, sa ei tea seda piina. Ma kannatasin, võitlesin, kuni ma täna — isegi näed, kus ja mis ma olen. Sa ütled, et ma oma naist ja lapsi unustanud olen. Ma ei või ju oma kallist Krõõta unustada. Ehk see väikene Manni, tema ilusad suured silmad, valged juuksed, tema naer! Kõige esiti, kui ma kõrtsi astusin, ostsin ma viie kopika eest saia ja panin tasku, et ma mitte joobnud pääga neid ära ei unustaks.» Ta võttis saiad taskust välja ja näitas Mardile. Siis rääkis ta edasi nagu iseenesele, kuna ta nägu kurvemaks muutus:

«Teise häda ja vaev on ikka puu küljes. Krõõt, sa oled siiski õnnetu, et sul niisugune mees on, — mees — mis mees? — kalkar, närakas, joodik, lakekoer — ma ei teagi, mis nime ma enesele annaks.» Ta püüdis iseennast nagu üle vaadata ja korraga veeresid pisarad ta silmist maha. Mart hakkas naerma, nimetas seda kõik tühjaks tembutamiseks. Ka teised päältvaatajad hakkasid Kustast naerma ja pilkama.

«Eks joobnud inimene saa ikka kergesti äritatud, olgu vihale ehk nutmisele,» ütles üks rahva hulgast. Kustas vajus nurka pingi pääle kössi, pääd rinna pääl hoides. Kui ta natuke aega nõnda oli seisnud, pühkis ta kuuekäiksega üle silmade, vaatas ümber, ja et ta Marti enam oma ees ei näinud, nõudis paar õlut, et oma kurku niisutada.

«Ma püüdsin teist ka noomida,» rääkis Mart ühe teise peremehele, kes ka sääl juures oli, «aga kõik asjata, mõgab vastu teine; ehk mine nüüd purjus inimest õpetama. Teeb oma vigurisi pääle, nutab ka veel, kui tahad; — ma jätsin teise sinnapaika ja tulin ära.»

«Eks see ole ikka niisuguste mood. Joob kõik ära, mis tal on, ka oma riided seljast, aga mine talle sellest ütlema, siis on kõik teiste süü. Kuula, hakka vahel kohe uskuma, nagu räägiks ta õigust. Nagu Kilgivere Kustaski — meister on ta küll, muidu vaata ja kuula, kui ladusasti ta silmad täis oskab luisata. Igavesed lontrused, nagu näeksime me esimest korda neid, nagu ei teaks me nende vigurisi. Joo ja kahetse ning kurda — ilus küll,» rääkis see teine peremees Mardile.

Õlle joomisega läks Kustase meel jällegi rõõmsaks; ta oli oma sõnad ja nutmise lühikese ajaga unustanud.

«Tere, va Kustas, ma pole sind ammugi enam näinud, kus sa selle aja olid?» rääkis üks Kustase moodi mees: «Sina oled aga selle aja sees üsna rikkaks läinud: uus kuub seljas, uued püksid jalas ja mis veel — õllepudelid ees. Kas raha juba nii üle ajamas on, et selle lahja vee eest teda välja annad? Tõmba parem pool toopi va kõrihöövelt, — vaat, hoopis teine asi kohe, varsti otsasaine kihab.»

«Mina olen ikka mees, raha on kui heinu, vastu mind ei saa keegi!» kiitles Kustas ja lõi jälle püksitasku pääle. «Kõrtsipapa, anna mu sõbrale üks hää naps, siin on mees, kes kõik kinni maksab!» hüüdis ta kõrtsmiku poole.

«Ei tea, kui palju see mees õige kinni maksab?» vastas kõrtsmik.

«Arvad sa siis oma napsi rahast kallima olema?» küsis Kustas.

Sõber sai peagi nõutud suutäie.

«Tead, sõber, mina tegin nüüd õige üks hulk aega päris mehemoodi tööd, — egas mul muidu raha taskus ole. Aga jumala pärast, seda janu, mis ma kannatasin kõige selle aja,» rääkis Kustas oma «hää» sõbrale. Ehk mispärast ei pidanud sõber hää olema, kui Kustasel raha taskus on.

«Kes sind siis sundis janu kannatama, eks sa võinud teda ammugi kustutada. Eks sa meie meeste seadust ei tunne: päev tee tööd, teine joo?»

«Ah mine aja nüüd iga asja taga. Tuleb ju vahel nii hale meel naise ja laste üle, püüa ikka neid aidata, nende tahtmist teha,» rääkis Kustas.

«Sa oled ikka üks poisikene, päris vanaeide süda on sul sees. Sinust ikka tublit «meie meest» ei saa. Pool kergatsit olid sa enne ja, nagu näha, veel totramaks oled sa nüüd läinud. Naine ja lapsed! Mis tühjadest on? Ega nemad ei ole mind saanud, mina olen neid saanud ja sellepärast ei ole neil minule mitte midagi ütlemist.»

— «See on tõsi,» — «Aga anna mulle veel üks naps, sa oled ikka üks tubli mees,» rääkis «hää» sõber Kustase jutu vahel — «aga mis sa teed, kui süda niisugune sees on, et ei anna rahu. Ja eks nad ole, need naised ja lapsed, niisamasugused inimesed nagu meie isegi, võib olla

ka mitu korda paremad: nad ei tule iialgi siia leti äärde . . .»

«Ole õige vait ükskord,» rääkis hää sõber, kui ta uue napsiga oma kõri oli loputanud: «Sa tahad mind naistega võrrelda? Naine on ju ikka naine ja muud mitte midagi, üks paljas lobasuu, kes üksnes sellest oskab rääkida, kui palju teise pere emis põrsaid toonud ehk kus see ehk teine katsikul käinud. Sinuga mine alati kohe riidu.»

«Mina küll just seda ei või ütelda oma Krõõdast. Tema toidab oma kätetööga iseennast ja oma lapsi — nüüd on Juku küll juba tema kaelast ära —, kuna nad aga minu pärast nälga oleks võinud surra; ja, ma arvan, sul on omal seesamä lugu ehk veel hullem.»

«See on ka nende amet, muud m'dagi nad ei oska. Meie, mehed, peame aga hoopis teistmoodi olema. No ei tea, mis sa sest saad, päevad otsa tööd teha ja vaeva näha. Millal sa siis elad, kui su eluaeg kõik niisuguse rühkeldamisega mööda läheb . . . Ma võtan ühe klaasi su õlut, suu kuivab hirmsasti.»

«Tõsi on ta küll, kui sa õigust hakkad järele mõtlema,» tõendas Kustas: «Elada sugugi aega ei ole. Igapäev hommikust õhtuni rühmelda, tee ja tõtta, nii et nahk aurab seljas, ja kellele? Jumal seda teab, kauaks meie elupäevi on, saab sellestki vaevast küll. Niisuguse mõtlemisega saab süda kohe töö pääle täis; ka iseenese pääle saad vihaseks. Hakka õige mõtlema, no mis õhul võtad sa naise? siis veel lapsed? Inimene ei näe nüüd üksi elada. Oleks ma praegu üksi olema, ma oleks kui linnukene oksa pääl, ei muret ega vaeva, muretseks ainult oma kõhu ja pää eest . . .»

«Sa oled ikka niisuke, imelik! Mure? Vaev? Mis mure ja vaev? Kes sunnib sind muretsema ja vaevlema? Tee sedasi nagu mina, ei ole muret ega vaeva. Eks sinule antakse vist suremisel suurem aitäh hauda kaasa kui minule? Sa viska niisugused mõtted kus seda ja teist ja valitse ning käse, nagu mehe kohus on. Eks sa ei mäleta, mis paaripanemisel öeldi?»

«Kui minul oleks sihuke süda olema kui sinul, ma oleks tõesti teine mees olema,» ütles Kustas sõbrale punetava näoga.

«Ära lorise nii palju, osta parem viina,» kisendas sõber: «Jätame parem niisugused lorid ja hakkame täitsa meeste juttu ajama.»

Kustas ostis jälle peagi va kibedat välja ja hakkasid sõbraga kahekesi teda täielise sõpruse täheks vähendama.

*

Kodus ootasid Krõõt ja Manni Kustast ammugi. Aga ta ei tulnud ega tulnud. Krõõdal ei tulnud öö läbi uni pääle. Aga ka teiseks hommikuks ei ilmunud Kustas. Krõõt mõtles ja kurtis, tõmbas viimaks oma riidehilbud, nii hääd kui nad olid, ümber ja hakkas kiriku poole minema — Kustast otsima. Manni saatis ta Mäole. Saun jäi üksipäinis. Kui Krõõt veel kord tühja sauna poole tagasi vaatas, siis näis ta temale nii üksik ja kole olema.

Tal tõusis nagu mõte pää sees, et ta oma sauna enam püsti ei leia, kui ta ükskord tagasi jõuab. Krõõt jõudis märja jalgadega pool väsinult kõrtsi juurde. Esimene töö oli tal kohe kõrtsi minna oma meest taga küsima. Siit sai ta teatuse, et see eila tublisti siin oli purjutanud ja õhtu kella kümne ajal koju minema hakanud.

«Jumal teab, kus kraavis ta siis on!» kähvas valu nüüd Krõõda suust ja ta nägu avaldas kõige sügavamat kibedust.

Mitte kaua ei saanud Krõõt selles teadmata olekus vaevelda. Varsti astus üks mees kõrtsi ja ütles:

«Va Kilgivere Kustas kriiskas eila siin nii tublisti, juba nüüd lükand sooned teine sirgeks.»

Krõõt oli kõrtsi tagatoas ja neid sõnu ta ei kuulnud.

«Mis sa ütlesid?» küsis üks mees rääkijalt.

«Sa ei kuule ka: Kilgivere Kustas pannud kõrvad pää alla, vist kraavi vee sisse läinud teine otseti.»

«Tasa, tasa, naine otsib teist taga, kurdab teine siin tagatoas. Peab pikkamisi rääkima, muidu ehmatab,» rääkis üks.

«Ole meest ka. Jõi ikka jõi teine, ei saa sest viinaklaasist lahti — nüüd on ta oma paraja koha leidnud. Tuleb vist valla kaela matta ka,» rääkis üks teine.

«Kuidas ta, pime loom, sinna kraavi läks? Ei märganud nüüd ööd kõrtsis ära magada, ega kõrtsmik talle ometi kubu õlgi ei oleks keelanud. Ehk kui ka palja laua pääl põõnutanud, mis see siis täie mehele oleks teinud, kel pää täis on,» sõnas kolmas.

«Jah, imelik mees oli ta küll, näe, jättis peaaegu terveks aastaks viina maha, aga ei võinud teine ilma seista, hakkas jälle võtma ja võttis liiga ahnesti. Ega naisel ja

lastel just hää ei ole, ehk tast ka neile suurt kasu ei olnud . . .» rääkis esimene.

«Mis sa rääkisid?» küsis Krõõt ettetuppa astudes ja ta näo pääl oli sügav valu ja hirm lugeda: «Kas oled Kustasest ehk midagi kuulnud?»

«Ei midagi, niisama. Räägiti täna, et kraavi . . .»

«Et kraavi põhjas surnud oli!» kiljatas Krõõt ja hakkas valju häälega nutma. Kõik vaatasid nagu kohmetusega tema pääle.

«Olla teine öösel kraavi magama jäänud,» ütles üks mees.

«Ja ära uppunud!» nuuksus Krõõt veel valjemini.

«Ei, ma ei ole seda ju ütelnud,» rääkis mees.

«Ah, te piinate mind asjata oma salgamisega. Ma näen juba seda teie nägudelt, mis sündinud on, ütelge aga üksnes, kus ta on, et ma tema surnukeha veel korra näha võiks.»

Mehed nägid, et Krõõda eest enam midagi salata ei maksa.

«Ütelge ometi, kus ta on!» nuuksus Krõõt, kui ta kord veel ukse pääl ümber pööras, kust ta välja tahtis tormata.

«Ma tulen ühes,» ütles surmasõnumi tooja.

Krõõt läks kui hullumeelne läbi vee ja lumelobjaka, mis talle mõnes kohas poole sääreni ulatas, ja ei valitsenud mitte kuivemat kohta oma käimiseks. Ta seisis vait ja ei rääkinud mitte midagi. Ka pisarad olid ta silmades ära kuivanud.

«Näe, säält nad vist tulevad, suur tropp teisa hobuse ja ree ümber.»

See oli ka tõsi. Juba olid nad ta ree pääle pannud ja tulid temaga kõrtsi poole.

Krõõt jäi seisma. Ta nägu näitas, kui oleks ta meelest ära. Surnu jõudis ligi.

«Oh sa jumalukene küll! No kes ajas teda seiapoole, nagu ei mõistaks koju minna. Hoidku seda viletsust ka. Jättis korra küll juba viina maha, aga saadan teab, mis ta sisse oli läinud, et ennast jälle täis kaanis. Mis hakkan ma viletsakene nüüd pääle. Jumal on ka, palu teda ööd kui päevad, aga siiski asjata. Kas ta ei oleks võinud teda elus hoida, ta on ju nii rikas heldusest. Või puudus tal võimu selleks, et viletsat vingerdajat ussikest aidata. Aga mis sest, temal üks ussike ees või taga. Ehk oli tema üksi, kes abi tarvitas; kõik kohad neid täis.»

«Jumal hoiab! Katsu mul asja, keda jumal hoiab! Jumal ka veel süüdlane, et mees kõrtsis ennast täis tõmmas ja upakile kraavi läks,» rääkis üks mees rahva seast.

«Need kõrtsid on ka igal pool põigeti tee pääl ees,» rääkis Krõõt edasi, ilma et ta mehe sõnu oleks tähele pannud: «Mine, kuhu sa tahad. Ehk nagu jumala õnnistus on nende pääl, et kus kirik, sääl peab ka tema olema. Hiilpea kui sa pühakojast välja astud, mine aga kohe saadana kambrisse ja pärast otseti mudasse ehk kraavi. Ehk mis hää see ei ole! Terve ilm käib ringi nagu tõllaratas. Nüüd on hää küll sääl ree pääl magada, riided aga surisevad seljas. Ei märganud teine kodu sängis ära surra, tarvis kraavi pugeda. Pagana kõrtsid ka, võiks nad maa päält ära kaduda! Herra võib mu vana sauna võtta, kui ta tahab, aga pangu see kõrts kinni, tehku ta maatasa, ma ei või teda enam silma otsaski näha; ka see koht on mulle jälk ja hirmus. Noh, võtab sauna ära, see langeb iseenesestki maha, katsu aga, et kaela ei kuku . . . Aga kaota kõrts ära — millest see õpetaja siis veel jutlust teeb, mis ta veel rahvale kantsli päält ette haugutab.»

Nad jõudsid kõrtsi ette.

Kui hobune seisma jäi, läks Krõõt mehe juurde, laskis ree pääle põlvili ja hakkas taskudest otsima. Ta leidis säält viie kopika eest saia ja seitse rubla raha.

«Oh sa kallis küll, näe, pidi Mannile saiagi koju tooma. Miks sa läksid kraavi — no mis see Manni nende märja saiadega teeb?» rääkis Krõõt ja hakkas jällegi nutma. Ta laskis rinnuli surnu pääle, võttis tema külma ja märja kaela ümbert kinni ning nagu kogemata liginesid ta huuled kolletanud, tardunud pale pääle. See oli vast suuandmine, milles õnnetu naise terve hing oma valude ja vaevadega koos oli. Ta hakkas nuuksudes rääkima:

«Jumal, sa tegid tõesti liiga mulle vaesele patusele. Kas sa siis mind kuidagi teistviisi karistada ei osanud, kui ma ülekohut olen teinud, kui just nõnda!» Ja ta langes jällegi karjudes oma külma ja märja mehe pääle.

*

Täna on neljapäev. Päikene paistab soojasti. Ilm on imelik vagane. Taevalaotuses on mõnes kohas kerged valkjad pilved näha. Veeojad sirisesid hüpates ja karates mööda mäekülgesid alla ja vestavad magust juttu —

tulevast suvest — lehkavaist lilledest, mida nad varsti loodavad endi niiskusega karastada, kui armastav päikene liig sügavasti nende sinisilmadesse vaatab. Lõoke tõuseb juba lõõritades taeva poole. Kured lasevad uhkusega oma häält kuulda. Metsad, maad, jõed ja järved hõiskavad rõõmuga neile teretades vastu. Mets rõkkab väikeste lindude laulmisest. Orav hüppab naksutades ühe puu otsast teise otsa. Tuleb ka vahel maha ja jookseb mööda märga maapinda. Kuub on tal tükati vana, tükati uus, aga tal on lootus, et vana hall häbenedes varsti maha pudeneb. Jänes jookseb lustil üle välja, mäe, läheb aia ääres veel kord lume pääle, kus tal mudased jäljed maha jäävad. Varsti haljendavad rukkipõllud ja ristikheina väljad, oh seda rõõmu. Jõgede ja järvede rõõmust hiilgavad paled paistavad kust maailmast silma. Mürinal ja hiiglase jõuga murrab jõgi oma jää päält ja kannab seda kiigutades vaikse kohinaga mere poole. Varsti on ta sootumaks vaba. Igal pool erutus ja tungimine — tungimine vabadusele ja rõõmule.

Kõige selle rõõmutuhina hulka kostab kumisev ja hale kirikukella hääl kõrgelt tornilt. Ta ei ärata selles rõõmumeres peaaegu mitte kellegi tähelepanemist. Matuserong liigub kiriku poolt surnuaiale. Missugune vahe — loodus ja matjad. Õpetaja oli oma kohused kirikus täitnud, hakka nüüd mudaga surnuaiale minema! Ehk katsu asja, kelle pärast? Kas õige selle viina surnud Kilgivere Kustase pärast? Rumalad! Vald mattis Kustase maha. Krõõt oli ülejäänud seitsme rubla eest mõne pisukese asja surnu juurde ostnud. Siin läksid nad: Mäo peremees oma sulase ja karjasega, Krõõt oma Mannikesega, kes ühtepuhku nuttis, ja veel neli, viis pere sulast, kes surnut kandsid. Mõned olid küll ütelnud: «Ei tea, mis tühjast kanda,» aga Krõõda palve pääle läks asi ometi nii kaugele, et talitaja käsu andis surnut tema puhkepaika kanda. Ei olnud ju ka kaugele viia. Ainult paar-kolmsada sammu. Surnurong on surnuaiale jõudnud. Surnurong, jumalukene, rong! Aga mikspärast ei ole ta pikemat rongi ära teeninud? Eks ta ei ole niisamasugune ristiinimene kui teisedki, keda nii pikk rong saadab? Puusärk pannakse haua kaldale maha. Mäo Märt loeb. Tummalt seisavad teised haua ümber; ainult Manni ja Juku hoiavad teineteise ligi ja nutavad, nuuksuvad lapselikult haledasti. Palavad pisarad veerevad pärlina päeva paistel palgesid mööda

maha. Ka pisarad rõõmustavad vist kevadise ilma pärast, ega nad muidu ei sära. Krõõt ei nuta; vist on ta silmad kuivaks jäänud. Ta vahib muidu pooltöntsilt kirstu pääle. Päikene paistab soojasti ja mängitades. Puusärk lastakse hauda. Lapsed viskasid esimeseks märga mulda kohinal oma isa pääle. Kole ja hirmus on see hääl kaldal olijatele. Aga mis ühele hirmus, see on teisele nii armas. Tugevad meeste käed teevad varsti hauakünka ülesse. Valge rist üheainuma kuuseokstest pärjaga seisab nagu kodus tundes teiste hulgas. Matuselised lähevad ära ja jälle on surnuaed nii vaik ja vagane, ainult kevadine päikene helgib mängitades mõne raudristi plaadil, mis ühkesti puuristide keskel seisab. Linnu laulmine kostab lähedalt metsast. Kui hää ja armas on siin lihtsal, iluta matmisepaigal.

Ärakadunud poeg

[I]

«Olen ma, kus ma olen,» mõtles William, «aga ma lähen siiski niikaua edasi, kuni mõni talu vastu tuleb. Koera haukumine kostab, ja minu arvamise järel ei pea see mitte väga kaugel olema.»

Ta tõusis mätta otsast ülesse, viskas püssi selga, lükkas mütsi kuklasse ja astus edasi. Neero, ustav jahikoer, hulkus pool väsinult oma peremehe kõrval ja lõõtsutas tublisti, keelt hammaste vahel pikalt väljas hoides.

Kui William umbes pool tundi aega oli metsa mööda edasi roitnud, jõudis ta ühe saare äärde välja, mille keskpaigas üks väike põllulapikene oli, mis aiaga ümber oli piiratud, et teda kariloomade eest hoida. Kerge naeratus lehvis Williami väsinud näo pääl. Rõõmuga astus ta aia äärde. Ka Neero nähti rõõmsamaks minema; ta püüdis oma lõõtsutamist tagasi hoida, katsus oma lontis kõrvu kikki ajada, pistis nina otsa läbi aia ja vaatas põllule. William jäi seisatades vaatama. Suvirukis, mis aias kasvis, oli madal ja kidur ja seisis nii vagusalt, nagu oleks ta magama uinunud. Kõrge okaspuu mets piiras põllukest igast küljest ümber, mille seast mõnest kohast ka kõrged sanglepad ja kased uudishimulikult välja vaatasid. Kõik on ümberringi nagu surnud; ükski ei riku selle põllulapikese rahu. Vahel harva tuleb põder metsast välja ja vaatab põllule, aga ka tema teeb seda kõik nii vagusi, nagu tahaks ta sootumaks salaja käia. Juhtub ka, et jänes, kes mõnda iseäralikku kabinat on kuulnud, sahinal rukist mööda jookseb ja kesk põllulapikest kõrge kivi otsas kahe tagumise jala pääle püsti tõuseb, et ringi vaadata, kas hädaohtu ligidal ei

ole; aga ka tema hirmumine on tühine; ta läheb rahulise meelega kivi otsast maha ja heidab kivi äärde puhkama. Talvel, küünlakuul, tuleb hunt laisalt, murelise näoga läbi aia, uidab kõige kõrgema koha pääle, tõmbab nina nuusutades kärssu, kas mitte midagi kardetavat ligidal ei ole, latub siis hellalt pehme ja külma lume pääle maha ja vahib lootuseta ligema talu poole. Kõht on tal vaesel tühi; kahe talu koerad, väikesed karvanassid, on tal söödud, lambaid ta kätte ei saa: perenaine hoiab neid oma juures toa nurgas, kus nad teda iga hommiku igaüks oma tervitusega vastu võtavad. Kevadel käivad tedred siin hulgakaupa mängimas, kus ka kütt neid salaja hulgakaupa maha laseb.

William hakkas aia äärt mööda edasi kõmpima. Imestusega vaatas ta seda kidurat rukist. Niisugust suitsakat ei olnud ta veel iialgi näinud. «Mis leiba võib siit saada,» mõtles ta. Lõuna poolt põllu otsast viis teda väikene teekene edasi. Kui ta natukene aega seda teekest mööda oli läinud, jõudis ta teise põllukese juurde, mis natukene suurem oli kui esimene; selle keskpaigas seisid talu hooned. Williami nägu lõi täiesti lahkeks; ta katsus ka vilistadagi, aga see ei läinud tal hästi korda: mokad olid hirmus kuivad, keel oli peaaegu suulae külge kinni jäänud.

Elumaja oli üsna viltu vajunud ja oli seda nägu, seda meeleäraheitlikku kurba nägu, mida nii sagedasti sõnadega «viimse tuhande pääl» nimetatakse. Katus otsani sammeldanud, aukline, nii et vihma ajal ennemini lageda pääl seisa kui majas, milles läbijooksev tahmane vesi palju hullem on kui lageda pääl puhas vesi.

William astus õue. Muru pääl istus keskealine naisterahvas ja õmbles särki. Püssimeest oma juurde tulema nähes ehmatas ta ära. Nõel jäi poolde pistmesse seisma. William küsis rõõska piima, võid ja leiba. «Ehk andke, mis teil anda on,» lisas ta juurde, «ma olen hirmsasti nälginud.» Lahke perenaine ei küsinud ka enam selle järele, kes võõras oli, vaid läks silmapilk käsku täitma.

«Imelik,» mõtles ta, «et noorherra siia, meile, tuleb süüa küsima! Või jumal teda teab, kes ta on või kust ta on. Küllap on ehk see mõisa William, kellest ikka alati räägitakse.»

Perenaise äraolemise ajal vaatas William ringi. Otsekohe toa ukse ees oli haohunnik, mille kõrval kaks, kolm sületäit kasepuid maas oli, vist perenaisele leivatege-

mise tarvis. Lõuna-lääne pool küljes olid karjalaudad — liig hää on küll nende tarvis niisugune nimi, mis kui risuhunnik välja nägid. Hariliku õlest katuse asemel oli kuuseoksi mädanenud roovilattide pääle pandud; all katuseräästas oli aga veel sammaldanud, mitmele korrale parandatud katust näha. Terve hoone oli ja vaatas nii hirmutavalt Williami poole, et see sugugi sellest aru ei saanud, kuidas loomi julgetakse sinna sisse lasta minna: ta kukub ju, kui mitte just täna, siis homme ometigi loomadele kaela ja matab nad kõik oma alla. Hommiku pool toa otsas oli rohuaedki — no jah, rohuaed, või tahab keegi temale vist teist nime anda? See oli väike platsikene, kus sirelid, toomingad, pihlakad, metsõunapuud, kreegipuud, kus päält vist küll ükski vilja ei ole saanud, ja tikerberi ning vahrakate põõsad segamini kasvavad, nagu oleks nad kõik ühesugusest seisusest ja sugulased olema, selle pääle vaatamata, et mõni nendest mõisa üleannetuma kärneripoisi «pika näppude» abil mõisa rohuaiast on välja antud, ja kus hulgast ka vana tuttav lepp uhkustades oma oksad vaataja silma ette välja sirutab. See platsikene ei taha iialgi muud nime kuulda kui rohuaed. Olgu küll, et platsikest ümberpiirav kuuseokstest aed mitmest kohast katki on, kust seapõrsad sisse poevad ja puude juurte ümber mulda kohendavad oma targa «rehknuti» järele, kusjuures neid ka vahel vana emis ise aitamas käib, aga siiski jääb platsikene ikka rohuaiaks ja võib uhkusega oma nime kanda.

«Noorherra, tulge nüüd sööma, toit on laual; aga, võib olla, teie ei julge ehk tuppa tulla, kardate kaela langema. See kartus on tühine; vanamees pani alles tänavu kevadel uued männipuu toed alla, seisab jälle tuleva kevadeni!»

Perenaine hakkas toa ukse poole minema; William astus temale järele. Vilu, poollämbunud õhk võttis teda läve pääl vastu.

Lugeja astub ehk esimest korda taluonnikese uksest tahtmata meie järel sisse.

Esikusse astudes seisab meie paremal pool kõrval uks, mis sahvrist, kus mõni piimapütt, silgukauss ja kuivanud leivakanikas hirmuga oma otsa ootavad, läbi kambri viib. Siit ei lähe aga meie mitte. Meie teeme auguga toaukse lahti ja astume üle uksepaku sisse. Seinad on tahmanud, ahi kui elevant vahib mustava lahtise kerisega

vastu, mille suu ees paar suurt musta pada kookude otsas ripuvad. Aampalgid on süsimustad, mille pääl niisamasugused parred seisavad, mis rehe ülesahtmiseks tarvis lähevad. Põrand on muidugi savine, üksnes tegemise ajal hoolsalt siledaks tambitud. Siin toas on päälegi veel keskpaigas ümmargune koorega puust tugi, mille alumise otsa juures murusipelgad kihavad.

Läbi toa astusid nad kambrisse. Uks oli väikene, madal, et suits mitte rehekütmise ajal kambri ei tuleks.

«Olge hääd, istuge laua äärde,» ütles perenaine; ta oleks häämeelega juurde lisanud: «Leib ja või on värske, piim paks, löö kas lusikas sisse püsti,» aga ta sai veel sõnasabast kinni, meelde tuletades, et herrale ei tohi niisugust tühja lori ajada.

William istus laua äärde ja hakkas nälga kustutama.

Või, mis valge taldriku pääl oli, maitsis hää. Või kõrval seisid kaks, kolm silku, poolpunased, sirgelt nagu soldat kindrali ees. Kuid ühel, kurjategijal, olid lõuad lahti jäänud, ka teine silm oli temal pääst ära. See äratas Williami rinnus nagu halba tundmust: ta ei oleks tahtnud teda enam näha, aga iga kord, kui ta võid läks võtma, libisesid ta silmad nagu salaja, temale teadmata, purustatud silgupää pääle. Häämeelega tahtis ta teada saada, mis maik neil nii reas seisjatel loomadel peaks olema. Ta võttis ühe, aga mitte selle purustatud pääga, sellest hoidis ta hirmuga eemale, ja sõi; söömise juures tundis ta, et silgud ei olnud üksnes mitte tulitanud, vaid ka hapud, ehk nagu talumees ise oleks ütelnud — silkudel oli «toidu maik juures».

Perenaine seisis kesk põrandat ja vaatas, kuidas noorherra sõi. Ta tahtis nooreherraga juttu teha, aga ei teadnud, mis asjast pääle hakata. Noorherra ei andnud temale aga palju aega mõtlemiseks, vaid küsis:

«Mis teie talu nimi on? Ma olen siit ümberkaudsed kohad kõik ammugi läbi käinud, aga siiski siin olen ma esimest korda.»

«Või noorherra ei teagi meie talu nime!» ütles perenaine pool imestades, nagu oleks nende talu nimi kõigile pidanud teada olema. «Meie talu nimetatakse Ussimäe taluks.»

«Ah, kas see ongi see Ussimäe talu, millest nii palju kõneldakse. Noh, siis olen ma seda nime juba ammugi kuulnud,» ütles William.

«Jah, eks meist kõneldakse ilmas muidugi palju, nagu

mõnest imeloomadest, ehk võta kõik kinni, mis kõneldakse. Aga meie elame ikka edasi päevast päeva. Viimati käis armuline paruniherragi meid vaatamas, kulda väärt herra, lubas meile uue elumaja ehitamiseks palke anda, aga saame näha, kuidas see jääb. Ma andsin teisele veel hulk munegi, ehk oleks veel väikesed kanamunad olnud, ei, päris suured mets-sinikaela munad, mis karjapoiss metsast koju tõi. Armuline parun imestas veel, et kust ma nii suured kanamunad olen võtnud, ma ütlesin, et mul suured kanad on, säh, ega tohi siis ütelda, et pardi munad on, kohe kisa lahti: parun ei salli seda, tahab ise jahi pääl käia.»

William naeris oma südames. Ta oli ju ise sellestsamast mõisast, mille parunist perenaine jutustas.

«Ega teil ostetud koht ole?» küsis William.

«Aah, ostetud! . . . Ussimägi ostetud koht! Kust noorherra selle pääle tulevad? Vaata iga päev, et hambaid varna ei viska, millega sa siis seda kohta, kuulust Ussimäge, ostad. Kuusiksaare eit on mulle mitu korda ütelnud, et meie olla kui kärbsed sõnniku hunniku pääl, ja see on selge tõsi. Mis siin on? Kevadel on ta just paras mäeküngas, kuhu ussid vee seest endid päikese paistele võivad välja ajada ja soojendada. Aga ega siis armuline paruniherra ei usu seda, kui me oma häda talle kaebame, tahtis mineval aastal rentigi kõrgendada. Jaan sõitis uue vankriga mõisa, herra juhtunud nägema, kohe küsima, kust uue vankri oled saanud? Tähendab, koht toob hästi kasu. See aga ei olnudki meie oma vanker, oli koguni Mäossaare peremehe oma. Ehk mis paruniherral sest viga on, kuidas meie siin elame; kui meie siin ka nälga peaksime surema, see on ju herral ometi üks ta puhas: üks talutaat ees ehk taga. Meie peame aga ise selle eest muret kandma, et hästi oskame «kintsu kaapida», ehk siis ikka ennemini kuidagimoodi paremuse lootust ole.»

Perenaine mõtles natuke aega.

«Ega noorherra ei karda üksipäini kambri jäädes?» küsis ta.

«Ei karda,» vastas William.

Selle pääle astus perenaine kambrist välja.

Kui perenaine oli kambrist välja astunud, hakkas William nagu julgemalt ja uudishimulisemalt ringi vaatama.

Tõesti, õigust ütelda, maja oli seestpoolt seda nägu

nagu kaks-kolmkümmend aastat tagasi enamasti kõik talukambrid Eestimaal olid; nüüd aga näeb sarnaseid hooneid harvasti kusagil pimedas «kõrbenurgas». Kambril savipõrand, ümmargustest palkidest lagi ja seinad, millede vahed lubjast valgendatud saviga on täis visatud, pahemat kätt ukse kõrval on soemüür, mille kõrval nöör on, kuhu pääle perenaine väikese lapse särgi ehk mehe kaelarätiku laupäeva õhtul kuivama paneb. Soojamüüri pääle on simps tehtud, kus mitmesuguseid väikseid asju hunnikusse on aetud: päähari poolkulunud harjastega, seebitükk, poolikud hobusepauad, roostetanud naelad, paar pussnuga ja palju muud, mille kõikide vahel prussakad jooksta vilavad. Seinade pääl on mitmes kohas nagid ülesse pandud, kuhu riideid võib riputada. Veel on seina ääres paar algupäralises karvas, «suitsupoleeris» sängi, kust seest õled tuimalt välja vahivad: neil on siin juba ammugi kõik tuttav ja nad ihaldavad vist ammugi siit lahkuda. Kaks, kolm harkis jalgega järgi seisavad tõsiselt, iseenese väärtust ära tundes, kesk põrandat; nendest natukene eemal seina ääres seisis üks hunditõlli lehtedest põhjaga tool, mis aga suutumaks lagunenud ja ripakil oli. William vaatas ka nüüd seda, mis pääl tema ise istub. Oma imestuseks nägi ta oma all uut tooli, valgetest hunditõlli lehtedest põhjaga.

Korraga ärkasid tema sees nagu kahetsevad mõtted: ka see näruse põhjaga tool oli ükskord uus olnud, ka teda oli ükskord üksnes võõrastele antud, aga nüüd on tema aeg mööda, tema õnneajale on kell löönud; nõndasama saab ka see uus tool kõrvale jäetud ja seisab kord norus pääga kusagil seina ääres, ja tema aukoha võtab mõni teine, nüüd alles alustamata tool ära. Söögilaud oli kahest paksust kuuselauast — õigemini lõhust — kokku pandud, mis aga nagu vihavaenus teineteisest eemale pugesid, selle pääle vaatamata, et nad altpoolt küljest kahe pöönaga ja keskpaigast mitme salapulgaga üksteise külge olid kinnitatud. Toiduriistadele olid kärbsed oma jäljed külge jätnud, mis nagu mesilase pere siin ümber sumisesid; siiski maitses toit noorherrale väga hää. Kui ta oma isu otsas oli, lõikas ta ka koerale hää kamaka leiba, mida see ahnelt õgima hakkas. Natukese aja pärast läks ta välja.

Perenaine istus jällegi väljas muru pääl ja õmbles särki. William andis temale toidu eest ühe rubla, mida

ta esiteks sugugi vastu ei tahtnud võtta, pärast aga ometi päris rõõmuga peos hoidis.

Korraga hüüdis üks: «Uuh!»

William tõstis silmad sinnapoole, kust hääl kostis; kõrge nõgeste ja odra vahelt, mis siin toa juures kaunis lopsakas näis olema, paistis valge sasis pää välja, mis ennast, nagu näha, varjata püüdis. Perenaine vaatas naeratades sinnapoole. Natukese aja pärast kerkis pää kõrgemale ja kaks suurt halli pärani lahti aetud silma vahtisid uudishimulikult otsaesise pääl olevate juuksesalkade alt välja Williami pääle.

«Kusti, tule siia!» hüüdis perenaine, kui William oli käskinud poissi oma juurde kutsuda.

Poiss tuli häbelikult, kahte, kolme odrapääd peos hoides ja nende pääle vahtides, ligemale. Tema riideks oli ainult pikk määrdinud särk.

«Ah sa kuri vaenlane, kuhu sa oma püksid oled pannud, palja särgiga tuleb noorherra juurde? Kas sul häbi ei ole ka? Kus püksid on?» rääkis Maidi — nõnda on Ussimäe perenaise nimi — pool naerdes.

«Ma viskasin püksid aia otsa, mis tühje palavaga kanda,» ütles poiss nagu täiemeheliselt, ise aga oma tarkuse pärast punastades.

William kuulas tähelpandlikult poisi sõnu, mida see nii tõsiselt ütles. Kusti silmnägu, kael, käed ja jalad, mis millegagi päikese eest varjatud ei olnud, olid tõmmuks põlenud. Jalgade ja käte pääl oli nahk hirmsasti ära lõhkenud, mis küll kevadise vilu tuule süü oli ehk, nagu Maidi oma kalli Kustile ütles:

«Jookse sa, jookse palja jalu muda ja pori sees välja mööda, küll kured külvavad naerid sulle jalgade pääle.»

Paari päeva pärast tundis «kallis Kusti» tõesti, et õhtul magama minnes jalad kipitsesid. Kusti kaebas virisedes oma häda emale ja tegi sääljuures nii vingus näo ja mokad. Ema vastas aga:

«Paras, paras! Eks ma keelanud sind jooksmast, aga kas poiss kuulab.» Siiski võttis ta tüki searasva ja võidis õhtul poisi jalad üle. Kusti käis hommikul oma rasvaga võitud jalgadega nii hää meelega ja talle ei tulnud meeldegi, et ta jalad eila õhtu olid kipitanud.

Ehk küll Kusti nägu päikesest tõmmuks oli kõrvetatud, siiski meeldis ta Williamile. Kõige enam tähelpanemist noorherra südames äratasid poisi suured silmad ja lai kõrge otsaesine.

«Kas tõesti niisugusel suurte silmadega poisil mitte midagi kõrgemaid loomuandeid ei ole, nagu minu võõrastsa kinnitab? Seda ei taha ma mitte uskuda, enne kui ma oma silmadega olen näinud,» mõtles William iseenesses.

«Kui vana sa oled?» küsis ta selle järele Kusti käest.

«Seitsme aastane, kaheksama pääl,» vastas poiss ja viskas silmapilguks oma suured tungivad silmad Williami pääle; pärast laskis ta aga nad jällegi oma sõrmede pääle vajuda, mis odrapäid nokitsesid.

«Kas sa lugeda oskad?» küsis noorherra. Poisil oli häbi, et ta mõned tähed tundis, ja ei vastanud mitte kohe. Ema ruttas temale abiks.

«Talvel voki taga istudes ma ikka õpetasin teda, tähed sai juba tundma, aga kokku ei oska suurt veel ühtigi veerida. Aga «Isa meie palve» õpetasin ma temale juba ammugi selgeks ja ka ühe söögipalve.»

Ema sõnu kuuldes langes Kusti pää arglikult allapoole ja häbipuna värvis tema päivitanud paled veel punasemaks.

«Ära häbene ühtigi, ega see häbiasi ole «Isa meie palvet» mõista. Kas sa oskad mulle selle palve pääst ära lugeda?» kõneles William lahkelt «kallile» Kustile.

Kusti pää langes veel madalamale ja paled läksid punaseks nagu keedetud vähk.

«Noh, mis sa ootad, pane käed risti ja hakka lugema, kui noorherra käsib,» sundis ema.

Poiss ei hakanud aga veelgi pääle.

«Loe aga pääle, mis sa kardad, ega ma sulle kurja ei tee. Kui sa ilusasti palve ära loed, siis nõutan ma sulle aabitsa, kust sa lugema võid õppida,» seletas William poisile.

Poiss nokkis kärsitumalt odrapäid oma peos, aga ei hakanud mitte lugema.

«Oh sa sõge, mis sa ennast sundida lased. Viska odrapääd maha ja hakka lugema,» käskis ema omalt poolt.

Poiss aga ei visanud mitte odrapäid maha, pani niisamuti käed risti ja luges palve ühe joonega ära. Kui palve otsas oli, punetasid poisi kõrvad helendavalt. Pää oli tal sootumaks rinna pääle vajunud. Harva viskas ta oma silmad noorherra poole. William võttis viieteistkümnekopikalise hõberaha taskust välja ja andis Kustile. Naerujoon lehvis üle poisi huulte; ta võttis raha vastu.

«Löö noorherrale patsi ja anna käele musu,» käskis ema.

Poiss võttis argliselt noorherra käe, lõi patsi ja andis oma karedate huultega tema pehmele käeseljale musu.

Selle pääle jättis noorherra jumalaga ja läks ära.

II

Mõni päev pärast Ussimäel käimist istus William Greenberg R. mõisa rohuaias pingi pääl, paksude nõretavate oksadega kaskede all, mida jumal teab missugune suur herra oli istutada lasknud, vist küll siis juba, kui alles mõnel mehel Eestimaal täieline taevas oli, kuna aga teised oma põlve põrguga oleks olnud valmis ümber vahetama. William oli sügavatesse mõtetesse vajunud. Tervel omal eluajal ei olnud ta miski asja üle järele mõtelnud, aga täna, siin üksi olles, tungisid temale mitmesugused mõtted tahtmata pähe. Terve tema möödaläinud elu lendas oma sündmustega tema silmade eest läbi . . .

Lugeja tahaks ehk hää meelega teada saada, kes meie noor tuttav õieti on, kuidas tema elanud, mis teinud.

Sündimise poolest oli William selge sakslane, mispääle ta Eestimaal võis uhke olla, kui aga üleüldse selle pääle uhke olla võib. Tema ema oli ühe T. linna vaese kodaniku tütar, läks vanemate soovil Herbert Greenbergile, kes R. linna saksa koguduse pääle abiõpetajaks sai, mehele. Kuid õnnetuseks suri õpetaja Greenberg liig ruttu ära ja jättis oma noore abikaasa nelja-aastase pojaga maha. Williami ema Luise kandis oma poja kasvatamise eest väga vähe hoolt. Tema ei armastanud poissi, kes näo poolest kadunud abikaasat alati meelde tuletas, keda tema iialgi ei olnud armastanud. Hoidjaks ja järelevaatajaks tema juurde võttis ta soovituste teel ühe eesti vanaeide, kes küll väga hästi saksa keelt mõistis, aga kes ka oma emakeelt ei olnud ära unustanud, ehk ta küll juba lapsest saadik saksu oli teeninud. Tema teine vigane silm ja sügav arm näo pääl tuletasid temale sagedasti, viimasel ajal ka alati armuliste herrade «häätegu» meelde, et ta ihu ja hingega ei olnud oma isandaid nii teeninud, nende tahtmisi nõnda täitnud, nagu nemad seda oma hellitatud liha põletavate erkude sunnil hääks arvanud. Kui vana Ädu Williami hoidjaks sai, kes «häätegijate» herraste sugulane oli, ärkas rõõmustav tundmus tema rinnus elule. Kibeda naeratusega vaatas ta rõõmsa poisslapse pääle ja sõnas: «Mis küll sinust peaks saama?» Poiss aga nagu naeratas temale vastu: «Mis muud kui suur herra.» Aga vale. Naeratus oli eksiteel. Ädu ei teadnud isegi, mis tema kaitsealusest pidi saama. Tema hakkas teda oma viisi kasvatama. Missugust teed selle juures käia, ei teadnud ta mitte. Ta ei teadnud ka seda, et lapse loomus savi on, millest harjunud meister kõik võib teha, mis temale aga mõttesse tuleb. Ta arvas aga paljalt: eks midagi ikka tule. Kui William kümne aastaseks sai, andis ema teda ühte kaunis peenikesesse saksa erakooli pansioni, kus tema pahasid elukombeid arvati parandada võida. Ädule anti muidugi «hundipass» kätte. Poiss oli ka päris hukas juba. Saksa keelt ei tahtnud ta enam hää viisiga kõneledagi. Ta põlgas teisi koolipoissa, hoidis nendest eemale, hakkas ühti uulitsapoistega kõnelema, sai nendega riidu, aga ta pidas neid siiski ennemini sõpradeks kui koolivendi. Mispärast? Seda ei teadnud keegi. Vist ka tema ise mitte. Niisuguste tempude pärast sai William muidugi alati noomida, aga parandamist polnud sugugi näha. Ta ajas nagu jonni, ehk see temal ka tihtigi silmapisaraid maksis. Esialgu küsis laulu kooliõpetaja ükskord Williami käest, et kas tema ka oskab ühtegi laulu pääst ette laulda. See vastas nagu uhkusega, et ta ka mitugi laulu mõistab. Kooliõpetaja käskis laulda. Oma imestuseks kuulsid kõik Williami ühte vana eesti rahvalaulu laulma hakkama. Mõned koolipoistest, kes eesti keelt mõistsid, pistsid laginal naerma, teised vaatasid aga imestusega, kolmandad põlgtusega ja kahetsusega ärarikutud poisi pääle. Oli ka niisuguseid, kes hääl meelel teda osatama hakkasid. Oma osatamistega tegid nad Williami meele pahaseks ja ajasid tema käest lauluviisi segamini, mida [ta] sellesama maheda, temale meeldiva tooniga püüdis läbi laulda, nagu seda vana Ädu tema kuuldes nii mitu korda oli teinud. William jäi vait; ja kui ta aru sai, et kõik teised tema üle naersid ja et ka kooliõpetaja nii imeliku pilguga tema pääle vaatas, tõusis temal häbipuna palgesse, ta lõi silmad maha ja hakkas nutma. Ta isegi ei teadnud, mispärast ta just nutma hakkas. Oli ta ju nii mitu korda uulitsapoiste, oma hääde sõprade käest mõnegi hää kõrvalopsu saanud, aga iialgi, säält maalt kust tema mälestas, ei olnud pisarad tema palgeid nii-

sutanud. Aga nüüd tungisid nad tahtmata temale silma, jooksid sirinal mööda palgeid maha. William tundis ennast nii üksi olema, ta oli nagu võõra rahva hulgas, kes teda ei mõista ega tema mõtetest aru ei saa. Naerusihin tõusis poiste hulgas veel suuremaks. Koolmeister vaigistas peagi seda. Nüüd seletas kooliõpetaja mahedate sõnadega Williamile, mispärast teised teda naeravad, ja ei käskinud teda iialgi niisuguseid laulusid enam laulda, sest see olla väga rumal. Häbistatud poiss nuuksus veel natuke aega, pühkis siis silmad kuivaks ja jättis nutmise järele. Sest ajast saadik vaadati enam tema järele, et ta ühegagi enam oma endistest sõpradest kokku ei saaks. Püüti temale alati selgeks teha, mis sugust ta on, ja et tema endised sõbrad harimata ja rumalad talupojad on, kelledel midagi kõrgemat tundmist rinnas ei ole ja kes kõiges oma elamises väga toored on. William leidis need sõnad nagu õiged olema, siiski ei suutnud ta oma endiseid sõpru unustada. Kord, kui teda jälle õpetati ja manitseti, tuli temale järsku küsimine meelde: mispärast elavad need «talupojadeestlased» nii mustasti ja ropusti, nagu temale alati seletati ja mida ta õige tundis olevat? Kas tõesti ei olegi siis nendel seda püüet, et nemad niisama elaksid kui meiegi, või on nemad üleüldse üheks peenikeseks inimesesoo teotuseks loodud? Nende küsimiste pääle ei osanud tema mitte midagi vastata, tema lapselik teadus ei võinud temale midagi selgeks teha. Need küsimisedki kippusid vahel tema meelest ära kaduma ja kadusid ka viimaks. Nende asemel tõusid aga teised, ja rahu ei leidnud William oma südames iialgi.

Need alatised noomitused ja manitsused tüütasid teda nii kaugele viimati, et ta nende eest kas maa alla oleks pugenud või kõrvad kinni toppinud, et neid mitte kuulda. Tema südames tõusis viimaks kättemaksmise himu kooliõpetajate vastu, kes temale nii pikki ja tüütavaid manitsusi pidasid. Aga millega tasuda kangemale? Varsti kadus temal endine tööhimu, temal ei olnud tahtmist nende inimeste nõudmisi tähele panna. Tema hakkas täiesti laisklema. Kutsuti ema sinna ja kaevati temale poja laiskuse ja kangekaelsuse üle. Ema andis koolivalitsusele käsu kõvasti Williami järel vaadata. Nõnda kuidas William kasvu poolest suuremaks sirgus, niisama läks ta ka oma tegudes enam üleannetumaks. Ta ei mõistnud enam iialgi oma ülesantud tundisid, läks

vallatumaks. Kui teised teda tema rumaluse pärast naersid, siis sai ta vihaseks, ja kui ta naerjast tugevam oli, siis andis ta temale paar lopsu mööda kõrvu. Alati käidi kooliõpetajatele Williami pääle kaebamas. Asi läks kord-korralt hullemaks ja lõppes sellega, et William koolist välja visati.

«Jumal tänatud,» mõtles William, «nüüd olen ma ometi säält müüride vahelt lahti. Saagu nüüd, mis saab.»

Praegu oli William neliteistkümmend aastat vana. Tema viimasel kooliaastal oli ema teisele mehele läinud ja ei mitte enam vanemate soovil, vaid ise oma hää tahtmise, südameliku armastuse pärast. Tema teine mees oli maamõisnik ja päälegi veel parun, kuigi varanduse poolest vaene. William ei olnud mitte oma ema pulmas Pääle pulmi nägi ta alles oma võõrasisa.

Ta oli Williami vastu väga lahke, noomis aga teda siiski tema laiskuse ja üleannetuse pärast. Võõrasisa parun Birk võttis nõuks oma uut poega sõjaväeteenistusesse anda.

Ta tahtis aga, et poeg enne teise järgu sõjaväeteenistuse eksami pidi ära tegema. Kolm-neli aastat õppis William veel erateel, muidugi niisamuti kui ennegi, ja kui ta eksamile läks, kukkus ta selle pääl hiilgavalt läbi. Küll sundis parun Williami usinamale õppimisele, aga kõik asjata. Veel käis ta paar korda eksamil õnne katsumas, kus aga temaga nõndasamuti sündis nagu esimene kord. Midagi ei olnud teha. William oli vana, kusagile kooli teda enam vastu ei võetud. Viimaks laskis parun oma poja T. linnast koju tulla. Ta ei teadnud enam midagi pääle hakata. Kodune elu näis Williamile kaunis hästi meeldima. Päevad otsa hulkus ta püssiga, koer kaasas, mööda metsa ümber. Talupoegadega käis ta kui oma vendadega läbi. Kõik ümberkaudsed karjapoisid tundsid teda. Tihti tuli ta nende palvele, kui tal kõht tühi oli. Karjapoisid olid temaga varsti nii ära harjunud, et nad temale kõiksuguseid lookesi talupoegade elust jutustasid.

Need lookesed olid Williamile selge uudis. Hää meelega kuulas ta karjapoiste juttusid ja sõi sääljuures nende karpidest viimased ärakuivanud ja tulitanud silgud ära. Karjased tahtsid ikka ülati lahkele noorehärrale rõõmu teha, sellepärast kui püssipaugud juba tema ligiolemist kuulutasid, siis ei raatsinud nad ise oma

toiduvarast mitte teragi süüa, vaid hoidsid kõik nooreherrale. Ta oli ju ka selle asemel karjaste vastu väga lahke käega. Kui tal raha juhtus olema, siis andis ikka karjapoisile kõhutäie eest 15 ehk 20 kopikat. Keegi karjapoistest, kellel hästi hää perenaine oli, kes karjapoisi karbid alati võid ja liha täis toppis, rääkis, et nooreherra temale ühekorra terve rubla andnud. Teised ei tahtnud mitte uskuda ja pidasid isekeskis olles aru, et Kuristiku Mart valetab. Olgu kudas ta oli, aga niipalju teadis kõik ümberkaudne rahvas ja ka parun Birk, et karjapoisid ja nooreherra William suures sõpruses elasid.

Täna, kui William üksipäini siin põliste kaskede all istus, lendas tema noorepõlvne eluaeg mitmesugustes värvides tema vaimusilmade eest mööda. Kõige õnnelikumad päevad tema elus, niipalju kui ta neid mälestas, olid need, mis ta väikeselt vana Ädu hoiu all oli elanud, ja ka need, mis ta nüüd kaks, kolm aastat siin mõisas elamisega mööda oli saatnud. Korraga tõusis temal nüüd kahetsus kõige oma hooletuma möödaläinud elu pärast. «Eks ma oleks võinud hoolsasti õppida ja ma oleksin võinud julgesti tulevikule silma vaadata — aga nüüd! Nüüd on mu tulevik tume, lootuseta. Ma olen vilets põgeneja maailmas. Oma sugukond ei salli mind, ei pea minust mitte midagi; ma ise ei hooli neist ka mitte, teadmata, mispärast. Praegu olen ma üksi siin, aga teised on heledasti valgustatud saalis, nad rõõmustavad, mängivad, laulavad, aga mina — täiesti üksi. Minu ainsad sõbrad on karjased, nemad üksi usuvad mind ja on minu vastu lahked. Ädu, nüüd alles mõistan ma, mis tähendavad sinu laulud, mis mulle lapsepõlves nii armsad olid, millede pärast ma nii palju noomimistes olen kannatanud ja mida ma nüüdki veel ainuüksi metsas olles laulan, võib olla sellepärast, et ma peaaegu muud midagi ei mõista. Ädu, õnnetu vigane Ädu, ma mäletan veel sinu kibedat naeratust, kui ema minu kasvatust tundma oli õppinud ja kui ta sind sõimates minema ajas. Ma arvan veelgi seda nägu nägema, veelgi sinu tasast häält kuulma. Ma mõistan, kuhu ma olen langenud — ümber pöörata on hilja — ma ei jaksa seda enam . . .» Ja ta toetas oma pää käsipõsikile põlve najale ja mõtles kaua, kaua. Tähed hiilgasid selges sinises taevas, mis kui ilmatu meri üle ilma oli tõmmatud, millesse kauguses metsad ja väljad näisid uppuma. Tasahiljukesi puges

õrn tuuleõhk puude lehtede vahelt nagu argselt läbi, kartes, et ta mõnda nendest liigutab, mis siis kohe salaja sosistama hakkab ja temast teatust toob. Selle pääle vaatamata, et tuuleõhk kõiki oma käikusid nii tasa ja ettevaatlikult püüdis toimetada, sosistasid puud siiski aeg-ajalt tuule külaskäigu üle. Nahkhiired lendasid lipendades puude vahel, kord üle nende latvade tõustes, kord jälle täiesti maa ligi vajudes. Ei laulnud ööpik enam, ta oli meie maa juba jumalaga jätnud. Looduses oli kõik nii vagane, kõik toimetati nagu salaja, öövaikuse vaiba all.

«Mind on eesti eide juures lihtsaks inimeseks kasvatatud . . .»

Kaua helendas veel tuli mõisa toa akendest, kaua istus William üksipäini rohuaias pingi pääl. Tema pääst lendas üks mõte teise järele kiiresti läbi, nagu üksteist taga ajades. Ta heitis viimaks pingi pääle pikali maha, vahtis pärani silmil laotusesse, nagu tahaks ta midagi uurida, midagi selgemini järele vaadata, aga ta silmad ei näinud midagi muud kui ilmatu kaugel hiilgavaid tähti ja hõbedast kuud, mis kõik nii rahul näisid olema, mis kõik nii nurinata oma teed käisid. «Aga tõesti, mis peab minust viimaks saama?» ärkas jällegi tema rinnus küsimine. «Omadest olen ma lahutatud, ma pean teist teed otsima. Kui aga see rahvas, kellesuguseks ma olen kasvatatud, mind ka kiusab, naerab, irvitab — mis siis? Ädu, sina oled sundinud mind mu oma rahvast maha jätma — aga teine tõukab mind enesest ära, sest ma ei mõista teda täiesti, ei või ka mõista, ja tema — noh, tema ei või mind vasta võtta, tal ei või ka midagi põhjust olla mind vasta võtta. Ehk mis võin ma neile pakkuda, et nad mind vasta võtaksid kui oma seltsimeest?»

Järsku tõstis ta oma silmad mõisa akende poole, mis heledas tules helkisid. Ja ajas ennast pingi pääl sirgeks ja jäi kord silmapilguks kuulatama. Jalaastumised kostsid temale kõrva. Ta pööras tasakesti oma silmad sinnapoole. Meesterahvas ja naisterahvas paistsid temale silma, kes teineteise käe alt kinni hoides tasakesti, kuulmata mööda teerada edasi astusid. See äratas Williami sootumaks tema mõtetest. Ka tema tõusis ülesse ja läks tasakesti oma tuppa. Tema kammer oli kolmandal korral hommikupoolse nurga pääl. Sisseminek oli eest paraade-trepist. William valvas paraja aja, kui kedagi väljas ei olnud, ja astus trepist üles kolmandama korra

pääle. Kui ta oma tuppa oli jõudnud, viskas ta ennast riides asemele. Ta ei teadnud isegi, millal ta magama oli jäänud, hommikul leidis ta aga üles ärgates, et ta riietes selle öö läbi oli maganud.

III

Kui William oma silmad ära oli pesenud ja ennast uuesti riidesse pannud, tuli toatüdruk ja kutsus teda herra juurde. Esimene kord sündis see tema mõisas elamise ajal, et parun Birk teda oma jutule laskis kutsuda. William läks.

Ta astus mõisa kabinetti, kus ta paruni pehmes leentoolis istumas ja sigarit suitsetamas leidis. Birki silmis paistis täna midagi iseäralikku: see paistus oli nagu isalik õrn tundmus oma viletsa võõrapoja vastu, või pahameel ja viha. Kui William temale hääd hommikut oli soovinud, käskis parun teda oma vastu tooli pääle istuda. Juba sellest mõistis William, et parunil midagi südame pääl on.

«Istu siia,» ütles parun, «ma tahan sinuga täna midagi rääkida. Meie elame ühes majas ja peame õiguse pärast isa ja poeg olema, aga siiski pole meie üksteisega mitte üht ainust sõna rääkinud, kuna aga seda ammugi oleks vaja olnud. Päev läheb päeva järele, nädal nädala järele, kuu kuu järele, ja ometi oleme meie teineteisele alles tundmata, mitte küll näo järele, aga oma arvamiste poolest, vaadete poolest elu pääle. Meie oleksime võinud veelgi mitu hääd aastat nõnda ära elada, ilma et mina sind oleksin lasknud enese juurde kutsuda. Eila õhtul aga tuletas S. mõisa herra mulle mu isalikka kohusid meelde ja ma tundsin, armas poeg, et ma mõneski tükis sinu ees süüdlane olen . . .»

«Parun Birk, teie ei ole mulle iialgi paha teinud,» rääkis William vahele.

«Väga tõsi, aga ega ma hääd ka pole teinud, ja mis vanem see on, kes oma lapsele üht teragi hääd ei märka teha. Ehk kelle eest on mul hoolitsemist? Mitte kellegi eest. Omal mul lapsi ei ole, seda sa tead juba isegi. Sina üksi oled mul ainus laps, kui ka küll paljalt nime poolest, ja siiski olen ma nii hooletu. Ma püüdsin sinu hääks esiotsa midagi teha, aga see kõik oli teisiti kui kord ja kohus.»

William tõstis oma silmad võõraisa pääle ja selle nägu näis temale nii iseäralik olema.

«Ma ei taha pikemalt tühje sõnu kulutada, vaid ütlen otsekohe sulle, poeg, oma päämõtted välja: ütle ometi, mis peab sinust saama? Sa oled juba ise praegu mehepäevade sees ja ometi elad sa nagu väike lapsuke, kellel millegi asja ette muret ei ole. Tõesti, ma ütlen, mul on kahju sinust, armas poeg. Kui sa ka minu poeg ei oleksi, kui sa ka sootumaks võõras oleks, keda ma korra olen näinud ehk kellest ma korra olen kuulnud, juba siis tõuseks mu rinnas kahetsus, sest sa oleksid juba niisugusel korralgi kõige vähemalt mu suguvend olema ja mulle on iga suguvend, iga isamaa poeg armas.»

«Paruniherra, ärge kõnelge nõnda, nagu oleksite teie minu ees süüdlane.»

«Armas poeg, ära ütle minule «teie», see on mulle võõras. Oleme ja elame edaspidi tõesti kui isa ja poeg, see on mulle nii meele järele.»

«Parun Birk, ärge tehke enne meie vahel niisuguseid seadusi, kui meie teineteist veel täiesti tundma pole õppinud. Aga see kõik on tühine, astume edasi või tagasi, ma isegi ei tea. Mitte teie ei ole minu elukäigu juures süüdlane, kui sääljuures üleüldse keegi süüdlane peaks olema. Ma sain elus selleks, mis ma praegu olen. Aga ma olen oma vanematele ja iseenesele kadunud — olen äragadunud poeg . . .»

«Meie võime ju veel kõik hääks pöörata,» rääkis parun teda vaigistades.

«See on hilja. Teie tuletasite oma poega meelde, kui ta oma südames juba isegi otsusele oli jõudnud. Teie ehk mõtlete, parun Birk, et ma elu üle kahetsen. Mitte sugugi. Eile õhtul, see on tõsi, siis lendas mõnigi imelik kahetsuse mõte minu pääst läbi, aga see kadus peagi. Mul on kindel nõu südames selleks tõesti saada, kelleks mind on kasvatatud. Lihtne eit kasvatas mind lihtsaks inimeseks ja selleks tahan ma saada. Sellepärast olen ma juba lapsepõlves palju pidanud kannatama. Ma tunnen, et ma sellesamale teele ka tulevikus jään.»

«Ma näen, sul on tõsi taga, aga mina ei või sinuga siiski ühes nõus olla. Mis arvad sa sellega võita, kui sina seda ümbrust, kes sind täiesti tunneb, keda ka sina paremini tunned kui seda seisukorda, kuhu sul soov on saada — katsuksid maha jätta, temale selga pöörata, teda kui võõraks pidada ja üht teist armastada. Mis

tahaksid sa siis teha, kui see ümbrus, see rahvas, kelle poole sa tõttad, sind vastu ei võta, sind põlgab, vihkab, kiusab? Armas poeg, mida varem sa oma tõsiste sõprade poole pöörad, seda kergem saab sul omal olema. Ehk kas sa siis oma vanemate häbist ilmarahva ees midagi ei hooli?»

«Mul ei ole midagi, mis mind nende sõprade külge seoks. Ma ei tunne neid, nende rõõmusid, nende tahtmisi, nende elunõudmisi. Teie muretsete, parun Birk, selle üle, et kas mina teistes ringkondades, kus ilmavaated ja arvamised koguni teised, tõesti rahu saaksin leidma. Ma loodan seda.»

«Need on kõik unistused — selged unistused. Selle vastu annaksin mina sulle nõu näituseks valitsejaks hakata õppima. Teoorialikku teadust ei ole selles ametis palju tarvis, ja oled sa selle ameti ära õppinud, annan ma sulle oma mõisas kohe koha, pääle seda soovitan sind kusagile suurema koha pääle. Nõnda teenid sa natukene raha, tädide käest pärid ka, noh, mina aitan ka niipalju, kui minu jõud ulatab, ja nõnda võid sa viimati omale mõisa rendi pääle võtta, pärast ka ära osta — ja sa oled ise oma isand. Olgu küll, et meie õigused siin kitsamaks lähevad, aga ega meie siis nii arad ei ole; pole meie esivanemadki seda põlve kergesti kätte saanud, mispärast siis meie mitte sugugi vaeva ei taha näha. Teed sa hoolega tööd, siis oled sa varsti kõigist suurtest raskustest läbi. Ei taha sa aga minu nõu järele teha, mis arvad sa siis oma tulevikus võita. Viletsaks vingerdajaks saad sa, viimaks veel töömeheks, kes oma armuliste herrade ees peab noogutama. Minu nõu on ikka, armas poeg, et mõtle hästi järele ja anna mulle kindel vastus alles mõne aja pärast.»

Parun Birk vahtis teravalt oma poja pääle, see aga ei teinud sellest asjagi, vaid vahtis tummalt oma ette parkettpõranda pääle. Ta oleks ehk varsti oma arvamistest lahku löönud, kui parun veel oleks viitsinud teda selle joonega noomida, aga ta oli juba vist tüdinenud. Ta võttis Williami parema käe ja ütles:

«Veel kordan ma, mõtle hästi järele, mis sa teed. Pööra ümber, kui veel hilja pole! Pööra ümber, kui sind omaksed pole veel maha jätnud ja võõrad ära tõuganud, aga pärast, kui see kõik on sündinud, saab see sinul palju raskem olema. Meie ehk näeme üksteist peagi jälle.» Vana parun surus veel kord oma võõrapoja kätt

ja nad lahkusid. Imelik näis Williamile paruni kõne olema. Ta oli paljugi kuulnud, mida ta enne ei teadnud. Jällegi tõusis ta rinnas kahetsus, miks ta midagi polnud õppinud ega lugenud, aga see kõik oli nii üürikeseks.

«Kas pidi tõesti paruni sõnades ka sugu tõtt olema,» mõtles William. «Neil on ainult häbi. Mis võib siis minust muud saada kui põlluharija. Nemad uhkustavad oma sugu pääle.»

William oli nii kangesti oma mõtetega ametis, et ta sugugi tähele ei pannud, kuidas ta mõisa karjalautade poole läks. Alles sääl ärkas ta oma uimastusest. Ta pööras ümber ja läks kiirete sammudega jällegi ülesse oma tuppa.

IV

William oli umbes tund aega üleval oma toas. Piinavaks, kitsaks ja pisikeseks näis temale ta väikene tuba minema. Ta nägi oma toa seinu pikkamisi, pool arusaamatalt koomale vajuma, temale liginema, et kui ta siin kauemini oleks istunud, siis oleksid nad teda peagi ära lämmatanud ja tema ots oleks siinsamas olnud. William tõstis oma silmad ülesse ja nägi püssi, mis tema aseme kohal seina pääl rippus. Ta tõusis nagu palavikus oma tooli päält üles, võttis püssi varna otsast, viskas ta õlale, pani jahikoti kaela ja läks kärmesti oma toast välja. Mõisa õuest läks ta nobedate sammudega, iseenese ette maha vahtides üle. Viimaks tõstis ta oma silmad üles ja vaatas kaugele kaduva kasemetsa ja soo pääle, mida ta nii hästi tundis ja kus ta nii mitmed päevad lõbusasti oli mööda saatnud. Nüüdki kadusid jällegi kõik endised mõtted tema pääst, ta tõstis oma pää püsti ja vahtis peagi rõõmsal pilgul metsa poole. Hommikune kaste oli juba ammugi kadunud. Rukkiväli, mis tema paremal pool kõrval seisis, sahises lustilikult; mesilased sumisesid tasakesti rukkikõrte vahelt läbi lennates. Nende sumisemine oli nagu kurvatooniline; nad kurtsid vist selle üle, et sirp varsti oma tööd siingi saab lõpetama. William pööras silmad koera poole. Ah, kui lustik ja rõõmus oli selle nägu, kui ta mööda heinamaad jooksis ja aeg-ajalt oma peremehe pääle vaatas. See lustilik jooksmine ja need pilgud, mis ta Williami poole viskas, ajasid selle endised mõtted täiesti laiali. Korraga

hakkas William vilistama. Ka Neero sai aru, et peremees nagu teiseks muutus, ja traavis veel rõõmsamini edasi. Juba oligi William metsas. Varsti paukus püss ja mets hõiskas temale rõõmsalt vastu. Kõik oli nii lapselik, nii mureta. William oli nagu omaste keskel. Karja kellade kõlin, vikati luiskamise helin, heinaliste laul — see kõik kiskus teda oma poole.

William hulkus peaaegu terve päeva otsa metsa mööda ümber. Ehk ta küll paugu paugu pääle metsa laskis, siiski ei surmanud ta mitte üht ainustki lindu; ta imestas isegi, kudas ta nii imeosavasti oskas mööda lasta. Koer näis aga selle üle sootumaks pahaseks minema, ei jäänud enam lindu leides seisma, vaid tormas pääle. William ei püüdnudki teda vaigistada ega talitseda, naeris päälegi, kudas linnud parinal lendu tõusid. Ta virutas palja lennuparina pääle püssi tühjaks ja oli rõõmus, et ta paugutada võis. Tal ei olnud ka tahtmist neid surmata Ta oli rõõmus, et ta mööda metsa võis ümber hulkuda ja neid hirmutada. Oma kalli jahiga ei pannud ta tähelegi, kudas paks pilv lõuna poolt üles kerkis. Esiteks sirutas ta ähvardades pikad mustad sarved üles taeva poole; selle järel tungisid nagu valmistatud teed mööda paksud pilverünkad edasi; veel tagapool — sääl oli pilv juba helesinine ja venis nii tasakesti ja tähelpanemata paksude rünkade järele, nagu pall siledat sööti mööda külapoisi visates edasi veereb. Terve pilv sündis nagu pimeduses, nagu varjaneks temas mõni kättesaamata saladus. Ainult metsas kuuldi puid temast nagu juttu ajama, aga ka see sündis ajuti. Terve loodus nagu ootas midagi. Lindude laul vaikis. Vihmakass kiunus valusasti. William ei pannud enne pilve tähele, kui ta juba päikese kinni kattis. Nüüd alles tõstis ta oma silmad üles, vaatas pilve poole ja ütles pikkamisi järele mõteldes: «Aa! Või juba nii kaugel. Aga kust ma varju pean leidma.» Ta hakkas heinamaade poole minema. Läks ta nii kärmesti, kui ta ka läks, aga pilv jõudis iga sammu pääl temale lähemale. Pilv tormas tema kannul välgu leekivaid jooni ühele ja teisele poole laiali loopides ja kärgatas iga kord nagu uhkustades. Pilv sihises ja visises, nagu oleks tal aurumasin ees olema. Esimesed tibad kukkusid Williami käte pääle. Ikka kärmemini tõttas ta edasi. Juba paistis eemalt heinaküün. See näis tühi olema: hein oli alles tegemata. Välk sähvis ja kõue kärgatas tema kannul; vihma tuli

kui oavarrest. William oli juba küüni juures ja oli valmis sisse minema, sääl leidis ta aga oma õnnetuseks, või õnneks — ta ei teadnud seda isegi — ühe naisterahva eest. William pani oma teise jala üle uksepaku juba küüni; niipea kui ta aga seda naisterahvast nägi, kellel niisamati kohmetanud nägu oli kui temalgi, jäi ta uksepaku pääle seisma ja oli silmapilgu kahevahel, kas sisse astuda või välja ulu alla jääda. Ta tõmbas oma jala küünist tagasi. Koer pistis ka oma pää üle küüni uksepaku sisse ja oli valmis küüni hüppama, niipea kui ta aga võõrast nägi, langesid ta kõrvad veel enam lüngu, vaade muutus veel haledamaks ja ta tõmbas haleda niuksumisega oma pää küünist peremehe järele tagasi. William läks küüni ulu alla, aga ta ei saanudki veel sinna, kui kaunis madal, aga mahe naisterahva hääl küünist järele hüüdis:

«Jahimees, ärge mind häbenege ühtegi, tulge aga küüni, vihm ei heida ju nalja. Päälegi, see ei ole ka meie küün, mina olen niisama võõras kui teiegi.»

Ta vaatas kõneleja poole, nende silmad juhtusid vastastikku. Mõlemad vahtisid üksteise pääle. William hakkas argselt küüni kobima. Vihma sadas veel tublimini. Williami rind oli ju ennegi argtust täis, sest et ta naisterahvaid üleüldse kui tuld kartis, aga nüüd kippus see argtus ka tütarlapsele kallale. Kõik tema jutul ja rõõmul jahimehe kartuse üle oli täiesti ots. Kui William küüni oli astunud ja parajat kohta oma seismiseks otsis, asus koer, kes ka nagu aru hakkas saama, missugune viletsa lugu tema peremehe ja võõraga on, nende kahe vahele ja vaatas kord peremehe, kord võõra pääle, nagu tahaks ta kõik asjad hääks käända.

Võõrad seisid natukene aega sõnalausumata ja ei julgenud silmi üksteise pääle tõsta. See kohmetus hakkas aga varsti kahanema. Ka koer märkas nagu seda ja laskis rahulikult kõhuli maha, kui ta küüni seina äärde oli astunud.

«Ei vihm jäägi üle,» lausus tütarlaps viimaks tasakesti.

«Ei jää; ja kui kõvasti müristab,» vastas William ja vaatas argselt teise poole, kartes, et ehk see ka tema pääle vaatab, aga vale; see vahtis enese ette maha, nagu mõtleks ta mõne asja üle järele. William laskis julgemalt oma silmad üle tütarlapse näo käia. Ta imestas, et see tema meelest nii ilus oli.

Ta silmad seisatasid kord Liisa silmade, kord tema punaste huulte pääl. See sai vist aru, et võõras teda vahtis ja sellepärast ei tõstnud ta oma silmi mitte ülesse, nagu oleks tahtnud ta ütelda: vahi nüüd õige niikaua, et himu ükskord otsa saab.

«Kui piinlik on ometi niisugune tumma viisi seismine,» mõtles William, «aga mis asjast siin kõneleda. Hakkaksin tänasest jahist jutustama, noh, siis naeraks ta mind tingimata välja, et mul muud mitte midagi kõneleda ei ole. Mine tea, millest need talutüdrukud armastavad kõneleda? Ehk mistarviski kõneleda, mõtelgu tema mis tahes.»

«Imelik noorherra,» mõtles Liisa selsamal ajal. «Alati ikka räägitakse tõisest ja nüüd seisab teine ometi nagu nonn, ei märka sõnagi lausuda. Kiidavad tühja. Uhkeks peab, ei taha talutüdrukuga sõna kõneleda. Ehk mis sihukestel meiesugustega kõneleda ongi. Aga seisku, mina ei ütle ka enam mitte ühte sõnagi. Ehk mistarvis kutsusin ma teda küüni, parem oleks võinud ta räästa tilkade all läbi palkide piiluda, mis hää mul oleks olnud vastu vahtida. Nüüd vahib üksisilmi minu pääle, nagu näeks mõnda imetegu.»

Liisa sai peaaegu pahaseks, oleks tahtnud talle midagi ütelda, nagu: «mis sa vahid üksisilmi mu pääle, kus ma su panen, isegi teise küüni nurgas,» või midagi muud sellesarnast; see jäi aga kõik paljalt mõttesse.

«Tänavu on vist kaunis hää hein, nagu ma mõisas valitseja käest kuulnud olen,» ütles viimaks William, pahandas aga järgmisel silmapilgul selle üle, miks ta seda valitsejat nimetas, nagu tahaks ta sellega uhkustada.

«Ei meil küll just väga kiita ei ole, mullu oli ennem parem. Aga mis meie heinamaadest mõisa omade kõrvale arvata, nad on ju tühipaljad selle kohta.»

«Kas teie heinamaad halvemad on kui mõisal?» küsis William ja oli selle üle rõõmus, et tal midagi küsida oli.

«Noh, ime küll!» hüüdis Liisa imestanult, et kudas ei peaks võõras sedagi veel teadma, ja pool kibedalt, mida ka William märkas. «Mõisnik ei olnud ju kohtade väljamõõtmise juures nii rumal, et ta pahemad maatükid omale oleks jätnud ja paremad meile andnud. Meil on muidugi halvemad maaservad soode äärest ja kivilised mäekünkad antud. Siiski nälga just ei jää, olgugi maksud õige tublid.»

Liisal oli imelik niisugustest asjadest juttu ajada, aga ta pidi seda siiski tegema, kui ka vastu tahtmist.

«Aga mistarvis talupojad siis nende käest maad oma kätte võtavad, parem on ju ometi ära minna ja kusagil mujal tööd otsida, nagu linnas, kus inimene palju vaiam on ja kergemalt süüa saab.»

«Ei tea, kuhu see inimene läheb, on korra selle eluga ära harjunud, muud midagi ei tea, kiratseb pääle edasi, kauaks elu on! Mõnel jääb kopik rahagi järele, mis veel tahad?»

Jutulõng oli nüüd küll käes, mida võimalik oli üks ta puhas kui pikaks venitada, siiski ei olnud William oma olekuga rahul. Miks ei olnud tema ennast selle neiuga viisakalt tuttavaks teinud, kuna see neiu ometi päris mõistlikku juttu ajas. Ta tahtis häämeelega tema nime kätte saada.

«Teie vist muidugi ei tunne mind,» pööras ta argselt Liisa poole.

Vihmasadu hakkas vähemaks jääma. Pilved läksid nagu kergemaks; tuul jäi vagaseks, põgenes nagu kergetel tiibadel lähema metsa taha paksu pilvega kaasa. Puud seisid märguse pärast longus, lehed krabisesid tasahiljukesti vihmatibade all. Lehtede ja vitsaraagude küljest langesid jämedad veetilgad podinal maha pehme rohu ja sambla pääle, mis neid tänuliku meelega oma pehmesse rüppe laskis vajuda, neid õrnalt kaisutades. Mõned vähemad tilgad jäid kusagile rohulehtede ehk latvade pääle natukeseks seisma, et veel kord üürikeseks seda toredat ilma vaadata, teda jumalaga jätta, ja langesid siis säält tuule liigutustel maha. Neil oli hale siit lahkuda. Kui mõnus oli siin kiikuda, nagu laps hällis, kui ema, isa kiigutab ja oma magus «kussu, äiu» juurde laulab. Nüüd, maha kukkudes, hakkas neil pikk pime tee pääle: esiteks rohu ja sambla rüpes, neid ja nende lapsi jootmisega kosutades, pärast maa põues, salalikkudel teedel jõekesi jootes ja allikaid kasvatades; pärast alles pääsesid nad valge ette ja võisid vabaduses tantsida, kuni päike jällegi neid taeva alla kutsus, kus nad tuule kihutustel ühest ilma äärest teise ratsutavad ja rõõmsalt üle toreda maa silmitsevad, kus neil nii palju vanu tuttavaid ja ka uusi asju silma paistab, mis nende reisi ajal juurde on tekkinud: mäed, orud, linnad, külad kirikutega, hällivad viljapõllud, lopsakad heinamaad, jõed — nende hõbedased teed, järved — nende

pisikesed puhkepaigad, meri — nende lahke, armuline kaisutaja ja hällitaja ema ning pm.

«Kui kaugel Avarsepa siit on?» küsis William, kui nad natukene aega olid vagaselt küünist välja vahtinud, nagu näeksid nad esimest korda vihmasadu.

«Ei ole rohkem kui paar versta,» vastas Liisa.

«Teie olete vist Avarsepa peremehe tütar?» küsis William järsku ja imestas isegi selle üle. — «Ehk mis pagan ma peaks kartma ja häbenema! Kas ma esimest korda talutüdrukut näen? Ma olen neid juba kolm, neli aastat näinud, nendega ka rääkinudki ja nüüd seda häbenen ma,» julgustas William ennast oma mõttes, aga siiski ei aidanud see mitte midagi. Vana külm täppeke jäi siiski südame külge.

«Seda küll,» vastas Liisa ka imestades, et kust noorherra seda teab, et ta peremehe tütar on.

«Vihm on üle, tarvis koju minema hakata,» ütles Liisa natukese aja pärast küüni suu ette astudes ja välja vaadates.

«Mul on ka tarvis minema hakata,» sõnas William püssi küüniseina najalt kätte võttes. — «Mispärast mul vaja on? Kas keegi ootab mind?» küsis ta mõttes iseeneselt. Koer nägi, et peremees püssi kätte võttis, ja tõusis silmapilk üles.

«Meie läheme ühte teed, kas lubate, et ma teiega kaasa tulen?» küsis William argtust võites.

«Olge nii hää,» vastas Liisa. — «Eks olegi, nagu ma arvasin,» sõnas ta oma mõttes.

Nad astusid küünist välja ja hakkasid minema. Küün seisis tee ääres. Kui koer seda nägi, et peremehe ja võõra vahel asjad niikaugel juba olid, et nad üheskoos minema hakkasid, siis oli ta ütlemata rõõmus. Ta julges juba aupaklikult Liisa riideid nuusutada.

Noored inimesed läksid tummalt, nagu ei mõistaks nad teineteise keelt. Paar tähendust tegid nad ainult märja rohu kohta, ja muud mitte midagi.

Varsti jõudsid nad Avarsepa põldude äärde, mida püstaed enamasti igast küljest näis ümber piirama; aed oli mõnes kohas alles uuesti tehtud, mõnes kohas oli ta vana ja mädanenud, nii et ta vist üksnes leppade abil, mis siin õige paksult kasvasid, üleval seisis. Leppade ladvad olid peremehe hoolsate käte läbi tihedasti aiaroigaste ülemiste otsade vahele põimitud. Mööda aia äärt kasvas pikk orasrohi, millest lopsakad putked üle

ulatasid. Vili seisis vihmatilkade all norus, nuttis nagu valusaid pisaraid. Pisarate palekesed hiilgasid õnnelikult päikest nähes. Kerge tuuleõhk jooksis esimest korda üle viljapõllu ja raputas läikivaid veetilkasid maha. Tee puges loogeldes viljade vahelt läbi. Ta näis ilma otsa ulatama, sinna kaugusesse, kuhu inimese silm ei ulata vaadata, kuhu aga inimene nii hää meelega tungib, mõnikord ka tormab. Selles looklevas tees oli midagi meelitavat, kaasakiskuvat. Ka William ja Liisa läksid seda teed mööda.

Rohutirtsud hakkasid juba laulma. Mesilane pirises juba rukkikõrte vahel, et veel niikaua magust korjata, kuni sirp oma tööd pole lõpetanud, siis on tema hakkamine muidugi otsas. Lõokene tõusis lõõritades vilja seest taeva poole. Pilvelasu taganes ikka kaugemale.

Angerja küla oli nagu mõne hirmu pärast taha metsa äärde taganenud, kust majade suitsunud katused ja unkad nii ühekarvaliselt vastu mustasid. Enne aga kui William ja Liisa Angerja küla ligi jõudsid, pööras üks vähem põllutee pahemat kätt kõrvale; seda teed mööda läksid nemad. Taluhooned ei paistnudki peaaegu suure küla tee pääle: kõrged sanglepad ja kased varjasid teda siit küljest vaataja silmade eest.

«Kas see ongi teie isa talu?» küsis William Liisa poole pöörates ja käega Avarsepa talu poole näidates, et juttu teha, sest ta teadis isegi, et see nimetatud talu oli.

Jaatavalt vastas Liisa.

Natukese aja pärast astusid nemad õue väravast sisse. Värava kummalgi pool kõrval kasvasid pihlakad, millede laiad rippuvad oksad marjakobaraid täis olid. Toa ees oli kaunis lage ja lai õue. Ilmatu suur haohunnik seisis rehealuse otsas. Kambrid olid, nagu enamasti viisiks on, rehetoaga ja rehealusega ühe katuse all. Aga siin ei käidud mitte läbi sahvri ehk rehetoa kambri, vaid kambritel oli omal ka eeskoda ja uks, kust sinna võis pääseda, ilma et rehetuppa oleks läinudki.

Avarsepa Jakob ei olnud mitte päris Tallinnamaa mees, vaid oli umbes kolmekümne aasta eest Liivimaalt sisse rännanud ja Avarsepa talu ära ostnud. Sellepärast ei pidanud ta ka, kui ta siia tuli ja omale uut elumaja hakkas ehitama, mitte nii väga vana tallinlaste ehituseviisist kinni, vaid tegi nii, nagu ta ise paremaks arvas, mida teised esiteks kaunis imeks panid.

William ja Liisa läksid kambri, sest õues ei olnud pääle suure halli kassi, kes kärblasi varitses ja saba otsa võngutas, mitte ühte hingelist näha. Ka kambris ei olnud ühtegi inimest. Kambri aknad olid kõik lahti, nii et varblaste siristamine ja pääsukeste laulmine kambris täiesti kuulda oli. Mesilane lendas pirisedes mööda kammert ringi; ta viletsakene oli aknast kogemata sisse tulnud, ei osanud aga enam välja lennata. William ei saanud isegi aru, mispärast ta seda pirisemist nii tähele pani, aga ometi kuulas ta mesilase lendamist, kes vabaduse järele igatses ja kes enese nii üksiku tundis olema. Tahtmata tuli temale meelde, nagu oleks tema ise ka üks piriseja mesilane, kes vabadust ja valgust otsib. Liisa palus Williami tooli pääle istuda. Teisi ei läinud ta mitte otsima, sest ta teadis juba, kus nad olid. Pere oli heinamaal vanema sulase Juhani juhatusel tööl; isa, Priidik Ahing, oli kusagil rohuaias või mujal asju ringi vaatamas; ema, noh see oli kapsaaias rohtu katkumas ehk tegi aidas paku pääl istudes võid, kus ehk väike must kiisu ta jalgade juures istub ja «niiti ketrab», kuna ta aegajalt koorepüti poole silmitseb ehk «vana halli» käest varblast ootab.

Liisa arvas iseenesest juba, et tema külalise «keskpaik hele» on, sest ta oli ju terve päeva otsa metsa mööda ümber hulkunud ja sellepärast muretses ta kohe midagi suhupistet lauale. Williami suu hakkas toitu nähes üsna hää meelega vett jooksma.

Liisa istus, nagu William hirmuga ette arvas, tema vastu teinepoole lauda. Sest Liisa ei olnud mitte ilmaasjata kihelkonnakoolist läbi käinud, vaid võitis esialguse argtuse, sest külalist ei tahtnud ta mitte üksinda lauda istuma panna. Seltskondliku eluga harjumata noormees, nagu meie William, tunneb tõesti suurt piina ainuüksi noore neiuga söögilauas istudes. Kuid varsti läksid meie võõrad teineteise vastu nagu julgemaks ja jutukamaks. Sest ühes lauas istumine saadab inimesed üksteisele ligemale.

Liisa kutsus võõra pääle sööki rohuaeda. Talu kohta oli rohuaed tõesti vaatamise väärt.

Tema eest olid mõni kaks, kolm põlve inimesi hoolitsenud. Enne Priidikut olnud siin nõndanimetatud Rehe Mats peremeheks.

Tema oli vanasti, ehk nagu ta alati armastas jutustada, «kuldsel ajal», mõisaherra ees aus mees. Tema

oskas nimelt kõigist herra mõtetest nii imeosavasti kõiksugust tarkust välja leida.

Kui ta väljavahist rehepapiks tõusis, siis hakkas kauss hästi kasvama, kuna ta aga ise sääljuures ikka vaesuse ülo hädaldas. Kord juhtus herra rehe juurde tulema. Matsil oli kolm kotti nisu oma jaoks välja mõõdetud. Need seisid seina ääres püsti. Herra küsis silmapilk kotti nähes: «Mats, kellele need kotid saavad?» Mats oli esiteks kimbatuses, aga peagi ütles ta: «Armuline herra nuriseb ikka, et ma vähe rehest vilja välja saan, tänavu on aga halb saak — sellepärast tõin ma omast vaesusest veel lisaks, et herra mind laita ei saaks.» «Seda ei luba mina, et rehepapp omast natukesest minule lisa toob; silmapilk viid need kotid siit ära.» «Jah, jah, kuidas armuline herra käsevad,» vastas Mats ja viis kotid julgesti ära: herra oli ju ise käskinud. Herra uskus täiesti Matsi. Keegi oli julgenud tema pääle herra ees kaevata, Mats müüvat rehe juures vilja. Herra kohe järele katsuma. Paneb talumehe riided selga ja läheb ühel õhtul rehe juurde Matsi käest vilja pääle ajama. Mats sõimab aga herra keha täis ja peksab ta rehe väravatest välja. Sellest ajast uskus herra Matsi veel kindlamini. Nõnda teadis rahvas Matsist jutustada. Mine tea, kas see nõnda oli olnud või oli muidu rahva jutt; aga seda teadis igaüks, et Mats herra ees aus mees oli, kellest lugu peeti. Kui Mats umbes 10 aastat oli rehepapp olnud, palus ta ennast ametist lahti ja hakkas Avarsepa talu peremeheks. Siin hakkas ta hoolega kohta kohendama, sest ta arvas teda enne surma ära osta. Tema selle ilusa õunapuuaia ehitaski.

Kuid õnnetumal kombel ei saanud Mats Avarsepa talu ära osta, ehk ta sääljuures küll nagu oma pärast palju vaeva oli näinud. Ta läks, asja ees, teist taga, herraga riidu ja viimane laskis teda koha päält lahti ja ei müünud seda mitte temale. Vist oli ka Matsi rinnas midagi uut üles tärganud, mida herra kanguseks ja uhkuseks nimetas.

Selsamal ajal, kui herra Matsi lahti laskis, tuli Priidik Ahing Riiamaalt siia ja ostis Avarsepa talu ära, mis muidugi täiesti hääs korras oli. Ta sai peagi jõukaks peremeheks; teised nimetasid teda ka rikkaks, kuna ta seda aga ei olnud, sest ta armastas väga hästi elada, mis mitte vähe raha ei nõua. Tööd ei armastanud ta ise mitte teha. Viljapuuaia eest kandis ta aga suure hoolega mu-

ret: tegi teda suuremaks, istutas noori puid, pookis neid ja tegi kõik, mis ta kasuliku nägi olema. Et oma au teiste silmas tõsta, püüdis Priidik oma lastest päris «saksu» saada, ehk see küll tema käes korda ei läinud. Poeg Kristjan oli praegu kreiskooli lõpetanud ja isa tahtis, et ta linna pidi minema, aga Kristjan ei teinud seda mitte, vaid jäi koju tööle. Priidikul ei olnudki ka rohkem lapsi kui paljalt tütar ja poeg. Kristjan mõtles alati: «Kui ma linna lähen, kellele see koht siis saab? Palju parem on mul ju siin koha pääl olla kui vilets kirjutaja linnas. Põllumees on ikka põline rikas, ametimees ajuti rikas.» Kristjan ei olnud praegu mitte kodus, ta oli perega ühes heinamaale läinud.

Liisa ja William käisid rohuaia otsast otsani läbi, misjuures nad yaraseid õunu ja marju katsumata ei jätnud.

Meie võõrad tundsid endid ju kaunis tuttavad olema.

William oli aga siiski sõnades kaunis kitsi. Liisa oli aga juba jutukas. Ta seletas, missugused õunad iga õunapuu otsas kasvavad, kelle oma see ehk teine puu on ja muud sellesarnast. William kuulas Liisa juttu peaaegu vait olles, vahel harva tegi ta mõne tähenduse. Kui nad nõnda mööda aeda edasi läksid, nägi William ühte vanameest istuma ja suitsetama. Vana mütsilott oli tal pääs, mille alt pikad juuksed välja paistsid, mis väga sasis nähti olema, nii et silmad mütsi sirmi alla ja sassis juuste sisse päris ära näisid kaduma.

Altpoolt nina oli ta nägu pika ja paksu pruunika habemega kaetud, mis niisama korratumas olekus näis olema nagu juuksedki. Kusagil oli William pika ja sasis karvadega koera näinud ja nüüd, selle vanamehe pääle vaadates, tuli temale jälle nii elavalt selle karvase koera pää meelde. Seljas oli vanamehel vanapoole lühike kuub, mille nööbid lahti olid ja mille alt valge särk välja paistis.

«On see teie isa?» ütles William Liisa poole pöörates.

«Jah, tema jah,» vastas Liisa.

Nad astusid vanamehe juurde.

William teretas. Vanamees võttis tervise vasta ja lükkas mütsi enam kuklasse, et võõra pääle vaadata. Ta tahtis nagu midagi ütelda, aga William ei andnud temale selleks aega, vaid ütles:

«Ega te pahaks pane, et olen julgenud teie aeda tulla.

Juhtusime teie tütrega vihma ajal kokku. Nüüd oleme teie ilusat aeda vaadelnud.»

«Mis sellest siis pahaks panna?» küsis vanamees vastu. «Liisa, eks sa pane toit lauale, anna herrale süüa kah» hüüdis isa tütrele järele, kes ära minema hakkas.

«Juba me sõimegi!» vastas Liisa.

«Tänan väga, peremees, Liisa on juba kõik teinud,» ütles William ja oli rõõmus, et ta nüüd neiu nime teada sai.

Kui nad vana Priidikuga kahekesi jäid, tundis William enese palju vabama olema. Nad kõnelsid kõigest, mis neil aga meelde tuli. Avarsepa peremees teadis väga hästi, missugune «herra» William oli, ja sellepärast käis ta temaga peaaegu nagu talu nooremehega ümber.

Päike oli juba madalale vajunud ja vahtis nagu häbelikult kaskede ja sangleppade vahelt rohuaedä. Ilm oli imelik vaga. Mitte ainus puuleheke ei liikunud. Toa katuse harja pääl unka juures kasvasid kaks, kolm pikka kasteheina, aga ka nemad sääl üleval taeva ja maa vahel ei julenud oma päid liigutada ja üleüldist vagusust rikkuda.

Näis, nagu asutaks terve loodus puhkama, nagu äiutaks teda päikese häbelik, poolväsinud vaade uinuma. Pääsukesed lendasid kiiresti õrnas õhtu õhus, mida magus lillede ja rohtude lõhn täitis. Põõsaste all helkis veel mõnegi krookslehe õõnsuses kastetilk, mis kui süüta neiu selge silm vastu läikis. Magus tundmus täitis Williami rinda, nagu ta seda ammugi polnud tundnud. Ta vaatas peremehe näo pääle, sääl ei leidnud ta aga mitte midagi iseäralikku; see oli nii külm ja nagu osavõtmata. Suitsupilved tõusid aeg-ajalt tema suu juurest ülesse ja lagunesid pikkamisi vaikses õhus laiale. Vahel lõi suits ennast ilusasse rõngasse ja rõngad tõusid tasahiljukesti taeva poole, kuni nad ära kadusid. William oli enne ka piibusuitsu rõngaid näinud, aga iialgi polnud ta nende kadumist nii hoolega tähele pannud kui täna. Nad kõnelesid veel mõndagi, kuni päike looja läks, enne kui William jumalaga jättis ja koju hakkas minema.

V

Sest ajast saadik, kui William Avarsepal oli käinud, tõusis temal tahtmine südames väljal töömeeste juures käia, nende elu, nende puudust, nende rõõmusid tundma õppida.

Ta hulkus päevad otsa mööda välju ja heinamaid, vaatas, kuidas talumehed särgiväel ja higist tilkuva otsaesisega kündsid, rukist lõikasid, heina tegid, vilja kokku ajasid, ta kuulis nende vagast nurinat iseeneses, mis kohe vaikis, kui tema ligines, kuulis jutustusi vanast ajast. Ta kuulis vahel nende laulugi, ehk see küll nii lihtne oli. Tema kuulis jälle ka neid laulusid, mida vana Ädu temale nii tihti oli laulnud, ja mis temale nii südame ligi olid kasvanud. William istus tihti mätta otsa ehk rukkivihu pääle ja vahtis taluneidude tööd, kes palja sitsijakiga, palja pääga ja jalgadega tulist ja tulist loogu võtsid. Temale tuli imelik ette, mispärast mitte tema sugulased niisugused ei ole, miks istuvad nad toas ja ei tee midagi, miks hoiavad nad oma ihu, nagu oleks see nende hing olema. Ja mis oli tema tänini teinud? Armuleiba söönud! Tal oli häbi tööliste ees. Ta oleks praegu häämeelega tööle läinud; ta oleks häämeelega mõne taluneiu käest reha ära võtnud, tema asemel riisuma hakanud ja teda puhata lasknud. Ja missugune tundmus oleks tema rinda täitnud, kui ta pool salaja oleks võinud vaadata, kuidas neiu lihtsalt mättale istub, mis paksu kase vilus seisab, oma sassi läinud juuksesalgad kõrva taha lükkab, oma päivitanud, ülespundunud käed rüppe laseb vajuda ja kuidas ta rind ahnelt lehkavat metsaõhku sisse tõmbab, tugevalt tõustes. Niisugustes mõtlemistes kerkis tema vaimusilma ette tihtigi Liisa, ta ei teadnud isegi, mispärast. Elavalt tuli Williamile meelde, kuidas nad kahekesi küünis vihmavarjus olid, üheskoos põlluteed mööda läksid, sõid, aias jalutasid ja kuidas ta esimest korda tema nime kuulis.

Ka parun Birk oli tähele pannud, et võõraspoeg, keda ta oma «armsaks pojaks» oli nimetanud, endise elu on ära visanud ja hoolega tööd õpib tundma. Ta rõõmustas, ta oli kindel, et lollused nooremehe päast välja on läinud ja et ta asjast aru hakkab saama. Ta ei kutsunud teda mitte enese juurde, sest ta tahtis teda iseeneses paraneda lasta, ta tahtis oodata, kuni tema «armas poeg» ise ta juurde tuleb, tänuliku meelega tema kätt raputab

ja ütleb: «Armas isa, ma tänan sind kõigest südamest: sa oled mind päästnud, ise oleksin ma ammugi hukas olnud.» Nõnda mõtles vana parun ja oli rõõmus oma sõnade mõju üle, mida ta mõni kuu tagasi Williamile oli ütelnud. Ta kujutas enesele juba ette, kuidas William tema käest raha tuleb paluma, et omale mõisat osta, kuidas ta rikka neiu kosib ja siis oma võlad ilusti ära maksab. Ta oli uhke, et tal niisugune võõraspoeg on ja et ta just tema läbi niisugune on. Omas mõttes tegi ta juba plaanisid, kuidas pääle oma surma oma mõisa ka Williamile pärida jätab.

Vaheajal, kui parun oma unistusi südames hellitas, elas William ikka oma uut elu edasi. Ta tõusis iga hommiku päevatõusul ülesse, oli esimene põllu pääl ja jäi ka viimseks õhtul. Töötegijatele aga ei ütelnud ta kunagi hääd ega halba, ei sundinud neid kiiremale tööle ega keelnud neid ka ammugi. Moonamehed harjusid temaga varsti ära ja käisid temaga niisama lihtsalt ümber nagu paari aasta eest karjapoisidki, kes aga nüüd temast väga vähe teadsid. William võttis tihtigi moonamehe käest vikati ja niitis vilja ehk võttis adra käsipuudest kinni ja kündis paar ringi, ta ei häbenenud enam tööd teha, nagu see esiteks oli, ja töötegijad ei häbenenud teda. Nad ei jäänud enam vait, kui William nende juurde astus, vaid vestsid oma juttu edasi, kusjuures nad, kui juhtus, kõige rumalamaid sõimusõnu herrade kohta tagasi ei hoidnud, sest nad teadsid, et midagi karta ei ole.

Kõige selle juures aga ei unustanud William siiski mitte Liisa nägu ja häält ära. Tal tõusis südames soov teda veel kord näha saada, temaga veel kord rääkida. See soov ja sund läks päev-päevalt ikka kangemaks. Viimaks, ükskord sügisel, see oli kartohvli võtmise ajal, läks ta väljalt koju, võttis püssi varna otsast, mis sääl nii kaua juba puhanud oli, ja tahtis metsa jänese jahile minna. Kui rõõmus oli hagijas, kui oma peremeest püssi nägi kandma. Ta kilkas, haukus, hüppas ja lõi rataskuuti Williami ees. Williamil ei olnud pääasi mitte jaht, vaid et jahikäigul kudagimoodi asja leiaks Avarsepale minna. Tee viis läbi mõisa puiestiku. Sääl tuli talle parun vastu. Iialgi ei olnud see vastutulemine Williamile nii vastumeelt kui täna. Ta juhtus paruniga üleüldse väga harva kokku ja iga kord lõppes see kokkupuutumine teretamisega ja paari sõna vahetusega.

Nõnda tahtis ka William täna teha; aga parun naeris temale juba eemalt kaugelt vastu ja oli nagu uudishimuline, kui ta teda püssiga nägi metsa minema, sest see oli viimasel ajal Williami juures nii haruldane asi. William teretas ja tahtis edasi sammuda oma kärsituma koera järele, kes oma hää meelega vana parunit tähelegi ei pannud. Parun jäi aga selle asemel seisma ja küsis:

«Lähed vahel ka meelt jahutama, noor inimene tüdineb ju ära ühtepuhku väljal vahtides.»

«Tahtsin minna natuke hulkuma, ei ole ammugi käinud,» vastas William.

«Kuusiksaare pool kilkasid karjaste koerad, vist ajasid jänest taga, lähed ehk sinnapoole, saad kohe jälgedele.»

«Ei tea, kuhu minna,» vastas William peaaegu selga pöörates, et saab ehk parunist lahti. Aga, võta näpust.

«Minagi olen jahti armastanud. Nüüd aga enam niisugust jahti pidada ei saagi, mis enne. Kui me vahel jahikäigu ette võtsime, siis lasksime talumehi oma loomad päeva ajal kinni ajada, et nad meil tüliks ees ei oleks, ja siis võtsime kõik kohad läbi: karjamaad, heinamaad, viljapõllud, vaat see oli jaht! See aeg on juba mööda. Kes endisel ajal jahti on pidanud, see ei taha nüüd miski hinna eest hulkuma minna; noored mehed, kes aga vana aega ei tunne, tunnevad aga siiski nii suurt rõõmu üksipäinis metsa mööda hulkuda.»

«Eks ta nõnda ole,» vastas William, kes lõppu ootas.

«Kuidas siis töödega nüüd läheb?» küsis parun ja naeris kavalalt. William ei vastanud selle pääle mitte midagi.

«Kas oled oma elukorraga rahul?» küsis parun jälle.

«Täiesti,» vastas küsitav ja hakkas minema. Parun vaatas talle imestusega järel, et miks ta juttu ei taha ajada. Siiski rõõmustas ta, sest William oli ju ütelnud, et ta oma elukorraga täiesti rahul on. Parun sammus tasakesti edasi, havanna sigarit suitsetades ja pikkamisi oma ümber vaadates; William sammus aga kiirelt metsa poole. Ta pani kõiki asju hoolega tähele. Ilm oli ilus. Tuule õhku ei olnud tundagi. Kolletanud lehed langesid pikkamisi, oma tahtmise järele puude päält maha. Kõik oli nii vagusi nagu surnuhauas. Looduse jõud oli kadunud. Rohi oli igal pool ära närtsinud, kuna aga rukkiorased lustilikult haljendasid. Ta rõõmustas —

vist mitte ligineva talve üle, vaid tulevase kevade üle, kus lumi ära sulab, lõokesed laulma hakkavad, kured soojalt maalt tagasi tulevad ja kus ta lume alt pääsedes uuesti haljendama lööb ja viimati pikaks kõrreks sirgub ja raskeid päid kannab.

Varesed tõusid korraga karjakaupa põllu päält lendu, ruttasid Williami pää kohta ja kraaksusid kohutavalt. William sai pahaseks nende pääle, tõmbas püssi seljast, sihtis ja andis tuld: sihitav vares lõi õhus ringi ja kukkus laiali laotatud tiibadega maha. Kui varesed oma seltsilise õnnetust nägid, lendasid nad iga nelja tuule poole laiali. William ei läinud õnnetumat vaatamagi; koer jooksis ta juurde, nuusutas teda, katsus hammastega teda kukla päält, läks aga kohe oma peremehe järele.

William ei hulkunud metsas mitte kaua ümber, ta seadis oma sammud varsti Avarsepa poole. Ta ei teadnud isegi, mispärast ta sinna läks, mis teda sinna kiskus, aga ta läks siiski.

Avarsepal olid väravad lahti, keegi tuulas. William läks üle välja otsekohe väravate kohta. Kui ta juba ligi jõudis, nägi ta, et peremees Priidik ise väravate pääl tuulas. Ehk Priidik küll muudest töödest väga vähe osa võttis, oli ta vilja tuulamise juures alati ise ametis ehk seisis juures, kui teenijad tuulasid. «Palgaline teeb ikka palgalise töö, temal on ju ükskõik, kas peremees vakk vilja rohkem või vähem saab, tema saab ju oma palga ikka.» Teenijad siunasid teda alati sellepärast, et ta viimast kõlu tahta põhu seest välja võtta, aga mis sest oli — vilja järg ei lõppenud tal ometigi iialgi aidast otsa, hobused olid alati rammusad kui täis puhutud, nii et sulane alati ohjad sõites pingul pidi hoidma.

Kariloomad, kui nad kevadel laudast kütke otsast lahti lasti, olid vanast karvast puhtad ja siledad nagu hülged ja hüppasid rõõmu pärast nagu tallekesed; terve Angerja küla pullid ei jõudnud kokku nii valjusti möirata kui Avarsepa «Must» või «Riim», Avarsepa karjane uhkustas alati oma rammusate loomade üle külakarjaste vastu, kiitis, kui suur lott tema «Hallil» on, missugune turi, pää, ja jumal teab mis veel. Ehk kui tore oli Priidik ise, kui ta pühapäeva hommikul tantsija täku ette pani ja kirikusse sõitis, ta üksipäini ehk jälle Liisaga või Kristjaniga. Vahel olid ka kõik kolm korraga. Niisugusel korral seisis Priidik oma uhkuse kõrgemal tipul, sest nüüd oli korraga kõik näha, millest

tema nii lugu pidas: poeg, tütar, mõlemad «koolitatud», ja täkk toreda sõiduriista ees. Kõik vaatasid, kui ta pikkamisi toredasti rahvahulgast läbi sõitis. Vanal Avarsepa Priidikul oli ka asja uhke olla. Kas oli terves kihelkonnas neiut, kelle suu poleks vett hakanud jooksma, kui ta Kristjani nägi, ehk kas oli noortmeest, kes Liisat poleks tundnud ja häämeelega teda silmitsenud! Kristjan ei pannud sellest kõigest nagu tähelegi, oli nagu kõigi pilkude vastu osavõtmata, võib olla uhkuse pärast, võib olla mõne muu põhjuse pärast. Liisale aga meeldis see väga, et temast nii palju peetakse. Mõned neiud pidasid teda ka veidi uhkeks, misjuurde aga nad nagu kahetsusega lisasid: «Jah, eks ta või ka uhke olla: ta on ju koolitatud.» Teised teadsid jälle rääkida, et Avarsepa Liisi väga lahke olla, ja mis pääasi, ta oskab lahke olla, sest ta on «palju käind ja näind». Kolmandad kõnelsid jälle, et ta päris tujukas, kergemeelne tütarlaps olla, päris laps alles oma kombete poolest: ükskord olla ta nii lahke ja meeldiv, et ta kõikide südamed oma poole pöörab, et kõikide silmad ainult tema pääle vaatavad ja Angerja küla peremeeste poegade pääd kõik korraga ringi käivad, kui nad teda selles olekus näevad ja tema sõnu kuulevad; teinekord juhtub jälle, et ta nii ime sõnavaene on, et ka küsija oma küsimise pääle vastustki ei saa, ja kui ta ka vastuse annab, siis teeb ta seda nagu koolilaps, kes oma ülesantud tükki pääst ülesse ütleb, millest ta aga ise mitte sõnakestki aru ei saa. Olgu kuidas see oli, aga seda teati vist peaaegu terves kihelkonnas, et Liisa, kui ka mitte just piltilus, siis ometigi meeldiv neiu oli. Päälegi oli ta isa rikas mees.

Seesama vana Priidik, kes oma poja, tütre ja rikkuse pääle nii uhke, oli täna töö juures palju loomulikum ja armsam. Töö kisub inimese ühes oma uhkusega enese sisse.

«Tere ja jõudu tuulajale,» ütles William rehealla astudes.

«Tere, jõudu tarvis,» vastas peremees. «Tulite vahel jälle meid vaatama; te lubasite ikka ennemini tulla, aga ei tulnud, ja meie ootame, nõnda et tüdimus kipub pääle. Me väljade pääl on nii palju jäneseid, et talvel vist küll üht õunapuudki aeda ei jää. Kristjan kipitab ikka küll teisi iga päev taga ajama, aga ei ole teisel koera, ja mis jahimees see on, kellel koera pole. Kaks, kolm haavikusandat ja kümmekond püüsid on ta aga ometi maha lasknud.»

«Ma ei saanud aega, aga oleks ma just seda teadnud, et teil nii suur jahisaak ootamas on, küllap siis oleksin ennemini püüdnud tulla. Kas te poeg on kodus, võiks kohe õunapuude ähvardajaid heidutama minna.»

«Ei ole praegu kodus, läksid kõik kartuliväljale: ilm on nii imeilus; küll ta tuleb varsti koju, lõunaaeg on juba käes. Olge hääd, tulge niikauaks kambri, siin reheall on tolmu ja pole istumise kohta.»

Williamil ei olnud selle vastu midagi. Nad astusid esiväravatest õue, sest rehetoast ei tahtnud peremees oma suurt võõrast mitte läbi viia. Kui nad õue astusid, nägi William, et noor naisterahvas kaevust, mis kümmekond sammu toast eemal seisis, vett välja vinnas, ta seisis nii, et William teda ainult selja tagast võis näha. «Liisa!» mõtles noormees ja rõõmujoon käis temal südamest läbi. Nad astusid edasi kambri poole. Sel ajal valas naisterahvas ämbri vett täis ja võttis ta käe otsa, et tuppa viia, ning nad jõudsid risttee pääl parajasti vastastikku. Liisa oli Williami siinolemist enne juba tähele pannud, juba siis, kui ta Priidikuga alles reheall rääkis, ja sellepärast ei muutnud ta sugugi oma pilku, kui ta teda otse vastu tulema nägi. Kärmesti kergitas William päävarju.

Noor naisterahvas lipsas tervist vastu võttes köögi uksest ruttu sisse, kuna peremees oma külalise ees kambri poole astus. Eeskambrist jõudsid nad tahatuppa, mis oma sisseseade poolest palju parem ei olnud. Tagaseinas seisis kapp, akna all laud, paar kõrkjapõhjaga tooli, taga nurgas aga asus peremehe voodi.

Peremees käänas võõrale tooli vastu ja käskis istuda. Ise läks ta kapi kallale ja võttis säält korvitäie õunu välja, pani nad võõra ette laua pääle ja palus nende aiavilja katsuda. Korv, kus sees õunad olid, ei olnud mitte lihtsalt vitstest tehtud, vaid kunstlikult valgeks tehtud pajupindadest punutud, mis pääle va karja Kustas nii kange meister oli.

«Meie õunad,» seletas ta ise, «ei saa suurusega ja iludusega mitte mõisa õunte vastu, aga ma arvan, maigu poolest on nad aga hääd. Ehk kui nad ka just nii pole nagu teil mõisas, pole ka ime, sest kui palju tehtakse teie aia kallal tööd.» Ta lükkas korvi Williamile ligemale. William tõesti, kui ta mõnes muus kohas oleks

olnud, ei oleks mitte üht ainustki õuna ära söönud, sest ta sõi neid üleüldse väga vähe, et aga just Avarsepa taat temale neid pakkus, siis sirutas ta silmapilk käe õuna järele välja, misjuures talle nagu kogemata suvine siin käimine meelde tuli. Päälegi oli peremees ühe punapõsisega juba valmis ja võttis ju teise.

«Kuidas tänavu mõisas kartulid on, annavad hästi välja ka?» küsis vanamees õuna hammustades.

«Ei ole viga, õige hääd, kui aga jõuaks üles võtta, rahvast on kaunis vähe, igaüks võtab omasid; siiski kolm tuhat tündrid on juba üleval,» vastas William.

«Noh, mõisa väljal peavad nad ju kasvama, kui nad sääl ei kasva, mis siis meie peaks tegema. Mõisa põllud on ju mitu korda rammusamad kui meil, nende eest on ju mitukümmend põlve hoolt kandnud ja rammutanud, aga mis meil? Põllud on kivised, suuremalt osalt kivirähased, mägilised, päälegi veel nii lahjad. Küllap minu põllud on veelgi mingi asjad, nende eest on juba ükski põlv kui omade pärast hoolt kandnud. Angerja küla põllud näituseks kasvatavad enam ohakaid ja põierohtu kui vilja. Ehk paraku aeg, mismoodi võib siis põld vilja kanda, kui temale rammu peaaegu mitte sugugi pääle ei panda.

Päälegi röövib igaüks oma põldu niipalju, kui ta vähegi mõistab. Ehk katsu nüüd asja, mis tast hoida! Kes seda teab, kui kauaks ta oma koha pääl on, armulise herra sõna on ju seaduseks; ütleb ta: koli jüripäeval koha päält ära, siis pead sa ka kolima, kui see ka kui raske peaks olema, sest olgu ta siin nii raske kui ta on, aga kolimine on talumehele siiski nii vastumeelt. Ehk kerge on ütelda: koli, mine teise kohta, aga kas sääl teises kohas, võõras vallas, parem on — niisamasugune viletsus ja vaesus. Kui ka mõnest küljest ongi parem, teisest küljest on ometigi jälle halvem, igal pool on omad hääd ja vead.»

«Nagu näha, elavad talupojad üleüldse tõesti väga viletsalt, ehk nad küll hoolega tööd teevad,» ütles William.

«Muidugi, väga viletsalt, kõige vähemalt suurem osa, juhtub aga ka mehi, kes väga hästi elavad, muidugi mitte selles mõttes, nagu noorherra on harjunud nägema, vaid nõnda teise talupojaga võrreldes. Ehk mis siis, mis see talupojale teeb, kui ta hommikul kella ühekahe ajal üles tõuseb, enne koitu rehe maha peksab ja

teise ülesse ahab ning päevatõusuks juba kartuliväljal on. Talupoeg ei pane aga mitte seda tähele, kui palju ta vaeva näeb, vaid kui palju tal aastasest sissetulekust üle jääb. Juhtub, et tal paarkümmend rubla aasta vaevast järele jääb, siis on elu hää, sissetulek tubli. Aga eks te ise tea, rohkem on ikka neid, kes pühapäeval kirikuski lapitud riietega käivad, saabast pole tal jalas, vaid pastlad. Ta teeb suure koha töö, kus harilikult alasulane ja suitline marjaks ära kuluvad, üksi väikse poisikesega ära. Noored tütred ja pojad sunnitakse tööle ja ei küsi säältjuures keegi, kas see nende nõrgale kondile hää või halb on. Inimene kasvab juba viletsuses ja vaesuses üles, ta ei näe noores põlves mitte üht ainust valget päeva, ainult igavene töö, vaevanägemine ja kurvad, lootuseta näod on, mis teda ümber piiravad. Kas see siis ime on, nooreherra, kui mõni enneaegu kõveras ja küürus on, nagu oleks temal raske kivi kaelas. Mõni saaks ehk oma seisukorda kudagi natukenegi parandada, aga nad on ära harjunud niisuguse olekuga, nende vaim on nii kangelt rõhutud, et sul tahtmata vana orjapõlve aeg meelde tuleb, kui sa nende pääle vaatad ehk nende juttu kuulad. Ta lööb külmalt käega sinu jutu pääle:

«Minu esivanemad on nõnda elanud, eks minu oma ige saa siis ka elatud!»»

Vana Priidik jäi mõttes oma ette maha vahtima.

«Kas te oma koha juba ammu olete ära ostnud?» küsis William järsku.

«Ah mina?» küsis vana peremees nagu meelde tuletades, «mina ostsin oma koha — Liisa on kakskümmend aastat vana, ta sündis siin teisel aastal — noh, kakskümmend üks aastat on juba täis ja teine käes. Mul oli esiteks ka küll see hakkamine vilets. Esimesel aastal kinkis herra mulle viljaseemnegi, noh, teisel aastal oli juba omal ja nõnda läks ikka aast' aastalt. Minu koht oli ka hääs korras, ta eest oli hoolt kantud. Olge hääd, võtke veel õunu,» pööras ta Williami poole, «ma lähen õige vaatan, kas teised tulevad juba lõunale.»

Mitte ainult pere pärast ei läinud ta kambrist välja, vaid sellepärast, et Liisale ütelda, et see võõrale midagi ka laua pääle otsiks — võõras oli ju ometi nii lahke. Liisa oli juba isegi selle üle järele mõtelnud ja sellepärast oli pea kõik valmis. Ka pere tuli lõunale. Kristjan kutsuti ka tahakambri sööma. Siin sai ta võõraga

tuttavaks ja nad tegid kauba kindlaks pääle lõunat jahi pääle minna.

Kristjaniga tuttavaks saamine andis temale põhjust edaspidi enam siin käia — üksipäini on ju igav jahi pääl käia. Kristjan oli ka valmis temaga minema. Esiotsa olid neil jutuks väikesed naljakad lookesed jahipidamisest ja muud sündmused. Kord-korralt muutus nende kõnelemine aga ikka tõsisemaks, nii kuidas nad teineteist jõudsid tundma õppida ja usaldama hakata.

VI

Sest ajast saadik, kui William Avarsepal oli käinud, läksid need käigud nüüd kord-korralt juba ikka tihedamaks ja muutusid viimaks nagu tarvilisteks. Esiteks käis William paari nädali järele korra, käis selle tarvis, et Kristjani jahi pääle kutsuda, sest üksi olla väga igav. Pärastpoole unustas ta tihti oma esialglise põhjuse ära ja viitis jutuajamisega terved tunnid aega. Juhtus, et William vahel mõne põhjuse pärast Avarsepale ei saanud minna, siis küsis Liisa peagi oma mõttes: «Ei tea, mispärast ta täna ei tule, on ta haige või ei taha ta muidu tulla?»

William oli tusane ja seisis mõttes, kui ta mõnikord Avarsepale mineku nõu katki jättis. Kõik tema tusk ja pahameel kadus aga varsti, kui ta nõuks võttis Avarsepale minna. Esiteks unustas ta oma koera koju, mispärast ka võimalik jahi pääle polnud minna, sest Avarsepal polnud mitte jahikoera. Kord tuli ka ette, et ta püssi koju jättis. Ta vabandas enamasti ikka sellega, et ta unustanud, ehk jälle muu põhjuse pärast on pidanud koju jätma — ja ta isegi uskus peaaegu seda. Ta ei küsinud ka iialgi iseeneselt, kas see tõesti nii on või on sääl mõni teine põhjus. Varsti hakkas ta nagu kogemata tähele panema, et üks sisemine hääl, tundmata võimus teda sundis kõik seda tegema. See hääl seletas temale esiteks tasakesti, nagu meelitades, pärastpoole kindlamalt ja viimaks nagu pool sundivalt, jätku tema oma koer ja püss kus seda ja teist, parem on ju toas istuda, peretaadiga juttu vesta. Ja sääl on lahke peretütar näha, tema kõlarikast häält kuulda. Mõnikord on koguni tema lauluhäält kuulda, ja neid lihtsaid laulusid veel, mis

Williamil juba lapsepõlvest nii armsaks on saanud. William ei võtnud viimaks enam palju millalgi püssi juurde; see sündis ainult siis, kui nad Kristjaniga nõu kokku pidasid, et jahti tahtsid minna.

Niisugune vagane külaskäimine kestis mõne kuu edasi. Jõulud olid mööda läinud oma pikkade regedega, kus õlekubu pääl ja kus nii hää on jõululaupäeva õhtul pimedas kirikusse sõita. Reel õlgede sees istuvad noored ja vanad, enamasti siiski aga lapsed, isa ja ema kasukate ehk kuubede sisse mässitud.

Küünlakuu esimesed päevad olid juba käes. Nüüd tuli Avarsepa rahvale üks väike rahutus majasse.

Andrese talu oli terves Angerja külas üks kõige rikkamatest. Peremees Aadu oli juba vana ja hall, ühes sellega ka kohapidamisest juba tüdinenud. Sellepärast tahtis ta ka koha poja kätte anda, aga mitte enne, kui poeg naise on võtnud. Pühapäeva õhtul, kui Aadu ja ta Mari ühes oma poja Hansuga kambris istusid ja juttu ajasid, ütles vanamees:

«Hans, sa oled juba mehe päevade sees, meie eidega oleme juba vanad, ei taha kohapidamise muret enam oma käes hoida. Võiksid ometi vaadata, kust noort perenaist majasse tuua!»

Taat jäi kuulama, et mis Hans vastab. Hans aga tegi, nagu ei kuulekski ta isa sõnu, vahtis oma ette maha ja ei vastanud sõnagi.

«Jah,» ütles nüüd omakorda ema, «olen seda juba ammugi mõtelnud, et ehk saaks ka seda rõõmu enne surma ära näha, missugune see tulevane perenaine saab olema. Jah, eks ta ole, meie iga on juba varsti elatud, kui ruttu see kõik on läinud.» Selle juures ohkas aga eit õige sügavasti: võib olla, et temal kerge ei olnud selle pääle mõtelda, et tema varsti perenaise ameti oma käest peab andma ja et üks teine siin saab talitama. «Mis nüüd uuel perenaisel viga pääle hakata! Kõik on korra pärast tal ees: lehmad, lambad, sead, hobused.» Eit jättis ikka hobused viimseks nimetada, sest oma lehmi ja lambaid pidas ta neist palju tähtsamaks.

«Noh,» ütles vanamees, «ega siis meiegi näljas pole olnud! Kui tulevane põlv niigi hästi omaga korda saaks, siis poleks midagi viga olema!»

«Kui majas tubli perenaine on, eks siis lähvad ikka asjad,» sõnas perenaine.

«Ah, mis nüüd nii üleliiga selle tulevase perenaise

eest muretseda, ega see tellimise pääle tuua pole,» ütles nüüd Hans vahele.

«Noh, saa saad justkui kurjaks. Ega ma siis ometi paha pärast kõnele. Näe, mõni võtab, vaatab paljalt, et ilusad riided seljas, aga kes teab, kus need valmis on tehtud, ise ei oska teine sukkagi kududa ega särki õmmelda. Jah, võtab sihukese majasse, noh, mis ta temaga teeb. Juhtud sa temale ühe sõna ütlema, et miks ta mitte midagi ei tee, vaat siis, mis säält vastu tuleb, nii et sa ära ei jõua kuulata, parem ää lausu sõnagi. Ehk ajabki hästi juttu, oskab naljatada — ega see ometi kedagi toida. Ei saa omale, ei ka mehele riidehilpu selga.»

«Ega mina neid tüdrukuid esimest korda näe. Ehk õigust ütelda, sellepärast ma just ei võtagi naist, et ma veel oma tahtmise järele pole leidnud. See on laisk, teine on lohakas, kolmas pillaja, neljas tige ja viies vilets tossike; hakka õige tõesti vaatama, ei taha nendest mitte ühtegi. Tüdrukud ongi oma eluga palju hooletumaks läinud, kui nad enne olid, ehk kui uhked nad ise sääljuures on.» Kui Hans seda oli ütelnud, viskas ta ennast asemele selili maha ja pani käed pää alla risti. Vana Aadu seisis vagane. Tema ei püüdnud üleüldse vahele kõnelda, kui eit ja poeg jutulõnga oma kätte korutada võtsid.

«Noh, ära nüüd ikka nii palju laida, sul pole muud kui see alatine laimamine ja naermine, nagu oleks sa ise parem.

Või mis on praegu Kiileveldi Annal viga? Või pole Avarsepa Liisa priske tüdruk — aga ega sa seda ei taha, sõimad teda «saksaks» ja uhkeks ning arvad, et ta talutööd ei viitsi teha.»

«Kiileveldi Anna nüüd ka mõne tüdruk! Suu teisel alati lahti; ei mõista ennast riidessegi panna.» Avarsepa Liisast läks Hans tummalt mööda. Ema ei pannud seda tähelegi, vaid hakkas uusi nimesid ette harutama:

«Aga Lepiku Juuli, ehk Kaaruka Hedvig, ehk Loksa Kadri. Mis neil siis viga on? Sinu tahtmise järel tüdrukut pole siis ilma veel loodudki, sa tahad vanaks poisiks jääda?»

«Mis neil viga on? Lepiku Juuli . . . katsu mul naksis tüdruk, mis ei ole. Ammuks see oli, kui ta seelikud Andresel maha kukkusid, või oli see esimene või viimane kord. Või toob mul rikkust. Vist sada rubla kaasavara, eks ole küll!»

«Aga Kaaruka Hedvig — mispoolest sa teda tahad laita?» küsis eit.

«Hedvig . . . laisk ja lohakas, ei oska lehmagi lüpsta. Käib alati silmad kriimud pääs; ehk kui tige veel — ää mine mitte ligigi, nagu mõni kuri hobune. Loksa Kadri . . .»

«No õige hull! Häbi sul pole ka sedaviisi kõnelda. Ah soo, sa Avarsepa Liisa kohta ei ütelnudki oma arvamist, ma ei pannud esiteks seda tähelegi, miks sa sellest nii vaikselt mööda läksid?»

«Sellepärast, et mul tema kohta mitte midagi ütelda ei ole. Tema on kõige vähemalt tubli ja viks neiu, kui ka vahel natukene uhke, selle eest on ta aga vahel jälle õige lahke.»

«Vaat, mispärast meie Ats kõiki laidab — ta on oma ju ülesse leidnud. Kas sa seda ka ei karda, et ta koolitatud on, võib olla põlgab talutööd teha. Või pole sa kuulnud, et viimasel ajal mõisa noorsaks alati sinna käib, sa tead ju küll seda paruniherra võõrastpoega, seda laiskavorsti ja hulgust, kes teab, kudas sellega asjalood seisavad.»

«Mine nüüd sina ikka oma jutuga! Arvad teda sinna väimeheks minema? Siis oleks õige lugu lakas,» ütles nüüd Aadu pikkamisi vahele.

«Ta käib Avarsepa Kristjaniga ühes jahi pääl, üksipäini on igav,» tähendas Hans.

«Ei ma seda usu,» rääkis eit kavalalt, ja ta sõnad võtsid nii sooja tooni. «Väljaotsa saunaeit kõneles minule seda lugu hoopis teisiti, ehk ta küll juurde lisas, et selgesti ei ole mitte midagi veel teada, aga eks saame näha. Mis tema otsib nii tihti sinna, kas mõisa metsas on vähe jäneseid? Ei, sääl peab üks teine põhjus olema. Ehk missugune preili läheb niisugusele rojule? Kas tema ka mõni saks on? Ei käi teine herra lauas söömaski. Kõneldakse, et pidudel ei ole ta iialgi. Või mõni teab, kas oskab saksa keeltki, kõneleb teine maakeelt ju puhtasti.»

«Sa teed selle asja ikka koguni hulluks. Saks ei oska enam oma keeltki ja tuleb talupojale väimeheks; kui ka Liisa koolitatud on, mis see siis õige aitab: ta on ju ikka talutüdruk. Selle poolt ole mureta, nõnda see asi küll ei lähe,» ütles Hans.

«Jumal teab mis need saksadki ei ole! Eks igaüks või saks olla, kui raha käes. Küllap jäävad kõik oma uhkus-

tamisega vaeseks nagu Eimari herra. Las siis uhkustada. Kui see vara oleks talupoegadele ära jagada, mis nemad iga aasta läbi löövad kaardimänguga ja kallide toitude ning viinadega, siis võiksime meie jõukalt elada ega poleks sihukest hädaldamist ja vaevanägemist tarvis. Kui minul võimus oleks olema, mina küll seda asja nõnda ei jätaks,» rääkis vana Aadu.

«Eks sa tahaks ikka tervet ilma ümber pöörata. Laul ütleb ju ka, et — oleks minu olemine, teiseks minu tegemine, ma paneks herrad äkkedeksa, prouad rangiroomadeksa — aga mis sest, laul jääb ikka lauluks ja herra herraks,» ütles eit.

«Muidugi, nõnda jah! Oleks põrsal küüned olema, ta roniks puu otsa, aga mis ta vilets oma sõrgadega võib teha. Viriseb ka natukene, kui meelde tuleb, näeb aga, et keegi ei kuule, ja kannab kõik tasase meelega ära,» lisas Hans juurde ja hakkas naerma.

«Ah te kõnelete ikka seda, mis kusagil olemas pole. Kuidas loom on loodud, nõnda peab ta ka olema. Meie aga pole mitte teiste orjaks loodud, meid on orjaks väevõimul tehtud,» vastas Aadu ägedaks minnes. Tema sai alati ägedaks, kui niisugustes rahvuslistes asjades temale vastu vaieldi, oli siis tal õigus või mitte.

Ta tõusis tooli päält üles, tõstis selle soojamüüri äärde ja istus jällegi ta pääle, selga vastu soojamüüri toetades ja piipu täis toppides. Ta istus umbes pool tundi nõndaviisi mõtetes. Mõtted jooksid tal kõik ilmakaared läbi, puutusid ka möödaläinud ajaloosse, nii palju kui ta seda kuulnud ja lugenud oli.

VII

Veebruarikuu oli mööda. Päike paistis juba üsna rõõmsasti sinises taevas; ta vaade oli siiski nagu häbelik, vist küll kõrgete lumehangede pärast, mis kui kindluse vallid aia ääri mööda seisid. Noored lepad, kased ja pajud seisid ägades piinava lume raskuse all kõveras. Suured kuused ei kõverdanud mitte oma kaela tema ees, vaid seisid uhkesti sirgelt püsti; oksad olid neil küll lume raskuse all kõveraks paindunud, aga see ei vähendanud sugugi nende uhkust ega kõrki meelt, vaid tegid neid veel toredamaks. Ehk miks pidid need hiiglased kuused oma oksade pärast kartma? Nad teadsid ju, et niipea kui lumi juba sulama hakkab, raputab ta natukene oma kõrki pääd, kust siis sula lumi alama oksa pääle libiseb; aga ka see alamal seisev oks ei taha teda enam kanda ja laseb teda alamale teiste oksade pääle libiseda. Kukkudes kisub langev lumi iga oksa päält kahmaku lund kaasa, kui ta viimaks suure jõu ja kiirusega maa poole ruttab, kuhu ta ka viimaks padinal langeb. Varblased hakkavad juba haopinnu sees vastu päikest istudes lõunaajal laulma. Rebane sirutab oma ilusa, aga lahjaks jäänud keha paksu kadaka alla vastu päeva maha ja soojendab ennast. Uhkusega vaatab ta oma toredat saba, mis mitte sugugi inetumaks pole jäänud, kui ta suvel oli, vaid veel ilusamalt läigib. Silmad pilukil lamab ta nüüd, nagu häbeneks ta selge päikese silma vaadata. Vist tulevad temale ta kuriteod meelde, mis ta oma suure kavalusega mineval suvel oli korda saatnud. Ah ei, ta ei häbene mitte sugugi nende pärast, ta on uhke nende pääle. Kogemata kostab ka vahel väikese linnu laul paksust kuusikust, aga see kõik on nii argselt.

Inimesed on rõõmsad, et raudne talveaeg varsti mööda on. Lumi sulab. Kõige esiteks pistavad kõrged mäerünkad oma ninad lume alt välja ja vahivad uudishimulikult enese ümber. Nad näikse nagu imestama, et suurem hulk nende ümbrikku alles valges lumelooris suigub. Teisel päeval vaatab juba mäerüngas kaugemale ja näeb eemal teise niisamasuguse imestava mäerünka. Ta tahaks sellele teisele mäerünkale paljugi ütelda, aga nende vahe on liig suur. Edaspidi märkab küngas, et tema mustav ümbrus kord-korralt suuremaks läheb. Lumi kaob põgenedes sooja päikese ees, tahab maa sisse pugeda, aga see ei võta seda vastu, ta on vihane, ta põlgab teda. Veel on mõnes kohas lund näha ja varsti mõtleb põllumees atra parandades, millal ta kündma hakkab.

Looduse pöördega oli ka Andrese Hansu südames suur muudatus sündinud, sestsaadik, kui nad üks õhtu kolmekesi koos juttu ajasid. Ka tema sisemine ilm kippus sulama, ta isegi ei teadnud tõesti, mispärast. Tal tõusis korraga tahtmine peremeheks saada, aga siis oli perenaist hädasti vaja. Kust aga seda leida. Pääle Avarsepa Liisa ei tahtnud tema mitte kedagi. Ta ei armastanud küll teda, aga siiski oli tema südames kindlaks tehtud, et just Liisa see on, kes tema kõrval läbi elu peab tormama. Selle juures tuli temale aga nagu tahtmata

mõisa noorherra meelde. Ta naeris ema sõnade üle, kui see isale vastu seistes oli ütelnud: «Missugune rumal mõte, ise vana inimene! Võib olla ehk on isegi veel kubja keppi maitsta saanud ja nüüd mõtleb juba siukest rumalust. See vahe on ju ometi nagu maast taeva. Kes seda vahet tahab läbi käia, peab iseennast ära salgama, oma isa, ema, õed, vennad, sugulased ja kõik, mis temal armas on. Pühakiri ütleb ju: kes minu järel tahab käia, see salgagu iseennast ära.» Hans mõtles jälle natukene aega. «Aga ometigi. Kiri ütleb ka: seepärast jätab mees oma isa ja ema maha ja nemad peavad üks olema.» Aga kas ta seda teeb? Kas võib inimene kõik maha jätta, mis temal armas ja kallis on, ja viletsusesse astuda palja õnne pääle, et teda kuldne tulevik ootab? Kas noorherra tõesti oma seisukorda maha jätab sellesama liht talutüdruku pärast? See õnn, mis ta sellega kätte saab, on ju nii üürikene. Või loodab ta meie viletsas hurtsikus taevast ees leidma. Võib olla, ta tahab ehk teda mõisaprouaks viia. Ta jätab siis tõesti oma isa ja ema maha ja hoiab oma naise poole. Ta arvab, et üks inimene maksab kõike, mis tema ehk mis temal enne olnud. Rumal, kui ta seda teeb. Silmapilk on need udused magus-tumedad armastuse tunnid mööda ja ta leiab oma ees niisamasuguse inimese, nagu kõik on. Aga mis siis, kui neil vana möödaläinud aeg meelde tuleb? Olgu, üks ta puhas, aga on tarvis õige Avarsepale minna, saab ehk kuulda, kudas asjalood on. Aga kui ta sääl juhtub eel olema?» Hans seisatas natukene. «Olgu, mis siis, mis minul temaga asja on. Täna on reede, homme laupäev, tunahomme — noh, siis tarvis ära käia.» Hans tõusis ree pääl istukile ja vaatas ettepoole, et kas Kaarel juba kaugele on jõudnud; nad läksid metsast heinu tooma. Tee hakkas varsti otsa lõpma. Kaarel oli natuke maad temast ees. Hans viskas ennast ree pääle küljeli ja toetas käsipõsakil heinavõrgu pääle, mis ree pää pääl seisis. Ta andis hobusele ohjaotsaga kord laudja pääle, nii et loom sörkima hakkas. Hans hakkas vilistama. Ah kui hää on nõnda sõita, ree pääl käsipõsakil heinavõrgu pääle toetades! Mis ei tähenda niisugusel korral ilus kevadine hommik, kus külm tasa valge lambanahka lühikese kasuka alla poeb ja õrnalt ihu värisema paneb; ta näpistab ka su kõrvu, nina otsa, palenukkisid ja värvib neid ilusaks roosaks; kui õnnelikult hiilgab aga sõitja nägu. Külm ei tee mitte kurja, ta ei ole vihane

nagu näärі- ehk küünlakuus, vaid ta naljatab muidu, närrib sind, enne kui ta aeg sootuks mööda on. Hirmuga ootab ta päikese tõusu, enne seda veel kõige enam näpistades ja naljatades, mis ka vahel ree pääl olejat ree päält maha sunnib minema ja natukene jooksma, et külma oma kasuka alt välja raputada. Külm, kui ta seda märkab, põgeneb kasuka alt kohe välja ja laseb viimaks ka nina otsa ning kõrvad priiks. Nüüd viskab mees ennast uuesti ree pääle, liigutab hobu' ohje: «Nõõh, las käia!»

Nad jõudsid küüni juurde ja hakkasid heinakoormaid pääle tegema. Hein on haljas ja lehkav; ta tuletab suve meele. Kui mõnus on teda hangu harudega võtta. Magus jutt jookseb tõstja ja koormategija vahel, mida heinte sahin katta püüab. Hobustel on haljad heinahunnikud ees, mida nad pikkade mokkadega nosivad, meeldivaid kõrsa välja valitsedes, ja kui hellalt nad seda teevad. Ja rõõmsad on nad — kõrvad ilusti kikkis.

«Kas pühapäeval kusagil pidu on?» küsis Hans, kes küünis heinu välja tõstis.

«Ei tea, ei ole kuulnud. Hää oleks olemagi, kui vahel tantsida saaks, tarvis õige mõnele nõu anda,» vastas Kaarel.

«Hää oleks, kui Avarsepale peaks kokku kutsutama, sääl pole mitte millagi olnud; pääasi, sääl oleks olema hää keebutada — eeskambris on uus laudpõrand, Liisa hää jutukas laps, mõistab hästi tantsida ja naljatada.»

«Ega sul muud ole, kui aga see Avarsepa Liisa. Alati jutt temast, aga sinna ei märka sa minna, nagu mõni poisike, ise üksik perepoeg, varsti peremees. Oleks minul seesugune asi, ma oleksin juba ammugi Liisa Avarsepalt ära toonud ja oleks saksa hulguse pika ninaga mõisa saatnud. Ei tea, mis tema nüüd taluhurtsikusse peaks otsima, nagu mõisa metsas vähe ruumi on vareseid lasta.»

«Aga see võib olla, et mõisa mets juba tühi on, ehk et ta enam ei taha vareseid lasta, vaid hakkab meie tedrepojakesi taga ajama!»

«Vahest on rahvaraamatul õigus küll. Iga nädalas, mõnikord ka iga päev jookseb Avarsepale, miks ei peaks siis seda tähele pandama, ega ilm ometi pime ole. Ehk kui imelik see noorherra on — käib Avarsepal, nagu mujale kusagile minemist ei ole. Kui ma oleksin niisugune noorherra olema, küll ma siis teaksin, ma ei

vaataks taluhurtsikute poolegi. Mis viga mul siis kusagile mõisa oleks olema võõrsile sõita ja mõisa preilidega ja herradega juttu ajada. Käib Avarsepal, krääksutab va ühereaga harmoonikut, sa tead küll, seda va katkiste lõõtsanurkadega; — ma ostaksin selle asemel hää kahereaga, ja — siis alles tõmbaksin nõnda, et kõik ilm rõkkab. Mäletad, kui me Tallinnas ühes kõrtsis lasksime ühte tõmmata — vaat, sihukese ostaksin mina ja näitaksin alles, mis võin. Aga nüüd niisugust katkist näru kräuksutada!... Ah, kui rumalad võivad need saksad ka olla!»

«Oleks sa niisugune herra olema, kui mõisa Willi on, ja ostaksid siis omale kahereaga pilli, sa oleksid veel enam välja naeretud ja põlatud olema kui tema. Kes nende hulgas siis harmoonikut mängib? Klaver, viiul — vaat, need on nende mänguriistad. Ma ei saa aru, mispärast sa ikka alati kõneled: «Oleks ma see ehk see olema,» ehk jälle: «Küll ma teaksin, kudas mina oleksin olema.» Ise sõimad sa tihti saksu sellepärast, et nemad endist nii palju peavad ja et nemad nii kõrgelt meie pääle vaatavad, nagu poleks meie inimesed olemagi.»

«Ma olen juba ammugi öelnud, et kooliskäimine ei too kellegile hääd: sinuga mine millegi asja üle kõnelema ehk oma arvamisi avaldama, juba sa hakkad noomima, nagu kirikuõpetaja kantslis.»

Mõlemad vaikisid. Kaarel jäi selle pääle mõtlema, kuidas õpetaja arutihti kantslist sellepärast sõidelnud, et nemad, nooremad, kõrtsis lakuvad, sõimlevad, üksteist peksavad. Kaarel mõtles sellest, kui rumal see tõepoolest on, üksteist sõimata, peksta, taga ajada.

«On aga tore siiski sääl tõmmata,» ütles ta viimaks iseeneses. «Mineval pühapäeval võtsime nii, et laud aga lainetas. Ah! Hans, ae!» hüüdis ta järsku vaimustatult. Hans ei pannud seda nagu tähelegi; ta oli vist oma mõtetega ametis.

«Mis sul on sääl?» küsis ta küünist.

«Kas tead, missugune tore tükk meil mineval pühapäeval juhtus?»

«Mis tükk? Läksite riidu või?» küsis Hans hangutäit koorma pääle visates ja jäi küüni suu pääle uudist kuulama.

«Riidu?... Mispärast riidu? Ega me kuked ole, et ühtepuhku kakleme. Joome mis joome, mõistlikud me-

hed oleme siiski, meie vastu keegi ei saa. Kes oma aru päast ära joob ja riidu kipub, seda ma meheks ei loegi...»

«Mis sa nüüd nii palju parmad, ütle ometi ära, mis sul südame pääl on,» hüüdis Hans kärsitumalt.

«Kas sa tunned vana Soosaare vanameest, seda pika punase habemega?» küsis Kaarel.

«Kes seda ei peaks tundma?»

«Tema oli ka meiega ühes ja läks poest tubakat ostma, oli na parajasti kumamisi täis. Ja eks õpetaja juhtunud ka poes olema. Tema — nagu ta ikka on: silitab habet — läheb õpetajat teretama ja pakub kätt. Kuid õpetaja ei anna, ütleb: «Sa oled purjus, kas sul ka häbi ei ole.»»

«Aga Soosaare...?»

«Ah Soosaare? Tema vastanud: «Säh, ega see minu viin ei ole, mis mind purju tegi, see on kõik armulise mõisaherra oma, kõik nende armuand minu enese raha eest.» Teised hakanud ümberringi kõik naerma ja õpetaja läinud poest välja ning pomisenud võõras keeles omale midagi habemesse. Las pomiseda, kellel sest hädа on. Ega see va Soosaare oma ei kuula.»

«See oli rumal, et ta nõnda ütles. Vana õpetaja on üsna hää mees, mis temast ilmaaegu vihastada.»

«See oli aga mõnus, ma tahtsin ennast kas katki naerda.»

«Mis sääl siis õige naerda on, ma ei saa aru. Mõtle nüüd ise õpetajate elu pääle, kas neil kerge on. Siin nad on ju päris kahe tule vahel: ühelt poolt saksad, teiselt poolt talupojad, ja mõlemad tahavad, et õpetaja nende tahtmise järel peab olema. Kahte isandat ometigi ükski teenida ei saa. Või meie siis võime nõuda, et tema nüüd meie ees mõisaherra üle kohut hakkaks mõistma.»

Hans jäi natukeseks ajaks seisma. Kaarlil ei olnud ka enam himu juttu edasi ajada. Mõne aja järele ütles Hans äkitselt:

«Aga kuidas selle pühapäevaõhtuse piduga saab, teeme seda selgeks. Mis sa arvad, Kaarel?»

«No nüüd on sul hädа! Kas mõisa noorherra hakkab juba päävalu tegema? Ma ütlesin juba, et kui mina sinu asemel oleksin, siis läheksin ma ammugi juba Avarsepale, kõneleksin asja otsekoheselt ära, ei tea, mis sääl nii palju pääd murda. Kui ta tahab tulla — tulgu, kui ei, kellel sest hädа, ega Liisa üksi peretütar pole!

Katsu mul mamselit nüüd! Ega temast tühjast ka taluperenaist saagi, ta ei viitsida ju tööd teha.»

«Sina oled alati oma lõugamisega. Ma pole ju mõisa noorherrast ja Liisast sõnagi kõnelenud, ma tahaksin üksnes teiste tantsust ja naljast osa võtta ja — Avarsepal oleks selleks hää koht olema.»

«Tühi jutt, juba ma tunnen sind! Küllap sa minu ees oskad püha näo teha, aga vaata, kui Liisaga kokku saad, siis pole tantsimisega enam tegugi, muudkui salajuttu. Ehk vaata, missugused silmad sul on: hiilgavad kui tulesöed, ehk nagu Võõsiku Villem ütleb: silmad põlevad kui sial, kes kaks kuud aega häid aruheinu on söönud ja kui teda mindakse ära tapma.»

«Ah, ole õige vait oma võrdlustega, sinul ei saa nad ka iialgi otsa. Suuga teed küll suure linna, aga kätega ei tee sa käo pesagi. Kui sa nii kange oled, miks su asjad siis Madliga sassi läksid? Eks sa näidanud sääl oma mehemeelt. Sääl olid nagu lammas.»

«Mina nagu lammas? Küll oled sa aga mees. Kas ma ei öelnud Madlile otsekoheselt ära, kui ta mind joomise pärast noomis, et ära parem minu pääle oota, mina olen vana joodik — ja minu vastu keegi ei saa.»

«Noh, kas see oli siis õige ilus? Eks sa siis viina ei oleks võinud maha jätta ja sa oleksid ise palju õnnelikum olnud ning Madli ei oleks ka mitte punaste silmadega kirikus käinud.»

«Mis sest on, las ta käia punaste silmadega. Sa arvad, et minul vist kergem on. Võib olla, ma ehk nutan veel rohkem, kui tema nutabki. Ja kõige hullem on veel siis, kui ma juba natukene saanud olen ja kui mul siis Madli meelde tuleb. Teised naeravad ja pilkavad alati sellepärast, et ma nii haleda südamega olen. Aga las nad naerda pääle . . .» Kaarel vaikis natukeseks. Ta hingas sügavasti.

«Sa ütled: ma oleksin õnnelikum olnud. Ei tea, mis õnne mul loota oleks olnud? Nüüd olen ma üksipäinis, aga siis, võib olla, oleks nelja, viie aasta pärast lapsekari järel olema ja sa ei teaks, kus neid varjata ehk kuidas neid toita. Sääl sureb veel mõni ära, nuta niisamati nagu nüüdki. Sinu asi — noh see on hoopis teine. Ei tea, mis sinul viga on, elad nagu suure jumala selja taga.»

«Kaarel, ma ei oleks ilmaski uskunud, et sa ka niisugune mees oled,» ütles Hans kaastundliku häälega, «sa ei ole sihukest juttu veel iialgi ajanud.»

«Ei tea, mis sihukesest jutust alati ajada, kasu ta ju ometi mitte midagi ei too, ainult kurba meelt teeb. Täna viletsus, homme viletsus, paremust ei ole kusagilgi näha ega loota, muudkui ela ja rühmelda edasi, ja mis päev surma poole, ega see ikka enam teist korda elada taha. Ehk surm, las ta tulla, ei tea, mis ta siis teeb. Olen kord siit läinud — olen ka täiesti vaevast lahti, halvemat ei ole ju kusagil karta.»

«Noh, juba sa hakkad aga jälle oma vana moodi?»

«Mis siis? Mõni asi või? Ehk ütle ikka va Soosaare vanamehe moodi: halb, kui Peetrus taevä saadab, sääl võtab külm ära, põrgus oleks parem jalgu sooja vee seest soojendada.»

«Jäta niisugused jutud, see on juba rumalus, ma ei või seda kannatada,» ütles Hans pool pahaselt.

«Ega sa ei või midagi muud nüüd kannatada, kui aga puhu sulle Liisast ühtelugu ette,» ütles Kaarel pilkavalt.

«Nojah, kõneleme parem, kuidas selle piduga saab? Eks ole tõsi?»

«Muidugi teada, et me pühapäeva õhtul Avarsepal jalga vastu maad lööme, nii et kas küll saab. Ehk on Madligi sääl . . . Ei ta ole! . . . Ta ei käi enam mitte kusagilgi. Las olla pääle, eks teisi kõpsutajaid ole.»

«Muidugi teada, see on tore, saab vahel ka teisi inimesi näha!»

Hans oli täiesti rõõmus, mitte aga tantsu ega teiste nägemise pärast, vaid sellepärast, et ta sääl Liisaga kokku saab.

Meestel said heinakoormad pääle ja nad hakkasid koju minema. Päike oli juba üles kõrgesse tõusnud. Meeste jutt jäi nüüd katki, sest igaüks pidi oma koorma kõrval käima ja järel vaatama, et see ümber ei läheks, tee oli väga roopline. Kaarel hakkas varsti trallitades laulma, kuna aga Hans mõttes oma koorma kõrval käis.

VIII

Laupäev oli pikkamisi mööda veninud. Ta oli Hansule tõesti igav olnud. Enne oli see päev temale kõige lühem, aga nüüd näis kõik nagu vastuoksi olema. Mispärast tal igav oli olnud, selle üle ei võinud ta isegi

seletust anda. Kas tegi tõesti see mõisa noorherra päävalu või oli mõni teine põhjus?

«Ma olen kui mõni poisikene,» mõtles Hans, kui ta pühapäeval kiriku poole sammus. Ta oleks võinud hobuse ette panna ja saaniga sahinal sõita, aga ta ei tahtnud. Ta tahtis täiesti üksi olla, et ükski teda ei segaks. Kaarel jäi veel koju, ta lubas pärastpoole järel tulla. Hans tahtis üksi olla. Mõtted lendasid pikkamisi ümber, oma tahtmise järele vabalt ja juhtimata. Vahetevahel vaatas Hans oma ette ja taha, et kas ühtegi võõrast tee pääl näha ei ole. Kõik oli nii vaga. Kiriku minemiseks oli vist liiga vara. Temal oli hää meel, et temal ühtegi risuks ei olnud ja tema üksiolemist ei rikkunud. Nii hää ja vagune oli temal; puhtad pühapäevalised mõtted kippusid nagu läbi udu, veerlesid ja kekslesid üksteist karjatades, nõnda et nendest ühestki selget aru kätte ei saanud. Hans kogus oma mõtte jõudu, aga sellest ei tulnud ometi mitte midagi välja. Ta sai iseenese pääle pool pahaseks. «Ma tulin ju ometigi selle tarvis üksipäini kodust välja, et keegi mind mu mõtetes ei segaks, ja nüüd — nüüd uidan kui pääta kana ringi, ei asja ees, teist taga. Oleks va Kaarliga ühes tulnud, ta oleks ometi, kui mitte muud, siis oma hullustusi jutustanud.»

Hobuse hirnumine kostis ta selja taga. Kanarpiku Andres sõitis temale hobusega järele. Hans astus tee päält kõrvale, et hobusemehele teed anda.

«Noh, nüüd on hull väljas, ei tea, kas hakkab teisi ilmasi tulema või mis see on: ise peremees, paar täkku hirnuvad tallis ja tema läheb jala kirikusse. Tule, istu minu otsa pääle, ma küüdin sind viletsat edasi,» hüüdis järelsõitja hobust kinni pidades, kui ta Hansu kohta oli jõudnud. Hansul ei olnud küll miskit tahtmist Andrese kõrvale istuda, aga ta tegi seda siiski. Olid ju ühe küla peremeeste pojad. Juba nende isad olid hästi läbi saanud.

«Jala on nõnda hää käia. Tulin nalja pärast kord niisamuti. Palav hakkas,» ütles Hans otsa eest higi pühkides.

Varsti pööras meeste jutt koha töö pääle. Kõneldi hao ja heinte vedamisest, hobustest, lehmadest, aga juba need olid nagu kõrvalised asjad; lammastest ja sigadest läksid nad täiesti puudutamata mööda, sest neid jäeti üsna perenaiste ja peretütarde hooleks. Ehk kus pididki

mehed teadma, missugune paksu villaga must kaks talle oli toonud ehk missugune noorem ühe talle toonud; ehk mis on peremehel sellega tegemist, mitu põrsast emisel oli ja mitu nende hulgas kirjuid, valgeid ja musti on. Best on küll, kui perenaine ütleb, et emisel põrsad on, aga missugused, see on peremehel juba nagu kõrvaline asi.

Noored mehed ei püsinud mitte kaua koha tööde kallal sõnu kulutada, vaid pöörasid jutu varsti enam meeldivate asjade pääle. Kaks noortmeest kõnelevad enamasti nii suure igavusega igapäevaseid asju. Kergesti, nagu iseenesest, jookseb jutt huvitavamatest asjadest: pidudest, kosjas käimisest, pulmadest, ka kõige vähemadki asjad, mis sisemisesse ilmasse puutuvad, saavad nii hää meelega jutustatud. «Ehk mis noorest pääst tühjade muredega asjata oma pääd vaevata, pärast aega küll,» mõtlevad noored mehed. Aga kui ruttu läheb aeg. Päevad, nädalid, kuud — ka aastad lendavad nii imeväärt kiirusega mööda. Ja iga silmapilk, mis mööda on, see on ka meile kadunud. Ehk kui kange, kui südameta, sootuks armuheitmata on see kiiresti lendav aeg! Kui sul kõige magusamad tunnid on, siis tormab ta kõige kiiremini, ta ei püsi siis mitte sugugi peatada, nuta ehk naera, sõima ehk palu — ta ei pane seda nagu tähelegi, vaid ruttab edasi, nagu jumal teab kes teda ootab ehk kes teda taga kiusab. Või on ehk ka temal tundmused, on ehk ka temal vaenlased, kes temale iialgi rahu ei anna.

Hans ja Andres jõudsid kiriku juurde. Mehed lõid endid sirgemini istuma; ka hobune, võõraid omasuguseid neljajalgseid nähes, tõmbas kaela enam rõngasse, pää selga ja tõstis jalad käies palju kõrgemasse kui muidu. Mehed ajasid hobuse puu juurde ja sidusid ta sinna kinni. Puu juures oli juba enne üks linalakk. Esimene töö oli kokkujuhtunud võõrastel kohe ninad kokku panna, tõsiselt, kikkis kõrvadega ja säravate silmadega natukene aega üksteist vahtida ja paar sõna sosistades, nagu teretuseks, vastamisi ära ütelda; pääle selle jäi igaüks oma koha pääle vagusalt seisma. Mehed läksid kirikuaia väravast sisse ja jäid siin kiriku ukse ligidal natukeseks seisatama, et möödaminejaid «küla nooremaid» vaadata. On ka ju huvitav vaadata: mõnel ilus uus pääliskuub, võib olla linnariidest õmmeldud, teisel ilus roosiline pikk jaki. Välgatavad noortemeeste silmade eest mööda punased ja valged siidirätikud,

pikad siidisallid, suured rebase nahast talvemütsid, kõrged eitede kübarad ja tanud, karvasaapad, lamba nahast kasukad, riidega ja riideta, millede pääle rihm ehk pikk punane vöö on seotud, mis vana harjukese käest on ostetud, kes nii imeilusaid ja mitmesuguseid asju kastikesega turjal ehk pakkidega kelgu pääl mööda küla laiali veab. Saab vaatamisest kiriku väravas küll, siis mindakse kirikusse. Nõnda tegid ka Hans ja Andres. Nad läksid kirikus altari lähedale, kõige esimesesse pinki. Aga see minemine ei olnud mitte paljas juhtumine, vaid kindel plaan, millest harva kõrvale astuti. Kirikus oli kõik nii vait ja vaga. Altari pilt vaatas kalgilt ja külmalt koguduse pääle; loodetud pehmus ja arm oli nagu kõik kadunud. Küünlad põlesid altari ees väriseva valgusega, vist oli neil häbi heleda päikese kiirte ees, mis virvendades läbi kitsaste ja kõrgete akende kirikusse tungisid ja mängitades ühe vanamehe hallide juukste ümber lehvisid, vahetevahel ka noore neiu mustadesse lokkidesse karates. Päike vahtis nii erapooletult vanamehe hallide juukste ning neiu mustade lokkide pääle; ta oleks vist hää meelega üksnes noore neiu lokkides hullanud, kuni see kogemata oma roosihuuled tema poole oleks pööranud, kuhu ta õrnalt oma kevadise hingeõhuga sooja musu oleks vajutanud. Aga altaripildi pühalik vaade ja rahva vagane olek peletas teda, et ta oma hullu tembu tegemata jättis ja pool tõrkudes vanamehe hallide hõbedate juukste kallale tagasi tõttas. Rahvast ruttas ühtepuhku kirikusse; mõned nendest lasksid ohkades põlvili maha ja lugesid sosinal «Meie isa» palvet. Nende näod olid nagu rõõmsamad, kui nad palve järele üles tõusid, nad hingasid nagu vabamalt ja kergemalt. Mõned nooremad inimesed, meeste- ja naisterahvad, ei lasknud palvetamiseks mitte põlvili, ehk kui nad seda tegid, siis oli see nii vastumeelt, kartes oma uusi pühapäeva riideid ära määrida. Meeste- ja naisterahvaste vahel oli esiti suur vahe. Kui aga pingid juba täis said, siis hakkasid endid mõlemate pinkide ridade vahele segamini koguma niihästi meesterahvaid kui ka naisterahvaid. Esiteks hoidsid nad küll igaüks oma poole, aga pea segasid nad endid täiesti.

Kellad hakkavad lööma. Vana õpetaja tuleb kirikusse, suur kasukas õladel, mille hõlmasid ta pahema käega kinni hoiab. Paremas käes on tal piibel ja mõned teised

tarvilikud raamatud. Tõsine on ta nägu. Rahvas annab temale aupaklikult teed, rüsinal mõlemile poole kõrvale hoides.

«Kirikherra tuleb!» sosistavad vanad naised. Meeste hulgast julgeb mõni teretada, õpetaja vastab neile kerge päänikutamisega. Orel, mille tagast köster välja vahib, võtab rõõmsa hõiskamisega oma kogudusekarjase vastu. Kahin täidab terve kiriku, terve kogudus on nagu põnevusel; kõik köhatavad ja kehitavad oma istedel. Lauluraamatud tehtakse lahti, õpetaja ilmub altari võre taha ja ta on nagu sellest patusest ilmast ja rahvast lahutatud, kui ta selga koguduse poole pöörates altari ette põlvili laseb ja palvetab. Kui ta üles tõuseb, kostavad tema esimesed sõnad pühalikult üle kiriku. Ka kõige kaugemas kiriku nurgas ehk ukse kõrval seisev või jälle kooritrepi astmete pääl istuja vanaeit kuuleb neid ja ohkab sügavast südamest. Altari eesteenistus on lõppenud, kogudus hakkab laulma. Lauluraamatud kistakse taskutest ja tuppedest välja. Vanad eided ja taadid seavad prillisid ette. Laula otsitakse mis kabinal. Mõni on selles ametis niisugune meister, et ta kõik selle aja, mis teised laulavad, alles laulu otsib. Laulmise ajal istub õpetaja käärkambris ja mõtleb mitmesuguste tarviliste asjade üle järele. Laul lõpeb. Jutlus hakkab pääle. Evangeelium loetakse ette. Alguses teeb õpetaja veel lühikese palve, et jumal jõudu annaks kõik hästi seletada ja tähele panna. Evangeeliumi sõnad kordavad ikka vägevamini, seletamine läheb ägedamaks. Rahvas kuulab suure tähelepanemisega. Eided ohkavad ja surutvad käsi kõvemini risti. Ainult mõned nooremad näikse koguni teiste asjade pääle mõtlevat ja hakkavad alles siis kõrvu kikki ajama, kui abielusse heitjate nimesid kuulutatakse.

Ka mõisa moonamees, kes nädali raske töö järele kirikusse tulnud, virgub seinaveerselt kirikutoolilt üles, kus ta hooletult pool röötsakile tukkus.

Kui rahvas viimaks jumalateenistuse järele korraga ukse poole tungides kirikust välja voolab, jäävad nooremad kiriku ukse lähedale seisma, et siit igale väljatulijale vastu vaadata ja tuttavatega kokku saada.

Natukene maad kirikust eemal on kõrts ja pood ning säält natuke eemal saiapagar. Siin, kiriku õues, on päris rahva kogumise koht. Igaühel on asja siin seisa-

tada. Mõni mees ootab oma sõpra, kes poest läks nahka või pastlaid ostma, ehk jälle kõrtsi paari pudelit õlut ära jooma. Mees ootab ja ootab, kellegiga paar sõna juttu vestes, ja läheb ka viimaks ise sõbra järele, et kõrtsi renti aidata maksta.

Sel ajal kui mehed kõrtsis käratsevad ja mõni naine asjata katsub oma «vanameest» kodu minekule meelitada, on noored mehed ja neiud kiriku õuel hulgakesi koos ja vestavad elavalt juttu.

Meie Andres ja Hans olid siin üksteisest ammugi lahkunud. Andres oli vist kõrtsimehe kaugast kergitama läinud. Hans aga ajas ühe peremehe pojaga juttu, vist Avarsepa pidust, kus nad õhtul olema pidid. Neid ei olnud sinna mitte veel kutsutud ja nad olid sellepärast nagu kärsitud, iseäranis aga Hans.

Hansu kartus oli aga asjata. Kaarel, kes pidu korda-saatmises päämees oli, muretses ju kõigepäält, et tema oma noor peremees saaks kutsutud. Ta oli juba siia jõudnud. Esimene asi oli temal kohe Avarsepa Jürit üles otsida ja tema käest küsida:

«Noh, kuidas jääb? On kõik sellega valmis, nagu me kõnelesime? Kas oled kedagi kutsunud?»

«Ei ole,» vastas Jüri.

«Mispärast ei ole? Kas Liisa ja Kristjan ei ole nõus? Või pole sa nendele kõnelenudki?» küsis Kaarel.

«Kõnelesin küll, nemad on sellega rahul, aga ma olen muidu viivitanud,» vastas Jüri.

«Kas Kristjan ja Liisa on ka siin?» küsis Kaarel.

«Liisa on küll, Kristjan jäi koju, et sääl midagi valmis seadida,» vastas Jüri.

«Noh, siis vaatame, kus Liisa on, ma kõnelen ise temaga, ega ma poisike ei ole, et ma kardan,» seletas Kaarel.

Mindi Liisat otsima. Teel said nad Hansuga kokku.

«Noh, mis on?» küsis Hans Kaarlilt.

«Silmapilk on kõik korras,» vastas see.

Mehed läksid poe poole edasi.

«Jüri!» kostis pehme naisterahva hääl. Jüri ja Kaarel pöörasid ümber ja nägid Liisat eneste poole tulema. Kaarel teretas teda eemalt, aga ei julgenud temale mitte kätt pakkuda; kõik ta mehejulgus oli korraga kadunud. Aga võib ka olla, et siin korraga temale meelde tuli see kõlav sõna: ta on ju «koolitatud».

«Kas sa oled juba kedagi kutsunud?» küsis Liisa Jürilt.

«Ei ole veel,» vastas küsitav.

«Ah, sa oled ikka nii pikaline. Mul on neiusid juba paar tosinat kutsutud, mine tea aga, kas nad kõik tulevad. Sa viimaks ei kutsu mitte üht ainust poissigi ja jätad mind mu neiuparvega sootumaks hädasse. Ega sa Kuusiku Hansugi veel kutsunud pole?»

«Ei ole. Aga see sünnib kõik silmapilk.»

Liisa juhtus Hansu nägema, kes praegu just ainuüksi seisis ja rahvahulka silmitses. Ta võttis nõuks teda ise kutsuda. Oma häbi ja üleüldist kommet unustades astus ta Hansu juurde ja teretas teda enne, kui see teda tähelegi oli pannud. Hans kohkus peaaegu ära. Natukese aja eest muretses ta selle üle, et teda ei kutsuta, ja nüüd on juba Liisa ise tema ees.

«Hans, kas teie saaksite nii lahke olema ja tuleksite täna õhtul meile?»

«Miks ei, väga hää meelega,» kogeles Hans.

Ta oleks tahtnud hää meelega ometi esiteks küsida, mis sääl siis täna õhtul on või kes sinna tulevad, aga seda kõik unustas ta ära, ja vastus tuli nagu tahtmatalt ja kogematalt. Ta oleks võinud ju ometi esiteks ütelda, et tema, võib olla, ei saa mitte tulla, ja siis oleks Liisa teda pehmete sõnadega ja paluva häälega kutsunud — kui lõbus seda oleks olnud kuulata. Aga nüüd, nii järsku «jah» ning lõpetatud, pole enam mitte midagi ütelda.

«Aga ärge väga hiljaks jääge, kõige vähemalt kella kaheksaks peate meil olema, eks jah?» kõneles Liisa rõõmsalt ja vaatas läikivail silmil Hansu pääle.

«Noh, ega siiski suurt häda ei ole, kui ma kella kümneks sinna jõuan,» vastas Hans.

«Ei, seda ei tohi, siis saate võtta,» seletas Liisa ja naeris kaunis valjusti.

Lähikonnas olevad inimesed panid neid juba tähele. Hansu ei tuntud küll mitte nii väga laialt, aga selle eest tunti Liisat seda rohkem.

«Ega sest suurt häda ole, kui vahel natuke võtta saab: hing läheb hukka, kui ihu harida ei saa,» vastas Hans. Ta võttis ninarätiku taskust välja ja nuuskas nina. Hää meelega vaatas ta oma helevalget rätikut, mille nurka ilusad suured nimetähed punase lõngaga olid õmmeldud.

«Siis tulete ikka kella kaheksaks?» küsis Liisa veel üks kord.

«Küllap saab ka, ma arvan,» vastas Hans.

«Ega ma teid jumalaga ei jätagi, õhtul näeme jälle,» ütles Liisa ja läks ära jällegi nendesamade neiude juurde, kust ta esiteks oli tulnud.

Hans vaatas hää meelega Liisale järele.

«Näe, ise tuli kutsus, ei usaldanud teiste hooleks,» mõtles Hans ja tahtis selle rõõmuga oma mõttes mitugi meelitavat nime Liisale juurde lisada, aga missugune kõige sündsam on ehk mis sinna juurde lisada, seda ei teadnud ta isegi. «Liisi,» sõnas ta iseeneses tasakesti ja mokad liikusid, mis üle ta isegi ära ehmatas, sest, võib olla, mõni pani seda tähele. Nimi Liisi näis tal palju pehmemalt, meelitavamalt ja südamelikumalt kõlama kui — Liisa.

Hans võttis nõuks koju minema hakata ja jälle üksipäinis. Selle üksildusearmastuse kohta peab niipalju tähendama, et Hans vaimu poolest täis unistaja oli. Ta kujutas omale kõige meeldivamaid asju ette, jäi aga sääljuures kurvameeleliseks, ja just sellepärast, et ta ei arvanud ka sääl ennast rahu leidma. Ta põhjendas alati selle pääle, et palju asju, mida ta enne nii armastas, on ta sootuks ära unustanud ja maha jätnud, sest et ta nendes enam seda rahu ei leia, mis enne. Niisama saada aeg tulema, et tema ka praegused armsad mõtted ja asjad maha jätab, ära unustab ja uusi paremaid taga nõuab, aga ka nendes rahu ei leia.

IX

Hans ütles küll suu sisse Liisale, et ta alles kella kümneks Avarsepale läheb, aga võta näpust, ta ei läbenud hää viisiga kella kaheksatki ära oodata. Oma vastu tahtmist püüdis ta aega surnuks lüüa ja ei läinud mitte enne, kui kell pool üheksa Avarsepale. Sest parem ometi natukene oodata lasta kui vara minna. Kui ta pärale jõudis, siis oli pidulisi juba õige palju koos. Naljast aga ei olnud veel suurt asja. Poisid istusid alles nagu pool kartlikult nurki mööda, kus pimedam oli. Neiud nähti tagakambris olema. Mõned olid vist hiljuti tulnud ja võtsid suuri riideid seljast ära. Hans teretas esiteks eestoas olijaid noorimehi ja läks varsti tahapoole, et peretahvast teretada ja nendega paar sõna juttu vesta. Vana Priidik istus laua ääres ja puhus küla paari noore peremehega juttu. «Aa, või Hans ka juba siin!» hüüdsid mehed igaüks kätt sirutades. Selle pääle vaatamata teretas Hans peremeest siiski kõige enne. Paar noort meest võtsid teda jutu alustuseks küsimistega vastu, Hans aga ütles naljatades, et nad oma küsimistega ometi aega annaks silmida, ja pööras kambri tagumisesse otsa, kus neiud tasakesi sosistasid. Siin olid nad kõik, kellede juures Hans nii palju vigasid leidis, aga mis sest, nad on ju siiski kõik nii lahked ja naerukad.

«Mis kell on?» hüüdis Liisa, kui Hans temale teretamiseks kätt andis. «Kas te ära olete unustanud, et teie poe juures lubasite õigel ajal tulla. Meie kõik nagu haiged, ei tea midagi pääle hakata.»

«Olen vahest ennem siin, kui soovisite,» vastas Hans üleannetult. «Aga miks siis inimesed nii lahku hoiavad — noored mehed eeskambris ja neiud siin. Kus siis Kristjan on?»

«Ei tea, läks välja,» vastas Liisa.

Kristjan astus sel silmapilgul eestkambrist tahakambri.

«Aa, tere õhtust!» hüüdis Hans talle. «Mis need külalised nii kurvastavad, igaüks ise nurgas, neid on tarvis elule kihutada.»

«Muidugi elule ajada!» kostis Kristjan, kes rõõmus oli, et Hans inimestele hõõgu sisse püüdis kihutada.

Peagi hakkas ringmängu laul kõlama, mille kõrval ka viiuli hääl kärises, kuna tantsupaarid põrandal veeresid.

Vaheajal kasvas piduliste arv ühtepuhku. Neiud olid harilikult kõik kutsutud, aga poisid tulid ise, kui nad aga kuulda said, et kusagil jalgu liigutada saab.

«Koer, keda kutsutakse, aus mees läheb isegi,» ütlesid nad naerdes isekeskis.

Tantsupaarid keerlevad täies hoos. Tolm kees kaunis tublisti. Varsti aga visatakse vett põrandale ja tolm on natukeseks ajaks kadunud.

Pidu elavus läks kord-korralt suuremaks. Jutt, naer, jalgadega tampimine ja ähkimine sulas üheks müraks kokku. Ka Hans tantsis tublisti. Pää auras tal. Ta oli juba kolme, nelja neiuga tantsinud, aga Liisat ei olnud ta veel tantsima kutsunud.

«Parem tagasihoidlik olla,» mõtles Hans ja arvas sellega nagu Liisa tähelepanemist oma pääle pöörata.

Ta lõpetas praegu tantsimist ja püüdis vaadata, kus Liisa on. Oli vaevalt higi oma näo päält ära saanud pühkida, kui Liisa tagakambrist välja astus. Kohe astus ta neiule vastu, et teda tantsima kutsuda.

«Ma mõtlesin, et teie täna minuga üht ringigi ei taha tantsida,» ütles Liisa nooremehe õla najale toetades, kes tema piha ümbert tugevasti kinni haaras.

«Eks olnud hää, et ootasin,» mõtles Hans, lisas aga valjusti juurde: «Kes siis peretütart julgeb palju tülitada. Nüüd aga ei pääse tuvikene nii pea kulli küüsist!» Ja nad lendasid kui tuulehooga teiste hulka.

Viimaks oli näha, et noorte inimeste tantsurõõm kahanema hakkas. Põrand hakkas tühjaks jääma. Sellepärast algasid ringmängud. Kõik veeti nurgast välja põrandale, olgu nad karjapoisid ehk pisikesed perepojad ja -tütred. Mõned saabastes, teised pastaldes, kolmandad aga täitsa palja jalu, aga kõik on nad kallid võõrad ja kaasmängijad. Selles mängimises on teater ja laulukontsert ühtlasi olemas.

Nad laulavad kõik täiest südamest. Igaüks on siin näitemängija, ühes ka teiste mängu päältvaataja. Ka siin on arvustamine mängijate ja lauljate kohta, aga seda ei kirjutata üles, vaid öeldakse suusõnal siinsamas kohe ära.

Hans ja Liisa jäid peagi vagusasti tooli pääl istudes juttu vestma.

«Mis uudist küla pool ka on?» küsis Liisa, «me elame siin teistest eemal, ei tea mitte midagi, mis küla rahvas teeb.»

«Uudist, et uudist ei ole ka küla pool midagi: mine aja kõike tühja taga, mis nad sääl sõeluvad.»

«Mis sääl siis õieti sõelutakse?» päris Liisa.

«Tühja tuult nad sarjavad. Aga ütelge, mis hernehirmutus see teil sauna üles on seatud?»

«Ah, see on jänes, mille Kristjan hiljuti maha laskis, naha umbselt seljast ära võttis ja heinu täis toppis.»

«Soo, või nii. Kristjan on siis päris kütt.»

«Jah, mõisa nooreherraga hakkas teine ikka ühes käima, esiteks küll ei saanud külge, ikka laskis mööda, aga nüüd läheb juba õige tublisti see töö ta käes.»

«Missuguse mõisa herraga ta ühes käib?» küsis Hans, nagu ei teaks ta Williamist mitte midagi.

«Eks te ei tea seda hulgust, paruni võõrastpoega Williami, kes, nagu kõik räägivad, igalt poolt koolidest on välja visatud ja nüüd juba mitu aastat siin metsades ümber hulgub.»

«Ah see, kes karjapoistel ikka alati suvel võõraks käib, nende karpisid võist ja lihast aitab tühjendada.»

«Seesama. Imelik noorherra, ei pea ennast sugugi enamaks, kui taluinimesed on. Küsib teine kõik järele, palju ka niisugustest asjadest, millede pääle raske vastatagi on. Vahel on jälle ta küsimised päris lapselikud, nii et päris naerma ajab.»

«Siis olete mõisa nooreherra käes päris hädas kohe,» rääkis Hans.

«Mis hädа nüüd on, ega ta ära ei murra, pole vana aeg. Nüüd pärastpoole on ta nagu mõistlikum, ajab isaga ja Kristjaniga juttu. Tema ei pane end sugugi enamaks kui meiesugused. Aga imelik on, mis saks niisugusest saab: nüüd kolkab ta siin mööda küla ümber, midagi pole ta õppinud. Et see parun teda ka nõnda laseb olla . . .»

«Külas on ju jutt väljas, et ta teile varsti kosja tuleb ja teid mõisaprouaks teeb,» ütles Hans äkitselt. Liisa vaatas esiteks tõsiselt Hansule otsa ja hakkas siis naerma.

«Tõesti . . . kust nad siis selle jutu võtnud. Aga kui ma esiteks teie käest uudist küsisin, siis ei ütelnud te sellest sõnagi?»

«Mis siis sellest otsekohe seletama tulla. Teie hakkaksite vahest mõtlema, et ma teie õnne ei soovi. Täna tahtsin teiega veel korra juttu ajada ja tantsida, võib olla saate mõisaprouaks, siis on muidugi kõik lõpetatud.»

«Ja teie usute külarahva juttu, et mõisa nooreherra mulle kosja tuleb? Ha, ha, ha, see on ju ometi ükskord imelik, naljakas, ja kust nad seda kõik on välja võtnud: mõisa noorherra võtab talutüdruku omale naiseks,» ütles Liisa, viimaseid sõnu iseäranis nagu venitades ja nende pääle nagu mõttes rõhku pannes.

«Mis sääl siis nii imet on, teie olete ju ka koolitatud ja rahval on ju vahest õigus ütelda, et ega linna koolidest läbikäinud preili enam talutööd ei taha teha, päivitab nägu ära ja käed lähevad korpa . . .»

«Aga see ei ole ju õigus, ma olen ju ometi alati tööl olnud. Ehk kui mitte väljas, siis ometi kodus emal abiks, ilma milleta vana inimene läbi ei saa.»

«Kust mina seda võin teada,» seletas Hans, «külas kõneldakse ja mõisaherra käib alati siin, mispärast ei või see ka tõsi olla. Ega need saksadki taevast pole maha kukkunud, nemad niisamati inimesed nagu meiegi.»

«Palju, mis taevast pole maha kukkunud, aga nad peavad endid ometi enamaks, kui meie oleme.»

«Te ütlesite ju esiteks, et noorherra ennast sugugi enamaks ei pea.»

«Mõni teda teab . . .»

«Mitmes nummer teie, Liisa, olete?» küsis pandinõudja nende ees seisma jäädes.

«Viisteist,» vastas see lühidalt.

«Siis panti! Mitu korda teid on juba hüütud ja teie ei tee asjagi. Hans niisamati, mis nummer sul on?» pööras ta Hansu poole. Ka Liisa vaatas tema silmi, et näha, mis nägu ta teeb ja mis ta ütleb.

«Mina — üheksateistkümmend,» vastas küsitav.

«Ka panti.»

«Aga mind ei ole kordagi hüütud, mis eest ma siis panti annan,» vaidles Hans naerdes ja vaatas Liisa otsa. Ka tema naeratas.

«Või pole hüütud! Te mõtlete siin, et kui teie kahekesti magusat juttu vestate ja midagi tähele ei pane, mis teie ümber sünnib.»

Mis siin enam vastuseismine avitas, nad pidid mõlemad panti andma, mida tarvis oli viie valega ja viie tõega välja lunastada. Nende jutt oli aga otsas.

«Kullakene, mis kell juba on!» hüüdis Lepiku Juuli, enne kui tema pant veel käsile tuligi. «Tarvis koju poole!»

«Nii ruttu koju, kes sind sääl ootab. Istunud oleme küllalt, nüüd võib ometi veel mõne keeru tantsida!»

«Tõsi jah, nüüd veel tantsida,» kostis igast küljest. «Kes mängima hakkab?»

«Las Kiilupere Jüri tõmbab vahel härmoonikut, teised mängijad tahavad ka vabad olla,» seletas Kristjan.

Peagi oli Jüril härmoonik põlvedel ja tõmbab üks kiirat, käärat, kiirat, käärat. Noorte inimeste paarid tormasid põrandale. Hans kutsus Liisa, kes häämeelega tuli.

«Ja kas tõesti te usute külarahva juttu, mis mõisa noorherra ja minu kohta aetakse?» küsis Liisa tantsimise ajal.

«Mispärast te seda just teada tahate saada?» küsis Hans vastuse asemel.

«Muidu niisama. Te tunnete mind ometi juba lapsepõlvest saadik ja kuidas võite siis niisuguseid halpusi uskuda?»

«Ma ei ole ju teile veel ütelnud, et ma neid usun, ma ütlesin muidu, mis külarahvas kõneleb.»

«Siis te ei usu?»

«Muidugi teada, ei usu. Ma olen neile kõigile ütelnud, et see ei või olla.»

Liisa nägi, et ta eesmärgil oli, ja küsis, et Hansu kitsikusesse ajada:

«Mispärast ei või see siis olla?»

«Väga lihtsalt juba sellepärast mitte, et üks saks, teine taluinimene on. Ja muidu niisama, noh paljaks naljatamiseks ja hullustuseks, te mõistate, mis pääle ma näitan — ei või ta ka siia käia, ma tunnen teid lapsest saadik väga hästi ja ma ei usu seda, kui mulle ka terve kihelkond kõneleks.»

«On küllalt juhtunud, et kuningad armastuse pärast ka talutüdruku omale naiseks võtavad.»

«Kui ka kuningas talutüdruku naiseks võtaks, ei saa saksast ometi taluinimest. Iseasi, kui keegi meietaoline oma sugu ära salgab.»

«Eks ma ei või siis seda teha, kas ma saksa keelt ei mõista?»

«Tubli, siis on hää. Ma löön teile kohe vana paja pääl kola järele, kui te me külast ära sõidate. Üks saks saab jällegi rohkem.»

«Soo, või lööksite kola? Aga kas siis kahju sugugi ei ole, kui üks neiu külas vähem on?»

«Kahju? Mispärast kahju? Siis peaks mul igast neiust kahju olema, kes mehele saab!»

«Ja mispärast siis just igastühest?»

«Aga mispärast siis just mõnest üksikust?»

«Sellepärast, et . . . et . . .»

«Mis?»

«Ei midagi, muidu nii. Sest kui omasugune võõrasse ringkonda läheks, saksale . . .»

«Ja eks see üks ta puhas ei ole, saksale või talumehele?»

«Kas see teil üks ta puhas on?»

«Olgu kuidas on, see on minu oma asi!»

«Mitte sugugi, te peate vastuse andma, mis kindel on.»

«Aga kas te mulle andsite vastuse? Ütlesite: sellepärast, et... et... ja lõpetatud. Miks teie ei vastanud?»

«Ah, jätame parem, me oleme mõlemad kangekaelsed, ei taha vastata.»

«Ei, mistarvis jätta? Aga minugi pärast. Mis niisugusest jutust välja tuleb. Parem silmapilku tarvitada.» Ja — Hans vajutas Liisat kõvemini oma rinna vastu, võttis kindlamini tema piha ümbert kinni. Liisa toetas oma pää rohkem noore mehe õlale ja edasi lendasid nad tuule kiirul ringi sees.

Kell lõi kaks, kui pidulised lahkuma hakkasid. Kristjan ja Liisa läksid pidulisi vähemalt kuni õue väravateni saatma. Aga võta näpust, et nad nii vähega välja said. Lepiku Juuli kutsus Kristjani ennast saatma, mida nähes Hans Liisat palus, et see teda saatma tuleks. Liisal oli suur rätik ümber.

«Aga ma ei julge pärast üksinda tagasi tulla,» vabandas Liisa.

«Oi, keda te siis kardate? Vaadake, kui ilus selge tähtis taevas ja kui vagane, ja teie kardate. Päälegi tuleb Kristjan Juulit saatma, eks temaga tule ühes tagasi.»

«Mine tea, kui kaugele tema läheb, kas ma nii kaugele tulen,» seletas Liisa.

«Noh, üks ta kõik, saatke mind natukene maad ja ma saadan teid ise koju, kui te nii väga kardate. Saan näha, kes me kallale kipub.»

«Olgu siis, ma tulen, kui te koju lubate saata,» ütles Liisa, tõmbas suure rätiku kõvemini ümber ja oli valmis minema.

Teised olid nendest natukene maad juba ette jõudnud. Nende mustad kogud paistsid eemalt läbi tumeda öö pimeduse. Ilm oli selge. Taevas oli tähtega kaetud, mis silmi vilgutasid oma igaveses rahus. Liigutav tundmus täidab rinda. Loodus rõõmustab vaikselt varsti tuleva kevade üle.

«Tore on öösel nõnda jalutada,» ütles Hans. «Loodus on ümberringi nii vait ja vaga. Imelikud tundmused täidavad rinda. Himu oleks kes teab mis ütelda, ei tule aga mõttesse.»

Liisa ei vastanud midagi. Temal nähti mõtetega tegemist olevat.

«Kas tuleval pühal kirikusse lähete?»

«Ei, vist jään koju.»

«Noorherra tuleb teile, eks jah?»

«Ei, pühapäeval käib ta väga harva, enam tuleb ta äripäevadel. Miks aga teie millalgi oma nägu meil ei näita?»

«Kui minu nägu aga hää meelega näha ei taheta?!»

«Enne kui teie seda kartma hakkate, võiksite ometi järele katsuda, kas inimesed teie nägu tõesti põlgavad! Nüüd aga pean tagasi minema,» ütles Liisa seisma jäädes.

«Nii ruttu!» hüüdis Hans. «Ma mõtlesin, et tulete edasi ja mina saadan teid koju tagasi.»

«Ei, kaugele ma küll ei või tulla, mul hakkab külm.»

«Teil on paljas rätik ümber. Külm võtab teid ära. Sähke, ma annan oma palitu teile ümber, mul on ta muidugi lahtiselt õlade pääl.» Ja ta võttis oma palitu õladelt ja tahtis Liisa ümber panna.

«Ega ma ometi mõni saks ei ole, kellel kasukas alati peab ümber olema, see külm ei tee veel midagi,» vaidles neiu vastu ja hakkas kõvemini käima, et Hansu eest ära jõuda. See aga oli juba oma pääliskuue õladelt võtnud ja laotas selle tütarlapsele ümber: «Kust te siis ikka pääsete, teie ei tohi ennast ometi ära külmetada.» Ja ta seadis hoolega pääliskuue hõlmasid kinni.

«Olgu siis, kui te seda nõuate. Küllap teil aga enesel ka varsti külmahäda käes on,» ütles Liisa Hansu teoga rahul olles.

«See ei ole veel suur häda, siis poeme kahekesi ühe kuue sisse ja meil on veel soem kui üksinda.»

«Seda küll ei ole, ma ei luba... Olete kuue minule andnud, siis on ta ka minu.»

«Olgu! Ma loodan aga, et külm mitte nii armuta ja halastamata ei ole nagu teie.»

Jälle sammusid nad.

«Varsti olen kodu,» sõnas Liisa rõõmsalt.

«Mispärast te selle üle rõõmustate? Kas olete ära väsinud?»

«See on ju teie kuue mõju. Pää küll märg otsas, aga õlad valutavad päris,» naeris Liisa.

«Täis mehe kuub, millega külma ei karda.»

«Seda on tunda... Aga eks olegi ukse ees. Tänan väga saatmise eest.»

«Mina teid niisamati, mis lõbus kahekesi oli pool teed ära käia, pool pean siiski üksinda käima.»

Liisa hakkas naerma.

«Kui te pühapäeval tulete, käime teine pool ka kahekesi ära!» ütles ta ja võttis juba ukse käsirauast kinni. «Või olete juba mõnda muude kohta lubanud, Lepikule või Kiilperele?»

«Mis sinna?» küsis Hans.

«Mis sinna? Muidu, kas asja vähe on kusagile minna: peretädiga juttu ajama ehk perepojaga aru pidama . . .»

«. . . ja lahkete peretütardega pilkusid vahetama!» jätkas Hans täie naeruga.

«Mis te naerate? Ega see ometi naeruasi ole!» manitses neiu naljaka tõsidusega. «Hääd ööd!» Ja ta oli kadunud.

Hans läks oma teed. Teel juhtusid nad Kristjaniga vastastikku, kes Juulit saatmast tuli. Nad vahetasid üksteisega paar tähtsuseta sõna ja läksid igaüks oma poole.

X

Avarsepa Liisa elu läks kirjumaks. Tänini ei olnud ta mitte ühegi nooremehe pääle tõsisemalt mõtelnud. Ei olnud ka keegi tõsisemate mõtetega tema sõprust puutunud. — Nüüd aga pööris asi hoopis teiseks. William, keda ta nüüd juba enam tähele hakkas panema, käis vanamoodi, aga sagedamini Avarsepal. Ta oli juba nii ära harjunud, et tema siin kui oma paremate sõprade keskel üles astus. Ta ei püüdnud küll iialgi Liisaga nelja silma all kokku saada, oli aga siiski iseäranis rõõmus ja jutukas, kui nemad vahel kogemata üksi kokku said. Ja seda tuli ja juhtus tihti. Sagedasti ei olnud ju mehi kodu. Tahtmata tuli Liisal sarnastel kordadel mõttesse:

«Aga kas temal siis tõesti niisugused mõtted on, nagu küla rahvas kõneleb!»

Aga ka Andrese Hans käis tihti sellest ajast saadik Avarsepal, kui peretütar teda piduõhtul ise oli kutsunud. Nimetatud pühapäeval tuli ta Avarsepale, kus ka mõisa noorherra juhtus olema, ehk küll Liisa oli ütelnud, et ta enamasti argipäevadel neil käib. Esiteks mõtles Hans, et Liisa teda just ise oli kutsunud, aga ta ei leidnud mingisugust põhjust, mispärast Liisa temale

meelega võõriti oleks ette kõnelenud. Noored mehed mõistsid vist juba esimesel korral üksteise mõtteid. Nad näisid päältnäha küll üsna rahulikud olema ja käisid üksteisega peaaegu nagu hääd sõbrad ümber. Südame põhjas aga tunnistas kumbki enesele, et teine temal suuremaks vastaseks ja võistlejaks on. Seda elavamaks läksid noortemeeste tunded ühise võidu eesmärgi, ilusa noore neiu vastu.

Neiu oli aga mõlemate vastu kõigiti lahke, leidis kumbagi jaoks ikka mõne südameliku julgustava sõna, mõistis neil mõlemil Avarsepal viibimise armsaks teha. Keegi ei võinud ütelda, kumba poole ilusa peretütre süda tõesti kalduks.

Andrese Hans, mõistlik, tagasihoidlik unistaja, ei tundnud iseennast enam ära. Ta käis igal nädalil korra Avarsepal, mõni nädal ka kaks korda. Ta ei käinud enam muidu, ei, ta teadis, miks ta käis. Hans tahtis oma mõtteid pikkamisi mõistlikult Liisale ära kõneleda ja rahulikult kõike kanda, mis siis tuleks. Aga millalgi ei leidnud ta õiget algust. Ja sagedasti segas mõisa noorherra vaheletulek.

Ja William?

William oli selle aasta jooksul, kus tema Avarsepal käies koguni uut ilma, lihtsa rahva tõsist elu, tundma oli saanud, koguni teiseks inimeseks läinud. Viitsimata hulkujast oli tööarmastaja noormees saanud, kes karsi noore naisterahva mõju all kõlblisele iseseisvusele ja sihikindlusele oli jõudnud. Temal oli himu ära päevi surnuks lüüa. Tema otsis oma elust mingit otstarbet, sihti, eesmärki. Ta arvas selle leidnudki olevat: väike karjamõisa ehk suur talukoht, oma majapidamine ja — noor abikaasa majapidamise eesotsas. Ja see abikaasa oleks — Avarsepa ilus peretütar.

XI

Kuidas võiks aga William oma unistusi täide saata? Millega peaks tema omale karjamõisa ehk talukoha ostma? Millega oma majapidamist algama? Mis ütleks kasuisa selle kohta? Ja viimaks, mis ütleks Liisa? Aga miks sääl nii palju karta — Liisa oli ju ikka nii lahke olnud. Ja kasuisa — eks tema pakkunud ise temale oma abi ja nõu! Kaks, kolm päeva ähvardas William juba

parun Birke jutule minna, aga ikka puudus tal selleks julgus. Ta ei mõistnud mitte mõtelda, kuidas oma asja kasuisale ära seletada. Viimaks tuli temale kogemata juhtumine appi. William tuli mõisa põlluvahe teed mööda koju poole ja jõudis maanteele välja, mis mõisa juurde viis. Eemalt kostis vankri mürin. Kui William tagasi vaatas, nägi ta, et sõitja muud keegi ei olnud kui parun Birke, kes tema kohta jõudes hobuse kinni pidas ja teda oma kõrvale vankri kutsus.

«Mis sul täna viga on, et sa nii mõttes seisad?» küsis parun, teravasti Williami silmi vaadates.

«Niisamati, on asju, mis südant vaevavad.»

«Võid neist ometi minule mõnda sõna usaldada, ehk leiavad kaks nõu, kus üks jagu ei saa.»

«Selles on just see häda, mis mind mõtlema ajab, et teie, isa, mind aidata ei või, ei saa.»

«Aga eks sa siis kõnele ometi, küllap näeme, kas see tõesti nii raske on.»

«Ma ütlen siis otsekoheselt välja: ma tahaksin elus midagi pääle hakata ja ise oma otsapidajaks saada.»

«Ja see teeb sinule nii palju muret? Kas see siis raske ehk koguni võimata on? Ma ütlesin sinule ometi, et ma sind sarnasel korral jõudu mööda tahan avitada! Rendime mõni mõis ehk ostame mõni karjamõis ära ja sina oled korraga oma peremees ja otsapidaja . . .»

«See vahest oleks võimalik,» ütles William vahele, «aga ma ei tahaks sellega veel leppida . . . Ma armastan ühte neiut.»

«Soo!» hüüdis parun Birke uskmatalt. «Keda sina siis armastad, sina ei ole ju mitte ühe inimesega kokku puutunud. Ega sa siis ometi mõnda metsavahi tüdrukut taha võtta, keda sa oma jahikäikudel vahest oled näinud?»

William võitles iseenesega, kas praegusel silmapilgul parem ei oleks vaikida . . . Kui ta aga kuulis, kuidas parun metsavahi tütardest nii mõnitavalt kõneles, ütles ta kõike jõudu kokku võttes julgesti:

«Oleks tema ka metsavahi ehk vaese rentniku tütar, ma võtaksin tema ometi. Nüüd on aga tema isa aus päriskohaomanik.»

«Aus päriskohaomanik — kes see «aus» tütreisa siis on, kellele parun Birke poeg tahab väimeheks heita? Ega ometi Avarsepa jäme vanamees, kelle pojaga sina jäneseid taga käid ajamas?»

«Ma ei tea mitte, et Avarsepa tubli peremees kellegi vastu jäme oleks, kui ta ka teisiti on kui mõni teine,» seletas William südidusega, mis parun Birket päris imestama pani. «Aga selle poolest on teil õigus, parun Birke, et mina Avarsepa pärisperemehe tütart armastan.» Nende sõnadega hüppas William vankrilt maha, mis mõisa õue oli jõudnud.

«See on hullustus ja kuulmata lollus, mis juuksed püsti ajab!» hüüdis nüüd ka parun kirgliselt ja viskas ohjad vankrilt maha astudes juurderutanud kutsari kätte.

Parun astus nende sõnadega trepist üles ja andis Williamile märku, et see kaasa tuleks. Nad läksid otseteed paruni kirjutusetuppa.

«Ma olen juba ammugi ütelnud, et ma ei või teist teed valida kui seda, mida mööda mind juba lapsest saadik on õpetatud käima, olgu ta ka hullustus,» vastas noormees. «Pööre tuleks liig hilja, ma ei raatsi sellest, mis mulle nii armas ja mis mu südamesse on kasvanud, ennast lahti kiskuda.»

«Aga mis arvad sa oma elust sel viisil välja tulema? Sa mõtled ennast oma seisukorraga rahule jääma? Mitte ilmaski. Ma olen vanem, ma olen rohkem ilmas näinud ja võin sulle ütelda: mida varem sa omaksete juurde tagasi pöörad, seda mõistlikum saab see olema. Ehk mis tahad sa õige pääle hakata? V õ t a d n a i s e, nagu sa ütlesid, ja hakkad minu juures teomeheks? Ha, ha, ha! Tore mõte, ma ei mõista sind. Aga niipalju ütlen ma sulle: tööd sa sel kombel minu käest küll ei saa. Niisugust lollust ei taha ma kannatada.»

«Te peate siis töötegemist häbiasjaks? Ehk päälegi, kes sunnib mind just mõisa teomeheks hakkama, ma võin ju oma päriskoha osta ja võin oma põllu pääl töötada. Ehk mis asjamees siis mina ehk minu sugu on, et just teised meile peavad kõik kätte tegema!»

«Oma rumalustega võid mind täna veel vihastada,» ütles parun tõusva pahameelega. «Kui sina kõiges selles kindel oled, siis oleksid võinud ju ammugi minu juurest kas või südaöösel ära jooksta ja oma ausate päriskohaomanikkude juurde asuda. Minul ei ole ju sind tarvis. Ma ei mõista, mis inimesed nüüd ilma tekkivad — niisugused imelikud mõtted, mida sa unes ka ei oska näha. Koolis ei viitsinud sa mitte midagi õppida, nüüd kuulad sa nende inimeste juttusid ja usud oma rumaluses neid.

Sina jooksed ühe talupoja plika järele, kes sinu pää hulluks ajanud, ilma et sina veel vähematki mõtet selgesti suudaksid ära mõtelda. Sina võtad ühe talutüdruku naiseks. Saab näha, mis sa temaga tegema hakkad. Missugune see elu saab olema. Hulk aega olid sa õige inimese moodi, ma rõõmustasin juba, et kõik läheb hästi, aga nüüd. Kõneldakse ikka, et nende seas päris nõidasid olla, eks see ole päris nõia lugu: inimene jookseb ise viletsusesse ja loodab säält õnne leida. See on terve meelega inimese mõistuse vastu.»

William ei tahtnud parunit mitte sootu vihale äritada, sellepärast ütles ta tagasihoidlikult:

«Isa, ärge vihastage . . .»

«Ma ei ole sinu isa, ma ei taha sinu isa olla,» karjus parun ägedalt vahele. «Me oleme võõrad ja sest ei ole veel küll — me oleme vastased, verivaenlased ja me vaenlus on seda hullem, et sa äraandja oled. Kas tead, mis äraandja palk on? Võllas!»

«See on kõik asjata, sest kas keela ehk käse, see on üks ta puhas, mis ma olen ütelnud, seda ma ka teen, teisiti ma ei või. Kahju oleks minul aga siiski olema, kui teie mind enam oma võõraspojaks ei tunnista ja jumalagajätmiseks lahkelt mulle kätt ei anna. Teisi mul muidugi oma rahva seas mitte ühtegi ei ole, kes mulle lahkelt kätt annavad, kui ma ükskord lahkun.»

Paruni meel läks lahkemaks.

«Sul on siiski veel inimlikud tunded rinnus; ma juba üksvahe mõtlesin selle poolest teisiti. Sa tahaksid siiski, et me mitte riiuga ei lahkuks? Olgu siis. Säh, siin on mu käsi kokkuleppimiseks. Aga usu, mul on kahju sinust!» Ja ta vaatas kurvalt oma võõraspoja pääle. «Veel ei ole hilja, pööra õige tagasi, sa oled tõesti õnnelikum!»

«Jätame seda, see on asjata. Ma tänan siiski südamest, et teie mulle olete andeks andnud, minuga ära leppinud.»

«Olgu siis, ma jätan oma püüded, kui nad asjata on. Aga räägi mulle siis ometi, mis tahad sa pääle hakata! Võtad n a i s e» — ta pani iseäranis rõhku viimase sõna pääle — «ja siis ostad talukoha ning hakkad elama.»

«Nii ehk teisiti. Ma loodan, et mu käsi hästi käib.»

«Aga kust saad sa koha ostmiseks raha?»

«Üks tädi pärandas mulle ju oma suurest varandusest mõni tuhat rubla.»

«Tõsi küll, hakkama saad sa tublisti. Aga kui mitu

korda oleks ta sulle rohkem pärandanud, poleks sa oma elujärge mitte nõnda rajanud. Kui sa tõesti kohta tahad osta, siis ära mitte talukohast mine kõnelema, vaid otsi enesele vähemalt mõni karjamõis välja. Siis saab ka minu abi kindel olema.»

«Ma olen südamest selle eest tänulik,» ütles William. Ta ei teadnud isegi, kuidas see tuli, aga tal tõusis nagu kahetsus, ühes jälle ka ütlemata rõõm südamesse. «Mis saab küll Liisa ütlema — kuidas rõõmustab ta, kui ta teada saab, et paruniherra nii lahke minu vastu on. Endine kartus on kõik mööda,» mõtles ta.

«Jäta tänamine, aga ka see on hääduse märk sinust, ja kuula, mis ma sulle jällegi kordan: kui sul ükskord himu kõigest sellest otsa saab ja sa ennast korra vabastada tahad, siis mõtle oma võõrasisa peale: ta on alati valmis sind aitama, et sa oma pää vanasse kodupesasse võiksid pista.»

«Ma tänan südamest,» ütles William püsti tõustes, «aga ma loodan, seda ei saa vaja olema.»

«Eks me näe,» tähendas parun vanaduse iseteadvusega. «Kõik mõtted ei lähe küll alati täide. Kuid tulgu mis tuleb, ma tahan sind igatahes kui ärakadunud poega jälle vastu võtta, kui sina kord jälle teed isamajasse otsid!»

Kui William oma kasuisa kirjutusetoast lahkus, tundis ta oma rinnas julget iseteadvust, millest temal enne selgemat tundmist ei olnud. Tema oli oma jalgele astunud, algas iseseisva mehe elu, kellel ilusamad lootused nagu käega katsutavast lähedusest vastu helkisid. Tema saab oma peremeheks, tahab tööd teha kui aus kodanik, saab armastatud abikaasa kõrval eluteed algama, mis vististi iseteadlikusse rahusse viib, kus inimene viimse verstasamba juures hää meelega käidud maa pääle tagasi võib vaadata.

Et Avarsepa ilus peretütar teda tagasi ei saa tõukama, kui tema ise oma peremehena neiu kätt läheb paluma, on kahtlemata kindel. Sest mis oli tema siis seniajani? Ta ei julgenud rikkale peretütrele õieti silmagi vaadata, sest et temal miskisugust otsa ega hakkamist ei olnud. Ja ometi oli neiu Liisa tema vastu ikka lahke ja sõbralik olnud. Tõsi küll, see Hans, vaimukas poiss, võib ilusa neiu meelest vähemalt niisama armas olla, aga ei — neiu Liisa saab tema, Williami, vastu võtma . . .

Ta läheks otsekohe tuule tiivul Avarsepale, et oma

südame ihkamisi armastatud neiule viibimata ette kanda. Kuid see ei lähe korda. See oleks sündmata veel laupäeva õhtul sinna minna. Paras oleks homme, pühapäeval, aga kahjuks ei ole neiu Liisa enne õhtupoolt kodu. Sest ta lubas ju noori inimesi õhtuks Avarsepale kutsuda. Ta on siis pühapäeva hommiku muidugi kirikus, et kutseid välja jagada. Homme õhtu aga, kui teised inimesed rõõmsasti pidu peavad, tahab tema oma mõtteid armsale peretütrele ilmutada.

XII

Pillid hüüavad, noorte inimeste paarid lendavad vuhinal vaataja silma eest mööda, nii et õhk väriseb ja suure toa põrand aina kõigub. Siin on elu, on jõudu. Niuksatades katkeb ühel mängijal viiulikeel, ta võtab mänguriista aeglaselt lõua alt ära ja vaatab tusase kurbtusega viiuli kaela ja katkenud keelt, et teda viimaks põlve pääl uuesti jätkama hakata.

Teised aga vaatavad mõlemad ainult altkulmu oma kaaslase õnnetu viiuli ja mureliku näo pääle ning saevad justkui meeleäraheitmisega edasi, nii et vaesed viiulikeeled käes aina nutavad. Sest nüüd ei ole aega kahja pidada ega nalja heita — ilus peretütar, neiu Liisa, kes oma külalistele täna õhtu koguni suurepäralise õhtusöögi ja lahke vastuvõtmise valmistanud, on praegu küla jõukama ja lugupeetavama perepoja, Andrese Hansu käe kõrval tantsupõrandale astunud.

Ja nüüd algab tants, mille sarnast mitte iga põllumees ei näe. Ka see, kelle viiulil äpardus juhtus, kahmab äraparandatud mänguriista kirgliselt kätte ja tõmbab uue hooga, nii et jatkatud keel käes kiunub.

Oo, kuidas nad tantsivad, need mõlemad sääl! Nagu kardaksid nad tantsu tuulepöörmise sisse ära kaduda, jäävad teised tantsijad seisma, tungivad eest seina poole, et säält oma mõtetega nagu uimastuses mõlemate liikumistele järele heljuda. Ka vanemad inimesed, kes oma jutuvestmisel nooremate keerutamisest suurt tähelegi ei pannud, jäid oma kõnes peatama, tõusid püsti ja kogusid kambristki lävele kokku, et sellel paaril silmadega kaasas käia. Ka William astus ukse juurde. See oli tõesti tore vaatepilt: mõlemad noored inimesed käivad kui maruhoog vaatajatest mööda, kes neile õhetavate

palgede ja kiirgavate silmadega järele vahivad, iga liikumist nagu ära neelates, nemad aga on kui üks hing, kui kaks kokkusulatatud kirgluse-tuld, mille sädemetega mänguhelid kõrgeks loiduks ühinevad . . .

«Vaat, see on alles paar — seda peab ütlema!» kuulis William Külapere vanameest ütlevat.

«Tõesti, kui kokku loodud,» kinnitas Käära Tõnis. Ja William tundis, nagu oleks temal noaga südamest läbi tõmmatud.

«Kui kokku loodud . . .» kordas ta tahtmata mõttes. «Ja mina olin nii kindel . . .»

Ta suutis end vaevalt uksepiita vastu toetades jalul hoida ja ei jõudnud ära oodata, millal see kirgline tants, mida teised nii suure osavõtmisega silmitsesid, [lõpeb].

Ainult üks mõte liikus veel Williamil meeles: lõpeks ometi kord see metsik tants, saaksin ometi neiu Liisaga nelja silma all kokku, et temale kõik ütelda! —

Sest William ei suutnud sugugi mõtelda, et neiu Liisa, tema armastatud neiu Liisa, selle Hansuga tantsupõrandal hüppama läheks, kui tal kõik need mõtted, mis Williami meeles liikusid, teada oleksid.

Kuid kahju, neiu Liisaga ei saa mitte nii kergesti nelja silma all kokku. Sest Hans on täna kui takjas tema küljes. Nüüd nad peatavad, pööravad pikkamööda suure ahju ees seina ääres seisva tooli poole, neiu Liisa toetab raskesti hinge tõmmates toolile ja haarab väsinult valge ninarätiku järele, et õhetavaid palgeid nõretavast higist kuivatada. Hans aga ei liigu tema kõrvalt, vaid kummardab veel tema üle ja küsib naerulikult, kas tema neiu Liisale mitte liiga ei ole teinud.

«Oh ei — kuidas liiga!» vastab neiu Liisa lõõtsutades. «Aga siin on hirmus kuum. Võiksime aeda minna — jahedamasse õhku!»

Ja ta tõuseb üles, et aia ukse poole sammuda. Hans ei jäänud temast maha, ütles aga hoolika häälega, et parem oleks, kui neiu Liisa enesele midagi ümber võtaks. Sest väljas olla õhk ülearu jahe.

«Oh ei, pole tarvis — ega ma mõni õrn lillekene ole!» ütles neiu Liisa uksest välja astudes.

«Kas võin teid saata?» küsis Hans.

«Kui te jaksate!» vastas ilus neiu ülemeelikult naeratades.

Nad kadusid õhtu pimedusesse. Kadeduse tundmusega vaatas William neile järele: sääl nad läksid, võib

olla, Hans avateleb neiu Liisalt köitva jaa-sõna välja — ja tema, William, ei saa oma mõtteid ometi avaldada! Tema tormaks neile järele, astuks lahutades nende vahele, et oma austatud neidu selle Hansu kirgliste päälekäimiste eest varjata ja temale siis kõik ütelda. Aga mis ütleksid teised, mis peaks neiu Liisa temast arvama, kui tema nüüd neile aeda järele tahaks tungida? See oleks mõistmata armukadedus, mis inimest naeruväärilikuks teeks. Ei, tema ei või mitte aeda jooksta, et oma eluõnnest viimsel silmapilgul kinni hakata, tema peab siia jääma, rahulikult toolile istuma ja Avarsepa vanamehega mõisa odrasaagist edasi kõnelema, kus nende jutt pooleli jäi. Veri tungis temal päha, viha ja meeletusk võtsid temast võimust, ta oleks häämeelega kõik need vanad mehed, kes hoolega tema otsa vahtisid ja temalt lähemat seletust selle kohta ootasid, miks mõisa metsmaal oder tänavu parem olnud kui eesväljas, ta oleks nad kõik kus kolmatkümmend saatnud, aga ta pidi ometi seletama, kuidas metsmaa sügisel aegsamalt ümber küntud, kevadel õigel ajal korratud, kuidas põhi sääl kuiva ajal vastupidavam olnud kui eesväljal ja palju muud, ehk tema mõtted küll ainult aias viibisid. Ta nägi, kuidas nad mõlemad esiti pikkadel jalgteedel edasi-tagasi sammusid, ainult mõnda sõna vahetades. Nüüd ei käi nemad mitte enam nii ruttu, Hans aga kõneleb elavalt. Ta seletab kirgliselt, missugune ülendav tundmus tema rinda täitnud, kui nemad üheskoos üle tantsupõranda lennanud, kuidas see vaimustab, julgustab ja jõudu annab, kui inimene teab, et tema mitte üksi ei ole, et üks teine, kes temaga kui üks hing on, temaga ühes lendab, üle kivide ja kändude edasi, ikka edasi, kinni pidamata. Ja siis kõneleb ta, kuidas temal himu ära on üksikusest elust. See ei lähe enam nõnda edasi. Vanemad on vanad, ei taha kohapidamise muredega enam tegemist teha . . .

«Aga kuidas siis ristikheinamaal oli — kas parem?» päris Kõre Peeter.

«Oo, ja — palju parem!» kostis William üles tõustes. «Küll on aga siin kuum — vahest natukeseks välja jahedama õhu kätte minna!»

Ja, tal oli tõesti kuum, aga mitte ainult toa soojuse pärast. Kähku astus ta ukse poole. Rutuliste sammudega tõttas ta rohtaia jalgteed mööda edasi.

Sääl nad on, suure jalaka all pingil kõrvu istudes.

Otseteed sinna minna, nende juurde astuda, nende kahekõnele kärmesti otsa teha? Aga mis see aitaks? Peab tema oma armastust oma võistleja juuresolekul avaldama? See oleks ju naljakas. Ja mispärast neid ehk nende juttu segada? Vahest kõnelevad nad ainult sellest, kus noored inimesed järgmisel korral jälle kokku saaksid, ehk oma tantsust, võib olla sellest, mis nemad täna kirikus kuulnud, ehk kes teab mis muust tühjast asjast! Kas siis temal maksab sellepärast sinna tikkuda, et siis teised seda enam võiksid naerda, tema kippunud teistele kadeduse pärast järele! Aga mis see oli? Mis sõnad need olid?

«. . . Ja, neiu Liisa, kas teate, ehk meil küll võimalik on igaühele neiule, kes meie südame võitnud, oma tundmusi vabalt avaldada, aga siiski on inimene abita ja võimetu kui sündinud laps. Juba see kartus, et sa oma südamesoovidega ilmaasjata tuled, juba seegi mõte, et sa liig hilja tuled, võtab mehisemalt mehelt julguse . . . Oo, kui ma teaksin, et see mõisa noorsand mitte veel teie südamesse teed ei ole leidnud . . .»

«Teie tahate mind pilgata!» hüüdis neiu Liisa nagu sõideldes ja manitsedes ühtlasi.

«Mitte pilgata!» sõnas ägedalt noormees. «See on tõsine sõna. Ma kardan, et tema võitjaks jääb. Saks, mõisniku perekonnast! Ja tema ei käi mitte naljapärast iga nädali Avarsepal . . .»

«Just sellepärast, et ta saks on ja mõisniku perekonnast, ei või ometi juttugi olla, nagu võiks herra Williamil tõesti niisuguseid mõtteid meelde tulla, nagu teie külarahvas kõneleb. Tema käib meil, sest et see temale nalja teeb, hääks ajaviiteks on. Ma oleksin ometi lapsik, kui mina mõisa nooreherra käikudest midagi tõsisemat läheksin otsima ehk ootama. Tema, saksa õpetaja poeg, mõisniku võõraspoeg . . . nalja võiks see temale teha, taluneiul natukene pääd kuumaks ajada, minu südamesse tungida — seda ei ole temal vististi uneski meelde tulnud!»

«Siis — jumala nimel . . .»

«— Ei, neiu Liisa, teie eksite!» kuuldus sel silmapilgul äge hüüd, mis Hansu sõnadest üle käis, ja ühe hüppega oli William põõsa varjust pingi ees.

«Oi jumal!» karjatas Liisa ja kargas kui nõelapiste pääle üles, langes aga kohe meelemõistusetalt Hansu käte vahele.

«Vett, külma vett!!» hüüdis see, kohkunud Williamile välkuvail silmil kord otsa vaadates, et siis minestanud tütarlast oma pahema käega õrnalt toetades ja paremaga tema oimusid hõõrudes.

Enne veel kui William veega tagasi jõudis, lõi tütarlaps silmad lahti, ja kui ta end nooremehe rinna najal nägi, katsus ta end püsti ajada. Noormees aga surus teda õrnalt tagasi ja ütles südamliku häälega:

«Mu armas, jää paigale, sa oled veel nõrk, ja minu rinna najal on sinul julge puhata! Sa ehmatasid end kangesti, kas on nüüd parem?»

«Jah, mul on parem!» vastas tütarlaps. «Aga mul on külm!»

Sel ajal ilmus William põõsaste vahelt, raskesti hingates, veepang käe otsas.

«Kas jooksid vähe värsket vett, see kosutab!» ütles Hans.

«Tänan, ei!» hüüdis noor naisterahvas ja tõusis püsti. «Ma pean sisse minema!» Ja ta tõttas ruttu õue poole, et köögiukse kaudu oma tuppa jõuda.

Noored mehed sammusid sõnalausumata tema järele maja poole, Williamil veepang ikka veel käe otsas.

«Kus siis Liisa jäi?» küsisid mitmed tüdrukud, kui Hans kahvatanult tuppa astus.

«Ta tuli teisest uksest,» ütles Hans lühidalt ja astus ruttu Kristjani poole, kes parajasti tagatoast ette tuli. «Kristjan, Liisa on haiglane, läks vist oma tuppa, kas ei võiks tädi teda vaatama minna?»

«Kuidas, Liisa haige?» hüüdis Kristjan niisama tasa. «Praegu alles laksutasite tantsida, vaatan kohe!»

Ehk nad küll pool sosinal olid kõnelenud, said teised ometi aru, et midagi oli sündinud.

«Mis siis Liisaga on, kus tema on jäänud?» päris Kiilepere Juuli Hansu poole pöörates, kes aga enne küsimist juba tagatoas oli.

«Noh, kuidas on, kas on keegi tema juures, kuidas temaga on?» küsis Hans Kristjanilt, kes kolmandast toast tuli, mille taga peretütre tuba seisis.

«Tema kaebab külma üle,» vastas see. «Ma ei saa aru, mis teil sääl aias siis juhtus? Ta on ennast ära külmetanud?»

«Ei, mina olen selle juures süüdi,» ütles William, kes mureliku näoga teiste juurde oli ilmunud. «Mina ehmatasin teda pimedas ettevaatamata viisil!»

«Noh, kui see paljas ehmatus on, küllap see siis varsti üle läheb!» ütles Kristjan nagu teisi rahustades. «Teised ärgu lasku endid mängimises segada!»

«Ei, mängimine peab lõpma, kui perenaine haige on!» hüüdis Hans, astus ettetuppa ja seletas kindluseta häälega: «Meie noor perenaine on haigeks jäänud, meie mängimine võib järele jääda!»

«Kuidas, Liisa haigeks jäänud!?» kostsid hääled läbisegamine. «Nii järsku, mis temal siis viga on?!»

XIII

«Mis on siis Liisaga õieti juhtunud?» küsis esmaspäeva hommikul ka vana Avarsepa Priidik pojalt, kui ta nägi, et tütarlapsel pää kangesti kuumas ja palged õhetasid, nii et ta voodisse pidi jääma. Et see paljast väikesest ehmatusest võiks tulla, nagu temale õhtu oli öeldud, ei näinud õige olema.

«Vist on ta ennast aias ära külmetanud,» vastas Kristjan. «Ehmatus on veel teda rohkem erutanud, nüüd võib haigus viimati väga raskeks minna. Oleks tohter saadaval, kutsuks vaatama . . .»

«Saadaval või mitte, aga teda peab tooma, kui tarvis! Ega ometi last ei või surma suhu jätta!» seletas vanamees ja käskis poega ennast valmis panna, et naabrikihelkonda tohtri järele sõita. Poisile andis ta aga käsku vedruvankrit ära määrida, hobust valmis sööta ja sõiduks vankri ette rakendada. Sest oma silmaterale, Liisale, kelle pääle ta nii uhke olnud, pidi ta abi muretsema.

Kristjan sõitis arsti järele, vanamees aga asus tütre voodi ette, et oma haige lapse sonimist päält kuulata. Sest Liisa sonis tõesti. Ta kõneles tantsust, mis kaht inimeselast hinge poolest ühendab, mis neile uut julgust annab üksteise pääle toetades vabalt elust läbi lennata kui vaba tuulehoog. Ja üksik elu . . . kui tühi . . . kole. Kui süda veel vaba, siis . . . jumala nimel . . .

Vanamees ei saanud kõigest sellest midagi aru, vaid kuulas pääd käte vahel hoides valutava südamega oma lapse jampsimist päält, et siis ehmudes üles karata, kui vaene laps ahastuses järsku valju häälega hüüdis:

«Oi jumal!!»

Nõuta kummardas vana peremees oma lapse üle ja küsis tema ilusat otsaesist silitades:

«Vaene laps, mis sinul ometi on? Kas sinul midagi viga on? Kas sinul midagi vaja on?»

Kuid haige ei vastanud sõnagi, ei ajanud silmigi lahti, vaid sosistas vaevalt kuuldava häälega:

«Vett, külma vett!»

Kähku tõi vanamees klaasiga vett, aga hirm oli temal vaadata, missuguse sõõmuga haige selle tühendas. Oli näha, vaene laps oli väga haige. Tund läks tunni järele, aga ägedamaks muutusid haige segased kõned.

Keskhommikul tuli Andrese Hans. Erutatult astus vanamees temale vastu:

«Mis on lapsega eila õhtu sündinud — sina pead seda teadma?!»

Kuidas võis Hans muud teada, kui et nemad pääle tantsu aeda jaheda õhu kätte läinud, sääl esiti käinud ja viimaks jalaku all pingil istunud, kuni Williami-noorherra järsku nende juurde astunud, nii et Liisa selle üle ära ehmatanud! Kui vanamees teist nii õiglaselt kõike ära seletavat nägi, lahkus tema erutus ja ta kutsus Hansu haige juurde valvama, kuni tema silmapilguks talituse järele vaataks.

Kuumav otsaesine, õhetavad palged, ägedad sonimised, kartlikud hüüded, kõik erutas noortmeest, nii et ta kui tule sees oli, kui haige jälle kaebas: «Oi jumal, oi jumal!» Kuidas oleks ta avitanud, aga ta ei teadnud midagi ette võtta muud kui haige üle kummardada ja asjata küsida, kas ta midagi sooviks. Mis võiks siin tundja inimene kõik ära teha, aga tema ei mõista mõteldagi, mis haigele kergitust võiks saata. Viimaks aga, kui sonija jällegi hüüab: «Vett, külma vett,» veeklaasist aga ainult mõne piisa alla neelab, tuleb temal mõttesse, kas ehk külm vesi ka väikese haigekese kuumendavale otsaesisele hää ei oleks, nagu tohter tema kadunud venna haiguse ajal soovitanud.

Kärmesti võttis ta puhta käteräti, tegi selle märjaks ja pani selle tütarlapse hõõgava pää ümber. Põnevusega ootas ta oma katse mõju, uuesti kastis ta käteräti vette ja pani sonija pää ümber.

Ja vaata, sonimised jäid kord-korralt tasasemaks, hingamine vaiksemaks, pääle lõunat uinus haige magama.

Vana peremehe sundimise pääle pidi Hans õhtupoolel

koju minema, sai aga luba õhtul jälle haiget valvama tulla. Uksest välja minnes juhtus Hans Williamiga vastastikku. Tahtmata põrkas ta teise eest, keda ta näha saada ei oodanud, natukene tagasi. See aga sirutas sõbralikult käe välja ja ütles rahulikult:

«Tere, Hans! Teie ei oodanud mitte, et mina teile siin vastu tuleksin? Teil on õigus seda oodata. Sest mina ei peaks oma nägugi siin näitama, kuna ma oma rumalas kirglises olekus nii suurt kahju ja kurbtust olen sünnitanud. Aga mu süda ei andnud järele, tahtsin järele kuulata, kuidas väikese haige käsi käib. . .»

«Teil on niisamasugune õigus siin käia kui minul!» kostis Hans oma äritusest võitu saades. «Väikene haige, kes siiamaani vahetpidamata ägedasti sonis, on teil vististi niisama kallis kui minul . . .»

«Jaa, jaa, kallis ta on mul — kallim kui kõik, mis ma üleüldse võiksin mõtelda. Aga õigust ei ole mul mingisugust. Selle poolest olen eila õhtust saadik selgusele jõudnud. Sellele selgusele on mind neiu Liisa sõnad saatnud, mille kuuljaks ma rohtaias kogemata sain. Küll tunnen mina end neiu Liisa suguga ja rahvaga palju lähemalt ühendatud olema kui selle rahvaga, kellega mind sündimise köidikud ühendavad; küll tunnen mina end kõigega, mis selles majas ja tema ümbruses liigub, nagu omase olevat — aga mis see kõik avitab?! Mis see avitab, kui ka neiu Liisa, kes minust kõige enam aru saab, ometi tunnistab, et minul kõige sellega tõsist ühendust ometi ei või olla: mis see avitab, kui mina seda ühendust arvan leidnud olevat, teiselt poolt aga seda võimalikuks ei arvata!! Ei, ma olen oma sugurahva küljest kasvatuse läbi lahutatud, sellest rahvast aga, kellega mind kasvatus ja ilmavaade ühendab, lahutavad mind välised olud, aastasadade jooksul rahva südamesse juurdunud eesarvamised: ühelt poolt on mul ühendavad sidemed katki kistud, teisel pool ei ole neid sidemeid veel kuhugi kinnitada saadud — ma hõljun kahe ilma vahel . . .»

Hansu meeletusk oli juba ammugi täiesti lahkunud, mingisugust vaenlust ei tundnud ta selle nooremehe vastu enam. Palju enam asus tema südamesse sügav kaastundmus teise kurvastuse ja valu vastu. Liigutuses hakkas ta teise väljasirutatud käest kinni:

«Herra William, teie lähete liig kaugele! Neiu Liisa ei tahtnud teie vastu sugugi umbusaldust avaldada, vaid

tema ei suuda ainult veel selle mõttega ära harjuda, et teie, saksa sugust ja mõisniku perekonnast, meiesuguste hulka suudaksite astuda. Kui tema teie mõtteid ja seisukohta põhjalikult tundma õpib, võib olla . . .»

«Ei, armas Hans, midagi ei või sääl enam olla!» ütles William teise kätt raputades. «Kui tema ka minu käe oleks vastu võtnud, kui mina enne teid oleksin saanud temale ligineda, siis oleksime üksteisele vististi veel ometi mitmeti võõraks võinud jääda — tõsist ühendust ei oleks meie vahel ometi saanud olla. Sest ühenduse aluseks ei ole mitte ainult kahe inimeselapse südamed üksi, vaid ka kõik olud, ümbrus, milles nemad liiguvad ja käivad. Neiu Liisa saab aga täheks olema minu tumeda tuleviku taevavõlvil. See täht saab mulle näitama, kuhu minul oma rikkiläinud elulaevakest tuleb juhtida: tõsise töö, alalise osasaamise läbi võin ma selle rahvaga, kelle hingeõhuga mind vana hoidja on jootnud, tõsisesse kõlblisesse ühendusesse saada. Juhtivat tähte aga ei saa vaene laevamees millalgi kätte. Teie olete selle poolest õnnelikum — oma sündimise, oma kasvatuse, oma eluseisukorra pärast . . .»

«Herra William, õnnelikuks saamisest ei või esiotsa juttugi olla, sest neiu Liisa võitleb vahest surmaga!»

«Kuidas, siis nõnda raske?!» hüüdis William erutuses. «Ja mina mõtlesin, et heitumise pärast natukene äritust, mis varsti mööda läheks!»

«Teie võite teda vahest ise näha,» ütles Hans. «Natukese aja eest uinus ta kange sonimise järele, mis öösest saadik kestnud, natukeseks magama.»

Nad läksid eestoa kaudu tahatuppa, kuhu Hans teist natukeseks ootama palus jääda, sest ta peaks enne vanale isale sellest teatust andma. Kui ta ukse enese järel kinni tõmmanud, astus Hans edasi haigetoa lävele ja kutsus vanameest käenäitamise varal enese juurde. See sõitles teda kohe, miks ta kord koju ei lähe, siin ei saa tema ju ivagi suhu — sest kes siin perenaise kohust peaks täitma! Kui Hans veel ütles, et mõisa nooreherra siin on ja haiget näha sooviks saada, siis läks vanamees üsna vihaseks.

«Mis?!» hüüdis ta ägeduses. «Kas sellest veel küll ei saa, et tema last ilma asjata heidutama tikub — nüüd ei anna ka haigele enam rahu?! Mis tema siia alatasa hulgub, mis sööta tema siit otsib?!»

Hansul oli tegemist, et vanamehele ära seletada, kuidas Williamil enesel kangesti kahju on, et ta väikest haiget kogemata heidutanud, kuidas haigus vististi mitte ainult ehmatusest ei ole tulnud, vaid kõige rohkem vahest veel külmast. Viimaks nõrkus ka vanamees täiesti järele, et tulgu tema siis pääle, kui soovib.

Armas oli seda magajat tütarlast vaadata. Näokene kuumas ikka veel, hingamine oli raske, aga ometi oli tema terve olemise üle nagu rahu vari kaetud, mis teda nagu ära seletas: kõik muiduse oleku kirglus ja elavus oli neilt õrnelt joontelt kadunud, järele oli nagu tütarlapse puhtuse alguskuju jäänud, süüta, vaga, armas.

Sügavas liigutuses jättis William vanamehe ja Hansu sõnalausumata kätt pigistades jumalaga ja tõttas minema. See sõnalausumata olek mõjus ka vanasse peremehesse enam kui pikad seletused, ehk tema muidu küll palju millalgi meeleliigutustest suuremat ei hoolinud.

Alles õhtu hilja jõudis arst kohale. Sest tema oli hommikupoolel, kui Kristjan tema juurde jõudis, parajasti kaugemale haige juurde sõitnud. Ei olnud palju kahtlemist, tütarlapsel oli raske kopsupõletik, ähvardamas oli ka pääaju põletik. Ta kiitis õnneks, et haigele kohe jahutavaid surukatteid kuumava pää ümber pandud, ja avaldas lootust, et tütarlaps eluga pääseb, kui tema juhatusi hoolega täidetakse.

Nüüd algas Avarsepa talus erutav aeg täis lootust ja kartust. Tohter oli kinnitanud, et temale kohe järele saadetaks, niipea kui haigus raskemaks läheks. Hommikuni olid Kristjan ja Hans, kes õhtu aegsasti jälle Avarsepale tuli, kordamööda haige juures valvanud, aegsasti oli vanamees hommiku nende asemel. Kristjan pidi jällegi tohtri järele sõitma, ehk küll midagi muud iseäralikku näha ei olnud kui sonimise ägeduse tõusmist. Sest Avarsepa peremees ei tahtnud midagi tegemata jätta, mis tema vanaduse päevade uhkust ja lootust, ainsat tütart, hädaohu eest võiks hoida.

Tohtril oli hää meel, et Avarsepa rahvas oma haige eest nõnda hoolitsesid. Ta tuli hää meelega ja rõõmustas väga, et nad temale järele olid saatnud. Sest haige ihusoojus oli tõusnud, mis kardetavaks tundemärgiks oli. Rohkem käskis ta jahutavaid surukatteid tarvitada.

Kui tohter teisel päeval oli tunnistanud, et palavik tõusmas on, kasvas kartus, kasvas aga ühtlasi ka hool haige ravitsemisel. Tohter pidi vähemalt ülepäeva tulema. Muidu Avarsepa peremees ei leppinud. Krist-

jan ning vanamees olid kordamööda haigevoodi ääres, öösiti käis Hans vanal tädil abiks valvamas. Iga päev tuli William mõisast, et järele kuulata, kuidas haige käsi käib, kuid millalgi ei avaldanud ta enam soovi haiget palest palesse näha saada.

Kaua kaalus tütarlapse elu kui juuksekarva otsas. Tohtri nägu oli igakord, kui ta jälle haiget vaatama tuli, koguni mures. Kui haiguse pööre kätte tuli, pidi arst kampveri erutavat mõju tarvitama, et noort ihu nõrkemise silmapilgust üle aidata. Pööre paremale poole ei jäänud õnneks mitte tulemata.

Algas pikaldane paranemise aeg, rahulik, täis lootust.

See oli hommikul, kui Hans ühes vana tädiga oma korda valvamas oli. Kevadise päikese sätendavad kiired tungisid kõrvale lükatud varju alt tuppa ja kuldasid seina, mille helk rahulikult uinuva haige kahvatu näokese pääle langes. Ta lõi silmad lahti ja vaatas nagu uudishimulikult enese ümber.

«Hans, sina . . . teie . . . siin?!» ütles ta nõrga häälega ja vaatas sõbralikult nooremehe otsa.

«Jaa, Liisa. Kas on nüüd parem?»

«Oo jah, mul on hää olla. Kas ma olen kaua maganud? Kas teised on kõik juba ära läinud?»

«Jaa, õige kaua. Aga nüüd peab rahulik olema — see on parem!»

Tädi aga kummardas haige üle, seadis tema pääalust ja ütles:

«Sa oled, laps, nädal aega maganud, aga nüüd pead veel ilusti puhkama, enne kui kõnelema hakkame.»

Nädal aega maganud . . . küll on kena. Ja tema arvas, et Hans veel enne äraminekut teda ühes tädiga vaatama tulnud . . . Temal oli õhtul nii külm olnud ja ihu oli värisenud . . . ja nüüd on nii soe . . . nii hää . . .

Jälle vajusid haige silmad kinni ja ta uinus uuesti magama. Hans tõmbas aknale varju ette ja jättis vana tädi üksi haigetuppa. Ta võis uue lootusega koju minna.

Kui tohter õhtupoolel tuli, võis ta teiste lootust kinnitada, et tütarlapsel enam midagi karta ei ole, kui teda hoolega edasi ravitsetakse, kareda õhuvoolu seest hoitakse ja tema jõudu rahulikult kosuda lastakse.

Eel õhtu tuli William. Kui vana peremees temale rõõmust hiilgava näoga vastu astus ja elavasti hakkas seletama, et hädaoht tohtri ütlemise järele täiesti

mööda, siis langes Williamil nagu kivi südame päält. Tugevasti raputas ta vanamehe kätt ja ütles, et see teda südamest rõõmustab:

«Kui neiu Liisa juba paremaks saab, siis ütelge temale, et mina südamest temale tervisid saadan. Tema andku mulle andeks, et ma teda nii ettevaatamatalt olen heidutanud. See ei sündinud mitte meelega, vaid meeleärituses. Ja ütelge siis neiu Liisale edasi, et ma temale kõige selle sõpruse eest südamest tänulik olen, mis tema minule selle aja jooksul üles on näidanud, kus ma teie pool nii tihti lahket vastuvõtmist olen leidnud. Seda ei saa ma ilmaski unustama. Selle lahkuse ja sõpruse mõju all olen ma sootu teiseks inimeseks saanud. Neiu Liisa on minul seejuures hääks teenäitajaks olnud. Ma lootsin, et tema mulle veel enamgi võiks olla, aga temal on õigus — see ei läheks mitte korda. Olgu siis parem nõnda! Avarsepa peremees, ma tänan ka teid kõige lahkuse eest. Täna olen ma viimast korda siin. Ma tahtsin oma kõrvaga kuulda, et neiu Liisal enam midagi karta ei ole. Rohkem ei ole mul enam tarvis . . .»

«Mis jutt see nüüd on, nooreherra?» hüüdis vanamees teise jutu vahele. «Miks ei tahaks teie nüüd enam oma jalga meie poole pista, kus kõik jälle hääks näib pöörama. Kurbtuse puhul ei unustanud teie ühelgi päeval tulemast!»

«Ei, Avarsepa peremees, nõnda saab see parem olema!» kostis noormees. «Unustama ei saa ma teid muidugi mitte, nagu ütlesin, aga näha ei saa me üksteist vahest mitte enam. Ma lähen ära kaugemale . . .»

«Kuidas, meie maaltki päris ära?» küsis vanamees erutuses. «Sest oleks kahju, teie olete nii kõigega ära harjunud — teiega saaks koguni teisiti ära elada kui teiste herradega!»

«Meie maalt küll mitte koguni ära, aga ometi kaugemale Liivimaa poole, kust väiksemaid karjamõisaid ehk suuremaid talukohti saada.»

«Siis teie mõtlete päris põllumeheks hakata?» usutas vanamees suure elavusega. «Päris kohapidajaks?»

«Kui jõud ulatab ja õnn kannab, siis küll . . .»

«Kahju, et teie meilt lahkute, aga ma olen rõõmus, et teie ometi meie hulka jääte. Südamest õnne, palju õnne!»

«Ja minu poolt veel kord südamlikka tervisid neiu Liisale ja palju tervist Kristjanile ... ja kui näete, ka Andrese Hansule! Elage hästi!»

Ja nad raputasid üksteisel tugevasti kätt.

XIV

«Sina jääd siis ikka oma mõtte juurde, et kohapidajaks hakkad?!» hüüdis parun Birke ägedalt oma kirjutusetoas edasi-tagasi käies, kuna William tema kirjutuselaua ees püsti seisis ja teise erutatud kõnnakut rahulikult vaatles.

«Jaa. Ma ei teaks ka ühtki põhjust, miks ma seda mitte ei peaks tegema.»

«Kuidas, ei tea põhjust? Kas see juba põhjuseks küll ei ole, et sa seda ei pruugi?! Ma olen sinule ometi ütelnud, et ma tahan sinul nõuks olla, kui sa midagi suuremat tahaksid ette võtta. Sina aga kõneled jõnnakalt ikka oma talukohast! Ja vist mõtled siis ka Avarsepa peremehe tütart ikka n a i s e k s võtta, kes nüüd jälle terveks saamas?»

«Ei!»

«Soo? Mitte?! Miks mitte? On sinu mõtted ometi muutunud, nagu ette ütlesin?!»

«Ei! Ma ei saa Avarsepa ilusat peretütart mitte sellepärast naiseks võtta, sest et tema minule mitte ei tuleks ...»

«Ha, ha — vaat, kus mul herrased! Avarsepa peremehe tütar ei tule parun Birke võõraspojale? Järjest hullemaks — kas nad pääst koguni lagedad on? Aga seda parem — sa saad nüüd ometi aru, et sinu unistused ühendusest selle rahvaga tühised veevullid olid!»

«Ei! Seda aru ei saa ma mitte. Ja et neiu Liisa minu kätt mitte vastu ei võtaks, seda ei pane mina temale mitte pahaks. Sest tema ei põlga mitte mind, vaid ta kardab, et meie oma elukorra poolest mitte küllalt kokku ei sünni. Aga selle poolest ei ole ma oma arvamist muutnud, et ma selle rahvaga enam kokku sünnin kui nende liikidega, kelle pääle teie mõtlete ... Kui talukoht teie meelest nii vastik on, siis nimetame seda, mis mina sooviksin, teisiti: ma oleksin rõõmus, kui ma päriskoha ehk väikese k a r j a m õ i s a saaksin omandada!»

«Nii tahad sina siis ometi ärakadunud poja viisi ilma minna?!» hüüdis parun Williami ette seisma jäädes. «Sina tahad sellest piirkonnast, kuhu sind sündimine ja ühiseluline seisukord seadnud, välja tungida, ühiseluliselt ja rahvusliselt allapoole astuda?»

«Jah,» ütles William teisele julgelt silma vaadates. «Teie meelest on see allapoole astumine, minu meelest aga lihtne ühinemine selle õhukorraga, kus minul hingamine kergem. Teie kõrguse mäeharjal on inimesel üksipäini asudes külm olla, mina armastan rohkem sooja. Väikeste põlluharijate hingeõhk soojendab mind, annab mulle elu. Sest neil on üksteisega kõlbline ühendus, osasaamine. Teie sõprade keskelt ma seda ei leia ... Ja rahvuslik allapoole astumine?! Oo, see ei ole nii väga suur. Minu ema oli enne abielusse heitmist T. linna kodaniku tütar. Võiks küsida, kui palju selle perekonna liikmete soontes saksa verd voolamas on. Ja minu isa? Meie maal on saksa kodanikka vähe, kelle perekond eesti väikestest ringkondadest lisa ei oleks saanud — kui suur siis minu langemine võib olla?!»

«Jätame vaidlemine!» ütles parun. «Sina tahtsid siis suuremat kohta ehk väikest karjamõisat omandada, et iseseisvalt tööle hakata?»

«Jah!» vastas William. «Ja paluksin teid väga minul seejuures nõu ja jõuga abiks olla. Sest oma väikese pärandusega ei suudaks mina ise vahest midagi pääle hakata!»

«Olgu siis, ma täidan, mis ma lubanud!»

XV

V. kirikumõisa kihelkonnatoas oli täna hulga aja järele jälle niipalju elu, nagu vana õpetaja surmast saadik enam ei olnud nähtud. Täna oli uue õpetaja valimine.

Kandidaatisid oli tervelt 6 üles antud, kindelt lootust oli ainult kahel.

Saksa sugust mõisapidajad olid kokku leppinud, et ausast sugust noore mehe Ralhv von Melleri õpetajaks valivad. Kogukondade saadikud jälle kinnitasid üksteisele, et nemad kellelegi muule häält ei anna kui Villem Angerjale, kes ise nende sugust ja kihelkonna elu nõudmisi ja hädasid kõige paremini tunneb.

Kuna kahe kroonumõisa rentnikud kogukondade saadikute poole hoidsid, siis oleks nende kandidaadi lootus õige kindel olnud, kui mitte Põude ja Palumaa valla saadikud kahtlased ei oleks olnud.

Sest Põude ja Palumaa olid majoraadi mõisad, nii et nende valdades kohad veel rendi pääl olid. Muidugi ei tohtinud siis nende kogukondade saadikud valimisel nii julgesti üles astuda kui teised.

Kindlust ei ole siis veel kumbalgi pool.

Konvent on avatud.

Kas kõik koos?

Põude kogukonna asemik on küll kutse saanud, aga ilmumata jäänud, ilma et ta ärajäämise põhjust oleks üles andnud.

Asi võib halvasti minna, mõtleb Arusaare valla saadik, kes teistele nagu ninameheks on olnud.

Kandidaadid võetakse oma ülesandmise korra järele hääleandmisele.

«Meie kandidaat on ausast sugust noormees Ralhv von Meller!» ütleb Põude ja Palumaa majoraadi herra. «Seda ütleme meie teile, et teie võiksite ühes meiega ühel meelel õpetaja valida, mis väga kaunis oleks . . .»

«Mina sooviksin küll, et meie kõik ühel meelel valiksime mõisate ja kogukondade asemikud!» ütles kindluseta Põude valla saadik.

Arusaare saadik kargas püsti:

«Palun sõna!»

Aga selsamal silmapilgul oli ka Vesiste mõisa omanik William Greenberg sõna palunud. Kiriku eestseisja andis mõisapidajale sõna.

«Väga austatud koosolijad! Enne kui meie üksikutest kandidaatidest hakkame kõnelema, oleks vististe sünnis, et igaüks meist meelde tuletaks, et meie siin mitte oma tahtmisel, vaid koguduse asemel ja nimel koos oleme. Meie ei vali õpetajat mitte enestele, vaid oma kogudusele. Sellepärast ei peaks meie mitte selle pääle vaatama, mis sugust keegi kandidaat on, vaid kuidas tema meie koguduse lootusi ja nõudmisi võib täita. Seda silmas pidades saan mina oma hääle õpetajaameti kandidaadile Villem Angerjale andma, sest ma tunnen teda kui tõesti tublit ja tõsist hingekarjast ja tean, et tema ka kõigiti ausast sugust on. Sest mina tundsin tema vanemaid veel siis, kui nemad noored inimesed olid.»

«Arusaare saadikul on sõna!» hüüdis kiriku eestseisja ja tema hääl värises erutusest.

«Mul ei ole enam midagi ütelda, sest herra Greenberg on kõik ütelnud, mis mina ütelda oleksin tahtnud!»

*

Nädal pääle seda sai vallavanem Andrese Hans Angerjas oma pojalt Villemilt kirja, et tema suure V. kiriku õpetajaks valitud. Iseäranis tulla temal selle eest üleüldiselt lugupeetud mõisaomanikule Greenbergile tänu avaldada.

«Tõesti siis, herra William ei ole oma sõprust ka sellel korral ära unustanud!» ütles perenaine Liisa ja pühkis põlle otsaga silmist ühe pisara ära.

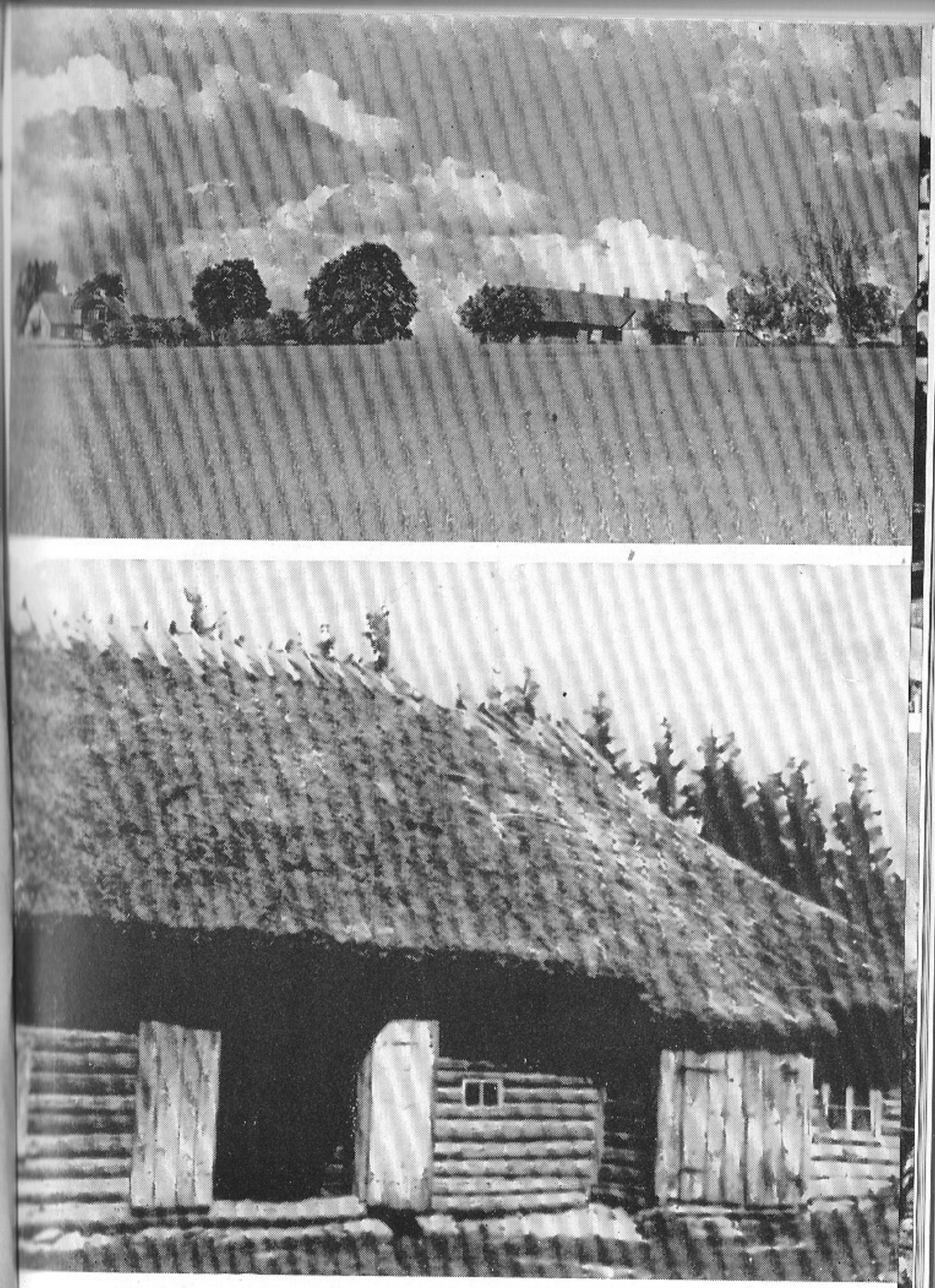

Tammsaare väljamägi.
A. H. Tammsaare sünnimaja.

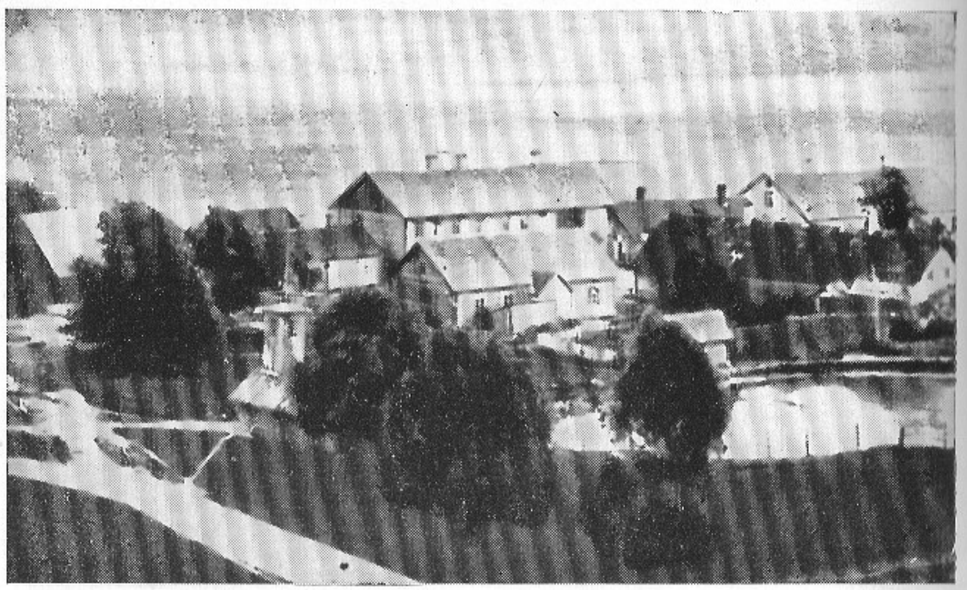

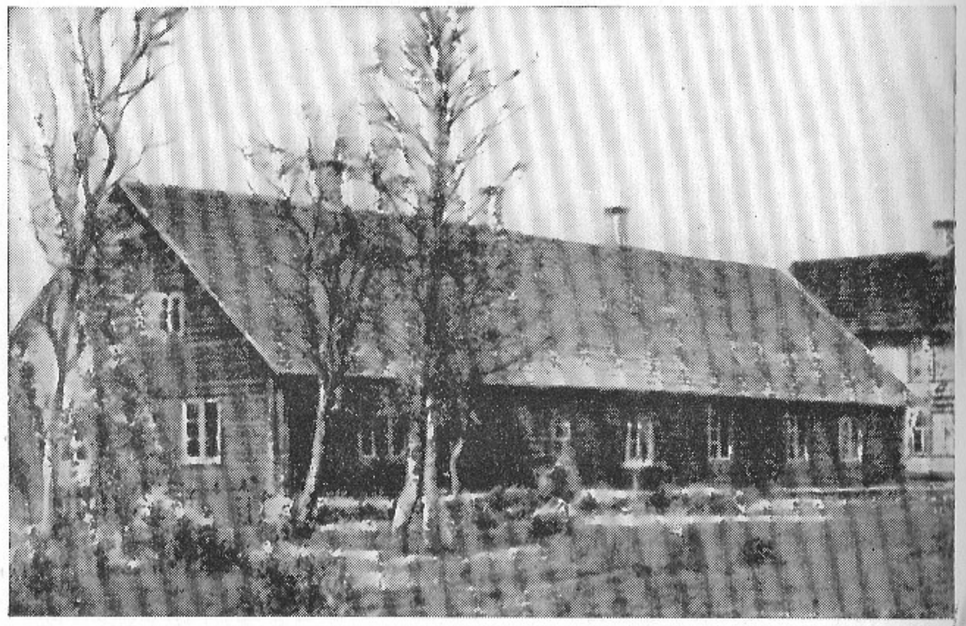

Väike-Maarja sajandivahetusel.
Väike-Maarja kihelkonnakool.

Tartu südalinn sajandivahetusel.
H. Treffneri gümnaasium.

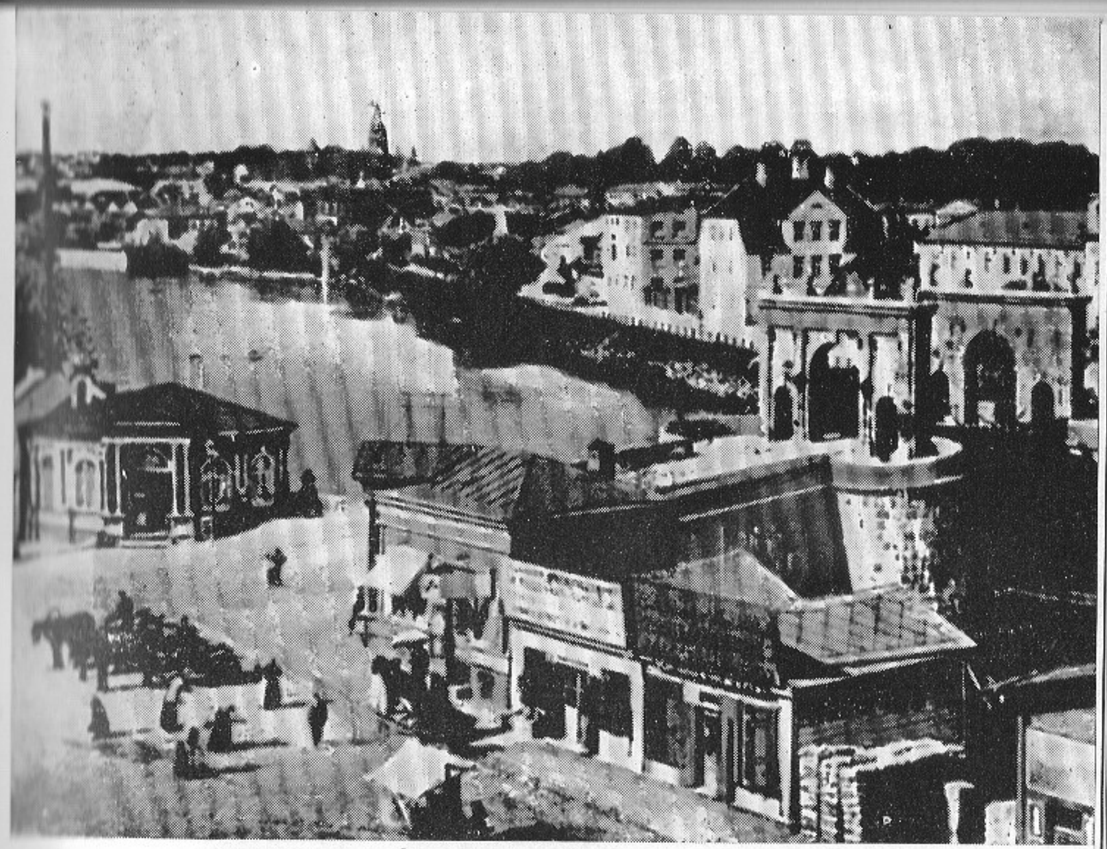

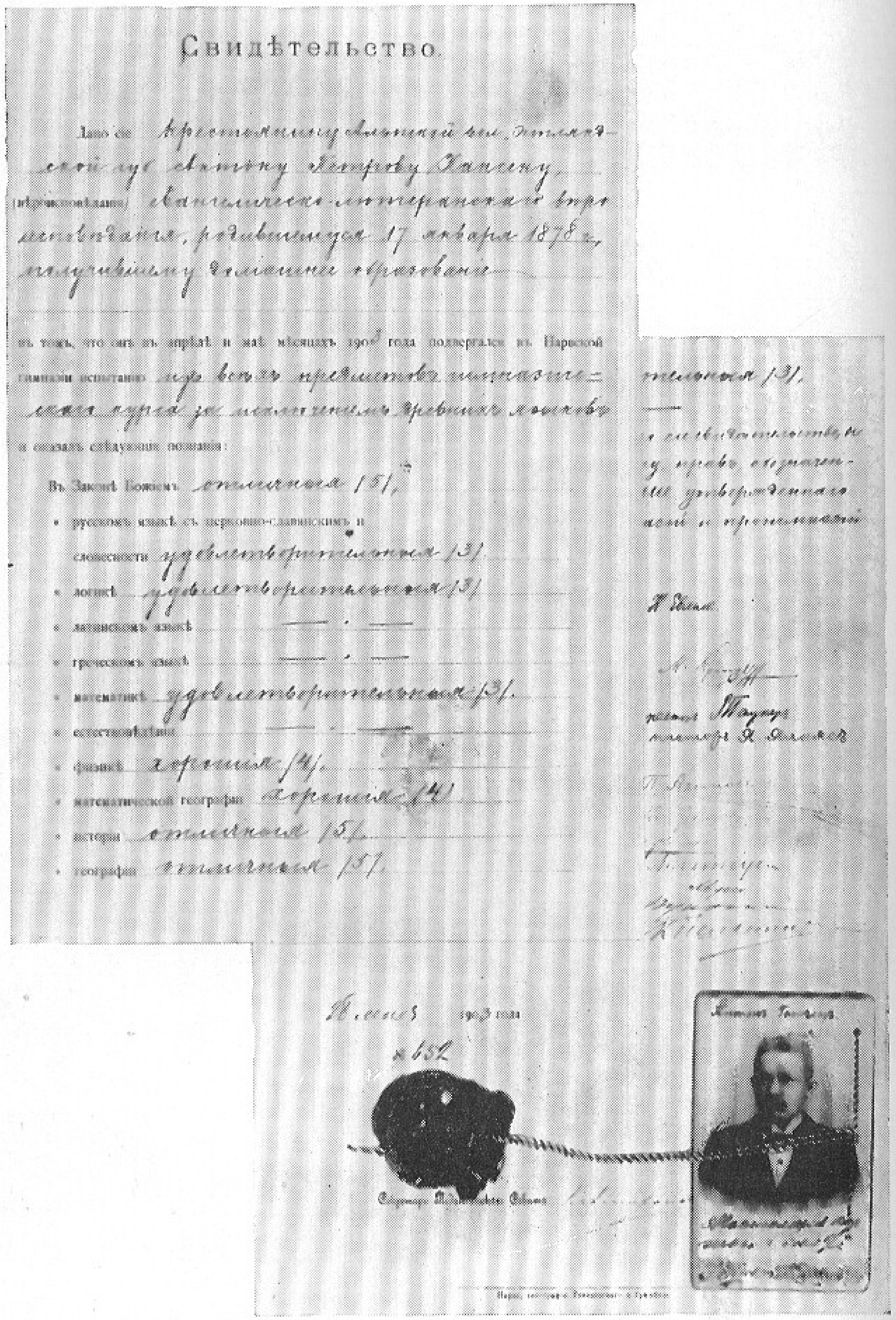

Свидѣтельство.

Дано сіе Крестьянину [illegible] Антону Петрову Хансену [illegible] вѣроисповѣданія, родившемуся 17 января 1878 г., получившему [illegible] образованіе

въ томъ, что онъ въ апрѣлѣ и маѣ мѣсяцахъ 1903 года подвергался въ Пярнуской гимназіи испытанію [illegible] и оказалъ слѣдующіе познанія:

Въ Законѣ Божіемъ отличныя (5)

» русскомъ языкѣ съ церковно-славянскимъ и словесности удовлетворительныя (3)

» логикѣ удовлетворительныя (3)

» латинскомъ языкѣ —

» греческомъ языкѣ —

» математикѣ удовлетворительныя (3)

» естествовѣдѣніи

» физикѣ хорошія (4)

» математической географіи хорошія (4)

» исторіи отличныя (5)

» географіи отличныя (5)

[illegible] 1903 года

№ 652

A. H. Tammsaare gümnaasiumi lõputunnistus.

A. H. Tammsaare 1899. aastal.

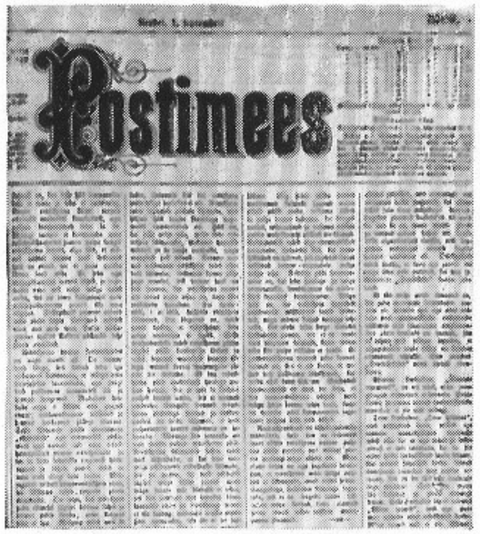
Postimees

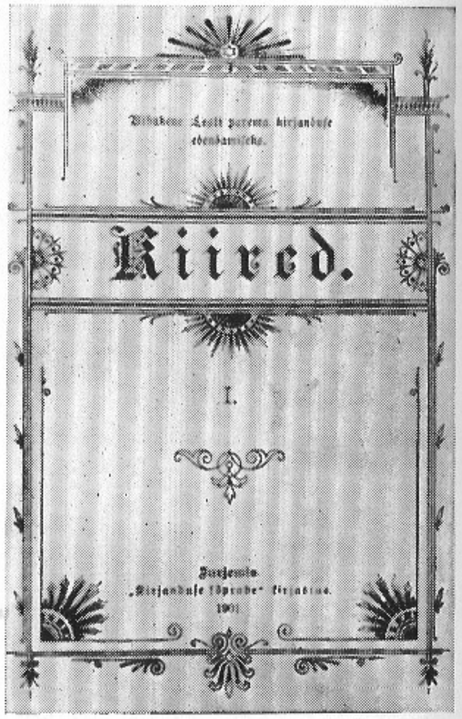
Wiitakse Eesti parema kirjanduse edendamiseks.

Kiired.

I.

Toetjenda
„Kirjanduse Sõprade" kirjastus.
1901

Kuresaare wanad.

Kirjutanud A. H.

„Ei ole aega!" jõnas Kuresaare Mats oma eidele, kes teda kästis paaridega veel teema minna, ja ronis woormile.

„Mis sihe tõd sind sääl ees ootab, et arga ei ole?" rääkis eit. „Magad päewad otsa maas, ei ju himu saa ka ükskord sest endelemisest otsa! Teiepere wanamees rääkib oma sulaseit, et magab teine, nii et heinad alla ära halkitawad. Sinuga sulaseks peaaegu soowama lugu lätte, kui sul aga heinad all oleks. Haod on ainas, puud pole ka enam, aga ja ei tee nende nõutamisega asjagi. Ehk oleks lämmi ajanud omelt tehma alemegi tasajeks, jee jeiiab sääl apaktii, sagamine poot wastu lage, sõmered jalad nagu lacewus. Seime on ta juba tuntuks tõnuks siste kasuwanud. Tambaoch on madalaks pääsud, kõpab teine alati ile mäkja ja ronib tehma otse sõime lallale jõõma, nagu oleks sääl midagi paremat, aga tõsi on ühesugune, ma lambla ja maemalate raagude seas; mitama palju kut ja põima otse panep, wõtis ka reti ära, ega tehma ise eggeti nerd kuiwanud raagusi jõõma ei hakka. Nunne, ta wõiksid õige lambale hakata tuba saaest kuhjati kokku hoida ja kaudma, paljale tema õhjamine taob, kael ehk on nahakene, parsinad kut kodesech, ja ainult pole nii mugawat wotte mõtagi. Mull on mitmeid hää elu: loob ja magab. Mants, mine teo õige ilo poot metti: sul on ju hääd kalaunu- [illegible] ajan, kunni ei tule õle kõrre sisse."

Cähtjas päew.

K. H. Tammsaare.

See oli neljapäh esimesi pähi, kui Kaulitsi perenaine oma kirjapeom harjunud wõsi järele sparsi kõige peale pöörawama ülesse ajas. Poiss tõusis heinte peal istuksile, waatas ringi, nägi, kuidas tööpostjid rahulisse magama jäimad ja mõnt teist lõuge põõras, mng ta mudis, et täna õeõramis raske oli ülesse tõusta ja et nii täna iseäranis magus oli. Enoti pidi ta tõusma, sest ta teadis, et perenaine laskemutt ja wemmilt ei jalli. Poiss tuli lakast maha, peles jõimad rahnats, pani uued riided jelga ja nae müüti pähe: pükfi- kalmud käeris ta juba kodues ülesse, et neid mitte kasteje rohuga märjaks teha. Nüüd waatas ta oma lummalget leimakotti, mis lama peal juba walmis seisis; ta tegi selle suu lahti ja waatas sisse: sinu oli üks tükk määrdet rutti, teine nuipääli leiba. Narpisid ta lahti ei teinud, ta arwas juba ette ära teadma, mis seal sees on. Poiss pani leiwakoti kaela.

„Ole aga nüüd tärmas, aja loomad õea rohu peale wõõma, laj' tõmmawad kered täis, et kui palaw päike wälja tuleb, siis wõid nad täna waremine koju lasta tulla," rääkis perenaine pimalõpsikuga tambri astudes; ta oli selle ajaga lehmad ära lõpenud, kui poiss ennast riidesse pani. „Ma pimapudelit sulle ei panudki," rääkis ta naiskele aja pärast edasi; „mõtlesin, ega ja täna hooligi teiseti, jalaleiba ja wõid on muidugi; sihe panin sulle ka ühe tükk teise karbi-otsa sisse: kui ja ise ei taha, ära ja siis koeraie anna, too koju tagasi; ma panin tema jaoks tükk rutikleiba, see küll talle tuli. Mine aga nüüd aja nad kaiza-otsast wälja, ma tulen astan ise nad sul koptist tärmeste läbi ajada."

Poiss läks ja hakkas loomi wälja ajama, kuni aga perenaine weel piima jäi turnama. Wärsti oli aga ta oma tõõga walmis ja läks õhes teisiga loomade järele, mõõda

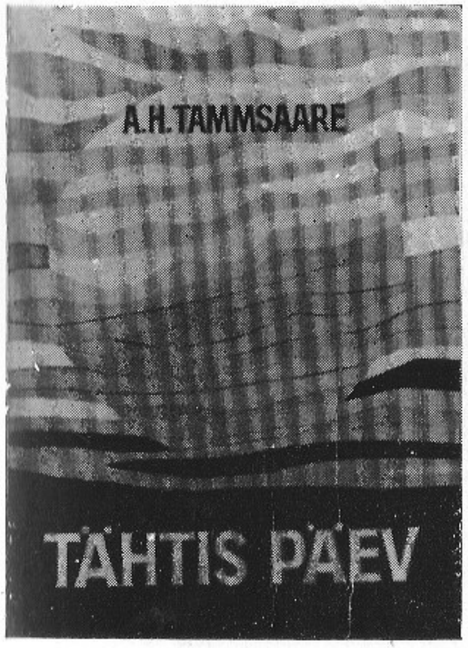

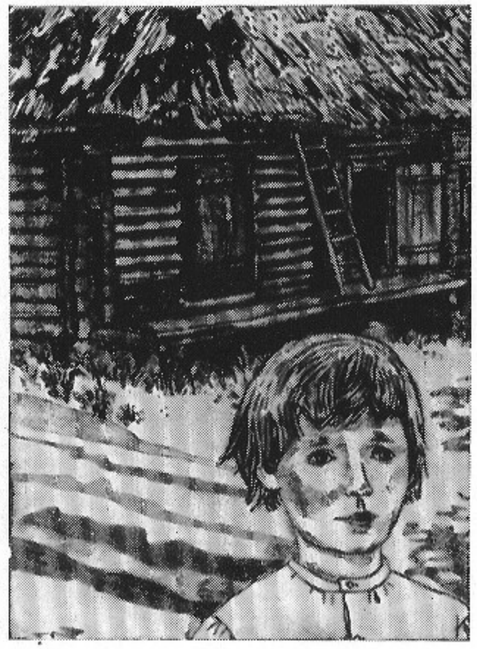

A. H. Tammsaare esimesi trükis ilmunud jutustusi: «Kilgivere Kustas» («Postimees» 1. sept. 1900) ja «Kuresaare vanad», hilisema pealkirjaga «Mäetaguse vanad» («Kiired» I 1901).

H. Miti illustratsioon jutustusele «Mäetaguse vanad» (1959).

A. H. Tammsaare jutustuse «Tähtis päev» esitrükk «Teatajas» 3. juulil 1903; E. Tihemetsa kaas ja illustratsioon 1976. a. väljaandele.

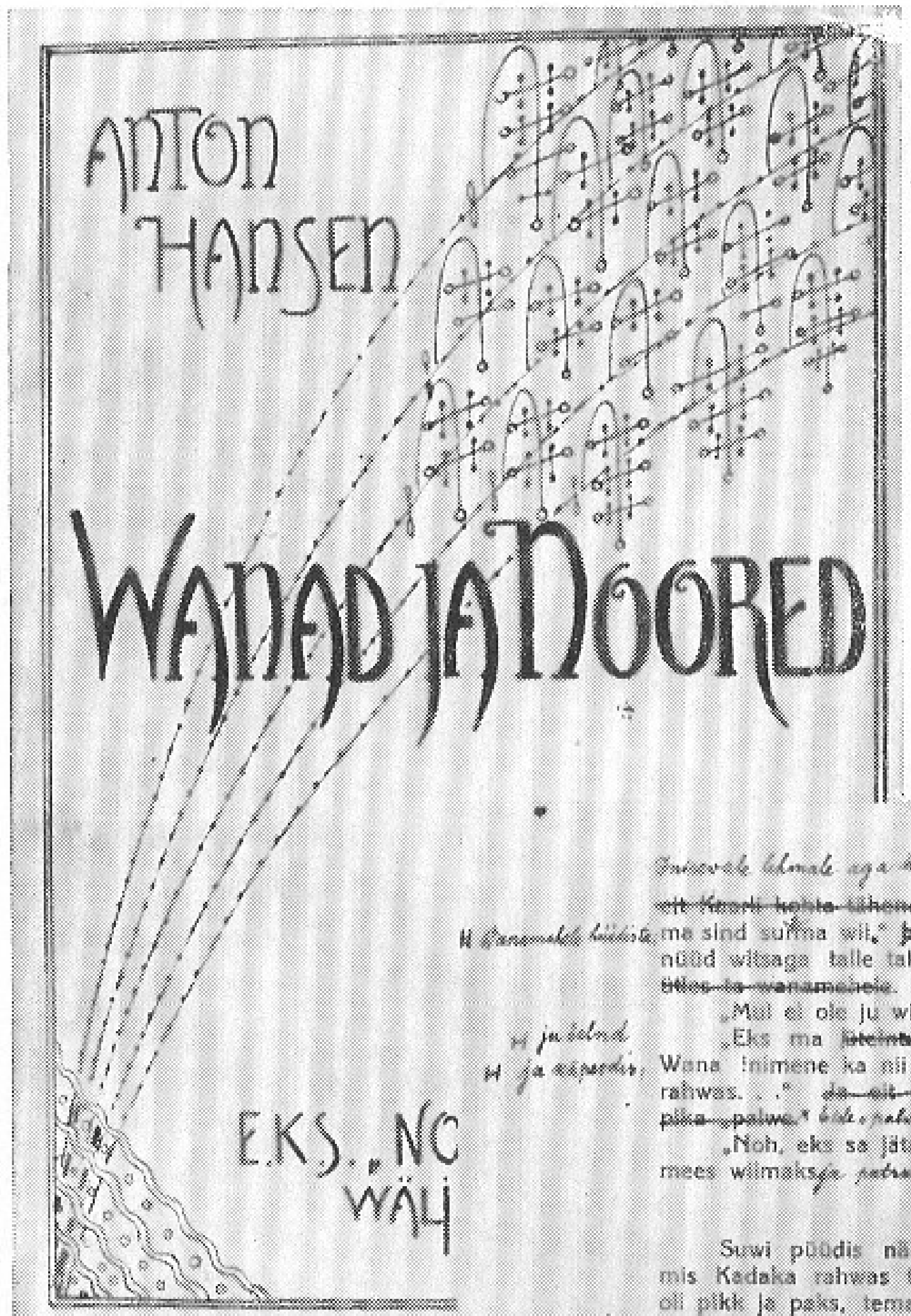

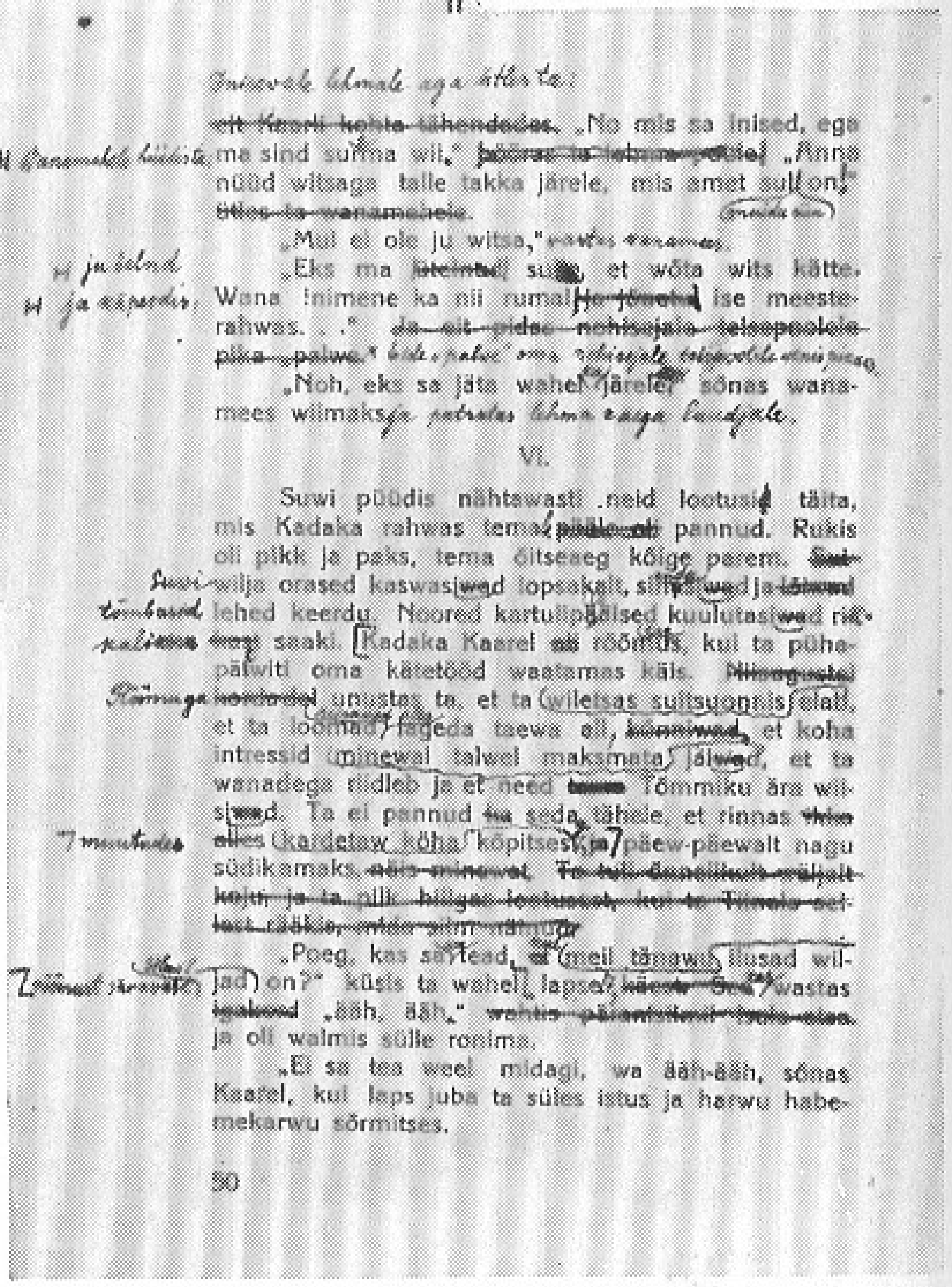

„No mis sa inised, ega ma sind surma wii," „Anna nüüd witsaga talle takka järele, mis amet sul on,"

„Mul ei ole ju witsa,"

„Eks ma suin, et wõta wits kätte. Wana inimene ka nii rumal ise meesterahwas. . ."

„Noh, eks sa jäta wahel järele," sõnas wanamees wiimaks

VI.

Suwi püüdis nähtawasti neid lootusi täita, mis Kadaka rahwas temale pannud. Rukis oli pikk ja paks, tema õitseaeg kõige parem. wilja orased kaswasid lopsakalt, lehed keerdu. Noored kartulipealsed kuulutasid saaki. Kadaka Kaarel rõõmutses, kui ta pühapäewiti oma kätetööd waatamas käis. unustas ta, et ta wiletsas suitsuonnis elab, et ta loomad lageda taewa all, et koha intressid minewal talwel maksmata jäid, et ta wanadega riidleb ja et need Tõmmiku ära wiswad. Ta ei pannud seda tähele, et rinnas kardetaw köha köpitses ja päew-päewalt nagu südikamaks.

„Poeg, kas sa tead, meil tänawu ilusad wiljad on?" küsis ta wahel lapselt, wastas „ääh, ääh," ja oli walmis sülle ronima.

„Ei sa tea weel midagi, wa ääh-ääh, sõnas Kaarel, kui laps juba ta süles istus ja harwu habemekarwu sõrmitses.

50

A. H. Tammsaare jutustustekogu «Vanad ja noored» kaas (1913).
Autori parandusi «Vanade ja noorte» 1936. a. väljaande jaoks.

S. Väljali illustratsioon jutustusele «Vanad ja noored» (1955).

Nr. 88. Tallinnas, teisipäeval, 22. aprillil (5. mail). 1903.

Teataja

Ilmub iga päev, välja arvatud pühade järel tulevad päevad.

Tellimise ja kuulutuste hinnad.

Ühe nurga rida maksab 10 kop.

Kuulutusi võetakse vastu ainult „Teataja" kontoris.

Järgmine number ilmub laupäeval, 26. aprillil.

Kuulutusi

„Teataja" tellimus.

Sõnumed

Tallinnas, 27. juunil (9. augustil) 1906. .. aastakäik № 99.

Üksik number maksab 3 kop.

3 kopikat.

Ühtsed kanuud.

Ära-saamise ja ära-rääkimise.

Tellimishind.

Waatleja

J. Rieti

Riigivõlkoga kokku-ostmine.

Ajalehed, mille toimetustes A. H. Tammsaare töötas.

A. H. Tammsaare koos kolleegide ja tuttavatega «Teataja» päevil.

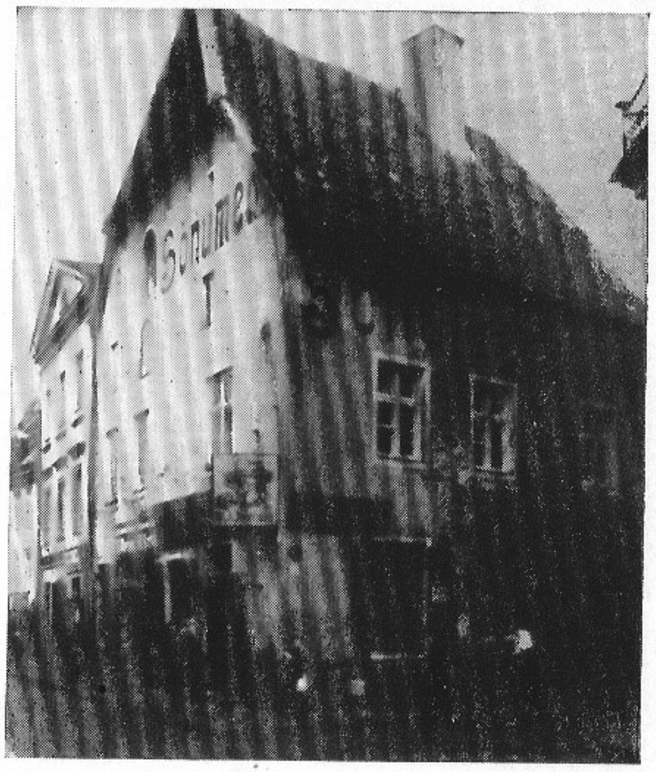

«Sõnumete» toimetus (Müürivahe 1).

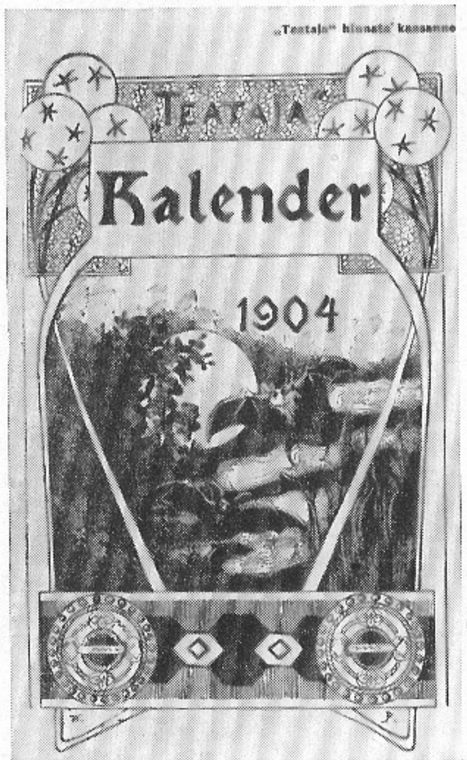

Tõsi jah!

A. H. Tammsaare.

Nõia Mihkel oli pikk küürus wanamees, õigem wanapoiss. Oma nime oli ta rahwa käest sellepärast saanud, et ema suur noid oli olnud, keda kaegel ümberkaudu ütti. Nõia Mihkel elab praegu Sauaugu peres waheliikuna, nina ta aga enne seal saanas sulaseks oli olnud. Ta on vana mees, wanem kui kõik ümberkaudsed mehed. Ta mäletab weel selgeste mõisa teoorjust ja on ise küllalt rastud koha peal nätanekordsetel päikse kandmiad, et kepihoobid oi wahusaste naha pätta ei käiks. Ta on mõisas õiseti rehkend peksnud ja pahempidi pööratud kasukaga hõõgseid irmutanud, et siis hobeste ostamisega natukene hinge agasi tõmmata või wähe kusagil nurgas tukastada saaks. Ta on seda kuldset aega kõigis tema tunnelates warwides ämnud, aga ta ei armasta sellest rääkida; wist peab ta wanaõnnast „kes wana asja meelde tuletab, sellel silm wast wälja" kinni. Kui aga wahel nõni teine sellest rääkima hakkab, siis kiidab Nõia Mihkel:

„Tõsi! Tõsi jah! Taitsa tõsi! Tõsi, tõsi, tõsi' Nojah, see on tõsi jah. Nii tõsi kui ma siin seisan!" ja nõnda edasi, kuni ta neidsamu sõnu endist wiisi otsast peale hakkab woi neid mõnesuguses teisendis kordab.

Aga mitte ainult selles asjas ei armasta Nõia Mihkel oiste jutte järel kitta, waid igas asjas. See järelkitsimine on tal nii lihtsa ja kiha sisse kaswanud, et see tal pesi kergemini on, kui rääkimine ehk wastutajamine. Ta ei tea ka wahel, sellele ta järel käidab. Temale on see õks ta pihtas, olgu see perenees, sulane, saunanees wõi karjapoiss.

„Täna tuleb tõesle wihma, teab ise loo märjad, hakkavad n'a nuustad pilwerünkad käima," ütleb perenees.

— 89 —

Isade maa.

[illegible] jutustus Wene keelest A. H. T.

Wagelais äuherpaaijalt. Mõte elawe peareg [illegible] mõnitle ehjärgsi. Ühe leitsewad oma „ajaloolise [illegible] wõimude leitakohta, kuna teised wende leitakohtade pea[illegible] ma tuhjenega torwi jootsewad. Üks kindlus lange[illegible] rirele wõõrwõimujate tõtte ning wõidetud kindluste [illegible] hetkeks une jõunga, une ehjenega wrei mastupidawa[illegible] hainse peale tuld edasi awama. „Ajaloolisele pühenes[illegible] wõi leitakohad ja kindlused langewad sellepärast wõõrja [illegible] käsule, et kotis, et wende aisted hajiewa mõtsa peal ja [illegible] jawad, ei wende müüride tagant oma lõunamaiawa õhuga [illegible] hõnga terwet oma ümbrust, terwet rahwast ära tahawa [illegible] tapa. Kõ ega surra ei taha, see peab wende haisewa määrde purutearitele astuma.

Wõõrlelistand tungib wabadusele. Ta purustab üle wõõrwalla ja ootawasti kindluse teise jäsele ära nii [illegible] kawalab wahetpidawale wõitjano edasi. Endine lõwi o [illegible] ehma lõõsab. Tema leitsejate „ajaloolisest pühendatud [illegible] õigeste õle naerdalle piitsawait ja wende jõnu ja tõrendust [illegible] ajas ükski mõistlik leimtene enam.

Endise korra üle kõige mõjuwam uteft j[illegible] sawalamate [illegible] jatest on igal ajal ja igal maal wõimulik seitus on [illegible] puestawa ja ebaõnnelise tegewusega olnud. Waimulikud o[illegible] ajati mõttinud wana tegewuisele ialaduslise wähadusliie [illegible] anda, kuigi sellel tegewusel pühadusega mitte midagi tegi [illegible] mõ pole. Nad on seda sellepärast teinud, et nad aru saa[illegible] wad, et ialadusline mõte rumala, harimata rahwa peal

A. H. Tammsaare jutustus «Tõsi jah!» («Teataja Kalender» 1904).

A. H. Tammsaare eessõna S. Gussev-Orenburgski jutustusele «Isade maa» («Teataja» 15. nov. 1905).

kahrelaega worst.

Kuuldud jutt.

(Kahwa juures.)

[illegible] Oktoomi [illegible] Wabrikus, Peterb. [illegible] kuulis [illegible] 18. nov. Jeem Jaanson [illegible] pallaw peidagi [illegible] wõtta [illegible] parast panene ja tõmeb pingile, kuhu [illegible] Jaan [illegible] remontis. Kaua pruuke ja jutrates.

— Mis nuu uus wahid?

— Mis ma pean [illegible] teada? [illegible] Kaud alanda [illegible]

— Kuri [illegible] siesse? [illegible] Jaan.

Kuulja.

Nähtud lugu.

Peterburis [illegible] ühe [illegible] wabrikuteenistuja ajal. [illegible] Kuum ja [illegible] rahutult [illegible] ühe [illegible] kõrts [illegible] tõmbeks ja [illegible] ühe [illegible] kohedat. Ütles:

— Kahtame, [illegible] kaame [illegible] teie.

— Mult [illegible] jaud, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Kui [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

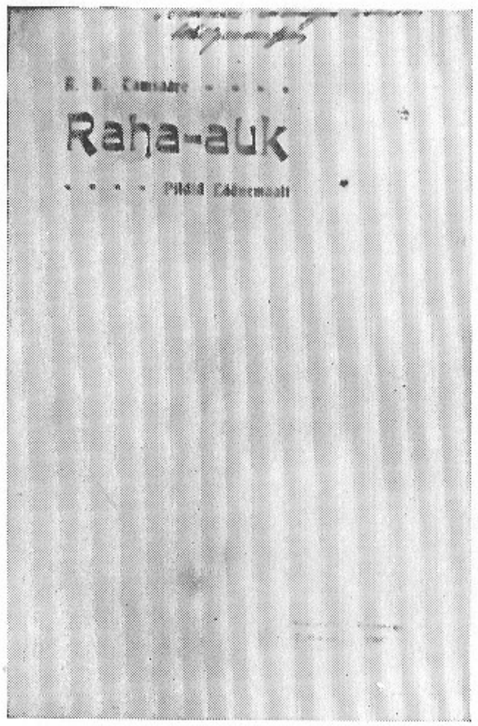

Raha-auk

Pildid Eddermaalt

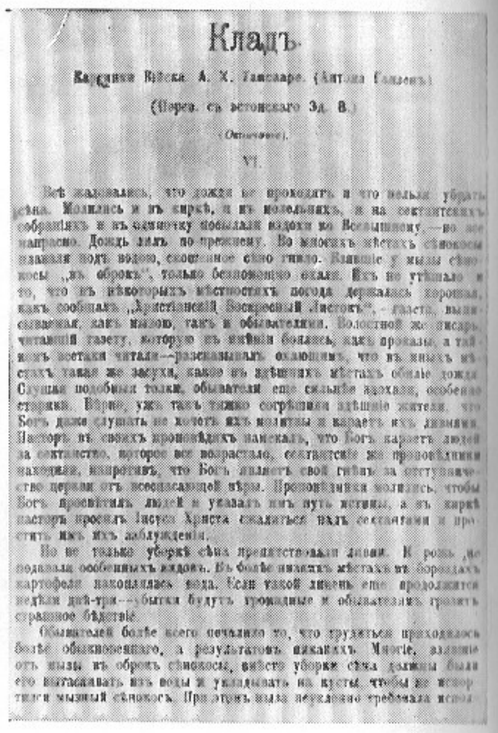

Кладъ

Карлинки Вiйска. А. Х. Тамсааре. (Антона Ганзенъ)

(Перев. съ эстонскаго Эд. В.)

(Окончаніе).

VI.

Всѣ жаловались, что дожди не проходятъ и что нельзя убрать сѣна. Молились и въ киркѣ, и въ молельняхъ, и на сектантскихъ собраніяхъ и въ одиночку посылали вздохи ко Всевышнему,—но все напрасно. Дождь лилъ по прежнему. Во многихъ мѣстахъ сѣнокосы плавали подъ водою, скошенное сѣно гнило. Взявшіе у мызы сѣнокосы „въ оброкъ", только безпомощно охали. Ихъ не утѣшало и то, что въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ погода держалась хорошая, какъ сообщалъ „Христіанскій Воскресный Листокъ",—газета, выписываемая, какъ мызою, такъ и обывателями. Волостной же писарь, читавшій газету, которую въ имѣніи боялись, какъ проказы, а тайкомъ всетаки читали—разсказывалъ охающимъ, что въ иныхъ мѣстахъ такая же засуха, какое въ здѣшнихъ мѣстахъ обиліе дождя. Слушая подобныя толки, обыватели еще сильнѣе вздохали, особенно старики. Вѣрно, ужъ такъ тяжко согрѣшили здѣшніе жители, что Богъ даже слушать не хочетъ ихъ молитвы и караетъ ихъ ливнями. Пасторъ въ своихъ проповѣдяхъ намекалъ, что Богъ караетъ людей за сектантство, которое все возрастало, сектантскіе же проповѣдники находили, напротивъ, что Богъ являетъ свой гнѣвъ за отступничество церкви отъ всеспасающей вѣры. Проповѣдники молились, чтобы Богъ просвѣтилъ людей и указалъ имъ путь истины, а въ киркѣ пасторъ просилъ Іисуса Христа сжалиться надъ сектантами и простить имъ ихъ заблужденія.

Но не только уборкѣ сѣна препятствовали ливни. И рожь не подавала особенныхъ видовъ. Въ болѣе низкихъ мѣстахъ въ бороздахъ картофеля накоплялась вода. Если такой ливень еще продолжится недѣли двѣ-три—убытки будутъ громадные и обывателямъ грозитъ страшное бѣдствіе.

Обывателей болѣе всего печалило то, что трудиться приходилось болѣе обыкновеннаго, а результатовъ никакихъ. Многіе, взявшіе отъ мызы въ оброкъ сѣнокосы, вмѣсто уборки сѣна должны были его вытаскивать изъ воды и укладывать на кусты, чтобы не испортился мызный сѣнокосъ. При этомъ мыза неуклонно требовала испол-

A. H. Tammsaare jutustuse «Raha-auk» esitrüki algusvinjett ja kaas (1907).

R. Kaljo illustratsioon jutustusele «Raha-auk» (1955).

«Raha-augu» venekeelne tõlge ajakirjas «Vestnik inostrannoi literaturõ» (1907, nr. 12).

S. Väljali illustratsioon jutustusele «Raha-auk» (1955).

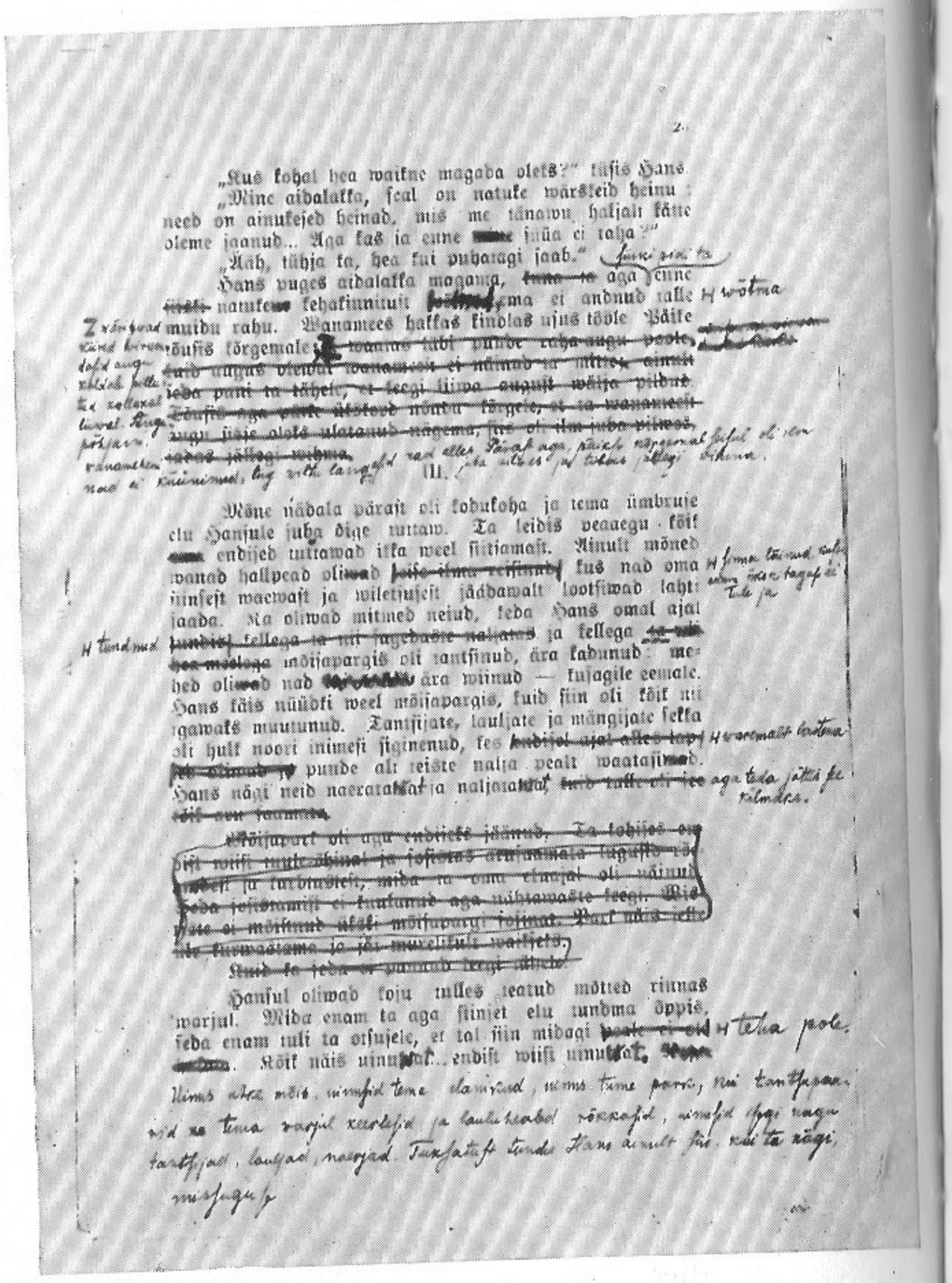

„Kus kohal hea waikne magaba oleks?“ küsis Hans.
„Mine aidalakka, seal on natuke wärskeid heinu
need on ainukesed heinad, mis me tänawu hakjalt käte
oleme jaanud... Aga kas ja enne [illegible] jüüa ei taha?“
„Aäh, tühja ka, hea kui puhatagi saab.“
Hans vuges aidalakka magama, [illegible] aga enne
[illegible] natuke kehakinnitust [illegible]ema ei andnud talle muidu rahu. Wanamees hakkas kindlas ujus tõole. Päike
[illegible] küüfis kõrgemale, [illegible] läbi puude kuhu augu peale,
[illegible] leda pani ta tähele, et keegi liiva auguli wälja peibut
[illegible] küüfis aga pärt õhtust mööda kõrgele, et ta wanamehel
[illegible] augu jüüs olelt ülatanud magama, ise oli ilm juba piimes,
[illegible] rahnaliku [illegible] jällegi tuhma.
[illegible] Hans ei teadnud, kui [illegible] [illegible] [illegible]

Mäetaguse vanad

«Ei ole aega!» lausus Mats oma eidele, kes teda käskis minna paaridega vett tooma, ja ronis vommile.

«Mis kibe töö sind seal ees ootab, et aega ei ole?» rääkis eit. «Magad päevad otsa maas, ei su himu saa ka ükskord sest vedelemisest otsa! Teisepere vanamees räägib oma sulasest, et magab teine, nii et heinad alla ära hallitavad. Sinuga tuleks seesama lugu kätte, kui sul aga heinad all oleks. Haod on otsas, puid pole ka enam, aga sa ei tee nende nõutamisega asjagi. Ehk oleks läind ajand ometi lehma asemegi tasaseks, see seisab upakili, tagumine ots vastu lage, esimesed jalad nagu kaevus. Sõim on ka suutuks sõnniku sisse kasvanud. Lambaaed on madalaks jäänud, hüppab teine alati üle välja ja ronib lehma ette sööma, nagu oleks seal midagi paremat, aga kõik on ühesugune, va sambla ja vaevakase raagude puru; niisama palju kui sinna ette paned, võta ka eest ära, ega lehm ju ometi neid kuivand raagusid sööma hakka . . . Kuule, sa võiksid õige hakata lambale raba äärest kuhjast kotiga heinu koju kandma, paljuke tema üksipäinis sööb, seal ehk on natuke paremad kui kodused, ja ametit pole sul muidugi midagi . . . Küll on inimesel hea elu: sööb ja magab . . . Kuule, mine õige too paar vett; sul on ju head kalavinskid jalas, lumi ei tule üle säärte sisse . . .»

Mats ei teinud asjagi, vaid popsutas mahorkat edasi, mida ta ise aias oli kasvatanud ja mis piibus ragisedes põles ning kõrvetatud lambavilla haisu laiali laotas. Imemeeldiv lõhn Matsile, kes aja puuduse pärast vommil lamab.

Eit aga ei anna rahu. Ta hakkab oma jutu otsast uuesti kinni, kordab seda teisel näol, teises järjes, nagu oleks see mõni muusikatükk variatsioonides.

Mats kuulab kaua, kaua seda muusikat. Viimaks ometi lõpeb ta kannatus. Ta nihutab ennast kärsitult, mitte just kärsitult, aga nagu püüaks ta seda laadi liikumist teha, ja sõnab ahju äärelt alla:

«Ei sinu himu saa ka ükskord sest mõmisemisest otsa! Kas lõuad ära ei väsi? Ööd kui päevad jooksevad nad, nagu tatratanguveski. Inimene tahaks midagi järele mõtelda, ei saa ega saa, üks plära ühtepuhku. Mis sa hädaldad. Tee sina oma tööd, mina oma, siis on, nagu pühakiri ütleb, kõik asjad majas korras.»

«Sa ei tee ju midagi. Kui sa kala viisil viitsiks oimusigi liigutada, ma ei lausuks sulle musta ega valget; aga, heldene aeg, inimene seisab lausa ristseliti ahju peal maas. Kas su kondid valutama ei hakka? Ma visklen juba kella kahest, kolmest saadik, ei või magada, ehk küll paksu villaga kasukas külje all on. Aga sinul, kas on midagi all või pole, see teeb ükspuhas välja; popsutad aga pealegi. Silmad hakkavad juba kipitama. Ei tea, mis pagan sest piibust peaks veditama? Ei jää su suu ka ükskord kibedaks! Nagu täidaks piip kõhtu või kustutaks jänu! Muudkui kisuvad ja kisuvad teda.»

Eit jäi kuulatama. Vanamees ei kõssagi.

«Juba põõnab, nagu oleks öö lühikene.»

Eit ootas jälle natukene aega, et ehk vanamees midagi kostab, aga ei, asjata. Kas võibki Mats oma kallist aega selleks raisata, et eide loba peale ühtepuhku vastata? Kes Matsist seda arvab, see eksib raskesti. Tema ei raiska silmapilkugi asjata.

«Ei sa tulegi ülevalt maha vett tooma! Lubasid ikka, aga ei ühtigi. Ma jäin sind ootama, supipada on tarvis üles panna. Va kõvad, naelu täis erned, millal need jälle pehmeks saavad, nii et sa rahul oled?»

Tee, mis tahad, aga Mats on vait kui sukk. Eit aga tallab kärmesti vokiratast ringi, mille vurin musta, kollaste silmadega kassi ketramisega kokku sulab, kes vagusi eide rüpes magab.

«Ega sealt tule ühtigi, muudkui mine aga ise. Ennem oota surnu juurest sooja kui sinust vee toojat,» lausus eit vokki seisma jättes ja püsti tõustes. Ehk kas ei teadnud ta seda juba ammugi? On ta teda vähe ajanud ja noominud? Oo, tervelt kakskümmend kuus aastat juba.

Ja igakord üks ja seesama lõpp: eit läheb ise. Aga ta ajab oma taati siiski, ajab kuni surmani ja toimetab igakord ise asja.

«Anna oma koldsed mulle jalga, on parem lume sees käia, jalad ei saa märjaks,» ütleb ta vanamehele.

«Eks sa võta,» vastab vanamees silmapilk, kui kuuleb, et eit juba ise minema asub.

«Kus nad sul on?»

«Jalas,» kostab vanamees ajaviitmata.

«Noh, kust mina neid siis võtan, kui nad su oma jalas on. Tõmba ära ja viska alla!»

Aga oota nii kaua. Mis hädа vanamehel on neid jalast ära tõmmata? Seda teab ka eit väga hästi, aga ta käsib ja ootab siiski, muidugi asjata.

«Ei viitsi saapaidki jalast ära tõmmata, eks taha malka saada?» poriseb eit ja ronib mööda redelit üles. Aga te ehk arvate, et ta on vihane? Mitte põrmugi. See on ju kõik nii harjunud asi, et pahast meelest juttugi ei või olla.

«Kus need jalad sul on? Lükka nad siiapoole.» Vanamees veab suuri saapaid krobinal mööda ahjulage.

«Noh, eks ole, tõmba temal saapad ka veel jalast ära, nagu oleks teine mõni väeti lapsuke, aga mees nagu härg. Kui sa viitsiks ometi nad puhtadki hoida, muud sa muidugi ei tee, aga nad on jumal teab mis asjaga koos.»

Eit pahandab ja kisub Matsil saapaid jalast. Õigust ütelda, kiskuda pole seal midagi, sest saapad on niisugused lohmikad, et kui Mats jalad kogemata üle vommiääre ripakile unustaks, siis kalavinskid silmapilk vastu savist põrandat prantsataks.

«Hoia ometi jaladki otsekohe, et ma nad kätte saan. Kas sa näe tõuku, mitte oimugi ei liiguta.»

Natukese aja pärast on eidel Matsi koldsed kalavinskid jalas ja ta läheb löötserdades uksest välja. Üle kõrge uksepaku astudes võtab ta käega saabastel säärtest kinni, sest muidu võivad nad jalast ära kaduda.

Mats lamab vaikselt, aega kalliks pidades, vommil, kuni teda supipaja suits läkastama paneb; alles siis vast ronib ta ülevalt alla ja siunab, et talle kusagil rahu ei antavat.

Suvel oleks Mats nagu hoopis teist laadi mees, ainult lähemalt teda tähele pannes leiad, et Mats ka suvel on Matsiks jäänud.

Juba hommikul päikesetõusul on ta platsis ja käib tasahiljukesi ümber sauna. Vaatab, kuidas eit läheb lehma lüpsma ja temale ämbriga soolast vett südame kinnituseks viib. Astub mõned sammud ja jääb saunanurga juurde seisatama, kus ta piibu suitsema paneb, kaua toimetades ja kopsides, sest taelast tule raiumine on kunstlik töö. Nüüd kuulab ta väikeste lindude laulu, käo kukkumist, kure kruuksumist. Ükski ei näe kevadel enne pääsukest või linavästrikku, ei kuule enne käo kukkumist ega kure kruuksumist kui sauna Mats. Kiidab keegi, et kägu teda eila ära petnud, siis lausub Mats silmapilk — muidugi enese arvates silmapilk — tarka nägu tehes:

«Oh, ma kuulsin teda juba mineva laupäeva hommikul, aga mind ta küll ära ei petnud.»

Ja Mats muretseb selle eest, et ükski lind teda ära ei petaks, milleks ta iga hommiku, enne kui ta õue astub, tüki leiba suhu pistab. Kui ta seda ei saa, siis topib ta piibu tubakat täis ja paneb suitsema, mille kohta ta ise tähendab, et nõnda ikka nagu kõvem süda rinnus olevat välja astuda. Linavästrikku näeb Mats igal kevadel esimest korda seakünnis, vähemalt teistele räägib ta nii. Ehk kuidas võikski ta teda mujal näha, siis ei kasvaks ju head linad. Aga Matsil kasvavad head, sest tal on ju hea õnn. Ja ta kiidab oma õnne igaühele. Teised saavad nii mõnigi kord tema kiitmise pärast pahaseks, aga mis Mats sellest hoolib.

«Muidugi on teil kade meel teise õnne üle, aga mis te sinna ikka parata võite?» sõnab ta ja ootab parajat aega, kus ta jällegi oma õnnest võiks pajatama hakata.

Aga Matsi õnn ei tule iseenesest, vaid Mats on alatasa tema järel valvel. Ta ei alga ühtegi tööd uisapäisa, vaid ikka ainult teatud päeval ja teatud ajal. Oma lootsiku ninapuu raius ta suure reede hommikul enne päiksetõusu, põhja pani talle nelipühi esimesel pühal puhtel. Nõnda on «kuntsist» kinni peetud tedrekujude valmistamisel, kalanõude tegemisel ja püssi viilimiselgi ning esimese paugu laskmisel. Ja et tuleriist hästi tapaks, siis ajas Mats talle elava nõelussi sisse ning laskis ta vastu taevast — millal, kuidas, kus kohal, seda teab ainult Mats ise. Aga nüüd on ta hea, sest ükski ei

pääse Matsi käest, kellele ta kokkutaotud tinast püksinööpidega põõna paneb — seda teavad kõik, iseäranis minevast kevadest saadik, sest siis laskis Mats nelipühi esimese püha hommikul metshane maha.

Mats seisab ja seisab, nagu mõtleks ta päris talvist moodi. Ta laseb viimaks rinnuli aia najale, popsutab piipu ja silmab üles pere poole, mis seal tehakse.

«Kas vikatid juba teravad?» küsib eit lauda poolt tulles.

«Ega sellega kiiret ole, täna tuleb muidugi ilus loo ilm,» vastab Mats.

Eit räägib midagi tasakesti omaette ja läheb tuppa piima kurnama.

«Ei tea, mis häda neid vikatisi siin kodus on ihuda,» mõtleb Mats iseeneses. «Täna lähme ju jõe ligidale raiestikku niitma, eks seal jõua neid ihuda.»

Matsil on õigus. Ta armastab väga jõe kaldal istuda ja vikatit ihuda ning sealjuures vaadata, kuidas kalad jõevee sügavuses ümber hulguvad.

Natukese aja pärast tuleb eit toast ja viib põrsale süüa.

«Eks sa siis pane ennast valmis, et minema saame: näe, pererahvas läksid juba ammugi,» räägib eit.

«Mina olen oma asjaga ammu joones, kui sina aga omaga valmis saad,» vastab Mats ning mõtleb edasi.

Varsti on eit põrsalauda juurest tagasi ja ütleb: «Eks hakkame siis nüüd minema, kastega on hea niita.»

«Jah, eks me lähe, küll me jõuame,» sõnab vanamees, võtab piibu suust, pistab ta tasku ja läheb pikkamisi tuppa.

«Ole aga kärmas,» sunnib eit tagant järele ja jääb ootama. Aga võta näpust, eit ei jõua vanamehe tulekut ära oodata. Mats topib hoolega nartsusid ja pastlaid jalga ja siunab, et paelad mädand, pastlad katki, nartsud märjad ja prussakaid täis. Eit aitab pastlapaelad ära parandada ja vanamees saab viimaks jalad riide. Aga nüüd on tarvis kalanõud valmis panna, jõe ääres võib ju kala püüda. Sada viga on igal pool. Ükski asi pole sellel kohal, kuhu Mats ta oma teadmise järele oli pannud. Lõppeks — mine katsu, kust sa selle kange põuaga liimukaid leiad, kaeva kas või hulluks lähed. Eit sunnib ja sunnib Matsi kiiremale tegevusele. See vastab:

«Mis sa tühja hädaldad, ma teen muidugi, nii et pea otsas tilgub.»

Viimaks on kõik joones, võtavad vikatid, leivakoti ja lähkri; vanamees ajab kalakotid kaela, võtab ualt õngeridva — ja nüüd minema. Ja nad lähevad — vanamees ees, eit järele.

Jõe ääres on vanamehel esimene töö vikatid teravaks ihuda — eidel enne, omal pärast. Vahib ta seal niikaua kui vahib, aga teravaks teeb ta nad nagu habemenoad. Seda teab ka Mats ise, et ta vikatit imehästi teritada oskab, ja sellepärast ei ole ta selle üle kiitmises kitsi.

«Nüüd laseme mis kõhinal,» ütleb Mats, kui ta oma vikatiga jõe äärest ära tuleb.

«Jah, eks ta ole, tänavu on ilus rohi, saab lehmale head heina, kui aga jumal peaks kuiva andma. Aga mõnikord: kuivaga niida, mine loogu võtma, kohe vihm käes; nagu kiusu ajab. Neh, eks peres olnud mineval aastal. Ja missugune hein oli: söö või ise, selge kuld kohe, aga läks mustaks nagu sõnnik. Ehk magus hais — kõik kadund . . . Vihm, kui sa teda ootad, siis ta ei tule, aga kui teda tarvis pole, siis on teda ühtepuhku. Kartulid on vist tänavu sügisel küll nagu pöidlaotsad, vihma ei ole sugugi tulnd. Meil on teised pealegi veel seal üleval kärka otsas — noh, kes siis meile seda kõige paremat põllulappi annab, — sai ikka rammu küll alla pandud, aga mis see kõik aitab, kui jumal vihma ei anna! Peres on all ääres pealsed palju suuremad kui üleval, seal on maa märjem; soo ligemal. Mineval aastal olid meil küll ilusad kartulid, aga siis kündsid pere sead jälle kõik üles. Mine hullusid tea, kust nad sinna said — läbi aedade ja kraavide; ega neid ju ükski asi ei pea, kui nad ameti ära on õppind. Jääb ta kauaks metsa, saab viimaks metsloomaks ka. Eks pere lontkõrvadega kirju emis toonud põrsad metsa, näe, mis tegu oli, enne kui teise koju said! Päris pöörane, jookseb kohe kallale, ei karda sind ennastki, koerast pole räägidagi . . .»

Eit vaterdab väsimata ja ei tee sest väljagi, et vanamees ta juttu tähele ei pane. Rääkides kõõbib ta vikatiga viimase kui mättavahe hoolega puhtaks, lööb viimse kui rohulible maha, näpsab ka peeneid vaevakaski hulka, siiski ettevaatlikult, kartes, et vikatile hambad sisse murrab. Vanamees nosib mööda põõsavahesid, aeg-ajalt piibunossi toppides ja tuld peale raiudes. Ka lõunat süües räägib vanamees vähe.

«Noh, eks sa viska nüüd natuke lõunaunele, ma kõhutan selle ajaga vikatid,» räägib vanamees peale lõunat eidele.

Eit heidabki mättale põõsa varju ja vanamees sammub jällegi jõekaldale vanale tuntud kohale. Seda kohta tunneb Mats juba mitu aastat. Juba ammugi on ta siin vikatid ihunud. Ta ei armasta teisi kohti. Vaevalt on Mats eide vikati teravaks saanud ja ta targa silmaga üle vaadanud, kui eit juba jõe poole tippab.

«Küll oli aga sul uni, sa ei saanud vist aega silmi kinni lastagi,» sõnab Mats.

«Oh, ma magasin päris pika uinaku kohe, nägin undki,» vastab eit ja haigutab. Ta võtab vikati ja läheb niidermaa poole. Natukese aja pärast astub vanamees talle järele, ja töö jatkub endist viisi. Ei kuuldu muud kui vikatite vihinat, vahel harva ka luiskamist, ligidalt männirabast mõne väikese linnu nagu väsinud, poolhaledat laulmist; jões pika rohu sees prääksub vahel harva part või lobistab haug — ja see on kõik. Päike paistab palavasti ja paneb tööliste näod nõretama ja särgid selja pealt mustama.

Õhtu eel, umbes kella viie, kuue ajal ütleb vanamees seisma jäädes:

«Eit, eit ae, ma lähen nüüd õngitsema, kas jääd üksi niitma või lähed koju toimetama?»

«Mine aga peale, katsu, ehk saad leivakõrvast. Ei ma lähe ühtigi niipea koju, ma niidan ikka veel, pea's ma selle toimetuse ära teen. Perenaine lubas lõunaajal põrsale söögi ette anda, sellel pole ka häda, söögu seegi eest ära. On üks riitsikas teine, ei taha süüa, viriseb aga peale, ei tea, mis hulluga teha! Kõht aga kisub teisel üles, eks ole, nagu pere Liine ütles, vist eliting kõhus . . .» Ja eit räägib veel palju. Vanamees kohmitseb juba kalanõude kallal ja läheb peagi jõe poole. Aga vaadake nüüd Matsi selja tagant, te ei tunne teda tõesti mitte ära, nii kärmesti astub ta. Tal on suur tahtmine õngitseda. Pühapäised päevad istub ta jõe ääres. Kui hoolega vahib ta õnge korgi peale, millal see põhja läheb! Ta ei saa aega piipugi suitsema panna.

Koduteel vahib vanamees targa näoga päeva loojaminekut ja otsustab, kas homme ilus või halb ilm on. Täieliseks järeluurimiseks jääb ta paar korda teel seismagi ja silmitseb õhtutaevast. Jõuab ta koju, siis on

eit kohe koti kallal vaatamas, kuidas vanamehe õnn on olnud.

«Mul on ikka hea õnn,» lausub vanamees naeratades ja tõmbab kotist haugi välja, kellel alles und kõris.

«Ohoo peletes,» räägib eit. «Homme tarvis vara poodi minna, antakse ju kuus kopikat teise naelast, saab hulga raha kohe.»

«Ega mul see üksi ole, me endi jaoks on väikseid ikka ka,» räägib vanamees rõõmsa näoga edasi ja laotab kõik kalad murule hunnikusse.

Aga juba on kassil hais ninas ja ta tuleb tasahilju väravapulkade vahelt õue.

«Kõ-õtt!» hüüab eit healmeelel. «On temal, rojul, ka nina, juba siin! Mis sa kräunud, kas hiiresid ja lindusid vähe veel oled saanud, linnu pesadki kratid ära? Täna nägin soo ääres, suled ja pesatükid olid maas. Mine nüüd, küll sa pärast oma jao saad.»

«Noh, tema nüüd ei tunne! Ei sa teda peta! Ma tõin talle paar unnaneelu,» räägib vanamees, otsib kotist mõne särje välja ja viskab kassile.

«Sa hari kalad ää, saaks õhtul värsket,» räägib vanamees eidele.

«Nojah, ega muidu, aga enne tahab lehm lüpsta,» vastab see ja läheb kiiresti lauda poole. Sealt tagasi tulles teeb ta kalad puhtaks, paneb nad panni peale piima sisse, ja silmapilk on oodatud maiusroog valmis. Heameelega istuvad eit ja taat laua äärde, kastavad leivatükki kalaleeme sisse ja maitsevad kala ennast ka.

Jällegi on vanamees vaikseks jäänud, üksnes eit räägib tasahilju. Ta juttu ei sega keegi, kõik kuulavad vagusalt pealt. Kilk kriiksub ahju vahel, nagu ei hakkaks poogen enam hästi keelte peale.

Varsti on tuli kustunud ja eit ja taat puhkavad põhukotil, pehmed kasukad pea all, kuni neid taeva serval mänglevalt helendav koit äratab. Nõnda läheb päev päeva järele, nõnda on juba ligi kolm aastakümmet ajamerre veerenud, tasakesti veerenud.

*

«Eit, ma jätan su vist varsti üksipäinis ilma viletsuse kätte,» sõnab Mats ja kohendab ennast asemel. «Tänini oleme kahekesi elanud; ei teadnud me murest ega vaevast, olime nagu suure jumala selja taga, aga mis sa

üksinda peale hakkad? Kes sul veel vikatit ihub, luuale vart taha paneb või põrsale aeda teeb? . . . Lähevad sul pastladki jalas katki, kes lapib nad sul kinni? . . . Läheb sul ämbri ehk kapa vits pealt ära, pole sul kedagi, kes uue peale lööks!»

Mats on haige, ta on raskesti haige. Eit loodab veel tema paranemist, temal omal pole mingit lootust.

«Noh, ehk saad terveks, kevadel lume lagunemise ajal oled sa ennegi raskesti haige olnud. Aga küll jumal aitab, ega ta ometi mind vana kõbukest üksi ilma jäta!»

«Tee, mis sa tahad, mind pole enam kauaks,» sõnab Mats nagu külma rahuga oiates.

«Aga kui ma õige homme tohtri juurde läheks, tooks sulle rohtu? Nüüd saab ehk veel otsekohe üle soo, ega tee veel nii väga otsas pole, ja mis see kümmekond versta mul käia on? Kas tahad, ma lähen homme?» küsib eit.

«Ah, tühja, ei tea, mis see tohter aitab? Ega temagi jumal ole, et ta mind uuesti nooreks võib teha. Surevad teised niisama nagu meiegi . . . Mis muld, on muld; on aeg ümber, langed kokku. Poeg oli meil noor, suri ka ära, mina, vana känd, tahan siis kõvem olla! . . . Eks tema, noor inimene, oleks võinud elada, sinu eest hoolitseda . . .»

Niipea kui vanamees poega meelde tuletab, lähevad eide silmad kohe niiskeks. Poeg seisab tal ilma vanamehe meeldetuletusetagi alati silme ees, aga ta saab kohe härdaks, kui ta näeb, et ka vanamees teda pole unustand, kuigi ta temast kunagi ei räägi.

«Nojah, eks mul tule nüüd meelde, et ma endi Jürit mineval suvel unes nägin. Tuli teine minu juurde ja räägib: «Ema, kas sul ei ole mulle midagi soolast anda, mu süda na vesine!» Mina annan talle tükk soolatud poolteiseaastast liha, neh, sina see siis olidki! Ja ütlevad, et unenäod ei tähenda ette . . . Jah, või minagi ilmasambaks jään, eks ma tule sulle varsti järele, mis minagi siin üksi teen? Oleme kahekesi rännanud, läheme kahekesi ka ära . . . Kes mulle veel suvel heinu kokku kannab ehk kuhja teeb! Enne polnud muud, kui riisusin, sina tõmbasid vitsa peale, ja korras . . . Noh, kalanõud ja püss jäävad sul maha, kellele sa need lubad, vennapojale või? Kambris ripuvad sul tedrekujud, kes

neid veel tarvitab, kui sind pole! Kõik seisavad muidu, paljalt minule vaadata ja mälestuseks. Jah, eks nemadki kõdune ära, kauaks neidki on, kauaks kedagi on! Mäletan alles nii selgesti, kui veel noored olime ja siia sauna asusime. Jumal õnnistagu pererahvast, kes meid vagusalt on lasknud elada. Pole meil iialgi sõnavahetust olnud. Või pole meie hästi läbi saanud? Oleme meie iial teineteisele halba ütelnud? . . . Punnik oli meil esimene lehm siin saunas, tema päevad on ammugi juba möödas. Ka Päitsu ja Tõmmiku aeg on ümber. Pererahvaski on vanaks jäänud. Vaatasin peremeest ükspäev, habe teisel nõnda halla karvu täis! Noh, August on juba kakskümmend neli aastat mees vana, Liisa oma üheksateistkümmend; juba täied inimesed. Vanad andku aga koht ära noorematele ja pugegu künka alla . . . Mis minulgi on, eks ma sauna pärast võiks ikka elada, aga jumal teab, kust ma kütti saan, kauaks sellest sinu tehtud haopinust jätkub . . . Või ma üksinda enam lehma ja lammast jõuan pidada! Supp jääb siis valgustamata, aga ega mind perenaine unusta, eks ta ikka mulle vahel kausiga saada . . .» Ja kui ta südame põhjast oli ohanud, istus ta neljajalgsele järile. Kaks jämedat pisarat veeresid pikkamisi mööda kollaseid, auku vajunud palgeid maha.

Mõlemad vaikisid natukeseks. Eit vahtis haledal pilgul kord põrandale, kord vanamehe peale. Kass käis mööda tuba; viimaks tuli ta eide juurde, vaatas üles ja küsiv «kurrnäu» kostis ta suust, mispeale ta eidele sülle hüppas.

«Kurrnäuta aga pealegi, varsti oleme kahekesi, pole kolmandat enam kusagil!» rääkis eit.

«Mis seal nii väga kurta, minejad oleme kõik, üks hiljem, teine varem,» hakkas Mats rääkima. «Ehk kellel meid, vanu, tarvis on, paljalt tüliks oleme noortele, katsu et eest ära saad! Muust pole mul kahju, üksnes sinust, eit. Ma muretsen üksnes sellepärast, kuidas sina üksinda elad.»

«Eks me jäta seda jumala hooleks, kes kõigi eest muretseb, eks tema minu viletsakese eest ka muretse. Kes teab, kuniks minulgi elu, ütlesin esiteks juba; küllap tulen varsti sulle järele. Lasen surnuaial platsi sinu kõrvale jätta, eks me seal jälle kahekesi kokku saa.»

Ja nad saidki varsti kokku. Kolme päeva pärast suri Mats. Eit uitas üksinda varjukujuna sauna ümber kuni

mardipäevani, siis läks ta oma kallile vanamehele järele, kellele ta vist tervel eluajal kordagi «armas» ega «kallis» polnud ütelnud. Nende aset täitis varsti uus saunamees noore naisega, kellel oli pisike kähara peaga poeg. Vanakesed olid peagi ununenud, aga nad olid siiski kord elanud ja nooredki olnud. Ka neil oli ükskord noor pojuke, kes nii imeõõmsasti mängis ja heledasti naerda lagistas.

Aga uuel saunamehel polnud osa Matsi õnnest, ei põrmugi, sest õnn oli ühes Matsiga surnud Mäetaguse saunas. Õnn oli surnud ühes «kuntsiga», mille Mats oli ühes viinud hauda. Sellepärast pole uuel saunamehel ei lootsikut, püssi ega kalanõusid. Kord muretses ta omale õnge ja käis temaga jõe ääres vehkimas, aga tühjalt tuli ta koju, sest õng seisis jões, nagu oleks ta kaevu lastud. Ainult heinu kannab ta sügiseti nagu Matski raba äärest seljas, kotil vitsaväät ümber, kannab nagu Matski küürus seljal ja astub lõõtsutades mööda Matsi tallatud rada.

Kumb oli koolmeister?

Pole sugugi ime noormehel noort tütarlast armastada, liiatigi kui see on ilus. Vanad, elus kogenud isikud võivad sellesse kimbatusse sattuda. Sellepärast pole midagi iseäralikku, kui mõni kolmekümneaastane koolmeister niisuguses õnnes või õnnetuses sipleb, olgugi tema südamepilt ja taevapiiga tema oma koolilaps. Koolilaps on, nagu koolmeistergi, inimene ning kokku on nad kaks inimest ja miks ei võiks kahe inimese vahel armutuluke lõkkele lüüa?

Manni oli virk koolilaps, imelik, juba maast madalast. Ja seda mitte hirmu pärast nagu suurem hulk, sest koolmeister polnud temaga kunagi kuri, aina silitas tema valgeid juukseid. Koolmeister uskus tema terast vaimu ja usinust ilma pikema jututa, uskus seni, kui Manni polnudki enam Manni, vaid Riia, Tooma Riia, kes paari aasta pärast Marieks pidi saama. Manni käis iga päev koolis, Riia aga kaks päeva nädalas, nimelt teisipäeviti ja reedeti — niisugune oli koolikord, mille järele koolivanem vitsakimbuga valvas. Juhtus ka, et ta ainult ühel päeval ilmus, sest koolmeister uskus ta terast vaimu ja usinust nõndagi. Ehk mis peakski nii suur inimene nii sagedasti laste sekka otsima? Ta pole ju enam endine Manni, keegi ei hüüa teda enam nõnda, ehk olgu siis, et seda teeb mõni esimese talve jõmpsikas, kes tunni ajalgi kipub leivakannikat purema: niisugune võib olla ei oska vahet teha, mis on Manni, mis Riia. Juba ainult vallatusest mõistab igaüks, et kooli tuleb Riia, mitte enam endine Manni. Manni hullas nagu juhtus, Riia juba teab, mis ta teeb: tema vallatus

muutub kelmikalt edevaks ja paneb suuremad poisivolakad kihama. Koduteel mõnikord kaklevadki teised ning kõik on arvamisel, et see sünnib Riia pärast.

Aga ometi on Riia väga armas koolilaps ja keegi ei tea seda paremini kui koolmeister Kerglane. Lugeja paneb ehk imeks, miks koolmeistril niisugune nimi, kuid mis võib inimene oma nimele parata. Kust koolmeister oma nime saanud, ei teadnud keegi, tema isegi vist mitte. Ainult Kopli pere saunaeit, kelle vanamees Türgi sõjas käinud ja poole ilma läbi reisinud, teadis tõendada, et koolmeistri isaisa olnud rätsep ning et sealt ta oma nimegi pärinud: rätsepad on kõik kerglased, kinnitas ta. Aga nimi ei tee mehele häda, kui aga mees ise nimele liiga ei tee. Nõnda tundis ka külarahvas, kes koolmeistri nimega samuti harjunud nagu ta isegi.

Kuid palju raskem oli lastel koolis Tooma Riia viguritega harjuda, et mitte enam naerma pahvatada või koolmeistrile vastates segi minna. Riia toob näiteks tite kooli kaasa ja mängib temaga kas või piibliloo tunnis salamahti laua all. Laps, kes peab õppetükki jutustama, unustab titte vahtides kõik ja läheb segi. Ta peaks ütlema: «Ja Jeesus läks teisel päeval Kapernauma», kogeles aga selle asemel kas või: «Ja Jeesus läks . . . läks . . . naeriaida . . .» Vahe pole mitte just väga suur, sest ka Kapernaumas võisid naeriaiad olla, ometi jäetakse poiss järel istuma. Tahetakse isegi koolivanem kutsuda, aga teda kutsutakse ikka siis, kui mõnel vaja püksimõõtu võtta. Riia läheb samal ajal ilusasti koju ja tema ei näe koolivanemast kurja undki. Sellepärast võib ta järgmine kord taskurätikust — punased nimetähed nurgas — ilusa valge ja süütu jänese teha, mis nii naljakalt hüppama pistab, niipea kui Riia ta oma peo peale võtab. Häda sellele, kes niisugusel silmapilgul vastama peab, sest jänest keksimas nähes kaotab ka kõige kainemgi aru ja võib kas või naerma pursata, mida Kerglane veel kunagi pole ilma karistuseta jätnud. Vallatule saadab ta ainult paar etteheitvat pilku, sellest on küll mänguasjade kadumiseks. Riiat aga ei saa keegi naerma ajada, kui tema vastab, sest ta ei vaatagi vastamisel teiste laste peale, silmitseb aina koolmeistrit ning piiblilugu voolab kui vesi — sõna-sõnalt, nagu raamatust. Kerglane kuulab ja ei saa musta ega valget lausuda, nõnda jookseb piiblilugu Tooma Riia

käes. Kerglane kuulab ainult ja punastab, seda teavad lapsed päris kindlasti, ning kui poisid Riiaga ninavingu saavad, siis ütlevad talle seda «suu sissegi». Selle peale pistavad nad ise naerma ja karjuvad, et ka Riia punastanud, ning nüüd lendab tema hõõgavaist palgeist ja «sammetistest siidisilmadest» — kahte päeva käivate poiste leidus — tõepoolest sätendav hoog üle. See ajab poisid veel hullemini lagistama. Aga nõnda võivad ikka ainult suured volakad talitada, väiksemail haarab Riia peagi kraest kinni ja tuuseldab nad läbi, kui nad ülekäte lähevad.

Oli kuis oli, aga varsti arvas kogu küla, et koolmeister kasvatab Tooma Riiast omale eluseltsilist. Sellepärast käivatki nii suur tüdruk koolis veel. Koolmeister ise ei annud asjast peaaegu kuidagi aimu, kui mitte seda arvesse võtta, et ta kaunis tihti Toomal käis. Aga selles midagi näha oli raske, sest Toomalt käis kaks last — Riia ja tema vend Anton — koolis ja Tooma pere seisis koolimajale kõige lähemal. Nõnda siis, kui koolmeister üldse kuhugi mõtles minna, siis läks ta muidugi loomulikult lähemasse tallu, liiategi veel, et see külas ainus talu oli, kust kaks last koolis käis. Lisaks võiks ehk veel sedagi möödaminnes nimetada, et Tooma pere oli kõige peenem pere külas, sest tema perenaine oli enne Toomale tulekut mõisas valitseja juures teeninud, seal peenemaid kombeid õppinud ning oskas sellepärast koolmeistriga peaaegu kui omasugusega ümber käia. Tooma perenaine oli ainukene perenaine, kes koolmeistrit oma poole külla julges kutsuda, teised perenaised ei teinud seda kunagi. Peale selle on Tooma Riia ja Anton kõige mõistlikumad lapsed kogu külas, seda arvab niihästi Tooma perenaine kui ka koolmeister Kerglane. Lõppude lõpuks — inimene ei saa ju kahes kohas korraga olla. On koolmeister Toomal, siis ei saa ta samal ajal ka Andresel, Lõngul või Sepal olla. Läheks ta aga ükskõik kuhu, siis võidaks kohe küsida: miks pole ta mitte Toomal. Nõnda on koolmeister Kerglane üsna väljapääsemata seisukorras, ja et mitte päris hädasse jääda, siis peab ta katsuma elada, nagu polekski ilmas muid inimesi, kui aga Tooma rahvas ainuüksi. Seal ta käib, seal ta istub ja aega viidab, seal ta mõnusat juttugi vestab ning minnes raamatuid kaasa võtab, mis Riiale mõnusaks ajaviiteks ja meelelahutuseks. Kordamööda kannaks ta heameelega kõik oma raamatud Toomale, nagu mõtleks ta seal endale raamatukogu asutada, ainult paar raamatut, mille nimed lõpevad «ismuse» peale, jätab ta omale koduseks raudvaraks. Ka väikest Atut ei unusta ta, aga temale määratud raamatuis on ikka rohkem pilte kui lugemist ja pilte näidates võib koolmeister nii ilusaid seletusi anda, et isegi vana Toomas ise kuulates piibu imemise unustab. Kunagi pole Tooma vanade imestus suurem olnud kui siis, kus koolmeister nad ühes lastega külla kutsus ja seal neile Riiat laskis orelil mõned koraalid ette mängida, mida ta temale vahetevahel selgeks õpetanud. Muidugi teadsid vanemad, teadis kogu küla, et koolmeister õpetab Tooma Riiat orelit mängima, aga kes võis siis seda aimata, et see nõnda sünnib: istub aga oreli ette, paneb sõrmed peale ja hääled aina jooksevad, hakka kas või kaasa laulma. Ja koolmeister ise ei teinud selle juures midagi, ei aidanud põrmugi kaasa, ainult lõõtsa togis pisut jalaga.

Koolmeister vaatas uhkuse ja rõõmuga vanemate meeleliigutust ja ei teadnud, kuidas küll nende korduvat kiitust vastu võtta. Tärkas tundmus, et ta on lähemale nihkunud niihästi Riiale endale kui ka tema vanematele. Niisugune vahekord kestis ka järgmistel aastatel, kuigi Riia enam koolis ei käinud, sest oli pisut piinlik ilmuda väikeste põngerjate sekka kas või ainuski kord nädalas.

*

Tooma Riia oli juba leeritud ja nüüd ei hüüa teda enam keegi Riiaks, vaid aina Marieks. Keha on tal alles saledaks ja sihvakaks jäänud, igapäevase raske töö peale vaatamata. Pühapäeviti kannab ta korsetti, sest nõnda nõuab mood: kõik küla «viisakad» neiud teevad moodi järele. Palgeile ilmuvad tal naerdes pisikesed lohukesed, mis koolmeistrile väga meeldivad, ja sellepärast püüab ta sagedamini kui ehk sünnis neidu naerma ajada. Marie hambad on puhtad ja valged, aga ühes kohas on nad ei tea miks kahekordseks kasvanud, nagu oleks ta mõne poolt ära tehtud või nagu tahaks ta ise kedagi ära teha. Kerglane kaldub viimase võimaluse poole ja sellepärast ei teia ta kuidagi, et kahekordsed hambad Tooma Mariet inestaks, ennem lisavad nad tema kenadusele uue meeldiva varjundi juurde.

Et koolmeister nõnda arvab, siis on ka teised valmis samuti arvama, ainult vallakirjutaja vaidleks ehk üldisele arvamisele vastu, kui temalt küsitaks, aga — tänu jumalale — tema juurde niisuguse asjaga ei minda. Marie silmad on endiselt «sammetised ja siidised», nagu suuremad poisivolakad juba koolipingil lõõpides ütlesid, nad on seda suuremal määral, kui mehelikkuse ärkamise lolluspäevil ükski poisivolakas oskas aimata. Nende silmade pärast on külas poiste keskel lahinguid löödud ja lüüakse veelgi, ainult koolmeister pole neist lahinguist osa võtnud, tema mitte, sest tema seisab väljaspool võistlust. Aga kõik teavad, et koolmeister poiste heitlemist Marie silmade pärast tähele paneb, ning sellepärast ei saagi nende silmade nõiduvad sädemed poiste rinnas tõsiseks viha- ja kadeduslõõmaks tõusta, sest kõik teavad ju, et kakle niipalju kui kakled, tümita võistlejaid niipalju kui tümitad, koolmeistrit sa ikka tümitama ei lähe ja see napsab Tooma Marie parajal silmapilgul kas või nina alt ära. Mis sest, et koolmeister juba üle kolmekümne, Marie aga paar aastat alla kahekümne. Armastus teeb nooreks, armastus unustab palju, annab palju andeks. Või kuigi ta just andeks ei anna, siis lükkab ta asja otsustamise üürikeseks edasi, nagu lausudes: olgu siis pealegi nii. Aga see «üürikene» möödub ja siis tuleb uus üürikene, kus selgub, et — see pole sugugi nii. Üürikestest koostub kogu meie elu ja oma elu-üürikese ehteks Kerglane Tooma Mariet pidaski. Hiljem aga arvas ta, et elu polegi nii väga üürikene, vähemalt elades mitte, kui päevad venivad aasta pikkuseks.

Tuli kevade lilledega, tuli linnulauludega; tema peale oli koolmeister kõige suurema lootuse pannud. Ta mõtles, et kui puud pakatavad ja ööbik laulma hakkab, siis on vaja ainult paras silmapilk varuda, Marie kõrval seista, ööbikut kuulates südamepõhjast ohata, neiule silma vaadata, tema kätt puutuda ning kohe pakatab ka noores süütus südames armastus, palav ja lõõmav. Tema pidi see olema, kes püüab neiu «sammetistest siidisilmadest» esimese neiulik-pelgliku häbelikkuse, tema palgeilt neitsiliku punastuse. Tema ise on Marie õrnaks ja armastavaks kasvatanud, tema ise oskab ka neiu südamekeeli puutuda, nii et need värisema löövad ja hääli annavad, imeilusaid hääli. Need hõiskavad talle õnnest, milles meie elu nii kuulmata üürikene.

Sajad ja tuhanded aastadki võiksid nõnda üürikeseks viivuks muutuda. Seda üürikest püüdis Kerglane kõigest hingest, seistes neiu kõrval, ohkas, laskis pea luulelikult viltu, vahtis üles kuu ja tähtede poole, imestas kevadet, kuulas ööbikut. Aga Marie südamekeeled jäid tummaks, nagu polekski seal loodetavaid taevalikke helisid. Kerglane oli osanud Manni manitseda, Riiat õpetada, oma tahtmise järele pöörata, aga Mariega nägi ta nagu asjata vaeva. Isegi au- ja tänutundmus jäi silmanähtavalt mõjuta. Seda tundis Kerglane selgesti, kuigi teistel sellest veel vähematki aimu polnud. Teised ootasid pikisilmi, et millal küll koolmeister asjaga tõsiselt peale hakkab, kuid see viivitas ja viivitas, aina ootas nagu sündsamaid aegu.

*

Tooma rahvast tabasid rasked päevad: ainukene poeg Anton jäi haigeks ja heitis neljapäeva õhtupoolikul hinge. Matused pidid pühapäeval olema. Kurbus majas oli üldine. Kerglane püüdis trööstida, nagu ta mõistis. Iseäranis tähelepanelik oli ta Marie pisarate vastu, mis kõige enam pühapäeva hommikul hoogu võtsid, kui puusärk toast välja viidi. Koolmeister pidas lahkumispalve ja luges väga ilusasti, kõik olid sel arvamisel. Ta võttis kõige oma jõu kokku, paljastas oma südame õrnemad küljed matuselistele. Sellega käristas ta Mariel kõige hellamad hingekoed, ajas ta meeleheitlikult nuuksuma, nii et ta ise teda pärast pidi vaigistama ja trööstima, teatud magusust tundes teadmisest, et tema sõnad neiusse nõnda mõjunud. Tagakambris oli see, kus neiu peaaegu nõrkenult koolmeistri najale püüdis tugeda, nagu oleks siin ainuke paik, kus ta võiks tõsist tröösti leida. See liigutas Kerglast sedavõrd, et temagi silmad märjaks läksid.

«Te lugesite nii haledasti,» kaebas Marie koolmeistrile ja tõstis oma nõretavad silmad tema peale, mille peale Kerglane niisuguse pilguga vastas, nagu imestaks ta kuud või kuulaks ööbikut. See pilk kuivatas silmapilk Marie pisarad ja äkki arvas koolmeister tundvat, et neiul on ikka veel ainult armsa koolilapse tänulikud silmad, mitte aga need «sammetised», mille pärast poisivolakad kaklema tikuvad.

Kui kurblik matuserong õhtul kiriku juurest tagasi

jõudis, valitses üldine rusutud meeleolu. Polnud midagi selletaolist märgata nagu mõne vana, eriti mõne vana ämmaeide matusel, kus noorte jalg kipub tantsuks kõpsatama, sest — ämmaeided ja küpsed kaalid olevat külmalt kõige paremad. Täna olid omad kui ka võõrad rõhutud meeleolus. Koolmeistri õhtune söögipalve kõlas, nagu oleks tema meel iseäranis raske ja kurb. Ükski ei aimanud, et temal korraga kahed matused pidada olid: ühe koolilapse oli ta mullapõue saatnud, teist pidas ta endale elavana maetuks. Nukral meelel kadus ta peale õhtusöögi peieliste seast ja läks välja meelt lahutama. Oli vaikne ja soe augustikuu lõpu õhtu. Kerge pilvevina pidi taevast katma, sest pimeduse peale vaatamata ei paistnud ainustki tähte. Kuu pidi alles hiljem tõusma. Koolmeister kõndis tasahilju aida ette ja peatas seal, nägi aidavahe väravaid lahti olevat ja mõtles kord üles lakka ronida, kus ta teadis värsked heinad eest leidvat, mille peal mõnus oleks pikutada. Aga ei, ta astus edasi, läks aida otsa, kus põõsaste vahel, marjakobaratega koormatud pihlaka all seisis pehkinud pink. Sinna pingile istuski koolmeister ja vajus mõttesse elu tühjuse üle. Natukese aja pärast kostsid toa poolt kerged sammud, mis teiselt poolt aida otsast läbi õuevärava välja pöördusid ja sealt pikkamisi aida taha tulid, kus ajutise katuse all mingisugused palgid ja pakud virnas seisid. Oli kuulda, kuis inimene mööda palgivirna üles ronis ja siis katuse alla istus. Pimeduse ja põõsaste tõttu polnud vähematki võimalust näha, kes tulija oli, aga millegipärast sai koolmeister kohe väga erutatud. Kikkis kõrvul kuulas ta ja mõtles püsti tõusta, et kuidagi tulijat vaatama minna, aga siis kostsid toa poolt uued, rasked sammud, endisega võrreldes mehe omad, vast ehk säärsaabastes astutud. Ka need sammud läksid õueväravast välja aida taha, palgivirna juurde, kuhu esimene tulija oli istunud.

Kerglase süda hakkas millegipärast raskelt, raskelt peksma.

«Sa nutad jällegi,» kostab mehe hääl pool sosinal. «Ära nuta ühtepuhku, pea hakkab nõnda valutama, silmad ponduvad üles. Minu süda läheb ka haledaks, kui sa nutad, jäta järele. Või toob see nutt kedagi tagasi. Ei kedagi . . .»

Vaikus. Ainult koolmeistri süda peksis.

«Marie kallis, ära nuta nõnda,» hakkas mees uuesti.

«Ma lähen muidu ära, ma ei või seda kuulata. Hakka viimaks ise kaasa tönnima. Tean, sul on kahju, ainukene vend, aga nutt ei anna teda tagasi, viib su endagi enneaegu hauda talle järele . . . Kuule ometi, Marie! Ma lähen ära, kui sa nuttu ei jäta . . .»

Vastust nutjalt ei tule. Mehe sammud hakkavad kaugenema. Koolmeistri südames kihvatab seletamata rõõm. Äkki kostab noore naise hääl, magus tuttav hääl:

«Kustas!»

Mees peatab, sammud ei kosta enam. Koolmeistril tuleb meelde, et Tooma sulase nimi Kustas on: pikk poisisirakas, alati lõbus ja naerukas.

«Kustas!» kõlab teist korda hõõgav sosin ja Kerglane tunneb, et tema rinnas tõusnud rõõmukihvatus hangub.

Mehe sammud lähenevad uuesti.

«Tule siia, kuhu sa jooksed,» ütleb naise hääl, kui mees palgivirna juurde jõudnud. «Tule siia, roni üles.»

Kerglane tunneb, nagu langeks ta süda aina allapoole, aga tal pole aega oma südant silmas pidada, vaid ripub aina sosistatud sõnade küljes, mis vihisevad nagu nahkhiired läbi pimeda õhu — nii vaikselt ja salapäraselt, et ennem aimad ja oletad kui kuuled neid.

«Oled sina ka imelik,» sosistab naise hääl, kui kobina järele otsustades peaks arvama, et mees juba tema kõrvale istunud. «Istu lähemale, mul hakkas nagu vilu.»

«Ma annan sulle oma kuue ümber,» vastab mees ja teeb nähtavasti seda, kuid arvatavasti peab ta veel midagi muud tegema, sest natukese aja pärast vastab:

«Sul on ju terve nägu märg, aina ujub kohe. Mis sa nii palju nutad, küllap taevataat annab uue venna.»

Koolmeister kuulas surnud südamel. Nagu kinninaelutatuna istus ta vanal pehkinud pingil kobaratega koormatud pihlaka all.

«Kas tohin sind sülle võtta?» küsib mees.

«Kas tohid . . . Nüüd sa küsid, aga kui ma ei tahtnud, kas sa siis küsisid. Ega sa mõni vana koolipapa ole, et ainult silmadega sööd. Ema käseb teise vastu lahke olla, aga ma kohe ei saa, kui ma tema silmi näen. Ehk kui sa veel näeksid, kuidas ta minu kätt püüab või kuidas ta kevadel ööbiku laulu kuulas ja kuud vahtis, nagu tahaks teine hundi viisil uluma hakata.»

«Noh, tema õpetas sind raamatuid lugema ja orelit mängima, sina õpetad teda nüüd armastama.»

«Armastama! Mina teda armastama! Oodaku niikaua! Niisugune vanapoisi-ots! Mõtleb, et minu tunnid sama odavad on kui tema oreli kräuksutamine. Võta näpust!»

Koolmeister tõusis pingilt ja kuivanud oks ragises tema jala all.

«Tasa,» ütles mees hoiatavalt, «ära räägi nii kõvasti, metsal on silmad, seinal kõrvad.»

Nad kuulatasid, aga et koolmeister enam oimugi ei liigutanud, kartes endast uuesti märku anda, siis rahustusid jutuvestjad peagi ja jätkasid:

«Taha või ära taha teda, aga kui ta sulle kosja tuleb, pead ikkagi temale minema,» ütles mees.

«Ei lähe,» ütles naine.

«Küll lähed,» kinnitas mees.

«Mitte ei lähe, löögu või maha mind,» kinnitas naine vastu.

Sel silmapilgul tulid jällegi sammud toa poolt, seisatades nagu kuulatavalt. Siis kostis hüüe:

«Marie! Marie, ae!»

«Emal on meist hais ninas,» kostis palgivirnalt mehe suust.

«Ei, tema arvab, et olen koolmeistriga,» vastas naine. «Jää sina siia, ma ronin alla.»

Ja keegi läkski kergelt ja kärmesti palgivirnalt alla ning jooksis hüüdja juurde.

«Kus sa olid?» küsiti. «Kus koolmeister on?»

«Ei tea, ma pole teda näind,» vastati ning siis mindi toa poole tagasi.

Koolmeister seisis aga raidkujuna marjakobaratest koormatud pihlaka all ja ei liikunud enne paigalt, kui ka mees palgivirnalt läinud, alles siis lausus ta endamisi: «Jumalukene, koolmeister! Kes teab, kumb meist õige koolmeister on!» Ja norus peal läks ta läbi sooja pimeduse koju ning keegi ei teadnud enam pärast seda, et ta Toomal oleks käinud või Tooma Mariele orelitunde annud. Aga ükski ei pannud seda iseäranis imeks, Tooma vanadki mitte, sest orelit võidi pühapäeviti ka kirikus kuulata ja tantsuks ei saadud ka koolimaja orelitki tarvitada. Kuid tants oli Tooma Mariele tähtsam kui kõik oreli koraalid.

1902

VASTUKAJA

KOOLI ALMA

VÕSAKÜLA UUS KOOLMEISTER

SÕPRUS

KÄBE-KAAREL JA TEMA NOOR NAINE

KAKS PAARI JA ÜKSAINUS

ÄPARDUS

Vastukaja

Oli varane, sügav ja pakane talv. Juba enne jõulusid tuli paks lumi maha ja öösiti raksus külm hooneseintes ning aiateivastes. Puulõhkujate kirve ees kargasid pakud jääpurikatena halgudeks. Suuri ja väikseid linde suri külma ja nälja kätte. Nii mõnigi vares, kes korstnasuule sooja tulnud, langes pärast lendu tõustes koleda idatuule tõttu lahutatud tiivul maha: pakase piik oli ta rinnust läbi pistnud. Põldpüüd kaevasid omale lume sisse koopad ja lamasid seal külg külje vastu, isegi hunnikus üksteise peal, kus neid mõni murdja või kütt kergesti võis tabada. Hommikuti ronisid nad karjakaupa majade juurde, lootes sealt leida midagi söögipoolist. Jänesed tulid jumal teab kust soode ja rabade tagant kekerdades kõrgetele väljamägedele, sest sealsetelt oraspõldudelt oli tuul lume õhemaks puhunud.

Loomakaitsjad ja -armastajad avaldasid üleskutseid, manitsedes inimesi metslindude ja -loomade peale halastama. Kõige rohkem vastukaja leidsid need üleskutsed linna kivistel tänavail, kus peaaegu kellegi eest hoolitseda polnudki, välja arvatud mõni tui või varblane. Aga oli ka maal mõnes kohas ärksaid meeli, kõige enam ehk koolilaste seas, sest neile olid õpetajad seletanud, kui ilus ja hea on näiteks laululindude eest talvel külmaga hoolitseda, laulavad ja pesitsevad nemad ju kevadel enamasti ikka seal, kus nad talvel toitu leidsid. Kahjulikkude putukate hävitamisega tasuvat nad aga mitmekordselt talvel nende toitmisega kulutatud hoole ja vaeva.

Samasuguse ilusa õpetuse tõid ka Mäe talu Kusta ja

Arri koolist jõuluks koju tulles kaasa ning hakkasid omapead, teiste salaja teda teostama: raputasid toa taha, kust tuulekeer maa lumest puhtaks pühkinud, teri maha ja viisid pisut kaugemale põllule peoga ristikheina, sest viimasel paigal olid nad leidnud jänese jälgi, kuna aga lumest paljastatud maapinnal sagedasti väikseid linde näha oli. Toa taha panid nad aga nimetatud toidupoolise selleks, et siin lindudel ja loomadel, kes toitu tulid otsima, vähem segajaid oli kui toa ees. Peale oli taguväravate pragude vahelt ja mõnest august nii hea neid vahtida, kes sööma tulid. Ja kui Kusta ning Arri äkki toast ära kadusid, siis võis päris kindlasti öelda, et nad vanade taguväravate aukude ja pragude juures silmitsemas seisavad, kuni külm nad sealt tuppa tagasi peletab.

Põnevamaks küsimuseks oli neil: kas jänesed tulevad ristikheina kallale või mitte? Ning viimaks leides, et jänes tõepoolest juba söömas käinud, sattusid poisid ärevusse, mis öösiti nende unerahugi rikkus. Varemalt oli nende kõige suuremaks unistuseks, kuidas jõululaupäeva õhtul kiriku sõita — kelladega, pikad õled reel, aga nüüd mõtlesid nad ainult kojujäämise peale, mõtlesid, kuidas küll nõnda teha, et teised kõik jõululaupäeval kiriku sõidaksid, nemad aga koju jääksid, et soojad kimpsud-kompsud ümber panna ja rehealuse taguväravate ees vahti pidada jänest oodates. Millegipärast arvasid nad, et jänes peab jõululaupäeva õhtul tingimata tulema. Neil Mäe talus säriseb ahjus liha, lõhnavad verivorstid kerisel, ootavad sült ja saialeib sahvris, muidugi peab siis jänes tulema vähemalt ristikheinagi sööma.

Aga lugu läks pisut teisiti, kui poisid kavatsenud, sest kui avalikuks tuli, et ei Kusta ega Arri taha enam jõululaupäeva õhtul kiriku minna, siis oli üldine imestus suur ning isa küsis järelpärivalt:

«Mis nende poiste arusse nüüd läind, ikka tahavad ja räägivad, ma lasin vanamärale matiga kaerugi tuua, aga nüüd korraga — ei taha.»

«Eks va jänes ju,» seletas ema, «see käind ju toa taga ristikheina pepri söömas, tahavad kangesti seda valvata.»

Isa silmis välgatas midagi: talle ei meeldinud, et koolipoisid va jänesereo pärast kirikusse minemata tahavad jääda. Ometi ütles ta vähese mõtlemise järele:

«Tehku, mis tahvad, ei mina neid ajama hakka, ainult jumala muidu tõin vanamärale matiga kaeru.»

«Eks tal olnud siis ka jõululaupäev,» lausus ema.

«Aga siis mine too viimaks teistele ka, ega siis vanamäral üksi jõululaupäev ole,» arvas isa.

«Eks siis võikski neile pisut tuua,» lausus ema.

«Hans! Hans ae!» hüüdis isa eestuppa. «Kas keegi täna kiriku läheb või ei?»

«Mina oleks poistega läind,» vastas Hans, «aga kui need ei taha minna, siis polegi minejaid. Külm ninas kinni ka.»

«Mine siis too teistele hobustele ka aidast natukene, vanamära sai juba; igaühele kolm umbpeotäit ja viis peotäit peeneid aganaid, hästi läbi segada.»

Nõnda lõppes kirikuminek ja Kusta ning Arri võisid end kogu jõululaupäeva õhtu jänese valvamisele pühendada. Muu seas näis see lugu ka Hansu väga huvitavat. Ta võttis oma vana üheraudse eestlaetava püssiloksu varnast, hõõrus teda takutropiga, pani tubli laengu rohtu sisse ning haavlid nr. 0 peale. Ka tongi pani ta seatud paigale ja vajutas ta kukega maha, hoolimata sellest, et ema juba siis, kui ta alles takutroppi varda otsa keerutas, karistavalt ütles:

«Mis sa nüüd sellest rojust kallil jõuluõhtul nühid, ega sa temaga homme lähe vareseid laskma. Isa näeb viimati, saad jällegi võtta, on muidugi teine juba pool pahane, et poisid va jänese pärast kiriku ei tahtnud minna.»

Aga Hans ei vastanud emale sõnagi, nosis peaaegu käsikaudu vana püssiloksu kallal pimedas nurgas edasi, kuni ta tarviliku toimetuse teinud ja püssi ilusasti varna riputanud. Siis läks ta tasakesi rehealla poisse vaatama, kes tagaväravatel igaüks oma pilu ees seisid.

«Poisid!» hüüdis ta. «Kas jänes on seal?»

«Ei ole praegu,» vastas vaikne ärev sosin. «Käis teine kord, pidi sööma hakkama, aga keegi krõbistas ja tema kohe minema. Aga küll ta tuleb uuesti.»

«Kui ta tuleb, siis öelge mulle, mina tahan ka näha, kas on va soovalge või aruhall.»

Sellega lõppes salalik sosin ja Hans läks tuppa tagasi, kuna Arri ja Kusta ärevalt ootama jäid.

Parajasti hakkas ema toitu lauale panema, kui Arri tuppa lipsas ja saladuslikult hüüdis:

«Hans, tule nüüd!» mispeale ta ise kohe rehealla tagasi kargas, ilma et Hansu oleks ootama jäänud.

See kahmas varnast püssi ning tõttas vendadele pimedasse rehealla järele. Poistel polnud aimugi, et Hansul tuliriist kaasas, sellepärast oli nende ehmatus suur, kui nad pimedas äkki püssikuke naksumist kuulsid, millele peagi pauk järgnes. Silmapilguks segas suits vaatamist, siis aga hüüdis Hans:

«Maas, kurat! Kus ta mehe käest pääseb!» ja jooksis ühes püssiga tuppa, toast õue ning sealt toa taha, kuhu Kusta ja Arri talle samasuguse õhinaga järele ladusid, nii et uksed põmmusid ja raksusid.

«Oh teid meeletuid oma jooksmisega,» pahmitses ema hädaldavalt. «Sina, Hans, pole ka sugugi targem kui need teised, oled veel suurem tita.»

Aga jooksjad olid ammu enne läbi ukse õues, kui ema oma sõnad jõudis lõpetada; nõnda rääkis ta enam iseenesega kui jooksjatega, kes varsti mürinal tuppa tagasi tulid. Hansu käes solknes midagi halli, mille ta keset põrandat maha viskas.

«Siin on see pikk-kõrv,» ütles ta hooplevalt. «Päris letu.»

Kusta ja Arri olid ärevusest ja imestusest üsna keeletud.

«Oh seda hullu tegu küll,» lausus ema. «Isa loeb tagakambris ja sina veristad püssiloksuga loomi.»

Suure müra ja kisa peale tuli ka isa tagakambrist tuppa ning temaga ühes väikene Innu.

«Kust te selle kätte saite?» küsis isa jänest nähes.

«Näe, Hans ju . . . toa tagant va püssiloksuga . . .» lausus ema vabandavalt, kartes isa kurjust.

Aga isa ei saanudki kurjaks. Tema mõistis küll, et tõepoolest peaks ta kurjustama, olid ju poisid kirikumineku asemel jänest valvanud ja selle tapnud, aga millegipärast ei sobinud täna õhtul tema südames kurjus. Viimaks ütles ta ainult:

«Naha peaks kohe seljast ära võtma, soojalt on parem,» mille peale Hans vastas:

«Muidugi soojalt, pea's see minu käes käib.»

«Ma pidin just praegu vorstid keriselt lauale viima,» ütles ema.

«Kannata pisut, ma tõmban enne jänesel naha maha,» ütles Hans.

Ja ema jättiski verivorstid ja seapeki lauale viimata, kuni Hans oma nülgimistöö lõpetanud.

Seni kui Hans end töövalmis seadis, kükitasid Kusta ja Arri jänese juures.

«Nüüd on tal hea soe siin toas,» arvas Arri.

«Küllap tal homme on pajas veel soem,» vastas Hans särgikäiseid käärides.

Ka väikene Innu, see haiglane, kõhn, suure peaga poiss, otsaesisel sinised sooned, kükitas vendade juurde ja vahtis ainetisel pilgul, ilma et ta sõnagi oleks lausunud. Vahtis jänese tardunud, pooleldi suletud silmi, vahtis neid nõnda, nagu polekski jänesest muud midagi vahtida. Need silmad tuletasid talle meelde lammaste silmi surnud peades, mis sügisel korviga tuppa toodi keeva veega karvavõtmiseks ja pärast tulel kõrvetamiseks, nii et kogu maja ja tema ümbrus oli täis vänget kärsahaisu. Innu teadis, mis need tardunud, pooleldi suletud lambasilmad tähendavad, ja igakord, kui ta neid nägi, sai ta meeletu nukruse ja mingisuguse seletamatu õuduse kogu oma nääpsukesse kehasse, ning kunagi polnud ta osanud siis muud teha, kui aga nutta kas või krampideni. Samad krambid hakkasid ka täna tema keha vapustama, kui ta nägi, kuidas Hans tardunud silmega jänese jalgupidi varna tõmbas, ja üksipäinis, nagu teisi peljates, puges ta tagakambri pimedasse nurka sängi, ilma et keegi teda tähele oleks pannud, sest kõiki huvitas ainult Hansu tegevus. Alles tüki aja pärast, kui ema juba aurava peki ja verivorstid ühes lõhnava saialeiva ja väriseva süldiga lauale oli kannud, leiti Innu vajaka olevat. Kui ema ta viimaks sängist üles leidis, ei saanud ta kaua aega poisilt vastust, miks ta küll nii meeletult nutab. Alles pika vaigistamise ja meelitamise peale katkestas laps kangenenud suust ja kramplikult keelelt:

«Jänese . . . silmad . . . jänes . . . on . . . surnd . . .»

Nüüd mõistis ema. Aga oma pojukese trööstiks oli tal vähe öelda, sest jänes oli tõepoolest surnud. Ütles ainult, et laual verivorstid ootavad, mis ära jahtuvad, kui kohe sööma ei lähe; ütles, et surm öösel peatsis valvab, kui laps õhtul söömata magama jääb; ütles nii mõndagi muud, mis last sedavõrd rahustas, et ta jänese tardunud silmad unustas ja himu hakkas tundma maitsva verivorsti järele.

Pärast õhtusööki lamas Hans sooja müüri ääres heintel ja tema kõrval istusid Arri ning Kusta, sest jänesejaht oli nad üksteisele lähendanud.

«Homme hommikul tulevad ehk püüd,» ütles Kusta, «tunaeila käisid teised.»

«Kui tulevad, ütle aga mulle,» vastas Hans. «Peaks hästi külm olema, siis tulevad ennem,» lisas ta unerammestuses juurde.

«Kass, sinder, passis teisi,» ütles Kusta.

«Malakat talle,» ütles Hans; «või püüsid! Võtku väiksemaid.»

Aga silmapilk hiljem, kui Kusta ja Arri veel katsusid seda huvitavat kõneainet jätkata, vastas Hans neile juba südamliku norinaga.

Kooli Alma

Kooli Alma oli tõesti vagane ja mõistlik neiuke. Ta ei naernud peaaegu iialgi, ehk kui see kä sündis, siis oli see vaikselt, pool elavuseta, nagu oleks ta haiglane. Küla neidudega ei olnud tal miskisugust tutvust. Nooremalt oli temal ikka mõni peremehe tütar tuttav, aga aegamööda kadus see kõik, vist sellepärast, et ta «koolitatud» oli, nagu ta vanemad ütlesid. Vanemad olid need vanad «koolirahvas», keda nüüd veel vaevalt leida võib, ehk kui neid ka kusagil olemas on, siis ainult sellepärast, et inspektor nende kohta halastades ütleb: «Noh, mine nüüd aja teine koha pealt ära, tänini on ta oma igapäevast leiba teeninud, kuhu peab ta siis vanaduses minema.» Ja nõnda peab halli habemega vanamees ikka oma ammu armastatud koolikohta edasi. Küla rahvas on temaga rahul, iseäranis vanad inimesed. Koolmeister peab iga laupäeva õhtul palvetundi ja vanad eided ning taadid kuulavad aukartuses pealt. Vana koolmeister ei laula nii kärmesti, nagu seda noored teevad. Ta ei vaeva ka laste päid niipalju vene keelega nagu teises külas noor kooliõpetaja. Ajalehtedest loeb ta üksnes «Ristirahva Pühapäeva Lehte» — näha kohe, et ta eeskujulik vaga mees on, kelle juurde rõõm on last saata. Kooli emand — ja just nimelt «emand» ja ei mitte mamma ehk mõni muu nimi — peab ennast suure tüki taluperenaistest kõrgemaks. Ta oli kusagil mõisas siis toaneitsiks olnud, kui koolmeister teda kosis. Nagu ma eespool nimetasin, ei olnud kooli Almal mitte ainustki sõbrannat peretütarde hulgas, ja see ei ole ka ju nii ime. Mis sõprust võib siis temal küla tüdrukutega olla — ta räägib ju saksa keelt.

Kust ta seda on õppinud? Muidugi esiteks oma vanematelt ja pärast linnas, kus ta «koolitatud» sai ja kus ta ühe kaugelt sugulase, karmi vanaeide ülevaatuse all elas. Ei või ju noort tütarlast, kui tast mõistlik neiu peab saama, kes mehele õnneks ja vanematele rõõmuks pärast peab elama, üht silmapilkugi unustada ja silmast lasta, liiategi linna kohas. Vanemad kinnitasid alati, et poisslapsega saab veelgi toime, aga tütarlaps — ta on kui nõel, mis kotis ei seisa. Alma terve «koolitus» seisis aga selles, et ta paar aastat kusagil elementaarkoolis käis ja peale seda veel mõnda väikest asja õmblema ja heegeldama õppis. Nüüd sõitis ta koju ja hakkas vanemate rõõmuks elama. Külas teati kõneleda, kui pisikesed ja valged käed kooli Almal olla, missugune rõõsk, punaste palenukkidega nägu, missugune tore õlest kübar. Poisid tuletasid teda harva meelde, nagu aukartuses — nad ei pidanud endid tema väärilisekс.

Keegi üksik peremehe poeg oli aga siiski nii häbemata olnud ja ütelda julgenud, et tema võtaks kooli Alma hea meelega omale naiseks.

«Ära ikka ära, mis sina siis enesest õige arvad, et sa teda omale tahad? Ehk ei tea, mis tooga teed, tööd ta ei taha teha, muudkui istub kambris, käed süles. Aga kui kaua su koht siis niisugust jõuab üleval pidada, kes mitte midagi ei tee ja uhkesti tahab riidis käia,» noomisid teised.

«Eks see koht siis mu naist ikka toita jaksa,» vaidles perepoeg vastu, «aga mis tore mul pühapäeval kirikusse sõita: kübaraga naine kõrval. Ehk tulen õhtu töölt koju, mis tore on mul ta väikesi käsa ja päivitamata nägu vaadata.»

Nooremehe rääkimine jäi siiski paljaks unistamiseks, sest kosjanõuga ei julenud ta Almale mitte läheneda. Selle aja sees aga, kui külapoisid kooli Almast nii argselt ja harva juttu vestsid, sirgus ja kasvas see ikka täiemaks, paled muutusid punasemaks ja ümmargusemaks. Vanemad olid õnnelikud tema peale vaadates. Üks pisike mure aga puges tasahiljukesi nende rinda, nimelt: kuidas Almat mehele panna ehk kes ja mis seisusest saab tema tulevane eluseltsiline olema.

«Muidugi mõni hantvärk,» mõtles emand julgusega. Alma, ehk ta küll juba varsti üheksateistkümmend aastat vanaks sai, ei olnud aga vist mitte kordagi veel meheleminemise peale mõtelnud. Ehk mistarvis oma

noort pead niisuguste elumuredega vaevata, vanemad muretsesid ju muidugi kõige eest. Ja miks ei pidanud vanemad niisuguse mõistliku, vagase ja sõnakuuleliku lapse eest muretsema?

Kord kirikust koju tulles oli kooli emand väga rõõmsas tujus. Kui Alma teise tuppa oli läinud, hakkas ta oma mehele rõõmuga rääkima, et ta Alma jaoks tõesti kedagi on juba valmis vaadanud, kõige vähemalt midagi on tähele pannud.

«Täna, kui me Almaga hobuse juures seal apteegi ees seisime, tuli Uusna mõisa kärner Mühlbaum — tead ju seda keskealist nürihabemega meest, kelle käest ma kevadel porgandi, kapsa ja kaali seemneid tõin, — meie juurde, teretas mind, pärast ka Almat, ise nii naerul ja räägib: «See on vist teie tütar, läheb juba suuremaks kui ema ongi,» nojah, ja pärast hakkas juttu ajama, kõneleb siit ja sealt, küsib kõik järele, kuidas käsi käib, kas sa ka kirikus oled ja veel palju muud . . .»

Emand vaikis natukeseks, lükkas ukse kinni, kust tütar välja läinud, ja rääkis salaja õnnelise näoga edasi:

«Ühtepuhku vahtis teine vilks ja vilks ikka Alma peale ja püüdis temaga juttu teha, aga ega siis plika märka midagi rääkida, muudkui lööb silmad maha ja naeratab. Ta sai vist muidugi aru, et tütarlaps häbeneb, ega ta muidu nii naerul ta peale vaadanud. Ta tahtis sinuga ka vist kokku saada, aga asja tähtsuse pärast ei võinud sind oodata, arvas, et eks teine kord saa.»

«Sul ikka selle tütre mehelepanemisega nii kibe, ega seegi aeg eest ära kao, eks me jõua teda ikka ära anda, ega ta sul tüliks ole. Niisama palju sul last on, ja sellestki tahad juba kohe lahti saada,» rääkis koolmeister.

«Sa oled ka imelik, kas sa ei tea, mida varem, seda parem. Ehk mis asjast on tal puudus, et ta mehele ei või minna. Ise kardad veel alati, et sa koolmeistri ametist lahti saad, aga kui sul sel ajal veel Alma juures on, mis temast viletsakesest siis saab, kes teda siis enam tähele paneb. Kui kärner edaspidi ikka nii sõbralik ja lahke on, siis on tarvis asjad joonde sobida — mis käes, see käes. Olgu küll, et ta juba keskealine mees on, aga ta on mõistlik, poisike ei oska ka naist ju õieti võtta ega naisega elada. Mustapäevade tarvis on tal muidugi mõni sada kogutud; pealegi veel hea koht ja aus mõisateener. Mõisas on elu kuldne, kes aga mõistab seal

elada, eks ma tea, kuidas ma oma noorepõlve päevad mööda saatsin . . .» Emand oleks valmis olnud veel kaua, kaua juttu vestma, kui mitte Alma ei oleks tuppa tulnud. Ta märkas, et vanemad midagi salajast olid rääkinud, ja see oli esimene kord tema elus.

Kooli emanda arvamine läks tõesti täide. Uusna mõisa kärner sai nendega ikka tuttavamaks ja sõbralikumaks. Viimaks hakkasid nad ka vastastikku võõrusel käima. Asja sobiti mõlemilt poolt täie agarusega. Õige meeltmööda näis Almal kärneri pool võõrsil käimine olema. Siin oli tihtigi mõisa hantvärke koos, mängisid, tantsisid ja naljatasid. Alma tantsida ei osanud, aga ringmängu sees käis ta siiski väga hea meelega. Nagu aralt lasi ta siin esiteks meesterahvast oma pehmet kätt pihku võtta, kord-korralt harjus ta aga ära ja julges viimaks isegi nagu kõvemini meesterahva käest kinni hoida. Väga mõistlik ja meeldiv oli Almale üks kärneripoiss, umbes kakskümmend üks, kaks aastat vana. Alma mõtles alati temast räägitud sõnu mitu päeva kodu järele.

Kärner aga ei viivitanud oma ettepanekuga kaua, vaid avaldas peagi oma südame salajamat soovi. Vanemad tegid muidugi oma Almakesele selgeks, et aeg on endist elu jätta, kuna tal ka paremat meest kusagiltki loota ei ole. Mees omalt poolt lubas teda käte peal kanda ja kui isa tema eest muretseda, nii et ta elujärg sekssamaks jääb, mis tal praegu on, muudkui et ta mõisas palju toredamas majas saab elama. Pealegi tuletas meelde, et vanemad ju mitte kaugel ei ela ja et ta neid tihti näha saab, et nad edaspidi niisamati rõõmsalt saavad elama nagu ennegi. Kärner võttis tõesti südamest nõuks isalikult oma noore perenaise eest hoolt kanda.

Kihlamise päev jõudis kätte. Kooli emand oli täiesti õnnelik, mida tema ka tegelikult näitas. Ka koolmeister ei olnud kurb, kui ta ka suurt rõõmu ei avaldanud. Temale näis, nagu kurvastaks Alma, et juba nii ruttu peab vaba elu jätma ja kohused, tundmata kohused oma peale võtma. Ta püüdis sellest ka kord emale rääkida, see aga lõi käega:

«Mine aja nüüd tütarlapse kurvastust taga. Eks igaüks tee esiteks natuke nagu kibedat nägu, ja see on ka kombeliku neiu viis. Ma mälestan küll, mis näo ma siis tegin, kui sa mulle kosja tulid, aga nüüd on kõik ilusti; kas me pole hästi läbi saanud? Ma tunnistan nüüd veel

oma patud ülesse, ehk neid küll juba nii kaua varjanud olen. Sa ehk mälestad veel seda mustade vuntsidega mõisa puusepaselli, see oli seekord minu kallike. Vanemate käsul jätsin aga teda maha ja tulin sinule. Ma kirjutasin aga veel kaks korda temale, kui me juba abielus elasime. Tema muidugi ei vastanud sõnakestki minu lolluste peale ja ta tegi targasti.»

Emand hakkas heledasti naerma. Ka koolmeistri näost käis naerujoon üle.

«Ah sa kelm, ja nii kaua oled seda varjanud. Aga mis siis, kui Alma needsamad tükid läbi teeb?»

«Mine ikka, rumal, oma jutuga. Ta on ju nii vagane, mõistlik ja sõnakuulelik; pealegi, missugune mõistlik mees on Mühlbaum ja täie päevade sees. Kus on Alma niisuguse koha peal olnud nagu mina noores põlves. Tal ei ole aimugi nendest viguritest, mis mõni teine temavanune teeb. Ega ma siis ometi ilmaasjata teda nõnda pole kasvatanud: ma tahtsin tast head mehe naist saada ja ma loodan, et eesmärk pole kaugel,» seletas emand.

Koolmeister tundis teiselpoolel tõesti õiguse olema. Kihlused peeti ära, kusjuures Alma nukker ja kahvatu oli. Peale kihlamise leidis ema teda magamisetoas nutmast. Ta pühkis aga peagi pisarad ära ja tegi rõõmsa näo. Ema trööstis teda ja seletas talle ka mõndagi tulevase elu kohta, ja tütar oligi rõõmus nagu alati. Alma kuulis vist esimest korda elusse puutuvatest asjadest ema rääkima. See oli talle uudis.

Ka pulmad läksid mööda, ilma et Alma liiasti oleks kurvastanud. Enne laulatusele minemist olla ta emale kord nagu argselt ütelnud, et ta aednikule minna ei taha, aga see kadus kõik ema soovi all ja pisarad kuivasid peagi silmist.

Oma tulevase eluseltsilisega rääkis Alma pulmade aeg vähe. Kui aednik taga juttu tegi, siis lõi ta silmad häbenedes maha ja vastas lühidalt «ei» ehk «jah». See ei pannud sellest aga suurt midagi tähele.

«Küllap harjub, ei ole midagi,» arvas ta iseeneses, «ta on nii häbelik ja vagane.»

Kärneripoisiga ajas aga Alma väga hea meelega juttu. Talle oli juba sellestki, kui see «ilus poiss», nagu Alma omas mõttes tema kohta arvanud, naeratades tema peale vaatas. Ka tema naeratas ja see oli vist esimene tõsine noorepõlve naeratus tema huultel.

Üleüldse olid pulmad väga rõõmsad. Siin oli mõisa «handvärke», noori vallakoolmeistreid ja ka kõhukas mõisa opman oma paksu abikaasaga ja mopsis nägudega tütardega. Jutuajamine, naljatamine, mängimine ja tantsimine oli elav. Kõned käisid mitmesuguste asjade kohta. Seal olid niihästi mõisnikud kui ka talupojad päevakorral, mispeale aga opman kulmu kortsutas. Iseäranis elav oli keegi noor koolmeister «puhuma», kes jumal teab kus õppinud ja pärast koolmeistri eksami ära teinud oli. Ta puutus oma sõnadega venelasi, eestlasi, sakslasi, prantslasi ja jumal teab mis veel; rääkis uuest pöördest rahva-elus, põlgas vanameelsust, tegi mõne näpunäite õpetajate ja ajakirjanduse kohta; mõistis paljugi hukka, kiitis vähe. Mitmed vaidlesid vastu, nimetasid teda koolmeistrite teotuseks, teised aga leidsid paljugi tõtt nooremehe sõnades ja kaitsesid teda, kolmandad aga ei löönud kummagile poole, vaid kuulasid vait olles teiste lärmitsemist pealt. — — —

Paar kuud on Alma oma uues kodus ära elanud. Ta ei olegi väga kurb, ehk ta küll oma mehe vastu niisama sõnavaene on nagu pulmapäevalgi. Mees on aga siiski rõõmus, et ta teinepool nii rahulik on. Väga hea meelega käib Alma aias kärnerite tööd vaatamas, iseäranis kui vana kärner ise kodust ära on. Siin paksude õunapuude all ja toredate lillepeenarde vahel on ta nii õnnelik. Kärneripoiss Hans on ka rõõmus: noor perenaine on ta vastu lahke ja jutukas. Hans saab tihti vana kärneri käest sõnuda, et ta midagi sel ajal ei ole teinud, kui ta ise kodust ära käis, aga mis sest. Kõige süü ja halbtuse peale vaatamata on ometi ju keegi olemas, kes tema kohta kaastundlik on.

Aasta on mööda. Hans ei ole enam Uusnas kärneripoisiks. Teda saadeti kevadel minema. Vana kärner ei võinud teda pidada, mispärast — see jäi teistele saaduseks. Alma on pealtnäha vana moodi vaikne ja sõnavaene. Kui ta aga üksi jääb, siis paisuvad tal pisarad silmi. Mees on temale karmim kui enne, siiski rahul.

Ema käis Almat paar korda noomimas. See vastas talle vähe, enam nuttis ta.

«Ma mõistan nüüd selgesti, kuhu mind «pimesiku» viisil on toodud. Mu silmade eest on rätik langenud, aga see kõik on liig hilja; haud vabastab mind köidikutest, mis mulle teadmatult ümber seotud,» tähendas Alma ühel noomimisel emale ja hakkas ise nuuksuma.

«Ennäe mul titte, kes nutma hakkab. Ega sa ometi mõni külatüdruk ei ole, kes kasvatust ei ole näinud, ma olen sind ju ometi täieks inimeseks kasvatanud ja sa pead sellest kord ometi aru saama. Kuhu julged sa nüüd oma silmad panna? Kas sul häbi ei ole? Kuidas mees su eest isalikult muretseb ja sa ei ole seda väärtki . . .»

«Mul on juba isa, kes mu eest omal ajal on muretsenud, teist ei oleks mul vaja,» julges Alma veel kord tähendada — ja siis vaikis ta — kuni hauani. Südames pesitses tal aga tung kusagile kaugele eemale. Niisama õhkab võõralt maalt toodud lehkav lill meie vangistavate majaseinte vahel ja unistab palavast päikesest, lehvivast tuuleõhust ja, võib olla, ka toredast palmipuust, mis oma lehekrooni nii kõrgel taeva all hoiab ja aupaklikult lillede poole kummardab.

Võsaküla uus koolmeister

Pildike külaelust

Täna on Võsaküla koolimajas uue koolmeistri valimine. Aga mitte üksnes nimetatud küla lapsi ei pea tema koolitama, vaid siin on veel kaks teist küla lähikorras, kust lapsed ka siiasamasse koolimajasse käivad. See koht on selle poolest tuntud, et ükski kooliõpetaja siin üle kolme aasta ei püsi olema; enamiste lähevad nad aga juba teisel aastal siit minema.

Valikule on täna üksainus kandidaat ilmunud, nii et siin meestel midagi valida polegi; nad võivad ainult võtta või ilma jääda. Noor ametihimuline on nende endi ligidalt pärit, ühe turbalõikaja ja puusaagija poeg, kelle isa veel praegu oma venna maa peal metsa ääres saunas elab.

Uustalu Madis on teatud jõukas peremees. Tema koht on aga külast välja ehitatud ja mustab kaugel üle välja kasesalgu juures. Tal näib üksinda seal nagu igav olema. Koer haugub üksipäinis, suits tõuseb vagasel hommikul otsekohe taeva poole — ja jällegi üksinda; peretütar Anna laulab suvel — ning temagi laul lendab, nagu igavuse muljutustel, üksinda metsa poole, mis siit mitte kaugel ei ole ja kust talle vastukaja lahutatud kätel vastu tormab ning temaga ühes kaugele kuusikusse kaob. Siiski, mitte päris üksi ei ole Uustalu koht siin kasesalga juures. Paarsada sammu eemal, metsa ääres, kuhu vastukaja ühes peretütre Anna häälega suveõhtutel armastab kaduda, seisab väike saun. Siinsamas elab peremehe Madise vend Jaak oma eide Mariga. Nende poeg see ongi, keda Võsaküla koolimajas täna koolmeistriks valitakse...

Jaak mõtles juba siis, kui ta poeg Hans alles aastane oli, et ta temast ükskord koolmeistri tahab teha. Kust Jaak selle mõtte peale tuli, on teadmata. Võib olla, ehk andis selleks põhjust see, et ta ise vaevalt raamatust lugeda oskas ja kirjast peaaegu mitte midagi ei teadnud, aga võib ka olla, et selle juures alatine koolmeistrite vahetamine süüdi oli, kusjuures Jaak tähele pani, et kõik uued ametikandidaadid kusagilt kaugelt pärit olid, keda nende küla mehed pärastpoole tartlasteks ja mulkideks armastasid sõimata. Oli kudas see oli, aga nõu oli temal kindel: tema pojast peab koolmeister saama, kes temale auks ja oma küla rahvale kasuks pidi olema.

Oma eesmärgi kättesaamiseks hakkas ta juba aegsaste töötama: hoidis raha kokku, kus vähegi võis, ja ajas kõige vähemate kuludega läbi. Ta laskis esiteks poja vallakoolis käia; siit viis ta tema kihelkonnakooli, misjuures tal juba raskusi tuli kanda, sest et kirik versta 15 neilt eemal oli. Et ta igakord hobust ei tahtnud palgata, siis pidi ta mõnikord oma pojale leivakoti seljas järele viima. Ka kihelkonnakooli lõpetas poeg, kui ka mitte väga hiilgavalt, siiski ometi rahuloldavalt ära. Nüüd oli teda veel tarvis üheks talveks pedagoogikaklassi saata. Ka see sai täidetud, misjuures Jaagu ja Mari viimane mustapäevade tarvis kogutud rahakopikas ära kulus. Nad olid aga siiski rõõmsad, iseäranis Jaak — poeg on ju koolmeister; ta on see, mida ta nii mitu aastat on oodanud, mida oodates tal juba hallid karvad pähe on tekkinud.

Jaak oli uhke iseenese peale. Ehk miks ei oleks pidanud ta uhke olema? Saunamees — ja poeg — koolmeister. Peremehed, ostetud kohtade omanikud — ja nende pojad oskavad aga vaevalt sõnu kokku veerida.

Selle mõttega, et ta poeg just koolmeister peab olema, oli Jaak ka nõnda ära harjunud, et ta peaaegu mõistagi ei tahtnud, kudas tema poeg mõnda muud ametit pidada võikski. —

Nagu ma eespool juba tähendasin, oli valimisele ainult Uustalu sauna Jaagu poeg ilmunud. Sellepärast jäeti kõik sekeldused kõrvale ja talitaja abimees küsis lihtsalt meeste käest, kas nad teda omale koolmeistriks tahavad või mitte. Oli mõnitust kuulda, siiski võeti ta peaaegu ühel nõul vastu. Kuid palgaga tuli uus häda. Siin ei tahetud kuidagiviisi korda saada. Mehed pakku-

sid koolmeistrile kaugelt alt saja rubla palka. See ei tahtnud sellega leppida. Mehed ei andnud järele, koolmeistril oli võimata järele anda.

«Nüüd on hull väljas, kui me Uustalu sauna Jaagu pojale sada rubla talve pealt palka hakkame maksma,» rääkis Kuriste Toomas; «mis saksaks tema siis õige on läinud?»

«Ammuks ta jooksis alles palja jalu ja katkiste pükstega ning ajas sigu taga, ja nüüd — sada rubla palka! Ega me pea peale pole kukkunud,» rääkis keegi teiste selja taga, kuid tagasihoidlikult, nagu salaja.

«Võib ju uued valimised määrata... küllap leiame teisigi; ega me siis just sunnitud pole teda võtma,» ütles keegi meeste hulgast.

«Muidugi teada, see on kõige selgem,» kiitsid mitmed järele.

«Eks te olete küllalt kuulutanud ja valinud; enamiste iga aasta seesama joru, ja mis linna otsa te olete saanud?» küsis Uustalu Madis.

«Noh, eks sina näeks ikka seda, et sinu vennapoeg leiva otsa saaks,» vastasid mehed mitmelt poolt.

«Tema leiva pärast ei muretse mina mitte sugugi, sest kui ta mitte siin kohta ei saa, siis võib ta ju mõnes muus kohas saada, kui tast enesest aga meest on,» vastas Madis.

«Muidugi teada, mitte sellepärast ei tulnud mina siia, nagu poleks mul mujalt kusagilt kohta saada, ei, vaid sellepärast, et ma väga hästi tean, missuguses korras teie laste koolitamine siin on. Iga aasta uus koolmeister — mis võib siis sealt head tulla! Tahes ehk tahtmata — lapsed peavad rumalaks jääma ja on sunnitud leeriski terve kihelkonna hulgas enamiste alati kõige lollimad olema,» rääkis noor koolmeister vaimustusega.

«Ega siis sinagi neile tikuga midagi pähe ei pista,» vastas Lõugu vanamees.

«Seda pole ma ka mitte lubanud; aga ma loodan, et ma siin kauem saan paigal püsima kui võõrad ja selle läbi lapsi jõuan ligemalt tundma õppida, ja sel põhjusel arvan ma, et ma oma töötamisest ka paremaid tagajärgesid näha saan kui minu eelolijad.»

«Ohoo, see räägib kui kirikuõpetaja,» sõnas keegi tasakeste, mida aga koolmeister siiski ära kuulis, kuid tähele panemata jättis.

Nüüd segas ennast talitaja abimees jällegi meeste vaidlemiste hulka. Räägiti veel kaua, kuni viimaks otsusele jõuti — koolmeistrile kõigega kokku sada rubla palka anda.

«Üks ta puhas, minugi pärast,» rääkis ka Kuriste Toomas; «aga eks me näe, mis ta neile lastele õige kaela tõstab. On palk hea, siis peab ka töö tubli olema.»

Seda ei rääkinud ta mitte kõvaste, vaid oma kõrval istujale Mardi vanamehele omavahel.

Koolmeister jäi selle palgaga rahule, lootes, et küllap ehk teisel aastal juurde nurub. Kahjuks tundis ta aga oma küla mehi vist liig halvaste. Need mehed olid valmis ennem rahvale terve oma raha eest juua andma kui üht ainust rubla koolmeistrile palka juurde lisama.

*

Lumi on maas. Siiski mustavad alles mitmes kohas kõrged künkad ja kivinurgad, mis veel talvise vaiba valitsust omaks ei taha tunnistada. Ehk mistarvis nii ruttu, aega on ju magada küllalt: ka magamine tüütab ära, kui ka seda, nagu näha, nii heameelega soovitakse. Ja hea on vahel magada, puhata lootuste nurjaminemisest, puhata muredest, vaevast, puhata elust. Lugeja arvab ehk lihtsat magamist? Oh ei! Ma mõistan vaimlist magamist. Tuimalt ja külmalt vaatad mõni aeg teiste tegevust pealt, vaatad neid vingerdajaid möödalendavaid kujusid, vaatad nende võitusid ja langemist ning uueste ülestõusmist, aga kahjuks — näed ka nende igavest magamajäämist. Ja jälle virgub vaim. Kartes, et mitte igaveste magama ei jääks, kus uneingel nii hellaste kallistab, kartes, et teiste töötavast, rühkivast hulgast maha ei jääks, tõused sa jälle ning — edasi.

Võsaküla uus koolmeister polnud aga veel kordagi magama uinunud; tal polnud ka veel mitte midagi nurja läinud, mis teda natuke enese ümber vaatama oleks sundinud. Aga kudas võis tal midagi nurja minna, kui ta veel midagi polnud teinud? Ta tahtis alles teha; ta rind oli täis pakitsevat lootust tulevase tegevuse peale. Sealjuures arvas ta ise kaunis selgeste teadma, mis ta tahtis — tal olid oma väikesed ideaalid, täis nooruse jõudu, tungi ja elu. Õnnelik, kelle juures see nii on! Õnnetu aga see, kes juba karjas käies enda vana ja väsinud, küürus ja hallide juukstega tunneb olema,

nagu seda Sööt kusagil oma laulus ütleb. Parem oleks olnud, kui niisugune ilma poleks sündinudki.

Aga nagu ma ütlesin, oli uus koolmeister Hans Kanarpikk noor ja täis jõudu. Laste juures hakkas ta kõige jõuga, kõige nooruse palavuse õhinaga tööle. Paraku sai ta aga siin esimese mütsaku otsa ette. Isegi emakeeles oli suurem hulk nii nõrk, et vaevalt sõnu kokku veerida oskas. Aga mis pidi siin muudes asjus tehtama? Siiski ei heitnud koolmeister meelt ära. Vene keele õpetamises katsus ta häälitsemise-meetodit ja jättis tähed kus seda ja teist. Seal kõrval oli ka loomulik õpetamiseviis platsis. Need on ju asjad, mida targad mehed välja on mõtelnud, ja miks ei peaks siin siis häid tagajärgesid olema. Aga võta näpust! Lapsed, kes veerimise juures tähti tundma olid harjunud, ei saanud paljaist häältest mitte midagi märku. Ka loomulik õpetamiseviis ähvardas sarnaseid tagajärgesid anda, nagu seda üks vene naiskoolmeister kusagil saksa asunduses Samaara kubermangus leidis: lapsed hakkasid haukuma, määgima, ammuma ja jumal teab mis tegema, aga mitte vene keelt rääkima.

Aga mitte üksnes õpetamises polnud kitsik käes. Veel viletsam lugu oli kombluses. Niihästi poisid kui ka tüdrukud ei osanud keegi koolmeistrile «teie» ütelda, vaid ikka «sina». Küll seletas ta neile mitmel korral nende sõnade tähendust ja pruukimist, aga see ei aidanud mitte midagi, «sina» tuli ikka «sina» peale. Ja ka muidu oma sõnades ning ümberkäimises olid lapsed oma koolmeistri vastu imeülbed. Viimane ei saanud kudagimoodi aru, kust see tulema peaks. Ükskord jõudis ta ometi otsusele. Ta jättis Kuriste Karla järel istuma. Väikse videviku ajal tuli ema talle järele. Juba ta käigust oli näha, et tal südames midagi pakitseb.

«Tere õhtust! Kus minu poiss on?» küsis ta sisse astudes.

«Nagu näed, siin,» vastas koolmeister.

«Seda ma näen jah ja tulin vaatama, mis õigusega see poiss siin tühja kõhtu lastakse kannatada, muidugi teine nääpsukene.»

«Ta on häbemata, ei kuula ega karda kedagi ja selle trahviks istub ta järel!»

«Ei kuula ega karda... Keda peaks ta siis kartma ehk kuulama? Mind kuulab ja kardab ta alati ja muud pole tal tarviski. Karla, pane riided selga ja lähme koju,

ää kuula ühtigi, mis koolmeister räägib. Ta on vist sellepärast kinni, et ta «sina» ütleb ,— teised lapsed rääkisid. Mis sa siis enesest õige arvad, et kõik peavad sulle «teie» ütlema? Katsu mul saksa, ei tohi enam «sina» ka ütelda. Sina oled meie teenija, saad meie käest palga ja võid oma «teiega» vait olla... Karla, pane kuub selga ja tule koju, ära karda ühtigi! Saab näha, kes sind puutuda julgeb, kui mina siin olen!»

Poiss viivitas ikka veel kuue selgapanemisega.

«Kui sa oma poisi nüüd ära viid, siis ära teda enam siia too, enne kui koolivanem siin pole käinud; mina teda koolituppa ei lase,» rääkis koolmeister.

«Sina ei lase? Kus mul õige laskja on! Ise könitad siin valla toanurgas; ei tea, mis on sinul keelata või käskida! Las ma saadan homme hommiku vanamehe siia, küllap vaatame, kas lased või mitte.»

«Saada või sada vanameest, mina neid ei karda.»

«Ega meie nüüd sind ka ei karda. Nagu ega nüüd keegi tea, et sa Uustalu sauna Jaagu poeg oled, kes hiljuti alles palja reisi mööda külatänavat kelkas, — ja nüüd peaks teda mõni kartma!»

«Kuule, eit, talitse vähe oma suud, ehk muidu viskan su kõige pojaga tükkis uksest välja; mul pole tarvis su mõga kuulata,» rääkis koolmeister juba täis viha.

«Ise sa mõgad, aga mitte mina,» vastas eit ja tõmbas Karla enesega ühes uksest välja.

Nad läksid minema. Koolmeister käis kärsitult mööda koolituba edasi-tagasi. Viimaks jäi ta akna ette seisma, toetas parema käega vastu raamipuud ja vahtis tumedaks minevasse õue õhu sisse. Natukene maad eemal paistis küla, kuhu Kuriste perenaine oma Karlaga oli kadunud ja kust majaungastest suits pikkamisi taeva poole tõusis ning pärast külmas õhus aeg-ajalt laiale lagunes. Ka koolmeistri mõtted lagunesid pikkamisi laiale. Nad lendasid läbi laia ilmalaotuse kusagile kaugele, kaugele, tulid aga siiski viimaks jällegi koju tagasi. Vist oli neil vaev võõrsil viibida.

«Või nii!» sõnas koolmeister, kui juba küla ammugi pimeduse sisse oli kadunud. «Nii käidakse oma koolmeistriga ümber! Iga eit tuleb ja sõimab su oma pojukese pärast läbi ning — kus on koeral kohus?»

Teisel hommikul tuli Kuriste vanamees ise oma pojaga, nagu eit lubanud oli.

«Mu pojaga oli eila siin midagi ees olnud, ma'p tead-

nudki — olin kodust ära; õhtul eit rääkis. Tulin nüüd vaatama, mis siin viga on. Kas poiss ei taha sõna kuulata või?» rääkis ta pikkamisi peale teretamist.

«Poiss on nii vastane, et ma talle eila muidu luba ei andnud kooli tulla kui koolivanemaga ühes. Pealegi ässitab ema teda taga. Mis võib siis sel kombel lapsest välja tulla?»

«Ma kuulsin jah, et minu eit oli eila siin käinud... Ega tema ei kuula... Ta ütles täna hommiku isegi, et ta koolmeistriga rumalaste oli rääkinud, aga mis sa teed selle suuga, harjunud ära külanaistega lõugama, ei mõista teist talitseda. Ma tõin siiski poisi ikka täna jälle siia. Tulingi vara teisega, et külalapsi pealt kuulamas poleks, kui me oma asja räägime. Sa võta ikka see me jõmpsikas tagasi, mis me taga koduski tegema hakkame; küll eit ehk teeb oma asja ka heaks. Ega me siis selle tühja asja pärast ometi riidu lähe, vihaseks saa...»

«Mis seal nüüd vihaseks on saada, aga nõnda see ka ei lähe, kui vanemad ise oma lapsi koolmeistri vastu ülesse hakkavad ässitama, — mis võib see koolmeister nendega siis viimaks peale hakata. Vanemad peavad koolmeistrile igal pool abiks olema, ainult siis võib midagi head loota.»

«Eks ta ole küll, aga mis sa teed ära selle asjaga,» sõnas Toomas ja tõusis püsti. «Sa, Karla, jää nüüd siis siia, ma pean koju minema, tahtsime voori heinu metsast tuua. Jumalaga, koolmeister,» ütles ta ja sirutas oma käe viimase poole, mida see ka vastu võttis.

Nii siis jäi Karla jällegi siia, ilma et vanemate käest ühtainustki noomitusesõna oleks saanud.

Järgmisel hommikul tuli Kuriste poiss kõige enne kooli. Ühes tõi ta ühe kompsu ja pakkus seda koolmeistrile, öeldes, et ema saatnud.

«Anna see emale tagasi ja ütle, et koolmeister laseb lahkuse eest väga tänada,» ütles koolmeister ja ei võtnud toodud kingitust mitte vastu; ka ei vaadanud ta, mis seal sees oli. Poiss tõmbas mokad murssi. Kui ta õhtul koju läks ja terve saadetuse tagasi tõi, küsis Kuriste eit:

«Kas ei võtnud vastu?»

«Ei; ütles, et anna emale tagasi, mina seda ei taha,» vastas poiss. Nagu näha, unustas ta koolmeistri sõnad sootuks ära.

«Ennäe mul asja, ei võta vastu ka, kui midagi saadad. Ja mina teen taina just selge piima sisse; pane veel soodat peale, nii et ilusaste kerkiks; ja tema ei võta vastu. Saivadki teised ilusad, nii et lust vaadata; suu hakkab vett jooksma, kui vaatad teisi — peenikest suhkrut riputasin ka veel peale. Karla, tule nüüd siia, ma annan sinule, ega neid raisku või lasta minna.»

Ta võttis sügavast taldrikust peotäie kõrgekskiidetud kooke ja andis poisile.

«Ah sa vaenlasehing, teeb mulle häbi; minu koogid ei sünni vastu võtta! Oot, oot, küll ma räägin kõigile, — katsu, kas sulle veel keegi midagi saadab! Või tema peab ennast uhkeks. No, no, küllap näeme, kui kaugele su uhkus ulatab. On see Uustalu Jaak ise üks vänge vanamees, ja ei anna ka poeg mitte sugugi järele. Ehk mis peaksid nad üks kui teine iseenesest arvama? Tema koolmeister!... Katsu mul koolmeistrit! Küla laste karjane, aga mitte koolmeister.»

Nii mõnas eit veel kaua ja sõi kooke ühes oma hea Karlaga.

Sest saadik ei toonud lapsed enam mitte midagi koolmeistrile kingituseks. Eided käisid aga siiski tihti oma Atside, Atude, Juljuste, Mannide, Maalide ja Jukude pärast koolmeistri juures. Iga nädal oli koolitoas nääklemist. Juhtus, et koolmeister mõne plika ehk poisi lõunaajal ilma söömata jättis, siis oli õhtul ema silmapilk koolimajas; jättis ta mõne järele istuma, siis oli muidugi seesama tagajärg; oli aga tarvis mõni uus raamat, heft ehk krihvel osta, siis oli muidugi jälle häda: see koolmeister teha küla päris vaeseks kohe.

«Ühtepuhku pole muud kui osta ja osta, nagu ei tea, mis selle kõigega ära tehakse; teiste koolmeistrite ajal pole poolt nii suuri kulusid olnud.»

Kui ka koolmeistrile enesele iga kord kõike suu sisse ära ütelda ei juletud, siis seda rohkem kisuti tema vanemaid, iseäranis ema. Viimane ketras talvel külasse takku ja linu. Iga kord, kui talle keegi perenaine tööd tõi või kui ta ise külasse selle järele läks, pidi ta palju ära kuulama. Kõige hullem oli aga maksmisega, mis leivaga, kartulitega, tangudega, jahudega, lihaga ehk muu toidukraamiga toimetati.

«Ääh, ei tea, kas tahad meie leiba, oma ehk on parem,» sõnasid perenaised. Niisama rääkisid nad ka muude asjade juures. Sauna Mari oli aga loomuse poo-

lest vagane, kannatlik ja järelandlik ja ei öelnud iialgi mitte midagi vastu. Hoopis teine lugu oli aga vanamehega. See ei võinud ainustki pilkesõna ära kuulata, mispärast ta ka meestega tihti kõige kibedamasse sõnasõjasse sattus.

Koolmeistri ja külarahva vahel valitses kõige piinlikum olek. Peremehed ja perenaised ei tahtnud kudagiviisi sellega ära harjuda, sellest aru saada, kudas Uustalu sauna Jaagu poeg nende koolmeister võib olla.

«Ta pole koolmeistri moodigi,» rääkisid vanad eided. Lapsed olid muidugi sellessamas arvamises. Teised, endised koolmeistrid, kes kaugelt olid tulnud, olnud hoopis teist «vassongi» mehed. Aga see, praegune — noh, seda ei tunne sugugi ära, et ta koolmeister on: «Sauna-Jaagu poeg ja muud mitte midagi.»

«See sada rublå on küll nagu maha visatud, mis me talle maksame,» arvasid mõned.

Endisi koolmeistreid kutsuti alati külasse võõrsile ja pidudele, aga seda mitte keegi. Ainus koht, kus ta käis, oli vanemate saun ja Uustalu pere. Ühel pühapäevaõhtul juhtus ta Uustalul Lõugu peremehega kokku saama. See oli pärast külas rääkinud, et Uustalu sauna Hans ei olevatki ju nii totar, nagu räägitakse; tema arvates olevat tal õige hea nutt peas. Selle tagajärg oli see, et koolmeister paar nädalat hiljem Lõugule kutsuti.

«Lõugu vanamees tahab koolmeistrit omale väimeheks; pole ju kohta, kus ta oma tütrekarja paneks,» naerdi külas. Siin peab tähendama, et Lõugul kolm tütart oli: Anna, Eeva ja Luise, kõik juba täiskasvanud piigad. Miks nad mehele ei saanud, on teadmata. Mõned sõimasid neid laisaks, teised lohakaks, kolmandad ütlesid, et neil mitte midagi viga ei olla, ainult isa vaesuse pärast ei võtta neid keegi.

Koolmeister aga ei läinud tähendatud pühapäeval Lõugule. Vanamees Andres laskis poisil hobuse ette panna ja koolitoa juurde sõita, arvates, et koolmeister ehk sügava lume pärast tulla ei taha; kuid poiss leidis koolmeistri asemelt pikali, rätik ümber pea: koolmeistri pea valutas. Poiss sõitis tühjalt tagasi.

«Küll on aga vigurimees,» räägiti Lõugul, «eht vana Jaak ise! Tema pea valutab! Aga hommiku oli teine väljas uidanud.»

Külas aga naerdi Lõugu rahva pika nina üle.

«Arvasid koolmeistri na rumala olema, et laseb kohe ennast lõnga tõmmata, aga võta näpust! Kas said, va Lõugu vana? Ää mine oma kitsedega turule.» Ja mõnel pool hakati koolmeistrist nagu enam lugu pidama. Kuid see oli üürikeseks. Varsti aga räägiti igal pool:

«Küll on aga tõuk, ei tule, kui kutsutakse! Mis peaks ta enesest õige siis arvama?! No, no, küllap nüsime ta nina varsti lühemaks. Vana Jaak ise ka, nagu kõrvust teine tõstetud — sest ajast saadik, kui poeg koolmeister on.»

*

Niisuguses seisukorras läksid jõulud mööda. Külas ei oldud koolmeistriga rahul ja koolmeister ei olnud külarahvaga rahul. Lastest oli ta peaaegu juba tüdinenud. Tal näis siin niisugune vilets lugu olema, nagu ei saaks ta i-st ega a-st edasi. Vastumeelt töötas ta siiski ikka südilt edasi. Ühtlasi hakkas ta juba kevadet ootama. Pikkamisi tuli koolmeister aga külarahva kohta teisele arvamisele: ta tahtis nendega kudagiviisi läbikäimist alata. Järgmisel laupäevaõhtul oli nagu õnneks õige palju inimesi koolituppa palvele kogunud, ehk muidu suuremalt osalt küll ainult mõni harv eit ehk taat siin näha oli. Peale palvet pööras koolmeister enda rahva poole ja teatas, et kas noored inimesed mitte laulma ei tahaks õppida; kui neil selleks lusti oleks, siis võiks laulukoori asutada. Rääkimise juures sai tal omal nagu häbi, et tema peab neid nagu paluma. Ta lõi silmad maha ja punastas silmapilguks natukene äragi. Kõige vähemalt ta ise arvas pärastpoole seda. Poisid ja tüdrukud jäid kuulatama, vahtisid nagu imestades mõni aeg teineteise otsa ja jäid kaheldes seisatama: kas välja minna, et koolmeistrile pikka nina teha, või siia jääda. Suurem hulk läkski välja; kuid kaks, kolm neidu ja teist niipalju poisse jäi siiski koolituppa ootama. Olid teised kõik välja läinud, siis pööras koolmeister uueste tuppa jäänute poole.

«Küll on aga vähe! Mis me sellega peame tegema?» sõnas ta. Seisid natukene aega; ilma et kummaltki poolt sõnagi oleks lausutud.

«Me teeme siiski täna kohe hakatust, teinekord ehk jääb rohkem lauluhimulisi siia,» sõnas koolmeister.

Ta läks teisest toast viiulit tooma. Katsuti üht koraali kahe hääle peal ära õppida. See läks ka korda . . . Enne

kui lauljad koju hakkasid minema, küsis koolmeister järele, kust nad keegi on, sest peale Lõugu Eeva ja Jüri ei tundnud ta ühtegi. Nagu selgus, olid teised kõik sulased ja teenijad tüdrukud. Tähendab, perepojad ja -tütred tegid koolmeistrile pika nina.

«Kui te nädala sees kellegiga kokku saate, siis ütelge ka neile, et meil mõte on end laulmises harjutada; ehk on veel mõned, kes harjutustest osa võtta tahavad,» ütles koolmeister jumalaga jättes. Seda lubati.

Järgmisel laupäeval oli jälle üsna palju noori inimesi koolituppa kokku kogunud. Kuid peale palvet läksid jällegi enamiste kõik minema. Nagu näha, käisid nad end koolmeistrile otsekui kiuste näitamas. Siiski oli lauljate hulk poole suuremaks kasvanud. Kolmandal õhtul oli juba paar peretütart ja -poega juurde tulnud. Lõugu kolm neidu olid kõik siin.

«Noh, Lõugu omad on kui vana viis kopikat siin,» sõnasid neiud koolitoast välja minnes. Varsti olid aga need naerjadki lauljate hulgas. Näis, nagu lepiks külarahvas oma koolmeistriga täitsa ära.

Kuid uus häda tuli varsti kätte.

Paar nädalat enne lihavõttepühi tuli Uustalu sauna eit ühel õhtul koolitoa juurde. Ta näos paistis kärsitus. Ta tahtis pojale midagi nagu rääkida, kuid ei mõistnud kudagiviisi seda teha: ta nagu kartis poega.

«Ei saa ega saa rahu, küll annab aga kannatada! Ei nende lõuad väsi ka jahvatamast ära,» sõnas ta viimaks kärsitult, tõusis püsti ja kohendas suurt rätikut, ehk see küll sugugi kohendamist ei tarvitanud.

«Mis sul jälle viga on?» küsis Hans pool pahaselt, sest ta ei armastanud, kui ema talle millegi asja üle hädaldas.

«Mul pole viga midagi — sinul; terve küla teab rääkida. Vanamehe süda kodu täis, ei anna ööd ega päeva rahu, vannub selle päevagi ära, millal ta sind kooli on viinud.»

«Mis see siis on? Eks sa räägi.»

«Nagu sa ise ei teaks. Mina küll ei tea, ma räägin aga muidu teiste juttu. Säh, käivad iga laupäeva õhtul teised siin laulmas ja käid koju saatmas. Nüüd pole muud kui terve küla kisa täis. Sellest poleks veel midagi olema, aga vanamees kodus nagu meelest ära.» Eit rääkis seda kõik kaunis vagusalt ja pikkamisi, iseäranis viimased sõnad.

«Mis sellest siis on, et nad siin laulmas käivad? Mina ei leia selles mitte midagi halba.»

«Säh, ega minagi leia, ma olen vanamehele ka mitu korda seda ütelnud, aga kes seda kuulab... Nad ju tembeldavad sulle Lõugu Luiset, — sa tead ju seda küll. Mineval talvel, kui sa koolis käisid, rääkisid teda mõisakirjutajaga, noh, nüüd oled sina neil hambas... Jaak tahab, et sa neist enam mitte ainustki laulma ei võtaks; seda ta saatiski mind sulle ütlema.»

«Las nad tembeldada ja korrutada, niipalju kui nende süda kutsub; mis see minusse puutub! Mina tean ikka sellegipärast, kes ma olen ehk mis ma teen,» rääkis koolmeister korraga uhkelt, eneseteadliselt.

«Noo näh, sedasama ütleb vanamees ka, et kas sa ei tea, kes sa oled, et sa küla plikadega ümber tellerdad; nagu oleks ta sind selle tarvis koolitanud, sinu pärast vaeva näinud ja ennast kulutanud...»

Hans ei vastanud nende sõnade peale mitte midagi. Ema ja poeg seisid natukene aega vait olles teineteise ees. Ema oli jälle toolile istunud, kuna aga poeg norus peaga tema ees seisis ja oma vast alles mineval ööl tärganud mokahabet näppis.

«Sa tule ise õige millalgi sauna juurde ja räägi isaga, siis saab ehk ta süda rahu. Ta usub ju seda küla kõla nii sõna-sõnalt ja võtab seda kõik südamesse. Mina küll ei pane sellest mitte midagi tähele, — las nad korrutada! Katsu asja nüüd!»

Koolmeister lubas peatselt sauna juurde minna, mispeale ema koju läks.

Kui ema ära läks, vahtis Hans talle järele, kuni ta küla vahele ära kadus... Ilm oli selge ja ilus. Päike läks toredaste looja. Taevalaotusel ei virvendanud veel ainuski täht. Koolmeister keeras ukse lukku ja läks viskas enese asemele pikali. Ta mõtles midagi, — aga mis? Mine võta kinni! Õigem, ta muretses ja vaatas terve talve peale tagasi, mis varsti mööda minna ähvardas. Ja mis nägi ta seal? Viletsust ja vaeva. Kui ta sügisel kaubad ära oli teinud ja peale seda vanemate sauna juurde läks, olid nad kolmekesi kõik teises arvamises kui nad praegu ükski. Koolmeister mõistis külarahva rumalust ja tigedust hukka; Sauna-Jaak vandus neid maa pealt ära, kuid oli siinjuures poja kohta ka üsna halvas arvamises. Koolmeistri ja isa vahel tekitas see halbtust, et viimane koolmeistri-ameti kohta liig kõrges

arvamises oli. Ta kujutas oma poega koolmeistri-ametis kui mõnda siit küla rahvast jumal teab misläbi ära lahutatud olevust ette. Mis teda just nendest ära lahutas, selle kohta ei mõistnud ta selget vastust anda.

«Ta on ju koolmeister,» ütles ta iga kord, kui eesoleva küsimuse peale tarvis vastust oli anda. Ja selles sõnas — koolmeister — olid nagu kõik seletused koos. Ehk miks ei pidanud Jaak siis oma poja üle kõrges arvamises olema. Mõtle ometi: tänini tulid nende koolmeistrid alati kusagilt kaugelt ja nüüd korraga — tema poeg, kelle koolitamiseks ta oma viimased rahakopikad oli ära kulutanud. Ja miks ei pidanud nüüd viimaks vanamees otsani viha täis minema, kui külas Lõugu Luiset, seda alati naerjat, kui ka mõne jutu järele ilusat tüdrukut tema pojale — koolmeistrile — tembeldati ja sealjuures nii pilkavalt ja pool häbematult räägiti.

Juba järgmisel õhtul oli koolmeister vanemate sauna juures. Kui ta sinna läks, magas isa ahju peal. Ema ja poeg ei rääkinud peaaegu mitte midagi isekeskis. Ema ütles paljalt paar korda:

«Sa anna talle järele, muidu on asi sootuks hull, ja ära talle musta ega valget vastu lausu, pea suu kinni, — las ta rääkida mis tahes.»

Poeg ei vastanud selle peale mitte sõnagi. Siiski võis aru saada, et ta ema sõnade järele teha ei taha, mispärast ka ema oma sõnu mitu korda läbi rääkis. Eit läks viimaks kärsituks, nagu ei jõuaks ta ära oodata, millal vanamees üles tõuseb. Viimaks, kui ta paar korda nagu abi otsides ühest sauna nurgast teise oli käinud, astus ta mööda redelit ülesse ja ütles:

«Vanamees, vanamees ae, eks sa tõuse ülesse, külaline ootab.»

«Eks tal ole aega oodata,» vastas see pahaselt. Ta tõstis oma pea ülesse ja vaatas põrandale. Peale seda heitis ta jälle asemele pikali ja jäi vagaseks, nagu mõtleks ta järele, mis pojale ütelda.

«Mis jutud need külas on?» küsis ta viimaks ahju peale istukile tõustes.

«Küsi taga, mis jutud need on,» vastas poeg hooletult.

Ema seadis kärsitult oma rätikut peas ja parema käe sõrmed läksid nagu iseenesest suu juurde.

«Sinu käest ma just seda küsingi. Mis kokkujooksmine see on iga laupäeva õhtul, nagu midagi paremat poleks teha olema, kui külapoiste ja -plikadega

koos tõmmata. On see mõne koolmeistri amet? Kas ma selleks sind koolitasin, et sa nüüd oma tegudega mu südant hakkad sööma . . .» Vanamees ronis vommilt maha ja jäi poja ette, tungivalt tema silmi vahtides, seisma.

«Ma ei mõista, mis asi sind nii vihaseks teeb,» rääkis Hans.

«Häbemata lurjus! Terve küla on kõla täis ja tema ei tea veel.»

«Külas võivad nad ju rääkida, mis nad tahavad, mis sellest siis nii pahaks panna. Et nad Lõugu Luiset minule tembeldavad, selles ei leia mina veel midagi halba. Neil võib ju õigus olla — ta ongi ehk minu oma,» rääkis koolmeister julgelt ja kindlalt.

«Soo, soo, või nii! Ma ütlesin juba enne eidele, et kurat võtku seda päeva, millal ma sinu kihelkonnakooli viisin. Ma oleks võinud sind niisamati saha järel lasta käia nagu kõik meie küla peremeeste pojad; siis poleks ometi seda meelepaha olnud. «Pane ikka poeg kooli, et tast inimene saaks, kes ilmale kasuks ja omastele rõõmuks oleks» — säh, nüüd on ta sul käes!»

«Selge tõsi, parem oleks olnud, kui sa mind mitte koolmeistriks poleks koolitanud; mina seda ametit ikka kauemine ei pea; lõpeks aga seegi aasta otsa!»

«Hans, mis sa sedaviisi isale vastad, kas me vähe su pärast vaeva oleme näinud,» sõnas eit ja astus pojale paar sammu ligemale.

«Kui sina koolmeistri-ameti ära viskad, siis ära too oma jalga enam üle oma vanemate sauna ukse. Mine ja ela ja jookse ilmas ringi kui peata vasikas! Mina ei taha sust enam midagi teada. Põlga oma vanu vanemaid, kes sinu kasvatamise ja koolitamise juures halliks on läinud . . .»

«Ma ei ole teid ju iialgi põlanud,» vastas Hans; «siiski koolmeistriks ma enam teist aastat ei hakka ja loodan, et ma mitte nälga ei jää.»

Ema pani kaks kätt ühes põllega silmade ette: ta nuttis.

«Võid sõita, kuhu tahad, mina sind ei keela,» sõnas isa, pani kasuka selga ja läks uksest välja.

«Vaata nüüd, mis sa tegid,» rääkis ema poja ette astudes, kui vanamees välja oli läinud, «miks sa nii kangekaelne oled. Ühesugused mõlemad, vanamees kui sina, kumbki ei anna järele. Ehk asja ees, teist taga,

riidu, nagu poleks amet üks ta puhas, kus inimene tüki leiba teenib. Vanamees ei või mitte sõnagi kannatada, kui keegi sinust räägib. Inimesed räägivad sinu kohta juba sest saadik, kui sa koolis käisid, kõiksugu kiusujuttusid. Ma mäletan küll, kui Kuriste vanamees ütles: «Las koolitab, hobusevargaid vist veel vähe.» Sa ikka jää koolmeistriks edasi, tee isa tahtmist, muidu läheb asi sootuks hulluks; kannata ära, — las nad räägivad mis tahes. Mul oleks ka siis parem olema; muidu ei näe valget päevagi, alati üks mõnamine . . .»

«Ei, saagu mis tahes. Mis sinul sellest on, ega sina sealjuures süüdlane ole,» rääkis koolmeister üles tõustes.

«Kas sa juba ära tahad minna?» küsis ema nagu hirmul. «Eks sa oota, kuni isa koju tuleb, ütle talle paar head sõna; luba ta tahtmist teha, ta saab varsti jällegi heaks; ta tahab ainult, et sa ennast tema ees alandaksid.»

«Mis asja mul seal alandada on, küllap lepime muidugi ära, las ta mõtleb asja järele. Sa tule vahel millalgi koolitoa juurde; ma saan siis kuulda, kudas asjad on, mina siia küll niipea ei tule.»

«Ära nüüd mine nii ruttu ära; oota, ta ehk tuleb varsti,» rääkis ema paluvalt, kuna pisarad jällegi uueste üle koltunud palgete jooksma hakkasid.

Koolmeister, kes ukselingist juba parema käega kinni hoidis, jäi seisatama ja vaatas ema peale. Punetavad päikesekiired tungisid nagu uudishimuliselt väiksest neljaruudulisest saunaaknast sisse, mille paistusel ema poja silmade ees nagu vana ja haiglane näis olema. Hans jäi oma nutjat ema vaadates väheks ajaks mõttesse ja talle tuli midagi läinud elust meelde. Ta oli pahandust teinud; isa tahtis teda peksta, kuid ema võttis ta sülle ja kattis tema paljaid jalgu oma paljaste käevartega. Isa tuli vitsakimbuga. «Pane poiss põrandale!» käskis ta. Ema ei tee asjagi; katab teda veel paremine oma sülle. «Ah sa ei lase!» sõnas isa natukese aja pärast ja lõi vitsadega. Hoobid langesid ema käevarte peale. Punased triibud tunnistasid löökide kohti; ka verepiisad tulid mõnes kohas käevarte peal nähtavale. Tema — nüüdse koolmeistri — paljad jalad jäid aga peaaegu puutumata.

«Mis sa tühja nutad; kui muidu läbi ei saa, eks siis tule minu juurde,» sõnas Hans. Veel seisis ta natukene,

aega, vaatles ema, ja vaatles päikese mängitavaid punaseid kiiri, soovis head õhtut ning läks uksest õue. Ema jäi ahju nurga juurde seisma, ilma et ta pojale sõnagi oleks vastanud.

*

Lihavõttepühad on juba ammugi möödas. Kevadine ilu ehib loodust. Kõik hõiskab õnnel. Neiukeste lauluhääl tormab jällegi metsakaja kaisus sügavale metsa sisse ja vaikib seal, salasosinaks muutudes. Võsaküla koolmeister on oma koha pealt lahkunud, — lahkunud, ilma et ta oma vana isa, kelle juurest ta riieldes ükskord ära läks, oleks vaatama tulnud. See kuivab aga silmanähtavalt kokku, kõduneb ära. Poeg oli selleks liig kange, võib olla, ka tükati uhke, et ta veel oma isa sauna oleks tulnud. Peaasi oli aga see, et ta väga selgeste oma isa loomust tundis. Ta teadis kindlaste, et kui ta aasta otsa oma nägu vanematele ei näita ja siis korraga nende saunauksest sisse astub, vanamees talle kõik ilma sõna lausumata andeks annab, temaga ära lepib. Ja see oligi see peapõhjus, miks poeg siit nii lahkus. Nähtavaste ei eksinud Hans oma arvamises ka mitte. Kui Jaak kuulda sai, et poeg nõnda sõnalausumata, ka jumalaga jätmata, ära on läinud, jäi ta nagu mõttesse. Siiski ei teinud ta eidega pojast juttu: ta oli selleks liig kange. Aga ta ei armastanud ka eidega enam riielda, vist sellepärast, et see talle mitte musta ega valget vastu ei lausunud. Nii siis istus Jaak vait olles ja mõtles. Mitu korda paneb ta piibu tubakat täis, hakkab tuletikku otsima, unustab viimaks aga kõik ja jääb, piip suus, istuma ja vahib iseenese ette maha. Alles siis, kui eit ta käest küsib: «Mis sa nüüd na mõtled?» ärkab ta oma olekust ja paneb piibu peale tule. Peres käib ta harva; enam istub ta saunas ehk seisab metsa ääres, nagu uuriks ta loodust. Kui Jaak vahel ka söögilaua juures söömise ära unustab, hiilgavad Mari silmis pisarad; nad ei julge suuremalt osalt siiski mitte kortsuliste palgete peale välja tulla, vaid jäävad silmaaukudesse; sinna nad ka kuivavad, surevad.

Külas räägitakse Hansust vähem kui enne, kuid siiski ei vaiki üleüldine arvamine, et Lõugu Luise ikka tema jagu olla. Kindlat otsa aga ei tea keegi, ka ema mitte, ehk ta küll poega mitu korda vanamehe salaja koolitoa juures vaatamas käis.

Kord räägiti saunaeidele külas, et tema poeg kusagil vallakirjutaja juures abiks olla. Eit tuli koju ja rääkis seda vanamehele, kes pool otseti pingi peal istus ja tühja piipu suus hoidis. See tõstis korra pead, vaatas nagu iseäralise pilguga eide peale, kuid ei vastanud sõnagi. Natukese aja pärast läks ta välja — loodust uurima.

Umbes jakobipäeva ajal laskis pere Madis sauna Jaagu oma juurde kutsuda: ta tahta temale midagi rääkida. Jaak läks.

«Sa oled ka na vanaks jäänud,» ütles vend Jaagule, kui see ta ette astus. Saunataat ei vastanud mitte midagi, istus ainult ligema järi peale maha.

«Kas pojast oled kuulnud midagi, kus ta nüüd on?» küsis Madis. Jaak tõstis pea ülesse, vaatas natuke aega venna peale, võttis piibu suust ära, sülitas kõrvale ja ütles pool salaja: «Ei ma tea tast midagi.»

«Ma nägin teist, ta on monopolipoes viinamüüja,» rääkis Madis. Nagu oleks nõeltega pistetud, kargas Sauna-Jaak järi pealt ülesse ja jäi pärani silmil venna peale vahtima. Natukese aja pärast istus ta aga uueste maha, lõi käega ja sõnas: «Või viinamüüja . . . Küll . . . sest saab küll; nüüd võib koju minna.»

Vend vahtis arusaamata umbusaldusega Jaagu peale, kes veel enam näis kokku vajuma. Natukese aja pärast tõusis Jaak ülesse ja läks ilma sõna lausumata uksest tasahiljukesi välja. Madis ei keelanud teda.

Kui Jaak sauna juurde tuli, läks eit põrsasöögi pütiga kärmeste lauda poole. Vanamees läks ukse ette ja istus uksepaku peale maha. Eit tuli varsti tagasi.

«Tõuse ülesse, lase mind läbi, ma panen püti ära; õues kuivavad vitsad pealt lahti; tarvis kärmeste jälle väljale minna,» rääkis eit. Vanamees ei nõjatanudki.

«No noh, mis sul nüüd viga on?» päris eit.

«Viinamüüja . . .» sõnas vanamees vastuseks.

«Kes on viinamüüja?»

«Meie Hans, kes muud. Vaata, eit, mis me endi koolitamisest oleme saanud. Käisid ikka kevadel teist veel vaatamas, mõtlesid, ega ma tea . . . Ääh, ma sain küll aru, aga ei teinud asjagi. Noh, nüüd on käes see aitüma, mida ma lootsin.»

Eit ei öelnud sõnagi. Alles natukese aja pärast lausus ta pool hirmunult, sealjuures vagaselt:

«Näe hullu! Ei ma seda küll poleks uskunud. Ta ise ei joo ju mitte tilkagi.»

«Kool teeb inimesest kõik.»

Veel seisid eit ja taat vait olles teineteise ees. Eit ohkas korra veel südame põhjast, siis sõnas ta:

«Jah, eks ta ole, mis sa teed nende noortega . . . Ma lähen nüüd jälle väljale, sa jääd koju. Kui sa süüa tahad, leivakannikas on kummulipandud püti all, et hiired kallale ei saa; pütt on ka paksu piima täis, — võta sealt; silgud on kausis . . .» Veel vaatas ta kord vanamehe peale, siis läks ta kärmeste minema.

Vanamees istus veel kaua aega uksepaku peal. Päike silitas teda oma palavate kiirtega, kuna kerge tuuleõhk tema hallikate juukstega rõõmulikult mängis, üksikuid salkusid silmade ette ajades. Mets kohises salalikult sauna taga. Paar väikest lindu katsusid oma laulu, kuid väsinult . . .

Tuimalt, ilma värvita veeres suvi mööda. Saunarahvas ei pannud teda nagu tähelegi. Sügise oma pikkade pimedate öödega, pikaliste vihmasadudega ja lõõtsuvate tuultega ei jõudnud eite ja taati teise meeleolu sisse tõugata. Ainult siis, kui tuul juba tormiks muutus, saunatagune mets kohutavalt kohises, kuna mõned kuused aga kõige juurtega maa küljest lahti said kistud ja maha paisatud, misjuures mitmed vähemad oma elu kaotasid, alles siis, kui sauna uksed tuule raputamisel juba lõgisema hakkasid, tõstis Jaak oma rinnale vajunud pea ergalt ülesse ja vaatas ukse poole, nagu ootaks ta kedagi tulema. Kahjuks jäid ta ootused aga iga kord asjatuks. Nii tuli talv kätte, nii ähvardasid jõulud ligineda.

Võsakülas tänavu korralikku koolmeistrit ei olnud. Koolmeistri aset täitis endine koolmeister, kes juba mitu aastat ametist lahti oli. Ta elas paar versta maad koolimajast eemal oma väikeses majakeses, mille ta ühe peremehe maa peale oli ehitanud. Külameeste tahtmise järele võttis ta kolmekümne rubla eest jällegi laste õpetamise oma kätte ja tegi seda hoolega, A-B-sid pika vitsaga õpetades. Külarahvas oli temaga endist viisi rahul: tema õpetusega sai ju nii odavaste läbi.

See aga huvitas Sauna-Jaaku niisama vähe nagu kõik teised asjad: temale oli terve elu tähtsus nagu kadunud. Tähelpanemata veeresid jõulud oma sepi-

kuga ja auravate vorstidega mööda, tähelpanemata raksusid ka peale nääripäeva külmad: vanamees oli tuim kõige vastu, ehk küll eit tihti oma võidunud, riideta kasuka hõlmasid hoolsamine vahelite seadis kui muil kordadel. Ka näärikuu naeratav päike ei avaldanud Jaagu kohta paremat mõju.

Niisamuti vähe rõõmustatakse Uustalul. Ühes valju talve valitsusega näib ka Madise tervis, terve tema peremehelik valitsus murtud olema: ta on raskeste haige. Kust haigus tulnud, mine aja seda nüüd vana inimese juures taga. Sauna-Jaak aga ei pane sellest tähelegi, et vend haige on. Ka pole ta veel kordagi teda vaatamas käinud. Kui eit perest tuleb ja venna haiguse üle talle räägib, sõnab ta:

«Sureb viimaks ära teine. Mis temal viga peaks elada olema: rikas talu käes, tütar on ka juba mehel. Kui mujal õigust pole, mis see surmgi siin enam kuulab, — võtab, kust saab.»

Paari päeva pärast laskis Madis venna peresse kutsuda.

«Mis ta siis tahab?» sõnas Jaak, kui ta saunauksest välja kolis. Kui ta venna juurde tuli, ütles see:

«Ei sa lähe enam ka mitte kuhugi, seisad nagu karu oma pesas. Ma ootasin, ehk tuled mindki vaatama, aga ei kedagi, muudkui lasksin kutsuda. Minu asi on õige halb. Kas ma just täna-homme ära lähen, jumal seda teab, aga pikka pidu küll ei ole. Ma tahtsin sinuga just Hansu pärast rääkida. Ega sa temast midagi ei tea, ei tahagi teada?»

Nende sõnade juures läigitas Jaagu silmis nagu kirglik helk ja ta istus aseme ees oleva tooli peale. Ta ei vastanud venna sõnade peale mitte midagi, lõi ainult tummalt käega.

Madis vaatas natukene aega oma venda, kogus jõudu ja rääkis edasi:

«Nagu isegi tead, on Anna juba mehel ja puudust pole tal leivast ega leiva kõrvasest; sellepärast võtsin ma nõuks kohta Hansule jätta . . .» Viimaste sõnade juures tõstis Jaak silmad ülesse ja jäi pärani silmil haige peale vahtima.

«Hansule?» sõnas ta ilma rõhuta.

«Hansule jah, ma pean teda tubliks poisiks. Eit on mul vana; või siis tema ikka kohta hakkab pidama, ehk kellele? Ta võib parem ju vagaselt oma viimased päevad

lõpetada . . .» Rääkija vaikis natukene aega; ta kogus nagu mõtteid. Siis rääkis ta edasi:

«Sa oled ikka nagu poja peale vihane. Mis sa tühja nii selle koolmeistri-ametiga kallistad. Ise oled vana, pea juba sul halliks läinud ja see on kõik peaaegu ühe aasta jooksul sündinud. Anname noortele järele; kauaks meie vanakeste jõudu ikka on, varsti on eluküünal kustunud. Minu päevad on loetud . . . ehk mis sina omastki õige arvad. Anna pojale järele, lepi enne minu surma ära; mu südagi oleks rahulisem olema . . .»

Haige seisatas. Jaak tegi liigutusi: tõstis pead, kehitas õlgasid, otsis nagu midagi taskust, vaatas ühele ja teisele poole. Viimaks sõnas ta pead kõngutades:

«Lepi ära . . . mis seal leppida on?» Viimaste sõnade juures vaatas ta tõsiselt ja kurvalt haige peale, kuna ta nägu aga nagu nooremaks oli muutunud. «Ma oleksin ammugi juba seda teinud, aga kudas? . . . Ta ei näita ju nägugi enam sest ajast saadik, kui ma teda viimati saunas sõnusin . . . Ehk mis noortel vanadega asja? Ma ootan teda ammugi saunas, ei julge kusagile ära minna, et ehk aga tuleb selle vahe peal — ei kedagi . . . Mina siis, vana inimene, pean minema teda taga otsima . . . Ootan, ootan, küllap kõdunen nõndagi, — tehku eit mis tahes . . .» Viimased laused rääkis vanamees kärsitult, tükeldades, kuna ta silmad vesiseks kiskusid, hiilgama hakkasid.

«Me poiss võib ju hobusega talle järele minna ja täna õhtuks on ta veel siin . . . ei tea, kuniks minu elu . . .»

Jaak tõusis toolilt ülesse; ta nägu avaldas kõige sügavamat rõõmu, ka elu. Ta tahtis nagu midagi ütelda, aga jäi siiski vait.

Varsti sõitis hobune Uustalult välja — Sauna-Hansu koju tooma. Jaak läks perest palju kärmemalt, ka sirgemalt koju, kui ta sinna tulnud oli. Eitki vaatas nagu umbusaldusega ta peale, kui ta saunauksest sisse astus.

«Kas surnud või?» küsis ta kartlikult.

«Kessee? Hans või?» vastas vanamees küsimisega.

«Näh, peretaat ikka.»

«Aah, ei ole; saatis teine meie Hansu järele, tahab koha temale anda.»

«Ää haugu! Mis eest ta temale annab?»

Nad rääkisid veel kaua oma Hansust ja ootasid pikisilmi, millal ta oma jala üle kõrge uksepaku tuppa pistab. Aga terve valge aja ootasid nad asjata. Eit äigas luuaga prügid toapõrandal kokku ja kohendas muid asju. Vanamees püüdis ka nagu midagi teha, siiski ei puutunud talle mitte midagi kätte. Iga vähem kui krõbin äratas nende tähelpanemist. Kuni pimedani vahtisid vanakesed tihti läbi akna teeraja peale, mis peresse viis, et kas ei näe kedagi tulema, aga ei ühtigi. Pimedas pidid nad sellega leppima, mis nad kuulsid. Umbes kella üheksa ajal hakkas pere koer haukuma.

«Vist tulevad,» sõnas eit kuulatades.

Arvata veerand tunni aja pärast oli sauna ees sammusid kuulda. Ukselink lõgises, uks kriunus ja sisse astus Hans. Aga mõni arvab ehk, et nad nüüd oma vana vaenu seletama, teineteise käest andeks paluma, leppima hakkasid, et nüüd käepigistused, kaela langemised, kallistamised, suudlemised algasid. Oh ei! Mitte sõnagi ei räägitud vanast asjast, nagu poleks nende vahel mitte midagi olnud. Hans astus vanakeste ette ja andis neile kätt; ema seisis kesk põrandat püsti, isa istus aseme ääre peal.

«Näe, kui suureks ja paksuks teine läinud,» rääkis ema ja pühkis silmi.

«Isa na vanaks jäänud; juuksedki juba hallid,» sõnas poeg. Selle peale ei vastanud vanad inimesed kumbki mitte midagi.

«Kas praegu alles siia jõudsite?» küsis isa, ehk ta küll nagu midagi muud tahtis öelda.

«Praegu jah; pikk tee sõita,» vastas Hans.

«Ega külm olnud?» päris ema.

Ta sai eitava vastuse. Alles natukese aja pärast hakkas jutt poja ja vanemate vahel nagu ladusamine minema. Varsti tuldi perest järele: neid kõiki kolme kutsuti peresse. Veel täna õhtul tehti testament ära: Hans sai Uustalu koha pärijaks.

Viie päeva pärast olid Uustalul matused: vana Madis kanti igavesesse puhkamisepaika. Enne kui puusärk välja viidi, luges Võsaküla endine koolmeister — nüüdne monopoli viinamüüja — oma lellele siin talus veel viimast korda. Pärast pani ta raamatu kinni ja hakkas peast rääkima. Ta rääkis kaunis kaua, rääkis vaimustusega. Enamiste kõik nutsid. Üksnes Sauna-Jaak vahtis pärani silmil oma poja peale ja ta silmad

jäid kuivaks. Kui kõne lõpetatud ja laul lauldud oli ning surnu välja viidi, sõnas ta:

«Jaa, imelik küll, miks poleks võinud ta koolmeister olla . . .» Seda ütles ta aga pomisedes enese ette.

«Ta on nagu teiseks meheks läinud sest ajast saadik, kui me teda viimati nägime,» rääkisid külamehed.

Ka Lõugu Luise oli matusel. Kahtlusega vaadati tema ja Hansu peale. Jaak vaatas ka Luiset; tema meelest polnudki ta nii väga edev.

* * *

Lumi on ammu läinud. Lihavõtted on jällegi mööda, nelipühid käes. Praegu on kõige ilusam aeg. Loodus on imelises ehtes. Kõige enam näivad aga tema iludust Hans ja Lõugu Luise tundma: nad peavad oma pulmi. Külarahva kiuste on jutud ammugi vaikinud, ära lennanud ühes tuule ja tormidega ja lumetuiskudega.

Kasesalu Uustalu juures on pehmeis, värsketes lehtedes. Päike on loojas. Ilm on soe. Kased lehkavad meelitavalt. Sellest on ka pulmalised aru saanud: nad on enamiste kõik siin. Laul ja hõiskamine kostab kõikide suust.

Sauna eit ja vanamees on üliõnnelikud; nad on nagu palju nooremaks läinud. Noorepaarile karjutakse «hurraa». Selle peale peab peigmees külameestele kõne. Muu seas ütleb ta neile:

«Nagu näete, pole ma enam koolmeister, pole ka Sauna-Hans, vaid Uustalu peremees. Nüüd sooviks ma aga heameelega, et tulevased Võsaküla koolmeistrid enam monopolipoodidesse viina müüma ei läheks, vaid kauem meie külasse paigale jääksid . . .»

«Hõissaa!» karjutakse mitmelt poolt, mis kõnelejat vaikima sunnib. Ta istub oma, teiste jutu järele edeva Luise seltsi maha ja on õnnelik.

«Eks tast saa ikka tubli perenaine küll,» räägib Sauna-Mari oma vanamehele, oma poja teisepoole peale tähendades.

«Jah, või see Hans siis enam koolmeister on,» sõnab vanamees vastu.

Ja nad on õnnelised, et nad oma poja koolmeistriks on koolitanud, õnnelised nagu loodus, õnnelised nagu pulmarahvas, kelle hõiskamine veel kaua kaasikust kostis, pärast metsakaja kaissu tormas ja siis sauna taha sügavale metsa sisse põgenes.

Sõprus

Ma istusin Tartus Barclay platsil pingi peal, paksu lehtise puu all. Silmade ees seisis mul kaubahoov, natuke ligemal voorimehed oma seisuplatsil. Rahvas käis pool väsinult ja roidunult üle platsi ja uulitsat mööda: ilm oli imepalav, õhk raske, lämmatav; hingata oli raske. Mitte vähematki tuuleõhku ei olnud tunda. Ka päike vaatas nagu väsinult. Tema palge ees hiilgasid rõõmu pärast voorimeeste ja ekspresside lakitud mütsid, vankrirataste vitsad, jalgrataste peened ja haljad kodarad, silmi virvendama pannes, ka noorte herrade saapad; iseäranis lustikalt aga veel neiude mustad topsidega kingad, mis oma musta läikega ilusa värvide kokkukõla sünnitasid nende piimavalgete nägudega, mida mitmel roosad õhetavad paled kaunistasid.

Arusaamata kiirusega tõusis must pilv ülesse, kattis päikese, lõpetas tema piinava palavuse, kuna aga õhk veel raskemaks muutus. Tolm, mida voorimeeste sõit või inimeste käimine ülesse äratas, langes pikkamisi, väsinult sinnasamasse. Imelik vaikus kippus võitu võtma. Ka vankrimürin kostis tumedalt, mõjuta, nagu kostaks ta kusagilt paksu tõrre alt. Esimene tuuleõhk sabistas puulehti mu pea kohal, libises sealt maha liiva peale, lõi selle sees paari keeru ja tormas uulitsale, kus ta voorimeeste hobustele prügi silma saputas; vankrite juurde näis ta aga juba ära surema: ta oli roidunud nagu kõik loodus. Inimesed hakkasid kärmemine ja kärsitumalt uulitsal käima, misjuures nad tihti musta pilvelasu peale vaatasid, kust salalik, peaaegu hirmutav kohin kuuldus. Uus tuulehoog pani puud kahisema, keerutas liiva ülesse, tormas voorimeestest mööda, misjuures need keerleva tolmu ja liiva pärast sunnitud olid silmi kinni pigistama, sealt lähemasse uulitsasse ja Emajõe poole, mitte enam väsinult, roidunult, vaid tantsides, mängides, rõõmsalt. Selle kannul käis kolmas hoog, silmapilk neljas ja — juba kohises Toomemägi hoiatades tervele linnale. Tolm keerles suitsuna mööda uulitsaid ja sundis igaühte oma silmi ja suud kinni hoidma. Inimeste käimine läks kord-korralt kärsitumaks. Meesterahvad olid sunnitud oma kaabusid, naisterahvad oma kübaraid kinni hoidma. Mitmegi õrnakese lokid olid sootuks sassi aetud.

Esimest korda sähvis välk ja tasane müristamine hakkas varsti ülevalt pea kohalt peale ning lagunes, esiteks kõvenedes, pärast vaikides, mööda pilvelasu laiale. Esimesed vihmatibad langesid maa peale. Tuulekeerud möllasid vihaselt. Välk kordus, müristamine tema kannul. Vihm läks tugevamaks, tihedamaks. Inimesed kihutasid mürinal voorimeeste peal, üks ühele, teine teisele poole, koju vihma varju. Voorimeeste ja ekspresside mütsid ei hiilanud enam, läikivaid saapaid ja kingi polnud nähagi. Käis esimene kõva raksak ja vihma tuli mis padinal maha; ka rahet oli hulgas.

Sääsed sumisesid nagu mesilasepere mee ümber: nad otsisid siinsamas puu all vihma varju, kus minagi. Nad näisid mind imeliselt armastama. Mõned istusid mulle õla, jalgade, käte peale, teised aga ka silmanäo, kaela ja kõrvade peale. Kõik laulsid ühte ja sedasama: «Vend, vend, anna verd!» See laul polnud mitte mõrtsukalaul, vaid pehme, armas, meelitav hüüd. Ma tegin ka ühele seda headmeelt ja lasksin ta oma käe peal enda täis imeda. Peale selle tõusis ta turtsakalt ja uhkelt lendu ja ma kuulsin teda selgelt: «Vana känd!» hüüdma.

Senini olin ma üksinda. Nüüd aga ilmusid minu juurde uulitsa pealt kolm meest, kes, nagu ma aru sain, ka sellesama puu all vihma varju lootsid leida. Nad olid juba läbimärjad. Ehk palju siis niisugustele auväärt linnakodanikkudele tarvis on, et läbimärjaks saada! Kõik kolm käisid pool otseti, kord ühele, sealtsamast aga juba teisele poole vaarudes.

Nad istusid minu kõrvale pingi peale. Toredad mehed! Riided päris algupäralised. Muidugi teiste silmis algupäralised, nende eneste meelest aga päris harilikud. Ehk näod! Eht kitse jäljed. Silmad punased, üles pundunud, vesised, väiklased, pealuu sees, imetumedad,

keerlevad väsinult, roidunult, nagu loodus enne müristamise-vihma. Kahjuks pean ma tunnistama, et ainult ühel neist kaks tervet silma oli; teisel oli täieste üks silm, paarimees oli sisse vajunud, kuna aga krimpsus laug aeg-ajalt natukene liikus; kolmandal olid mõlemad silmad lahti, kuid teisel neist oli kae peal ja valgendas pool kohutavalt, välkuvalt.

Tervete silmadega mees oli umbes 40 aastat vana, paraja tugeva kehaga, kõrgete õlgadega, suure peaga, laia näoga; nägu oli kortsus, kuivetanud, päikesest ära kõrvetatud, pruun, eluta. Peas oli mehel vana, aukline laiade äärtega mustjaspruun kaabu, mis näoga väga kokku sündis; kaabu ääre alt paistsid kaunis pikad sasis juuksed välja. Kuub oli katkine, auke täis, ehk küll viimaste kõrval päris terve; särk oli must, võidunud, higine, värvine ja pagan teab millene; püksid läikisid eestpoolt nagu päris seemisnahk, takka aga ei teinud ta oma peremehele mitte suurt au — parem, kui kuue saba natukene pikem oleks olnud. Jalas olid tal vanad kamassid, üks kontsaga, teine ilma; ilma kontsata kamass oli muidu palju tublim ja ei lasknud varbaid mitte mingi hinna eest vihmasaju peale vaadata, kuna kontsaga kamass oma elanikkudele selleks kaunis suure vabaduse andis.

Täieste ühe silmaga oli umbes 30 aastane, lühikese kasvuga, paras tugev mees. Nägu oli, niisama kui esimeselgi, pruuniks põlenud, ainult natukene priskem. Üks silm näis kahe eest töötama: kärsitult jooksis ta pealuu sees kilavalt ümber. Pahema pale peal oli tal kaunis suur arm; ka paar hammast oli sealtpoolt küljest ära. Peas oli tal ilma sirmita mütsilott, aukline, luitunud; voodrinärud tolgendasid tal ääre alt välja. Juuksed olid harvad, nagu näha, pehmed, ja kui ta peasügamise ajal mütsi peast ära võttis, siis nägin ma oma imestuseks, et mehe pealagi täieste paljas oli. Vuntsid olid kaunis pikad, katkenud ja rippusid üle suu allapoole; lõuga kattis kaunis pikk, poolharv habemetüügas. Kuue asemel oli tal sametikraega topitud talvepalitu seljas; puuvillad vahtisid mitmest kohast irvitades, parastades või osatades — kes sellest aru saab — oma peremehe peale. Jalas olid tal kellegi ametmehe püksid, mida punased triibud külgede peal tunnistasid. Ühes jalas oli tal vene saapa, teises tikusaapa tera; tore paar: üks terava ninaga kui nirk, teine lai kui kärnkonn, ja siiski

lepivad nad nii hästi kokku, muidugi oma auväärt peremehe meeleheaks.

Kolmas juurdetulija oli umbes 22 aastat vana, pika, saleda kasvuga, peenikese luuga, kõhetu kehaga. Silmad — õigem silm — vesihallid, kilajad, siiski juba tumedaks tõmmanud, nagu väsinud, elust tüdinenud, kirg, helk välja imetud. Ta paled on koledaste sisse vajunud, veergude asemel sügavad augud; valge, kahvatu, kõrbenud, kurnatud palenahk on mõlemilt poolt kuni hammasteni kokku litsutud; suu vajub aeg-ajalt lahti, nagu ei jõuaks peremees oma alumist lõuga enam kanda, teda pealmise ligi hoida. Ta huuled on kaunis pikad, kahvatud, värvita; alumine nendest on pikem, kahekorra keeranud, ripakil, peremees ei tee temaga nagu asjagi. Terve nägu on kurb, aga õigem eluta, lootuseta paremuse ja ka pahemuse peale; kõik on üks ta puhas. Pea on imeväike, kokku litsutud; juuksed valged kui pleegitud kangas. Peas on tal loomatohtri-instituudi õpilase vana mütsinäru, mille sametivõrust vaevalt veel aru võib saada; selgemalt räägivad tema olemusest valged ringid äärt mööda. Seljas on tal suvepalitu, mille alt toredaste määritud eht valge vest välja kiirgab, nagu tahaks ta ütelda: «Vaat, kus mina juba olen!» Ka krae on tal kaelas, muidugi teada niisugune, nagu «niisugused» mehed ainult kannavad — eht algupäraline ja annab selget pilti peremehe kokkuhoidmisest, kes pesu sellepärast pesta ei lase, et see siis kulub; teiseks on tarvis veel selle eest pesunaisele mõni kopik maksta. Püksid — täitsa nooreherra suvipüksid: valkjad, õhukesed, võivad aga mitmestki kohast veel aukudest tuultki peremehe ihu ligi lasta, mis palava päevaga kuidagimoodi laiduväärt ei ole. Jalas kollased kingad, milledel küll värv pealt sootumaks ära on kulunud. Kui aga keegi ei usu, et nad kollased kingad on, õigem, et kollased kingad on olnud, siis võib ta oma auväärt nina natuke enam maaterale suruda ja ta peab tunnistama, et ma õigust olen ütelnud. Paelu kingade pealt kokkutõmbamiseks noorherra ei kanna — sünnitab üleliigset palavust; ka sukad on muidugi selsamal põhjusel jalast ära jäetud.

Vastuvaidlemata tore seltskond! Ja mulle, igapäevasele inimesele, oli see au osaks saanud, niisuguste algupäraliste meestega, ilmas uute eluradade loojatega, ühe puu all ning ka veel ühe pingi peal istuda, kuna vihma

tugevaste maha pladises, kuna välk vahetpidamata sähvis ja müristamine aega viitmata tema kannul raksatas, põrises, põmises.

Sääsed laulsid ikka vanamoodi: «Vend, vend, anna verd!» Ka uute seltsiliste kõrvade ääres nähti neid sellesama palvega keerlema, asjata ei vehkinud need ju oma kondiliste, pruunide ja muskliliste kätega.

«Võtaks neid õelaid ka, ei anna rahu, kas tee mis tahes; parem on vihma käes liguneda kui nende söödikute käes,» rääkis pooleteise silmaga mees.

«Viimased jätised on nad küll; läheks kõik teised maha tappa. Ehk mistarvis on niisugused ilma loodud? Kellel neid tarvis on?» lisas ühe silmaga mees juurde.

«Aga mis te arvate, kas nad, sindrid, jõuaksid meid kolme ära süüa, kui neid õige palju oleks ja kui meil näituseks käed ja jalad kinni seotud oleksid ja meie nõnda kusagil nende närude söödaks oleksime? Mina arvan — jõuaksid küll. Hakkaksid teised esiteks tasahiljukesi ninast ja silmadest peale ja läheksid sealt oma tööga edasi. Käiksid teised, igavesed sunnikud, esiteks mööda nägu, pikkamisi, kõdistades, otsiksid head kohta vereimemiseks; pärast hakkaks üks peale — puurib ja puurib; siis teine, kolmas, neljas, hulgana, igal pool, mees mehe kõrvas — ja kõik puuriksid, kõik imeksid . . .»

«Ei tühjad tee mitte midagi, olgu neid must tuhat ehk sinine triljon,» lausus kahe silmaga.

«Ääh, kui nad parajaste imevad, nägu kobaras neid täis, mees mehe kõrval seisavad, kui siis äiga üks kord millegagi — pole muud kui paljas sodi jääb järele,» rääkis pooleteise silmaga.

«Mis sa siis neist ka tapad; nemad üksi veel on, kes meid meeles peavad ja — armastavad. Öösel kui päeval on nad meie juures; õhtul magama uinudes, hommikul ülesse tõustes — alati vinguvad nad meie kõrva ääres. Ja kui nad mitte alati mu kõrva ääres ei piriseks, mul ei tuleks mitte nii hästi uni peale,» seletas tervete silmadega mees.

«Eks ta laulgu, mädandi kere, ja pirisegu — mis ta sest verest siis imeb; justkui mul oleks teda na palju olema,» rääkis pooleteise silmaga.

«Mis kahju sul sest verest siis on? Mis sa temaga tegema hakkad? Ise sa ju ometi teda ei joo; las saavad ometi needki viletsad sest kasu,» rääkis noormees.

«On aga kasu küll — toida vereimejaid oma verega,» pomises pooleteise silmaga.

«Ühe verd nad peavad ikka imema — kui mitte sinul, siis mõnel teisel. Või arvad sa ennast paremaks? On sinu veri kallim kui teisel?» rääkis noormees.

«Kas paberit on, tõmmame suitsud näkku; küllap nad siis eemale hoiavad,» rääkis tervete silmadega.

«Sul on tubakat?» imestasid teised.

«Muidugi on, andke aga paberit,» vastas see ja tõmbas mahorkapaki taskust välja.

«Hõissa! Elame kui vürstid! Tubakat küll, ka paberist pole puudu,» rääkis pooleteise silmaga, saksa ajalehe nummert taskust välja võttes.

«Va mahorka! Ei taha raiska, pole kellegi herra suits. Pealegi paksu ajalehepaberi sisse keerata, see võtab rinnust varsti kõrisema,» rääkis noormees põlastusega.

«Ei tea, mis pagan sa neist veel hoiad, kui nad muidugi juba küll kõõrutavad, justkui kari kanu rinnus,» rääkis kahe silmaga.

«Ei mul kõõruta, paljalt kähin ja susin kostab hingamise ajal. Ääh, meie eluajaks saab neist lõõtsadest küll — teistel neid ju tarvis ei ole,» seletas pooleteise silmaga ja pani «plotski» hambasse.

«Sa ei teegi siis omale?» küsisid nad nooremehe käest.

«Ei,» vastas see lühidalt.

«Kas tikku on kellegil?» küsis kahe silmaga.

Kõik hakkasid taskutes koblama. Kahjuks oli neil väga vähe niisuguseid taskusid, milledel põhi all oli.

«Minu taskud on kõik liig sügavad, mitte ühelegi ei ulata käsi põhja,» rääkis pooleteise silmaga. Teised ei pannud seda nagu tähelegi — otsisid hoolega edasi.

Natukese aja otsimise järele tõusis pooleteise silmaga pingilt ülesse, astus minu ette ja küsis tuld. Mul ei olnud. Mis teha? Mis muud, kui mehed topivad «plotskid» tasku tagasi.

«Näru ka, kikajon hakkab vihma läbi laskma,» ütles noormees ülesse vaadates, kust harva jämedad vihmatilgad maha langesid.

«Teeb rohu märjaks; kuhu tulevaks ööks minna?» muretses kahe silmaga.

«Eks ta natuke ikka halba tee, aga saab läbi, — ega me suhkrust pole,» rääkis pooleteise silmaga. «Mineval

ööl oli mul tore löök. Paremat ei või inimesel olla kui head sõbrad . . .»

«Nagu sääsed,» ütles noormees.

«Olgu ka sääsed, kui nad aga sõbrad on.»

«Kus sa mineval ööl olid?» küsis kahe silmaga.

«Kus ma olin . . . trahteris. Söö ja joo niipalju kui tahad, aja vahel neiukestega juttu — ehk nad mind küll ammugi ära on tüüdanud. Ka üks vereimeja sugu.»

«Pole laita, sääskedest käivad nad ammugi ette. Nii ilusaste aga laulda ei oska ja lähevad üleannetuks, sääsed on aga mõistlikud, peenetundelised, peavad piiri,» rääkis noormees ja püüdis naeratada, aga ei jaksanud.

«Küllap needki üdisöödikud piiri peavad, — ära aga ise üle piiri mine. Ära anna sõrme kuradi kätte, — kisub silmapilk keha järele,» õpetas kahe silmaga.

«Tehku ihuga mis tahes, jätku aga hing rahule. Kui koivi ei jaksa hästi enam järele vedada, eks siis otsi selle vastu rohtu — võib mõneks ajaks siit ilmast ära reisida. Emajões on vett küll, soe ka. Või on Tähtvere pargi ja metsa puud ilma oksteta? Parajat kohta võib Toomemäelgi leida — enam jumalate ligi; las Taara lööb keha ümber kepsu ja Vanemuine plõnnitab kannelt,» rääkis noormees.

«Poleks maksnud ilma sündidagi, kui nii ruttu tahad kolid kotti ajada ja plehku pista. Ela ometi niigi kaua kui meie. Ise oled koolis käinud, vanemad on vaeva näinud; näita nüüd ka, et sust mees on saanud: ela, kriiska, joo, maitse elu, näita, et koolitatud oled. Vanematel ometi hea meel oma toredast pojast.» Viimased sõnad kostsid kibepilkavalt; ka rääkija nägu kiskus end mõnest kohast krimpsu; vist tähendas see naeru.

«Ma ei saa aru, mis asi sind teise ilma meelitab? Loodad sa seal paremat? Ha, ha, ha, ha! Ma arvan — jah; looda aga, pojuke! Siin kantakse sind käte peal, seal oodatakse sind juba ammugi punaseks aetud harkidega. Mine ja kõrveta oma nahka niipalju kui tahad. Mina aga arvan paremaks siin ümber hulkuda, tolgendada, liiatigi kus hulk häid sõpru on,» rääkis pooleteise silmaga.

«Sul kipitab ikka see eilane öö südame peal. Eks sa siis lase tulla, mis sa siis veel palumist ja mangumist ootad,» rääkis kahe silmaga.

Noormees aga toetas oma lõua kahe käe peale, millede küünarnukkidega ta põlvede peale toetas. Nägu,

terve vaade ei avaldanud mitte midagi targemat kui seniajani.

Puu oksad olid vihma märguse all maha vajunud, otsetі, tilkes. Aga nad ei olnud lootuseta, nad ei tahtnud nõnda jääda. Läheb vihm üle, paistab päikene neid paitades, lehvib kerge tuuleõhk — ja nad kergitavad naeratades, täis lõbusat elulootust, oma latvu.

«Mis sa sealt paraku vennike aeg jutustad? — aga eks või korraks keelt laksutada, mis me siis ikka teeme; vihm jääb juba vähemaks . . . Ma olin Allee uulitsas ühes trahteris, kus ma harilikult ikka käin; istun seal, pean aru, mõtlen kurat, kui halb on, kui mitte kopikatki taskus ei ole; panti pole ka mitte midagi panna. Kurk, kõri — kuivavad hirmsaste, rinnus põletised, kõhus näpistused — muudkui kannata. Palitunäru ju keegi ei taha . . .» Viimaste sõnade juures lõi ta hõlmad eest lahti ja vaatas oma auväärt rüüd seestpoolt küljest . . . «Muudkui palavus on kallal, nahk seljas järjeste märg, särginadi mädaneb ära — ihu peale ei jää mitte midagi järele. Kisuksin vati alt ära, aga, võib olla, seisab talveni, siis läheb tarvis, on heagi veel . . .» Nende sõnadega tõmbas ta paar toppi puuvillu välja, vaatas ja katkus neid natukene aega asjatundja näoga näppude vahel ja viskas nad siis maha.

«Noh, ei tea, kellel su palitunäru tarvis on; mis sa tühja mõgad, nagu vana eit! Neil endil, ma arvan, on niisamasugused,» porises kahe silmaga.

«Silmapilk . . . oled ikka üks viripill . . . Nojah, istun nõnda seal pingi peal; mõtlen, pean aru, mis teha . . . Mitte midagi pole teha, vahi läbi viie ja vilista. Soolikad krooksuvad sees. Sellest poleks veel suurt lugu olema, kui aga natukenegi seda va kõrihöövelt võiks saada. Neelud käivad üks «kuuks» ja «kuuks» . . . Sel silmapilgul tuleb üks täitsamees sinna sisse: särgirinnad lahti, kuub niisamati, müts kuklas, vanad kalossid siniste sokkidega jalas.

Ai tui tude rulla,
Hans kutsuse pulma.
Minul polnud aega minna, —
minu eit oli haige . . .

lällutab ta laua äärde istudes.

«Mis «Isa-meiet» sina seal nurgas loed, kõveras nagu kirp koera seljas sügisese vihmase ilmaga? Kas eliting

kõhus? Kuiv konn kurgus? Ha, ha, ha, ha, viletsakene! Tühja kah! Täna tõmmame nõnda, et põrand laenetab, kas mine suplema... Kuus õlut siia, hei, kõrtsipapa! Konnad, nad arvavad, et meie meestel raha pole! Ostan kõik teid ülesse, saadan Pärnu linalaadale.» Varsti käivad pudelikorgid plaks ja plaks pealt ära. Mul lõi kurgus kõditama. Ehk annab mulle ka. «Mis pagan sa seal nurgas köönitad! Haudud mune või oled kinni naelutatud? Silmapilk siia; sõber tunneb sõpra, koer koera. Soe nahk joob, külm vastab... Üks sorokovka ka, kärmeste — ega meil aega ole, palvet lugema me enne ei hakka,» räägib ta minule. Mina kobin nurgast välja, laua juurde, sõbra seltsi. Pagan teab, kust ta seda raha oli võtnud, muidugi kusagilt üle löönud, aga mis see minusse puutub, muudkui pinni, poiss! Võttis teine veel heeringast, leiba, vorsti — ühe sõnaga: pulmad, pidupäev; joo kas mütsata ja püksata, ja enne polnud ma teda iialgi näinud. Imelik, aga tubli mees. Niisuguseid tuleb harva ette, annab peerutulega otsida... Noh, joome, sööme...»

«Ära aga liig palju valeta,» rääkis kahe silmaga vahele. «Ma tean sind küll, oled luiskamise peale eht meister!»

«Mine ikka, kes mulle vale eest maksab, kõik, mis ütlen, on tõsi kui tõrre põhjas vesi, selge hõbe ja kuld... Kusmaale ma jäin oma jutuotsaga? Ajasite käest segamine... Ah jah! Sööme, joome, ajame juttu; tema sõimab mind, vannub, neab mind maa pealt ära, miks mul raha ei ole; ma ei tee asjagi — sõima pealegi, anna aga juua. Kõhust juba krooksumine kadunud, kuiv konn kurgus surnud, asjad kõige paremas korras.

«Kus Maali on?» küsib ta korraga trahtersnikult. «Miks teda täna näha ei ole? On väljas hulkumas? Ennäe tüdruku-lipakat! Ütle, et ta siia tuleb, ma ootan. Kui ta ei tule, hoidku oma nahk!»

Puhvetsnik läheb tahatuppa. Varsti on Maali meie juures. Teretavad. — Minu peale vahib ta viltu silmaga. Vahi aga peale, pole sul suurt lootust — mõtlen ma. Istub laua äärde, joob, sööb; harjunud, kurjad vaimud, ei jää naljalt täis ka, — paled aga hakkavad helendama, punetama, ise aga naerab; silmad kiirgavad, pilluvad sädemeid. Oi sa kiisupoeg, kudas küüntega lugu on!? Kas silmi lõhki kisud ka? Ha, ha, ha, ha! Need on meistrid iga asja peale; ei või esiteks uskudagi... Me

istusime laua taga kaua, lihtsalt niikaua, kui meid välja aeti ja uksed kinni pandi. Nemad mögavad, räägivad teineteisele suu sisse, sosistavad, naeravad, lagistavad, ka musutavad; mina, vana inimene, vaatan pealt, suu jookseb vett, ha, ha, ha, ha, ha... Õigust öelda, ma oleksin ta, näru, sabapidi läbi akna välja visanud. Mis tühjast joota ja sööta, löö lõhki kui konn teine...»

«Jah, sinu söötmisest ja jootmisest on vist kasu, sitikas, kärnkonn...» ümises noormees ja pööras oma ühe silma rääkija poole.

«Ääh, mis sina nüüd, tattnina, ka omast ninast sihukese koha peale topid; sa pista ta vöö vahele ehk keera suu lukku, pane võti vanamoori seeliku tasku. Sul on hea meel, et sa nende pärast varsti nööri kaela võid tõmmata; kõik ei arva sedasi. Kui igamees annaks ennast sinu viisil tühjaks imeda, siis oleksid kõigil alumised lõuad ripakil ja jalad kanged...»

«Saab küll; tohoo kördipada, mis sa aga ei ole! Üks podinal tuleb aga, justkui herneid külvab,» sõitles teda kahe silmaga.

«Mis siis? Kes tema mokka kergitas? Ennäe koerakutsikakest!»

«Ära pläma na palju! Päris tatratangu veski,» ütles noormees.

«Lase siis ka teist rääkida; me oleme ju mehed... Nüüd on jällegi kõik mokas; mine võta veel ots kinni... Läksime välja, aga kuhu minna? Läksime ja istusime aia äärde maha: tema keskel, Maali ja mina teine teise ääre peal. Maali tahtis keskele istuda, aga mitte ei lasknud. Tubli mees, siiski narr, lambapea, — kardab mind...»

«Võib olla, et tal selleks asja oli? Ega sa na suur Püha-Jüri kutsikas polegi, kui sa pealsekaudu näitad. Vaga siga on ikka koti sõber,» rääkis kahe silmaga vahele.

«Sa oled niisamasugune heake! Las ma ometi räägin... Istume seal nõndamoodi, ajame juttu. Siiski, enam nohisesin ma oma ninasse ja vahtisin omaette maha. Mööda maad ronib suur sitikas, tuhnib ühes ja teises kohas. Teised lendavad üks viu ja vou meie nina alt ja pea kohalt mööda; tema aga töötab, trügib, rühmeldab. Lollike, ei tea, kes sind sellepärast rohkem tähele paneb, sulle rohkem selle eest mõistab? Ehk mis sa sellepärast enam oled ehk kuhu sa sellega jõuad? Arvad, et saad ehk sitika nimest lahti? Ha, ha, ha, siti-

kas sa oled, sitikaks sa jääd ja sitika surma sa ka sured . . . Mina ei tea, kui kaua me seal istusime. Ma olin magama jäänud, gorodovoi tuupis mind jalaga tõugates maast ülesse. Ümisen, vannun, sõiman, mõtlen, mis pagan see ometi on. Hea sõber ostis: mis on teistel seilega asja? Aga kas kurivaim jätab rahu! Või olin ma kellegi ees? Olin kellegil tee peal risuks? Tegin ma lärmi? Rikkusin ma linnarahu? Eht sead on nad! Uhkustab, et tema võib minu üle käskida. Ehk peaks siis veel käega puutuma, ei, jalaga tongib, nagu oleksin ma mõni orikas.»

«Arvad sa ennast paremaks? Siis eksid sa õige tub liste,» rääkis noormees.

«Sina, põrsas, pea oma leivalops kinni ja ära õrise . . Mis teha? Mõtlen natukene aega. Mis muud kui tõuse ülesse, ega ta enne inimest rahule ei jäta. Tõusen istukile, ajan aia najal püsti . . . Pea segane, ei saa silmi lahti, jalad kui vedrud all . . . — «Katsu mul ohelikuotsa, vedelvorsti, ei saa jalale! Tarvis sind paariks aastaks soldatiks anda, küll su seal kõvaks ja sitkeks pinnitakse,» räägib gorodovoi. Nagu ei tea kellel ta tarkust tarvis — löö sealsamas teise lõuad lõhki . . . Viimaks saan siiski püsti, lasen aiast lahti, hakkan minema, üks ta puhas kuhu. Näen, Maali ja tema nurga ääres ootavad mind. Lähen nende juurde. «Lähme linna jalutama,» räägib tema. «Lähme,» vastan mina. Maali hoiab tema ligi, justkui oleks tal, ligundil, külm olema. Hakkame minema: nemad kahekesi ees, mina üksi takka järele, pea norus, silmad kirjud peas; kõik on nagu udune, soe, sompus; linn on vaikne, sammud kostavad kolisedes majade vahel. Ehk nemad minu ees: tema suur, pikk, jäme, astub pikad sammud, Maali jälle lühike, pisike, peenike, astub tihti, kärmeste, justkui tikib, salalikult, nagu väike kiisu. Nõnda läheme mööda uulitsat; mina vaatan aeg-ajalt nende peale — nemad ei tee minuga asjagi. Ehk mis on neil minuga tegemist? Mina tean isegi, kes ma olen. Tema võtab uulitsalt lahtise kivi, tahab tasku panna: katsub üht kuuetaskut — pole põhja all, pistab käe teise — seesama lugu. Paneb püksitaskusse — seal on ta tüliks. Käib nõnda natukene aega, võtab taskust välja, vaatab minu peale ja ütleb: «Vaata, tore kivi; kui ma sulle korra sellega annan, kas sa maigutad siis veel, mis sa arvad?» Noh, ei tea, mis sa sealt arvad? Midagi pole seal arvata. Saad lahmaku ära, oled

otseti; oled hea mees, liigutad oimu, kui ei — maga kui siuk maas. Viimaks võttis ja viskas selle kivi üle uulitsa vastu hooviväravaid. Koerad pistsid haukuma, meie läksime muidugi edasi. Ühe uulitsanurga peal tulevad meile kaks öövarest ja neli meest vastu. Läheme teineteisest mööda, kumbki pool silmitseb teist.

«Oh sa lehm! Just nagu oleks uulits kitsas olema! Jalgupidi ikka ees! Kas ei jõua teisa enam järele vedada!» kähvab teine vastutulevatest naisterahvastest.

«Ennäe uulitsarenu, ei märka oma kihvasid rahul hoida! Ka näkkima! Kas kihvad pole suust veel ära mädanenud?» vastas Maali. Mõlemad küljed jäid seisma, põrmitsevad; ma tätsasin natukene edasi. Sealtpoolt küljest hakkas uus sõimamine. Ka Maali ei olnud kitsi . . .»

Selle koha peal luges mees niisuguseid sõimusõnu ülesse, mida küll ükski tsensor läbi ei lase . . .

«Sõimavad, astuvad kord-korralt ligemale; viimaks — krapsti! küüned näkku, pärast juukstesse, justkui noored kuked. Ah, kui Maali võttis selle teise kõrvust kinni ja viskas ta ropsti! nagu mõne vana kaltsu uulitsale, tüki maad eemale maha. Teiselt poolt asusid mehed ligi. «Tule siia! Näitame, et me mehed oleme! Ega ma sind lusti pärast ei söötnud!» kisendab ta minu poole. — Ääh, võtaks sind, näru, oma renudega! Ei tea, kellel neid tarvis on? Kas nad vähe meie verd on imenud? Mine nüüd veel nende tõbraste eest teda valama. Nägin, nuga, pikk, haljas, laia teraga nuga välkus ta pea kohal. Ta langes nagu jahukott — patsti! nii kui piksest rabatud. Mina läksin oma teed. Katsu mul asja nüüd, mis seal veel vahtida! Ronisin linnast tasahiljukesi välja, tõmmasin kraavi pehme rohu sisse kere maha ja lõõskasin kuni kella 11-ni.»

«Ja see oligi sinu suur kiidetud öö!» küsis noormees.

«Küll oled aga mees! Jätad teise üksinda mõrtsukate kätte. Ta oli ju täna hommiku sealt surnult maast leitud; kas sa ei tea seda?»

«Mis siis tühjast teada . . . Sõbrad on ikka hea asi; oleks neid aga rohkem olema . . .»

«Siis võiksid sa igal öösel ühe vagaseks lasta teha!» osatas noormees.

Vastuseks oli talle kõige ropem sõimamine.

«Vihma ei saja enam, lähme minema, ega meie eluajaks siia hauduma või jääda,» ütles pooleteise silmaga.

«Minugi pärast,» kiitsid teised järele.

Nad tõusid püsti. Viimane ülestõusja oli noormees. Ta näis vaevalt oma konte kanda jõudvat.

Toredad mehed! Seal on nad kõige oma kraamiga, seal on nad ise, seal on ka nende ait . . .

Päike paistis juba, kuna viimasest pilveribast peenikest vihma tibas. Nõiad vihtlesid. Puu otsast kukkusid aeg-ajalt jämedad vihmatibad podinal maha. Terve loodus naeratas päikese lahketele pilkudele vastu. Veel suurema rõõmuga hiilgasid vankrirataste vitsad ja voorimeeste ja ekspresside mütsid, kui enne vihma. Tuuleõhk oli kerge, jahe, kosutav, äratav. Linn oli uuel elul.

Ma tõusin pingilt ülesse ja astusin uulitsale.

Käbe-Kaarel ja tema noor naine

Vaeselt ja vaikselt elasid Mäetaguse saunas kolm vana inimest: sauna peremees Mats, tema eit Leenu ja üksik vanamees Kaarel, viimane juba ligi kaks aastat lesena. Kuid peaaegu ülekohus on Kaarlit vanaks nimetada, sest ta tegumood ja kõik ta liigutused räägivad selle vastu, ehk küll nii mõnigi hõbekiu juba tema juustes piirleb. Kaarel on kraps ja kärmas, täieline Käbe-Kaarel, nagu teised teda nimetavad.

Juba teise aasta algul peale eide surma hakkas Kaarel kuklatagust sügades aru pidama, kuidas ja kust uut eluseltsilist leida. Iseäranis andsid selleks hoogu kadunu sõnad, mida see surmavoodil oli öelnud:

«Ega sa üksi läbi saa, eks sa võta omale teine, muidu jäävad su asjad varsti kõik ripakile. Pole sul kedagi, kes särki loputaks või riideid kohendaks.»

Aga surija oli oma nõuandmist paarikordse kinnitusega saatnud:

«Ära sa aga väga noort võta, see on sulle ainult ristiks kaelas ja ei märka sinu eest muretseda.»

Need viimased sõnad tegidki Kaarlile kõige rohkem peavalu. Kes on temale paras, kes liig noor?

See oli pühapäeva hommikul, kui ta jällegi seda vana küsimust arutas. Ta ajas parajasti väikse katkise peegli ees oma habet. Habemenuga peatas poolel tõmbel: Kaarel mõtles. Siis püüdis ta ennast peeglis vaadelda, kui vana ta õige on. Aga see polnud sugugi kerge, sest peegli katkine koht näitas, nagu oleks Kaarli näos suur arm, lükkas nina viltu, teise silma kõõrdi vahtima, kuna aga seebine lõug kuhugi kaugele kurgu alla näis pugevat.

«Ääh,» häälitses Kaarel kõri põhjast ja hakkas habet edasi ajama. Aga kui ta selle tööga toimes oli, püüdis ta ennast uuesti vaadelda, ilma et ta seegi kord omast näost selget aru oleks saanud. Ainult üks oli kindel: nii väga vana ta polegi veel.

«Kolmekümneviieselt võtsin naise,» hakkas Kaarel oma eluiga järel arvama, «kakskümmend üks aastat elasin temaga — nojah, kolm aastat enne siiatulekut ja kaheksateistkümmend sai meil siin olles täis; nüüd olen juba kaks aastat ilma temata. Eit suri jüripäeva laupäeval, nii teeb see kokku viiskümmend seitse, ei, — kaheksa aastat. Õige! See on ju veel alla kuuekümne.» Ja tal tuli meelde, kuidas perenaine alles hiljuti tema kärmust ja kergust oli kiitnud.

«Kaarel on ikka alles käbe ja kärmas, nagu mõni kahekümne-aastane,» oli ta ütelnud.

Veel selsamal hommikul pidi Kaarel niisamasugust kiitust kuulma. Sest kui ta seebitükki tuppa laudile läks viima ja pärast seda leelõukale lähenes, kus Leenu peerutule valgusel kartuleid katsus ja vanas pajapõhjas särisevaid pekikilde puupilpaga pööras, ütles see Kaarli peale vilkuva tule valgusel pilku heites:

«Näe imet, kui nooreks see Kaarelgi läinud, niisugune peigmees, et las aga olla; tüdrukud kastavad kas või sõrmeotsaga ära.»

Sõna «peigmees» polnud Leenu Kaarli kohta varemalt kordagi tarvitanud, aga et ta viimasel ajal arvas märkavat, nagu pakitseks Kaarlil midagi südamel, siis aitas ta omalt poolt kaasa.

«Tota mul nüüd peigmeest, kes vana rauka veel tähele paneb ehk tahab,» vastas Kaarel meelitust tagasi tõrjudes.

«Naah, oleks sihukesi mehi alati saada, ei siis jääks keegi vanaks tüdrukuks,» ütles eit.

«Nojah, noored on küll kanged suksutama, aga päitse pähe panijat pole ühestki,» lisas Mats omalt poolt juurde.

Täna lõppes jutt sellega. Aga kui palju rõõmu sünnitasid need poolnaljatades öeldud sõnad Kaarli südames! Nüüd uskus ta juba kindlasti, et ta veel väga vana polegi ja et ikka tõesti veel naist võib võtta. Aga ka Leenul oli nüüd aru selge, et Kaarel tõesti naisevõtmise peale mõtleb. Varsti kuulutas ta sellest igal pool, nii et eided parajal paigal nii ehk teisiti Kaarlile midagi kõdi-

tavat teadsid öelda. Niisuguses olekus ligines kevade looduses ja Kaarli südames. Kuigi ta viimases niisugune lilleline ja roosiline ei olnud nagu looduses, siiski sünnitas ta omataolist elu, vähemalt rahutust. See rahutus ei sundinud küll Kaarlit õhtul kauemaks õue jääma, et ööbiku laulu kuulatada või magusas unistuses suikudes punaseid pilvi, kuud ja tähti silmitseda. Kaarel sai ainult vaiksemaks, sõnaahtramaks, nagu vagamaks ja pühalikumaks. Õhtuti puges ta peale tööd kohe asemele, kuid siin oligi see paik, kus tal vahel, vanalt eidelt pärandatud takuse teki all, midagi unistusetaolist meelis mõlkuma lõi. Aga enne kui midagi värvilisemat, selgemat harguda jõudis, oli ta juba magama uinunud.

Kord laupäeva õhtul, kui vana Mats peresse oli viibinud, astus Leenu Kaarli juurde, kui see parajasti lauas istus, oma tambitud — paremini tambitud, kui seda vana eit kunagi teha oskas — kartuliputru maitstes, mis kõrges kollakasvalges kuhjas üle punasekirju savikausi ääre mõnusalt aurates kerkis.

«Pere Ann laulab, nii et kõik kohad rõkkavad,» ütles Leenu, «on see aga üks tüdruk! Ehk kui hakkaja iga töö peale! Suu on ka parajal paigal, annab igaühele õige vastuse.»

«Jah, hea tugev kont teisel,» vastas Kaarel.

«Tubli naise saab, kes ta ära võtab,» kiitis eit.

«Jah, ega laita või,» vastas Kaarel.

Nad vaikisid natukene aega; siis ütles Leenu ilma sissejuhatuseta:

«Sa õige võta ise Ann ära, pole kaugelt otsimist.»

Kaarel kehitas end toolil, suu peatas matsutamisel, sest eit oli liig räpakalt toimetanud; eide sõnade mõju oli seda suurem, et ka Kaarel ise selle peale varemalt oli mõtelnud.

«Säh, mina nüüd, tema siis minusugust tahab, eks temal ole paremaidki,» kohmas ta viimaks vastuseks.

«Või veel,» vastas eit. «Mis hull ta siis ootab, kui ta sind vastu ei võta. Eluaeg teine võõrast orjanud, ja ega sina mõni paljas inimene ole. Sul on omal riie ümber, kangarullid seisavad veel vana eide päevilt kirstus, tünn on liha täis, oma rahakopikas ka veel. Või on temagi mõni titt, et ta ei tea, mis tal oodata on. Tal on ju üle kolmekümne juba turjal, kui tahtjaid oleks olnud, küllap ta siis oleks juba ammugi mõnele ära läinud.»

«Või üle kolmekümne juba,» imestas Kaarel õnnelikult.

«Nojah, mis sa siis mõtlesid? Et ta alles mõni kakskümmend viis on? Ääh, ärgu tulgu mind petma, küll ma tean.»

Eide rääkimise mõjul tähendas viimaks Kaarel, et tõesti hea oleks, kui Ann temale tuleks. Leenu lubas järel kuulata, kuidas lood teisel pool seisavad. Aga see lubamine oli ainult moodi pärast, asja mõnuks, sest eit teadis juba muidugi kõik, oli ta ju Annele seda lugu niisamuti korrutanud nagu Kaarlilegi. Varsti oldi nii kaugel, et pole muud, kui lase «kantslist alla visata».

*

Kevade on ammu möödas. Mäetaguse saunas elab jällegi kaks paari rahvast: Mats Leenuga ja Kaarel Annega. Leenu on rõõmus, et ta sobitused õnnestusid, Kaarel veel kräbedam ja kärmem kui enne. Mis talle pisut muret sünnitab, on see, kuidas oma naise vastu olla, mis rääkida, mis teha?

Kohe peale pulmi ostis ta lehma ja tõi seapõrsa, sest mis teeb naine ilma lehmata ja seapõrsata. Nende toimetamise võttis Kaarel oma kohuseks ja püüdis ka muidu naisel ees ning taga olla, tema mõtteid lugedes ja neid täitma rutates. Ann näis sellega rahul olevat, kuid siiski tundis Kaarel, et tema ja naise vahele, sõnadesse ja liigutustesse immitsedes, midagi niisugust tekib, millest ta aru ei saa ja mille põhjusi ta ei aima. Naises avaldub mingisugune rahuldamatus ja pettumus ja nõnda on tal alati mossis nägu, hammustavad sõnad, hoolimata teod. Esimest korda märkas Kaarel seda teisel, kolmandal päeval pärast pulmi, kui Ann tema õndsa eide takust tekki ja võidunud peatsikotti naeris. Kaarlile tegi see haiget, aga ta kannatas vaikides, neelas vastuse sõnad alla.

Sügisel, kui saunarahvas enam toas üheskoos pidi istuma, tundus Kaarlile, et Ann veel kibedamaks ja käskivamaks muutub, olgugi et tema, Kaarel, kõik teha püüdis, mis ta aga iganes mõistis, et oma naise rahulolemist võita: ta puhus hommikul tulukese leelõukal põlema, tõi vee tuppa valmis, suurustas lehma ja lamba, kui naine alles teki all kõverdas, raius põrsale kartulid peeneks. Ja kuna kestva sooja pärast võimalik polnud

hobusega heintele sohu ligi pääseda, kandis Kaarel neid kotiga, vitsaväät ümber, paari versta tagant. Ta tegi seda nurisemata, kaebamata, näidata püüdes, et tal veel niisugusekski raskeks orjuseks jõudu jatkub, kuigi kaelasooned valutasid ja pea haiget tegi. Aga mis oli sest kasu? Ann ei olnud ikkagi rahul. Kord oli tal üks, sestsamast teine asi vastumeelt.

«Sa haised ka sellest va piibust mis ropp kohe,» ütles ta ühel õhtul sängis ja pööras selja vanamehe poole. «Ei sa või teda nüüd ära visata, ega ta kõhtu täida või janu kustuta.»

Kaarlil tuli meelde, et ka õnnis eit tema piibupigi haisu oli sõnunud, aga tema tegi seda hoopis teisel toonil; ta tegi seda nõnda, et Kaarel seda kiitusena, mehe omaduste ülistamisena kuulas. Ja kunagi polnud kadunu nõnda halvakspanevalt selga tema poole pööranud, nagu seda Ann täna tegi.

Mõne päeva pärast ütles Ann jällegi:

«Sa haised ikka veel, pea hakkab sinu juures magades valutama.»

Nüüd teadis Kaarel, mis tal teha oli, kui ta oma naise tahtmist mõtles täita: ta pidi lahkuma omast kallist seltsilisest, kes juba karjasepõlves temale armsaks saanud ja kes teda sest saadik vahetpidamata oli saatnud, kümme aastat kroonut teenides, janu ja nälja pitsitustel. Ja mispärast? Sellepärast, et ta kadunu manitsusi polnud meeles pidanud ja omale noore naise oli võtnud.

«Olen jõudnud kümme aastat kroonut teenida ja ka püssikuulide ees seista, eks ma siis seda ka jõua välja kannatada,» lausus Kaarel endamisi, otsustas tubakakoti, kus veel mõni piibutäis sees oli, tühjaks suitsetada ja siis suitsetamise maha jätta.

«Hea, noor naine on ikka enam kui see va tühi piip,» arvas ta.

Ja kui ta paari päeva pärast õhtul ahju küttis, tuli talle tühi tubakakott ja piip meelde. Neid käega katsudes ja põlevasse ahju vahtides tärkas tal mõnus mõte: ta põletab piibu ära, et ta oma ligiolemisega tühja himu ei ärataks.

Esteks pidi ta tema hagude hulka viskama, kus ta nägemata tuleroaks oleks saanud. Juba võttiski ta piibu taskust välja ja laskis silmad ümber käia, kas vast keegi teda tähele ei pane: tal oli häbi, et ta naise pärast

piibu vastu kurja nõu peab. Aga kui ta teda nõnda peos veeretas, tulid tal pakased ilmad meelde, kus piip tema sõrmi ja ninaalust nii mõnusasti oli soendanud. Ja tal hakkas nagu kahju, sai hale meel. Tahtmata libises käsi ühes piibuga uuesti tasku. Aga kui hagudest veel hõõguv söehunnik järel oli jäänud, tõi ta tema taskust uuesti välja ja nüüd tegi käsi mõtlemata liigutuse ahju poole, piipu sinakasse söeleeki heites.

Paraja aja oli Kaarel välja valinud: Ann oli lehma lüpsmas, Mats kodust ära ja Leenu kohmitses midagi väikse suitseva lambitule valgusel.

Alguses hoidis tuli nagu aukartuses piibust eemale, aga siis turtsatas ta põlema ja põles vaiksel, pisut väriseval leegil. Seda nähes oli Kaarlil, nagu tunneks ta piibu põlemise haisu. Pärast võttis ta roobi, kastis selle märjaks ja segas siis söed põhjani läbi. Nõnda oli siis kõik kadunud.

«Vanad peavad uutele ikka teed andma,» ümises Kaarel.

Täna oli ta iseenesega rahul. Aga juba järgmisel päeval tundis ta midagi puuduvat: tal tuli igatsus vana sõbra järele, sest naine polnud tema kadumisel sugugi paremaks muutunud. Otse selle vastu läks ta päev-päevalt ikka tõredamaks. Ka piibu põletamise lugu ei jäänud salajasse, sest Leenu leidis tuha väljakandmisel rauad ja vaskrõngad, tõi nad Kaarli ette lauale ja ütles:

«Vaata, mis mina tuha seest leidsin. Need on vist sinu piiburõngad. Kas oled ise ta ahju visanud või on ta kogemata sinna sattunud?»

«Las nad nüüd olla pealegi,» sõnas Kaarel vastuseks.

Ann tegi, nagu ei paneks ta tähelegi, mis tema ümber sünnib. Ainult huuled muigasid tal halvakspanevalt. Varsti oli aga kõigil ümberkaudsetel teada, et Käbe-Kaarel oma piibu noore naise pärast ahju visanud. Naerdi ja heideti paha nalja, mis Anne veel rohkem näis vihastavat kui Kaarlit ennast.

Ehk küll Kaarel nüüd enam piibupigist ei haisenud, sellegipärast pööras Ann õhtuti sängis selja tema poole ja ei rääkinud sõnagi. Isegi nii kaugele läks ta, et ta enne Kaarlit magama minnes terve teki omale ümber keha mässis ja mehele tsipakestki ei jätnud, nõnda et see pidi kas vana kasuka või õndsa eide takuse teki

keha katteks otsima, seega igakord kadunu manitsust meelde tuletades: «Ära sa väga noort võta.»

Aga kannatuskarikas polnud veelgi täis, sest kui Kaarel kord harjunud viisil habet hakkas ajama, sähvas Ann:

«Mis tühja sa sest lõuast kraabid, ei tea, kes sind vahib. Ega need habemekarvad sind ennast torgi ja teistele ei või nad ammugi kurja teha, keegi sind ometi nii ligi ei lase.»

Nüüd jättis Kaarel ka habemeajamise maha. Aga ta eksis, kui arvas, et naine temaga sellepärast rohkem rahule jääb. Kord-korralt tulid uued asjad, mis Annele ei meeldinud. Iga liigutus, mis Kaarel tegi, iga sõna, mis ta rääkis, näis naist tõrgastavalt puutuvat. Tundus, nagu ei võiks Ann oma mehe varjugi näha. Kirikusse läksid nad ikka lahus ja heinamaale minnes või sealt tulles vehkis Ann ees, et nõnda Kaarelt mitte näha.

Mats ja Leenu vaatasid ja vaikisid.

«Küll on tal aga kannatust,» sõnas Leenu mõnikord.

«On see Ann aga riistapuu!» tähendas Mats vastu.

«Noorik, mis teil vanamehega viga on, seisate kahekesi nii vagased. Ma astusin kord hommikul kambri, vaatasin — nemad magavad seljad vastastikku, igaüks omaette, nagu oleks teised vihased,» rääkis Leenu kord Annele.

«Mis siis?» vastas Ann. «Sinu õlul läksin ma temale ja nüüd olen ma eluaegne noorik. Noorik . . . noorik . . . ei tea, mis õnn see on, noorik olla. Varsti neljakümnene, tuleb aeg, saad kuue-seitsmekümneseks, aga ikka oled noorik. Ennem oleks võinud vanatüdruku-ots olla.»

Leenu jäi pärani silmil Anne otsa vahtima, kelle pilgus tuline viha ja kurbus helkis. Kuidas ei olnud tema, Leenu, juba ammugi kõike mõistnud! Ja kaastundlikult seisis ta nooriku ees, kuna ta korraga nagu lihasilmadega oma poega nägi, kes juba ammugi oli ära surnud.

«Mis see riidleminegi aitab, ega see sind nooriku nimest lahti tee,» ütles ta siis vaikselt.

«Ma põlgan teda surmani,» vastas Ann.

Sellest ajast saadik langes Leenu pea ikka kõngutades viltu, kui ta Anne ja Kaarlit kahekesi nägi, ja ikka liikusid ta vereta huulil sõnad:

«Ah need noored ja noorikud!»

Kaarel oli endiselt kraps ja kärmas, püüdis oma naise

soove ette aimata ja neid käskimata täita. Aga siiski ei näinud ta kunagi lahket nägu ega kuulnud sõbralikku sõna.

«Eks ta ole ikka üks tola,» ütles Mats Kaarli kohta. «Ise teine kümme aastat kroonut teeninud, aga meest pole tast ikkagi.»

«Ta ju küll valmis ja kärmas iga asja juures,» vastas Leenu suusoojaks.

«Valmis . . . mis sest kasu on,» urises Mats.

*

Aastad on mööda läinud, pikad, rasked aastad. Sauna Anne hüütakse ikka alles noorikuks ja Kaarel tahab endiselt kräbe ja vilgas olla. Aga ta tunneb ise, et ta ihuliikmed lõdvemaks jäävad, jalg astumisel tõntsiks, kohmakaks saab. Küll on ta veelgi toimetuses ees ja taga, aga mitte enam lootuses, nagu võiks ta kunagi oma naise rahulolemist võita. Ta rahmitseb, sest ta on sellega harjunud, ja ta aimab selles nagu kogu elumõtet. Ainult, kui harvagi, harukorrilgi seda va piibunosu popsida võiks, olgugi lehmalaudas või vaiksel tunnil, kus sa metsa lähed jumala salajaste asjade üle järel mõtlema!

Ja kui Kaarel nõnda oma vana sõbra järele igatses, sõnas ta kord, naist tähendades:

«Mis ma temast nii väga hellitan, ega ta ikkagi minuga rahule jää,» kuna ta mõne aja pärast nagu jutujätkuks juurde lisas: «Jumal teab, kuniks elu.»

Seega oli asi otsustatud: Käbe-Kaarel ostis omale piibu ja maitses seda kaua aja tagant mitmekordselt. Ei ta hoolinud esialgsest uimastusest ega ka sellest, et suitsetamine tema muidugi madalad rinnad veel rohkem rõgisema pani, ei ta pööranud ka tähelepanu naise tõrelemise peale — igal parajal silmapilgul oli tal piip hambus.

«Ta näeb vist kadu,» ütles Ann ükskord Leenule. «Rinnad karjuvad teisel mis hirmus kohe, aga piipu ei jäta üürikesekski.»

Ja naise silmis välgatas midagi, mis ta laugudega varjata püüdis.

Pikkamisi näis Ann oma vanamehe nõrkuste vastu andeksandvamaks muutuvat ja ei läinud palju aega mööda, kui Kaarel juba kambriski julges piibu suitsema

panna. Suitsetamine hakkas tal nähtavasti ka söögi ja joogi aset täitma. Kollaseks jäi teine näost, kaelasooned hakkasid lõua all nööridena paistma ja käed lõid värisema, elujõu kahanemist tähendades.

Mõnikord arvasid teised, et ta üleüldse pisut naljakas ja lapsik on. Terve lugu lõppes sellega, et ta ühel ilusal päeval, kus ta üksipäinis kodus oli, oma uue, helevalge lambanahka kasuka hõlmad ära lõikas ja nad vana vesti seljataguseks ajas. Perest tulles leidis Ann ta põrandalt ja aitas ta, väetina ja segasena nagu ta oli, sängi, kust ta enam ei tõusnud.

Mõne päeva pärast küsis ta piipu; aga kui Ann selle tubakat täis toppis ja talle kätte tõi, oli ta tema juba unustanud. Selle asemel ütles ta:

«Ma nägin unes, küll oli sul palju lapsi ja küll sa neid õige vemmeldasid, kisa oli kõik kohad täis, mu kõrvad huugavad veel praegu.»

See oli surmapäeva hommikul ja need olid ta viimased sõnad, milles mingit mõtet leidus. Pärastpoole läks kõik segi: piip, lehma heinakott, noor naine, söed ja jumal teab mis. Kui ta viimaks siit ilmast lahkus, vajutas Ann rahulikult ta silmad kinni, ja Leenu, kelle kõhnadel, kortsunud palgeil pisar pisara järele veeres, arvas lese näol õnnelikku naeratust nägevat, nagu loodaks ta nüüd nooriku nimest lahti saada.

Kaks paari ja üksainus

Kriipseldused Läänemaalt

«Taidi-Laidi, eks sa mine täna ometi kiriku või surnuaiale, õpetaja ütleb ise jutlust; kes teab, millal ta jälle siia tuleb,» ütles Laia eit uksest õue astudes vanamehele, kes paljajalu, katkine pintsak seljas, murul istus.

«Seda ma isegi arvasin, aga pole midagi jalga panna. Mõtlesin korra, läheks õige surnuaida, sinna lastakse ehk ka paljajalugi,» vastas vanamees, pead üles tõstes ja eide poole vaadates.

«Ei sa siis taha ühtigi tulla, me Juuliga läheme küll: ei tea, millal jälle õpetajat näha saab. Sa ehk oled kodus, vaatad laste järele,» rääkis eit ja astus maja varjust välja päikese paistele, kus tema lahtine, kirju sitsijakk veel silmipimestavamalt kiirgas.

«Eks ma vaata, ega mul muudki ametit ole,» vastas Taidi-Laidi.

Kirikulised sammusid õueväravast välja, lapsed kogusid murul istuva vanamehe ümber.

Päike kõrvetab; tuul kohiseb lähedal kuusemetsas, kust mõni üksik kask ja sanglepp välja vahib.

Laia eit on viie-päeva-koha perenaine, ehk nagu teised ütlevad, — moonaka naine. Mees teeb tal viis päeva nädalas mõisa ja selle eest võivad nad mõisa majas elada ning saavad pealegi kolm, neli vakamaad põldu ühes tüki heinamaaga. Palga lisaks annab mõis veel paarkümmend rubla raha. Aga mitte üksi oma vanamehe ja lastega ei ela Laia eit siin majas, vaid temal on kaaslaseks veel terve teine perekond — niisamasugune eit ja taat nagu nemadki, ainult lapsi on neil vähem, palju vähem. Peale selle elab siin veel

üksik vanamees — Taidi-Laidi. Ta on tervel oma eluajal õndsale vanapoisi-põlvele ustavaks jäänud, rääkides, et kui ta nõnda vaevas ja viletsuses on või kui nälg mõnest kohast keha näpistab, tema siis üksi seda tunneb, kuna tal aga naisemehena ka muid kannatajaid ühes vaevlemas oleks. Õnnis vanapoiss elab juba terve aasta siin majas ja käib kordamööda ühe perekonna juurest teise juurde. See üleminek tuleb tal üsna tihti ette: umbes iga kuu kord. Tema kolimine — kui aga tema üleminekut ühe pererahva juurest teise juurde kolimiseks võib nimetada, ei ole ju tal midagi kolida — käib enamasti ikka pererahva riidlemisega käsikäes, ja sellest pole siin iialgi puudu. Kui ei riidle mehed, siis on ometi naistel väike «kana katkuda». Nii siis, kui pererahvas riius, siis on muidugi tahtmine kellegi peale oma viha välja valada. Teisele paarile ei ole võimalik midagi teha, sest seal hakatakse südilt vastu, kuigi selle juures kaelkoogud ja külm või keev vesi tarvis läheks. Ei jää muud üle, kui vaene vanamees, see õnnis vanapoiss võtku aga kõik vastu! Iseäranis vali on temaga vähe-lastega perenaine!

«Käi välja, täiksmus,» põrgib Kaasi eit.

Nende sõnade juures teab juba vanamees, mis tal teha. Ta võtab nurgast vanad pastlanärud ja nartsud, vana halli auklise kuue ja hakkab minema. Aga ega sellegipärast eit veel vagaseks jää.

«Et sa enam oma jalga siia ei too: reostad terve me toa ära, poetad oma satikaid siia ja sinna, ajad lapsed täis, kaelad teistel aga siis punased, nagu nõgestega üle kõrvetatud! Mine katsu, kes sind sedasi hoiab kui meie! Küll kängud kuski aia ääres, las tuleb aga talv.»

Kui palju eide sõnades tõtt on, mõni seda teab; siiski ei või salata, et vanamees ennast ühtepuhku liigutab ja kehitab, kui ta kuhugi istuma jääb.

Kaaside juurest välja tulles on ta esimene töö Laia eide juurde minna ja paluda, et see talle luba annaks oma laudalakka magama pugeda; ja seda lubab Laia eit ikka. Mees seisab tihti vastu, üteldes, et mistarvis nemad teda oma juures peavad hoidma, ega ta mõni sugulane ole, annab aga siiski eidele varsti järele, ja nõnda saab vanamees loodetud luba. Päevad otsa elab ta esiti väljas ja ei näitagi ennast. Pärastpoole muutub ta tubaseks inimeseks ja julgeb viimaks ühte ja teist küsima hakata. Siit ei aeta teda harilikult mitte kur-

jaga ära, vaid antakse ainult nõu Kaasi juurde minna, kui vihatuju seal juba täitsa mööda. Vanamees mõistab, mispärast see sünnib: lihtsalt, tal pole ju siin ruumi. Üksainus väike kambrike, ja selles elavad peremees ja perenaine ning lapsed kuuekesi; kuueteistkümne-aastane tütar ja taga järel viis poega, kõige vanem nendest kaheteistkümne-aastane ja teised riburada mööda nooremad. Kõige noorem pole veel poolteise-aastanegi, ja juba kannab ema jällegi ühte rinna all.

Õnnis vanapoiss kuulab paar korda Laia eide rääkimise ära, kolmandal korral ohkab ta sügavasti, pomiseb midagi omaette, võtab oma kimpsad-kampsad kokku ja läheb jällegi Kaasi poole, kus ta eide käest esiti tublisti sõimata saab, mis ta vaikselt ära kuulab, ja kus talle viimaks ometi lubatakse elama asuda. Ja nii saadab ta oma õndsaid päevi surma poole; tema siit ilmast lahkumist ei nuta kord keegi taga, selle asemel vast rõõmustab mõni. Tööd viitsib ta vähe teha; aga teadmata on, kas see poolnälginud vanamees, kellel juba seitsekümmend aastat turjal, rohkem teha jaksabki. Ta käib mõisa metsas palke koorimas või neid maha võtmas, kui ta omale paarimehe juhtub saama; aga seda ei leia ta sest saadik enam kustki, kui teda siin nurgas rohkem tuntakse. Kõik hüüavad teda Taidi-Laidiks, ja kui kuski tema nime nimetatakse, siis on alati peaaegu üldine naer. Aga meie õnnis vanapoiss ei pane seda mikski, ta jääb endiseks tuntud Taidi-Laidiks. On ta tänini edasi saanud, siis loodab ta ka samuti oma elupäevad lõpetada. Kahjuks kipub aga viimasel ajal tihti tema keha näpistama nälg, mis selle peale vaatamata, et ta üksi kannatab, siiski kaunis kibe on. Läbi saab ometi. Taidi-Laidi ei muretse oma tuleviku eest, õigem, ta ei arvagi omal tulevikku olevat. «Ajab üks uksest välja, eks teine võta jälle vastu,» sõnab ta vahel.

Nagu Lai ja tema eit viie-päeva-koha peremees ja perenaine on, teised aga neid moonakateks sõimavad, nõndasama on lugu ka Kaasiga ja tema eidega. Vanad inimesed ise ei pane sõimamist suurt tähele, küll aga noored, iseäranis Laia Juuli, kes juba kuusteistkümmend aastat vana. Kui heameelega tahaks ta, et kõik teda peretütreks hüüaksid. Päris vingus näoga ja mossis mokkadega kuulab ta sõna — moonakatütar. Juuli,

ei ole vanemate esimene laps; tal on veel peale väikeste vendade kaks vanemat venda, kes Tallinnas tööl käivad. Ainult suveks tööajaks tulevad nad koju ja panevad, nõnda öelda, terve maja oma ees värisema. Tänavu suvel aga ei lubanud vanem vend enam koju tullagi, noorem üksi tahtis veel oma vanematele seda au teha. Kõige oma laste hulga peale vaatamata elavad Laia eit ja taat eneste vahel väga hästi, harva tulevad väikesed nägelemised ette. Aga see pole ju ime, see pole rääkimise väärtki. Hoopis teistsugune on lugu Kaasi perekonnas. Neil on ainult kaks last: üks tütar, teine poeg, esimene kuue-aastane, teine nelja-aastane. Vana Kaas oli lesk ja tema praegune teinepool, õnnis vanapiiga, ammu juba neljakümne sees, kui nad paari astusid. Kaasi esimene naine oli järelandlik, vaikne ja heitis sõnalausumata oma mehe tahtmise alla, kui see ka oma hullustustega vahel liig kaugele läks; selle tagajärg oli, et nad ilusti läbi said. Tema praegune naine Tiina aga, kes senikaua õndsas vanapiiga-põlves kõik oli harjunud oma armsate soovide järel talitama, ei taha kuski mehe meelevalla alla heita, mingis asjas temale järele anda. Tema ei kingi õpetaja sõnadele, mis see laulatusel mehe meelevallast ütles, mingit tähtsust, aga võib ka olla, et ta need juba esimesel abielupäeval ära unustas, või et ta neid altari ees tähelegi ei pannud. Vana Kaas, kes esimese naise üle oli harjunud käskima, püüdis sedasama ka oma praeguse Tiinaga teha, kuid varsti sai ta aru, et see nii kerge ei ole: Tiina ei vandunud temale alla — ei sõnades ega rammus. Üksköik, kuidas vanamees peale hakkas, aga eit oli igatahes enese eest väljas. Ka karvupidi kiskumises ja rusikatega võmmimises ei olnud ta oma armsast mehest nõrgem. Viimasel ajal läheb nende riid harva käsitsisõjani, nad üksnes sõimavad teineteist ja seda tublimini, mida rohkem pealtkuulajaid. Iseäranis on vanamees viimase lahendusviisi poolt. Muidu elavad nad Laia perekonnaga võrreldes jõukalt, kuigi vanamees viimasel ajal kaunis hooletu on. Mõisapäevad teeb ta ikka vanamoodi, aga oma töö jätab ta sootuks sorakile: vakamaad ja tündrimaad kündmata, äestamata, viljad maha tegemata. Ta arvab sellega nimelt Tiinat kiusata. Aga ka siin astub Tiina oma eest välja ja näitab vanamehele, et ka nõnda ta hammas ei hakka: ta künnab ja äestab põllud ise ja teeb ise viljad maha

(mis siinpool väga uudis polegi). See täidab veel rohkem vana Kaasi südant, aga ta trööstib ennast sellega, et tal nüüd palju kergem orjus on. Ta pole enam millegagi rahul: naine, mõisakubjas, valitseja, parun, kes nõuab, et teomees tema ees palja peaga seisaks, teised moonakad, ka ta ise — kõik on talle vastumeelt; ta himu on kõigest täis ja ära tahaks ta siit metsanurgast.

«Saagu mis tahes, aga tänavu olgu viimane suvi siin olla,» oli Kaas oma eidele Tiinale kevadel ütelnud. Laia eit ja taat aga sõnasid selle asemel alati: «Saagu kuidas saab, eks me ikka ela!» ja ei mõelnud iialgi mõisast ära minna.

*

Laia vanamees ôn mõisas. Lapsed tõmbavad õues, hele kisa kostab kambri. Ehk miks ei peaks nad kisama ja kilkama, kui ilm on nii ilus? Kui hea on jooksta või murul aeleda! Palavus ei tee ju ka liiga, sest seljas pole kellelgi peale määrdinud särgi midagi. Ja seegi näib mõnel liig lühike olevat — vist on riidest tegemise ajal puudus olnud. Aga võib ka olla, et särgikandja särgi elueal niipalju on kasvanud, et see lühikeseks on jäänud. Sellest pole aga viga. Mõnel teisel on ta selle eest hästi pikk, ulatub maani, käed kipuvad käistesse kaduma: eht vaimuliku mehe mantel. Ka Kaasi lapsed on Laia omade hulgas — seltsis on segasem —, kuna nad hirmul eneste ümber vahivad, pool areldi jooksevad ja kilkavad. Neil on selleks põhjust küllalt. Nad teavad, et alles mõni päev sellest ära on, kus emad riidlesid, teavad ka, et nende ema süda alles Laia eide peale täis on, ja niisugusel korral ei tohi nemad iialgi Laia laste hulka minna, ehk seal küll nii hea on: neid on ju palju.

«Juhku ja Kata!» kostab Tiina vihane hääl. «Mis te sinna otsite nuusima, nagu mujal poleks ruumi? Nir . . . rakad! Ma tahan teid pehmeks parkida, kas te kuulete või mitte? Kui ma võtan selle väätsa siit, ma õhutan teid üles, na et te kolm päeva taga järel mäletate . . .»

Ema sõimab ja ähvardab veel paljugi, lapsed ei pane aga tähelegi, lähevad siiski teiste juurest ära. Kuid natukese aja pärast on nad jällegi tagasi. Juhku ja Kata tunnevad oma ema väga hästi. Nad teavad, kuidas ta neid parkida, õmmelda, jalust maha lüüa, surnuks virutada lubab, teavad aga veel paremini, et neil ähvardustel vähematki tagajärge ei ole: sõimab mis sõimab, ähvardab ta nii palju kui tahes, siiski ei puutu ta neid sõrmeotsagagi. Ehk kuidas peakski võima seda oma kalli Juhku ja Kataga teha? Kui lapsed mõne aasta veel kasvavad, siis sõimavad nad kindlasti oma eite — emaks nimetavad nad teda harva — niisama ilusasti vastu, nagu see neidki sõimab.

Laia Viiu on kambris sängis õlgedel pikali. Kammer on must, tahmane. Kärbsed pirisevad kui mesilasepere ja tüütavad vahetpidamata haiget. Oleks nemad veel üksinda! Aga ei. Ka õlgede sees on midagi ja seinapragude kohta ei või kindel olla, et need tühjad on. Kus on tõesti jumala õnnistus, seal on ta igast küljest: on lapsi palju, kuhu peaksid siis lutikad ja kirbud jääma, kes põrandalaudade vahel ja seinapragudes nii ime-armsasti oskavad sigineda. Iga kord, kui haige ennast liigutab või kohendab, krägiseb säng, nagu tahaks ta öelda: ää tee, et lasen põrandale kõhuli. Aga vale. Ta naljatab muidu, ta ei lase iialgi kõhuli, kuigi ta jalgadel tuigub. Säng peab oma kallist, ammu tuntud eidest lugu. Eit on juba mitu korda temas sama haiguse pärast vaevelnud ja säng on igakord ähvardavalt krägisenud, aga ikka seisab ta vana moodi. Säng teab väga hästi, mitu korda eit teda kambrist välja on viinud, teda puhastanud, keeva veega üle valanud, mispeale tal nii hea oli, et ta krägisemise natukeseks ajaks peaaegu unustas.

Laste hele rõõmukisa kostab läbi lahtise akna haige kätte. Ta ajab käsipõsikile, vaatab akna poole ja hüüab nõrga häälega:

«Kusti!»

Aga hüütav ei kuule kange rõõmukisa pärast. Ema hüüab veel mitu korda, enne kui Kusti kambri tuleb.

«Mis sa tahad?» küsib see.

«Mine, kutsu Kaasi eit siia; ütle, et mul hädasti tarvis on.»

«Ei mina julge — lööb mu jalust maha,» vastab Kusti. Ja tal on õigus, sest Kaasi eit, kes oma lapsi nii hellitab, annab Laia omadele kohe esimese asjaga, mis talle kätte juhtub, kui need tema ukse alla julgevad minna.

«Mine ikka, mine! Hüüa eemalt, ta ehk tuleb.»

Kusti läheb. Kui ta ema sõnad Tiinale on ära rääkinud, ei, alles kui ta neid räägib, hakkab see:

«Mis sa jälle seal õrised, kas kõht tühi? Tule, tule siia mu ukse alla, ma tahan sulle näidata!»

«Ei, me eit kutsub sind oma juurde!» hõiskab Kusti.

«Kas on juba peenike peos, aga viimati olid küll head kihvad. Eks ta lõhverdagu nüüd, mis ta minust tahab. Küll ta, nirak, võib nüüd viunuda, siis teab, et sõnnik raha maksab. Ütle talle, et ma kuni surmani oma jalga üle tema uksepaku ei tõsta. Pöörelgu ta või karja-aias sigade ees virtsa-augus, aga minul pole temaga asja.»

Nii läks ta oma tuppa.

«Ta ei tule, sõimab aga,» räägib Kusti ja püüab Tiina sõnu korrata.

Viiu langeb asemel nõrgalt tagasi. Valud lähevad suuremaks. Aga mis teha! Ka Juulit ei ole kodus, ta on mõisas. Aga mis aitaks seegi: ta on ju alles plika.

Natukese aja pärast tuleb Tiina siiski lahtise akna alla, mitte selleks, et haiguse järele küsida, ei, haigust teab ta väga hästi, see on ju nii loomulik asi.

Kui ta akna alla astub, käib nagu rõõmuleek üle Viiu näo ja ta ütleb:

«Tulid ometi, eks sa astu kambri . . . aeg on varsti käes.»

«Sina, nirak, kutsud mind nüüd oma kambri, ennäe mul raiska, kelle juurde ma pean minema. Eks sa laksuta nüüd oma lõugu! Ei tea, kes sind käseb ühtepuhku neid nõutada, saab näha, kuhu sa nad paned, löö rondiga otsa ja viska aia taha, surevad muidugi nälga. Paras, paras sulle, nõuta aga rohkem neid, see on veel vähe, kõik seinaäärad pole veel nende kisa täis! Aga seda ma ütlen: kui üks oma kodarad minu ukse ette peaks tooma, löön ma ta silmapilk kaikaga jalust maha. Kas on magus nüüd, nirak, ää siis teine kord sõima . . .»

«Hust, käi akna alt haukumast,» rääkis Viiu vahele. «Ega ma sind purema pole kutsund, võid aga sõita, nii hea kui oled, ehk muidu annan sulle mööda hambaid.»

Tiina hakkab veel hullemini sõimama ja sajatama, läheb aga siiski minema.

Jälle on eit üksipäini. See pole ju ka nõnda ime, ta on ennegi niisugused asjad üksi toime saatnud ja on

ammugi sellele otsusele tulnud, et selle tühja vea pärast ei maksa teistel oma päivi raisata . . .

Paari tunni pärast kostis kambrist noore ilmakodaniku — orja kisa, keda ema kussutamisega püüdis vaigistada. Hädakisaga tuli ta ilma, vaevlemise ja vandumisega elab ta oma eluaja ära ja sureb ükskord, kuna omaksed teda järelegi ei nuta.

«Jällegi poeg,» sõnas ema nagu hirmul. «Jää aga vait, küll sa jõuad pärastki karjuda: mõisa teenistus ootab!» Ja ta pani pojale rinna suhu.

Vaheajal oli Aadu karjast koju tulnud, tulemaal vett soendanud ja kambri vanni tassinud, kus Viiu ise oma kallist pojukest pesi. Nüüd lüpsis ta ka lehmad ära. Ta tahtis neile kartulist rohtugi kitkuma minna, nagu ta seda iga lõuna oli teinud, aga jõud ei lubanud. Ta heitis asemele, lehmad jäid oma seatud palukesest ilma. Viiu oli sellepärast iseenese peale pisut pahane, aga teha polnud midagi. Kuni õhtuni jäi ta sängi, siis oli ta jällegi jalul: oli ju tarvis kausid, lusikad ja piimapütid puhtaks pesta, töölistele supp valmis keeta. Ka lapsed virisesid: «Ema, anna süüa!» Aga mis neile anda? Viimasel leival oli juba kasu pealt ära lõigatud ja uue juurt polnud veel pandud, aga ega vana või enne ära lõpetada, kui uus käes pole. Homme ja tunahomme peab vanamehele ja Juulile veel sellest leivast saama moonakott juurde panna. Viiu tahtis juba täna leivajuure ära panna, aga mis sa teed, ei saanud! Nii siis, lapsed, oodake, kuni tangusupp valmis saab ja haput piima peale pannakse, küllap siis võite oma kõhud täis helpida. Ja nad ootavad, peavad ootama, kuigi üks või teine vingus näo teeb ja sõnu «tahaks süüa!» kordab.

Ka Viiu enesega on halb lugu. Keha on nõrk, tahaks midagi paremat ja rammusamat toitu, aga kust võtta, mis süüa? Viimane liha pandi juba paari nädala eest patta ja nüüd peab ootama, kuni uudseni, kuni sügiseni. Võid, seda pole olemaski ja ega saagi vist tänavu olema. Üks lehm oli kevadel haige, selle piim on sellest ajast ära, kuna koort peal pole ollagi. Teine on aher, ka see annab vähe ja nüüd kange palavaga, kus piim ära kuppab, ei ole ka sellel koort peal. Ehk kuigi paari nädala sees natuke koort jõutakse korjata, siis ei saa sellest võid: piim on ära nõiutud, nagu Viiu ise arvab. Nii siis ei jää muud toiduks üle kui silk, leib ja vee-

segane piim. Aga Viiu ei taha seda praegu. Ka tunneb ta, et ta niisuguse toiduga oma poega imetada ei jaksa. Rinnad on tühjad, anda pole midagi, aga parata pole ka midagi, seda teab Viiu selgesti. Nii siis, saagu mis saab, ta teeb oma toimetust edasi. Supipada on tulel, lapsed istuvad neljakesi ümber, panevad tuld alla ja ootavad pikisilmi isa ja Juuli kojutulekut, sest siis pannakse supp kohe lauale. Täna juurdetulnud vend magab kambris sängis vana kasuka sees. Järelvaatajat pole talle tarvis, ema kuuleb ise muidugi silmapilk läbi lahtise akna, kui ta häält teeb. Ja Viiul on teravad kõrvad seda häält kuulma, võib olla sellepärast, et tal see väike magaja juba nii mitmes on.

Lehmadele tahab tä nende osa kätte anda, millest nad lõunaajal ilma jäid. Ta läheb kartulisse rohtu otsima, ehk küll väsimus, päris nõrgestus, tervet keha piinab. «Eks öösel puhka,» mõtleb ta, «õhtu on ju ligi.» Siiski kaob jõud, ta istub vaoharjale maha ja laseb käed rammetult rohu-käputäiega rüppe langeda. Nõnda istub ta natuke aega liikumata. Siis tõuseb ta jällegi üles ja kisub rohtu edasi.

Kui Juuli ja isa koju tulevad, jooksevad lapsed neile karjas üksteise võidu vastu ja karjuvad nagu salaja, tähendusrikkalt, siiski nii kõvasti, et seda kahe-kolme-kümne sammu peale võib kuulda: «Meie eidel on titt!»

«Tasa!» vastatakse neile, «mis te, pimedad, karjute!»

Isa ja tütar lähevad tasahiljukesi kambri ja vaatavad väikest puhkajat. Siis ruttab Juuli välja, kuna vanamees hämarlises toas poja ette seisma jääb, teda norus peaga vaatab, tükk aega tema juures mõttes seisab. Kui ta ümber pöörab, pühib ta silmi. Ega ta ometi ei nutnud? Kas ta poja pärast siis kurvastama peaks? Need olid ehk rõõmupisarad? Mine tea, mis nad olid. Väsinud vanamees räägib niisugustel kordadel vähe, ta ei oskagi rääkida.

Tasakesti astub ta kambrist välja, läheb toa otsa, jääb aia ääres seisma ja vaatab eite, kes tuikudes, siiski kärmesti ja kärmesti rohtu katkub. Siin ei tule vanamehele enam pisaraid silma, võib olla sellepärast, et ta õues on, kus teda teised näha võivad. Ta ronib otsekohe üle aia ja läheb oma teisepoole juurde, et rohtu aidata ära tuua.

«Ei sa taha puhata sugugi, juba oled aga platsis,»

räägib ta eidele. «Ma ei arvanudki, et nii ruttu juba. Mis ta on — jällegi poeg?»

«Jah, jällegi sinu abi, et Juulil pole õde ühti,» vastab eit ja vaatab vanamehe peale, kes häbelikult silmad maha lööb, nagu oleks ta mõne kuritöö ära teinud.

Täna õhtul on Laia peres kõik nii vagased, nagu kardaksid nad midagi. Peaaegu sõnagi ei räägita tervel söögiajal. Ka lapsed vaikivad, ainult supi rupsimine lusikatest, selle allaneelamine ja suude matsumised on kuulda. Peale söögi ei lähe isa harjunud viisi järele mitte kohe sängi, vaid istub akna alla pingile. Ta näib midagi mõtlevat, mida aga, sellest ei või videvikus keegi aru saada. Aga ka valges oleks võimata sellelt päevast kõrvetatud, kurnatud ja väsinud näolt midagi üles lugeda; muretseb või on ta rõõmus, see teeb peaaegu üks välja. Kui kõik nõnda vagaselt nagu mõttes seisid, kuuldus läbi seina korraga Kaasi Tiina käre hääl.

«Sina, nir . . . rak, ka veel siin! Käi välja, ehk muidu tõmman sulle, na et su kondid kobisevad. Sinust närust ei saa ka enam lahti, nagu mõni heategija, poeb kös, kös tuppa, küll ma sind ehitan. Mine Laiale, seal võid mädaneda, täna tuli sinna üks pääsukene veel juurde, prääksuge seal üheskoos.»

«Tiina ajab Taidi-Laidit välja,» ütles Juuli tasa.

«Mis sa sest vanast inimesest tahad, ega ta sul ees ole, las ta istub,» kostis läbi seina mehe hääl.

«Hakka sina ka veel urisema; sa tahaks kõik vallavaesed oma juurde korjata . . . Niisuguseid rojusid pole mulle tarvis, sa oled muidugi juba . . .»

«Noh, ega sulle tohi sõnagi lausuda, siis tuleb kümme vastu. Kas ma sulle paha pärast seda rääkisin, ja sa hakkad kohe mõnama, tohoo peletis!»

«Sinu tarkust ma ei tarvitse, ma tean isegi, mis ma teen. Temasugused laiskvorstid peksan ma alati uksest välja . . .»

«Sinul pole siin midagi peksta, mina olen alles peremees. Vanamees, ää kuulagi, pane asjad maha, ära mine kuhugi.»

Taidi-Laidi jääb seisatama, mitte selleks, et siia jääda, oh ei. Ta teab väga hästi, et mis Tiina on ütelnud, see peab ka olema, kas või tükk küljest: ta seisatab ainult selleks, et pererahva juttu kuulata.

«Ei sa saagi veel minema!» karjub Tiina. «Ma võtan

kaelkoogud, küll ma näen, kas siis on jalad all või mitte.»

Vanamees läheb uksest välja.

«Eks sa katsu nüüd seda vanainimest puutuda, aga ma tahan sulle näidata, kas sul tuleb meel-mõistus pähe või mitte.»

«Kiis, kiis, kus mul ka näitaja! Võite oma vanamehega mõlemad tulla, nagu ma õige kardan. Kas habe juba täis kasvanud?»

«Eks su oma juuksed ole asjad küll! Nagu kassisaba, vaata, tõmman sellegi veel ära.»

Sõimates võttis vana Kaas enese riidest lahti ja heitis sängi, kuhu ka eit sõimates talle järele kobis. Vanamees pööras selja väljapoole — ta magas taga ääres — ja tõmbas enese kõverasse, nii et eidele vähe ruumi jäi.

«Kas sa märkad ilusti magama heita, aja sirgeks ennast!» kärgib eit. Vanamees ei tee asjagi. Eit ootab natuke aega, siis läheb ta vanamehe kõrvale, pöörab selja tema poole ja püüab teda tahapoole suruda, aga ta ei jõua. Nüüd hakkab ta küünarnukiga vanamehele selga laduma.

«Eks ole kurat väljas, ei lase magada ka,» kirub vanamees ja hakkab vastu andma. Mõlemad tõmbuvad kõverasse ja püüavad teineteist kokku vajutada.

«Ennäe nirakat, ei lase magama heita,» kiristab eit ja annab vanamehele kõigest jõust küünarnukiga. See aga on siiski kõvem; ka on ta taga ääres, kus sein toeks, ja nõnda pugib ta eide viimaks põrandale.

«Mine kus kurat, aga sängi ma sind enam ei lase. Poe lakka, mine külapoissa taga ajama, ega sa seda ametit veel ära pole unustanud.»

«Nirrak, röövel! Esimese naise tapsid sa ära, nüüd tahad minuga sedasama teha, küll ma sulle näitan!»

Ja eit võtab seina äärest kõik, mis talle kätte juhtub, ja loobib vihatujus asemele, et vanameest tabada. Müts käib mütsu peale, üks sängi alla, teine vastu seina, aga vanamees jääb ikka ilma. Siin on pastlad, saapad, kaljakapp, paar puulusikat, ka tool. Eide süda saab veel rohkem täis, miks ükski asi pihta ei lähe, ja hakkab nutma, mitte valu pärast, vaid sellepärast, et ta lahingu kaotanud. Vanamees parastab teda, noomib ja pilkab. Viimaks võtab Tiina mehe pika halli kuue,

laotab selle keelust hoolimata seina äärde põrandale ja heidab magama. Ka taat vajub unehõlma.

Teisel pool seina on juba ammu kõik vait. Ainult vahel häälitseb keegi tasakesti: «Poo ää, poo ää!» Aga ka sedagi ei ole kuigi kauaks. Surmlik vaikus valitseb peagi terves majas, kuid ainult inimestest, sest kilgid lasevad seda tublimini laulu, saevad krägiseva poognaga.

*

Kaasi rahva viimasel suurel lahingul oli oma hea tagajärg: Tiina käis Viiu juures katsikul, titeputru viimas, ehk ta küll päev enne seda vandus, et ta oma jalga üle selle läve ei tõsta. Ta poleks tõesti seda vist niipea teinud, kui ta vanamehega riieldes lahingut poleks kaotanud. Ta tahtis meest sõimata ja vanduda, aga kelle vastu? Hakka sellepärast külasse minema, parem on ju Viiuga ära leppida; ehk õigust ütelda, leppimist polnud tarviski, oli vaja ainult Viiu juurde minna ja temaga lahkelt rääkima hakata. Aga see on juba liig, sest see tähendab jällegi, et sa alla vannud. Kuid viha mehe vastu ei annud järele. Tiina läks poodi, mis paarsada sammu eemal, tõi mannajahu, keetis putru, küpsetas veel kolm, neli tükki liha, mis ta viimase seakintsu küljest lõikas, ja läks Viiu poole, nagu poleks nende vahel iialgi midagi olnud. Katsikult tagasi tulles oli ta süda enam kui pool kergem. Ka mehe peale polnud ta enam nii vihane. Ta mõtles jälle hakata temale leivakottigi valmis panema, kuna ta seda paar hommikut ei teinud.

Laial oodatakse täna Jürit — linnas teenijatest nooremat poega — koju. Viiu väriseb Jüri peale mõteldes. Mis ütleb ta? Juba endise venna sündimisel, kes nüüd käia tätsab ja teistega õues kaasa kriiskab, sõimas ja haugutas ta ema. Aga mis saab veel nüüd? Aga ka siin mõtleb Viiu, et tulgu mis tuleb, mis ta siis ikka teeb.

Jüri tuli alles õhtu eeli. Juba õueväravas kisendasid väikesed vennad talle vastu: «Meie eidel on titt!» Teretamisega polnud kellelgi asja. Jüri kulm kukkus kohe kortsu.

«Tere, juba oledki kodus, me ei mõistnud veel arvatagi, et nii ruttu. Said ehk mõnega küüti . . .?» rääkis Juuli õnnelikult, vennale õues vastu minnes. Ta ei saa-

nud oma sõnu lõpetada, kui Jüri, ilma et ta tervist oleks vastu võtnud või õele kätt annud, ütles:

«Mis kuradi tere? Jälle üks juures! Ma ei mõista, mis te nendega tegema hakkate, kellel neid tarvis on . . .?»

«Jüri, helde aeg küll, ära hakka jälle, nagu teisel korral . . . eit ja taat on muidugi mures ja hirmul.»

«Need on hirmul küll ja sepitsevad aga teisi juurde. Vanadel inimestel pole ka aru märkigi peas. Et nad ise oma lollusest ükskord aru ei saa.»

Nõnda sõimates astus ta kambri, kus Viiu põlatud poega imetas ja oma saatust ootas.

«Jälle sul üks vääks juures,» rääkis Jüri emale. «Mis sa ütlesid mulle teine kord? Et Juljus viimane on, aga mis see siis nüüd on? Võib olla, tüdruk ehk veel koguni?»

«Ei ole, poeg on,» sõnas Viiu, ilma et ta oma silmi oleks üles tõstnud.

«Oleks ta tüdruk olnud, siis oleks ma ta küll jalgupidi vastu seina virutanud! Ei tea, mis pagan sa nende nirakatega teed! Et sul ükskord himu otsa ei saa, surevad sul nälga kätte ära; paljad nagu harakad.»

«Heldene aeg, ega ma siis üksi seal süüdlane ole,» rääkis Viiu.

«Üksi süüdlane ole . . . Vanamees on niisamasugune tola, nagu mõni maksaks nende pealt . . .»

Viiu hakkas nutma.

«Nüüd nuta ja ulu, nagu see nad sult vähemaks võtab. Surm ei taha ju ka neid. Ei tea, mis ta niisuguste nälgind kiiskadega teeb, muudkui las virisevad. Pärast vannuvad muidugi kõik teid selle eest, et te neid olete nõutanud. Hale meel ei ole teil ka neid näha! Parem võivad nad sündimata olla, kui sedasi vingerdada, paljajalu ja paljareisi jooksta ja härra ees mütsata seista. Ma ei taha sellepärast koju tullagi: viletsus vahib sulle igast nurgast vastu. Süda saab täis, iseennast ei taha näha . . .»

Poeg sõimas ja haugutas, ema nuttis ja õõtsutas põlatud venda põlvedel. Ja siis tuli vaikus. Keset palet kortsudes seisatasid eidel viimased pisarad, nagu ootaksid nad teisi järele. Silmad läikisid kustuval helgil. Jüri tõusis toolilt, tõmbas sügavalt hinge tagasi, pistis käe tasku, võttis kahe kopika eest saia välja ja andis emale, sõnades:

«Säh linna saia ometi, ega sul haiguse ajalgi midagi paremat olnud kui kala, leib. Oleks ma seda teadnud, ma oleks midagi toonud, aga ma ei võinud ju aimatagi; mõtlesin, vanad inimesed, ega enam ole.» Jüri oli varsti oma vana ema poeg, põlatud venna vend. Vihatuju oli mööda. Ema hingas kergemalt, vaatas rõõmsalt oma pojukest. Siis tõstis ta pilgu Jüri poole, püüdis nagu naeratada, ja juba hiilgasid pisarad jällegi ta aukuvajunud silmades. Ta tahtis midagi pojale vastata, aga ei saanud — huuled liikusid ainult. Saia võttis ta vastu ja hoidis käes.

«Eks sa hakka sööma . . . Aga ega sa raatsi, annad muidugi poiste kätte,» rääkis Jüri. Ta seisis ema ees ja vaatas väikest venda, kes rinda suus hoidis. «Mul on taskus nende jaoks kompvekke, söö aga sa sai pealegi ära,» pööras ta veel kord ema poole. Ta teadis aga selgesti, et sundimised asjata on: vähemalt poole saia annab Viiu ikkagi lastele. Jüri teab seda ise oma käest: ka tema oli kord väike, kallis pojuke.

Isale ei tee Jüri etteheiteid, kui see töölt koju tuleb. Ta kardab, häbeneb, võib olla tunneb etteheidete asjatust. Isa on sõnavaene, nagu rahutu, kui lapsukene kägisema hakkab.

Kui suuremad õhtul lakka ronivad, jääb isa mudilastega tuppa — istub norus peaga aseme äärel, kus ees kõige väiksem kiigus puhkab. Natukese aja pärast kostab norisemine: vanamees on magama uinunud.

Magage magusasti, isa ja pojad, puhkamist läheb vaja, kuid millal ärkate teie? Hommikul. Aga millal on see hommik? Siis, kui öö mööda on läinud, kui päike särades tõuseb. Aga ilm on ehk pilves, mets on ees, suur, paks, pime mets, päike ei paista teile? Noh, eks siis tõuse valge hakul. Jaa, jaa, valge hakul, kui ka päikest veel kuski näha ei ole . . .

Viiu ei saa veel aega magama minna, ta peab enne Tiinaga nädalasündmused läbi arutama, nagu see laupäeviti nende põline viis rahuaegadel on.

«Te Jüri tuli täna koju . . . Mis ta ka ütles, et sul jälle pisike on?»

«Oh, jumaluke, kartsin esiteks, et tuleb ikka kallale; säh, ütles ju, et ta oleks jalgupidi vastu seina virutand, kui tütar oleks olnd, õnn, et poiss on. Noh, eks tal ole õigus ka, või ma'gi seda tagasi a'an, aga mis sinna parata. Ma olin üsna mureta, kui mul Juljus ära oli, et ega enam karta ole; käevaataja ütles mulle, et Juljus

pidi viimane olema. Aga eks see ole jumala tahtmine, annab ja võtab. Kui Hans ja Tiiu ära surid, nutsin ma ja mõtlesin: surge aga pealegi, saate vaevast lahti, taeva Isa juurde, temal leiba küll, kurja pole te ka veel teind. Ehk kus nad seda kurja pidid tegema. Tiiu oli pisike, kõhnake, käed ja jalad imenääpsukesed. Ma olin ise sel ajal haige, süüa polnd ka midagi, nagu nüüd, rinnad olid tühjad, muudkui viriseb ja nutab teine, aga mis sa teed! Anna see tühi nahk teisele suhu, tirib, tirib, ja jälle laseb lahti ning nutab haledasti. Ta oligi imelik laps, teist siukest pole mul olnd, nuttis päris vana inimese moodi. Ma hakkasin kohe vaatama, et saab näha, mis tast saab — näe, ära suri . . .»

«Eks ta ole nende lastega see tegu; mul on praegu kaks tükki teisi, siiski tüütavad ära, viruta teisi vahel. Sestsamast kahju omal ja hale meel. Ei tea, mis sa rumalatest peksad. Rikastel, neil on teine asi . . ., aga vaata, ega neil polegi neid palju, meil veel rohkem. Näe, mõisas on paljalt neli tükki, kas tema ka poleks jõudnud neid toita ja katta?»

«Jah, näe, võtavad teised ammed koju ja kõik, ehk kuidas neile paraku süüa antakse! Mul on paergu . . . no mis sa annad talle? Mõtlesin, et kui lehmadest rohkem piima saaks, hakkaks seda talle andma, aga neist pole midagi saada. Jüri tuli ka koju, nüüd hakkavad kolmekesi tööl käima — hoia aga viimane piimatilk nende jaoks, ega nad vee-leivaga rahul taha olla.

Aga mis muud, kui ta vähegi märkama hakkab, peab talle ühte ja teist asja hakkama peosse toppima. Näe, Juljusega oli, niipea kui juba tugede najal istuma hakkas, lutsutas teine leivakoorukest ehk lihatükki pealegi, silmad aga liimendasid peas, kärbsed kippusid kallale — neil on ju kohe hais ninas.»

«Mis neid nüüd rääkida, ää söövad südame seest. Mul on, kipuvad nirakad sahvri kohe väevõimuga, ei tohi ust paotadagi. Ehk kas välja lähevad, ää sa mõtle, eks katsu ajada! Võtsin täna, peksin teisi käterätikuga. Nad kurjad loomad, muudkui laudite vahele, piima- ja koorepüttidesse. Kõik asjad rikuvad ära, na et ei julge midagi sissegi panna. Mistarvis niisugused nirud on ilma peale loodud, kellel neid tarvis?»

«Või need kärbsed üksinda on, va lutikad ja kirbud, need veel hullemad. Seda pagan mõistab, kust neid nii palju tuleb. Loobi küll iga hommiku vett tublisti põ-

randale ja kribi kõva luuakontsuga kõik põranda lauavahed läbi, aga ei kedagi, kõik kohad teisi täis, muudkui hüppavad üks helps, helps, ega paigal märka seista. Lutikanirakad on veel seda hullemad, pimedad ei lase lapsi öösel magada — karjuma ajavad. Kuumuta küll keeva veega, aga mis nad sellest kuulavad, nad on sügaval krohvi vahel. Vaata öösel, tulevalgel, kui siis on väljas, nuusivad aga. Poisid küll põletavad teisi vahel tulega ja torgivad tikkudega seina vahelt välja, aga kes neid kõiki jõuab ära hukata.»

«Kuidas Jüri ka nendega läbi saab? Ega linnas neid ole?»

«Ääh, ei ole nüüd . . . Mineval aastal ükskord rääkis, ma nüüd pole saand küsida, et neil seal niisamuti teisi.»

«Sooh, või linnas ka neid, ei ma seda mõelnud. Vaata pimedaid, kus nad ei roni. Ei ta hakka ka naist võtma, vana mees teine juba. Nüüd ei salli, et sul neid on, las võtab ise naise, eks saa näha, mis laulu ta siis laulab, kus tema nad omal paneb? Ega sa ometi neid metsa või visata.»

«Ei tema luba naist võttagi, tõotab vanakspoisiks jääda. Ütles ju viimati teine, et kurat võtku naisevõtmine ja lastekasvatamine.»

«Ääh, va Taidi-Laidi on siin, no mis ta sest kasu on saand, et ta naist pole võtnud ega lapsi kasvatand? Näljas ja alasti teine, pole kuski kohta ega ulualust. Oleks naine, küllap siis oleks ikka toanurk ja oma leivakannikas.»

«Jah, eks see temagi elu ole vilets küll, ega ta kiita ei ole. Vahel on, ei ta saa päeval otsal einet hamba alla. Tuleb aga õhtul teine, istub ja vahib ega julge küsida ka, nagu häbi oleks; muudkui anna aga jälle tükk leiba teisele, ei lähe ju muidu magama. Ka paljaid külmi, magedaid kartuleid sööb teine, kui aga kätte annad. Kuidas ta tänab, võtab mütsi peast ära! See on tal nõelutud ja tarnitud, paik paiga peal, oma nahka pole ollagi. Ma olen teisele ikka ütelnud, et mis ta sest mütsist peast ää võtab, ega ma mõni saks ole . . .»

«Eks ma naernud, et va Taidi-Laidi teeb niisamuti kui sead: ootab ja ootab ning kögiseb, ei lähe magama, enne kui suutäie kätte saab!»

«Jah, mis see inimegi targem on, ühtemoodi tahab igaüks süüa saada. Näe, va koerakutsikaski ehk kana-

pojad — ei lähe ukse alt ära, kui sa neile midagi ei anna.»

«Eks ta ole, igaühele aga anna, igaühe eest muretse, aga kes meile annab, meie eest muretseb?»

«Mis seda nüüd rääkida, muudkui ängelda, kuni kaks kätt rinna peale saad, eks siis ole aega puhata küll.»

«Tõsi ta on . . . näe, meiegi mõtlesime homme heinad koju tuua, muid päevi ei taha raisata. Saab paar väikest kegu teisi, toome enne kirikuaega hommiku vara ära. Vanamees muidugi magab juba, keda mulgi muud on. Eks sinagi taha puhata. Kas haigus on juba möödas?»

«Ääh, möödas . . . kes ta mööda ajas! Enne surma pole loota. Ära harjund, ei pane tähelegi. Ega ta siis ka nõnda hull ole, et sugugi elada ei või. Ma saan öösel magadagi. Magamajäämisega on kõige halvem; õhtul on alati pahem, kirbud jooksevad ka veel. Niipea kui aga silmad kord kinni lähvad, ei siis tea enam kellestki. Eila öösel magasin nii raskesti, et ei kuulnudki, kui poiss karjuma hakkas. Alles siis, kui vanamees ütles: «Eit, kas sa ei kuulegi õige või?» — ärkasin üles. Mul pole seda iialgi juhtund . . .»

«Jah, see on hull, et seda ikka kuuleb, kui tema liigutab. Ma tean, kui mul Kata pisike oli, siis — niipea kui liigutas — kraps olin üleval. Nüüd jälle ei kuule müristamistki, varasta või asemelt ära, ei tea õhkagi.»

Tiina oli naerul, kui ta viimaseid sõnu rääkis. Ka Viiu tundis kergitust, kui nad lahkusid.

Öö oli pehme ja vaikne, ainuski puuleht ei liikunud ka kõrgemate puude latvades. Rohutirtsud lõid hulgana laulu, ajuti peatades, nagu kuulaksid nad, mis teised teevad. Taga metsas huikas öökull, keda soristes näis osatavat. Kustki kostis koera haukumine, siis kauge püssipauk, mis metsa kohama pani. Köstri aias laksutas ööbik. Keegi aga ei pannud seda tähele. Igaüks oli oma lauluga ametis, ja kes vaikis, see magas. Otsekohe üle välja paistis mõis oma pargiga, mis hirmutavalt mustas.

*

«Jüri! Jüri, ae!» hüüdis Viiu redelit mööda lakaotsale ronides. «Eks su uni saa juba otsa? Tahame sööma hakata, Juuli lubas kiriku minna, kutsub sind ühes . . . Ei sa kuulegi? Olid jälle öösel kodust ära või? Mis sa

jooksed mööda küla ringi, löövad sind vigaseks nagu Mäo Andrese . . . Tõuse nüüd üles: teised ootavad, tahavad sööma hakata; ma pidin täna mustikile minema . . .»

«Anna pühapäeva hommikulgi ometi rahu, argipäevadel nääksud muidugi juba enne päikesetõusu. Hakake sööma, kui tahate, ega mina teid keela, ega see toit minu luku taga ole . . .»

Ta pööras teise külje ja ei teinud ülestõusmisega asjagi.

«Ju siis ikka öösel kodust ära olid, mis uni sul muidu on: kell juba üheksa . . .»

«Jää õige ükskord rahule . . . Olin ma kodus või ei olnud, mis see sinusse puutub. Sa vaata plika ja laste järele, mina tean isegi, mis ma teen.»

Ema jäi nende sõnade peale natukeseks vait ja ütles siis:

«Kas sa ei tule siis maha? Eks sa tule söö kõht täis ja maga siis edasi, või minagi sind keelan, kui sa väsind oled . . .»

Ema ootas jälle. Jüri näis mõtlevat, mis teha, kas ülesse magama jääda või alla sööma minna. Viimane võttis lõpuks võimuse.

«Noh, üks ta puhas,» vastas Jüri ja tõusis istukile: «Mis sest magamisestki tuleb! Maga na et silmad paistetand peas, või uni sellepärast ikka otsa saab, seda hullem veel.»

«Ole siis kärmas; silmapesu-vesi on õues kapas, seebitükk muru peal maas; ma lähen panen toidu lauale,» rääkis õnnelik ema, et poeg viimaks ometi sööma tuleb, ja läks mööda redelipulki alla.

Ilm oli selge ja palav, ainustki pilvekest polnud tervel taevalaotusel näha. Kerge tuul kohises metsas. Sealsamas kuuldi ka kukke kanadega juttu ajavat. Muidugi sõimas ta seda suurt põuda ja palavust, sest kanade nokad, ka kukel enesel, seisid päeva otsa laiali, ehk nad küll kõige paksemate kuusepõõsaste all losakile maas olles varju ja vilu otsisid. Niisamuti oli palavus seapõrsastele liig, sellepärast ootasid nad seda silmapilku, kus emale toit künasse valati, et kärmesti hulgana sinna sisse püherdama minna. Aga see tegu oli emise arvates liig, ja ta loopis oma kallid mudilased üksteise järele kõik üle molliääre välja.

Palavuse peale vaatamata tahtis Laia Juuli siiski

kiriku minna ja kutsus ka Jürit ühes. See tõrkus esiti vastu, läks aga pärast ometi. Viiu ja Tiina tõttasid mustikile. Taidi-Laidi oli juba hommiku kella seitsme ajal kodust ära läinud. Koju jäid lapsed ja peremehed.

«Kusti, vaata sa laste järele, me tuleme varsti tagasi,» rääkis Viiu kodust ära minnes. Vanamehele ütles ta:

«Sa oled siis niikaua kodus, vaata, et nad lapsi kana ette ei lase, see on poegade juures nüüd nii tige mis hirmus, nokib lastel silmad peast välja. Näe, Juljusele lõi paar korda nokaga tunaeila pähe, suured augud kohe taga, oled päris kimbus teisega. Muidu kardab, aga nüüd nagu pöörane, vaata, jookseb su omagi kallale . . .» Viimased sõnad rääkis ta Tiina poole, ja nii läksid nad kahekesi õuest välja. Väike poiss, kellele nimi Aleksander oli pandud — nüüd muidugi alles pisi Sassi — magas õues kiigus, kuna teised ümberringi ketast lõid. Laia vanamees oli murul kõhuli.

Natukene enne eitesid läksid Jüri ja Juuli ära. Nad jäid täna kiriku hiljaks. Aga see polnud ju ime, sest kui kirik käe-jala juures on, juhtub niisugune äpardus hõlpsasti. Inimene on hooletu: ikka aega küll, aega küll, pea's ma lähen see mõni samm maad, ja nõnda viivitad, kuni oledki hiljaks jäänud. Kui õde ja vend kiriku astusid — siiski mitte üheskoos, sest see oleks moe vastu olnud, vaid teine teisest uksest — oli köster juba oma kohal.

Rahvas laulis, aga väsinult. Ka Jüri tundis väsimust palavuse pärast, millest ta kiriku kivimüüride vahel lahti lootis saada, aga ta eksis, sest rahvast oli täna, köstri püha peale vaatamata, kaunis palju, mispärast ennegi soe kirik peagi raske, lämbunud õhuga täitus. Jüri istus pingile ja hakkas oma kõrval oleva vanamehe raamatust laulma. Rammestavalt ja uinutavalt mõjus istumine. Jüri laskis enese kössi vajuda — nõnda oli mõnus ja hea; ta püüdis jutlust kuulata, aga see kõlas, vist palavuse mõjul, nii ühetooniline ja mõjuta. Jüri vahtis pärani silmil, kuid silmad hakkasid raskeks kiskuma; ka naistepoolele pilgu heitmine ei aidanud. Korraga tõstis ta oma pea nõksti üles — ta oli tukkuma jäänud — ja vahtis hirmul enese ümber. Nüüd pani ta tähele, et ka mitmel teisel sama häda käes oli. Tema kõrval nohises rahulikult vanamees, pea rinnal ripakil. «Noh, mis temal vaenlasel on, ka magab, kes teda öösel taga a'as,» mõtles Jüri ja jäi vagaselt istuma. Varsti

leidis ta enese jälle magamast. Nüüd tõusis ta püsti, et nõnda saatanavõrgust lahti saada, ja hakkas kirikusolijaid silmitsema. Igalt poolt paistsid tuttavad näod, tuttavad ja unised näod, rinnale vajunud pead. Ka norinat oli kuulda. Tukkujaid oli niihästi meeste kui naiste hulgas. Isegi noored neiud paljaste peadega, ja mis kõige hullem, kiriku-vöörmünder otse tema silma all, köstri kantsli juures, oli samas viletsuses, mispärast Jürigi püsti tõusis. Mitmed läksid kirikust välja; vist arvasid nad parem õues juttu ajada kui kirikus magada. See oli kõik nii tuttav, nagu inimeste näodki: kõik oma valla asi. Oma kirik, armuline härra ise on ta üles ehitanud; siin võib ju ihu seni väsimusest puhata, kui jutlustaja hingetoitu jagab. Jüri tundis varsti, et ka püsti seismine midagi ei aita. Ta sõnas: «Kuradi uni» ja läks kirikust välja.

Väljas aga kulus aeg lõbusasti, «kuradi und» polnud enam kuski . . .

*

Kui Laia Juuli kirikust koju tuli, jooksid lapsed talle teele vastu ja karjusid hirmunud nägudega:

«Juuli ae, Juuli, Juljuse silm peast ära, nägu kõik verine, kana nokkis puruks, taat lööb nüüd kana maha . . .»

«Mis see on? Mis on Juljusel viga?» küsis Juuli.

«Noh, silm verine, peast väljas, va kana oma poegadega tegi . . .»

«Mis te valetate, kana siis, kuidas see kana seda tegi.»

«Tegi jah, tule vaata!»

Juuli läks õue. Terve maja rahvas oli koos. Läbisegi kostis nutmine, vandumine, hädaldamine ja sõimamine. Päike paistis endist viisi selgelt ja palavasti, päris kõrvetavalt. Viiu istus murul ja hoidis Juljust süles, kellel parem silm verine oli; ka pale peal oli tal paar punast armi. Üle kõhnade palgete käisid punased jooned, mis vere jooksmise kohta asusid.

«Oh minu heldene aeg!» hüüdis Juuli hirmunult, kui ta oma venna verist nägu nägi.

«Ei tohi jalga kodust välja viia, siis on jumal teab missugune õnnetus kaelas,» rääkis Viiu pisarsilmil. «Need poisid on ka . . . ja ma just kinnitan enne, kui väravast välja lähen: vaadake, et te last kanade ette ei

jäta! . . . Et ta, sõge loom, ka ise ei märgand ära jooksta . . .»

«Ah, tema nüüd too-vanka, kuhu tema ka jookseb? Läheb ju kana poegi vaatama, kükitab maha, vana on aga kui hagijas kallal, suled kaelal püsti,» rääkis Tiina.

«Kus sina siis, vanamees, olid?» pööras Viiu mehe poole: «Sa lubasid ju kodus olla, ei kedagi; nii on see meeste asi ikka.»

«Säh, meeste asja . . . Ma olin ju kodus, viskasin murule natuke pikali, jäid kõik teised minu ümber siia mängima, kana polnd kuski näha. Mu silmad läksid natuke kinni . . . ühekorraga tõuseb kisa, poiss karjub kui võllas. Mina kargan maast üles, pea palavaga segane, silmad pool kinni, ei saa esiti aru, kuspool kisa on, hüüan poissa, näen kana lapse kallal, see pikali maas, aga kas kurivaim kallalt ära läheb, muudkui koksib edasi . . . Natukese aja pärast tulevad poisid kuusikust välja . . .»

«Sa oled ise niisamasugune kui need poisidki. Mis häda sul magama oli jääda?! Öö otsa lõõskasid, aga või sinu himu iialgi täis saab; kus sa aga natuke seisatama jääd, seal on norin taga!»

«Mis, kurat, siis niisugust kana-nirakat pidada! Ma peksan ta kõige poegadega maha, loobin kõik üle aia kuusikusse, küll ta siis teab, et teinekord enam, nirrak, lapse kallale ei lähe . . .» Vanamees tõusis maast üles, võttis malaka ja läks kanu maha vihtuma.

«Anna, anna, saadanatele, niisugused nirrakad! Viruta, tõmma vanale, kas veel siis lapse kallale läheb!» karjus Kaasi vanamees.

«Mis sa neist nüüd tahad, tola-vasikas, mis see mahanottimine veel aitab, ega see lapsele silma pähe pane! Vaata, kas ta kuulab nüüd, võta viimaks malakas, anna sulle omale mööda koibi! Nüüd on sul jalad all, kus nad sul esteks olid? . . .» Viiu läks sõimates vanamehe poole, kes kanu paksude kuuskede all taga ajas.

«Näe, eks ta, vaenlane, olegi juba ühe poja maha löönud,» hüüdis Viiu surnud kanapoega nähes: «Juba suur vänts, Haapsalus maksavad teised kallist raha.»

«Anna kiviga, võta hea suur!» hüüdis vana Kaas õuest, istukile tõustes.

«Sulle omale kiviga lõugade vahele! Ka üks heake veel! Ega need sinu kanad ole, kopsi omal neid niipalju kui tahad, siin võid oma nina vöö vahele pista!» hüüdis Viiu talle vastu.

«Sina pea oma lõuad jah kinni, mis sinul asja on,» ütles ka Tiina oma mehele.

«Ega ma sinuga pole rääkind, sa võid oma hambad küll minust rahul pidada,» vastas see eidele.

Kõik läksid surnud kanapoega vaatama, ainult vana Kaas ei viitsinud üles tõusta.

«Näidake mulle ka!» hüüdis ta teiste poole, nagu poleks ta enne iialgi surnud kanapoega näinud; ometi oli ta ise nii mitugi neist viljast välja ajades maha nottinud.

«Nirrakad, jälle jätate te lapse üksipäinis,» karjus Viiu, kui Juljus, kelle ta ise murule oli jätnud, nutma hakkas. «Sina, Juuli, ka niisamuti, ise suur nagu hobune, siiski pole arukihugi peas, jooksed lapse juurest ära. Noh, mis te näete siin? Surnd kanapoeg, nagu enne poleks seda näind. Lapsel on teine silm veel peas, see tarvis ka veel lasta välja konkida, siis on ta õige korras, tubli asjamees . . .» Juuli läks võttis lapse sülle. Sel silmapilgul kostis aga kambrist teine kisa.

«Nir . . . rakad!» vandus Viiu, kuna vesised silmad vihatules välkusid. «Ega sa neist rahu saa, ei ööl ega päeval, üks kisa ühtepuhku, na et löö nad maha just kohe. Mis nirrakatest peaks nii palju ilma loodama . . . Sina ka siin,» pööras ta vanamehe poole, kellel alles kivi käes oli.

«Niisuguste sugu maa pealt tarvis ära kaotada,» siunas Laia vanamees murule Kaasi juurde astudes. «Tema, saadana silmamuna, lapse kallale — kes sind söödab ja su eest hoolitseb! Küllap tuleb paras aeg, ma tahan katsuda, kas jääb sirukile või mitte.»

Tuli vana Taidi-Laidi.

«Ma kuulsin juba ammugi kisa, olin metsavilus pikali, tulin viimaks vaatama, mis teil siin on.»

«Vaata, mis on — poiss ühe silmaga, va kana-nirak,» vastas Laia vanamees.

«Vaata õelat, näe ligundit! Kõik pead sa ilmas ka ära nägema. Vana isa-ani lohmib küll lapse läbi, siniseks peksab kohe, ja ega tema hull karda sind ennastki. Või kana? Noh, tal ju pojad, igaühel oma kallis.»

Jüri tuli õueväravast sisse.

«Mis sel poisi silmal on? Nägu ka puru?» küsis ta venna verist silma nähes.

Talle räägiti lugu ära. Ka Viiu tuli väikese lapsega õue.

«Nõutage aga neid veel juurde, see on alles liig vähe, kanu on ka rohkem tarvis, üks ei jõua nii hästi . . .» rääkis Jüri, kui ta kõik ära oli kuulanud. «See on ime, et teil mõni sigade roaks pole saanud, elajad mõnda pole ära tallanud. Tulistel sütel pole ka ükski kõrvenud ega keeva vee sisse uppunud, seda on tarvis kõik läbi katsuda. Vaat, siis on üks käteta, teine jaluta, kolmas pime — täis valla kerjuste pataljon! . . .»

«Kus mul ninatark!» vastas vana Lai. «Ei sa märka oma lõugu pidada — oma vanemate kallal haukumas! Vaata, et sa ise linnas sigade ette ei lähe. Küllap lähed otseti kuhugi õllevaati . . .»

«Jah, niikaua sündisid vanemad küll, kui nina alles tatine peas oli, püksata kelkasid, aga nüüd, kus ise jaksad püksid jalga tõmmata, nüüd tarvis sõimama ja mõnama hakata. Hoidku neid noori ka!» rääkis vana Kaas.

«Las sa võtad ise ükskord naise, eks saa näha, kuhu sa omal siis paned, mis siidi ja sammeti sees sa nad hoiad. Paned klaaspurki vist. Pole su elupäevad veel mööda, võid veel sada imet ära näha. Pole sead ja lapsed veel ilmast kadund,» rääkis Tiina.

Jüri jäi vagaseks. Kolme vastu ei julgenud ta midagi ütelda. Peaasi oli aga isa. Ehk ta küll esimese hooga ka tema ees kõik välja purskas, mis meelde tuli, siiski jäi ta kohe vait, kui see talle vastu ütles.

«Vaata rumalat, tema läheb lapse kallale,» hakkas Taidi-Laidi. «No mis sa sest lapsest tahad, mis ta sulle kurja on teind? Lapse kallale jooksed siis, tohoo peletis! Ma magan vahel päevad otsa kuusepõõsa all — kui sul himu nokkida on, nokkind siis minu silmad välja, nad on mul juba muidugi kustund, ei seleta enam midagi — peksnud mul või mõlemad välja; kauaks minu elu on, kellel mind tarvis — aga lapsel siis . . . ta on ju alles noor. Näh, olid terased silmad teisel peas, ma ütlesin alati, et kasvab tuline poiss teisest, andke aga aega . . . aga nüüd tema hull peksab silmad peast välja. Ja ikka kohe silmad. No kes talle seda ütles, et silm seal oli? Küll tal selleks mõistus on! . . .»

«Kus need suured poisid siis olid?» küsis Jüri.

«Nemad nüüd märkavad midagi, eks nad olnud metsas, kus mujal . . .» vastas Viiu.

«Ei märka . . .» hüüdis Laia vanamees: «Vemmalt neile, küll siis meel pähe tuleb . . .»

«Jah, plikadega mööda põõsaaluseid oskavad küll ümber jooksta ja piherdada, aga lapse järele ei oska vaadata. Meil niisamasugune teine — kelkab aga teistega ringi . . .» rääkis Tiina.

«Muidugi, poisid pole karistust näind, teevad, mis tahavad, ükski ei ütle sõna,» tähendas Jüri.

«Miks ei öelda . . . Ma prassisin teistega alles eilagi, aga või siis kuulavad,» rääkis Viiu. «Võmmi ka teisi vahel, ei tea mis see aitab, muudkui naeravad. Kusti oli eila, tahtsin teisele anda, kus seda nüüd, jookseb üle aia metsa, naerab ja irvitab, lõuad ka veel peas, kuula aga, mis sealt tuleb . . . vaata, et kividega loopima ei hakka.»

«Vaata nirrakat, või tema jookseb metsa . . .» rääkis Laia vanamees. «Kus ta nüüd on oma koibadega, aga ma tahan talle näidata. Või tema saadana pärast pidi teine ühe silmaga jääma. Kustas! tule siia! Silmapilk lase püksid maha, või metsa jooksmas . . .» Ta läks poisi poole. See pistis plehku. Vanamees järele. Aia peal pidi isa poja peaaegu kätte saama . . . ei saanud aga siiski.

«Nir . . . rak, kas sa kuuled,» karjus ta ise. «Haugu veel teinekord emale vastu ja irvita. Küll ma sind ehitan, mis!» Poiss hakkas karjuma ja putkas metsa.

«Las sa tuled ükskord metsast välja, kui kõht tühjaks läheb, küll sa siis saad mu käest, vinnutan kimbu pajusid ära. Ää sa mõtle, ei ma sulle kingi. Annan sulle, na et sa niisamuti kui kanapoeg risakile maas oled. Kas hakkab su süda siis painduma, kas kukuvad lõuad kinni?»

«No mis sa hirmutad sest lapsest, teine ei julge viimaks enam metsast välja tullagi, ei tea kuhu läheb,» rääkis Viiu.

«Katsu nüüd asja, las läheb, saab näha, kuhu ta siis õige läheb. Mingu, kui himu on, üks leivaraiskaja vähem, kas veel vähe teisi, hea, kui mõnest lahti saad . . .»

«Ää haugu, ole parem vait,» ütles Viiu.

«Eks mina haugu alati, sina üksipäinis räägid. Ega tohi last karistada ka, siis on kohe kisa lahti, oled nagu ei tea mis kuriteo ära teinud. Ää siis teinekord hädalda, et poiss ei kuula, et metsa jookseb.»

«No ega ta sul peksmisega targaks saa,» ütles Tiina.

«Sina pea oma kihvad rahu, vahi oma nirakate järele,» vastas talle Laia vanamees.

«Mis loomad sul nad siis on, kui mul nirakad on. Sa ise oled hea nirakas. Nälgind olete te kõik, nagu kirikurotid, kevadel pole enam koera jahugi kotisopis. Teist sõimamas, nir . . . rak!» Tiina tõusis püsti: «Küll te kängute kõik siia nälga ära, nagu putukad külmetand puukoore vahel. Mina lähen sügisel siit minema, elan kui paradiisis. Poleks ma teid ühtepuhku siin aidand, jumal teab, kas teid olekski enam elus . . .»

«Oh, kus mul õige aitaja . . . Kõtt! Käi mu õue pealt haukumast,» ütles Lai.

«Aga sina tee, et kanad mu uksepaku alt läind on, ehk muidu näitan, mis asi on,» vastas Tiina ja läks minema.

«Poisid, minge ajage kanad ära,» käskis Laia vanamees; aga poisse polnud kuski.

«Ah las nad olla, mis nad seal kurja teevad, katsu asja nüüd: tema karjumist ehk kedagi,» rääkis Kaasi vanamees.

«Vanamees, tule sealt ära!» hüüdis Tiina.

«Kusti! Kusti, ae! Tule, mine aja kanad ära, siis ei tee ma sulle midagi.»

Kusti oli lipsti üle aia õues.

«Mis selle silmaga teha? Ega ta sedasi ikka või jääda, peab tohtri juurde minema,» rääkis Jüri Juljust vaadates.

«Oh, tohtri juurde siis!?» hüüdis Viiu hirmunult. «Ei seda küll või. On need tohtrid mõned inimesed! Näe Kukemäe Rein käis oma Kustiga: ütles, et oleks tema seda teadnud, et nad lapsele nii hirmsat valu teevad, ei tema poleks läind. Ehk kus siis selle raha ots. Säh, käis seal, maksis tohtrile kuuskümmend kopikat, rohud maksnud mõni poolteist rubla, ja ei tea mis sealt ära sai! Või nemadki jumalad on, et uue silma pähe panevad.»

«Ei see küll lähe, juhtub, et hakkab mädanema, vaat siis,» rääkis Jüri: «Siis võib kas elu võtta. Ega see silm mõni nalja-asi ole.»

«Ääh, tühi elu nüüd võtab,» püüdis vana Kaas naeratada, kes ikka alles küljeli oli.

«Mõisa preili annab ka rohtusid ja tunneb haigusi, eks või tema juurde minna. Ammu's see oli, kui Männiku eidel kange seest-valu oli: läks sinna, ei tea, mis ta

talle andis, aga näe, valu oli kohe mööda, nagu peoga ära,» seletas Viiu.

«Ega saksad rumalad ole, need teavad kõik,» kiitis Taidi-Laidi. «Parem muidugi saksa juurde minna, tema ei võta ka midagi, annab ja teeb kõik niisama . . . Miks nemad ei tea . . . nemad teavad küll . . . Seesama tühi silm, ei tea mis neil selle juures nüüd on — annab rohtu ja ongi terve.»

Nad rääkisid, seletasid ja sõimasid. Viimaks mindi poisiga mõisa preili palvele. Armuline preili andis esiti nõu tohtri juurde minna. Kui aga Viiu kangesti palus, et preili ise rohtu peale paneks, siis täitis ta viimaks eide palvet. Rõõmsa südamega tuli Viiu mõisast koju, nagu oleks asjad kõige paremas korras. Ka ei võtnud preili selle eest midagi, käskis veel näitama tulla ja ütles ainult, et mõisa kolm päeva teha on, rohud olevat väga kallid.

*

Laia ja Kaasi õue peal on kõik vanaviisi: kõrvetav päike helesinises taevas, mängivad lapsed, kes nii rõõmsasti kilkavad, kana oma poegadega, keda Juljus nüüd ühe silmaga näeb, sest teine on tal ikka alles kinni seotud, ja vana Taidi-Laidi, kelle Viiu koju laste juurde jättis, kui ta ise rukist lõikama läks. Lapsed nutavad ja naeravad läbisegi, sest suurem teeb väiksemale ikka niipalju halba, et see virisema peab, kuna tugevam ise siis naerab ja osatab. Taidi-Laidi peab nõrgemaid tugevamate ülekohtu vastu kaitsma. Ikka on tal pea rinnale vajunud, olgu ta murul istumas, puid saagimas või lõhkumas, söögilaua ääres, mida tal ei olegi, või kirikuteel. Praegu on ta mütsi peast ära võtnud ja vaatleb seda, kuna kerge tuuleõhk tema hallide juustega mängib. Näib, nagu ei mängikski tuul nendega, vaid nemad ise tantsivad lustilikult päiksepaistel, mida nad nii imeharva näevad, sest Taidi-Laidi ei lahku oma vanast sügavast mütsilotist, mis tal kõrvuni ulatub, öösel heinahunnikuski, kartes, et juuksed samblaid ja puru täis lähevad. Vanamehe silmad on auku vajunud, suu ei jaksa kinni seista, kaelasooned tulevad nööritükkidena nähtavale, kui pead ühele või teisele poole pööratakse. Vana kuuenadi alt paistab võidunud särk, mille rinnad paelaga kinni seotud. Takusest triibulisest riidest püks-

tel on nööpide asemel puupöör ees. Jalad on paljad, mustad ja katkised; pahema jala põhja all on mädavull, mis vanamehe sunnib kanna peal käima ja lonkama. Kui Taidi-Laidi oma mütsi saab küllalt vahtinud, paneb ta selle jällegi pähe ning hakkab mädavulli hellalt sügama, mis siis nii magusasti kiheleb. Lapsed karjuvad aga omasoodu edasi, üksteist kiusates ja parastades.

«Kuule, poiss, mis sa jälle seal teed!» hüüab Taidi-Laidi Kustile, kes Kaasi poisi jalust kinni hoiab ja teda nõnda muru mööda ümber veab, kuna teine kui võllas karjub: «Kas sa lased ta olla, mis sa tahad temast, ega ta su peale ei tule.»

Kusti aga ei kuula, naerab ja tõmbab teise viimaks tagaspidi kukerpalli. Nüüd veab ta teda kõhu peal edasi. Särk tuleb piinataval kaenlaauku kokku, ja nii sõidab ta paljal kõhul, mida orgid kriimustavad. Teised lapsed vaatavad pealt ja naeravad, ainult vaevatava õde hakkab venna pärast nutma.

«Oh sa saadana hing, näe, mis ta teisega teeb,» hüüab Taidi-Laidi maast üles tõustes, keppi võttes ja poiste poole tõtates. Ta tahab Kustit lüüa, kuid see laseb enne teise jalast lahti ja jookseb ära. Lapsed hakkavad veel rohkem naerma.

«Kas sa näe timukat, vask-ussi, ää tapab teise, kõht kõik kriimal! Tule sa veel siia, küll ma näitan sulle!» siunab Taidi-Laidi. Kusti naerab ja jääb eemale seisma.

«Kas said suutäie? Oli magus ka?» pilkab ta vanameest: «Lööpadi, lööpadi, küüts, küüts, küll sul nüüd jalad all on, mind taga ajamas, aga muidu, kui siis oietab ja aietab, ei saa paigastki ära. Kust sa nüüd need head koivad võtsid, nagu vasikas, kui eit teise tallist lahti laseb.»

«Haugu sa ise seal veel, küll sa mul pihku juhtud, ei ma sind niipea unusta.»

«Sa, vanamees, ole õige vait, ää pobise, küll sa saad ise minu käest. Tee parem oma püksid terveks, et sealt midagi paistma ei hakka, ää minu kallal õrise, nirak.»

Vanamees tõstis keppi, nagu tahaks ta uuesti karistama minna, jäi aga siis mõtlema ja istus viimaks murule. Ta hakkas jalga vaatama, kus põhja all mädavulli jooksmisega katki oli teinud.

«Vaata sindert, tema pärast lõhu oma jalg ära, nüüd hakkavad orgid torkima, ei või enam sugugi käia,

muudkui seo aga kinni. Aga ei tea, kus hull neid nartse ühtepuhku tõmmata; kuue voodert pole enam ollagi, ainult piha peal veel lapike,» rääkis vanamees.

«Paras, paras, kes käseb teist taga ajada, ega ma sind puutund,» rääkis Kusti, kes juba õige ligi oli tulnud.

«Jah, lase sind teine ära tappa, ega teil siis ühelgi aru peas ei ole.»

«Eks see tapa ta küll. Ma olen ennegi teda vedanud, eks ta võiks ära surra,» rääkis Kusti, kes vanamehe juurde maha kükitas ja tema jalga vaatama hakkas. Ka teised lapsed kogusid Taidi-Laidi ümber.

«Kus sa ta katki tegid?» küsis Kusti.

«Äh, metsas, käi paljajalu, või neid orka ja kända siis vähe on,» vastas vanamees.

«Eks sa pane jalad kinni, mis sa paljajalu käid.»

«Näeh, ma panen ju ikka ka, aga nüüd, juba paar nädalat tagasi, kaotasin nartsud-pastlad ära. Ega tood sündindki enam jalga panna, olid muidu asjaks kaenla all kanda. Panin teised puntras kännu otsa, aga ei leia enam üles. Käisin täna hommikugi vaatamas, aga mis ei, see ei — pole kuski, ei juhtu peale. Või ehk on loomad koguni ära söönd.»

«Me va Päits tahab küll kangesti nahka,» ütles Kusti.

«Meie Kriimik ka, tema ehk pistiski nad parikasse,» rääkis Kaasi Juhku vesiste silmadega.

«Millas tema neid sõi, see on ikka meie Päitsu töö, sõi teine taadi karvanahka pastladki ära, tuliuued olid, mis neid vanu siis veel rääkida, neist ei saanud tal hakatagi; Aadul pistis leivakoti pintslisse,» seletas Kusti.

«Me Kriimikul oli eila nahatükk suus, eks see olnudki vist sinu teine pastal,» rääkis Kaasi Juhku, kes tingimata näidata tahtis, et nende Kriimik Taidi-Laidi pastlad ära on söönud. Aga ka Kusti ei annud järele, tema püüdis seda au endi Päitsule võita.

«See siis nüüd tema pastal, tal kadusid ju kahe nädala eest juba ära,» rääkis ta.

«Noh, siis oli see tema pastal, mis ühekorra ammugi, kui kevadel loomad välja lasti, tal suus oli, näris teine aga, ei söönd, suu jooksis ila, ma nägin seda küll, ilma paelteta oli.»

«Kas sul olid pastlad ilma paelteta?» küsis Kusti vanamehe käest.

«Ei olnud, mul olid ikka paelad taga, olid ju teised nartsudega ühes puntras kõik, panin kännu otsa.»

«Nojah, temal olid ju paeltega; näed, teie Kriimik pole ikka neid söönd,» seletas Kusti kindlalt ja rõõmsalt, et ometi võit kord nende Päitsu poole hakkab kalduma.

«Aga ta ehk sõi paelad enne takka ära,» rääkis Juhku, kes muidugi sellega ei võinud leppida, et Kriimik pastlaid pole söönud.

«Jäeh, paelad enne ära!» osatas Kusti. «Ega ta inime ole, et ta enne oskab paelad takka ära süüa. Me Päitsul oli hiljuti üks suus, paelad aga ripendasid. Aadu jooksis järele, võttis paeltest kinni ja tahtis teisel suust ära tõmmata, paelad tulid katki, aga tema lahti ei lase, muudkui lätsib ja näsib edasi. Aadul on need paelad alles, eks sa tunned oma pastlapaelu küll, siis saame kohe näha, kel õigus on.»

«Mina seda küll ei usu, et teie Päits nad ära sõi,» rääkis Juhku. «Ehk kui ta pastlad ära sõi, aga kus ta nartsud pani?»

«Sõi ka ära,» vastas Kusti.

«Jäeh, siis nartsud ka; ei söönd ühtigi, sa valetad.»

«No las tuleb Aadu õhtul koju, ma tahan neid paelu sulle näidata, kui sa ei usu,» lubas Kusti.

«Üks ta puhas, näita,» kiitis Juhku: «Aga kui paelu ei ole, siis on meie Kriimik nad ära söönd.»

«Olgu peale, las aga Aadu tuleb koju.»

Nii jäid nad teineteisega rahule. Kõike seda vaidlemist kuulasid teised lapsed hoolega ja tõsiste nägudega pealt, nagu seisaks selles, kas Päits või Kriimik pastlad ära sõi, terve nende tulevik.

Sel ajal, kui lapsed Taidi-Laidi seltsis õues nutsid, naersid ja vaidlesid, olid vanad rukkiväljal. Igalühel oli teatud tükk lõigata ja sellepärast tõtati just oma pärast. Ei olnud seda vaatamist, kas kubjas ligidal või kaugel, peaasi, kusmaal vakamaa äär on. Päike põletab armuheitmata. Kerge tuul kohiseb metsas, aga väljale inimeste ligi ta ei pääse; ta nagu ei viitsiks metsast lahkuda, jääb sinna peatama, puhkama. Mesilased sumisevad lõikajate nina ees, nagu tahaksid ka nemad oma töö lõpetada. Tuleval suvel on siin lokkav punase peaga ristikhein, siis tulevad mesilased uuesti. Aga need on, võib olla, uued mesilased. Jah, uued mesilased, uus suvi, uued lilled.

Selle peale vaatamata, et rahvas tööga tõttab, käib kubjas siiski mööda välja. Ka valitseja on siin, mõlemad selleks, et töö headuse ja puhtuse järele vaadata. Mõisa poolt tuleb ka parun ise. Ta on alles noor, arvata kakskümmend kolm, neli aastat vana, valget verd, väikese kasvuga, aga rahva sõnade järele «üks kange mees».

Kubjas võtab juba siis mütsi peast ära, kui parunihärra alles eemal kaugel on, ja ei pane teda tervel sel ajal pähe, kus armuline härra väljal uitab. Ka rukkilõikajate seas on mehi, kes paruni lähekorras palja peaga seisavad — palavuse pärast, nagu hallid taadid ise tähendavad. Aga päike kõrvetab nende paljaid lagipäid veel hullemini. Selle eest aga räägib armuline parunihärra ühe või teise paljaspeaga paar sõna, kuna ta teistest vait olles mööda läheb. Ka on ju noored inimesed nii rumalad, nad ei oskagi saksaga rääkida.

Hoopis teist moodi kui rukkilõikajatel läheb töö kesakündjate käes: mõis on töödega nõnda maha jäänud, et ta alles rukkilõikuse ajal kesa künnab. Palavaga on hea künda, parmud on härgadel hästi kallal, ja sellepärast käivad nad kärmemini. Ka mitmed kohapidajad, vanad, kombelikud ja eeskujulikud taadid, teevad mõisale järele. «Mõis künnab hilja ja saab leiba, eks me siis ei saa, või saks rumal on, näe, tal on iga aasta parem rukis kui meil,» räägivad nad. Rukkilõikajad vaatavad, kui kaugel vakamaa äär, kündjad — kui kaugel kubjas; rukkilõikajad ootavad vakamaa lõppu, kündjad söömavahe lõppu. Ka neil on jaotöö, kuid see on ammu teatud, sada korda küntud. Moonamees teab selgesti, missuguse venimisega ta oma jao õhtuks välja saab. Ja enne õhtut teda ära lõpetada, tähendab, mõisavalitsusele kaevata, et tööd vähe on. Aga see oleks meeste arvates kõige suurem lollus. Pikkamisi venivad härjad, kuna kündja hoolega sahka hoiab, et see parajasti vao alt lahti murraks, ja hüüab ise: «Punu! Mustu! Näeh, mis sa nüüd vahid; kas sa jätad oma kõõpimist! Vaole, nirrak, kus sa käid!» Needsamad hüüded kostavad igalt poolt.

«Ei see lõuna jõua ka tulla,» rääkis Kaas, kui ta ringiga Laiast mööda läks: «Ää tüütab juba, härjad ka väsind. Tarvis kupja käest õige küsida, mis kell on.»

«Jah, saaks natukeseks ajakski vilusse. Aga kuule, kell hüüabki, lähme! Tprrr . . .! Natuke oleks nagu

vara. Ega ometi mets põle, siis on kurat väljas, mine seda kustutama, ei anta söögitundigi. Künname edasi!»

Nad andsid härgadele piitsa.

«Härjad lahti ja mõisa, mets põleb!» hüüdis kolmas kündja Laiale.

«Las kõrveda, mis häda sinul sellest on,» vastas Lai.

«Kubjas käskis kohe, silmapilk . . . Tprrr . . .»

«Ega siis aita, peab minema,» vastas Lai. «Tänane söögitund on mokas. Võiks see mets kõik maha põleda.» Ta hakkas pikkamisi härgi ikkest vabastama ja siunas ühtesoodu. Korraga olid kõik asjad halvasti. Ka härjad ei seisnud nii, nagu tema tahtis. Kui ta iket neil sarvist ära võttis, näisid nad tigedad olevat, kurjasti tema peale vahtivat. Ta andis teisele rusikaga vastu nina.

«Nir . . . rak, kas sa kuulad, või minu peale põrmitsema, küll ma näitan sulle!» sõnas ta ise. Härg raputas pead.

«Kas sa seisad vagane, kel su sarvi tarvis näha on,» rääkis ta ja andis härjale jällegi mööda pead. Nii sõimas ja tonkis ta härga, kuni ta viimaks isegi uskuma hakkas, et härg tõesti süüdlane on.

Pikkamisi ajasid kündjad härjad kopli ja hakkasid mõisa minema. Kupja kiirustavad sundimised olid asjata. Igaühel oli isiklikke toimetusi nii palju, et mõisaminemisega kuidagi hakkama ei saadud.

Lai ja Kaas läksid kodust läbi. Siin leidsid nad naised eest, kes rukkiväljalt koju lõunale olid tulnud, aga ka nendele oli käsk järele toodud.

«Lähme kärmesti, katsume, et mõisa saame,» kiirustas Laia eit oma vanameest, kui see veel kohmitses.

«Noh, mis tuli sul siis õige taga on. Katsu mul asja nüüd, va mõisa metsa puru, nagu oleks teisest puudu. Las tõmbab teist natuke vähemaks, hakkab ehk siis meilegi valgust paistma; nüüd ela nagu kotis, ei sa näe päikesetõusu ega loojaminekut, vaata ainult, kuidas mõis hommikul särab ja õhtul punab,» vastas vanamees.

«Eks selle eest ole tormi ja tuisuga hea vagane ja soe, nagu suure jumala selja taga.»

«Aga kes sind kodus laseb istuda, ega see mõisa sulle armuleiba anna.»

Nõnda arutades läksid nad mõisa poole. Natuke maad nende järel tulid Kaas ja tema eit. Nende rääkimine muutus sõnelemiseks ja riiuga jõudsid nad mõisa. Vanamehel oli peaasi söögitund, mille ta metsapõlemise läbi kaotama pidi; Tiina hädaldas oma poolelijäänud vakamaa pärast. Mõlemad arvasid oma kahju raskemaks, ja sealt riid tõusiski.

Tuli polnud metsas laiali läinud, ja mis peaasi, ta polnud suures metsas, nii et õhtuks temast võitu saadi. Kustutamise juures kõrvetas nii mõnigi oma juuksed ja habemekarvad ära. Ka aukliseks põlenud kuubesid, särke ja pükse oli näha, mis sakstele nalja tegi. Mõned olid õnnetul kombel kuuest või vestist sootuks ilma jäänud. Sellepärast oli kojutulekul naiste hädaldamist ja meeste vandumist kuulda; saksad aga rõõmustasid, et kõik nii õnnelikult oli lõppenud.

Kaas oli oma vesti seljatagusele ja särgile mitu auku sisse põletanud. Tiina hakkas teda sellepärast haugutama ja sõimama. Kaas omalt poolt luges Tiinale ette, kui palju ta ise asju katki teinud, millega võrreldes särk ja vesti seljatagune midagi ei ole. Siit tõusis uus riid ja veel niisugune, et nad ühes laua peal söömagi ei hakanud. Tiina sõi alles siis, kui vanamees juba asemel norises.

*

Tiinal on täna palju toimetamist. Paljajalu plartsib ta õues muda ja pori sees. Ta peseb, küürib, puhastab, korjab kõik asjad kokku, et midagi kaduma ei läheks. Ehk on neid asju siis vähe! Igal pool torkavad nad silma, vaata tuppa nurka või õue aia äärde. Seal on kapad, kausid, lusikad, kulp, taldrikud, ämbrid, kaelkoogud, pajad, nende poolpõlenud kaaned, kangasteljed, käärpuud, vokk värtnatega, matt, külimit, sõel, rehad, vikatid, lähkrid, karbid, Uus Testament, mida keegi vist tervel aastal pole liigutanud, jpm. Ka roguskinuustikud ja paar head liivakivi tahab Tiina siit kaasa viia, sest mõni teab, kas neid uues kohas saada on.

«Mõni paraku aeg teab, kuidas meil seal uue koha peal on; vanamees kiidab ikka küll, aga või siis tema juttu uskuda võib. Kaugel ka, et läheks teist vaatama, ei saa muud, kui mine puruvõõrasse kohta, nagu hundipesasse,» räägib Tiina Viiule.

«Oh, mis teil nüüd viga, kaks last, need juba ka suured, ega neil hoidjat tarvis ole, võivad omasoodu kelgata, saate ise mõlemad tööl käia . . .»

«See on küll, aga mõni teab seda kohta. Ehk teda ka oma kohaga, ma keelasin teda küll, aga või tema siis

kuulab. Võttis mõne niisukese, et sure nälga ää teise juurde, aga mis tal viga oleks kuski mõisa teomeheks hakata. Ehk võtnud siukene koht jällegi, nagu see siin on, mis mureta elu oleks olnd: tee oma päevad ära ja pole midagi. Kui tulebki leivast puudus, eks mõisast ikka saa, kui mitte muidu, siis ometi tuleva aasta peale ette.»

Eks ta ole küll. Ma olen ka ütelnd nende lastegagi, et kui muidu ei saa, lähen mõisa, eks ta ikka siis meile natuke anna, ega ta neid lase nälga surra. Ehk kellele nad kasvavad, talle omale. Näe, ma ütlesin Jürilegi seekord, et võta müts parunihärra ees maha, ega see mõni kuritegu ole, aga ei, see kangus ikka sees. Noh, nüüd läks teine jällegi linna, aga jumal teab, mis sealgi kaela tõstetakse.»

«Äh, või pole neid linnalasi enne nähtud. Vanast peast tulevad teised oma valda, muudkui toida, anna magasiaidast vilja!»

«Jah, eks ta ole, kuidas kellelegi juhtub. Näe, va Taidi-Laidigi, eks ta ole kroonut teeninud ja mõisa orjanud, aga nüüd pole arendajat kuski, vaatab aga, kes suutäie annaks.»

«Ah, need mehenirakad, ega nendest siis iseaitajat saa. Ma olen omagi vanamehele öelnud, kui ta vahel minuga poriseb — aga millal ta su'ga ei porise? —, et sa oleks ammugi muda ja sõnniku sisse ära uppund, kui mind sul poleks. Aga küll käskimas on, ühtepuhku, nagu ega ma ise midagi ei märka, tema ikka üksi. Küllap me siin ikka oleme eland, teiste inimeste silma all, aga mõni teab, mis siis saab, kui me kahekesi jääme. Ei siis küll valget päeva näe. Ta on mind mitu korda ähvardand öösel ära tappa; ütleb aga, et vaat, kui annan sulle kirvega, küll siis tead. Ma olen talle öelnd, et eks sa anna, kui tahad, aga sinu lõugamist ma ikka kuulama ei hakka. Mistarvis mul omal nad pähe on loodud, kui ma neid pruukida ei oska.»

«Te nüüd ikka elate ju paremini kui esiotsa. Enne tuli ta kohe kallale, aga nüüd lõugab muidu.»

«Kas ta nüüd ei tuleks, aga ei julge, kardab. Andsin talle ühekorra kaelkookudega, va koogu ots läks pähe; kaua aega seisis seal kohal sinine muhk, ajas nahagi pealt ära. Ma pesin laupäeva õhtul teise pead, puutusin, hakkas aietama; ma küsin, et mis sul viga on. Tema ütleb, et eks näe, missugune muhk mul peas on, mis sa

kaelkookudega lõid, ja muud ei öelnud midagi. Mul sai hale meel, pisarad tulid silma, et ma oma meest sedasi peksan, aga mis sa teed rojuga. Ta on ju niisugune kurivaim, et ega sa ühtegi asja tema tahtmise järele ei saa, ei aita muud, kui hakka vastu, kuula siis tema mõrinat ühtepuhku.»

«Ei minu vanamees ütle mulle midagi, ehk kui ütlebki, ma kuulan sõnalausumata ära ja sellega on kõik lõpetud. Eks tal ole vahel õigus öelda, mis selles siis na imeks panna.»

«Ei tea, mis õigus temal paremat on kui minulgi, ühetasa teeme tööd ja näeme vaeva, mis temal siis veel asja uriseda on.»

Meeste õiguse juures läksid eided natukene sõnelema, siiski mitte veel riidu. Kuid väike must täpp jäi ometi kummagi südamesse. Õhtul päikese loojamineku ajal tuli teine väike asi, mis musta täpikest suurendada aitas — ja nii läks vana riid ise lahti. Kaasi lehm juhtus Laia ukse alla ja hakkas seal soolaseveelist toobrit lakkuma. Viiu ajas ta minema, ütles talle paar sõimusõna ja lõi teda peenikese vitsaga. Tiina nägi seda. Ka sõimusõnad oli ta ära kuulnud, mis Viiu tema lehmale oli julgenud ütelda.

«No mis sa peksad ja sõimad sest lehmast, kas sul omal nad paremad on, just kui kitsed teised,» hakkas Tiina.

«Ega ma tohi lehma oma ukse alt ka ära ajada, juba lõuad kohe pärani, pean laskma vist kõik ära õgida.»

«Eks sa aja ära, kes sind, nirakat, keelab, aga mis sa tast peksad ja sõimad.»

«Mis prelna see sinu lehmakobaski siis on, et teda sõimata ei või, ennäe mul asja ka. Lase sa teda veel siia minu riistade kallale, küll ma saadan ta teise lauluga minema. Või, mis sõimad tast... Tohoo raiska, kelle kohta suud ei tohi pruukida.»

Nüüd hakkas Tiina täiest südamest sõimama. Viiu andis paar head ässa vastu, aga varsti nägi ta ära, et tema mõned Tiina hulga vastu midagi ei piisa, sellepärast arvas ta paremaks oma teed minna.

«Mis teil siin jälle oli?» küsis Laia vanamees eidelt, kui ta koju tuli. «Tiina mõnab praegu alles.»

«Äh, tema asja nüüd, või tema lõuad iialgi vait võivad seista; kui tal laste ja vanamehega võtmist pole, siis peab ta teist näkkima, just kui see keel kiheleks tal.

Homme saame teisest lahti, saab näha, kes tema asemele tuleb, kas niisamasugune või veel hullem.»

«Jah, ja seitse aastat oleme nõnda eland.»

«Hullemat ei või ollagi, pole ilma loodudki.»

«Ei tea, pea's see aeg ei lähe. Mõtlesime ja rääkisime, kui siia elama asusime, et saab näha, kuidas need elupäevad ka mööda saavad, aga näe, juba olemè vanad, varsti on surm, kümmekond aastaid tuigerdad veel, ja pole arugi saand, et oled eland või et olnud viletsusi. Ja ega me siis na halvasti polegi eland, päris näljas pole olndki, mõnel viieteistkümnel aastal pole enam aganaid leiva hulka segand. Kui vahel kuhugi välja lähed ja näed, kudas teised ilma inimesed elavad, siis on nagu raske, mõtled, et eks mina oleks võind ju ka nõnda elada. Aga ole kodus, ära mine kuhugi, siis nõnda hea kohe, et paremat ei tahtagi. Eks siin on nad, üks tuleb, teine läheb, otsivad seda paremat, kus linna otsa nad keegi on saand. Meie oleme jälle kõik selle aja ühe koha peal ja mina siit küll kuhugi enne surma ei liigu, olgu siis kudas tahes, see pole enam minu asi.»

«Jah, eks kui jumal elu ja tervit annab, eks me siis ikka ela,» sõnas eit sügavasti õhates ja vaatas oma laste peale, kellest üks ta süles ja mõned sooja müüri ääres mudasel põrandal istusid. Tal tulid vist õpetaja sõnad meelde, mis see surnuaia-pühal oli ütelnud. Viiu tundis, et neid tõesti oli õnnistatud: lapsi küll, lutikaid ja kirpe küll, viletsust ja vaeva küll ja leiva puudust ka küll.

«Peaks me ikka nii kaua elama, kui lapsed kõik jalgu järel hakkavad vedama, omale leiba teenima, siis võiks rahuga surra,» rääkis Viiu ja lisas natukese vaikimise järele juurde: «Ei mina nurise, mis siin ilmas ikka loota on, muudkui tee ja ängelda, kuni hing kinni jääb, eks siis ole otsas. Eks sealpool hauda ole kõike küll.»

«Kas mõni ette ära võib teada, mis meid sealgi ootab. On meiesuguseid vähe? Terve ilm teisi täis. Kus saia otsa sa neid jõuad panna.»

Nõnda rääkisid eit ja taat. Lõppeks jäid nad enestega täitsa rahule ja nimelt sellepärast, et nemad on juba vanad, ei jõua enam kuhugi minna, las noored lennata.

Kui nad sööma hakkasid, magasid juba lapsed kõik. Ka kaks sooja müüri ääres istujat olid põrandal õnnelises ja magusas rahus uinunud. Viiu hakkas neid üles ajama. Nad ei tahtnud tõusta, tihkusid vastu.

«Tõuske üles, tulge sööma, muidu vahib surm öösel peatsis,» rääkis Viiu: «Ta viib teid kõiki kolliauku.» Tihkumine jäi järele; veel paar hirmutussõna, ja juba ongi lapsed laua ääres ja hakkavad uniste peadega sööma.

«Ega nüüd enam surm peatsisse tule?» küsib mõni peale söögi emalt.

«Ei tule, nüüd sa sõid ju kõhu täis. Kas on kõht täis?»

«Kas siis muidu oleks tulnd?» küsib teine umbusklikult.

«Nojah, kohe tuleb, istub ja vahib, silmad põlevad peas, verised hambad suus!»

Lapsed kuulavad hirmunud nägudega.

«Mis sa hirmutad neist lastest, ei julge enam pimedas õue minna... Ää kuulake ühtigi, ema valetab, pole surma kuski,» räägib isa.

Lapsed jäävad kuulama, vahivad kordamööda isa ja ema otsa, et kumma juttu õige peaks uskuma.

Teisel pool seina on kõik vagusi, nagu surnuhaud. Tiina ja vana Kaas ei leia sõnu. Alles siis, kui nad juba sängis takuse teki all pikutavad, pöörab Tiina suu vanamehe poole ja räägib:

«Ase na kõva, õlgi vähe sees; ei tahtnud teisi enam palju panna, homme võta jälle muidugi kõik välja. Sängi puhastasin täna ära, ei pidand teist korra enam tuppa toomagi, aga mõtlesin, et mis see üks öö talle ikka teeb. Ja võib olla, hakkab öösel vihma sadama, teeb märjaks, muidugi lauad ja sambad koiauka täis.»

Viimaste sõnade kohta ei arva vanamees tarviliseks midagi vastata; esimeste peale tähendab ta aga:

«Ah, las olla, viimane öö, mõtle asja nüüd, seisab ometi meeles, kui küljekondid hommikul hästi valutavad. Ja ega sest tänaöösisest magamisest midagi välja tulegi, pole und, ei tea, mis see on.»

«Jah, kirpa pole ka jooksmas, puhtad õled... Mul na hirm selle minemise ette, ei tea, kudas me seal ka elame, saame ka oma aastase leiva või?»

«Noh, õige hull, ega sa merele lähe, lähed ju inimeste hulka.»

«Ei tea, mis need inimesed aitavad, kui leiba pole. Ma oleks ikka tahtnud, et sa kuski mõisas koha oleks nõutand, või sa sealgi, rentkoha peal, vähem tööd saad teha, rohkem ikka veel.»

«Saagu või kümme korda rohkem, ega mul sihukest

asja ikka ole kui mõisas. Siin tulgu pussnuge või raudnaelu maha, muudkui mine, keegi ei küsi, kudas. Omal võin ma ju sedasi teha, kudas tahan, kõik on mu oma asi, kui aga rendi makstud saan. Ja eks seda ikka katsu kudagimoodi. Peaasi, pole kupja ja valitseja nääksumist tarvis kuulata. Teiste õrinast saab ka lahti . . .»

«Paljuke seda teiste õrinat nüüd on, seda maksab nüüd arvata, kes ilma selleta ikka läbi saab, olgu siin ehk seal. Me pole ju Viiuga iialgi riielnud ja teie Laia vanamehega niisamuti. Need mõned väikesed rääkimised, kes neid võib tähele panna.»

«Eks ole parem, kui sedagi pole.»

«Mine otsi see koht, kus sedagi ei ole, inglidki riidlevad vahel.»

Teisel hommikul olid nad vara jalul. Kata ja Juhku ei tahtnud magada.

«Ema, kas me täna lähme siit ära? Me istume ikka hobuste peale, ega me jala selle mudaga lähe,» rääkisid nad Tiinale, kes hommikul veel tule üles tegi ja kartuleid keetis. Ja imelik, tal tuli selle juures meelde, et ta viimast korda siin tuld teeb. See tegi ta nagu kurvaks ja ta ohkas.

Valgevaruks olid nad valmis söönud, mispeale vanamees hobuse kohe rakke pani. Suurem hulk asju oli enne ära viidud. Kõik, mis veel maha oli jäänud, pani Lai oma vankri peale. Tema oli täna prii ja pühendas vaba päeva oma kauase naabri aitamiseks, muidugi aitäh eest. Kaasi oma vankri peale istusid lapsed ja Tiina; vanamees ise pidi maas käima. Minna oli ligi kolmkümmend versta. Terve maja rahvas tuli välja õue. Ka väike Sassi oli Viiul süles. Vana Taidi-Laidi seisis nagu mõttes, pea rinnale vajunud, vanad saapatohlud paljalt jalas.

«Kas juba minek lahti?» küsis Viiu Tiina juurde astudes, nagu poleks neil eila õhtul midagi ees olnud. Ka see näis kõik unustanud olevat, kui ta vastas:

«Jah, keda siis enam. Näe, lühike päev, mis tast on, hulk maad minna ka, millal selle halva teega sinna saame . . . Jah, nüüd jääb kõik maha, hulk aega oli siin ilusti ja rahulisti mööda läinud, mõni teab, kudas uues kohas saab, kõik on seal tundmata, maa ja rahvas.»

«Meil niisamuti, kes teab, missugune seie jälle tuleb. Tänini oli hea elada, olime juba kõik nagu omaksed. Ja hästi oleme läbi ka saanud . . .»

«Seda ma'gi oma vanamehele veel eila õhtul asemel ütlesin, ei tulnud uni peale, et vahel on väikseid sõnavahetusi olnud, aga või me siis riielnud oleme, alati ilusti läbi saanud. Kas me oleme üht korda teineteist nokanud, ega seda ole.»

Sel ajal, kui eided juttu ajasid, vaatasid Laia lapsed Kaasi omi, kellel uued hilbud ümber olid ja kes uhkelt vankris istusid. Oma arust olid nad imekõrgel ja vaatasid nagu toaharjalt endiste mänguseltsiliste peale alla. Ja teisiti ei võinudki see olla: mõtle ometi — uued riided seljas ja — siis veel ärasõitmine ning isa saab peremeheks, ei tohi teda enam keegi mõisamoonakaks hüüda, nagu enne. Lapsed ei räägi sõnagi, nad vahivad ainult üksteist.

Juba jäetakse jumalaga. Hakatust teevad eided. Hulk aega hoiavad nad teineteise kondiseid karedaid käsi ja räägivad viimased soojad sõnad oma südame pealt ära.

«Jah, head tervit teile, jumal õnnistagu teid, eks meie ka ikka ela,» rääkis Viiu, kuna silmis pisarad paisusid ja mööda kortsunud palgeid alla vajusid. «Ei tea, millas me jälle teineteist näeme, lähete ära kaugele, aga eks seal ilmas ikka kokku puutu, või me ilmasambaks jääme.»

«Eks ta ole selle kauge maa taga . . . Tulete ehk vahel suurde kirikusse, piiblipühal ehk mõni teine kord, siis juhtume kokku. On see asi ka, oleme hulga aega ühes-koos rahulikult ära elanud ja nüüd mine, ei tea, kas saad enam silmaga näha või ei.»

Ka Tiina silmad läksid niiskeks.

Nüüd sirutas ta Juulile käe; lastele kätt ei antud, sest mis nemad nirakad jumalagajätmisest ka teavad. Juulile järgnes vana Taidi-Laidi.

«Noh, vana Taidi-Laidi, jumalaga siis ka.»

Tiina ulatas talle käe. Vanamees astus vankri ligi ja võttis pakutava käe vastu, aga ta ei lausunud sõnagi.

«Ela nüüd hästi, ole ikka terve, ää haigeks jää.»

Vanamees ei vasta ikkagi.

«Noh, mis sul nüüd viga on, oled vihane või?» rääkis Tiina naeratades: «Või tahad ühes tulla?» Nende sõnade juures tõstis vanamees silmad üles ja ta nägu kiskus nagu õnnelikule naeratusele, kui ta ütles:

«Oleks tulnd küll, kui te mind, vana rauka, võtate.»

«Mis su viletsaga siis teha, roni taha vankri otsa

sisse. Saame me ise süüa, eks siis sina ka suutäie saa; oleme näljas, võid sina ka tühja kõhtu sinkuda.»

«Ma toon asjad ära; see on kähku, mul on kõik kokku pandud. Kuuenadi panen selga.»

Ta läks kärmesti Laia toa poole, sest seal oli praegu ta elukoht. Jalad tõusid kergelt, peagi oli rinnalt kõrgemale kerkinud.

«Eks sul ole paljaste loskadega külm,» ütles Tiina, kui vanamees ennast taha vankri otsa sisse kehitas.

«Ei ole ühtigi, ma panen jalad heinte sisse,» vastas see.

«Nüüd lähvad kõik ära, meie jääme üksipäinis omasoodu,» rääkis Viiu, ja pisarad hakkasid uuesti voolama. Õigusepärast rõõmustas ta, et vana Taidi-Laidi ka ära läheb, aga siiski oli tal valus: äraminemisega andis vanamees selgesti märku, et ta Kaasidest rohkem lugu peab kui Laiadest, Viiu oli aga ikka endid paremaks pidanud.

«Noh, nüüd on kõik valmis, muudkui hakkame minema,» rääkis Kaasi vanamees.

Kaks vankrit veeresid teineteise järele õueväravast välja. Viiu vaatas neile järele, kuni nad metsa vahele ära kadusid. Siis ütles ta lastele:

«Juba läksid, ei enam näe. Lähme ää tuppa, näe, ninad teil kõigil sinised peas. Mul omalgi ihu väriseb, paljas sitsijaki-tükk seljas.»

Ja nad läksid tuppa.

Äpardus

Tänavu suvel. Läänemaal.

Ilus ilm. Päike paistab soojaste. N. mõisa seapoiss on tee kaldal küljeli maas ja vilistab lustilist lugu. Ta ei pane tähelegi, et eemalt noor parun — praegune mõisaomanik — ligineb. Ta näib ärritatud olema. Ratsapiits on tal käes.

«Mis sa, lontrus, magad ja sead rukkis,» karjub ta juba natukese maa pealt. Poiss on kui välgust rabatud üleval. Kärgatav hääl on tuttav. Üks kesik on ka tõeste nägemata kombel üle tee rukkisse läinud, mis praegu kõige toredamat õiekuninganna osa mängib. Poiss ajab kesiku rukkist ära. Parun seisatab . . . vahib poissi.

«Müts peast maha!» karjub ta selle juurde astudes. Ratsapiits plaksutab poisile ümber piha. See on vist Berliini ülikoolis kuuldud ettelugemise pealkiri Darwini õpetusest: «Võitlus elu eest». Sellele järgneb muidugi pikem seletus.

«Palun andeks, kulla pai paruniherra, mul ei tulnd hirmuga meelde; ega ma teine kord enam mütsiga seisa!» nutab poiss. Ta laseb oma Zeusi ette põlvili . . . «kaapab selle kintsu». Nagu näha, ei tunne poiss Darwini õpetust: ta ei võitle oma elu eest.

«Või nüüd «kulla pai»! Sead rukkis, ise mütsiga, kas sa näe «schindrit», nagu ei teaks, kus sa oled! Ega sa esimest korda sigade järele vaata!»

Hoobid langevad ikka valus vingerdava ja karjuva poisi peale. Herra on püha viha täis. Ka mööda paljast pead annab ta paar korda piitsaga. Piitsa ots ulatab näo peale . . . punane vööt näitab tema jälgi. Aga sest pole küll. Nüüd haritakse poisil pahema käega karvust

kinni, parem käsi laksatab paar korda vastu nägu . . . Punane oja püüab üle lahtise suu lõua otsa poole teed leida; ta ruttab mulda, kust ta võetud olla, satub aga suhu . . .

«Nüüd katsu, et sa minema saad, lontrus, minul pole sind enam tarvis! Ma tahan katsuda, kas te hakkate kuulama või mitte!» Sead tõstavad ninad ülesse, ütlevad öh, öh . . . Kas nad kõike seda mängu kiidavad või laidavad — võimata on seda nende keelest aru saada või nende tarkadelt nägudelt lugeda.

Poiss hakkab vingudes koju minema . . . mütsinäru unustab ta siia maha . . . Vana emis ühes põrsastega säristab tast aupaelu . . . kellele? . . . Nad ei tea vist isegi.

Poiss jõuab koju, silmad märjad ja punased . . .

«Noh, mis sul nüüd on? Miks sa sigade juurest ära tulid?» küsib ema.

Vastuseks on nuuksumine.

«Mis sa, pime loom, tihud, kui sa ei räägi! Näe, silmad sul ka verised . . . kes sind peksis jälle?»

«Pa . . . run!»

«Paruniherra? Mispärast? Lasid sead rukkisse?»

«Üks kesik juhtus sinna äärde minema . . .»

«Ja sellepärast peksis sinu veriseks?»

«Ja . . . ah!»

«Jumal, halasta küll!»

Minnakse isa juurde. See kuulab asja järele.

«Eks ma kinnitand sulle küll, et sa hoolega pead sigade järele vaatama; see on su hooletuse palk,» sõnab see. «Kas palusid paruniherra käest andeks?»

«Ja . . . ah!»

«Mis ta ütles?»

«Peksis ja ajas koju . . .»

«Oleks su kurjavaimu hinge sisse! Ja sa tulid ära, jätsid sead ula . . . lähvad sasivad rukki ära . . . mina pean vastama . . . Silmapilk, et sa tagasi lähed ja andeks palud.» Vanamees tunneb kirja, ega ta muidu ülemate alla käsi heita. Kahju, et ta ladina keele sõna «subordinatio» ei tunne.

Rihm võetakse varna otsast . . . katkised püksid tehakse poisi jalas jällegi tuliseks, augud põlevad suuremaks . . . Poiss jookseb uksest välja, aga mitte mõisa poole, vaid üle aia — metsa. Kõik ema palved ja isa ähvardused ei sunni teda ümber pöörama. Poiss ei oska

veel lugeda . . . ei tunne kirja . . . ei oska alla heita. Isa läheb ise mõisa, viib noorema poja sigade juurde.

«Mu poiss oli paruniherrat vihastanud, tulin pattu andeks paluma,» sõnab ta mõisas armulise herra kintsu kaapides.

«Ma õpetasin teda selle eest, küll ta seda mälestab!» vastab see parastava naeratusega.

«Jah, see läks talle tarvis; ega koer kuula siis, ta on nii vastane; ma ise andsin kodus ka veel, metsa jooksis teine, põrnikas.»

«Kas sul poegi veel kodus on?»

«Üks on, armuline herra . . .» Jälle kummardamine . . . kintsukaapimine.

«Saada ta sigade juurde, selle lontruse asemele.»

«Juba ma saatsingi, ega siis muidu või.»

«Väga hea; sa oled üks mõistlik mees . . . ma mälestan sind . . . Võid minna.»

«Tänan väga paruniherrat.» Kummardades ja taganedes läheb ta uksest välja.

Vanamees tuleb koju . . . Ta on rõõmus . . . asi on joones . . . parun on lahke mees: lubas teda meeles pidada.

Poiss tuleb alles kahe päeva pärast metsast välja, muidugi nälja sunnil. Jällegi tehakse kangekaelsuse eest katkised püksid tuliseks, iseenesest mõista, isalikul armastusel; kuid nälg, nagu näha, on valusam kui peks . . . Ta ajab poisi, ehk küll mitte võitlema, siis ometi — k a n n a t a m a elu eest, mida Darwin vist ei teadnud.

1903

VANAD JA NOORED
KAHENÄDALANE
TÄHTIS PÄEV

Vanad ja noored

I

Päike on juba loojas; ainult punetav taevas näitab veel kohta, kuhu ta kadus. Kullatud pilved ümbritsevad pärjana taevaserva ja kuulutavad vanarahva arvamuse järgi tuuliseid ilmu.

Kadaka eit käib kiirelt toa, aida ja lauda vahet. Toaungastest tõuseb suits otse taeva poole ja hajub vaikses õhus pikkamisi. Karjamaa poolt kostab lähenev kellade kõlin, kaugemalt soost kahe inimese koguhääl: mees ja naine laulavad, heinalised tulevad töölt koju. Nende hääled keerduvad nagu ussidena teineteise ümber, tõusevad sinnasamasse vaiksesse õhuriiki kuhu suitski toaungastest, ja kaovad viimaks üheskoos lagedal sool.

Kari liigub tänavat mööda üles, asub karjaaeda, kust lehmad ammumisega teretavad talitajat eite. Lehmade udarad on täis ja nad ootavad lüpsmist, aga veel enam ämbritäit soolast jahuvett, mida eit nagu meelituseks neile toob, et nad piima ilusasti kätte annaksid.

Natukese aja pärast on ka heinalised kolmekesi kodus: Kadaka peremees Juhan Tare, tema tütar Tiina ja selle teinepool Kaarel Kakar, Kadaka koduväi. Noorpaar tuleb natuke maad ees kõrvuti, vanamees ise tasahilju taga järele.

«Ega sul lehmad veel lüpstud ole?» küsib Tiina emalt õue astudes.

«Millal ma nad siis ää lüpsin, alles tulid teised; näe, vahivad üle aia kirges. Tööd ja toimetust ju nii palju, käi ja jookse, aga ei jõua ega jõua,» vastab ema kärsitult.

«Küll me jõuame ka, ma panen asjad ära ja tulen

appi; pea's me neid ära ei silguta. Sa, Kaarel, tule, aita joogiämbrid ette viia,» ütles Tiina.

Varsti on lehmade jook valmis ning Kaarel ja Tiina lähevad kõrvu karjaaia poole. Tiina on keskmise kasvuga, mitte ilus, ennem inetu, mispärast ta peaaegu vanapiigaks pidi jääma. Ta on juba 30 aastat vana, ja alles tänavu nelipühis olid pulmad. Loomult on ta vaikne ja tõsine, millest ka kaunis suured, aeglased silmad näivad jutustavat. Naljasõnu ei ole tema suust vist ükski noormees kuulnud, seepärast peeti teda igavaks. Ainus asi, mis noormeeste silmi Tiina poole meelitas, olid tema pikad paksud juuksed, mida ta armastas kahes patsis kanda ja millest käis läbi valge helendav lauk otse üle pealae. Seda ehet imestas igamees, kuid peagi kadus ka juuste võlu ja Tiina valmistus juba vanapiiga-põlve vastu.

Aga Kaarel oli kord laadal vana Juhaniga juhuslikult tuttavaks saanud. Temale meeldinud väga Juhani vaikne, tasane iseloom, ja nagu kogemata tulnud tal mõte, et hea oleks säärase vanamehe koduväiks saada. Maitsenud teised üheskoos natuke seda va kibedat, mis päästab imevõimul keelepaelad, ning selle tagajärg oli, et Kaarel kõik teada sai, mis süda soovis.

Elu oli Kaarlit tänini üsna võõrasemalikult kohelnud: vaeslapsena üles kasvades oli tema ainukeseks toeks tädilt päritud kakssada rubla. Loomu poolest oli ta üks nendest, kes naljalt kellegagi ei sobi, ja mitte seepärast, et ta teistega läbi ei saa, vaid et kõigiga ühetasa läbi saab ja seejuures ühtegi sõpra ega seltsimeest ei leia. Naised jäid talle võõraks, nende seas polnud tal õiget tuttavatki. Kolmkümmend kaks aastat oli ta vana, kui ta Tiinale kosja tuli, leides koduväina lahke vastuvõtu ja tuues vananevale peretütrele soovitud õnne. Vana Juhan oli aasta tagasi oma koha ära ostnud, aga ainult 700 rubla sisse maksnud, kuna suurem osa ostusummast tasumata jäi; siiski oli tal ometi nime järgi ostetud koht, ja Kaarel lootis ülejäänud summa aja jooksul tasuda võivat. Et Kaarel ja Tiina olid nooruses üksiklase elu elanud, siis hoidsid nad nüüd seda enam teineteise poole: nad tahtsid igal pool kahekesi olla. Vanematel oli hea meel, et nad niisuguse kuldaväärt väimehe olid saanud; ainult vahel harva sõnas vana Mari:

«Ta on just kui mõni poisikene, kuhugi ei saa üksipäinis, ikka olgu Tiina ka.»

Juhan ei vastanud eidele midagi, nohises ainult oma musta nürri habemesse ja vahtis maha, nagu oleks ta sügavais mõtteis.

Karjaaias Kaarel andis lehmadele veeämbrid ette ja Tiina hakkas lüpsma. Polnud muud kuulda kui aga piimasorinat, mis lehmanisast lüpsikusse jooksis, lehmade joomist ja teiste mäletsemist.

«Kas tead, Tiina, mis mul täna meelde tuli: hea oleks, kui vanad koha meie kätte annaksid. Taat on ise juba nõrk ja hädine, eide tervis ei ole ka ju nii väga kiiduväärt,» ütles Kaarel natukese aja pärast.

«Mis meil siis parem oleks?» vastas Tiina ja vaatas üles Kaarli poole, kes aia najale oli toetunud.

«Ime küll: me oleksime siis ju peremees ja perenaine, otsus oleks meie käes; vanad elaksid kõrval, teeksid ka niipalju kui jaksavad ja tahavad. Ma võtaksin oma nelisada rubla, mis mul linnas intressi peal, välja ja maksaksin mõisa; siis oleks ligi pool raha juba tasutud. Põllud seaksin teisiti, loomi peaksin rohkem; koht teeks enam sisse, ja me oleksime varsti mõisaga tasa. Kui me siis ükskord siit kaome või kui meil ehk enestel sedasi koduväi on, siis anname temale kinnimakstud koha.»

«Sa teed suuga ikka kõik väga kärmesti. Nelipühiks olid alles meie pulmad ja sa juba räägid, kuidas kohta väimehele anda. Sul ei ole ju veel tütartki, kust võtad sa siis väimehe? Tütre asemel võiks sul poeg olla, kes koha pärijaks saaks,» rääkis Tiina, kuna ta ise silmad pool-aralt ja häbelikult Kaarli poole tõstis.

«Aeg on ees, me hakkame alles elama; me jõuame kõik teha, oleks ainult koht meie endi käes. Aga ma arvan, taat ja eit ei taha kohta käest ära anda, tahavad ju ise ometi ka mõne aastagi ostetud koha peremees ja perenaine olla. Ma räägin neile siiski sellest, kui paras aeg on; küsija suu peale ei lööda.»

«Eks sa jõua, ega sellega siis na kiiret ole; ela vähemalt ükski aasta niisama ära, saad selle asjaga enam tuttavaks, siis on parem,» ütles Tiina.

Kaarel jäi sellega rahule. Aga kui nad pärast õhtusööki üheskoos õue astusid ja murul seisatama jäid, nagu ootaksid nad midagi, hakkas Kaarel oma endisi mõtteid karjaaia poolt kuulduvate kellatilksumiste saatel edasi korrutama:

«Kui koht meie käes ja me mõisaga tasa oleme, siis ehitame uued eluhooned; omast metsast saame ehk juba seks ajaks niipalju palke. Teeme kolm kambrit, laudpõrandad alla, korstnaga ahju, pliidi; siis pole enam tarvis suitsuvingus silmi vesistada. Kui meie lapsed juba suureks saavad ja küla nooremad nende juurde kokku tulevad, siis laseme neid tantsida, mängida ja laulda; ise vaatame pealt. Kambritele teen suured aknad ette, et oleks valgem. Põllud puhastan kividest, kivid teen aiaks, see on põline. Põllutee sillutan siledaks, teised teevad niisamuti; kui hea on meil siis kirikusse sõita! . . . Ah, vaat mis veel: tee poole teen rohuaia, istutan õuna- ja marjapuid ning sireleid. Õueväravasse mõlemale poole istutan tammed, las kasvavad suureks ja laiaks . . .»

Tiina kuulas vaikselt oma mehe unistusi tulevikust ja vaatas aeg-ajalt õnnelikult tema poole.

«Lähme õige magama,» ütles ta viimaks, «teised lõõskavad juba ammugi.»

«Eks me lähe ka,» vastas Kaarel nagu unest ärgates. Nad seisid veel natuke aega, nagu imestaksid nad ümbritsevat vaikust.

«Eit ja taat juba norskavad,» ütles Tiina asemel.

«Küllap meie jõuame neile varsti järele,» vastas Kaarel.

*

Rahulikult, täis tulevikulootust, uinusid nad magama, rõõmsalt ärkasid nad ja asusid tööle: nad uskusid armastust ja õnne. Suvi möödus peaaegu tähelepanematult, olgugi et nii mitu õhtut kahekesi kõrvu õuel seisid, kus neile tasane karjakellade helin ja rukkiräägu karjumine kõrvu kostis ja kus nad peaaegu ühte ja sedasama juttu mitmesugustes teisendites poolsalaja kordasid.

Tiina oli õnnelik: ta oli mehel. Kaarel unistas sellest, millal ta saab iseseisvaks peremeheks, ostetud koha omanikuks, kel on talus omad järeltulijad. Seepärast ei unustanud ta iialgi, et vana Juhan on alles koha peal otsaline, ja haudus alati mõtet, kuidas küll temale kõige sündsamalt oma tahtmist avaldada. Lõppes sellega, et ta kord Juhaniga rehe all vilja kotti mõõtes ütles:

«Taat, mis sa õige arvad sest asjast, kui te eidega koha otsuse annaksite meie kätte Tiinaga?»

Vanamees vaatas nende sõnade juures kord Kaarli, kord koti peale, mille suud ta lahti hoidis.

«Ah, mina nüüd tean,» kohmas ta lõpuks. «Kust sa korraga selle peale tulid? . . . Kes teab, mis eit arvab,» sõnas ta, kui natuke aega oli järele mõtelnud.

«Eks või eide käest ka küsida,» ütles Kaarel.

«Miks ei või,» vastas Juhan, «aga või sellega na kibedat on; nüüd ju alles sügis, kevadesse aega küll, ja enne kevadet pole ju niikuinii jumal teab mida selle kohaga peale hakata.»

Veel selsamal õhtul söögilauas võttis Kaarel poolelijäänud jutu otsa üles, et ka eide arvamist ära kuulata.

«Ma ütlesin ennist rehe all taadile, et võiksite tuleval aastal õige koha meie kätte Tiinaga anda; taat ei andnud vastust, käskis sulle rääkida, et mis sina sellest arvad,» seletas Kaarel.

Kadaka perenaise silmad venisid väimehe sõnu kuuldes suuremaks; ta jäi üürikeseks nagu mõttesse, vaatas siis kordamööda igale lauasistujale silma, nagu püüaks ta pilkudest lugeda, mis keegi sellest arvab. Tänini oli õieti tema, Kadaka Mari, kohta pidanud, mitte Juhan, kes igas asjas naisele järele andis. Mari oli käskima ja komandama harjunud ja ta ei osanud elu ilma selleta kujutellagi. Ja nüüd tahab väimees, kes alles napilt suve otsa siin elanud, tema käest valitsuse, eluhuvi ära võtta. Noh, vana Juhan jääks küll veel tal siia-sinna lükata, aga mis temast üksi saab. Kohapidamises peaks ta aga vaikima või väimehega riidlema, sest ta oli juba aru saanud, et tema tahtmised väimehe omadega väga vähe sobivad.

«See tähendab, me peame noorte orjaks hakkama. Kas sinul juba teenistusest himu otsas?» sähvas eit teravalt. Vanamees vaatas uudishimulikult eidele otsa, nagu kuuleks ta esimest korda ta häält, jäi aga siiski vait ja sõi edasi; ainult nina hakkas tal äkki rohkem nohisema.

«Ei ma nüüd sellega küll nii hõlpsalt rahul ole,» kõneles eit edasi. «Oleme tänini jõudnud kohta pidada, eks me edaspidi niisamuti sellega toime saa. Või mis teil siis viga on? Kõik, mis koht sisse teeb, saab ju ükskord teile, ega meil muid pärijaid ole.»

«Seda minagi Kaarlile olen ütelnud,» sõnas Tiina vahele, kuna eit heitis terava pilgu väimehe poole.

«See on muidugi nii, et ükskord, aga millal üks-

kord? Igaüks tahaks ju ikka ise otsaline olla,» ütles Kaarel.

«Niisama tahame ka meie, ega meiegi, käed süles, surma ootama taha jääda,» vastas eit.

«Mispärast siis just surma ootama! Te, kaks vana inimest, võite ju tasahiljukesi edasi elada; teete ka natuke, niipalju kui süda kutsub, ja tatsutate kodus ümber,» rääkis Kaarel.

«Sa arvad, et meie tahame õige armuleiva-sööjad olla? Ega seda ole. Ennem võidakse minult armuleiba saada, kui et mina teiste käest seda vastu võtan. Parem ei maksa eladagi. Meie peame kohta edasi. Kui head aastad juhtuvad olema, maksame mõisavõla kinni, ja näe, siis võtke koht; ärge siis ütelge, et te vanematelt midagi pole saanud,» seletas eit.

Kaarel ja Mari arutasid ja vaidlesid veel peale sööki edasi. Tiina vaikis ja vana Juhan jäi toolil tukkuma, nagu ei puutuks kogu asi temasse. Ehk küll Kaarel kõik oma tarkuse välja kraamis tõenduseks, et vanadel oleks siis veel palju parem elada, kui koht noorte kätte saaks, ometi ei andnud Mari järele. Kuid Kaarel ei kaotanud lootust. Saatus tuli talle oma võimsa käega appi.

Mõni päev peale uusaastat jäi vana Juhan raskesti haigeks, nii et ta paar kuud sängis viskles. Haiguse tagajärg oli, et parem käsi ähvardas töötegemisest lahti ütelda; vähemalt paranes ta nii pikkamisi, et terveks saada ei olnud suurt lootust.

Kaarel tuletas oma soovi kevade algul uuesti meelde.

«Et sul ka see koha enda kätte saamine meelest ei lähe; ühtepuhku aga teine keele peal,» ütles eit. «Vanadel inimestel päris rist elada: jäävad teised noortele tüliks. Teil oleks ehk päris hea meel olnud, kui vana Juhan oleks ära surnud.»

«Ema, mis sa nüüd sihukest juttu ajad!» ütles Tiina paluvalt. «Millal oleme meie isa surma tahtnud. Kas Kaarel küll ei hoidnud teda raskemast tööst tagasi, aga mis meie võime sinna parata, kui haigus tuleb.»

«Noh, mis ma siis muud mõistan ütelda, kui see kohasaamine alati suus on,» vastas eit.

«Ega ma siis halva pärast kohta enda kätte taha, ma ju hea pärast, et teil kergem põli oleks,» seletas Kaarel.

«Kergem põli,» kordas perenaine nagu osatades. «Juba teame, mis see kergem põli on; neid kergeid põlvi ennegi küll nähtud.»

«Mis sa siis na selle vastu seisad, las nad võtavad peale,» ütles Juhan eeskambrisse astudes. «Kauaks meil elu! Või pole meie küll juba vaeva näinud. Las nad katsuvad, kui hästi see kohapidamine neile maitseb.»

«Muidugi, te olete juba küllalt orjanud, eks te või siis nüüd natukegi kergemat põlve pidada,» rääkis Kaarel.

Eit puikles ikka veel vastu, kuid andis viimaks järele, aga ainult selle tingimusega, et koht ikka Juhani nimele jääb. Kaarel saab ainult tegelikult peremeheks. Sellega olid ka noored rahul.

Niipea kui Kaarel kohaohjad enda kätte sai, otsustas ta suvilise või poisi terveks aastaks kaubelda. Kui ta ühel laupäeva-õhtul sellest ka vanadele rääkis, langes Juhani pea norgu ja ta silmis helkis midagi iseäralikku; aga ta ei lausunud sõnagi.

«Nojah, eks ma ütelnud kohe,» rääkis eit, «et juba me tunneme seda kergemat põlve. No mistarvis suvilist võtta? Nagu kiheleks sul raha taskus. Me saame ju muidugi läbi. Ehk kui just vaja tuleb, eks siis või vahel päevilise palgata. Aga mis peaasi — meid ei taheta enam tööle, meie vaev ja higi ei kõlba enam.»

«See on tõsi jah,» kiitis nüüd ka vana Juhan oma kräbedale teiselepoolele järele. «Mis asja sa selle mehe tegema paned? Aga kui sa just meid enam ei taha, minu töö enam ei kõlba, noh siis ... siis ... tehke, kuidas tahate; koha lubasime ju teile.»

«Mispärast te nii pahased olete? Isal ju käsi haige; ei tea, kas hakkab teine üldse tööd tegema. Ja on need emagi luud-kondid rauast? Ise näete küll, mis Tiinaga on. Tema aeg pole kaugel ja ega temast siis ikka jumal teab mis töötegijat saa. Mis me siis selle moega viimaks peale hakkame,» seletas Kaarel.

«Tiina aeg kaugel pole ...» kordas Mari. «Kas minul siis vähe niisuguseid aegasid on olnud, ehk mul küll peale Tiina ühtegi järel pole: tervelt viis puhkavad surnuaial; käisin alles mineval pühal neid seal vaatamas.»

«Vesi tuleb silma,» kõneles eit natukese vaikimise järel edasi, «kui mõtlen nende peale; aga hoidsin ma end sellepärast tööst tagasi? Rukkilõikamise ajal seisid teised vihuhunnikute varjus, kuhu päike peale ei paistnud. Heinaajal tõmbasin kiiguga puulatva või madala oksa külge; õõtsus teine peale ja ajas iseenesega juttu.

Kui hakata juba pool aastat ette muretsema, kust pagan see siis kõik välja tõmmatakse.»

«Ma ei saa aru, mis viha sul, ema, meie vastu on. Kui mina olen võõras, siis Tiina on ometi su oma ainus järelejäänud laps. Just tema pärast ma tahangi abi palgata. Või ei ole sa sellega rahul, et koht meie kätte sai? Võtke ta kas tänapäev tagasi, meil ei ole selle vastu midagi. Aga kui koht jääb meie kätte, siis võtan ma endale suvilise, ütelge teie mis tahes. Kui me oma jõuga peame siin ängeldama, siis ütlete viimaks, et ma olen kitsi, ei raatsi sulast palgata ja tapan teid raske tööga.»

«Keda töö on enne tapnud! Minu isa mäletas veel seda aega, kus ööd kui päevad pidi mõisa orjama, nii et püsti käies magama jäid, aga sellepärast ei surnud keegi töö kätte. Peaasi on ikka see — tarvis vanast purust pikkamisi lahti saada,» vaterdas Mari.

Nagu Kaarel oli ütelnud, nõnda ta ka tegi. Pühapäeval läks ta kiriku juurde ja kauples suvilise ära. Sestsaadik läksid noorte ja vanade suhted kord-korralt ikka halvemaks: vanad mõtlesid, et noored neid ei salli, nendest püüavad lahti saada, noored aga ei tahtnud vanadele liiga rasket töökoormat peale panna.

II

Viimased lumetükid sulasid aedade ääres ja paksu metsa all, põllud muutusid tahedaks ja ootasid harijaid. Ja ega needki kaua oodata lase, eriti Kadaka noor peremees oma suvilisega. Varsti pöörab nende sahk talveunes suikuvat maapinda. Varesed ja linavästrikud tõttavad nagu uudishimus seda tegevust oma silmaga üle vaatama; nad korjavad uniseid ussikesi värske põllumulla seest.

Vanade ja noorte vahekord ei ole paranenud, vaid suvilise tulekuga ennem halvenenud. Ei lahuta nende meeli ei kevadine leige tuul, soe päike ega kosutav vihm, mis paneb imevõimul maa haljendama.

Ei mõju ka kõrge väljamägi, mille ühel küljel levib madal kaskedega kaetud sookarjamaa paari kõrgema metsasalgu ja nende vahel läikiva jõega. Õhtuti hõljub siin valkjas udulinik, mis matab rohelise kasemetsa oma

hõlma, mille alt kostab tedre kudrutamine ja sihkulõõmine, rabakana karjumine ja kakutamine, tikutiste ja korbiitsakate kisa ja karjaga kojutuleva karjase hõiskamine ühes kellade helinaga.

Teisel pool väljamäge on kõrge raba, kus kasvavad harvad rässakad männid, millest ükski ei julge oma latva taeva poole tõsta. Siin ja seal on suured musta veega laukad, mis lahutavad norgus mände üksteisest.

Kevadel tulevad siia kured endile asupaika otsima kõnnivad oma pikkade koibadega ja karjuvad oma kumeda kurguga; aga männijässe see ei häiri, neid see värskele elule ei ärata. Ei tea, kas viimsepäeva pasungi seda suudaks.

Raba ja põllu vahel asub heinamaa-siil. Siin kasvavad terava ladvaga kased ja kuused, mõni lopsakas mänd, toomingad ja pihlakad, kevadel õitsedes, sügisel marju kandes. Puude ja põõsaste vahel ilutsevad jaanikannid, kullerkupud ja kassikäpad. Kui Tiina alles noor oli, käis ta neid noppimas ja pärga punumas. Nüüd ei pane neid enam keegi tähele, või olgu siis, et mõni pahur mullikas karjapoisi käest siia pääseb ja mõne ära sõtkub või kogemata keelega ära nälpab. Kadakal ei nopita enam lilli ega laulda laule, nagu see oli veel koduväi esimesel aastal. Kõik on tusased ja mossis, kõik on nukrad ja norgus, nagu oleks neil osa mändidest, mis kasvavad mustaveeliste laugaste vahel.

Esimesi põllutöö-päevi vana Juhan, kelle käsi oli juba terveks saamas, ei rääkinud midagi. Sai aga nädal mööda, sõnas ta ühel hommikul Kaarlile:

«Siin peres mind vist küll enam ei vajata, pean kusagil mujal kohta otsima, et endale leivapalukest teenida.»

Ta ütles seda vaikselt, nagu tal ikka viisiks, kuid Kaarlile kõlas see kibedalt.

«Mis häda sul siis sest tööst na on! Las käsi saab enne täiesti terveks, eks sa siis jõua hakata,» vastas ta.

Paar päeva läks mööda, siis ütles Juhan hommikul Kaarlile:

«Ma lähen täna õige kündma, jää sa ise koju.»

«Mispärast?» vastas see. «Mul pole praegu midagi iseäralist toimetada ega teha; milleks siis sina, vana inimene, pead kündma minema, eks sinu jalad ole eluajal küllalt käia saanud. Sa selle asemel tule peale keskhommikut külvama, või kui sa seda raskeks pead,

siis võid ka aedu parandada või heinamaad puhastada.»

«Ennemuiste oli see ikka naiste amet,» vastas Juhan.

«Mina ütlen sedasama, et kui paremat tööd temale anda ei ole, siis niisugust pole ka tarvis tegema minna,» rääkis eit, kes oli meeste juttu pealt kuulanud ja toast kambrisse astus.

«Heldene aeg, mis neil töödel siis viga on, et neid ei sünni teha. Kui heinamaa puhastamist ei salli, siis paranda ja kohenda aedu ja külva vahepeal,» rääkis Kaarel.

«Kauake seda külvamist on, seepärast ei maksa ühelgi inimesel siin vahtida,» vastas eit. «Minu vanamees pole veel nii jõuetu, et ta neid kõige viletsamaid töid peab tegema ja teiste jätiseid korjama. Aga kui meid nii halvaks peetakse, siis võime siit ära minna.»

«Mis teil jälle on?» küsis Tiina kambrisse astudes.

«Mis meil on . . .» kordas eit, «meil on see, mis meil ammugi on.»

«Ja millest me kuidagi lahti ei saa, püüa või kõigest hingest,» lisas Kaarel juurde.

«Millest ma'i tahagi lahti saada, kui noored nii hullud ja iseennast täis on,» põrutas eit jalga vastu põrandat.

«Mine võta kinni, kes hull või kes iseennast täis,» tähendas Kaarel.

«Mis seal võtta on! See ju silmaga näha ja käpaga katsuda. Üksnes teiesugused ei saa aru, mina mõistan kõike väga hästi. Esiteks tarvis koht enda kätte kiskuda: vanad ei oska ju kohta pidada. Siis suviline: vanad ei oska enam tööd teha. Ah, te olete vanad, te võite puhata! Tule välja mu vastu rukkivihku lõikama, lina kitkuma või heina niitma — vaatame, kumb on siis noorem. Kerge on suurustada: ma olen noor. Ole noor, kelle asi see on, aga ära sellepärast vanu talla! Te elage enne nii vanaks, kui meie oleme, ja katsuge siis, kas tahate vanad olla, keda aetakse heinamaad puhastama. Tänini on minu vanamees osanud seemendada ja äestada, aga nüüd enam ei kõlba — muud kui vana . . .»

Kaarel ootas kärsitult eide jutu lõppu, et siis öelda:

«Või selleks andsitegi koha meie kätte, et nüüd seda iga silmapilk ette heita. Ega me vägisi kiskunud; miks te andsite, kui ta teile nii kallis oli?»

«Mis sa sedasi räägid,» katsus Tiina teda vaigistada, aga Kaarel ei pannud seda tähelegi, vaid jätkas:

«Nüüd mul suhkrutoos või meepott, mis see koht on! Olete oma ea siin ära elanud, ja mis te olete siit saanud? Seesama kaks-kolmsada rublakest — eks see on asi küll . . .»

«Peale selle oleme veel need noored saand, kes meist nüüd tahavad lahti saada,» sähvas eit vahele.

«Kes on tahtnud teist lahti saada? Teie ise tahate meist lahti saada, ega te muidu nii ühtepuhku me kallal ei näriks,» vastas Kaarel.

«Kui ma oleks taht teist lahti saada, siis ma poleks omale tütart nõutandki ja nõnda poleks sina ka minu väimees saand olla,» napsas eit, nagu õnnelik selle üle, et tal on nii head ütlused valmis. Ja ta vaatas oma vanamehele otsa, nagu loodaks ta sealtpoolt heakskiitmist; aga Juhani nägu oli ükskõikne, nagu ei teakski ta, et vanad ja noored maailmas olemas.

Eit ja Kaarel vaidlesid, kuni viimane läks vandudes uksest välja. Kuid paremat sest ei tulnud: vanad arvasid ikka, et noored neist lugu ei pea, kuna noortel, eriti Kaarlil, tahes-tahtmata mõte tekkis, et vanad ajavad jonni, norivad riidu. Selles veendusid nad päev-päevalt ikka enam.

Vanamees läks küll külvama, parandas ka aedu ja puhastas isegi heinamaad, ometi ei unustanud ta — eriti aga eit — Kaarlile kordamast: «Ei tea, kas oskangi seda tööd teha,» või jälle: «Ei tea, kas kõlbabki minu tegemine. Omal ajal oskasin ikka kõike teha, aga kes seda noorte tahtmist teab.»

Tiina ei vastanud niisugustele ütlustele midagi, kuid Kaarli süda kihvatas iga kord neid kuuldes. Ja ehk küll Tiina teda alati palus, et ta vanade sõnu vaikides kannataks, ometi pääses sõnasõda aeg-ajalt lahti.

Sulane püüdis pererahva riiust kõrvale hoiduda. Kuigi eit talle vahel midagi ütles, siis tegi ta, nagu ei kuulekski ta seda. Aga viimaks sattus ka tema vanadega vänta.

Kui ta kord kartulivagusid ajas, ja nimelt uue sahaga, mille Kaarel oma tahtmise järgi oli teinud, tuli vanamees tema tööd vaatama. Sulane oli paar ringi teinud, kui vanamees kohmas tasakesi: «See on see noorte tarkus: hea lai rauapuu, raiskab hästi palju maad; mine kartuleid võtma, siis ei saa sealt midagi.»

Sulane ei teinud sellest väljagi, hõikas hobusele ainult täiest kõrist: «Kalla vaole!» ja läks edasi. Kui ta

tagasi tuli, seisis vana Juhan ikka alles vao otsas ja hakkas jällegi tasahilju:

«Küllap targad rääkimas, aga tegijat pole kusagil; kui vaatad, siis naera seda rumalust kohe . . .»

Ka nüüd ei vastanud sulane midagi, lausus ainult endamisi:

«Mis ta peaks siin pobisema, kui tä koju ei saa — mind ka ei või rahule jätta.»

Jõudis aga sulane uuesti siiapoole vao otsa tagasi, seisis vanamees ikka veel endisel paigal ja rääkis:

«Aga mine sa kusagil sõna nimetama või juhatama, siis pole muud kui: mis sa, vanainimene, ka räägid, — ja saadetakse sind heinamaad puhastama.»

Nüüd ei jõudnud sulane enam vaikida.

«Mis sa sest mulle räägid, ega mina seda sahka teinud, pole ka sind saatnud heinamaad puhastama; mine räägi sellele, kes seda on teinud,» ütles ta ja läks ise edasi. Kui ta jällegi vanamehe juurde jõudis, vastas see:

«See on ükstapuha, räägin ma sinule või temale, ühesugused olete kõik.»

«Katsu, et sa siit minema saad, mul pole tarvis su lori kuulata,» ütles sulane nüüd juba pahaselt.

«Ennäe mul minema-ajajat!» tõstis vanamees häält, mida sulane imestas, sest seda polnud ta tänini kunagi tähele pannud. «Kelle põld see on, kus sa künnad? Või katsu, et sa minema saad . . .»

Aga ta läks siiski ära. Kodus rääkis ta asjast kohe eidele, misläbi noortega jällegi tubli sõnavahetus tõusis. Ja vaevalt sai see lõppeda, kui juba algas uus.

Kartulipanemise ajal pidi vana Juhan kuhja juures suuri kartuleid pooleks lõikama, tema aga tahtis aidata ka kartuleid kühveldada, mille kohta Kaarel tähendas:

«Las olla pealegi, pea's ma üksigi jõuan, teed oma käele liiga.»

Sellest oli Juhanile küllalt. Ta viskas kühvli sõna lausumata maha ja hakkas jällegi kartuleid lõikama. Peale lõunat tahtis ta minna kartulivagusid kinni ajama. Ka seda ei lasknud Kaarel teha, vaid saatis selle asemel sulase.

«Noh, nüüd on selgesti näha, et võõrad on enam väärt kui omad: sulane kõlbab kartulivagusid kinni ajama, aga mina mitte,» nohises vanamees tasahilju.

«Kuidas see sulane siis sellepärast enam väärt on?

Tema on ainult noor, võib kergemini sahka käte otsas kanda. Mis häda sul siis ennast oma haige käega igale poole ette toppida?» vastas Kaarel.

«See on tõsi jah, tema on noor, mina vana. Laiad kartulivaod, uut moodi, mina, vanainimene, ei oska neid kinni ajada,» ütles vanamees pilkavalt.

«Mis sa nüüd sellepärast nii palju pahandad, et ma laiema rauapuu tegin. Vagusid saab küll vähem, aga nad on paksemad ja kartulid kasvavad selle jao ka suuremad, on kergemad üles võtta, aga mõõdu järgi korjab neid niisama palju kui ennegi.»

Kaarli seletused olid asjatud: vanamees ajas oma jonni. Viimaks tuli ka veel eit; noh, siis läks nagu aurujõuga.

Nüüd möödus umbes nädal avaliku sõnasõjata. Siis leidus aga jällegi põhjus, pealegi niisugune, mis andis tervele elule teise värvi. Turbalõikajad asusid rabas tööle. Enamasti olid need saarlased. Asukohaks oli neil turbasara, mille katus pidi neid niihästi vihma kui öökülma eest varjama. Mõne päeva elasid nad nõnda, siis tulid nad Kadakale peavarju paluma: kui mitte muud, siis ometi rehealunegi või aitade-vahe, kus tuul nii läbi ei lõõtsu kui saras. Kaarel oli nõus meestele peavarju andma; ka Tiinal polnud midagi selle vastu, ainult vanad jäid oma arvamise juurde.

«Armas perenaine, ega mede mehed teile kurja tee,» ütles üks saarlastest eide poole pöördudes. «Päeval oleme rabas, võtame turbaid välja, ainult öösi tuleme siia. Kui tahate, tuleme teile appi heinamaale ja rukist lõikama. Ning mede mehed lamutavad tööd teha, seda ärge kartke.»

«Ega mina perenaine ole, mis te sest mulle räägite. Ise otsin teise juures varju nagu teiegi,» vastas eit ja vaatas Kaarli poole.

«Ema!» ütles Tiina paluvalt, sest ta märkas, et öeldud sõnad ärritasid Kaarlit. Mehed aga seisid ikka veel ja palusid, et armas ja lahke pererahvas neile ulualust annaks.

«Andku, kui tahavad, või terve maja võõraste kätte ja mingu ise metsa kuuse alla; see pole minu asi,» sõnas eit ja läks kambrisse, kuhu ka vanamees talle järele kobis.

«Noh, ehk ometi lubate?» mangusid mehed Kaarli ja Tiina kallal.

«Mis sa arvad, Tiina?» pöördus Kaarel naise poole.

«Võiks küll, aga mis saab vanadega? Need pole sellega sugugi rahul,» vastas Tiina.

«Oodake natuke: ma lähen kambrisse, räägin seal,» ütles Kaarel.

«Ära sa aga riidu mine, hoia ennast,» ütles Tiina läveni järele astudes.

«Noh, isa ja ema, mis me siis teeme nende meestega? Kas anname neile peavarju või ei?» hakkas Kaarel kambrisse astudes pool-meelitades rääkima.

«Isa ja ema,» osatas eit. «Millal me su isaks ja emaks saime? Nüüd tuled sa meie käest küsima. Olete enne kõik oma tarkuse järgi teind, eks tehke ka nüüd; mis teil meist on! Või kui me peakski midagi ütlema, ega see ikka aita, te ajate ikka oma tahtmist.»

«Kui asjad niimoodi on, siis annan ma meestele korteli, ja muud midagi,» ütles Kaarel ja pidi kohe välja minema, kuid eit vastas:

«Seda me teadsime juba ammugi, sellepärast me rääkima ei hakanudki. Võta aga nad siia, las lähvad reie alla laudile või aidalakka, tallavad sul seal hulga heinu ära; neid ei söö siis enam ükski loom, muudkui aja sõnnikusse. Piibunossid on neil ka veel hambus või va plotski-otsad, sussitavad teised pealegi, kuni sa viimaks ilma peavarjuta jääd ja ühes nendega rabas turbasara all vihma ja külma varju otsid. Tehke aga tehke; noorte tarkus käib ju vanadest üle.»

«Mina ei saa aru, mis hull viha teil meie vastu on!» ütles Kaarel. «Mine sa mistahes asja rääkima, siis pole muud kui järjest pilkamine ja närimine, ei kuule ühtainust lahket sõna.»

«Võta aga saarlased sisse, küll siis kuuled,» vastas eit. «Hea rabahais veel pealekauba; tõuse hommikul üles või heida õhtul magama, just kui turbaonnis elad kohe.»

«Eks sa ise ole sest rabast kaugel küll, oled klaaskapis üles kasvand. Varsti lähed igavesti maamulda, aga ikka põlgus nende mulla- ja mudakaevajate vastu. Meil enestelgi igal pool maa ja muld, kambritelgi pole laudpõrandaid all,» rääkis Kaarel.

«Äh, milleks meie pidime laudpõrandat tegema! Selleks on ju noored, kes kõik asjad ilmas jutti ajavad,» vastas eit.

Kaarel nägi, et tühisest vaidlemisest pole tulu, ütles

vanadele, et ta meestele peavarju annab, ja läks uksest õue. Meestele ütles ta, et nad saavad korteri ainult selle tingimusega, kui nad lakas, kus nad magavad, kunagi ei suitseta ega tuld tarvita. Mehed lubasid seda kui ühest suust ja tõttasid rappa oma asjade järele, kuna Kaarel lausus Tiinale.

«Saagu, mis saab, aga ega inimesi või lasta ära külmada.»

«Eks see asi meil ikka kirjuks lähe, pole muud kui alatine riid ja nääklemine,» ütles Tiina.

«Mis ta veel läheb, ta ongi juba kirju. Aga mis sinna parata, see on sedasi loodud,» arvas Kaarel.

III

Kartulivõtmise aeg. Taevas on enamasti hallide pilvedega kaetud, kust tibab aeg-ajalt vihma. Tuul lõõtsub sagedasti nagu südametäiega ja lõhub lagedal väljal põllumeest kiusates viljaaunu või ulub kurvalt kambrinurga ääres, nagu tunneks ta oma tegude üle kahetsust. Kured lendavad karjakaupa lõuna poole: kostab vali kruuksumine ja poegade lapselik kisa, mille kohta seletatakse, et nõnda häälitsevad lõokesed, keda kured kannavad oma pikkadel jalgadel talveks soojale maale. Varesed on suurtesse parvedesse kogunenud ja liiguvad kraaksuva kisaga ühelt viljaväljalt teisele. Kogu maailm näib praegu ainult nende päralt olevat. Vanad panevad noori paari ja peavad pulmi, kus peiupoisid nii toredasti õhus kukerpalli lasevad ja vanad kivide otsas vanduvaid lauakõnesid peavad.

Kadakal on meeleolu iimade ja ümbruse kohane. Noorte seisukord on täbaram kui kunagi enne. Vanadega riieldes sattus Kaarel ärrituses ka suvilisega vastamisi, kes enneaegu ära läks, nii et noor peremees peab nüüd üksi läbi ajama. Tiinal on väike laps, kes, nagu öeldud, muud ei märka teha kui ööd ja päevad viriseda. Vanad maitsevad nähtavasti isekeskis rõõmu — noored on ju hädas.

Kaarel tahtis endale uue abilise palgata, aga tänini pole see õnnestunud. Nõnda peab ta kas turbalõikajate või vana Juhani abi tarvitama. Viimane on oma teguviisi muutnud: nagu ta enne ennast tööle toppis, nii hoidub ta nüüd kõrvale, vabandades, et käsi tegevat

haiget, ristluud valutavat, jalad olevat rammetud. Kaarlil ei jää muud üle kui kannatada, mida ka Tiina temale iga päev uuesti soovitab, lootes, et vanad varsti oma jonni jätavad.

Ühe laupäeva keskhommikul lahkusid ometi viimaks pilved ja päike tuli välja — sügisene ja kurblik. Vähemgi tuuleõhk oli kadunud. Varese karjumine ja karjakellade tilksumine jäi nagu uinuvasse õhku rippuma.

«Kui esmaspäeval ka nii ilus ilm on, siis tarvis õige turbalõikajad ka platsi ajada,» arvas Kaarel lõunalaual.

«Tühjad võtavad ka kartulid, mõni neid teab! Jätavad pooled mulla sisse, teevad enam kahju kui kasu,» vastas eit.

«Nooh, küll ma selle järele vaatan, et maa puhas oleks,» julgustas Kaarel.

«Neil ongi ju päevi teha veel küll,» ütles Tiina natukese aja pärast ja kohendas vähkrejat süles.

«Oh, ei tea, kas neil aega jätkub: endi töö rabas ootab, ja tuuakse ehk mõisa käsk; eks me ise jõua võtta,» ajas eit vastu.

Ometi pöördus Kaarel abi asjus õhtul kohe meeste poole, niipea kui nad rabast koju tulid, ja need olid sõna lausumata nõus pererahvale appi astuma, kui juhuslik mõisa käsk selleks takistust ei tee. See mõjus kõigisse nagu erutavalt ja võttis une silmist. Isegi lapse kohta pidi Tiina õhtulauas ütlema:

«Ei tea, mis sel täna õhtul on: silmad pärani nagu öökullil.»

«Lasid ju teise õhtu-eeli uinaku magada, ega ta siis ühtepuhku jaksa,» vastas ema.

Peale õhtusööki läksid Tiina ja Kaarel õue ja istusid kõrvuti kasepakule. Turbalõikajad tulid toast ja tõttasid aida poole, et seal endile paremad vatid ümber panna ja, lõõtspill kaenlas, külasse minna laupäevaõhtut pidama. Aga kui Tiina süles vähkrev laps kaugenevat pillihäält kuulis, jäi ta äkki hoopis vaikseks ja vahtis suuril, tõsiseil silmil.

«Näe nalja, tema ka teab juba, mis pill on,» imestus Kaarel.

«Ma arvan, ta tundis pilli juba minu rinna all: jättis teine kohe jalgadega peksmise, kui kuulis,» ütles Tiina.

Need sõnad tõid Kaarlile hella tundmuse rinda ja ta mõtles kogu oma elule, nagu see tänini olnud: vaeslapsena karjaskäimine, sulasepõlv, vana Juhaniga tutvumine, kosjasõit, minevane suvi, mis oli nagu ilmatu pikk mesinädal, ja praegused riiud ning nääklemised. Ta ei kahetsenud midagi, sest kõigest hoolimata oli tal nüüd, kelle pärast töötada, muretseda, kas või riielda ja näägeldagi.

«Juba magab teine,» lausus Tiina ja äratas seega Kaarli tema mõtetest.

Pimedus oli paksuks vanunud ja kattis maad uinutava vaibana. Kerge tuuleõhk puudutas esimest korda istujate nägusid.

«Tuult hakkab tõstma, läheb jällegi vihmale,» lisas Tiina natukese aja pärast.

«Ta on ju küll sadand,» vastas Kaarel ja tõusis pakult. Ka Tiina tegi sedasama, minnes ühes lapsega tuppa. Varsti polnud Kadakal kedagi, kes oleks kuulnud, et tuul aina kõvenes, kuni muutus lõõtsumiseks.

Noored ärkasid alles siis, kui vana Juhan karjus kohkunult:

«Välja! Tuli lahti! Põlete kõik ära!»

Punane valgus täitis kambrit. Tiina, särgiväel, kahmas lapse kiigust sülle ja tõttas akna poole. Aga enne kui ta sinna jõudis, kukkus ta, nii pikk kui ta oli, põrandale maha ühes lapsega, kes karjuma hakkas. Kaarel lõi aknad kõigega tükis eest puruks ja ruttas Tiina juurde, et teda ja last läbi akna välja aidata. Uksed seisid juba leekides. Vanad olid läbi teise akna välja saanud ja mõned riidehilbud ühes võtnud. Kaarel jäi kambrisse, et midagi päästa.

«Karga välja, sa põled!» kisendas Tiina õuest.

Kaarel kahmis mitmesuguseid asju kokku ja pildus nad läbi akna välja. Juba tõmbusid tuleleegid eeskambri akendest läbi.

«Jumal hoidku, ta jääb sisse!» kostis väljast meeleheitlik karjumine. Kaarel hüppas läbi akna välja. Tiina nuttis, laps karjus, ema hüüdis jumalat appi, aga vana Juhan oli harilikul viisil rahulik. Aida katus oli juba sisse langenud. Toa aidapoolne külg seisis tulemeres, kuna üksikud leegid teise külje järele ussikeeltena nilpasid. Tuli tõmbus purustatud akendest hobusesabana välja. Veel silmapilk, ja kogu maja oli raksuv ja mühisev tulemeri, kust sädemed kuldse parmuperena ja õle-

tuustid loites õhku tõusid, et natukese aja pärast kustuda või suitsedes maha langeda.

Inimesed seisid nagu mõistuseta olendid, keda masendanud kohutav-tore loodusemäng. Nad ei märganud laudast loomigi õigel ajal välja ajada. Alles siis, kui tuli juba laudakatusesse oli hakanud, viskas Tiina lapse maha ja jooksis karjudes sinnapoole, Kaarel tema kannul. Eit võttis kisendava lapse maast üles. Turbalõikajad tulid jooksust ähkides, nendega ühes ka teisi inimesi, keda kogunes kord-korralt ikka rohkem tulikahju ümber. Karjuti, hädaldati, nuteti, hüüti jumalat appi või vannuti, sest muud polnud peale seismise ja vaatamise midagi teha. Tuul paisus, andes tulele uut hoogu.

Päriti, kuidas tuli lahti läinud, aga vastata ei teadnud keegi. Vana Juhan oli ainult läbi une vuhinat kuulnud, arvanud esiti, et tuul, tundnud aga suitsuhaisu, teinud silmad lahti ja näinud, et elus tuli nende ümber. Niipalju oli aru saanud, et ait, mis lõuna pool seisis, oli kõige enne põlema hakanud. Esiti arvati õnnetust turbalõikajate süüks. Aga need olid õhtul kohe välja läinud ja alles nüüd koju joosnud, et oma kraaminatukest päästa, mis ühes aidaga tuleroaks oli saanud. Nii siis — tuli oli süüdatud. Kuid kes oli süütaja? Viimaks tuli sulane meelde, kes riiuga ära läinud, ja nagu ühest suust hakati teda needma, sest kedagi taheti ju needa.

Tiina seisis ikka alles särgiväel, laps süles, ja vahtis nõretavail silmil hoonete poole, mida tule pärast enam nähagi ei olnud. Ainult vahel harva, kui leegid tuule sunnil rüsinal kõik ühele poole pöördusid, paistis mustendav kambrinurk või kõrgele küündiv toakere. Juhan oli maha istunud, eit seisis ta kõrval. Nad ei rääkinud sõnagi, aga nende silmist paistis, et nad ühte ja sedasama mõtlesid: noori kõiges süüdistasid. Sellele vaatamata hakkasid eide silmad aeg-ajalt ikka enam vett jooksma ja ta pühkis ja pühkis neid.

Päevatõusuks olid hooned juba maatasa, ainult raudkividest rehealuse müür ja ahjuvare seisid veel tahmaste tontidena. Hakkas vihma tibama. Hõõguvate söehunnikute ümber seisid ainult turbalõikajad ja Kadaka pererahvas. Kõik vaikisid.

«Kus poiss on? Karjapoiss?» küsis Kaarel äkki.

Alles nüüd märgati, et poiss vajaka. Hüüti — asjata. Ta magas aidalakas, nii oli ta siis tulle jäänud. Varsti leitigi ta süte ja tuha alt. Kui Tiina hädaldama hakkas, ütles Kaarel talle lohutavalt:

«Ära hädalda, parem täna jumalat, et sa samuti mustaks pole kõrbenud nagu poiss.»

«Mis sa tast tänad! Ennem oleks võinud tuleroaks saada, kui siin ihualasti väikese lapsega külmetada; peale särgi pole mul ju hilpugi selga panna,» nuuksus Tiina.

«Eks omad vitsad nuhtle ikka kõige valusamini,» sõnas vanamees nohisedes.

«Jah, esteks sulane võtta, siis sellega riidu minna, ja lõpuks veel turbalõikajad majasse! Ega see tuli tuulest või taevast tulnud, ikka inimeste käest,» aitas eit.

«Meid polnud ju koduski,» ütles üks turbalõikaja.

«Me oleme ju samuti kahju saand kui teiegi,» tähendas teine.

«Ega see meie süü ole, aidast läks tuli lahti,» ütles eit.

Sõna tõusis sõnast, lause lausest, kuni mehed pahaselt ära läksid.

«Õnnetus iseenesest ei tule, ikka on mõni inimene süüdi,» targutas eit, kui mehed olid läinud. «Eks kõik pea kohti, aga ega kõigil sellepärast tulikahjud ole. Peab ettevaatlik olema. Poleks olnud tarvis kevadel sulast võtta ega mehi korteri, siis oleks meil peavari alles olnud, aga nüüd — kõverda ja külmeta nagu kirp märja koera karvade sees.»

«Ema, jälle hakkad sa,» ütles Tiina paluvalt ja püüdis last vaigistada, kes vahet pidamata karjus.

«Mis seal veel hakata, see on ammugi juba hakatud. Kas me küll ei keeland, aga ei kuula ega kuula. Ikka: ah, mis te, vanad, ka räägite. Aga vaat nüüd, nüüd on aitüma käes, mine kotiga kerjama. Ma olin küll kangesti vastu, kui kohta oma kätte tahtsite, aga mõtlesin viimaks, et las võtavad, katsuvad oma korra ära, ehk siis tulevad teised mõtted pähe. Noh, jumal aitas ka, ja nüüd näete, kui kaugele teie tarkus ulatab.»

«Ema, sa oled ikka imelik. Nagu aitaks siin kellegi tarkus. Teie olete küll targad, eks keeland siis tuli ära; ta tegi teile rohkem kahju kui meile,» ütles Kaarel.

«Küll ma näen, kui palju meie siit kahju saame,» vastas eit. «Meie oleme koha kraamiga teie kätte and ja võime kõik silmapilk tagasi nõuda; võtke kust tahes, see pole meie asi. Meie ei pea ometi teiste rumaluse pärast käppa imema ja hambaid varna riputama. Ma

olen teie ja oma vanamehe rumalust küllalt kannatanud, aga enam mitte üks toll. Tahan teile näidata, et ma noorte lolluse vastu võideldes sugugi vana pole.»

Pilved olid paksemaks vanunud, vihma krabises tihedamalt maha. Tuul, mis kord nagu vaibuma hakkas, võttis uut hoogu, pannes kaasiku välja otsas kohisema ja kandes kolletanud lehti põllule.

«Sa võid oma alatise lõugutamisega inimese päris hulluks ajada,» rääkis Kaarel valjemalt ja ägedamalt. «Mis pagan te meist äratasite, kui me teil alati pinnuks silmas oleme! Eks lasknud meid tulle jääda, pugend ise kahekesi läbi akna välja; siis oleks ometi rahu majas olnd.»

«Ah, kas ikka alles lõuad lahti, niipea kui moka otsast julged sõna nimetada. Oot, oot, küll tuleb ehk veel paremaid päevi; jumala abiga murtakse ka sinu kangus,» ähvardas eit.

«Kui sul paremat jumalat ei ole, ainult see kiusupunni abimees, siis oled jumalata nagu peavarjutagi: su jumal põles ühes südame ja vanade nadidega ära,» vastas Kaarel.

Need sõnad hakkasid eidel hinge peale, sest ta pidas end väga vagaks inimeseks. Sellepärast kutsus ta vanameest ja ka tütart, et need Kaarli siia jätaksid ja ühes temaga ära läheksid. Aga ainult vanamees kuulas sõna, Tiina hoidus mehe poole.

«Nüüd oleme kahekesi,» ütles Kaarel, kui vanad olid läinud.

«Eks laps ole kolmas,» vastas Tiina ja pühkis silmi.

Kaarel hakkas riidehilpe üle vaatama, mis ta esiteks läbi akna välja pildunud, ja leidis kahed lapitud püksid, vesti, käterätiku, teki, kaks-kolm paari sukki, oma vana pika halli kuue ja mõne muu tähtsuseta asja. Kuub sai Tiinale selga, teki mässisid nad lapse ümber. Mehe kuub tõi Tiinale kogu õnnetuse uue hooga meelde ja ta hakkas jällegi nutma.

Kaarlilgi kippus meel härdaks minema, kui ta oma naist ja last vaatles. Ta oleks tahtnud neid lohutada, aga ei osanud muud teha, kui ütles ainult:

«Soojendame end veel pisut tule ääres, saame niigi palju.»

IV

Kadaka rahva praegune eluase on Lõugul, mis kodukohast paar versta eemal. Pühapäeva õhtul pimedas, läbi vaikse vihma, asusid nad siia: vanad astusid ees, noored mõnikümmend sammu nende järel. Kaarel kandis tulest päästetud riidehilpe, Tiina väikest Atsi. Vanade poolt kostis tasane jutukõmin, noored vaikisid. Kuhu olid jäänud Kaarli unistused tulevikust, millest ta varemalt nii hea meelega rääkis? Ja kuhu oli saanud Tiina õnnelik naeratus, millega ta enne oma unistava, plaanitseva mehe kõrval astus?

Kõik oli ühes leekidega vastu pilvist taevast lennanud ja sädemetena kustunud. Unistused tõusid õnnetaevasse ja hall igapäevsus astus nende asemele. Tiina surus loomusunniliselt last kõvemini rinnale, nagu kardaks ta ka tema kadu.

Jõudnud Lõugu vanasse rehetuppa, mis mõne hea aasta juba aida, põhulao ja küüni kohuseid oli täitnud ja mis nüüd pidi Kadaka rahva eluasemeks saama, süütas Kaarel väikese suitseva lambi põlema: liikusid tumedad varjud, põgenedes tontidena nurkadesse. Istusid pooluimaselt niiskes ja kopitanud ruumis. Laps ärkas magamast, otsis süüa, ja kui ta suhu pistetud rinna leidis tühja olevat, hammustas ta meelepahaga selle verele ning hakkas ise karjuma, nagu oleks keegi temale haiget teinud.

«Kuhu me magama heidame?» küsis Tiina Kaarlilt.

«Eks pea põhku sisse tooma; Lõugu vana andis luba, ma küsisin,» vastas Kaarel.

Nüüd tuli ka vanadel meelde, et vaja magamisaseme eest muretseda, ja nad läksid ühes Kaarliga põhku otsima. Lõugu rahvas tuli uusi elanikke vaatama ja naised polnud soola-leibagi unustanud, mida nad nagu häbenedes hoidsid põlle all.

«Eks need kambrid ole ikka vanad; kes teab, kui paljuke nad tühjad talvel jõuavad sooja pidada. Aga noh, võib ju hea korra õlgi ümber panna, eks siis ikka ela,» rääkis Lõugu vana ja lisas natukese aja pärast:

«Ma tõin teile latri ka, ega teil omal vist ole, palja tulega ikka na õudne reie alla minna.»

Kui Tiina nägi, mis Lõugu naised neile lauale panid, tõusid tal jällegi pisarad silmi. Ka emal ei olnud kerge, kui ta ütles:

«Nüüd pole muud, kui toob üks, toob teine seda ja teist, nagu oleksime mõned vallavaesed.»

«Ei ma mõista enam midagi öelda, seisan ja vaatan nagu hingetu,» tähendas Kaarel. «Olen nii tülpinud, et ei pane enam midagi tähele; kõik oleks nagu unenägu.»

Järgmisel hommikul, kui Lõugu vanamees Kadaka rahvalt küsis, kas nad on juba vallamajas käinud tulikahjust teatamas, ärkas Kaarel nagu unest.

«Ah jah, eks hooned ole ju tulekassas kinnitatud, sealt saab ju raha uute ehitamiseks,» ütles ta.

«Nojah, andke aga vallamajasse teada, enne kui hilja pole. Pühapäeva hommikul põles, täna on juba kolmas päev. Kui täna üles ei anna, siis on läind, pole hakkamist enam ühtigi,» rääkis Lõugu peremees.

Vallamajas küsiti Kaarlilt, kas intressid on õigel ajal makstud, millele Kaarel mingit kindlat vastust ei võinud anda.

«Peavad olema, taat pidi talvel seda toimetama, ma pole küll ta käest küsinud,» ütles ta.

«See on peaasi, sest kui intressid pole õigel ajal tasutud, ei anta tulekassast kopikatki,» seletas kirjutaja.

«Nojah, siis nuhtleb hooletus iseennast, nii et teinekord olete targemad,» kiitis tagantjärele vallavanem.

Kaarel tuli koju, süda täis raskeid mõtteid. Salaaim rõhus rinda. Sellele vaatamata vilksas vahetevahel peast mõte läbi, kuidas ta tulekassast hea summa raha saab, omad sajad juurde lisab ja toredad eluhooned üles ehitab. Aga see hõre õhuloss langes rusudeks kokku, niipea kui ta Juhaniga oli rääkinud.

«Ei ma tea intressidest ühtigi, peremees peab niisugused asjad ise toimetama,» nohises äiapapa.

«Nüüd tema tuleb veel tulekassa intressisid küsima, kui juba aasta varsti möödas; vaat kus mul õige peremees,» aitas eit kõrvalt.

«Siis on nad maksmata?» küsis Kaarel, nagu ei usuks ta kuuldud sõnu.

«Siis on nad maksmata . . .» osatas eit. «Muidugi maksmata. Kui sa ise pole neid maksnud, kes see siis pidi neid maksma.»

Kaarel istus pingile. Ta pea vajus rinnale, kuid kõhnal näol ei olnud peale väsimuse midagi lugeda. Tiina vaatas hirmunud pilgul; eide silmis näis helkivat kahjurõõm.

«Aga sa ju lubasid maksta, kui ma võipüttide juurde jään ja sina linna läksid,» rääkis Kaarel natukese aja pärast, pead tõstes ja vanamehe poole vaadates.

«Lubasid,» nohises vanamees nagu osatades.

«Mis sa vallamajast said?» küsis Tiina.

«Sain seda, et pühi suu puhtaks ja kisu hooned kas või karvupidi maa seest välja,» vastas Kaarel.

«Eks omad vitsad peksa ikka kõige valusamini,» ütles eit.

«Mind peksavad teise vitsad, kalli äiapapa vitsad,» vastas Kaarel.

«See on sulle täiesti paras, et asi niimoodi läks,» ütles eit, «hakkate ehk nüüd meelt pähe võtma.»

«Juba hakkate jällegi, nagu oleks veel vähe muret ja vaeva,» rääkis Tiina paluvalt.

Aga Tiina keelust hoolimata kestis sõnasõda veel hulga aega edasi, ilma et kumbki pool oleks eriti ägedaks saanud.

Tiinaga üksi jäänud, ütles Kaarel:

«Nii siis oleme paljad kui hiidlase püksinööp.»

«Jah, aga eks sul ole veel linnas mõni sada,» vastas Tiina.

«Ääh, kauaks seda on! Seda hoia hirmuga viimsepäeva tarvis.»

Väike Ats kuulas pärani silmi vanemate juttu pealt. Ja siis korraga naeratas ta, nagu heidaksid isa ja ema nalja.

«Vaata, vaata!» hüüdis Tiina mehele ja näitas lapse näole. Ja kui ta teda lõua alt oli kõditanud ning poisil uuesti naeruilme näkku tuli, mängis ka vanemate silmis üürikesekski kerge naeruhelk.

Raske töö ja üldise viletsusega käsikäes käis kodune riid. Elas nagu kaks paari verivaenlasi ühe katuse all, alati teineteise silmil. Ka Kadakal olid nad riielnud, aga seal istusid nad veel ühe laua taha söömagi, kuna praegu polnud enam sedagi.

Kui Kaarel mõni päev pärast Lõugule asumist veskilt setverdi rukkijahu koju tõi, küsis eit:

«Kust meie hakkame nüüd leivajahu saama?»

«Eks te siitsamast kotist võta,» vastas Kaarel.

«Me oleme teie leivajahu-kotile lootmise pärast juba küllalt vitsutada saand, nüüd on himu sellest otsas,» ütles eit torkavalt.

«Noh, kui need jahud ei kõlba, siis võtke, kust

tahate; minul paremaid teile anda ei ole,» vastas Kaarel.

«Küllap me varsti näeme, kas on või mitte,» ähvardas eit. «Meie andsime koha kraamiga teie kätte ja nõuame nüüd kraami tagasi, võtke kust tahes; ega me ometi teie hooletuse pärast pea nälga kannatama.»

«Aga ema, armas aeg, sa näed ometi isegi, et me paljad oleme nagu teiegi; kust peame siis selle võtma! Rukkid olid juba ilusti aidas ja rehe all kottides, aga mis sealt nüüd veel järel on — midagi! Muudkui pane hambad varna. Seemnest pole tuleval kevadel juttugi, sellegi peab ostma või laenama.»

«Oleme siis meie selles süüdi?» küsis eit.

«Keegi pole teie süüks ajandki. Aga ka meie pole süüdi. Õnnetus käib ikka mööda inimesi, mitte mööda kive ja kände,» rääkis Kaarel.

«See nüüd mõni õnnetus sinusugusel mehel,» pilkas eit. «Lased sajad linnamüüride vahelt lendu ja asjad on jällegi korras; vanad hoidku alt, ärgu tulgu ligigi.»

«Ära muretse, need linna-sajad pean muidugi välja tooma, ei ole ju ainustki õiget vankrit, üks vana logu; regesid pole olemaski, need lendasid kõik vastu taevast.»

«Olgu kuis on, aga mina ei või omast hoopis ilma jääda,» seletas vanamees. «Koha võite võtta ühes sissemakstud seitsmesaja rublaga, aga kohakraami nõuan tagasi.»

«Muidugi, seda sa võid. Ja nüüd on õige silmapilk. Aga tead, äiapapa, ma ei näe esimest korda niisukesi vereimejaid, olen palju hullemaid näinud,» ütles Kaarel surutud vihaga.

Sõna «vereimeja» ajas eidel silmad püsti pähe.

«Vereimeja!» hüüdis ta. «Kes on su vereimejad? Kui oma õigust nõuame, siis vereimejad! Aga hea küll, nüüd nõuan ka koha eest sissemakstud seitsesada tagasi, siis hakkate ehk aru saama, mis vereimeja tähendab.»

«Sel korral võite terve koha võtta,» vastas Kaarel. «Koha paberid on ju alles taadi nimel, minul pole seal midagi pistmist. Meie ehitame Tiinaga kuhugi pere krundile väikese sauna, eks me ikka kuidagi ära ela. Kevadel hakkan rabas turbaid lõikama; saavad saarlased seal süüa, eks siis saa minagi. Või lähme ää linna koguni; nälga me ikka'i sure, kui kätt, jalga liigutame.»

Need sõnad panid vanarahva mõtlema. Mis siis, kui Kaarel tõesti ära läheb?

Aga tõepoolest ei tulnud Kaarlil uneski pähe siit lahkuda. Ta oli maast-madalast põllutööga harjunud ja pidas seda kõige lõbusamaks ametiks. Kui ta vanadega sõneldes äraminekust juttu tegi, ei seisnud tal ometi muud silme ees kui aga mustendav ahjuvare ühes rehealuse müüridega. Hobust künnivaole hingastama jättes läks ta sagedasti nende juurde, seisis norgus peaga, torkas jalaga mõnda tuhahunnikut või söelepõlenud puunotti, äigas käega mõttes üle näo. Niisugusel korral tuletas ta ise ahervaret meelde: enne kõhn, nüüd veel kõhnem, enne pikk, nüüd nagu veel pikem; käik vankuv, keha ettepoole kõveras, keskelt rihmaga kõvasti kinni tõmmatud, nagu püütaks näljanäpistusi seega vaigistada. Aga vanad ei teadnud, mis Kaarli hinges peitses; isegi Tiina ei teadnud viimasel ajal, et Kaarel armastas seista oma tuhakspõlenud eluunistuste ees.

Elu ise aga käis oma rada: Kaarel ei saanud muidu, kui pidi leivajahu-koti pooleks mõõtma ja teise poole vanadele andma, nii et need pidid oma võitu tundma.

V

Pikkamisi venis sügis oma vihmaste ilmade ja vinguvate tuultega. Eriti tüütavaks sai ta Kadaka Kaarlile, kes liikus, pikk hall kuub vesti peal, olgu kuivaga või vihmaga. Oli kordi, kus tal ep olnud õhtul enam kaenla alla kuiva kohta. Polnud siis sugugi ime, kui hambad suus lõgisema hakkasid, pea õlanukkide vahele kadus ja valus piste kaelakünnapus torkis.

«Heldene aeg, külm võtab su ära! Nii vähese riidega päev otsa lausa vihma käes, võiks ometi koju tulla,» hädaldas Tiina mõnikord.

«Kus see külm mu paneb, et ää võtab,» katsus Kaarel naljatada või ütles ükskõikselt: «Las võtab, saaks viletsusest lahti; mis siit ikka enam loota!»

«Ui aeg, mis sa ikka sedasi räägid,» noomis Tiina vaikselt, «sa sured ära, mis me siis Atsiga peale hakkame!»

Atsi nimi pani Kaarli alati mõtlema.

«Eks te aga lähe vanade juurde,» ütles ta kord Tiinale, milles see arvas nagu pilkamist kuulvat.

Ometi ei leotanud Kaarlit ei vihm ega võtnud lõdisemapanev külm, kuigi nad voolisid temast piibuorgi ja tegid ta mõne nädalaga neli-viis aastat vanemaks.

Vankripõlves seisid rehed peksmata, sest halva tee tõttu oli vilja vedamine võimatu. Ka peksid kõik ise oma rehti, ja nõnda pidi Kaarel lund ja rehetubade vabanemist ootama. Jõudis see aeg kätte, siis hakkas ta oma vilja kolmes rehetoas korraga kuivatama ja peksma. Kõige suuremat kitsikust sünnitas inimeste puudus, sest vanad enam tööle ei tulnud, nimetades end tudideks. Ei aidanud Kaarli hea sõna, meelitused ega palvedki. Viimaks sai mangujal süda täis ja ta ütles:

«Rehele olete vanad ja väetid tulema, aga küllap te lõuata jaksate. Ammus olid te hinged täis, et teid ei lastud küllalt rasket tööd teha! Tehke, rühmeldage, ängeldage nüüd, saadana hinged, aga ärge õrisege kodus toanurgas.»

«Kaarel,» hüüdis Tiina, «mis sa sellepärast pahandad, kui nad ei tule! Ega meil ole õigust neid sundida. Ära sõima isa ega ema.»

«Võtaks meherisu!» siunas eit. «Hooletusega tarvis lasta esiteks maja maha põleda ja nüüd, kui peenike peos, hakata teisi saadana hingedeks sõimama! Mu tütar oleks võind ennem külatänava ääres kraavis vedelda, kui et ta sinule sai. Aga kes ütles mulle, et sa niisuke oled . . . Ah, viks mees ja noor ka veel! Vanamehe-tola, saab hulgusega tee peal kokku, ja pole muud kui tule, mul on tütar. Nagu tütar su käest leiba küsiks . . .»

Eit hakkas nutma, teadmata, kas viha- või haledusepisaraid, kuna Tiina Kaarlit sõitles, öeldes:

«Kaarel, sa ikka oled nende vanadega nii väga . . .» Lause jäi pooleli ja võimatu oli mõista, mis nii väga see Kaarel pidi olema.

«Mis siis! Kui asi on hästi, siis olgu ta õieti,» vastas Kaarel. «Ja ma ütlen, kui te tööle ei tule,» pöördus ta vanade poole, «ja ainsagi sõna peaksite mulle või Tiinale ütlema, siis hoidke endid! Minu kannatus on otsas.» Ta tõstis käe, nagu tahaks ta vanadele rusikat näidata.

«Mis sa nüüd nii väga suurustad, ega sa oma toanurgas ole; Lõugu vana armust on sul seegi peavari,» nohises Juhan.

Seegi riid lõppes, nagu iga «täitsa riid» — ilma tagajärjeta: vanad rehele ei tulnud ja Kaarel pidi kaks inimest abiks palkama. Leidus ka neid, kes tegid päeva, kaks muidu. Aga rohkem oli ikka ohkijaid kui aitajaid.

Viletsus oli suur, nii suur, et Tiina Kaarli keelust hoolimata läks õpetaja palvele. See oli vana hall mees. Ta kuulas vaikselt Tiina kurtmist ja aitas sellega, mis tal käepärast oli, — sõnadega. Aga ta ei unustanud ka noomimast. Juba oli tal Kadaka noorte ja vanade vahekord teada ja tema hoidus viimaste poole. Õpetaja rääkis kaastundlikult ja ilusasti, nii ilusasti, et Kadaka noorperenaine ei saanud kuidagi pisaraid tagasi hoida.

Õpetaja rääkis kantslistki Kadaka rahva õnnetusest ja kutsus armsaid õdesid ja vendi õnnetuid aitama. Kuulati tähelepanelikult, otse uudishimuga, ja nii mõnigi taat või eit ohkas. Hea seegi.

Jalg-jalalt, samm-sammult pidi Kadaka rahvas ise kõik raskused võitma. Kõige viletsam lugu oli veistega. Kuhu need panna? Lõppes sellega, et nad terve külma talve pidid rehe all könutama. Lammastele muretseti Lõugu lauta ruumi. Vilets oli ka inimeste eluase. Sellest hoolimata, et sügisel vanale majaloksule õled ümber pandi, oskasid tuuled ja tuisud kui vanad tuttavad temasse ometi salaurgaste kaudu teed leida. Aga Kadaka rahvas harjus varsti kõigega. Ainult sulane, kelle Kaarel endale abiks oli palganud, nurises külma üle, kuigi ta kandis alati Kaarlist soojemaid riideid.

Koha intressid jäid tänavu maksmata, uuest sissemaksust polnud rääkidagi. Aga kevad tõi uut elu, uut julgust; loodeti head viljakasvu, sest lepad olid urbades, nii et lust vaadata, maarjapäeva ööd olid soojad ja paljudest muudest tõotavatest märkidest teati rääkida.

Kaarlil oli üks selge: Lõugult peab suveks ära minema, kui tahab Kadaka kohta korralikult pidada, sest loomi ei saa ju igal õhtul ja hommikul kahe versta taha lõa otsas talutada, nagu neid ka võimatu on nii kaugel lüpsmas käia. Aga kuidas seda teha?

Kaarel sammus ühel pühapäeval Kadakale, et seal mustade müüride ja palgiotste juures aru pidada. Kui ta Lõugu poole tagasi tuli, oli ta süda palju kergem: ta oli pääsetee leidnud. Ta tahtis vanade rehealuse-müüride vahele ulualuse üles lüüa niihästi inimesile kui ka loomadele. Mõni palgiots juurde nõutada, mõnikümmend kubu õlgi osta või laenata, paarsada latitükki, mõni kubu vitsu, kaks-kolm meest abiks, ja paari nädala pärast on kõik valmis.

Mõeldud, tehtud. Järgmisel päeval algas kohe töö. Rehealuse savipõrand tehti sõnnikust puhtaks, mis minevasest sügisest saadik siin oli seisnud: põrandal pidid inimeste jalad käima hakkama. Niipea kui kirved kopsima ja saed vinguma hakkasid, tundis Kaarel soontes nagu uut elujõudu. Juba tõusid jällegi unistused ja juba plaanitses ta hiilgavail silmil Tiina kuuldes. Ja kui viimaks eluonni õlekatus üle müüride möödaminejatele silma paistis ning nõuks võeti Kadakale tagasi kolida — kõige kraami ja loomadega, oli noorte rõõm kirjeldamatu. Nad unustasid viletsuse, külma ja vanade riiu — see kõik jäi Lõugule maha; ainult nemad, Tiina ja Kaarel, ühes väikese Atsiga, läksid siit minema. Nad tundsid, nagu oleksid nad linnud, kes tulevad kevadeks kaugelt maalt tagasi, et siin oma ilusamaid laulusid lõõritada, ilusamaid päevi õnnes mööda saata. Jälle kord tuli Kadakal kevad, kus nähti lilli, kuuldi kaasiku kohisemist ja tehti lahkel meelel tööd.

«Eks me ole jällegi siin,» ütles Kaarel Tiinale, kui nad viimse kraaminatukesega pärale jõudsid. «On sul ka hea meel?»

«Sa küsid veel!» vastas Tiina ja pöördus poja poole: «Vaata, Ats, kas tunned seda kohta? Kas mäletad, kui siin põles suur, suur tuli ja sadas vihma, me istusime kolmekesi? Sa karjusid siis, sul oli külm,» lisas ta natukese aja pärast, vabastades lapse silmi riiete alt. «Aga ei sa tea veel midagi, vahid muidu. Kasva pisut, küll sa siis mõistma hakkad.»

Nad astusid onni. Sülda kaks pikuti, teist niipalju laiuti, ühel pool väravate augu kohal väike neljaruuduline aken, teisel pool madal uks ja savipõrand — niisugune oli nende igatsetud eluloss.

«Ta ei olegi ju nii pisike, nagu ta ehitamise ajal paistis,» rääkis Tiina ümber vaadates.

«Ei ole, siin on meil ruumi küllalt,» kiitis Kaarel. «Näe, siia nurka paneme sängi, siin ukse kõrval nurgas seisavad riistad ja muud kolud, söögilaud kesk põrandat, ja me pääseme ise veel igalt poolt läbi minema. Hea, et oleme vanadest eemal, pole seda alatist nääklemist.»

«Jah, hea vagune ... Aga kui tuld teeme, eks ta siis ole hull,» tähendas Tiina.

«Mis hull ta siiski on! Uksed hoiame pärani lahti, eks suits lähe uksest välja nagu vana toa põlveski. Ja suvel võib kõik suitsud väljas ära teha.»

«Aga mis talvel?» küsis Tiina.

«Ah talvel? Kas sa siis talveks ka tahad siia jääda? Ma seda pole mõelndki,» vastas Kaarel.

«Miks siis mitte? Mis sul Lõugulgi targem on! Siin veel paremgi, kivimüürid varjavad ka omajagu tuule eest.»

«Tõsi jah! Imelik, et minul see pähe ei tulnud! Sügisel võime ju seinte ja kivimüüride vahe õlgi täis tuupida ja laele virutame hea noosi kõlkaid, siis seisab tuba soe kui pott; ela kui karu pesas.»

Kui nad onnist välja astusid, vaatas Tiina oma mehele otsa ja ütles nukralt:

«Küll oled sa õige selle talvega vanaks jäänd, varsti pea hall.»

«Ja sina?» küsis Kaarel, kuna ta mõtted nagu hoopis teisal viibisid. «Näe, kui suureks poiss on juba kasvand!» lisas ta natukese aja pärast.

«Suureks jah,» naeratas Tiina.

«Küll me suvel soojaga saame jälle nooreks,» lohutas Kaarel. «Mul rinnadki sest külmast na haiged, köhata aga ühtepuhku.»

«Jääd viimaks tiisikusse, vaat siis.»

«Mis seal veel jääda, ma võin juba ollagi.»

«Ää hullu juttu a'a!» hüüdis Tiina hirmunult. «Enne pole sa sellest sõnagi lausunud, täna alles esimest korda. Aga et sa nüüd hoolt pead ja igas lüpsis janu rõõska piima jood, see on kõige parem rohi.»

«Hakka nüüd sellepärast rõõska piima raiskama, küllap paraneb isegi,» vastas Kaarel hooletult.

«Kuidas see siis raiskamine on? Ja meil praegu ju piima on. Tõmmik annab mõni neli, viis toopi lüpsis.»

Kaarel jäi mõttesse, nagu arvaks ta järele, kas Tõmmik tõesti annab neli-viis toopi piima lüpsis.

«Mis, pagan, sa ennast veel rohitsed,» ütles ta siis ... «Siin ta nüüd on, see meie peavari: terves kihelkonnas, võib-olla terves maakonnaski pole teist sellesarnast imetegu. Kohamaksud on meil võlgu; tuleb teine talv, kust, hull, sa sealgi nad võtad! jäävad jällegi maksmata. Selle tagajärg on, et koht läheb tervelt tükis mõisa kätte tagasi ja meie oleme oma seitsmestsajast rublast ilusasti ilma. Aga mine katsu seitsesada korjata — orja pool eluiga. Või kaua me selles onnis tahame suitseda? Ja kuhu paneme talvel loomad? Kuhu vilja, heinad, kõl-

kad? Kuhu terve majakraami? Pole ainustki ulualust. Ehitaks, aga kellest? Puutikkugi oma maa pealt ei saa, kõik osta. Aga kust võtad raha!»

«Noh, aga kui kartulid juhtuvad hästi kasvama, saame kakssada tündrit ära müüa, ja kui saaks poolteist rubla tündrist; muu eest saame ka natukese, eks me siis ikka ela.»

«Seda muidugi, eks me ikka ela. Sest kuhu sa hingega pääsed. Võiks ju kartuleid hea õnne peale palju maha teha; aga kui nad ei kasva, mis siis? Pühi suu puhtaks. Mul pole muud midagi südame peal, kui et koht läheb mõisa kätte tagasi. Kui võtakski oma rahanatukese linnast välja ja tasuks vanad ja uued intressid ära, ega ma sellega ikkagi kohta mõisa küüsist päästa: ma ei saa hooneid ilma mõisa abita. See kohakrunt on ju nii hullnigerlikult aetud, et sul mitte kusagilt tikku võtta ei ole. Ka haod, terve ahjuküttt osta ja vea väljalt kümne, viieteistkümne versta tagant. Maad on käes mis hirmus, aga teha pole temaga midagi — paras kure karjamaa. Kust, pime hull, sa selle raha tahad välja kiskuda, mis tema eest nõutakse! Ega sa mudast ja turbast teda sulatama hakka . . .»

«Kui poleks tulekahju olnd, eks me siis ikka oleks eland ja pikkamisi tasund ka!» katsus Tiina kohta kaitseda.

«Tasund . . . Tõsi! Aga kuidas? Pinguta aina vöörihma! Eks vanad ole eland siin oma eluaja, mis nad siit on saand? Seitsesada — see on kõik. Minul on juba tervis mokas; veel üks niisuke talv, siis pole muud, kui pane kõrvad pea alla ja jäta teid jumala hooleks.»

«Mis sa ikka sedasi räägid,» ütles Tiina.

«Kuidas ma pean siis rääkima? Asi on ju sedasi, sa näed isegi. Varsti oleme vanad, ja kus see kõik on, mis me mõtlesime, kui koha endi kätte saime?»

«Ära nüüd enneaegu nii väga hädalda. Teeme tööd ja palume jumalat, ega me siis ikka nälga sure,» lohutas Tiina meest.

Järgmisel pühapäeval tulid vanad Kadakale noorte uut eluaset vaatama. Nagu pärast selgus, polnud tulemise peapõhjuseks mitte noorte eluaseme vaatamine, vaid nad tahtsid Tõmmiku ära viia, endile võtta.

«Ema, te võtke Kirjak, see noor lehm; ta annab vähem piima, aga teile kahekesi saab sellest küll. Kui te Tõmmiku ära viite, siis olen ma korraga piimast kohe lahti,» rääkis Tiina.

«Ei, mina olen ise Tõmmiku kasvatand ja viin ta ka ära, mina teisi ei taha; mina ise olen vana, tema on ka vana — vana vanaga, noor noorega.»

«Mina Tõmmikut ei lase viia, tehke mis tahes, tooge või talitaja,» ütles Kaarel.

«Nonoh, katsu mul keelata! Ega see sinu oma ole, sa pea lõuad ja seisa vagane,» vastas eit.

Kaarel kargas järilt ja vahtis kullisilmil eidele otsa, kes astus paar sammu tagasi.

«Kaarel, lase olla, ää hakka jälle riidlema, täna pühapäevne päev,» rääkis Tiina paluvalt.

See mõjus. Kaarel vaatas natukese aega Tiinale otsa, siis põrandale, istus viimaks tagasi järile ja sõnas:

«Võtku minugi pärast . . . Kui on asjad korras, siis olgu õieti.»

Eit läks võidurikkalt uksest välja, ilma et head päevagi oleks ütelnud. Vanamees astus talle nohisedes järele. Vana Tõmmik oli katuse all lõa otsas kinni; tema raskuse, vanaduse ja pehme soo pärast ei käinud ta veel karjamaal. Vanad päästsid ta lõast ja hakkasid minema; eit talutas eest, vanamees pidi vitsaga järele lööma. Kui nad ukse eest mööda läksid, pööras Tõmmik pea ukse poole ja inises.

Seda nähes ja kuuldes Tiina hakkas nutma. Nende «maja valgustaja» oli läinud. Kaks noort lehma, kes järele jäid, lüpsid kitsede eest; teine oli pealegi veel aher.

«Kurat võtaks!» kiristas Kaarel läbi hammaste, «nüüd nutad, aga kui ma tahan keelata, siis — las võtta pealegi. Saab näha, mis asja sa ise sööma hakkad! Liha on nii vähe, et sellest saab ainult vaadata ja nuusutada. Piima ei ole; muudkui kali, leib ja sool, sest silku ei jõua osta, need on veel kallimad kui liha.»

«Mis sest keelamisest kasu oleks olnd, ega nemad ikka oma jonni poleks jätt,» rääkis Tiina.

«Aga mina poleks lasknud viia, las nad oleks lõuand kas või terve päeva siin.»

«Sa ju ise lubasid majakraami neile tagasi anda, siis muidugi loomad ka; sellepärast see ju on,» seletas Tiina.

«Ega ma siis seda ole öelnd, et ma kõige paremad

loomad neile annan ja iseenese nälga jätan,» vaidles Kaarel vastu.

Samal ajal, kui noored Tõmmiku asja arutasid, astus see eide järel lõa otsas Lõugu poole ja inises aeg-ajalt, nagu kurdaks ta oma vana kodukohta taga.

«Või tema ei taha anda,» mõnas eit. «No ei tea, mis temal ka anda on, ega see tema lehm ole.»

Inisevale lehmale aga ütles ta: «No mis sa inised, ega ma sind surema vii.» Vanamehele hüüdis ta: «Anna nüüd vitsaga talle takka järele, mis amet sul muidu siin on!»

«Mul ei ole ju vitsa,» vastas vanamees.

«Eks ma ju öelnd sulle, et võta vits kätte. Vana inimene ka nii rumal ja käperdis, ise meesterahvas . . .» Eide «palve» oma nohisejale teiselepoolele venis pikaks.

«Noh, eks sa jäta vahel ka järele,» sõnas vanamees viimaks ja patsutas lehma käega laudjale.

VI

Suvi püüdis nähtavasti neid lootusi täita, mis Kadaka rahvas temale pannud. Rukis oli pikk ja paks, tema õitseaeg kõige parem. Suvivilja orased kasvasid lopsakalt, sinendasid ja tõmbasid lehed keerdu. Noored kartulipealsed kuulutasid rikkalikku saaki.

Kadaka Kaarel rõõmutses, kui ta pühapäeviti oma kätetööd vaatamas käis. Rõõmuga unustas ta, et ta elab viletsas suitsuonnis, et ta loomad seisavad alles lageda taeva all, et koha intressid jäid mineval talvel maksmata, et ta vanadega riidleb ja et need Tõmmiku ära viisid. Ta ei pannud sedagi tähele, et rinnas kõpitses kardetav köha, muutudes päev-päevalt nagu südikamaks.

«Poeg, kas sa ka tead, kui ilusad viljad meil tänavu on?» küsis ta vahel rõõmust säravail silmil lapselt, kes vastas «ääh, ääh» ja oli valmis sülle ronima.

«Ei sa tea veel midagi, va ääh-ääh,» sõnas Kaarel, kui laps juba ta süles istus ja harvu habemekarvu sõrmitses.

«Me ehitame endile suure maja, teeme korstna peale, kust suits välja tuleb, kambritele laudpõrandad

alla, suured valged aknad ette; näe, siis on meil hea elada,» rääkis Kaarel lapsele edasi.

«Ääh, ääh,» kiitis laps isale järele.

«Seal suures majas kasvab Ats ka suureks, pikaks poisiks, paneb püksid jalga ja tuleb ühes minuga väljale kündma; siis künname kahekesi.»

«Ääh, ääh,» kiitis laps ja haris kõvemini isa habemest kinni, nii et see pidi aietama.

«Aga viimaks viib surm minu ja ema sügavasse kolliauku ja hakkad sina selles suures majas peremeheks.»

«Ääh, ääh,» kordas laps isa kurbadele mõtetele saateks.

Aga ilutsemiseks polnud Kadaka Kaarlil kuigi palju aega.

Kartulite kõige paremal kasvamise ajal tuli varane külm ja võttis nende pealsed. Kui päike tõusis kõrgemale, muutus terve kartuliväli mustaks. Ainult paaril kõrgemal kohal oli veel haljast näha.

Juba enne kohutavat hommikut oli Kaarel rahutu. Öösi ei tulnud und. Päike oli alles tõusmata, kui ta läks kartuliväljale, nagu tahaks ta oma lähedusega külma eemale tõrjuda. Kuid asjata. Päike muutus juba soojaks, kuid Kaarel seisis ikka veel kartulivälja ääres vaadates ja aru pidades. Veel koduteel pöördus ta paar korda ümber, et pilku heita mustaks tõmbuvate pealsete poole, nagu ei usuks ta oma silmi.

«Kõik on otsas,» ütles ta kodus Tiinale, «võid talvel oma suitsukongis nagu karu käppa imeda. Ja koht terve seitsmesajaga läheb mõisa kätte tagasi.»

«Jah, näe, paistab siia ära, mustavad teised. Ma tõmbasin eile ühe pesa üles, nagu sõrmeotsad olid all,» vastas Tiina.

«Eks seemne saame sügisel ilusasti kätte.»

«Oleks seda teand, poleks neid kevadel nii palju maha teind,» ütles Tiina.

«Oleks seda teand, poleks kohta kevadel oma kätte võttki; või oleks veel enne seda teand, siis oleks võind ta hoopis vanade käes olla, aga — oleksid põrssal küüned, ta roniks puu otsa.»

Ainukeseks lohutuseks oli, et paari päeva pärast kuuldus igalt poolt hädaldamist — külm võtnud kartulid ära. Kadakal oldi pisut õnnelikum, kui nähti, et teised on niisama õnnetud nagu nemadki.

Kadaka noorte seisukord oli ka vanadele kohe selge, ja et veel midagi päästa, läksid nad ühel sügisepäeval noortelt härjavärssi saama.

«Juba röövlid tulevad jällegi,» ütles Kaarel Tiinale, kui ta vanu eemalt nägi.

«Kes need tulevad?» küsis Tiina, nagu ei usuks ta oma kõrvu.

«Röövlid,» vastas Kaarel.

«Mis sa hullu juttu ajad . . . röövlid . . . kust nad tulevad?»

«Teed mööda, eks sa vaata, kui tahad.»

Tiina astus rehealuse müüride varjust välja vaatama. Aga kohe pöördus ta oma talituse juurde tagasi, ilma et ta oleks äinustki sõna lausunud.

«Me tulime vaatama, kuidas te käsi ka käib,» ütles eit peale teretamist.

«Meie käsi käib väga hästi,» vastas Kaarel.

«Jah, me nägime seda juba isegi.»

«Mis siis veel küsida või vaadata, kui te juba olete näind.»

«Me tahtsime härjavärsi saada, homme oleks taga siis laadale läind,» vastas eit.

«Sa oleks võind välja ääres talle kohe oheliku sarvi panna ja ära viia, mis sa sellest minule rääkima tuled.»

«Su süda on ka alati täis, kui me tuleme seda kätte saama, mis sa ise meile lubanud,» ütles eit.

«Muidugi on täis,» vastas Kaarel. «Kelle süda ei peaks sihukese asja juures täis saama! Õnnetus tegi meid puupaljaks, aga mis vähegi rahaline asi, see kistakse käte vahelt ära. Nõnda lõpeb viimaks igaühe kannatus. Puudub vähe, siis müün ise kõik ära ja panen plehku, jätan teid kõiki kus seda ja teist: olen tüdind ja väsind surmani.»

Need sõnad andsid eidele otse ihatud rahulduse: noored olid ammuoodatud kitsikuses. Oleksid nad nüüd ainsagi hea sõna raisanud, ennast vanade ees alandanud, siis oleks eit neile küll pika «palve» pidanud, aga härjavärsi siia jätnud. Kuid Kaarel jäi tummaks, sest ta ei tahtnud, et eit võiks oma heldusest kogu kihelkonnale karjuda ja noortele seda alati meelde tuletada.

«Ei see koer hammusta, kes alati haugub,» vastas eit Kaarlile. «Aga ei see aita, õigus jääb õiguseks.»

«Teie õigus on koerapiitsa väärt!» hüüdis Kaarel. «Te olete mu meelest nii halvad, et ma teid nähagi ei taha.»

«Kaarel, millal ma sinu omastele niisukesi sõnu olen öelnud?» küsis Tiina etteheitvalt.

«Minu omaksed pole sind ka iialgi röövimas käind. Kui nad seda peaksid tegema, siis löö nad kas või rondiga maha, ja ma ütlen — mul on tubli naine.»

«Keda need minu vanemad siis on röövind? Ega nad muidu su käest midagi taha, nad on enne selle sulle and ja tahavad nüüd oma tagasi.»

Eide süda kihvatas rõõmu pärast. Asi oli ometi kord nii kaugele jõudnud, nagu ta seda juba ammugi oodanud: noored olid ka isekeskis riius.

«Mulle and . . .» kordas Kaarel: «Mispärast nad siis just mulle on and ja sinu, oma üksiku tütre, purupaljalt, poolalasti mehele panid? Kohta pole ma ju saand, sest see on ju alles mõisaga võlgu, ja loomad, viljaseemne, terve majakraami tahate tagasi saada. Või pean ma tütre enese eest ka mõni sada välja otsima? Nõuate ehk muidu ka tema tagasi?»

«Kaarel,» palus Tiina. «Hoidku küll, mis saab meist sel viisil?»

«Ei tea, mis, pime, sa veel niisukese juures karjud,» hüüdis eit. «Hull mis hull, vaata, et metsa ei jookse või sedagi onni põlema ei pista. Mõni seda teab, kust see tuli seegi kord lahti läks.»

«Muidugi, te ise pistsite, ega te muidu na hästi teand, et tuli lahti on,» vastas Kaarel teravalt.

Need sõnad visati kui kuiva kadakapõõsasse. Eit hakkas sõimama, lubas kohtusse kaevata; vanamehe silmad läksid pungi; Tiina pani käed ühes põllega silme ette ja hakkas nutma; laps, kes murul vässerdas, laskis haledat kisa kuulda.

«Vanamees, lähme võtame härjavärsi ja katsume, et minema saame. Tiina, sa võiks õpetaja juurde minna: ehk see aitab ometi, noomib riivatut.»

«Sa võid ise õpetaja juurde minna ja lasta härjavärsi ära õnnistada, ehk saad siis teisest laadal kõrgemat hinda,» vastas Kaarel.

Vanad läksid.

«Mis sa tühja nutad, ega see midagi aita. Nad on juba küll võtnud ja võtavad veel,» rääkis Kaarel.

«Neil on ju selleks ka õigus, sa ise lubasid ju,» vastas Tiina.

«Sa oled ikka imelik nende õigusega! Muidugi on neil õigus, aga kes neid siis sunnib just tänavu oma õigust nõudma. Ega neil siis na puudus ole, nad saaks ka ilma selleta läbi. Kui nad paar aastat ootaksid, me maksaksime siis muidugi kõik tagasi, rohkemgi veel, kui nad tahvad.»

«Mis sa neist siis sõimad, nagu poleks nad inimesed olemagi. Nad on oma eluaja ausasti ära eland, pole neid kusagilt kurja pealt kinni võetud.»

Sel ajal, kui noored sõnelesid, läksid vanad välja äärde karja juurde, püüdsid härja kinni ja panid talle nööri sarvi. Vanamees võttis nööriotsa pihku ja eit pidi järele lööma. Kuid härjaga oli hoopis teine lugu kui vana Tõmmikuga kevadel: härg oli kangekaelne, ei tahtnud järel käia, sest ta oli noor.

«Hoia kõvasti kinni, kuhu see väike pruss mehe käest ikka läheb,» hüüdis eit vanamehele.

«Näeh, näeh, ole su kurja kaelakünnapud,» siunas vanamees.

«Kas sa kuulad!» kärkis eit ja andis härjale vitsaga mööda reisi.

«Ära löö, ära löö,» keelas vanamees, kui härg sarved tagasi lõi ja temaga tuuseldades edasi pistis.

«Hoia aga nööri otsast kinni, ära seda peost lahti lase, löögu ta kepsu niipalju kui tahab,» õpetas eit.

«Seisa, seisa! Näeh, näeh! Ole su vaenlase hinge sisse! Küll on aga kaelakünnapud, muudkui läheb aga,» kirus vanamees.

«Pea ta kinni, mis sa lased tast edasi minna! Oota, ma tulen aitan!»

Eit hakkas vanamehele appi tõttama. Härg aga, kes arvas, et teda jällegi nüpeldama tullakse, tõmbas saba selga, lõi eest ja tagant üles ja pistis jooksu, vanameest enesega kaasa kiskudes.

«Pea kinni, ära lahti lase, löö kase taha!» õpetas eit. Kuid kõik jäi asjatuks — vanamees oli kui takutort oheliku otsas.

«Ennäe mul meherisu, ei saa setusamagi härjaprussi kinni peetud! Anna ikka härjale ja tõmba sulle endale ka paar tulist,» kirus eit.

Härg lõi trälli edasi. Vanamees kukkus viimaks kõhuli, aga hoidis siiski nagu surmahirmus oheliku

otsast kinni, õigem — ta ei saanud oheliku otsast lahti, sest see oli ümber käe mässitud.

«Eks sa, pime loom, lase ometi nööri otsast lahti,» karjus eit, «muidu lohistab sind nagu kaltsu mööda muda järele. Ammu's ma andsin sulle puhta särgi selga, nüüd nagu sõnnikutükk teine, ei saa muud, kui pese aga.»

Karjapoiss, kes vanade mängu pealt vaatas, hakkas nii magusasti naerma, et tundis kõhus valu ja silmis pisaraid.

«No mis sa kõkutad seal!» kärkis eit, kui vanamees oli ohelikust vabanenud ja härga tasakesi siunas. «Härg tapab vanainimese kas või ära, aga temal pole muud, kui irvitab hambaid. Tuline kartul sulle lõugade vahele, küll sa siis mõistad oma mokad kinni pigistada!»

Aga poiss naeris veel hullemini.

«Vaata, tulen ja tõmban sulle paar tükki ümber kaela! Küll sa siis tead, et sa vanainimest ei naera,» ähvardas eit kaselatva poisi poole viibutades.

Nad läksid uuesti härga püüdma.

«Jookse, võta oheliku otsast kinni,» käskis eit vanameest.

«Ei mina saa joosta, kõik kondid valu täis, või hästi kääbgi,» vastas see.

«Mis sa siis meheks oled hakandki, kui sa seda härjavärssigi kätte ei saa. Mina pean vist hakkama tema järele jooksma?»

«Mis sa seal kivi otsas kükitad, kui sa'i tule appi härga püüdma!» hüüdis eit poisile. See jooksis ja võttiski härja kinni.

«Anna oheliku ots siia; ma tahan talle näidata, kas ta käib järel või mitte,» ütles eit. «Säh, võta sa see väät, ää muidu seal tuku,» pöördus ta vanamehe poole.

Aga ka eidega tegi härg sedasama mis taadiga. Ta lõi sarved tagasi, viskas eest ja takka üles ning pistis jooksu, nõnda et eit oheliku otsas lipsu lõi ja vanamehe poole karjus:

«Mis sa, pime loom, vahid seal, kui sa mulle appi ei näe tulla — just kui kammitsas kukk! No ega saagi appi, tehku härg mind või lömaks! Seisa! Oh sa pungsilm, saadana silmamuna!»

Vanamees jooksis, mis rammetud jalad andsid, aga härg oli kärmem: eit lendas varsti raginal kasepõõ-

sasse, kuna värss rõõmsalt karja hulka tagasi lippas. Poisi suust kostis hele naer. Eit kahmas vanamehe käest kaseladva ja hakkas poisi poole minema.

«Tule siia, ma tahan sind õpetada, et sa vana inimese üle ei irvita. No tule siia!»

Poiss andis päkkadele tuld.

«Ole su roju! Küll sa mulle peosse juhtud, ää sa mõtle!»

Mindi jällegi härga püüdma. Kutsuti poissi, aga see ei tulnud, kartes, et ta eide käest nüpeldada saab. Õnneks astus härg tagumise jalaga nöörile ja vanamees ning eit kahmasid üheskoos sellest kinni.

«Mine kahe käest veel!» kiristasid nad nagu ühest suust, ja see oli vist esimene kord, kus nad kahekesi ühte ja sedasama mõtlesid, kuna muidu eit enne ütles ja alles siis taat mõtles.

«Või mind kasepõõsasse? Küll ma sind ehitan, väänkael, sõrasilm! No mis sa neist pungitad,» ja eit andis härjale ühe kibeda vastu nina.

«Näeh, näeh, kussa! Kussa!» nohises vanamees.

Härjale pandi nöör ümber nina, nõnda oli teda kergem pidada.

«Tõmba aga hästi kõvasti kinni; küll ta siis teab, mis jooksmine on,» käskis eit. Vanamees nohises ja venitas; härg ajas silmad veel rohkem pungi.

«Näe, süda täis,» rääkis eit härja kohta. «Aga mis sa oma südametäiega ikka teed. Sa kasva enne, saa vanaks, pungita siis silmi.»

Hakati minema.

«Hoia sa aga kõvasti kinni, ei ta nüüd enam pääse,» käskis eit.

Ja tõesti, härg ei pääsenud enam: eit vemmeldas teda ükskõik kui palju, ikkagi käis ta vanamehele järele.

VII

Vanad olid härjaga oma teed läinud ja ta järgmisel päeval laadal ära müünud. Ja neile tundus, nagu oleksid nad ikka veel Kadaka peremees ja perenaine. Isekeskis riidlesid nad harva, õigem — eit riidles vanamehega harva. Puudust ei tundnud nad millestki.

Seda viletsam oli noorte elu. Härg oli tänavu ainuke rahaloom, ja sellestki jäid nad ilma. Pealegi ütles Tiina

Kaarlile igá kord, kui sellest juttu oli, et vanadel olevat täiesti õigus, kuna Kaarel sellest õigusest kuidagi aru ei tahtnud saada ja vanade kohta inetuid sõnu tarvitas. Aga Tiina arvamist need sõnad ei muutnud, kuigi ta Kaarli viisil kunagi ägedaks ei saanud. Selle asemel vaikis ta ja kuivatas pisaraid. Tiina oli loomult isa tütar, aga lisana peitus temas naiselikku põikpeasust, järeleandmatust, kangekaelsust, mis poeb süütu kannataja näo taha varju.

Ta ei saanud millestki vaimustatud, ei oodanud midagi ennekuulmatut, unistuseväärilist. Samuti ei suutnud teda ka kõige raskem saatusehoop ajada meelt heitma, käsi rüppe laskma, nagu oleks igasugune eluvõimalus kadunud. Ta pidas kõigele visalt vastu ja armastas samasuguse visadusega oma kodukohta. Ta oli valmis kõike kannatama, igasugust vaeva nägema, laske teda aga Kadakal elada. Nõnda oli ta Kaarlile, kes alati unistas — õnnest või õnnetusest, ükskõik —, alati nagu midagi ennenägematut ootas ja oodatavale kas või ummisjalu vastu tõttas, vastandiks, tasakaaluks, teda tagasi hoides, rahustades ja raskeil silmapilgel julgustades, elustades. Sellele vaatamata kipub Kaarli nägu ikka ükskõiksemaks, pilk tuimemaks muutuma. Sest ta näeb, kuidas vanad esiti Tõmmiku, siis härja ära viivad ja kuidas Tiina, tema naine, ikka enam hakkab vanade poole hoiduma. Ta näeb haljendavat kartulipõldu ja siis seda hirmsat hommikut, kus kõik muutus mustaks. Ta näeb ilusat suvivilja, aga kõrvus kumisevad sõnad: «Miks sa tegid kartuleid nii palju maha? Ainult kolm seemet!» Ta näeb, et ilus suveaeg jõuab mööda, aga loodetud terviseparanemine on jäänud tulemata: köhatamine läheb sagedamaks, ja jällegi seisab pikk talv ukse ees; see tuleb uute raskustega ja muredega.

«Kuhu me talveks läheme?» küsis Kaarel kord sügisel.

«Kas me siis siia ei jää?» küsis Tiina vastu.

«Aga kuhu me loomad paneme?»

Selle peale ei teadnud Tiina midagi vastata.

«Pole muud, kui kolime suvekorterist ära Lõugule talvekorterisse hambaid lõgistama, paremat nõu üle ei jää,» jätkas Kaarel, kuna tal enesel tuli elavalt meelde, mis see õieti tähendab — Lõugule talvekorterisse minna: see oleks vanadega jälle ühe katuse alla elama asuda ja päevast päeva nägelda.

«Mina ei tahaks mingi hinna eest siit ära minna, siin on nii hea,» ütles Tiina.

«Aga kuhu paneme loomad?» kordas Kaarel oma küsimust.

«See ta on, kuhu need panna? . . . Mis siis muud, eks lähme aga sinna,» lausus Tiina viimaks alistunult.

Ja Kaarel läks Lõugu vanale ütlema, et nad talveks jällegi tahaksid nende poole tulla.

Vana Mari oli Kaarli käiku tähele pannud ja kohe ruttas ta Lõugu perenaiselt järele pärima, miks Kaarel neil käinud.

«Tahvad jällegi talveks teile seltsiks tulla, külm võtab teid, kahte vana, muidu ära,» vastas perenaine.

«Või juba tagasi,» lausus eit. «Tulgu aga pealegi, ei mina neid karda, eks neid ole ennegi nähtud.»

«Mis neist karta, iseomad, ega nad võõrad ole.»

Õhtupoolikul läksid noored Lõugule. Nad arvasid juba ette, et vanadega kohe sõnavahetust tuleb. Nõnda see oligi. Vaevalt sai Kaarel jala tuppa tõsta, kui eit ütles:

«Küll kirud neid vanu maapõhja, ütled, et ei või neid silma otsaski kannatada, aga eemal neist ka ei seisa, järjest tarvis nende kaelal tallata.» Tiinaga, kes juba varemalt tuppa oli tulnud, näis eit leppivat, sest see hakkas viimasel ajal Kaarlile juba vastu ja seisis vanade eest.

«Kui vanad meile rahu ei anna, mistarvis siis meie neilegi peame rahu andma,» vastas Kaarel ämmale.

«Me ei ole ju teid tervel suvel rohkem vaatamas käind kui ainult kaks korda,» ütles eit.

«Ja olite muidugi rõõmsad, et mõlemal korral midagi näppu puutus. Oleks te sel kombel meid sagedamini vaatamas käind, siis oleks pidand küll ammugi nööri kaela tõmbama,» rääkis Kaarel.

«Noh, kes sind keelab! Võid ju praegugi tõmmata, ega aeg hiljaks ole jäänd; sul ju alles hing sees, maksab küll nööri raisata.»

Ja kui Kaarel köhides pingile istus, lisas eit juurde:

«Rögise, rögise, küllap saad ilma nööritagi teise ilma.»

«Seda ma isegi arvan, sellepärast olengi veel nii kaua järel,» vastas Kaarel kurva tõsidusega.

Tiina näis mehe näoilmet mõistvat ja ta hüüdis pisarsilmil: «Kaarel!» Poeg, kes ta süles istus, vaatas korda-

mööda kõigile otsa, jäi pilguga ema näole peatuma ja ta huuled kiskusid kõveraks.

«Sa oled nagu mõni titeke, juba tõnnid jällegi,» hakkas ema Tiinat sõnuma: «Ma oleksin rõõmus ja annaksin igale sandile kiriku ukse suus kolm kopikat, kui ma sihukesest mehest lahti saaks.»

«Aga mis sa siis annaksid, kui sa sihukesest väimehest lahti saaks?» küsis Kaarel.

«Mis tühja eest anda!»

«Aga kui ta elama jääb?» päris Kaarel.

«Kaarel, jäta järele,» palus Tiina.

«Kui ta elama jääb . . . Ega ta mõni loom ole, kellele rondiga võib otsa anda, millal aga tahad,» ütles eit.

«Nojah, ta ise pole loom, aga temal on loomi; sellepärast on väga hea, kui ta edasi elab,» pilkas Kaarel ja tõusis pingilt, et Kadakale minna asjade järele.

Esimestel päevadel olid noored oma elukorteri sisseseadmise kallal ametis. Kambritele pandi jällegi õled ümber. Tänavu olid need juba noorte endi omad. Loomade asemed tehti rehe alla: otsiti ja parandati lõõgu, tehti aedu, kanti sõimi ja taoti varnu seina sisse.

Suvivilja rehed ootasid, nagu mullugi, lumeteed. Jõudis see kätte, siis hakati neid jällegi kahes, kolmes toas korraga kuivatama, nõnda et peale rehepeksmise, tuulamise, põhu- ja viljaveo muuks toimetuseks aega üle ei jäänud. Alatine tolm andis Kaarli köhale erilist hoogu, mattis ta hinge. Sagedasti, kui ta palavast toast rehe alla läks kõlkaid võtma ja pahmast ümber pöörama, ainult kuuehilpu higise särgi peale visates, tundis ta, kuidas külm mööda särgialust edasi puges ja uue jõuga rinda kinni hakkas. Kaarel teadis, et see halba teeb, aga ta ei pannud seda tähelegi, oli nagu eriti rahul, et see nõnda oli.

Pärast niisugust külmetust Kaarel tundis end teisel hommikul ikka poolhaigena ja köhimine sünnitas rinnas valu.

«Mu rinnad täna na haiged, pole hea ühtigi,» ütles ta Tiinale.

«Hoidku sind ka!» vastas see. «Ma küll kinnitan sulle, et sa ei pea palja kuue väel palavast toast külma rehe alla minema, aga ega sa siis kuula, sa just kui otsid seda külmetust.»

Kaarel ei püüdnud end etteheidete vastu kaitseda,

sest ta teadis väga hästi, et naisel on õigus. Aga ta ei jätnud ka kurtmist, et rind teeb haiget. Ühel niisugusel juhul Tiina tõi pisarsilmil oma ainukese villase rätiku, et mees paneks ta enesele kaela.

«Seda ma küll ei tee,» ütles Kaarel. «Mis sa siis endale pähe paned, kui sa kuhugi tahad minna.»

«Eks me osta kas või mõne uue, kui muidu ei saa; aga sina pane see endale kaela ümber, see on hea pehme ja soe. Terve talv on ees; kui sa sedasi ennast ühtepuhku külmetad, siis pole sind tuleval kevadel enam olemas. Mina siin toa ümber saan ikka läbi.»

Kaarel viivitas rätiku võtmisega.

«Pane ta nüüd kaela! Su tervis on ju ometi kallim kui see villane rätikutükk. Tervist raha eest ei saa, aga rätikut saab.»

Ja ta pani rätiku oma käega mehele ümber kaela.

«Milleks pakkuda, kui ei taha,» ütles ema Tiinale, kui Kaarel oli juba välja läinud. «Las käia palja kõriga! Kellel sest häda! Küllap ise pärast kahetseb! Just kui pisikest titte topi riidesse, aga ise juba lapse isa.»

«Mis sa siis teed temaga, kui ta sihuke on! Lase siis teda just paljalt välja, rögiseb teine muidugi,» vastas Tiina.

«Kelle süü, oma süü! Kes käsib niisugune tola olla! Eks igaüks võiks paljalt välja joosta, aga mistarvis siis inimesel mõistus on? Loom läheb ka tuule ja vihmaga põõsa varju, aga mees ei märka.»

Kuni jõuluni ei sündinud midagi iseäralikku, kui ei taha selleks nägelemist pidada, mis kestis vanade ja noorte, õigem eide ja Kaarli vahel peaaegu vahet pidamata edasi, kuna vanamees etendas pealtkuulaja, Tiina lepitaja osa. Aga eriti ägedaks ei saadud kummalgi pool. Näis, nagu kogutaks pikkamisi sappi, et siis järsku seda teineteise peale välja kallata. Ja see silmapilk tuli, pealegi veel jõululaupäeval, kui eit tegi pühadeks sepikut, kuna väike Ats kippus taigna kallale torkima. Eit võttis tal käest kinni ja viskas ta minema.

«Mine, lase enne isal oma käed puhtaks pesta; need kui seajalad sul otsas,» ütles ta ise.

Laps kukkus põrandale maha ja hakkas nutma.

«Tule ää, tõuse üles! Mis nad tegid mu pisipojale!» rääkis Tiina lapsele ja aitas ta jalule.

«Mis asja sa sest lapsest loobid, ega ta mõni puutükk ole!» ütles Kaarel ärritatult ämmale.

«Eks sa korja ta siis ära! Mis sa lased tast oma mustade kätega siia käperdama tulla,» vastas eit.

«Sa ise oled must nagu ahjuots, puht vanapagana vanamoor,» ütles Kaarel, kuna tal endal tõusis veri näkku ja silmad lõid kilama.

See oli esimene kord, kus sõnavahetus tõusis lapse pärast, ja Kaarlile tundus, nagu oleks eit oma käed tema enda külge pistnud.

Tiina vaatas etteheitval pilgul Kaarli otsa. See ärritas teda veel rohkem ja ta ei leidnud küllalt teravaid sõnu, mis ta oleks tahtnud eidele näkku pilduda.

«Häbene oma suud kallil jõululaupäeval,» ütles eit ja lisas vähe aja pärast juurde: «Aga või siis hullul aru on.»

«Sa ise oled hull, ega sa muidu lapse kallale jookse!» karjus Kaarel. «Vaata, kui peksan su kõigi leibadega toast välja; siis näed, mis hull on. Kui ma hull olen, siis pead hullu kartma, sa hernehirmutis!»

Ta tõusis istmelt, nagu tahaks ta eide kallale minna.

«Kaarel, mis sul täna arus on!» rääkis Tiina ta ette astudes. «Mis sest siis oli, et ta lapse ära ajas ja et laps nutma hakkas?»

«Mis, kurat, see siis on? Ühelt ja teiselt poolt!» karjus Kaarel. «Lehmi ega härgi enam võtta pole, oodatakse suve; siis muudkui last nottima! Viimaks on mu oma ninas kinni! Sina oled niisamasugune, jooksed ema järel, nagu tahaks sa veel rinda saada. Ma olen teist nii tüdind, et ma kas või kõik südametäiega maha löön. Nagu oleks ma teie sööt! Vanamees, see nohiseb ja jõllitab silmi nagu mõni tige härg, eit on oma kihvadega järjest su küljes kinni, aga tütar, see hoiab sind sabast tagasi, et emal hea närida oleks. Mis, pagan, te must siia võtsite, kui muud ei mõista teha, aina susiseda! Ma ütlen veel kord: tänasest päevast saadik, kui te oma norimist ei jäta, ei löö mina enam risti ette, tulgu mis tuleb; kuniks minulgi elu!»

Rääkimise ajal oli tal veri näost ära valgunud, ainult kummalgi palgenukil säras helendav punane roos, kuna silmis kiirgas palavikuläige.

Tiina vaatas hirmunult mehe otsa: niisugusena polnud ta teda veel kunagi näinud. Ka eit näis pisut kohkuvat. Ta vastas tagasihoitud häälel:

«Nonoh, ää lõhki mine südametäiega! Ela ometi uueaastanigi, jõulud üle.»

«Mis tal nüüd on?» näis vanamehe imestav pilk küsivat.

Aga Kaarli vihahoog läks üle. Ta istus pingile ja ei rääkinud enam sõnagi. Ka eit jäi vakka, mis oli kuulmatu nähtus. Õhtul tundis Kaarel rinnas nagu eriti haiget tegevat ja söögiisu oli kadunud.

«Mis sul viga on?» küsis Tiina, kui ta õhtul söömakutsumise juures Kaarlilt vastuse sai, et ta süüa ei tahtvat.

«Mul pole midagi viga,» vastas see, «ainult süüa ei taha.»

«Eks sa tule võtä ometi natukenegi hingepidet! Kuidas sa siis tühja kõhuga jõuluõhtul magama lähed!» Tiina seisis aseme ees, aga et Kaarel midagi ei vastanud, siis küsis ta tasakesi, nii et vanad ei oleks pidanud kuulma:

«Sa jäid vist tänasest vihastamisest haigeks; ma pole sind niimoodi iialgi näind, sa olid päris hirmus kohe. Ma mõtlesin, et sa ikka lähedki nüüd ema kallale; tõusin hirmuga toolilt üles. Vana inimese asja nüüd — puutus last; mis see talle siis na tegi! Mis sa sellepärast nii hirmus vihastad!»

«Ah, nad on mu nii ära tüüdanud, et ma neid, sind, ka iseennast enam näha ei taha,» vastas Kaarel nõnda, et see ka tagakambrisse vanarahva kõrvu võis kosta.

«Ää na kõvasti räägi, kostab nende kätte ära,» keelas Tiina.

«Kostku, ega ma neid ometi karda,» vastas Kaarel.

«Mis sa nüüd ikka sedasi teed ... Sa ütlesid, et sa mind ka ei salli. Mis siis mina sulle kurja olen teind? Ma vahel keelan sind, kardan, et ei tea, mis sellest kõigest välja tuleb; ää sellepärast vihastu.»

«Keela, aga ää seisa nende eest, kus nad meid kui ussi aia alla taga kiusavad,» vastas Kaarel.

«Noh, ehk tuled, võtad natuke vorsti või midagi,» ütles Tiina lõpuks.

«Eks ma siis tule pealegi, ega sa enne rahule jäta,» vastas Kaarel ja tõusis asemelt.

Peale sööki ütles eit üle ukse eeskambrisse:

«Noh, Tiina, kas tuled ka seiapoole? Ma tahtsin natuke lugeda, kiriku me muidugi ei läind.»

Tiina järgnes ema kutsele ja nõnda jäi Kaarel ühes sulasega eeskambrisse; neid palvele ei kutsutud ja iseendid pakkuma minna nad ei tahtnud.

«Sa oleks võind seda enne sööki teha, see oleks nagu sündsam olnd,» ütles Tiina emale.

«Mul ei tulnd meelde, kõht oli kangesti tühi; aga eks see ole ükskõik, millal loetakse,» vastas ema.

Tõepoolest polnud eidel lugemine peaasi, vaid see, mis ta lugemisega tahtis saavutada. Mineval aastal olid noored tagakambris elanud, aga tänavu olid vanad nende mulluse asukoha endile võtnud. Kui nüüd eit Tiina enda poole kutsus, siis tahtis ta Kaarlile märku anda, et tema on sulasega ühele pulgale asetatud: pererahvas loeb tagakambris palvet, aga tema istub eeskambris. Pealegi tundis eit palvet lugedes ja lauldes enese palju parema olevat Kaarlist, kes sulasega juttu vestis ja kallist jõuluõhtut nagu mikski ei pannud.

«Eks uks või vahelt lahti olla,» ütles Tiina, kui ema selle tema järel kinni pani.

«Mistarvis ta lahti peab olema!» vastas eit. «Ega need seal ometi midagi kuulda taha; või kui nad tahvad, eks nad siis või ka siia tulla.» Eit istus laua äärde, võttis raamatu ja hakkas laulusõna ette ütlema. Nad laulsid Tiinaga kahekesi, sest vanamees ei paotanud kunagi oma suud laulmiseks.

Sai aga eit lugema hakanud, kostis tema tasase mõmina sekka peagi magus ja mahe norin vanamehe ninast. Eit tõstis silmad raamatult ja ütles Tiinale:

«Torka teda, et ta üles ärkaks. Mis ta, pime loom, noriseb seal! Ei lase lugeda.» Tiina täitis käsku. Vanamees tõstis pea pisut kõrgemale ja näis kuulatavat. Varsti aga langes ta uuesti kössi, aga nüüd kostis ainult nohin. Eit luges edasi ja jättis vanamehe rahule, sest ta teadis juba ammugi, et temale on lugemine sedasama, mis lapsele kiigutamine.

Esimese püha hommikul pakkus eit ennast Tiinale loomatalitajaks, kui ta ehk tahaks kirikusse minna. Aga Kaarel kaebas tervise ja külma üle, sellepärast jäädi koju, sest sulase kõrval ei tahtnud Tiina kirikusse sõita. Eit tundis enese puudutatud olevat: tema pakkus ennast neile abiks, ja Kaarel lükkas tema pakkumise tagasi.

Teisel pühal läksid vanad kirikusse. Kui nad õhtul koju tulid, ütles eit:

«Mõnedel on õige hea põli: pole tarvis kiriku minna ega kedagi, muudkui maga ja aja jalgu seinale.»

«Teistel aga selle-eest pole muud tööd ega muret kui kirikus käia ja riielda,» vastas Kaarel.

«Küllap ühed riidlevad ja paluvad seda andeks, teised aga riidlevad ja magavad,» ütles eit.

«Nojah, ühed magavad ja riidlevad, teised käivad kirikus ja riidlevad.»

«Ega kirikuskäimine kedagi riidu aja.»

«Magamine ka mitte.»

Nõnda lõppes riid, mis pühade laupäeval oli alanud. Aga vaikne vihatuluke hingitses vahet pidamata sügavas südamepõhjas nagu hõõguv süsi koldes tuha all.

VIII

Niipea kui päevad kukesammu pikemaks läksid ja päike ennast näitama hakkas, ärkas Kadaka Kaarli rinnas nagu uus elujõud, olgugi et rinnahaigus kardetavaks tiisikuseks näis muutuvat.

Nagu varemalt, samuti ei teinud Kaarel ka nüüd tema tagasitõrjumiseks midagi. Selle asemel mõtles ta töötegemisele ja valmistas ilusaid tulevikuplaane, nagu poleks tal oma seisukorrast aimugi. Ta oli kaua oma pead murdnud, mis kohaga peale hakata, kuidas jälle hooned saada, et võimalik oleks elada. Kui ta mõtles, et ka tänavu jäävad koha intressid maksmata, siis oli tal selge, et omal jõul hoonete ehitamisest juttugi ei võinud olla. Sellepärast läks ta lõpuks mõisa parunihärra jutule: ta tahtis sellelt abi paluda.

«Jah, miks ei, aga las vana Juhan tuleb mõisa ja müüb mulle koha tagasi,» vastas parun.

Koduteel oli Kaarli pea kõige raskemaid mõtteid täis. Ta pidi koha, mille eest oli seitsesada rubla ära makstud, mõisale tagasi andma ja uuesti rentnikuks hakkama. Millal toibub ta uuesti, et võiks teist korda kohaostmisega õnne katsuda? Aga tuleksid kui head viljaaastad? Teed palju kartuleid maha ja külm võtab pealsed ära? Loomad lähevad hästi korda? . . . ja vanad viivad nad ära? Kui kaua pidid õnnetused nende kannul käima ja kui kaua võisid vanad nende elu mõruks teha? Sellele pidi ju ometi kord lõpp tulema.

Kodu ütles ta vanamehele, et parun käskinud teda

homme mõisa tulla. Juhan tõstis seda kuuldes pead ja vaatas uudishimulikult väimehele otsa. Mis pidi parunil temaga tegemist olema?

«Või mõisa? Ma'p mäletagi, millal ma viimaks seal käisin . . . Mm . . . mõisa! Mis seal siis lahti on? Homme . . . Või siis juba homme? . . .»

Vanamees nohises peaaegu üksisõnu enesele habemesse ja ikka kordusid sõnad «parun» ja «mõis».

«Seda ta käis täna seal otsimas,» ütles eit pärast vanamehele. «Hakka nüüd selle kange külmaga mõisa minema. No ei tea, mis sinna minna; ega sina peremees ole, eks Kaarel ise oska oma asju õiendada. . . Aga eks sa pea siiski minema, ega vastu tohi panna; kes seda teab, mis seal on. Kaarel muidugi teab küll, aga kes tema käest tohib küsima minna.»

«Eks ma ise homme näe, kuule,» venitas vanamees. «Või parun kohe ise? . . . Eks ta ole jah, näe, kohapaberid ju alles minu nimel,» sõnas ta natukese mõtlemise järel.

Teisel päeval, kui ta mõisast tagasi tuli, ütles ta esimeseks kohe eidele:

«Noh, nüüd on me higi ja vaev kõik vastu maad visatud.»

Nende sõnadega istus ta nohisedes järile.

«Mis sul vastu maad on visatud?» küsis eit.

«Meie eluaegne higi ja vaev — meie seitsesada rubla.»

«Soo-oh, või läind! Eks see ole jällegi Kaarli tarkus. Seda ta eile seal mõisas sepitsemas käis. Ma ütlen, mis loll, see loll; temale ei pane enam keegi meeletuhka pähe . . .»

Kui eit oli juba küllalt Kaarlit sajatanud, küsis ta vanamehelt:

«Mis see parunihärra siis ütles?»

«Ütles, et ma koha temale tagasi müüks, siis ehitab ta Kadakale uued hooned. Kaarel käind eile sellepärast mõisas.»

«Mis sina ütlesid?»

«Ma ütlesin, et eks parunihärra või võtta, kui tahab, tema käest ma ta ju ostsin; mis mina, vana inimene, taga enam nüüd teen.»

«Nojah, las võtta; ega meil sest häda ole, kui Kaarel sellega rahul on,» seletas eit natukese mõtlemise järel. «Aga ärgu siis pärast karjugu, et ta meie käest pole

midagi saand. Meie oleme oma seitsesada and, aga kui ta ise selle parunile tagasi kingib, pole meie süü. Ma ütlesin sulle juba ammugi, et küll sa näed, mis sellest kõik välja tuleb, kui sa koha Kaarli kätte annad; nüüd on see käes. Mis sest siis nüüd kasu on, et me koha ära ostsime! Jälle on ta mõisa oma, muudkui hakka uuesti rentnikuks.»

«Jah, mokas,» sõnas vanamees.

Õhtul, kui Kaarel koju tuli, oli tal esimene asi vanamehelt järele küsida, mis see mõisas saanud.

«Mis ma sain,» vastas see, «lubasin koha mõisale tagasi, seda sain. Näeh, parun ütles, et sa sellepärast eile seal käind.»

«Keda see siis muud ikka üle jääb! Kaua me teise hageriku nurgas könutame! Kaks talve oleme juba siin kõverdanud ja hambaid lõgistanud. Mingu see seitsesada rubla vett vedama, aga ilma eluhooneta ka elatud ei saa,» rääkis Kaarel.

«Eks teil ole ikka hea,» rääkis eit pilkavalt, «mõis ehitab uued kambrid üles, teeb suured valged aknad ette ja laudpõrandad alla; elate nagu seitsmendas taevas suure jumala selja taga. Meie, vanad, peame aga ikka siin või kusagil mujal teise toa nurgas läbi ajama, kuni surm meid ükskord ära korjab. Me ju ei oska seal valgetes kambrites laudpõrandatega midagi peale hakata!»

Et keegi neid sõnu tähele ei pannud, tundis eit enese puudutatuna ja ta hakkas uuesti:

«Jah, või siis need nooredki kõik na targad on, et mõistavad teiste tahtmise järgi uutes kambrites elada; küllap on neilegi palju ütlemist ja õpetamist, muudkui kuula aina. Aga ei minusugust vana inimest küll enam ükski targaks tee; loll ma olen ja lolli surma ma suren.»

Aga ka need sõnad ei avaldanud mõju. Eide süda kihvatas. Ta mõtles midagi uut välja.

«Eks sa siis maksa meilegi, vanadele, kõik tagasi, mis sa lubasid, kui uued kambrid valmis saavad,» pöördus ta Kaarli poole.

«Suvel hakkavad teil muidugi jälle röövkäigud,» vastas Kaarel.

Eit oli rahul: ta sõnad olid mõjunud, riiu ots oli käes. Juba ammu oli ta seda püüdnud, aga ikka lipsas ta peost ära. Ometi viimaks! Ja eit korrutas ning korrutas, alates Kaarli kosjadega ja lõpetades viimase jõulupäevaga. Kaarel vastas harva, nagu püüaks ta ainult vahemärkusi teha. Aga mis pagana pärast ei võta ta tuld? Seda ootab eit. Nõnda tunneks ta oma sõnade mõju, tunneks liikmeis seda imelikku surinat, mida sünnitab ärritus ja mis on kui pipranaps või külmunud jõhvika-iva hamba all: kibe — ajab pead raputama, hapu — paneb suud matsutama.

Mõne nädala pärast olid Kadaka asjad jälle endises seisukorras: koht oli mõisa kätte tagasi läinud ja Kaarel pidi kevadel rentnikuks hakkama. Parun lubas uued lahedad hooned üles ehitada ja eeltöödega tehti kohe algust. Palgid valgusid kui putked Kadakale hunnikusse, nagu oleks mõni jumalik suu «saagu» ütelnud.

Seda nähes Kaarel pidi tahes-tahtmata naeratama. Ja nüüd olid tal ainult uued hooned mõttes. Harva tuli talle koht ise meelde. Ja nagu loomulikult mõistetavaks pidas ta, et rentniku-päevad on ainult lühike üle mineku-ajajärk.

«Mu süda on nüüd nagu palju kergem, et ometi jälle lootust on oma toanurka saada,» ütles ta kord Tiinale.

«Eks ta ole küll hea, aga nüüd peame jälle rentnikuks hakkama,» vastas see.

«Aga teisiti polnud ju võimalik.»

Eit hakkas vahele rääkima ja viis jutu seitsmesajale rublale. Üldse oli tal viimasel ajal viisiks noori isekeskis mitte rääkida lasta, vaid ikka oma nina vahele pista. Kaarli meele tegi see alati hapuks. Ta pigistas hambad kokku ja kannatas, lootes, et talv läheb varsti mööda ja nemad pääsevad vanade seltsist.

IX

Juba neljas kevad Kadaka noore rahva elus: esimesel pidasid nad pulmi, teisel said nad koha oma kätte ja kolmandal asusid nad suitsuonni, mis lömitas nagu häbenedes rehealuse müüride vahel. Tänavune kevad tundus hoopis omapärasena, vähemalt Kadaka noortele. Paistis päike, aga ta nagu poleks soojendanud; laulsid linnud, aga nad nagu poleks rõõmustanud; jõgi nagu kiirgas vähem, männid olid turbaaukude taga rabas nagu veel rässakamaks ja üksiklasemaks muutunud; isegi väljamägi tundus madalamana. Missugune rõõm oli täitnud noorte rinda, kui nad mineval kevadel oma

suitsuonni asusid, aga tänavu oli kõik kadunud: Kaarel unistas ainult uutest eluhoonetest ja isegi Tiina kaebas, et suits söövat silmad ära.

«Kannata veel paar kuud, siis oleme suitsunutust lahti,» ütles Kaarel kord, istus madalale järile ja hakkas läkastama.

«Küll oled sina oma rindadega hädas,» pöördus Tiina Kaarli poole. «Ei tea, kas peaks õige tohtri juurde minema või... Ja kuidas sa oled ära lõppenud, päris surmakutsar kohe.»

«Ega see täna esimest päeva ole,» vastas Kaarel.

«Ikka — ega see esimest päeva ole. Ma kuulsin seda juba mineval sügisel — mäletad, kui ma sulle oma villase rätiku kaela andsin, sa ei tahtnud veel võtta. Oled ju ise ka hooletu, just kui otsid otsa.»

Kaarli huuled liikusid, nagu tekiks seal naeratus.

«Naerad aga, just kui tahaks mind kiusata,» ütles Tiina etteheitvalt, kuna endal juba pisarad silma tulid.

«Jah, mis teha! kes selle surma vastu ikka midagi võib! Ja eks ta ole ükspuha, kas aasta hiljem või varem. Me oleme ju ka eland — näe, suur poeg sul juba põlvedel. Küll tema sind kord minu asemel aitab.»

«Ei tea, kellele sa neid uusi kambreid lased ehitada, kui sul endal hing lõngaga kaelas,» ütles Tiina natukese aja pärast.

«Ega siis surma või ootama jääda. Kuigi mina tänahomme siit lähen, ega sellepärast terve ilm otsas ole: sina, Ats ja vanad jääte järele.»

«Ääh, vanad nüüd, või nemad ikka enam siia tulevad.»

«Kuhu nad siis lähevad... Me räägime, nagu oleks mu tund juba teada,» ütles Kaarel vähese vaikimise järel naeratades ja hakkas jällegi köhima. «Mis see natukene köha tähendab! Ma võin teist kõigist kauem elada, võin veel oma lapselapsi näha. Ma ise pole ilmaski surma peale mõtelnud; ainult kui sina räägid, siis tuleb meelde.»

«Kes seda nüüd võib ette teada, aga mul na hirm, kui ma su köhimist kuulen,» ütles Tiina kergendatud südamega.

«Köhast võin ma ju lahti saada; las ehitame endile uued kambrid, korsten peale, et suitsu enam sisse ei tule; talvel seisavad hästi soojad, küllap siis paranen.»

Põllutööga oli juba ammugi peale hakatud, kui ehitusmeister töölistega Kadakale ilmus. Missuguse õnnelikult naeratava näoga Kaarel ehituse algust vaatles! Ta poleks tahtnud meeste juurest ära minnagi. Kuid ka teda ennast ootas kibe töö. Põlluharimise kõrval pidi ta niipalju kive koju muretsema, kui neid seinaaluste jaoks tarvis läks. Mõis oli pealegi nende kivide eest erilist tasu lubanud, nii et oli kahekordset tulu loota: põld saab puhtaks ja töö eest makstakse ka veel. Ja et meister lubas kõik hooned jaanipäevaks valmis teha, kui aga materjal käepärast oleks, siis tahtis Kaarel hoolt kanda, et töö tema süü pärast seisma ei jääks.

Nõnda siis kasutas Kaarel iga vähematki silmapilku, et kesal kive kaaluda, suurematele tuld otsa tehes, et neid lõhki põletada. Aga mine jõua oodata, millal tuli kivi lõhki ajab! Palju hoopsam on tast suure vasaraga jagu saada: pole muud, kui kõmmuta soojale kivile pihta, küll ta järele annab.

Juba kivikaalumisel oli Kaarel tundnud, et see rinnale mõjub, aga vasaraga virutamine oli veel hullem. Iga hoop, mis kivile pihta läks, näis rinnas väikese osa purustavat, mis natukese aja pärast köhatamisel välja tuli. Aga sellest Kaarel ei hoolinud, ei tahtnud hoolida: uue toa ehituse pidi lõpuni viima, kuigi rinnad peaksid kokku langema. Aga mitte ainult rögisev rind ei nõudnud aru hoopidest, mis raske vasar oli kividele andnud, vaid ka kogu keha oma luukontidega. Õhtuti tundis Kaarel enese nagu läbipeksetuna. Nii hea oli kuhugi maha istuda ja hinge tagasi tõmmata. Isegi oma pisikallist Atsi ei viitsinud ta enam põlvil kiigutada. Oli ta aga natukene aega vaikselt istunud ja katsus pärast seda üles tõusta, siis tundis ta, et liikmed ja sooned on kui hangunud: püstitõus tegi haiget ja ta pidi mõned sammud kõveras astuma. Veel viletsam oli hommikul. Siis oli terve keha valu täis, nii et ei teadnud, missugust liiget kõige enne liigutama hakata. Ristluud ja selg olid nii hellad, et kummardumine sünnitas otse piina.

«Tule, pane õige sina mulle pastlad nartsudele otsa,» ütles Kaarel ühel hommikul Tiinale. «Katsusin ise, aga hirmus valus oli kõverdada...»

«Ole sind ka,» sõnas Tiina tema jalgu riidesse pannes, «keela sind niipalju kui tahad, ega sa sellest ei

kuula. Ise näed küll, et su tervis sihukest tööd ei kannata, eks sa siis palka endale tubli abilinegi, selle poisikesega lõhud ja kaalud kive! Tulesid ei läbe sa ka lasta põleda, et kivid lõhki läheksid, ikka selle suure haamriga peksma; aga see tapab su ju nii ära, et sul ainustki tervet kohta ei ole. Sõrmedki nagu täis puhutud.»

«Mis tühja nüüd see lõhkumine! Ega ma esimest korda seda tööd tee, olen ennegi teind, aga polnd midagi viga. Mul oli enne na hea raske vasaraga vastu kivi virutada: tükid kargasid vingudes eemale, veri lõi kätes surisema.»

«Vaata, sa oled kange nagu puuhunt,» ütles Tiina, kui Kaarel katsus käia.

«Pole midagi; kui kord hakkama saan, siis läheb jälle küll,» vastas Kaarel, ja juba mõne silmapilgu pärast oli ta oma valud ja vaevad unustanud. Meeles mõlkusid ainult uued ehitatavad hooned.

Karjalaudad olid juba valmis saamas. Kaarel rõõmustus laiade uste üle, kust vanker pääses sõnnikuveol sisse sõitma, ja vaatles heal meelel aknaid, mis ka loomadele pidid valgust andma.

Kui nõutav osa kive oli valmis lõhutud, algas kõige halvem ja raskem töö — vedamine. Tänini oli tule ja vasaraga kivide kõvadust katsutud, nüüd pidid mehed nendega rind rinna vastu, sülitsi kokku minema. Suuremad veeretati mööda lauda vankrile, väiksemad tõsteti sülega. Vana puutelgedega vanker, mille Kaarel kivivedamiseks välja tõi, langes juba teise koorma all õues kokku — just uue toa ees.

«Aga näe, koorma tõi koju, nuriseda ei või,» ütles Kaarel. «Vana jätis tulikahju a'ast, äiataadi pärandus.»

«Juba olete vana vankri hinge seest kätte saand,» ütles Tiina nagu kurtes. «Küllap purustate ka uue ära, rikute vankrid ja teete iseendid vigaseks.»

«Noh, ega siis ometi kõigega nõnda või sündida kui vana mädand loguga,» vastas Kaarli abiline.

Mehed sõitsid mis kõrinal uuel raudtelgedega vankril välja. Aga nad ei saanud kivivedu ühejoonega lõpetada — vihm tuli takistajaks. Ja et ta pikaldaseks sajuks muutus, läks Kaarlil abiline ära, lubades kuiva ilmaga tagasi tulla. Kui aga vihm paari päeva pärast lõunaajal üle jäi ja tuul kivid ära kuivatas, võttis Kaarel nõuks hakata sulaspoisi abil kive vedama, sest teine mees polnud ilmunud.

«Ära hakka parem, nad võivad tänase päeva küll veel seista,» ütles Tiina, «teed jälle enesele liiga.»

«Kes meid sunnib siis nii väga katkestama, eks me pane need peale, kellest kergesti jagu saame,» vastas Kaarel. «Suured võime maha jätta, neid võib teine kord ära korjata.»

Et aga Tiina midagi vastuseks ei lausunud, siis ütles Kaarel natukese aja pärast:

«Või kas siis meie mehed polegi, et sa ei julge lasta meid kivide kallale minna.»

«Mis seal karta, aga sa ei saa ise pärast kätt ega jalga liigutada, rinnad kinni nagu mõnel saja-aastasel.»

«Või need rinnad seisteski paremaks lähevad, rögisevad ikka.»

Mehed läksid väljale, kuna Tiina veel kord enne kinnitas, et nad liiga suuri kive ei hakkaks vankrile ajama.

Kodus koorma mahapanemisel pidi Kaarel nüüd ise peamees olema ja raskemad kivid vankrilt põlvedele võtma ja eemale tõstma, et nad langedes rattaid ei purustaks. Kaarel tundis, kuidas see raske töö rinnale mõjus, aga siiski toodi koorem koorma järel koju ja kivid liuglesid üle Kaarli põlvede teisele poole vankrirattaid maha. Õhtu eel olid nad üsna suure kivi vankrile veeretanud. Selle mahatõstmine pani Kaarli pisut mõtlema.

Lõpuks lausus ta:

«Katsu mul nüüd asja, kas ma siis mees polegi või.»

Ja ta haaras kivi südilt sülle, et teda üle põlvede maha poetada. Kuid ta jõud oli selleks nõrk, liikmed lõdvad. Räpakas läbematus pani ta komistama ja ta langes vastu vankriratast. Viimase jõuga ennast kivi alt välja pöörata püüdes hakkas ta hingematvalt läkastama ja langes ühes kiviga vankriratastе vahele maha. Sel silmapilgul liigutas hobune vankrit.

«Ai, ai, ai!» karjus õnnetu.

«Tprrrrr!» kisendas poiss: «Tulge appi!»

Aga appikarjumine oli asjata: ehitajad ja Tiina olid juba ise õnnetust märganud.

«Pea hobune paigal!» karjuti poisile.

«Jumal halasta!» hädaldas Tiina: «Tulge kärmesti! Nüüd on ta valmis! Seal on need head kivid!»

Varsti oli Kaarel kivi alt väljas. Parem jalg oli võimetu, sellele ei saanud toetuda. Esiti mõeldi, et jalaluu katki, aga — luud-liikmed olid ometi kõik terved.

«Aidake mind tuppa sängi, ma ise ei saa,» ütles Kaarel.

«Tuba on ju suitsu täis, ma toon sulle siiasamasse midagi külje alla,» rääkis Tiina.

«Sest pole midagi, et suits; mis ta siis ikka teeb!»

«Sa hakkad ju läkastama.»

«Ah, ei hakka.»

«Noh, tooge ta siis pealegi, aga ärge haiget tehke, ma kohendan enne natuke aset,» ütles Tiina lõpuks.

Asemel pikutades tundis Kaarel südame all, parema külje sees ja paremas jalas kanget valu, aga ta hoidis oigamist tagasi.

«Kust sul kõige enam valu teeb?» küsis Tiina, kui ta natuke aega meest oli vaikides silmitsenud.

«Ühesugune igalt poolt,» vastas Kaarel.

Nende sõnade juures hakkas ta köhima, sest suits oli rääkimise ajal kurku läinud. Kui ta köhides sülitas, ütles Tiina kohkunult:

«Sa sülitad ju päris verd kohe.»

Kaarel ei vastanud midagi, aga ta tundis isegi, et köhimine oli hoopis teissugune kui tänini.

«Ega sa siin suitsu sees saagi muud, kui läkastad järjest,» ütles Tiina, kui Kaarel väikese vaheaja järel uuesti köhima hakkas. «Ma teen sulle välja aseme ja mehed aitavad su seniks sinna, kui suits toast ära kaob.»

Kaarel oli esiti vastu, pärast pidi ta aga ometi Tiina nõu heaks kiitma.

«Ehitatakse uued kambrid, aga ei sinule küll neid vist tarvis ole,» ütles üks meestest Kaarlile.

See oigas vastuseks.

«Aita mu silmad uue toa poole pöörata,» ütles Kaarel Tiinale. Ja kui see seda teinud, hakkas lamaja hea meelega silmitsema, kuidas hoop langes hoobi järel palkide pihta, sealt helevalgeid laaste lahti lüües, mis ülalt kõrgelt maha hüppasid või kuhugi puude vahele peatuma jäid.

Pühapäeva hommikul Kaarel tundis enese seevõrra tervena, et tõusis sängi äärele istukile. Parem jalg ja külg, mis veel reedel olid paistetusest kõvad, andsid pisut järele, nii et neid võis juba liigutada.

«Sa hakkad juba paremaks saama,» ütles Tiina. «Kui sa vankrirataste vahel maas olid, mõtlesin ma, et nüüd oled ikka löma, valmis kohe.»

«Ääh, sellepärast nüüd kohe valmis! Ma'i saand ise arugi, kuidas see nii äkisti tuli. Kivi polnudki nii väga raske, aga mu liikmed läksid korraga nii lõdvaks, et ma enam ei suutnud,» rääkis Kaarel.

Õhtupoolikul tulid vanad Kadakale. Eide silmist paistis uudishimu ja kahjurõõm.

«Me tulime vaatama; kuulsime, et Kaarel kivi alla jäänd,» ütles ta.

«Arvasite teise ikka veel kivi all olevat või?» küsis Kaarel.

«Jah, kaks päeva oli sootuks maas, ei liigutand oimugi, aga täna juba ajas istukile,» vastas Tiina emale, nagu poleks ta Kaarli sõnu kuulnudki.

«Eks kivide juures ole alati õnnetusi, ma sellepärast ei lasknudki oma vanameest nendega jännata, ega tema ikka neid kõiki jõua põldudelt hävitada; seisavad teised nagu suured lambakarjad mõnes kohas. Lõhud neid mõne kümnekonna ära ja jääd seejuures tervisest ilma, kas see maksab seda häda ja vaeva!»

Kaarlile tundus imelikuna, et eit ei norinud täna sugugi riidu; isegi ta häälekõla oli lahkem kui harilikult. See ajas ta mõtlema. Uued toad hakkavad valmis saama; kas nad ehk ei taha Kadakale tulla. Seda oleks veel vaja! Ja Kaarel küsis kiuslikult:

«Oli teil asja ka või tulite muidu?»

«Eks nad tulnd sind vaatama, mis asja neil siis pidi olema,» vastas Tiina.

«Mis nad must vaatavad, ega nende vaatamine mind paremaks tee,» vastas Kaarel Tiinale, nagu ei oleks vanu siin olemaski.

«Noh, alati ütled ikka, et meie sinu kallal norime, aga mis sa nüüd ise teed?» küsis eit endiselt leplikul toonil.

«Kutsu teid kuhugi appi, siis ei või kätt-jalga liigutada, läheb parem võõra juurde päevapalga eest tööle; aga nüüd, kui tuba hakkab valmis saama, on tarvis sisse ronida, lahket nägu näidata ... Arvasite, et teie pärast jäävad hooned ehitamata? Aga niipalju ütlen teile: pole te ennemalt oma nägu siin näidand, siis võite ka nüüd oma kondid koristada,» rääkis Kaarel.

«Mis nad sulle siis na kurja on teind!» ütles Tiina. «Sa ise ju hoidsid neid ka esiti raskest tööst tagasi.»

«Sina ole vait!» kärgatas Kaarel naisele ja ta silmis välkus vihatuli. Aukuvajunud ja kahvatunud palgesse ilmusid punased laigud.

«Purele aga pealegi, kuni hing sul veel sees kõõksub, mina matan su siiski viimaks. Aga mis sinusugusega veel riielda, kes surmaga riidleb,» vastas eit.

«Mis sa siis siia otsisid, kui sa minuga riieldagi enam ei taha? Vist on himu jälle mõnele lehmale lõõg kaela panna ja ära viia?»

«Jätke nüüd järele ükskord,» palus Tiina. «Ema, ole sinagi vait.»

«Parem minge ära,» ütles Kaarel vanadele, «ega muidu rahu ei saa. Te peate mind juba surnuks, aga ka surnule ei taha te rahu anda. Annab õige mäletada, et olen Kadakal koduväiks. Ma ei uskund, et ma siin niisukesi päevi saan näha.»

«Ei mina ka seda mõelnd,» kohmas vanamees ja ta häälest kostis nagu kahetsus ja kaastundmus.

«Räägitakse ja hirmutatakse meid kuradiga, aga nüüd tean ma, et üks inimene on teise kurat. Poleks ma siia sattund, siis oleksin ma ehk alles terve ja rõõmus. Aga nüüd . . .»

Ja Kaarel jäi sõna «nüüd» juures peatuma, laskis enese asemele pikali ja aietas keha- või hingevalus.

Teised kolm vaikisid. Eit tõusis, et minekut teha, vanamees kobis talle ohates järele ja Tiina pühkis silmi, kuna väike Ats põrandal rasseldas.

Kaarel lamas ristselili asemel, käed rinnal; väike aken oma suitsunud ruutudega heitis hämarat valgust tema näole, mis paistis nüüd eriti elutuna ja koltununa.

X

Kadaka noored elavad juba ammu ihaldatud ja vanadest pilgatud suurtes valgetes ruumides, kus laudpõrandad all ja korstnaga ahi sees. Kuid mõju, mida Kaarel neist lootis oma tervisele ja meeleolule, on paraku tulemata. Ta oli aidanud poisil kesa künda ja kartuleid mullata, aga see oli sündinud läbi häda. Oli, nagu ei tunneks ta oma kehas mitte ainult kivivedamise tagajärgi, vaid kõiki neid aastaid, mis ta koduväina Kadakal

veetnud. Väsimus ja lõtvus istub igas liikmes ja hinges asub nagu mingi paha aimus, millest ei saa öösi unenägudeski lahti. Ja kui siis Tiina aeg-ajalt meelde tuletab, et nüüd võiks jällegi lasta vanad Kadakale tulla, tunneb Kaarel kibedat tuska. Aga Tiina teeb, nagu ei paneks ta seda tähelegi, ja tikub naiseliku kangekaelsusega oma eesmärgile lähemale. Ta ei käi kunagi tungivalt peale, aga ta ei anna ka järele; hommikul üles tõustes kui ka õhtul uinudes on ta üks ja seesama. Ja Kaarel tunneb hirmuga, et läheneb silmapilk, kus tema vastuseis raugeb, ning siis kogunevad jällegi tema ümber need, kes tunduvad talle eluvandena.

Heinaajal Kaarel oli päeva haige, teise terve, tegi ühte ja teist, aga hoidus raskematest töödest kõrvale, jättes neid palgaliste hooleks. Ta rääkis vähe, näis alati mõttes suikuvat. Ja tal oli mõnikord tundmus, nagu astuks keegi kindlal sammul kord-korralt aina ligemale, koputaks aeg-ajalt talle õlale ja lausuks: «Kas hakkame minema?» See polegi nagu küsimine, vaid ainult meeldetuletamine, et varsti tingimata minema peab. Kellele oli ta elanud? kellele head teinud? kellele jättis ta midagi maha? Milles oli ta targem kui tema vanemad, kes enne teda olid elanud?

«Kui oleks veel kümmekond aastatki elupäevi,» mõtles ta vahel, «siis oleks Ats juba suur poiss!» Ja tal tulid meelde tänavused ilusad suviviljad, hea heinasaak ja uued eluhooned oma valgete katustega, mida ta nii hea meelega silmitses.

«Mis sa mõtled, et sa nii väga vahid kodu poole?» küsis Tiina vahel temalt.

«Ei midagi,» oli lühike vastus.

«Kuidas tervis on?» küsis Tiina edasi.

«Niisamuti,» kostis Kaarel.

Ka rukist katsus Kaarel lõigata, aga ta pidi sirbi kõrvale heitma, sest küürutades jäi hing kinni ja pea hakkas ringi käima. Nõnda liikus ja vaatas ta muidu või pani mõne vihu hakkjalga, teritas sirpe ja tõi lõikajatele kodunt juua.

«Su vanamees on päris surmavari kohe, ei see tulevat rukkilõikust küll näe,» ütles keegi eit Tiinale, kui Kaarel kaljalähkriga nõtkuval sammul kodu poolt väljale tuli.

Mida enam aeg sügise poole venis, seda tumedamaks muutus Kadaka peremehe näokarv, kogu ta elu. Kõik

astus samm-sammult lõpu poole. Ta käis kui vari siin ja seal, seisatas ühe või teise asja juures, nagu tahaks ta järele vaadata, kas ta on veel terve, tarvitamiseks kõlblik. Juhtus ta ukse ees Atsi silmama, kes murul mängis, siis liikus ta huulil nagu naeratus; jooksis aga laps temale oma asju näitama või midagi rääkima, pagesid isa mõtted kuhugi mujale.

Kohapidamise mured olid pikkamisi Tiina kätte läinud. Kui ta läks mõnikord Kaarlilt midagi küsima, vastas see:

«Eks sa tee, kuidas ise arvad; mis mina nüüd . . .»

Ja sellest vastusest kostis nagu väsimus ja kurbus. Aga ikka tuli Tiina aeg-ajalt uuesti mehe juurde, et temalt midagi küsida, ja mitte sellepärast, et ta vastust lootis, vaid et ta temaga rääkida tahtis.

Ja siis saabus päev — see oli kartulivõtmise ajal —, kus Kaarel puges juba poolest õhtupoolikust asemele.

Vihma pladises vahet pidamata maha. Kui tuulehoog kangemaks tõusis, rabises midagi vastu akent ja keegi ulgus uue toa nurga ääres, nagu nutaks ta, et ta sissepääsu ei leia.

«Noh, mis sul nüüd on? Ega ma veel surema hakka,» ütles Kaarel tuulele.

Järgmisel hommikul Kaarel ei lahkunud sängist, kuigi vihm oli üle jäänud ja selge päike säras taevas.

«Kas sa täna ei tõusegi?» küsis Tiina.

«Teadmata, kas ma hommegi tõusen,» vastas Kaarel.

«Rinnad teevad jälle haiget?»

«Ei tee, aga ma olen nõrk, ei jaksa. Ja mis ma ülevalgi teen!»

«Kas sa süüa tahad?»

«Ei.»

«Pühapäeval võiks õige tohtri juurde minna; saaks kuulda, mis tema ütleb.»

«Mis temalgi veel ütelda on.»

Tiina vaikis natuke aega nukralt ja ütles siis:

«Ela ometi ükski aasta veel.» Ta istus sängi servale. Kaarel naeratas.

«Sa naerad aga,» ütles Tiina nagu etteheitvalt.

«Tahtmata tuleb ju su sõnade juures naer peale: ela ometi ükski aasta . . . On see siis minu teha, kas elada või surra?»

«Peaks sa niigi kaua elama, kuni ma oma asjadega

ühele poole saan; ega see enam kaugele lähe, mõned nädalad veel,» ütles Tiina.

«Ehk tuksun sinnamaale.»

Nõnda siis olid Kadakal rasked päevad: peremees lamas surmani väsinult sängis, perenaine, kes mahasaamist ootas, pidi olema kohapidamises algus ja ots. Rammetuses nõtkusid tal jalad, aga öösi ei leidnud murede pärast und. Sellepärast ütles Tiina ühel õhtul Kaarlile:

«Kuule, ma lähen kutsun õige vanad Lõugult siia, meil on ju nüüd ruumi küll; mina ei saa üksipäini kuidagi toime.»

«Sa võiks lasta mind enne ära surra, kutsu siis,» vastas Kaarel.

«Kuidas ma saan siis need sügisesed tööd kõik toime! Poiss ju üksi ei jõua midagi teha.»

«Katsu, kuidas saad, aga ma tahaksin rahuga surra. Vanas toas ei näind valget päeva, Lõugul polnd sellest mõeldagi; nüüd ehitasin uued kambrid, aga mis on sest kasu? Arvasin tervise siin paranevat, aga võta näpust. Viimaks ei saa surragi. Kui ühtepuhku nääkled, mis ajal sa siis sured.»

«Kui sa ema ei salli, ma kutsun siis isa üksi.»

«Tee õige, mis süda kutsub, ega ma sind keelata või, aga mina neid küll näha ei taha; juba see on mulle piinaks, kui ma tean, et nad elavad minuga ühe katuse all,» ütles Kaarel.

«Ega ma siis kutsu, kui sa ei taha, eks ma ikka kuidagi läbi aja,» ütles Tiina nüüd.

«Katsu jah, ehk saad.»

Aga Kaarli tervis muutus silmanähtavalt halvemaks. Lamada võis ta ainult selili. Kui väike Ats vahel tema juurde tahtis minna, ütles ta tõrjuvalt: «Ää tule isa juurde, isa haiseb.» Laps jäi kohkunud näol vahtima ja läks siis eemale.

Paar nädalat läks elu endist rada, siis aga tundis Tiina, et ta enam ei suuda. Ja jällegi pöördus ta vanade pärast mehe poole. See vahtis esiti päranisilmi talle vastu ja ütles siis:

«Kui sa muidu läbi ei saa, eks sa siis kutsu . . . Kas kedagi teist ei ole?»

«Kes see on?»

Nõnda siis läks Tiina Lõugule vanade jutule. Need olid Kadakale tulemisega kohe päri.

«Kas temale ütlesid, et sa meid kutsuma tulid?» küsis ema.

«Ütlesin,» vastas Tiina.

«Tema oli muidugi vastu?»

«Ei olnd.»

«Näe imet, või enam ei olnd, süda juba järele and!»

«Aga ää sa, ema, talle midagi ütle, muidugi teine sootuks otsas.»

«Või nii otsas? ... Mis minul talle ütelda on? Surejale nüüd veel midagi ütelda. Kus ta on, tagakambris või?»

«Seal jah.»

«Noh, ma ei vii siis oma jalgagi sinna, ei näita oma nägugi ... Aga näe, uued kambrid ehitas teine üles; ei ma oleks uskund. Ja mis ilusad! Lust vaadata kohe, siin ei ole kusagil nisukesi. Ehk kellele ta neid tegi, ise oli juba ammugi nagu surmavari. Ja sina ju ka seda kohta ei pea.»

Kadakal eit toimis tõesti nõnda, nagu ta lubanud: ta ei viinud oma jalga tagakambrisse, vaid talitas väljas, olles kraps ja kärmas, nagu oleks ta korraga nooreks muutunud. Tiinat ei lasknud ta kuhugi oma näppu külge pista.

«Sa mine ää kambri, istu Kaarli juures; vaata, mis tema teeb, ja nokitse midagi näpu vahel; teed endale liiga toimetamise ja tõstmisega,» ütles ema Tiinale, ja seda mitte nõnda, nagu viimaste aastate jooksul, kus kestis alatine nägelemine.

Esiotsa käis Tiina emal siin ja seal abiks, aga varsti sai ta aru, et seda pole sugugi vaja: ema oli jällegi endiseks Kadaka perenaiseks muutunud ja niisugune perenaine jõuab väga palju, temast saab igale poole. Tiina polnud Kaarlile veel rääkinud, et vanad juba Kadakal, aga küllap ta märkas seda isegi, olgugi et vanad end tagakambris ei näidanud ja eeskambriski õhtuti sosinal rääkisid. Aga Tiinal kipitasid vanad südamel ja mõne päeva pärast ütles ta Kaarlile:

«Ma kutsusin ikka vanad siia.»

«Kas sa siis ei võinud ilma nendeta läbi ajada! Pärast oleks nad muidugi tulnd,» vastas Kaarel etteheitvalt ja pööras silmad kõrvale.

«Mis sest siis on, et nad tulid, nad jäävad eeskambri, sealgi ei tihka kõvasti rääkida,» ütles Tiina.

Mõne päeva pärast tegi Kaarel ise eidest ja taadist juttu.

«Kas vanad on ikka alles siin?» küsis ta Tiinalt.

«Siin jah, ega ma siis muidu saaks kambris istuda,» vastas see.

«Aga neid ei ole sugugi kuulda.»

«Eks nad ole väljas ametis.»

Kaarel jäi seekord rahule. Mõne päeva pärast küsis ta uuesti:

«Mis taat teeb?»

«Tuulab rehe all,» vastas Tiina.

«Miks nad ilmaski tagakambri ei tule?»

«Nad ei taha sind segada.»

«Ma tahaks jälle, et rohkem inimesi oleks, muidu nagu kõik surnud mu ümber. Kas vihma sajab?»

«Ei saja. Mis siis, mis sa sellest küsid?»

«Niisamuti muidu ... Ega lund veel ei ole tulnd?»

«Ei ole.»

«Ei tea, millal esimene lumi peaks tulema?»

«Kes seda teab. Mis sa sest lumest na ootad?»

«Mõtlen, et kas ma peaks teda veel nägema, nüüd oleks uutes kambrites hea soe ... Ma olen nii väsind, tahaks magada, aga ei jaksa ühtepuhku, uni lõpeb otsa ... Mis sa teed seal?»

«Õmblen.»

«Mis sa õmbled? Eks sa õmble siin minu juures, et ma sind näen; ma vaatan ka, mis sa õmbled ... Hoiate kõik minust eemale, ega ma veel surnud ole ... Ema ütles küll ammugi juba, et ta surnuga riielda ei taha ...»

Ta rääkis külmalt, osavõtmatult.

Tiina istus tooliga sängi ette ja hakkas seal õmblema. Kaarel vaatas teda natukese aega, siis ütles ta:

«Sa oled na priskeks läind ... Mis valge asi see on, mis sa õmbled?»

«Särk, valge särk.»

«See on mu surisärk?»

Tiina viivitas vastusega.

«Eks ole?» küsis Kaarel uuesti.

«Kust sa seda tead?»

«Ma näen, ta on nii valge, ja kuulen, et krabiseb — mis see siis muud on. Anna siia, ma vaatan, katsun käega.»

Ta sirutas käe, aga see langes jõuetult vaibale. Tiina ulatas särgi lamaja poole.

«Nojah, eks ole, ma sain kohe aru . . . Mis ilus valge ja peenike! Elu a'al pole ma ilmaski niisugust särki selga saanud . . . Tee ka samasugused püksid, aga tee head laiad, siis tulevad kergesti jalga; mis sest, et läheb natuke rohkem riiet . . . Ära mulle seepi ega käterätikut juurde pane, nagu vanad inimesed teevad; mis ma enesest seal mulla sees veel pesen ja puhastan, seal me ühesugused mustad kõik.»

Sinakad huuled liikusid, nagu püüaks ta naeratada.

«Kas vanad tulevad enne surma tagakambri?» küsis Kaarel natukese aja pärast.

«Kui sa tahad, miks nad ei tule,» vastas Tiina.

«Käigu aga peale, mis mina neist keelan. Mulle saab sellest sängist küll, taga-ääres jääb veel ruumi ülegi.»

Tiina ei vastanud.

«Kas Ats peaks mind veel mäletama, kui ta suureks saab?» küsis Kaarel natukese aja pärast.

«Ei tea, ehk mäletab ka.»

Selle ütluse juures helkis haige kustunud silmis nagu pisike elusäde.

«Kas sa lähed teisele mehele, kui mind enam ei ole?» küsis Kaarel.

«Miks sa seda küsid? Kas sa ei taha, et ma lähen?»

«Mis mul sest tahta on, ega mina hauas sellest tea. Ma mõtlen muidu laste peale — need saavad siis võõra piitsa alla.»

«Ääh, kellele ma veel lähen, kes mind tahab! Kui sa poleks tulnd, ma oleks praegu alles üksi olnd.»

«Eks sa jää jälle üksi, see mõni aasta tülitasin sind.»

Paar päeva juhtus selge ilm olema. Päike paistis aknast sisse.

«Näe, päike paistab,» ütles Kaarel ja lisas natukese aja pärast juurde:

«Miks kõik nii vagune on, nagu surnud? Ma olen juba praegu just kui hauas. Ei tea, miks keegi meile ei tule? Mu tervis on täna parem, hakkan vist paranema . . . Tiina, eks sa räägi midagi! Miks sa nii vait seisad? . . . Nüüd head laudpõrandad, võiksite ometi kordki poisse ja tüdrukuid kokku kutsuda, las tantsivad ja mängivad; ma vaatan ja kuulan ka, saan niigi palju uutest kambritest . . . Kus Ats on?»

«Eeskambris sängis, magab.»

«Miks ta ühtepuhku magab, ega tema veel väsind pole?»

«Sa räägid na palju, ots hakkab vist ligi tulema.»

«Ma hakkan terveks saama, näe, köhagi on natuke vähem.»

Aga sealsamas hakkas ta läkastama.

«Ega jaksa köhida ka enam, kõht on tühi,» ütles ta. «Ää räägi nii palju, see on sulle halb!»

«Ei ma räägi enam.»

Natukese aja pärast algas ta aga uuesti oma küsimustega.

XI

Sügis heitleb talvega: üks rabistab vihma, teine raputab lund.

Tuul kannab pilvi üle taevalaotuse, kisub viimaseid lehti puude ladvult ja vingub tühjadel põldudel.

«Mida täna sajab, lund või?» küsis Kadaka Kaarel eidelt, kes kord Tiina, kord tema aseme ees seisatas.

«Lund ja vihma segamini,» vastas eit.

«Mis kell on?»

«Pool viis.»

«Siis õhtu juba käes.»

«Jah, ega ta kaugel ole.»

Riide tagant asemelt kostis Tiina oigamine.

«Ütle Tiinale, et ta ei oigaks. Mul on täna parem, tunnen enese päris terve olevat. Kõht on aga kole tühi.»

Natukese aja pärast kostis jällegi oigamine.

«Mis ta oigab ühtepuhku! Mulle on see nii halb,» ütles Kaarel.

Päevavalge kadus, tuled pandi põlema. Kadaka pere kogunes kambrisse.

«Tule sa tagakambri, istu Kaarli juurde; ma ise olen Tiina juures, ega enam palju aega ole,» ütles eit vanamehele.

See astus tagakambrisse ja jäi Kaarli aseme ette seisma.

«Noh, sa tuled ka vahel mind vaatama! Kus sa seni olid?» küsis haige, kuid nagu näha, vastust ta ei oodanud.

Vanamees nohises läbi nina ja istus toolile.

«Kas ikka sajab lund? Või tuleb vihma?» küsis Kaarel natukese aja pärast.

«Selge lumi,» vastas vanamees.

«Ah selge lumi?» küsis haige nagu rõõmsalt.

«Selge lumi.»

«Kus Ats on? Kas jälle magab? . . . Ma tahaksin teda näha, kas ta on suur juba? . . .»

Poiss kutsuti isa juurde.

«Tule siia, ma katsun, kui raske sa oled.»

Vanamees tõstis Atsi sängiäärele ja Kaarel pani oma käe poisi valgetele juustele. Natuke aega vahtisid isa ja poeg teineteisele otsa, siis ütles viimane tõsiselt:

«Sa haised.»

«Ja-jah, mine ära, ma haisen . . . Kasva sa hästi suureks . . . pikaks . . .»

Ja siis rääkis ta edasi:

«Mul on nii hea, Tiina oigamist ma ka ei kuule . . . Aga süüa tahaks . . . Isa, too mulle silku-leiba, saan südamekinnitust . . .»

Ja kui haigele lõpuks soovitud toit toodi, tuli sulanegi vaatama, kuidas küll see, kelle surma juba paar päeva oodatakse, hakkab silku-leiba sööma.

«See on hea . . . anna siia . . .» ütles Kaarel toodud einet nähes.

Ta hammustas leiba ja silku ning hakkas sööma. Vaevalt sai ta aga oma hambad paar korda kokku vajutanud, kui ta jäi äkki tõsiselt vahtima: kogu tema olemuses sündis seisak.

«Eit, kuule, tule!» ütles vanamees.

«Silmapilk, ma ei saa ju praegu, oota ometi.»

«Jeesuke, mis nüüd saab!» sõnas Kaarel, sirutas end, vajutas suu ja silmad kinni, tõmbas südamepõhjast hinge ja tahtis lahkuda. Aga sel silmapilgul kostis lapse kisa. Surija lõi nagu ehmudes silmad lahti, näis viivitavat, ohkas veel kord ja jäi pärani silmi ülespoole vahtima.

«Mis Kaarel teeb?» küsis õnnelik ema.

«Ta on juba läind,» vastas vanamees.

«Või läind juba,» ütles Tiina ja pisarad tulid tal silma, kui ta oma vääksuvat last vaatas.

«Näe imet, kui ühekorraga,» lausus eit.

Kui ta natukese aja pärast õue läks ja sealt kambrisse tagasi tuli, ütles ta:

«Suur paks lumi taga maha tulnd, taevas selge, tähed säravad nii rõõmsalt.»

Kaarel on kadunud, igavesele talveunele läinud. Saatus oli ta üürikeseks Kadakale paisanud, kus ta sünnitas kihavat elu.

Nüüd on siin jällegi vana Juhan peremeheks ja Mari perenaiseks. Siinsamas elab ka Tiina oma kahe lapsega. Ta teeb ikka veel oma juuksed kahte patsi ja kammib laugu otse üle pealae. Aga need pole enam endised patsid, mis vangistasid millalgi noormeeste pilke.

Eit tuletab tihti väimeest meelde, kes neile, vanadele, head kambrid ehitanud.

«Need ehitas ta minu jaoks, ema ütles,» seletas kord Ats tõsisel näol.

Kõik vaatasid nagu imestudes poisi poole.

«Sinu jaoks, jah, sinu jaoks,» näisid kõik ütelda tahtvat. «Kuid sinule on nad ükskord vanad, pead uued ehitama.»

Aga juba järgmisel silmapilgul mängis poiss niisuguse hoolega põrandal, nagu poleks ta kunagi kuulnud, et isa temale need suured valged laudpõrandatega kambrid on ehitanud.

Kahenädalane

Ma nägin teda esimest korda vene karskuseseltsis, kus ma lõunat käisin söömas. Näost oli ta haiglane, kuid siiski paistis sealt nagu mureta olek välja. Kuub oli igalt poolt katki rebenenud ja puuvillad vahtisid selle aukudest lustilikult välja: oli ju kevade, pealegi mõni päev enne rõõmsaid lihavõtte-pühi, kus kõik ärkama peab. Ka puuvillatolgud unistasid vist ärkamisest, võib olla ka sest ilusast soojast maast, kus nad ükskord kasvanud olid; ka nemad näisid nagu nõu pidama, kudas kevadise tuule käes ärgata, kui nende mureta peremees neid uulitsale jalutama viib.

Kuue peremees, millel nii unistavad ja paljumõtlevad puuvillad all olid, näis aga sellest hoolimata täitsa rahul olema. Ta toetas selja vastu seina, laskis ennast supiga üle tilgutatud laua peale käsipõsikile ja vahtis lõunasööjaid. Õigem, ta ei vahtinud mitte midagi, ka seda mitte, et üks põlvenukk pükste seest nina välja pistis ja ütlema näis: «Ma olen paljas.» Teise jala suur varvas tegi saapatera sees sedasama. «Kahenädalane» vahtis niimoodi külmavereliselt ja pärani silmil, kuni aeg tuli tööle minna.

Lihavõttepühade laupäeva õhtul istus ta siin vanal tuntud kohal, kuni ta siit välja aeti ja uks kinni pandi. Tal oli kahju siit toolilt lahkuda, sest see oli ainus koht, kus ta enese nagu kodus tundis olema, mida ta peaaegu oma päranduseks pidas. Kui keegi teine, kes «kahenädalast» veel ei tundnud, selle pingi, õigem järi peale tahtis istuda, siis hüüdsid kõik ümberolijad: «Ärge istuge sinna, see on «kahenädalase» oma.»

Nüüd seisis see «kahenädalane» inimene väljas trepi peal ja mõtles, kuhu minna. Õues oli natuke vilu, siiski mitte külm. Kirikukellad helisesid. Kell võis pool 11 olla. «Kahenädalane» arvas esite koju minna, aga pärast sõnas ta: «Ei ma parem lähe koju; võib olla, õde ei taha.» Ja ta hakkas pikkamisi, pea ripakil rinna peal, mööda libedat, porist uulitsat edasi sammuma.

Eemal kaugel hiilgas uulitsalatern nagu sätendav hundisilm. Ta jõudis laterna juurde. 'Siin jäi ta seisatama ja vaatas ülesse. Vähe aja pärast läks ta jällegi edasi. Kui ta uueste laterna juurde tagasi tuli ja ülesse vahtides selle all seisatama jäi, nagu uuriks ta midagi, siis silmas ta üht naisterahvakogu siinsamas laterna juures, kes ennast seina najale toetas.

«Mis sa vahid?» küsis see.

«Mis sina vahid?» küsis «kahenädalane» vastu.

«Ma soojendan ennast,» vastas naisterahvas.

«Kas hambad lõgisevad suus?»

«Nüüd pole enam viga, aga kirikukellad ei anna rahu. Mis nad peaksid neist lõhkuma!»

«Kahenädalane» ei vastanud selle peale mitte midagi.

«Kuhu sa ööseks lähed?» küsis naisterahvas.

«Ei tea,» vastas «kahenädalane».

«Lähme kahekesi ühes kusagile.»

«Kuhu?»

«Üks ta puhas kuhu.»

«Lähme.»

Nad läksid kahekesi kõrvu uulitsat mööda edasi.

«Su hambad ikka lõgisevad,» sõnas «kahenädalane» natukese aja pärast.

«Jah, pime ja vilu. Kuhu meie läheksime, et sooja saaks,» sõnas lõdiseja vastu ja nihkus «kahenädalasele» ligemale. «Poeme siia trepi alla,» andis ta seepeale nõu.

«Kahenädalane» jäi seisatama. «Poeme,» sõnas ta siis.

Kui nad trepi all olid, nihutas ennast naisterahvas hästi «kahenädalase» ligi.

«Mul on külm, kole külm,» rääkis ta, «soojenda mind. Latern on ka kaugel » Ja nad nihutasid endid, nii kudas nad said, teineteise ligidale. Naisterahvas toppis oma käed «kahenädalase» kuue alla, mille puuvillatolgud

kevadise tuule käes arvasid ka üles tõusta. Oma pea, mida rätikunäru kattis, toppis ta ka sellesama kuuehõlma alla.

«Küll on kõht tühi,» ütles ta natukese aja pärast, pead kuuehõlma alt välja võttes.

«Mul on tükk leiba taskus.»

«Ma ei taha, aga ma olen nii nõrk.»

Nad vaikisid ja soojendasid endid oma külmade kehadega.

«Mis su nimi on?» küsis naisterahvas natukese aja pärast.

«Mis sa sest tahad?»

«Muidu, et teada, kes mind kord soojendas.»

«Kahenädalane.»

«Kahenädalane,» kordas naisterahvas ja naeratas kibedalt, väsinult. «Kus su kodu on? Või polegi sul teda?»

«Petrovskis on mu õe kodu.»

«Aga sinul?»

«Sealsamas.»

«Miks sa koju ei läinud?»

«Ei tahtnud õele tüliks minna. Ta ütleb, et tal hirmus halb on armsate asjade üle mõtelda, kui ma kodus olen. Pühade ajal lendavad aamorid ka tihedamine ümber, võib-olla häbenevad mind.»

«Kust sa süüa saad?»

«Õde annab mulle sellest rahast, mis ma tööga teenin, iga päev 10 kop. ja pühapäevadel 15 kop. Sest saadik, kui mulle kahe aasta eest riidlemise juures pähe haavad löödi, ei jäta ta raha iialgi minu kätte — ütleb, et ma ei oska temaga mitte midagi teha. Pole ka tarvis, ma saan sedaviisigi läbi. Tema tahab ilusaste riides käia, temal läheb muidugi rohkem vaja. Ma pidin seekord ära surema, aga õde hoolitses mu eest — elama jäin, ei läinud toss välja . . .»

«Jälle on mul külm,» rääkis naisterahvas talle uueste ligemale nihkudes. «Soojenda mind.» Naisterahvas võttis kramplikult «kahenädalase» ümbert kinni ja surus ennast kõvaste tema keha vastu, kuna ta ise kõigest kehast kui haavaleht lõdises.

«Jääme magama, siis hakkab soe,» sõnas «kahenädalane».

Sel silmapilgul hakkasid kirikukellad igal pool täie hooga helisema. Nad hõiskasid õnnest ja rõõmust, nad

kuulutasid ilmale, pimedale ja niiskele maailmale ülestõusmist.

«Kirikukellad ei lase ju meid magada, nad kolisevad terve öö otsa ja äratavad meid ülesse,» ütles naisterahvas. Nad nihutasid endid jällegi teineteisele ligemale ja uinusid magama, selle peale vaatamata, et kirikukellad ülestõusmist kuulutasid.

Oli alles täieste pime, kui «kahenädalane» juba üles ärkas ja enesel külma tundis olema.

«Kas magad alles?» küsis ta oma kaasmagajalt.

See oli vagane kui sukk.

«Tõuse ülesse, lähme käime, ehk saame sooja.» Ikka jäi magaja vagusaks.

«Kahenädalane» võttis tasakeste magaja käed, mis kramplikult tast kinni hoidsid, oma ümbert lahti, tõusis ülesse ja läks minema.

«Maga, niikaua kui uni otsa saab,» sõnas ta ise. «Külm,» lausus ta, pani kuuehõlmad kindlamine kokku, toppis käed vahelite varrukatesse ja andis jalgadele hoogu, et sooja saada.

*

Keskmise püha lõuna ajal istus «kahenädalane» jällegi oma teatud koha peal vene karskuseseltsis ja vahtis lõunasööjaid.

««Kahenädalane», kas tead, N. maja trepi alt, P. uulitsas, on eila hommikul surnud naisterahvas leitud.»

«Kas tõeste?» vastas see erutatult. Ümberseisjad hakkasid naerma. Niisugust erutust polnud nad «kahenädalases» iialgi näinud; tema kuulas kõiksuguseid uudiseid täieste külmavereliselt pealt.

«Ee-eh, eks sa vaata «kahenädalast», hüppab, nagu oleks kurjast ämmaeidest lahti saanud.» Aga «kahenädalane» näis varsti nagu veel palju sügavamale mõtetesse vajuma.

«Eks sa loe ajalehte ka; mis sa muidu oma kallist ajast raiskad, ega ta sul maast võetud pole,» ütles talle keegi ja ulatas «Teataja» pühade-laupäeva numbri kätte.

«Kahenädalane» luges tihti ajalehte, muidugi aga siis, kui see talle peosse pisteti. Ta ei lugenud mitte sellepärast, et ta sealt seest midagi huvitavat leidis, vaid muidu niisama, et teised käskisid. Tänases «Teatajas»

juhtus talle kõige enne O. H. M.[1] jutuke silmade ette, mida ta kohe lugema hakkas. Ta luges natuke maad ära, jäi seisatama, nagu mõtlema, ja hakkas uueste otsast peale. Selle korraga läks ta natuke kaugemale, kuid jäi siiski jälle seisatama, vist mõtlema. Ka pani ta korra oma käegi otsaette, nagu tahaks ta katsuda, kas see külm või palav on. Siis hakkas ta uueste peale ja luges ta joonega läbi, mõnda kohta kaks-kolm korda korrates. Lugemise lõpul pani ta lehe lauale. Natukese aja pärast sõnas ta iseeneses: «Ma elan ka: ma olen inimene.»

«Mis see «kahenädalane» seal nõiub?» ütles üks.

«Loeb vist «Issa-meiet»,» vastas teine naerdes.

«Kahenädalane» tõusis ülesse, pani mütsilätu pähe ja läks välja aeda, kus ta pingi peale istus. Päike paistis õige soojaste, kuid tuul oli nagu vilu.

Siin kordas «kahenädalane» veel kord: «Ma olen inimene.» Siis kahmas ta kahe käega oma pea ümbert kinni. Seal sees mühas ja kees, nii et ta silmad kirjuks, päris mustaks läksid. Natukese aja pärast, kui silmad selgemaks muutusid, katsus ta vanu haavakohtasid, misjuures silmad jällegi mustaks läksid.

«Ei need parane enam,» sõnas ta. Natukese aja pärast lisas ta juurde: «Ma olen prügi . . .»

Õhtu eel läks ta veel kord karskuseseltsi ja luges mõned kohad enne loetud jutukesest läbi.

Kui ta peale seda uulitsale astus, näis ta nägu rõõmu avaldavat, kuna ta suu sõnas: «Ma olen inimene. Ma olen seesama mis teised.» Ka puuvillatolgud, mis kuue aukudest lustilikult välja vahtisid, näisid iseäranis tänase tuule käes rõõmsad olema ja oma peremehele järele kiitma: «Tõsi, tõsi! Aga ka meie oleme niisamasugused kui teised.» Ja mitmed nendest tõusid lendu ja tahtsid tuulekeerul üles tõusta; kuid nad langesid maha ja neid tallati porisse igaveseks ajaks: nad olid prügi.

«Kahenädalane» hulkus esiteks ilma sihita mööda uulitsaid ümber. Päeva loode ajal läks ta aga Suurde uulitsasse ja kalda peale, kus niipalju rahvast kõiksugustes riietes jalutas: ta tahtis näidata, et tema ka inimene on. Ka püüdis ta viimase kui sõna ära kuulata, mis möödaminejad rääkisid.

[1] O. H. Müntheri. — *Koostaja märkus.*

«Näe «kahenädalast»!» kuulis ta ühte naerdes ütlevat.

Nüüd tuli talle korraga meelde, et miks teda selle nimega hüütakse. Mõtles niikaua kui mõtles, aga otsusele ei jõudnud ta, kust ta selle nime oli saanud ehk mis ajast saadik teda niimoodi hüüti.

«Ma olen inimene, mitte «kahenädalane»,» tahtis ta kõigile hüüda. Ta astus edasi.

«Mis see kaltsakas siin peaks hulkuma,» kuulis ta ühte ütlevat.

«Ennäe kaabakast, kuhu ta ei roni,» ütles üks teine.

«Eht hernehirmutus,» kuulis ta kolmandalt.

«Oi mul kaltsukuningat,» sõnas neljas.

Ja veel palju niisuguseid ja palju kõlvatumaid nimesid kuulis ta oma kohta. Kuid «kahenädalane» käis, pea seljas, teiste hulgas edasi ja püüdis näidata, et ta inimene on.

Viimaks asus aga üks politseiametnik kivitreppide ligidal, mis jõesilla juurde viivad, ta kallale ja ajas ta sõimates trepist alla. «Kahenädalane» tahtis talle midagi vastata, aga sel silmapilgul tundis ta pea sees valu ning silmad läksid jällegi mustaks.

Tuigerdades, pimedast peast komberdas ta mööda trepi astmeid, käsipuu najale toetades, alla. Ta istus siin pingi peale. Kuid siin oli juba enne üks paar ees: meesterahvas ja naisterahvas, kes nii imemagusalt juttu vestsid, mida aga «kahenädalane» tähele ei pannud.

«Uih!» kostis naisterahva suust.

Meesterahvas aga selle asemel lükkas «kahenädalase» jalaga pingi pealt maha.

«Kas sa näed raiska,» sõnas ta sealjuures läbi hammaste.

«Lähme siit ära,» sõnas naisterahvas.

Nad tõusid ülesse ja läksid trepist ülesse, kuna aga naisterahvas enne nagu kahetseva, kaastundva pilgu «kahenädalase» poole heitis, kes ikka veel kõveras maas istus ja kahe käega oma kuumavat ja kohisevat pead kinni hoidis. Umbes kümne minuti pärast laskis ta oma pea käte vahelt lahti ja hoobas ennast pikkamisi pingi peale. Ta näis jällegi mõtlema.

«Ma elan . . . ma olen siiski inimene,» sõnas ta jällegi natukese aja pärast. Ta tõusis pingi pealt ülesse ja hakkas teisest kivitrepist alla minema.

Umbes pool tundi peale seda tuli endine naisterahvas tagasi, üksi, ilma saatjata, vahtis siin ümber ja läks ka teisest kivitrepist alla. Aga ka kolmandast alla minnes ei leidnud ta, nagu näha, otsitavat.

*

Järgmisel päeval räägiti linnas, et vesi ühe inimese surnukeha teisele poole jõekaldale välja uhtunud. Vene karskuseseltsis aga räägiti, et «kahenädalane» ära olla uppunud, ning ta järg seisis tühi.

Tähtis päev

See oli nelipühi esimesel pühal, kui Kuusiku perenaine oma karjapoisi harjunud viisil varsti peale päikesetõusu üles äratas. Poiss tõusis heintel istukile, vaatas ringi, nägi, kuidas tööpoisid rahulikult magama jäid ja mõni nendest teist külge pööris, ning ta tundis, et täna iseäranis raske oli tõusta ja et uni iseäranis magus. Siiski pidi ta tõusma, sest ta teadis, et perenaine laisklemist ja venimist ei salli.

Poiss tuli lakast maha, pesi silmad puhtaks, pani uued riided selga ja uue mütsi pähe; püksisäärad kääris ta juba kodus üles, et neid kastese rohuga mitte märjaks teha. Nüüd vaatas ta oma lumivalget leivakotti, mis laual juba valmis seisis, tegi selle suu lahti ja heitis pilgu sisse: siin oli tükk värsket rukki-, teine nisupüülileiba. Karpe ta ei avanudki, juba muidu aimas ta, mis seal sees on.

«Ole aga nüüd viks, aja loomad hea rohu peale, las tõmbavad kered täis; kui päike palavamaks läheb, siis võid lasta nad täna varem koju tulla,» rääkis perenaine lüpsikuga kambri astudes. «Ma piimapudelit sulle ei pannudki,» rääkis ta natukese aja pärast edasi, «mõtlesin, ega sa täna hooligi teisest, saialeiba ja võid muidugi. Liha panin sulle ka tillukese teise karbi otsa sisse, kui sa ise ei taha, ää siis koerale anna, too koju tagasi; tema jaoks on tükk rukkileiba, see käib talle küll . . . Mine aga aja nad nüüd karjaaiast välja, ma tulen aitan sul nad koplist kärmesti läbi saata.»

Poiss läks, kuna perenaine veel piima jäi kurnama. Varsti oli ka tema väljas ja läks ühes poisiga loomade järel mööda tänavat alla. Tänava otsas ootas saunaeit

oma lehmaga pere karja. Varsti ilmus ka sauna-vanamees toa uksest ja võttis seina najalt pika vitsa.

«O-oh, Juhku pannud täna omale õige uued riided selga,» ütles saunaeit, kui pere kari tema juurde jõudis. «Täna polegi sul tarvis karja minna, minu vanamees lubas selle päeva olla.»

«Vaata imet, me poiss saab täna püha,» vastas perenaine. «Ja lasi mind kotti täita, na et kas küll saab.»

Poiss ei osanud rõõmu pärast muud teha, kui ainult punastada ja kohtlaselt naerda.

«Noh, Juhku, tule nüüd siia,» ütles sauna-vanamees. «Sa oled ikka ilusasti me lehma järele vaadanud, siin on siis sabaraha. Kui sa viks poiss oled, annan sügisel veel.»

Need olid suured ja tõsised sõnad, seda mõistis Juhku väga hästi.

«Eks ole hull väljas!» hüüdis perenaine, «täna saab ta püha ja raha ka veel... Löö saunaonule patsi, vaat nõnda.»

«Täna võid sa siis kiriku minna, uued riided ongi sul juba seljas,» rääkis saunaeit edasi.

«Keda siis muud, kui anna aga leivakott saunaonu kaela,» ütles perenaine poisile.

«Ah, ei ole vaja, ma'p tahagi nii vara süüa, piibutan; eks ma lõunal söö, kui loomadega koju tulen.»

«Ei, võta aga pealegi kott poisi käest vastu, ega tast jumal teab mis koormat ole, ehk tahad ometi suutäie maitsta, meie kakku katsuda, kui süda närbuma hakkab. Ega nad saanudki suured asjad, pärm oli halb, ei kergitanud teisi; ahjus tõmbasid pisut kobedaks, aga suureauguliseks jäid ja na tänkjad,» seletas perenaine, mispeale sauna-vanamees koti poisilt vastu võttis ja oma kaela pani.

«Aitame loomad hulgakesi sohu ajada,» ütles perenaine.

Poiss oli kerge ja kärmas; une raskus ja magusus oli korraga lahtunud, ununenud. Ja kui rõõmsasti laulsid täna hommikul linnud! Lepavindil olid nagu iseäralised pühapäevaviisid ja lõoke oleks nagu praegu puurist välja pääsnud — nii väga rõkkas taevaalune tema laulust. Isegi va karjajaak-vares püüdis päevakohast tooni leida, kui ta silmapilguks noorele, painduvale kuuseladvale kiikuma istus. Koppel helises karjakelladest ja

Muska heatahtlisest haukumisest, millega see üht või teist looma kiiremale käigule sundis.

«Ää sa aga oma raha ära kaota, mis saunaonu sulle andis,» manitses perenaine Juhkut. Alles nüüd tuli poisil meelde, et raha tal alles peos oli. Kärmesti vaatas ta, kui suur see on.

«Kakskümmend kopikat,» lausus ta endamisi naeratades. Ja ta tundis enese õnnelikuna, kuna ta saunarahva headust ja lahkust oma südames kiitis ning iseeneses maha tegi hästi hoolega nende lehma järel vaadata ja mitte iialgi teda enam jämeda kaikaga tümitada, nagu ta seda tänini pahameelega sagedasti oli teinud.

Karja saatmast tagasi tulles ajasid eided päris igapäevast juttu ja sellepärast ei huvitanud see Juhkut põrmugi. Tema sammus eitede järel, silmitses oma uusi riideid, vaatas saadud raha ja pidas aru, kuidas küll tänast päeva kõige kasulikumalt tarvitada. See on vististi ainuke vaba päev, mille jooksul niipalju tähtsat jõuab toimetada.

Koju jõudes ütles perenaine Juhkule:

«Eks sa mine nüüd veel magama, kuni teised ka kõik üles tõusevad. Võta aga uued riided seljast ära, kui sa heinte sisse lähed, muidu ajad nad samblaid täis. Kus raha on? Pane ta paigale, muidu kaotad ära; kui talvel sitsikaupmees tuleb, siis ostame sulle ilusa kaelarätiku.»

Poiss seisatas mõttes kesk õue, kas minna magama või ei. Ehk võiks selle asemel midagi muud teha? Aga midagi ei tulnud meelde.

«Mine aga peale veel magama,» sundis perenaine, kui ta nägi, et poiss kahevahel oli.

Ja poiss läks. Kui ta aga esimesele redelipulgale oli astunud, peatas ta veel kord. Aga enne kui ta midagi oleks jõudnud mõelda, tuli tal meelde, kuidas ta esiteks üksi pidi heintelt üles tõusma, magus unerammestus alles luudes, ja ta ronis lakka. Uusi riideid roovilati otsa riputades katsus ta järele, kas raha veel alles.

Heintele heites püüdis ta magama jääda, aga uni ei tulnud. Peas tuikasid mõtted, rinnas põksus magus rahutus. Ta nägi pääsukesi unkast sisse ja välja lendavat, ta nägi nende tööd ja toimetust. Ühel paaril olid juba munad pesas, ema istus peal, teine paar vooderdas alles

pesa, kandis karvakesi ja udemekesi; kolmandad rajasid pesaalust, muda ja kõrsi kandes.

«Ei tea, miks nemad püha ei pea?» mõtles poiss. «Või ei olegi neil püha? Aga nad teevad ju pattu . . .»

Ja ta vahtis pääsukesi, kuulas nende tasast, unistavat häälitsemist, kuni uni ta laugudele varises, tulles ungastest, ulu alt või redelit mööda märkamata sammul. Ta ärkas alles siis, kui perenaine hüüdis:

«Juhku, tule nüüd lakast maha, teised hakkavad juba sööma; tule kärmesti, pese silmad puhtaks, siis saad teistega ühes kiriku minema.»

Kirikuteel sai Juhku tuttava karjapoisiga kokku, kel saapad jalas olid. Õige, need polnud küll kingsepa tehtud, vaid poest ostetud «venelased», aga ometi olid nad saapad, säärte ja kontsadega. Ja Juhkul hakkas oma pastlaist,* ilusaist kollaseist, krägisevaist parknahka pastlaist pisut häbi. Küll püüdis ta nõnda käia, et pastlad hästi krägiseksid, aga teise poisi peale ei avaldanud see vähematki mõju, kui ta oma «venelastega» raskel, päris mehe kõnnakul edasi astus.

Kiriku juurde jõudes oli saapakandja esimeseks mureks see, kuidas kirikutorni pääseda. Ja kui ta alt ukse lahtise leidis, kiskus ta Juhku enesega kaasa, kuni üles luugiaukudeni, kust nii imekaugele ulatas vaatama. Ka Kuusiku talu oma paksu, laia kasega paistis Juhku silma. Siin oleks tahtnud ta peatada, mõtteid ja tundmusi koguda, nagu millegi üle enesele aru anda, aga juba kiirustas kaaslane teda allaminemisele. Piinlikmagus tundmus asus Juhku rinda mõeldes, kui kõrge küll kirik on, ja teda valdas mingisugune vaikne ja pühalik võim.

Trepil tuli neile aga kirikumees vastu ja selle käest said nad tublisti sõnuda, päris sõimata kohe, nii et Juhku ilus meeleolu täiesti hävines, kurbusele ja kartlikkusele maad andes. Alla jõudes ei julenud ta silmigi üles tõsta, kartes pilklikke naeratusi näha, et tema oma uute riiete ja krägisevate pastaldega nelipühi esimesel pühal kirikumehe käest sõimata saanud. Sellest hoolimata, et tema hea kaaslane teda ettepoole tiris, puges ta kõige tagumisse ja pimedamasse koorialusesse nurka, kus seistes ta ikka ja jälle kiriku kõrguse peale pidi mõtlema, kuigi teda selles kirikumehe sõimusõnad segasid. Aga ka Kuusiku kask ei läinud tal meelest. Küll pidi aga see jõmm olema, kui ta nii kaugele

üle soode-rabade, üle teiste talude ja metsatukkade võis paista ja veel nõnda selgesti, kas hakka või silmalt koju minema.

Rahvast voolas vahetpidamata juurde, kirik oli varsti puupüsti täis kiilutud. Ja Juhku suruti nurka, nii et ta ümugi ei saanud liigutada. Ta ei küündinud muud nägema kui määrdinud lubjamüüri ja tuhmiks läinud koori põrandat. Nagu linnuke seisis ta puuris ja silmitses nukral meelel oma uue mütsi sirmi, millele mõlk sisse oli murtud. Ta kuulis õpetajat kusagil kaugel, kaugel rääkivat rõõmust ja õndsusest ja meelde tuli tal valge kaelkott saialeivaga ning karpidega, uued riided ja sauna-vanamees, kes talle kakskümmend kopikat annud ja sügisel veel lubanud anda; ta kuulis oreli mängivat ja jällegi mäletas ta kirikutorni kõrgust ja teise poisi «venelasi», ning kuhugi tundmata maale, kuhu ta ilmsi teed ei teadnud ja millele ta nime ei mõistnud anda, lendas karjapoisi unistav mõte, nukrust ja rahuldamatust kirikukoori alla maha jättes. Aga viimaks hakkas igav ja pikisilmi ootas poiss kirikuteenistuse lõppu.

Kirikust välja tulles jäi ta paplite all peatama, et rahvast vaadata. Aga seegi ei rahuldanud teda. Ta ei tunnud siin seda iseäralikku, pühapäevalikku, mida ta otsis. Ja norus peaga sammus ta rahvahulga tõugatuna, nagu ei mikski panduna, poe poole, kust ta peagi koduteele pööris, nagu oleks rinnas mingisugune kõpitsev salavalu hõõgunud. Selles oli nagu kahetsus, miks ta kiriku oli tulnud, ja kartus, et tänane päev mööda läheb, ilma et ta midagi tähtsat jõuaks toimetada. Heameelega oleks tahtnud ta karjakelli kuulda, kui ta üksipäini kodu poole kõmpis ja pead murdis, mis ta küll veel ette peab võtma. Tuttav poiss oli teda endile kutsunud, et sealt üheskoos minna varese pesi otsima, aga ta seda ei tahtnud. Ta mäletas väga hästi, mitu korda ta puu otsa ronimisega oma püksid oksatüügaste otsas lõhki oli kiskunud, ja mis oleks siis, kui ta oma uute pükstega sedasama teeks. Pealegi tuli talle kirikumehe sõimamine meelde, milles ta teist poissi peasüüdlaseks pidas.

«Noh, juba kodus? Oled aga sina kärmas! Miks sa kauem ei olnud?» ütles Kuusiku perenaine, kui ta karjapoisi nägi õueväravast sisse astuvat.

«Ei tahtnud,» vastas Juhku lühidalt.

«Kas kõht läks tühjaks?»

«Ei läind.»

«Ma panen toidu lauale, eks sa tule võta natuke.»

Laua ääres katsus poiss üht ja teist, aga miski ei tahtnud maitsta. Kõht on tühi, aga toit alla ei lähe. Ometi oli siin kõik, mis süda oskab soovida: või kui meevaha, piim kui puder, lumivalge saialeib, ahjus haudunud seapekk ja isegi korbid pardimunadest, mis ta ise kuuetaskus sambla sees kaugelt jõe äärest padrikust koju oli kannud, hoolega enne veelombis järele katsudes, kas neile vast jäme ots peale kerkib.

Päike oli juba pooles õhtupoolikus, kui Juhku kambrist õue astus.

«Kui madalas juba päike,» mõtles ta. «Kuhu minna?» sõnas ta natukese aja pärast poolkuuldavalt, aga vastust ei leidnud ta. Mõnel muul päeval oleks ta saarde heinamaale läinud, kus siledad, sirged haavaputked kasvasid, nagu loodud vene vile väänmiseks; või oleks ta põllu alla kraavile jooksnud kinganõela-pikkusi hauge taga ajama, koju tulles võimalust tarvitades jaanikannide ja kullerkuppude korjamiseks kaasiku varjust, — aga täna ei tõmmanud see teda. Millekski haruldaseks oleks tahtnud ta tänast päeva tarvitada.

Õuevärav seisis lahti. Juhku läks siit välja ja seadis sammud mööda põllupeenart metsa poole. Kui ta väljamäe kõrgemale paigale oli jõudnud, jäi ta seisatama. Ümberringi seisis lausk soo, kaetud madalate tihedate kaskedega, nagu oleksid nad koetud ühiseks roheliseks vaibaks, millele harvad rässakad, luulelises korratuses seisvad männid tumedate täppidena on tipitud. Juhku tundis seda sood väga hästi, oli ta ju kaks suve siin karjas käinud. Üksikuile puile, üksikuile mätastele, küngastele ja kinkudele oli ta nimed pannud ja kõik kohad väikesi kasetuustikesi täis keernud, nendega leitud linnupesi tähendades.

Poiss kuulatas, kas vast karjakellad ei kosta, aga ei — kõik oli vaikne. Siis aga korraga haugatas Muska. See oli selle kõvera männi pool, mille otsas nii mõnus kiikuda. Poiss istus põllupeenrale. Nüüd haukus Muska pika loo; vististi «ratsutas» saunaonu oma küütu, sest ega see kurivaim teiste hulgas taha seista. Imelik oli seda siit kõrgelt väljamäelt kuulata ja selle üle aimelda. Mõttes vaatas poiss oma uusi riideid, kollaseid pastlaid, mis veel pisut kollased olid, ja mõlgitud nokaga mütsi.

«Mis ma rumal otsisin sinna kirikusse,» lausus ta siis endamisi. «Kuhu läheksin veel enne õhtut?» Aga vastuse asemel tuli talle hommikul saadud raha meelde. Ta võttis selle välja, veeretas sõrmede vahel ja kõrvus kõlasid perenaise sõnad: «Selle eest ostame sulle sitsikaupmehe käest talvel ilusa kaelarätiku.»

«Oleks ma parem «krõmpskaunu» ostnud, mis selle rätikuga ikka teha, millal mina teda kaela panen,» mõtles ta nagu vastuseks perenaise sõnadele. Ja siis: «Ma oleks võinud hommikul parem saunaonu käest õnge võtta ja kalale minna.» Selgesti arvas ta nägevat, kuidas õngekork laiade kupulehtede vahel ujub ja siis korraga nõksuma hakkab. Aga nüüd oli see hilja. Juba kahetses ta, miks ta teise poisi kutsel polnud läinud varesepesi otsima. Huulil liikus üks «oleks» teise järel, aga meelelahutust ei toonud see.

Ta tõusis püsti ja vaatas ringi. Eemalt üle rohelise soo paistsid üksikud talud. Poisile näis, nagu oleks neilgi igav, vähemalt mõjusid nad tema peale nõnda. Kaugel, kaugel talude taga seisis kirik ja nagu unenägu tundus see, et tema alles täna sealt tornist alla oli vaadanud ja endi kaske näinud. Tema lähedalt tõusis lõoke üles ja hakkas kõrgemale trillerdama, aga kui hoopis teisiti oli ta hommikul laulnud. Oli see ehk mõni teine lõoke olnud? Loojeneva päikese helgil tundus kõik nii tühi ja kurb.

Ja Juhku ei teadnud isegi, miks ta huuled viltu kiskusid ja pisarad voolama hakkasid. See kõik sündis nagu mõtlemata, kogemata, tähele panemata. Alles siis, kui ta tundis, et midagi soolast laugudelt huulile valgub, äigas ta uue kuue käisega üle näo, mütsi pähe viltu lükates . . .

Kui kaua ta seal kõrgel väljamäel oli nutnud, seda ta pärast enam ei mäletanud, aga üht teadis ta kindlasti: ta oli nutnud, nagu oleks tahtnud oma hinge välja nutta. Ja kui ta silmad viimaks kuivaks, tahenenud pisaraist ämuseks olid jäänud, vaikisid kõik küsimised ja kahetsused.

Tuimalt võnnides läks ta tuldud teed koju tagasi, puges kõigi nägemata lakka ja heitis samblaste heinte sisse, ilma et ta uusi riideid seljast või krägisevaid pastlaid jalast oleks võtnud. Pääsukesed töötasid ja sidistasid nagu hommikulgi, aga poiss ei kuulnud ega näinud neid.

1904

LEHEKANDJA NR. 17

TÕSI JAH!

Lehekandja nr. 17

«Nr. 17!»

«Mis on, noorhärra? Ma olen siin,» vastab nõrk, kuid kräbe vanaeide hääl kontori nurgast.

«Teie pole eila hr. T-le N. uulitsasse lehte viinud. Kuidas sellega on?»

«Kudas, pole viinud? Viisin.»

«Aga tema pole saanud, käis täna kaebamas.»

Nende sõnade peale vaikib nr. 17, sest ta teab, et ega noorhärra asjata räägi ja ega hr. T. asjata kontoris kaebamaski pole käinud.

«Aga täna viige talle just nimelt leht, ärge unustage,» räägib noorhärra.

«Jah, kindlasti, küll ma viin. Ma tean väga hästi, kus ta elab: suures kollases neljakordses kivimajas, pööningukambris. Küll sinna on aga üks rist käia . . .»

Nr. 17 tahab oma viletsusest ja ametiraskustest jutustama hakata, kuid varsti tehakse talle tähendus, et ta vaikiks, sest tema rääkimine segab teisi. Pealegi on kõigil juba ammugi teada, mida nr. 17 jutustada tahab. Ta on juba mitu aastat lehti laiali kannud ja kogu selle aja ikka omast asjast rääkida tahtnud, kuid kunagi pole see tal õnnestanud: teda kästakse vaikida, sest tema hädaldamine rikub teiste rahu. Alguses ei saanud nr. 17 aru, kuidas küll tema rääkimine kellegi rahu võiks rikkuda, sest ega tema selleks räägi, et kedagi süüdistada või oma seisukorra kergendamist nõuda. See ei tule tal kunagi mõttesse, sest nr. 17 arvab, et kui see on jumala tahtmine, siis paraneb tema seisukord iseenesest ja kas või homsest päevast peale. Seni aga, kui see pole jumala tahtmine, kannab ta oma risti rahul olles, ainult

vahetevahel tahaks temast teistele rääkida — muidu niisama, ajaviiteks, suusoojaks.

Niipea kui vaikimise käsk kõlab, langeb nr. 17 kontori nurgas kössi ja hakkab rääkimise asemel mõtlema, sest sellega pole ta tänini veel kellegi rahu rikkunud ei kontoris, uulitsal lehepampu kandes ega õhtu hilja väsinult koju minnes. Kuid paljuke suudab ta mõtelda, paljuke ongi tal mõtelda! Juba kümmekond aastat päev päeva kõrval ikka üks ja seesama: läheb kontori, ootab lehti, saab need kätte, kannab laiali ja ronib väsinult koju. Lehepamp on alguses raske, vajutab nr. 17 keha viltu ja kõverasse. Nõnda tungib ta keldrikambritesse, kus raske ja lämbunud õhk vastu tuleb; nõnda helistab ta kella suurte uste taga, mis viivad toredatesse korteritesse, mida ta ainult praotatud ukse vahelt näinud; nõnda ronib ta hingeldades kõrgele pööningukambritesse, kus valitseb talvel peaaegu alati külmus, suvel kuumus. Käib ja ronib, ronib ja käib. Oo, nr. 17 teab väga hästi, kui hirmus väsinud ta mõnikord olnud, nii et jalga ei tahaks jala ette tõsta, aga ikka on pidanud ta minema üles ja alla, alla ja üles. Mõnikord käib pea ringi, silmad löövad kirjuks, jalad nõtkuvad, peab silmapilguks trepi käsipuule tugenema või üürikeseks kusagil istet võtma, aga siis peab tingimata edasi minema, sest muidu kordub homme kontoris tuntud kahekõne:

«Nr. 17!»

«Mis on, noorhärra, ma olen siin.»

«Teie pole eila hr. X-le lehte viinud . . .»

Nr. 17-nel on sellest kahekõnest villand, ta ei taha seda enam kuulda. Nagu mõni tüütu lauluviis heliseb ta tema kõrvus. Sellepärast ükskõik mis või kuidas, ainult mitte enam teda kuulata, mitte enam noorhärra küsimuste peale vastata.

Oma nime on nr. 17 peaaegu unustanud, sest kogu selle aja jooksul, kus ta lehti kannab, on ta vaevalt kordki oma nime kuulnud. Kontoris tuntakse teda ainult numbri järele. Tuleb keegi kontori kaebama, siis küsitakse temalt harilikult:

«Kus uulitsas te elate?»

«S. uulitsas.»

«Ah nii! Sinna kannab nr. 17. Küll ma ütlen talle.»

Nõnda alati: ikka nr. 17 ja 17. Isegi kodus, väikses madalas, pimedas ja sumbunud õhuga täidetud keldrikambrikeses, kus mini oma lastega elab ja oma mehega

ning nr. 17-ga alati riidleb, ei kuule ta oma nime kunagi: lapsed hüüavad teda vanaemaks, poeg emaks, minia eideks.

Täna on nr. 17 iseäranis väsinud ja nõrk. Hoogliku't peksab sügisene tuul peenikest vihma vastu silmi. Uulitsad on porised ja alevimajakeste vahel pimedad. Eemal kaugel paistab laternatuli ja vilgub porilompidelt vastu, aga nr. 17 ei pane seda tähele; tema kobab pool pimesi ja nagu käsikaudu edasi, et viia sõnumeid kuritööst ja õnnetustest, poliitikast ja haridusest, kirjandusest ja kunstist. Sagedasti näeb ta, kuis teda kärsitusega oodatakse, sest miks muidu kisutakse nii ahnelt tema peost leht. Aga tema, lehekandja nr. 17, jätab see külmaks ja ükskõikseks. Tema läheb oma pakiga sõnalausumata edasi ja ainus mõte on tal, kuis lehti vihma eest varjata ja kuis nad küll kõik laiali saada. Tema ise pole kunagi oma lehte lugenud, hea seegi, kui mini mõnikord kuritöist ja õnnetusist midagi ette loeb.

Koju jõudes heidab nr. 17 täna kohe asemele pikali ja isegi sööma ei tõuse ta sealt. Kui ta järgmisel hommikulgi end jalule ei aja, küsib mini viimaks:

«Kas sa täna õige ülesse ei tõusegi?»

«Ei jäksa, kondid valutavad ja süda on nõrk,» vastab nr. 17.

«Oled sa nii mitu aastat jõudnud, eks sa siis seda tänast päeva enam ei jõua.»

«Ükskord on ikka viimane päev,» vastab nr. 17 minile ja jääb asemele pikutama. Viimaks kutsub ta oma pojapoja enda juurde ja saadab selle lehekontori sõna viima, et tema, nr. 17, täna ei tule.

«Meie vanaema täna lehti kandma ei tule,» ütleb poiss kontoris, «tema on asemel pikali.»

«On ta haige või?» küsitakse.

«Ja vist.»

«Mis nr. tal on?»

«17.»

*

Sest päevast saadik on kaks nädalat mööda.

«Nr. 17!» hüüab lehekontori noorhärra harilikul viisil.

Aga ei tule mingit vastust. Noormees kordab hüüet. Ka nüüd on vaikus.

«Liisi, eks sa ometi kuule, et sind hüütakse,» ütleb

üks lehekandjaist. «Käid juba mitu päeva, aga ikka veel ei tea, et oled 17.»

Ette astub noor punaste palgedega tütarlaps.

«Teie jäätegi nüüd vana 17 asemele, sellest pole enam midagi kuulda,» öeldakse talle. «Tahate teie jääda?»

«Tahan küll,» vastab tütarlaps õnnelikult, et teenistusse saab.

«Nõnda olete siin nr. 17. Aga teie ei ole eila õhtul hr. N-le S. uulitsasse lehte viinud, ta käis kontoris kaebamas.»

Tütarlaps kohmetab ja punastab, ei leia vastust.

«Katsuge ausasti vana 17 aset täita,» ütleb noorhärra ja tütarlaps punastab veel rohkem.

«Jah, ega vana enam tule, surnud lehti ei kanna,» lausub keegi lehekandja.

«Surnud?» küsib noorhärra.

«Eila öeldi kirikus maha.»

«Kus?»

«Jaanis.»

«Mina olin eila seal, aga ma ei kuulnud, ei pannud tähele,» räägib noorhärra.

Lehekandja eide näole ilmub kibe, nagu pilkav naeratus.

«Noorhärra ei teadnud ju ta nime, sellepärast,» ütleb ta.

«Ah jaa,» vastab noorhärra, «meie hingekirjas oli ta nr. 17.»

«Kudas ta vaeseke vahel oma häda tahtis kaebada, aga . . .» hakkab lehekandja, kuid juba kostab talle vastuseks:

«Sst! Teie segate ju oma rääkimisega.»

Rääkija vaikib nagu omal ajal nr. 17-ndki: hädaldamine rikub teiste rahu.

Tõsi jah!

Teo Mikk on vana mees, vanem kui kõik ümberkaudsed elanikud. Ta mäletab veel teoorjust ja on oma pükside sealt paigalt, kust harud välja kasvavad, mitmekordseks tarninud, et kupjakepp kergem oleks kannatada. Ta on mõisas ööseti rehti peksnud ja pahempidi pöördud kasukaga pahmahobuseid hirmutanud, et nõnda ehk mahti saaks kusagil nurgas pisutki tukastada. Ta teab õudseid ja huvitavaid lugusid, aga ei armasta neist rääkida, nagu talitaks ta rahvasõna järele: «Kes vana asja meelde tuletab, selle silm peast välja.» Hakkab aga vahel mõni teine mineviku mälestusi heietama, siis kiidab Mikk: «Tõsi! Tõsi jah! Täitsa tõsi! Tõsi, tõsi, tõsi! Nojah, see on üsna tõsi! Päris selge tõsi! Nii tõsi, kui ma siin seisan!» ja nõnda edasi, kuni ta neidsamu sõnu uuesti mõnesuguses teisendis kordab. Need järelkiitvad sõnad on tal seevõrra luusse ja lihasse kasvanud, et ta neid igal silmapilgul tarvitab, et ta ilma nendeta nagu eladagi ei oska. Isegi ta kehakuju oleks nagu nende sõnade kohase välimuse omandanud: pikk, nõtkuv, painduv, igale mõjule allaandev, siiski kõige peale vaatamata endine Teo Mikk, kes pikka kuube seljas ja nahkrihma vööl kannab. Lähemalt vaadates tundub, nagu ei liiguks ta huulil alaline «tõsi jah» sugugi sellepärast, et tal omal arvamisi pole, vaid et ta naeratades teiste arvamistest mööda läheb, neid ei mikski pannes, seega nagu öelda tahtes: elage minu päevini, kannatage niisama palju, kui mina olen kannatanud, siis saavad kõik sõnad ja arvamised nii tähtsusetuks, et nad vastuvaidlemise vaeva ei tasu.

Mikk kiidab kõigile järele, on kõigi arvamistega nõus, aga oma eluviisi, oma tegusid ei muuda ta sellepärast karva väärtki: nagu oleks ta kusagilt teisest ilmast pärit, mida nüüdse aja inimesed enam ei tunne ja mille üle nad ainult kuulu järele otsustavad.

«Hakkavad na mustad pilverünkad käima, täna tuleb tõesti vihma, teeb loo märjaks,» ütleb heinaajal Saueaugu peremees, kelle juures Mikk juba ammust aega on elutsenud, esiteks sulasena, nüüd vabadikuna.

«Tõsi jah, teeb loo märjaks,» kiidab Mikk.

«Ei täna vihma tule, näe, tuul lahutab pilved ära,» vastab sulane peremehele.

«Tõsi, tuul lahutab ära,» kiidab Mikk naeratades, nagu tahaks ta tõepoolest öelda: «Missuguseid tühje sõnu räägitakse!»

«Mis peremehel viga, tema võtab oma loo hulga rahvaga varsti üles,» lausub saunamees, «aga saunamees, vilets, olgu ise peres ja jätku oma loog hundi kuivatada.»

«Tõsi, tõsi, hunt kuivatagu saunamehe heinu,» on Mikk ka siin nõus.

«Sa, Mikk, võiksid meile õige appi heinamaale tulla,» ütleb saunaeit.

«Päris tõsi, eks ma või tulla küll,» vastab Mikk, aga tal ei tule uneski mõttesse oma sõnade järele talitada. Ennem lamab ta aia ääres lepapõõsa vilus, mõtleb ja mäletab ning sõnab vahetevahel iseeneses: «Tõsi! Tõsi jah! Täitsa tõsi! Tõsi, tõsi, tõsi!»

Siia tuleb karjane lõuna ajal mõnikord temaga juttu ajama. Ka temale kiidab Mikk väärdumata rahus kõige lapsikumaid asju järele. Sellepärast armastab poiss temaga juttu ajada, siin pole arvamiste lahkuminekut karta. Hoopis teine lugu on teise pere poisiga. See hakkab varsti vaidlema ja riidu norima. Ehk kui ta veel ristiinimese viisil riidlekski! Aga ei. Ta keerab sul juuksesalgud ümber «kotinõela» ja ajab sulle siis pöidlad silma. See on pagana valus. Sellepärast ei armasta Saueaugu poiss temaga riielda, ja et jutuajamisest peagi riid võib tõusta, siis hoiab ta ka jutuajamise eest.

«Küll sul on õige hea põli, pole muud, kui põõnutad aga,» ütleb poiss harilikult sissejuhatuseks, kui ta Mikuga juttu vestma hakkab.

«Nonäh, tõsi jah,» vastab Mikk. Aga tõepoolest peabki ta praegu häid päevi. Räägitakse, et tal Saueaugu pere-

mehe käes paarsada rubla raha olevat, mis sinna paika jääb, kui Mikk siin ulualust ja peatoidust saab. Nõnda elutseb Mikk ilma suurema mureta ja paneb oma lõdvaks jäänud käed ainult harukorril, iseäranis kibedal tunnil, töö külge, sedagi nagu naljatades, ajaviiteks.

«Mis hea oleks, kui tervel suvel vihmatilkagi ei tuleks,» ütleb karjapoiss Mikule.

«Tõsi jah, siis oleks vast pidu,» vastab Mikk.

«Jõgi kuivaks ära, saaks kõik kalad kätte,» arutab poiss edasi.

«Selge tõsi, siis saaks nad kätte.»

«Soo kuivaks kõvaks, mis hea oleks siis loomadel käia. Vana Tõmmik praegu poolest küljest mudane.»

«Tõsi.»

«Aga kui nad siis palavaga ja parmudega kiili hakkavad jooksma, mis sa siis hulludega teed. Ega vanadest lehmadest midagi ole, aga need mullikad kuramused, nagu kitsed teised, ei neid pea siis keegi.»

«Tõsi, just kui kitsed teised.»

Nõnda targutab poiss ja Mikk kiidab talle järele. Aga leidub ka silmapilke, kus ta oma stoilisest rahust lahkub. See on siis, kui karjapoiss sellest hakkab rääkima, kuidas ta männisüdant katsunud välja keerda, et «sarve» teha, aga kõik ta katsed läinud nurja ja nõnda olevat ta ikka alles ilma sarveta. Niisugusel raskel tunnil on Mikk nõu ja jõuga poisil abiks. Ta laseb paraja männi tuua, ei soost ega arumaalt, vaid kahe vahepealt, sealt paigalt, mida poiss kui randemaad tunneb. Ja nüüd keeravad nad kahekesi männil südame välja ja Mikk lõikab oma noaga talle sõrmeaugud peale ning puhub esimese loo — puhub õige «jaale» talle sisse. Mikk hakkab ikka lauluga «Pidu lõpeb, pidu lõpeb» ja lõpetab looga, mille nime ta isegi ei tea. Ja karjapoiss imestab ning ei taha kuidagi aru saada, mis lugu see küll on, millel nimegi pole. Aga kui Mikk puhumise järele jätab, ütleb poiss kahetsedes:

«Ei saa sinu sikusarve vastu, ei saa sinna poolegi.»

«Tõsi jah, ei saa sinna poolegi,» on Mikk temaga nõus.

«Sa, onu, puhu õige oma sikusarve,» palub poiss lähemale nihkudes ja see on ainuke juhtumine, kus ta Mikku onuks nimetab. Poisi silmad hiilgavad ja see sütitab ka Miku silmis millegi ammu kustunu põlema. Ta vaikib, ta on tõsine, keelele ei kerki ühtki «tõsi jah'i».

«Onu, puhu üksainus lugugi, puhu oma sikusarvele ainult häälgi sisse, ää sõrmi sõrmilistele panegi. Ehk too ta muidu väljagi, näita mulle, ma vaatan teda . . .» Poiss on kui luupainaja, tema sõnad poevad vanamehele teomehe unena hinge.

«Kas tood ja näitad? Annad minu kätte? Ma katsun puhuda.»

«Õhtul, kui sa koju tuled, tuleta siis meelde, siis kõlab hästi.»

«Siis puhud sa, onu?»

«Jah, ja lasen ka sind puhuda.»

Poiss on lõpmata õnnelik, tal pole enam ainustki soovi: onu puhub õhtul talle sarve! Ja ta viskab enese rohule selili ning vahib pärani silmil sinisesse taeva.

Õhtul koju tulles on tal esimene mure Mikk üles otsida ja temale ta lubamist meelde tuletada.

«Ei sa ka unusta,» naerab Mikk ja ta ronib aidalakka, kus ta magamisase on, võtab roovilati vahelt sarve ja toob selle alla. Ja nüüd tuleb see suur silmapilk. Ta puhub esiteks tuut, tuut, tuut, nagu tahaks ta kõiki kuulama, tähelepanekule kutsuda, ja hakkab siis «Pidu lõpeb'ga». Sarv kostab kaugele.

«Hääl läheb mis müriseb,» rõõmustab poiss ja iga loo lõpul palub ta uuesti: «Puhu veel,» kuni perenaine viimaks vahele tuleb ja ütleb:

«Onu väsib ju ära, eks sa näe, et see raske on.»

Need sõnad mõjuvad niihästi poisi kui ka Miku peale jahendavalt. Veel katsub ta kord sarve suule tõsta, kuid laseb ta siis alla langeda ja läheb teda lõdval sammul aidalakka oma paigale viima. Pärast istub ta õues kivil või kusagil pakul ja näib, nagu oleks temast mingisugune joovastushoog üle käinud, millest ainult roidumus järele on jäänud. Varem kordusid sarnased silmapilgud tihedamini, aasta-aastalt kaovad nad ja hääbuvad. Oli kord aeg, kus ta süda igakord kihvatas, kui mõni eit naljatades küsis: «Mikk, mis su Mari teeb? Kas ta elab veel?» Aga eided surid, kes nõnda küsida teadsid, ja Mikk ise läheneb ikka enam sellele piirile, millest üle astudes enam ükski tagasi ei pööra. Ainult harusilmapilgel, kui karjapoiss teda onuks nimetab ja sarve puhuma meelitab, tuikab tal meelde midagi kauget ja tumedat ning siis virguvad temas ilusamad mälestused.

Tema oli siis alles täies meheeas ja käis sirgelt. Sarve võis ta kas või ööd läbi puhuda ja kortel viina ei teinud tal keeltki pehmeks, ei võtnud juttu lahti. Vana Saueaugu Jaak pidas oma pulmi — ühel jaanipäeval; tema, Mikk, oli peiupoisiks ja Mari pruuttüdrukuks. Ka Mikk mõtles siis sagedasti pulmade peale, aga Marile ei tihanud ta sellest sõnagi lausuda.

Aasta pärast tuli Marile keegi teine kosja ja Mari võttis kosjad vastu. Oli pühapäeva hommik; Mari pani ennast aidas riidesse, et kirikusse kuulama minna, kuidas teda esimest korda «kantslist maha visatakse». Ka Mikk läks sel ajal aita.

«Lähme täna kiriku, tule sa ka,» ütles Mari.

«Tõsi jah, kuluks minna küll,» vastas Mikk.

Riidesse pannes kõõrutas Mari enese ette:

«Sa ütlesid mull' mullu, jah mullu,
et suvel pulmad teed . . .»

Kas ta ilusasti oli laulnud, seda Mikk enam ei mäleta, juba ammugi mitte; aga ta teab, et laul temale südamesse oli lõiganud, iseäranis kui Mari sõnadeni jõudis:

«Nüüd on ju suvi tulnud, jah tulnud,
kus on su armastus?»

«Tõsi, selge tõsi,» lausus Mikk siis iseeneses, «kus on armastus?»

Ja siis oli Mari aidanud tal rätikut kaela panna, teda oma nõelaga kinnitades, ja Mikul oli selle juures nii hea olnud. Teel olid nad vähe rääkinud. Aga Mikk teab, et Mari temalt kiriku lähedal oli küsinud, kas tal ka kahju on, et tema, Mari, mehele läheb.

«Tõsi jah, on küll kahju,» oli Mikk vastanud.

Sellest oli Marile küll: ta jättis oma peigmehe maha ja jäi Miku peale ootama. Ja siis oli Mari Miku kõrval istudes laulnud:

«Kuis võin ma sull' veel minna, jah minna,
kui mul ju parem on.»

Sel suvel puhus Mikk rohkem ja ilusamini sarve kui kunagi enne või pärast. Mari unistas pulmadest ja Mikul oli imeline tundmus, kui ta tüdrukule järele kiitis:

«Tõsi! Tõsi jah!»

Aga aeg jooksis ruttu, jõulud jõudsid mööda, ometi polnud Marit-Mikku pulmadele nähtavasti sammugi lähemale jõudnud. Küll oli Mikk sagedasti nende peale mõelnud ja otsustavat sammu tahtnud astuda, aga ikka oli midagi vahele, teele põiki ette tulnud ja asi oli seks jäänud. Mari aasta sai maarjapäeval täis. Sellepärast ütles ta Mikule:

«Lihavõtteks teeme pulmad.»

«Tõsi jah, kuluks teha jah,» vastas Mikk, ilma et ta midagi muud asjalikku juurde oleks lisanud või midagi teinud.

Ja siis oli Mari nutnud ning Mikule nõnda öelnud:

«Ma tegin rumalasti, et oma peigmehe maha jätsin, ei sinust küll minu võtjat saa. Aasta olen ma oodanud, aga sina kordad ainult «tõsi, tõsi jah», ja sedagi nagu suusoojaks.»

Ka Miku silmad olid sel korral märjaks läinud, aga ta ei olnud sõnagi suust saanud. Oo! sõnad ei ole sikusarv, millel sõrmilised peal, pole muud kui puhu, liiguta sõrmi ja lugu tuleb.

Mari läks pärast seda Saueaugult ära — teise kihelkonda oma ema juurde. Paari aasta pärast juhtus Mikk teda kiriku juures nägema: vanaks oli teine jäänud ja lonkama hakanud. Aga sel korralgi oli Mikk veel mõelnud: «Kui astuks talle õige juurde ja ütleks: Mari, teeme pulmad! Tõsi, seda kuluks teha küll.» Jumal ise teab, et Mikk nõnda oli mõelnud ja et tal sellega tõsi taga oli. Aga ometi tuli ta üksipäini Saueaugule tagasi, ilma et Mariga sõnagi oleks rääkinud, teda teretanudki. Ja kui perenaine pärast Mari haigusest oli jutustanud ning lõpuks tõendanud: «Vaata, Mikk, see on kõik sinu süü,» siis oli Mikk talle nõus olles vastanud: «Tõsi jah, minu süü.»

Hulk aastaid on sellest ajast ära. Vana Saueaugu perenaine on juba surnud ja tema asemel on noor, kes Miku Mari ei tunne ega tea, ei tahagi teada. Mikk ise on hoopis küüru vajunud ja vaevalt seisab ta veel jalul, kui ta kepi najale ei toetu. Sarve pole ta juba enam mõnel aastal aidalakast maha toonud ega sellele häält sisse puhunud. On inimesi, kes ei teagi, missugune hääl Teo Miku sikusarvel on ja missuguseid lugusid selles kuue auguga sõrmilises peitub. Mullune karjapoiss leidis sarve aidalakast roovilati vahelt ja tõi ta kui ime-

asja maha. Siis katsusid kõik talle häält sisse puhuda, ka noor peremees ja perenaine, aga ükski ei saanud. Sarv toodi viimaks Miku enese kätte ja kõik jäid ootama. Mikk võttis oma mänguriista, vaatas teda, seadis sõrmed sõrmilistele, aga huulile ei tõstnud. Ja siis said kõik aru, et endised ajad on jäädavalt mööda.

«Ei ole enam mehi, kes sellele riistale hinge sisse paneks,» lausus noor peremees.

«Tõsi jah, ei ole enam mehi,» vastas Mikk vaikselt.

1905

PÄÄSTMISEL
JÕULURÕÕM
LOOJA
PÄRAST VÕITLUST
KÕLBLUSE-ÕPETUS ÕUNATURUL
BALAGANIS
HIIRE PÄRAST

Päästmisel

See oli kella 11 ajal enne lõunat, kui X. vabriku toru puhuma hakkas, ning ta puhus kaua, ilma vahet pidamata, ilma hinge tagasi tõmbamata. Tema tugev hääl, mis nagu valu ja kurbtust avaldas, kostis üle terve linna ja pani inimesi siin ja seal mõttes seisatama, kuulatama ja oma juuresolijatega mõtteid vahetama.

Ei läinud kaua aega mööda, kui teiselt poolt linnaservast ühe teise vabrikutoru hääl kuuldus. Temale järgnesid peagi kolmas, neljas, viies jne. Terve linna ümbrusest ja ka tema keskpaigast kostsid vabrikutorude hääled ja nad kõik näisid nagu kaebama, hädaldama, oigama. Nende kõlas näis midagi olema, mis aastate, aastakümnete jooksul sinna kokku oli kogunud ja nüüd päästmist, vabastamist lootis ja püüdis. Vabrikutorude häälesid kuulates kerkisid inimeste silmade ette vabrikutööliste tahmased, kõhnad, kurnatud ja poolnukrad näod, nende laste nälginud, pool-alasti ja haiglased kujud, nende naiste murelised ja ärapiinatud kogud — ja terve see inimestehulk näis vabrikutorude häältega kaasa karjuma, ning need mahasurutud, kuid tugevad ja elujõulised hääled — hääled täis valu ja õhkamist ning sealjuures ka täis võitmata tungi ja võimu vabaduse järele — panid terve linnaelanikkude hulga seisatama ja järele mõtlema. Kes ei tundnud mitte tööliste kõhnetuid ja tahmunud nägusid ja kellele ei olnud nende riidenärud mitte tuttavad, millede alt musklilised käed ja raske tööga harjunud sooned välja paistsid?

Vabrikutorud puhusid edasi. Ja kui nad nõnda üheskoos puhusid, siis näis nendesse nagu kibedus ja jõud

asuma, nende võim näis paisuma ning nad ähvardasid nähtavaste nõnda valjuste puhuda, et peale nende häälte terves linnas mitte midagi kuulda ei ole. Ja kui torud viimaks üksteise järele vagaseks jäid ja kui vaikus ennast endist viisi linna üle välja laotas, siis näis selle vaikusega käsikäes nagu määramata võim ja vägevus üle terve linna liuglema, teda katma. Vaikus oli vägev kui — pimedus. Linnauulitsatelt käis kihin ja kahin läbi. Inimesed vaatasid küsivalt üksteise peale. Mõned kaupmehed hakkasid oma kaupluste aknaid ja uksi kinni panema, teised seisatasid sügavas mõttes ja kuulatades oma kaupluse ukse ees.

Sel ajal, kui linnasüdames kihin ja kahin maad võttis, tulid linnaservas hooviväravate ja uste peale igal pool naiste ja laste näod nähtavale, milledest mure ning isegi meeleheitlik olek välja paistis. Igaühe huultel näisid ühed ja needsamad sõnad lehvima:

«Jällegi streik.»

Need naiste ja laste näod teadsid väga hästi, missugune seisukord sõnaga «streik» käsikäes käis; nad teadsid suuremalt osalt sealjuures aga ka seda, et teisiti võimata oli. Karikas oli täis saanud ning teda täideti ikka veel iga päev, iga tund, isegi iga silmapilk, taheti nähtavaste kuhja peale panna, kuid karikas ajas üle äärte ning ähvardas seega tervet praegust linna, tervet praegust maad ja ilma oma alla matta.

Ka sellesse alevimajakese teise korra peal olevasse kambrisse kostis vabrikutorude hääl, kus töölise Müüri naine Leena oma kolme lapsega, kelledest üks alles mõni kuu vana oli, elas. Ka tema jäi kuulatama, avas õhuakna ja püüdis selgusele jõuda.

«Jällegi,» sõnas ta last kätel õõtsutades ja vaatas toas ringi, nagu tahaks ta otsusele jõuda, kui kauaks olev tagavara ja kokkukorjatud kopikad ulatama saavad. See kõik oli nii vähene. Varsti pidi aeg kätte jõudma, kus lapsed leiba saavad karjuma ja kus neile seda mitte enam anda pole, kus külm toas nende väikese ja nõrga keha värisema paneb, kuna ahi siiski kütmata peab seisma. Hea seegi, kui sa külmas toas võid olla; hoopis halvem lugu on aga siis, kui peremees sind uulitsale tõstab, sest sa pole üüri ära maksnud. Ja seda korda saata on ju nii kerge: politseinikke on selleks küllalt, määrab ju linn ise nende ülespidamiseks paljud tuhanded.

Leena kuulas ja mõtles ning õõtsutas nagu masinlikult last oma kätel. Mida rohkem ta kuulas, seda sügavamale hingepõhja näis talle vabrikutoru tugev ja jäme hääl tungima, ja mida rohkem ta mõtles, seda lootusetumaks näis talle tulevik muutuma.

Varsti saab kuus aastat sellest ajast mööda, kus ta oma Hansuga kokku elama asus. Kui õnnelikud, kui lootusrikkad olid nad siis! Mõlemad noored, prisked, täis eluröömu ja rammu. Kudas vanemad ja sugulased teda keelasid Hansule minemast, sest see oli ju ainult vabrikutööline, olgugi et ta omal ajal linnakoolis oli käinud ja olgugi et ta veel praegu oma teadusehimu alatasa kustutada püüdis, niipalju kui töö seda lubas; tema aga, Leena, oli tütarlastekoolis käinud, oli saksa keele ära õppinud ning isegi prantsuse keele sõnu välja rääkida osanud. Ja siiski tahtis ta vabrikutöölisele naiseks minna ja läkski ka, vanemate ja sugulaste keelamise peale vaatamata.

Ja mis pidigi siis Leenat keelama Hansule minemast? Hans teenis 40—50 rbl. kuus palka; oli aga ka niisuguseid kuusid, kus ta palk 60 rbl. peale tõusis. Kas ei võinud nemad kahekesi sellest palgast küllalt elada, korteriks tarvitasid nad ju ainult üheainukese väikese kambrikese. Ja olgu see kamber nii väikene kui tahes, armastus, joovastav, luuleline, noorusetulest hõõgav armastus tõotas seda lossiks ümber muuta. Ning ta muutis ka. Esimesed aastad nende elus kadusid unenäona. Nad unustasid nähtavaste terve oma ümbruse, terve ilma.

Missuguseid plaanisid tegid nad siis kahekesi tuleviku kohta ja need plaanid olid kõik lähedased täidesaatmiseks, sest nemad olid alles noored. Neil oli tarvis ainult tahta ning kõik pidi korda minema. Ja peaasi, nad olid kahekesi alati ühes nõus ja püüdsid kõikide eluküsimuste peale ühel nõul vastata.

Aeg läks aga edasi ja elu muutus. Teenistus jäi vabrikus vähemaks. Vabrik alandas tööpalkasid, sest ta ei tulla omaga välja. Töölised nurisesid isekeskis; harva julges keegi oma pahameelt avalikult välja ütelda. Niisuguse päevad olid vabrikus loetud: talle anti palgaraamat peagi mõne rubla rahaga kätte ning ta võis omale uut ja paremat peremeest otsima minna. Teised töölised, kuigi palgavähendus neile ei meeldinud, võtsid seda siiski alandliku ja, muidugi mõista, raske südame vastu. Vabrikant ei või ju ometi kõrgemaid palkasid

maksta, kui sissetulekud seda lubavad, muidu jääb ta pankrotti, vabrik jääb seisma ning kõik töölised on ilma leivata. Nad hakkasid uue õhinaga tööle, s. o. kui nad tükitöö peal olid, et palgavähenduse peale vaatamata suurema vaeva ja väljakurnamisega siiski endisi summasid palgamaksmise ajal kontoris vastu võtta. Nad jõudsid ka tõeste seda korda saata. Kuid mõne aja pärast selgus, et vabrikant ka niisuguse palgaga pankrotti pidada jääma, ning tööliste palka vähendati jällegi. Töölised pidid otsusele tulema, et kui nad endid ka tööga ära tapaksid, siis ometigi ei suudaks see praegusel olukorral mitte nende, vaid ainult vabrikandi seisukorda parandada.

Kolmas liik töölisi vaatas vaikiva pahameelega palgavähendamise peale. Nad ei uskunud vabrikandi seletust mitte, nagu ei tuleks tema omaga välja; nad ei püüdnud ka kõike oma jõudu selleks kokku võtta, et kahekordselt töötada, sest nad teadsid väga hästi, missugused tagajärjed kõigel sellel oleksid. Nad otsisid nõu, kudas vabrikandi omavolile piiri panna, kudas seda takistada ja temale selgeks teha, et ka tööline inimene on, et ka tema ja tema kodakondsed elada tahavad. Nad leidsid niisuguse abinõu, õigem, see abinõu oli juba ammugi leitud, teda oli vaja ainult tarvitusele võtta: töölisi õpetada, et nad seda abinõu tarvitada oskaksid ja julgeksid. Kolmanda liigi meeste seas seisis ka Hans Müür. Ta püüdis oma seltsimehi igal võimalikul juhtumisel oma seisukohast valgustada, nende silmi avada. Tema ise sai kusagilt mujalt juhatust. See kõik sündis salaja, kõige suurema varjukatte all. Meeste vaikne töö kandis peagi vilja: kui vabrikant jällegi palka vähendas, pandi streik toime. Missugust ärevust see esimene juhtumine linnas sünnitas! Kõik rääkisid sellest. Mõned sirutasid käsi taeva poole ja õhkasid endiste aegade järele, teised jäid mõttesse, kolmandad naeratasid kavalalt ja läksid tasakeste juttu ajades edasi jne.

Siin algas ka see aeg, kus Leena oma Hansust mitte enam aru ei näinud saama, kus Hans oma naise eest midagi näis varjama, kuna ta esiteks temale kõik oma südamepõhjani oli usaldanud. Seda pani Leena juba enne esimest streiki tähele, iseäranis tuli aga see esimese streigi ajal ilmsiks. Üle kahe nädala seisis vabrik; kõikidel kippus puudus kätte tulema, kõigil oleks tingimata tarvilik olnud tööle minna, kuid Hans ei mõtelnudki nähtavaste selle peale. Ta seisis sagedaste terved ööd väljas, kus kohal ta aga oli, seda ei öelnud ta Leenale mitte. Kui ta ühel õhtul videvikus jällegi välja läks, nägi Leena, et keegi noormees, kuivetanud ja kahvatanud näoga, teda ukse ees ootas ning et ta sellega ühes ära läks. Kuhu võisid nad küll minna? Kus kohal, kelle seltsis saatis Hans need ööd mööda? Mitmesugused pildid tõusid Leenal silmade ette. Ta vaatas üksisilmi kusagile kaugusesse. Sealt ei paistnud talle enam aga mitte tulevik, millest ta ükskord ühes oma Hansuga oli unistanud, vaid seal nägi ta ainult minevikku. Kudas oli see kõik nii ruttu mööda läinud, kudas oli tegev elu endised armu-unenäod, endised unistused auruna laiale ajanud, jäljetult ära hävitanud. Raske, raske tundmus asus ta rinda, sest mis möödas, see ei tule iialgi enam tagasi. Kui hea meelega oleks tahtnud ta tulevikus midagi näha, mis teda oma poole oleks meelitanud, mis temale midagi oleks tõotanud, mida ta kätte oleks pidanud püüdma, mille poole ta Hansuga üheskoos oleks pidanud tungima. Kuid sealt paistis ainult tühjus; mitte midagi ei osanud ta sealt omale leida. Ja Hans? Hans vaikis nüüd, ta ei öelnud enam, kuhupoole ta püüab, mida ta kätte tahab saada. Ta näis isegi oma lapsed ära unustama ja ainult oma salajasele asjale elama, mille heaks ta ka nii mitmed ööd ära raiskab ning unetult, väsinult ja kahvatult hommikul tööle läheb.

Leena oli tahtnud nii mitu korda Hansu käest tema ärakäimise põhjuste järele küsida, kuid sõnad jäid tal alati suhu kinni, kui ta oma mehe tõsise ja mõtleva näo ning sõnakehvade huulte peale vaatas. Leena ei arvanud oma mehe ärakäimises mitte midagi halba peituvat. Seda põhjendas ta kõige paremine sellega, et ta oma tööpalga alati korralikult koju tõi ning et ta koju tulles mitte iialgi purjus ei olnud. Aga siiski näris Hansu ärakäimise põhjus kui uss ööd ja päevad Leena rinda. See närimine muutus aga veel seda valusamaks, kibedamaks, kui Hans oma naise sellekohase küsimise peale mitte mingisugust vastust ei andnud, kui ta nagu mööda minnes tähendas, et see mitte naiste asi pole. Oli see siis tõeste tema endine Hans, kes temaga ükskord oli tõotanud üks hing ja meel ning ihu olla ja kes ükskord ka tõeste seda oli olnud? Tänini oli neil oma eluküsimustega kahekesi üheskoos tegemist; nüüd aga, kui nad üheskoos kolmele uuele olevusele elu olid andnud, misjuures tema, Leena,

nii põhjatuid raskusi ja piina oli kannatanud, et ta oma enese sündimisepäeva ära vandus — nüüd olid asjad korraga kahesuguseks muutunud; ühed olid nähtavaste naiste-, teised meesteasjad.

Kõige selle üle järele mõteldes töötas Leena mõistus alatasa. Terve see küsimus näis tal kui pea-eluküsimuseks muutuma. Tal näis aeg tulema, kus ta oma lastele selle küsimuse peale vastust pidi andma, ning nagu salajane hirm asus selle peale mõteldes tema rinda. Aga mis siis, kui ta oma lastele ükskord mitte midagi mõistlikku ei tea vastata, kui ta ainult niipalju ütelda võib, et nende isa teda ükskord ammugi armastanud on ja et nad neid oma armujoovastuse hullustuses elusse on kutsunud, et nemad ükskord niisama võõralt ja tundmatult kellegi teise kõrval oma elupäevad haigutades ja piineldes mööda peavad saatma.

Kui hea meel oli Leenal, et lapsed niisuguste küsimistega praegu veel mitte tema ette ei tulnud, et ta veel üksipäinis kõige selle üle järele võis mõtelda, selgitust püüda. Lapsed küsisid ja karjusid peaasjalikult ainult siis, kui tuba külm oli ja kui nende kõhud tühjaks läksid.

Leena käis ikka alles mööda tuba edasi-tagasi, kui Hans vabrikust juba koju jõudis. Temaga ühes oli see noormees, keda Leena ühel õhtul oli näinud.

«Kas sul on midagi meile süüa anda?» küsis Hans tuppa astudes. «Me tahame kohe jälle välja minna ja ega me enne õhtut tagasi saa.»

Võõras noormees istus tooli peale. Ta näis õige väsinud olema. Ta nägu oli kahvatanud ja kõhn. Silmades, millest uneta olek vastu näis vaatama, helkis nagu palavuslik noorusejõu- ja vaimustusetuli, mis inimesele ööl ega päeval rahu ei anna, vaid teda sunnib alatasa nende ideaalide kättesaamiseks töötama, mis seda kustumata tuld silmades helkima paneb.

«Vabrik pandi täna jälle kinni,» sõnas Leena kohmetult, kuna ta last oma sülest kiigusse pani.

«Ei pandud kinni, vaid meie panime ta kinni,» ütles Hans nagu paha meelega.

«Meie paneme ka teised vabrikud kinni, meie paneme üleüldse kõik seisma . . .»

Hans oli ärritatud. Ta tahtis nähtavaste veel midagi oma naisele öelda, kuid ta surus oma sõnad tagasi ja vaikis. Leena vahtis hirmunud näol tema peale. Kui ta

pärast oma silmad nooremehe poole pööras, siis nägi ta, et selle särav ja nagu põletav pilk tema peal puhkas. Pärast laskis ta oma pilgu nähtavaste toas ringi käia, nagu tahaks ta pererahva seisukorrast, nende perekonnaelust pilti saada. Tema pilk peatas kahe suurema ja väikese kiigus magava lapse peal ja nagu valuhelk lõi tema nii säravas pilgus helkima. See oli aga üürikeseks, siis oli jällegi kõik endist viisi.

Kui Leena toidu laua peale oli pannud ning mehed sööma hakkasid, jäi Leena mõttes seisma ja vahtis läbi akna välja. Mehed sõid vaikides.

«Teiste vabrikute torud puhusid ju ka,» sõnas Leena arglaselt. Ta oleks tahtnud heameelega meestega rääkida, oleks tahtnud teada saada, kuhu nad minna ning mis nad teha tahavad.

«Vististe mitte kõik,» vastas Hans.

«On tarvis järele vaadata,» sõnas noormees.

Kui mehed vaikides kärmeste natuke einet olid võtnud, läksid nad kohe välja. Enne kui nad aga seda said teha, julges Leena Hansult küsida:

«Mis ajaks te tagasi tulete, et ma teaksin seks ajaks toidu valmis teha?»

«Mis ajaks?» sõnas Hans mõttes ja vaatas küsivalt nooremehe peale. See vaatas temale niisamuti vastu.

«Noh, kui me üleüldse tagasi tuleme, siis võib olla kella 7—8 ajal,» ütles Hans viimaks.

«Kudas, kui te üleüldse tulete . . . Kuhu sa siis lähed?»

Korraga tuli Leenal midagi muud meelde ja ta sõnas:

«Täna läks hulk soldatisi siit mööda, kotid ja asjad olid teistel kaelas . . .»

«Mis siis, las minna, kellel sellega asja on,» ütles Hans.

«Räägiti, et nad N. vabriku juurde minna, seal olla midagi karta . . .»

«Karta, mis sealgi paremat karta on kui mujal; töölised nõuavad kõrgemat palka ja muud mitte midagi,» ütles Hans, kuna ta nooremehe poole vaatas, kes ukse juures seisis. Ja korraga näis Hansu peast nagu iseäraline mõte läbi käima. Ta vaatas nagu poolhirmunult toas ümber, silmitses oma naist ja lapsi. Ja siis korraga pööras ta oma naise poole ja andis sellele jumalagajätmiseks käe. See vaatas imestades oma mehe otsa. Juba ammu olid need ajad möödas, kus Hans temale välja minnes kätt oli andnud. Ja kui kõvaste ta Leena kätt

pigistas! Soe tundmus käis Leena rinnast läbi. Kas muutub jälle kõik endiseks? Nad saavad jälle kõik kahekesi tegema ja arutama? Kui hea see oleks!

Hans vaatas veel kord oma laste peale. Ta tegi juba sammu, et neid enne äraminemist kallistada, suudelda, nende väikesi käekesi pigistada. Kuid järsku pööras ta ümber ja läks nooremehe seltsis uksest välja.

Leena vaatas arusaamatuses ja mõttes seisma jäädes neile järele.

*

Töölistehulgad voolasid N. vabriku poole. Nende seas oli ka palju naisterahvaid. Mitmed ajasid eneste vahel elavalt juttu, ähvardasid ja vehklesid kätega.

Varsti kogus N. vabriku juurde määratu hulk rahvast kokku. Siin oli noori ja vanu, meesterahvaid ja naisterahvaid. Rahvahulk ei pääsenud aga otsekohe vabriku juurde, ta oli sunnitud natukese maa peal vabrikust eemal seisma jääma. Vabriku juurde viivatel uulitsatel seisid soldatid püssidega. Tuimalt, nagu elutult vaatasid nad oma hallide mundritega rahva peale; nende läheduses seisid paar ohvitseri, kes isekeskis juttu ajasid. Ja teisel pool neid tuimasid, eluta ja elavateks masinateks ümbermuudetud inimesekogusid seisis vabrik oma pikkade, musta suitsu väljaajavate kõrgete korstnatega. Vabrikus töötas hulk inimesi, hulk väljakurnatud ja väsinud inimesi, kes suuremalt osalt niisamasugusteks elavateks masinateks olid muutunud nagu need halli mundri kandjad väljas; vahe on ainult see, et ühed, kui nad käsu läbi liikuma pannakse, oma õdede, vendade, isade ja emade ridadesse surma saadavad, kuna teised oma higi ja vaevaga kõlisevat, äraneetud kulda loovad, mis jõena kellegi taskusse voolab ja mille eest ta ka need soldatid jalule võib ajada, kes nüüd tuimalt, kuid siiski ähvardavalt nende ees seisva rahvahulga peale vaatavad.

Kõikidest vabrikutest on N. vabrikus töölistel kõige raskemad olud. Tööpäev on siin kõige pikem, töö raske, kurnav ja tervisele kahjulik. Vabrikuruumid on pimedad, mustad, haisvad. See kõik mõjub vaimurusuvalt, otse surmavalt tööliste peale. Nad ohkavad ja teevad tööd ning teevad tööd ja ohkavad. Näljakopikad, mis nad oma raske ja kurnava töö eest saavad, joovad nad suuremalt jaolt ära, kuna nad pühapäeval kirikusse

lähevad tröösti otsima. Seal saadavad nad aja enamiste magades mööda, kuna õpetaja tööliste laiskusest, kangekaelsusest ja kurjusest, mis viimase aja ässituste tagajärjel iseäranis lopsakalt kasvamas olla, ilmlõpmata pajatab. Nendest mõtetest, mis teistes vabrikutes, kus tööliste seisukord natuke kergem on, maad võtavad, teatakse N. vabrikus väga vähe; siin ei tahetagi, õigem ei jaksatagi neid mõtteid tähele panna, nendest aru saada. Sealt see tulebki, et kui teiste vabrikute töölised oma töötingimiste paranduse nõudmiseks ühel meelel töö seisma panevad, N. vabriku töölised sellest mitte midagi teada ei taha. Nad usuvad ja loodavad ainult oma tööandja armu peale, kes neid oma armust niisugusesse seisukorda on pannud, kui nad praegu on.

Teiste vabrikute töölised on nüüd siin; nad tahavad vabrikusse väevõimuga sisse tungida ja siinseid töölisi sundida tööd seisma jätma. Nad peatavad aga praegu, mõtlevad asja üle järele, sest uus, neile võõras jõud on tee peale ette saadetud. Töölised ei taha esiotsa kudagimoodi aru saada, mis soldatitel siin tegemist on. Nemad, töölised, ei lähe ju ometi mitte kuritöö peale välja. Nad ei taha mitte purustada, põletada ega röövida, ei, nad tahavad ainult oma kaasvendadele selgeks teha, missuguste abinõudega nad oma tulusid peavad kaitsma; nad tahavad oma kaasvennad enesega ühes võtta, nad ei taha, et need endisesse raskesse olekusse peavad jääma. Ainult head soovivad nad sadadele ja isegi tuhandetele inimestele.

Üks ohvitser astub rahva poole. Ta astub õige lähedale ja ütleb, et rahvas laiale peab minema, vastasel korral saada tema laskma.

«Mis on teil siin tegemist?» hüüab keegi rahva seast. «Oleme meie mõned jaapanlased või? . . .»

«Teil pole siin mitte midagi tegemist,» ütleb keegi teine. «Teie pole vabrikant ega pole ka tööline. Minge kasarmusse, seal on teie koht.»

«Ma hoiatan veel kord ning siis saab tuld antama!» hüüab ohvitser ärritatud häälel.

«Saab tuld antud . . .» kostab rahvahulgast. «Rahuliste, sõjariistadeta inimeste peale antakse tuld. Eks kuule ometi meeletust.»

Kuid mis see on ometi? Soldatid astuvad reasse . . . nad võtavad püssid kaenla alla. Kahin käib rahvahul-

gast läbi. Suurem hulk pistab hirmutules põgenema. Kostavad ehmatusehüüded, kiljatused. Mõned julgemad jäävad siiski veel seisma ja vaatavad külmadele püssiraudadele vastu, mida niisama külmad, raudsed käed palgele tõstavad. Rea otsas seisva ohvitseri haljas mõõk tõuseb üles. Ehmatuse pärast muutuvad seisma jäänud inimesed kui puupostideks. Mõõk välgatab õhus ning püssid praksatavad. Siin ja seal lamavad inimesed, süüta, sõjariistadeta ja põgenejad inimesed oma vere sees maas. Mõned nendest liigutavad, oigavad, püüavad üles tõusta, teised magavad rahuliselt ja — igaveste. Siin on lapsi ja vanu, siin on naisterahvaid ja meesterahvaid. Nende veri, soe, aurav veri jookseb kokku, nagu nad oma hingedega ja kehadega ükskord armutules kokku sulasid, kus nad nendele elu aluse panid, kes nüüd neid igavesele puhkusele saadavad. Külmad püssirauad muutuvad surmates soojaks, kuna aga mundrikandjad endist viisi tuimalt ja külmalt oma ette vahivad, kus nende süüta ohvrid maas lamavad.

N. vabriku toru ajab endist viisi musta suitsu välja ja niisamasugused mustad kujud teevad oma pimedates, lämbunud ja raske õhuga täidetud ruumides endist viisi agaralt tööd. Ka kaasvendade veri, mis nende eest ära on valatud, ei suuda neid arusaamisele tuua.

*

Suur hulk inimesi seisab linna haigemaja ees. Klaasukse peale on haavatute nimekiri üles pandud. Inimesed püüavad nimekirja ligi pääseda, et seda lugeda. Mitmed lähevad kärsitult siit mööda, neid ei huvita nähtavaste haavatute nimekiri. Nad tõttavad haigemaja taga oleva surnukambri juurde, kus külmad surnukehad niisamasuguse külma kivipõranda peal lamavad. Külmad ei ole aga nende inimeste näod, kes neid surnukehasid silmitsevad. Vaatajate nägudel helgib tume, tagasisurutud vari. Selles on lõpmata viha ja põhjatu valu endid ühendanud. Silmadest, milledest mõned ilusad, selged ja täis süütaust, kuna teised vanadusest juba poolkustunud ja auku vajunud on, voolavad pisarad, jämedad pisarad, mis niisama palavad on kui see veri, mis nende süüta ohvrite soontes tuksus, kui külm kuul neid trehvas. Haavatute nimekirja lugejate hulgas on ka Leena Müür. Tema aga ei püüa nimekirja mitte lugeda.

Ta teab juba, et ka see nimi seal peal seisab, mida tema sealt otsima peaks. Leena hoiab ennast võimalikult ukse ligi, et haigemajasse sisse pääseda. Tal läheb see ka korda. Haavatute rea vahelt astub ta edasi ja jõuab teise tuppa. Siin lamab Hans; ta on kolmest kohast haavatud. Tohtrid ütlevad Leenale, et lootust elu peale olla, kuid nähtavaste ei usu nad isegi seda, mis nad räägivad. Nad räägivad seda ainult sellepärast, et ka see üks nende ametikohustest on. Leena astub tasakeste Hansu aseme juurde, seisab natuke aega püsti tema ees ja vaatab oma mehe näo peale. See on kui surnu nägu: kahvatu, paled ja kinnised silmad auku vajunud. Hans ei kuule, et keegi tema aseme ette on astunud. Kui aga Leena tooli peale istub, mis sealjuures vähe kuuldavalt nagiseb, teeb Hans silmad lahti. Nendes helgib palavusline sära. See sära näitab, kui pesitseks haavatu hinges hirm, viha ja kurbtus; ka iseäralist tungi avaldab see sära. Haavatu vahib esiteks üksisilmi ja uurivalt oma naise peale, nagu tahaks ta küsida: «Mis on sinul siin tegemist?» Siis liigutab ta aga pahemat kätt, mis terve on, ja annab mõista, et Leena talle ligemale istuks. See mõistab seda. Ta istub ja kummardab otse oma mehe suu juurde, et ka kõige vähemat hingeõhukese liikumist tema kuivanud, kahvatanud sinistelt huultelt kinni püüda.

«Oled sa ammugi juba siin?» küsib Hans nõrgalt, vaevalt kuuldavalt.

«Just praegu tulin.»

«Ma ei tohi rääkida . . .» sõnab Hans natukese aja pärast. Leena vaatab ta aukuvajunud silmadesse ja arvab mõistma, mispärast Hans rääkida ei tohi.

«Ma räägin aga siiski, ma tahan rääkida . . . see on viimane kord . . . ma tunnen seda. Ma ei tule oma jalaga siit mitte enam välja . . .» Hans vaikib.

Nende sõnade mõju näib aga Leena peale suur olema. Ta silmad seisavad kui neetud Hansu silmade, huulte, näo, terve tema olevuse peal. Nõnda suudlevad lahkujad armastajad nooruseõhinas: kaua ja tungivalt, nagu tahaksid nad endid igaveseks kokku sulatada.

«Ma olin su vastu ülekohtune . . . viimasel ajal,» räägib Hans jälle. «Ma varjasin sinu eest nii mõndagi . . . piinasin sind . . .»

Leena ei mõista selle peale mitte midagi muud vastata, kui nimetab oma mehe nime, ja sellesse ainuke-

sesse sõnakesesse näib ta andeksandmise ja terve oma hinge kokku valama.

«Tulevikus ei saa see mitte enam nõnda olema ... ei saa ... ei saa, seal ei varja ma mitte midagi enam sinu eest, s. o. seal ei varjata enam. Mina ... meie, mehed, tahame midagi suurt teha, mitte üksnes omale, vaid ka teile kõigile. Ma ei tahtnud aga sellest sinule rääkida, ma ei pidanud seda sinu kohaseks. Kudas oleksid sa aga rõõmustanud, kui see kõik valmis oleks saanud ... Meie ei suutnud aga mitte midagi veel korda saata, ainult iseenesega olen ma korras. Ja-jah, see on juba kord nõnda, teha pole seal mitte midagi. Kas sa käisid seda kohta vaatamas, kus mina ühes teistega maas lamasin? Ei ... Siis sa seda verd ei näinud ... See on aga tähtjas. Kõik oleksid pidanud seda nägema ... Metsloomad, kiskjad, nad on oma taltsutaja ees puuris alandlikud kui kutsikad, kuid näita neile verd ... katsu, missuguse näo, missugused silmad nad siis teevad. Ära mõtle, et nad seda ainult murdmise, nälja pärast teevad. Ei. Ma ei saanud sellest ennemalt aru, aga nüüd mõistan ma. Veri toob neile vabaduse meelde. Ja sellepärast on taltsutaja, rõhuja päevad silmapilk loetud ... Kuid puur ... raudne puur, see on kindel ja kõva. Meie pole mitte kiskjad loomad, siiski hoitakse meid hoolega puuris ja sealgi pannakse meile veel suukorvid pähe. Ja kui meie endid oma puuris liigutada julgeme, siis näidatakse meile meie eneste verd ...»

«Sa ärritad ennast asjata,» ütles Leena, kui ta aru sai, et Hans kõvemine rääkida püüdis.

«Asjata ... Kudas asjata? On see siis kõik asjata? Ei ... Sellest peaksid kõik ärritatud saama, kõik peaksid sinna platsile minema, see tuletaks neile midagi meelde, see ühendaks neid meie kõikidega: veri on ju kõige parem liim. See ei karda vett ega tuld ... Kas mäletad, oled ehk lugenud ... piiblis on ühes kohas öeldud, et lõvid, tiigrid, lambatalled ning hirved üheskoos magama ja mängima saavad ... umbes nõnda on seal öeldud ... vaata, sinnapoole püüamegi meie ... Ja me jõuame tingimata sinna, kuid mitte meie üksi, vaid kõik ja ka teie peate meid tingimata selles aitama. Sa oleksid pidanud mind aitama, aga ma hoidsin ennast sinu abi eest kõrvale ... Sa võid seda aga veel nüüdki teha ... Lapsed jäävad sinu hoolde ... nendele tee seda. Vii nad platsile, näita seda neile ning ütle, et ka nende isa veri siin on

auranud. Kui nad seda nüüd ei mõista, mis see tähendab, siis mõistavad nad seda pärast ... kui nad suuremaks kasvavad. Nad ei unusta seda mitte ... ei iialgi. Nad ei peagi seda unustama, selle eest pead sina ka hoolt kandma, kuni sa elad. Igal silmapilgul pead sa seda neile meelde tuletama ...»

«Jää rahuliseks, sa teed enesele halba,» sõnas Leena.

«Ka sina käsid mind rahule jääda nagu tohtridki ... Ma jään peagi rahule, täieste rahule ... Kuid et elavad mitte rahule ei jääks, nad on küllalt surmaund suikunud. Ka meie kahekesi. Kas mälestad, mis meie ennemalt rääkisime, unistasime? ... Kui rumalad ja kui õnnelikud me olime. Ära tahaks siit minna ... kusagile kaugele, kas või teise ilma. Kuid teadmise, kindla teadmise tahaks ühes võtta, et siin mitte vana moodi ei jää ... ei jäeta. Kes viib me järeltulevá soo kõikide nende platside peale, kus kangelaste veri on auranud? Kes ütleb, kes seletab meie lastele, mispärast see on sündinud? Kes tuletab neile alatasa meelde ja paneb neid pühadusega selle peale mõtlema, sellest eesmärki võtma ja alatud rada edasi sammuma? Kui aga seda keegi teised ei tee, siis pead sina seda ometi tegema. Sa pead ka kõikide teiste tööliste naistele seda ütlema ... alatasa kordama ...»

«Sul on palavik ... seda teevad need hirmsad haavad.»

«Haavad ... muidugi haavad ... Ja kellele oli neid haavu tarvis? Kes nõudis neid? Vabadus ... Meid pidi keegi ükskord oma haavade läbi lunastama ... meid sunniti ja sunnitakse veelgi seda uskuma. Ja kui muud mitte midagi teha pole, siis olgu. Ühte keha purustatakse ... teine saab sellest terveks ja puhtaks; ühe haavadest jookseb veri ning teisele peab see elu tooma ... Kui ilus ja ... lapsik. See aeg jõuab aga mööda, meie astume edasi ja nüüd peame enesele ise oma haavadega ja verega päästmist muretsema ... Kui palju on meie päästmiseks ja lunastuseks haavu ja verd vaja ... iseäranis viimast. Vähe on neid, kes tõsiselt päästmist soovivad, veel vähem neid, kes seda võita püüavad. Enne päästsid palved, nüüd ... meie eneste töö. Tööd, tööd, tööd ja ... kannatust nõuab meie päästmine ...» Hans jäi peatama. Natukese aja pärast rääkis ta edasi:

«Mul on halb, väga halb ... Mu jõud kahaneb. Ma tahaksin kõike seda, mis ma viimasel ajal olen lugenud

ja kuulnud ja millest ma sulle mitte midagi pole rääkinud, ära jutustada, ma tunnen aga . . . ma ei suuda . . . Mu keel muutub raskeks, nagu terve keha . . .»

«Sa oled väsinud, sa räägid liig palju.»

«Ja muidugi, liig palju . . . liig palju . . . Kõike on liig palju . . . rikkust ja vaesust. Mitte kusagil ei peeta piiri . . . Ka inimesi on liig palju . . . iseäranis vaeseid. Kuid neid saab veel rohkem saama . . . Ükskord tuleb siiski piir vastu . . . karikas saab täis. Siis neelab vaesus rikkuse ühes tema alatusega ära ning siis sünnib parajus. Siis hakkab uus aeg . . . siis ei ole enam mitte midagi liiga ilmas. Siis pole ka enam inimeste verd vaja . . . pole ju enam pühadust, mis teda nõuaks . . . Anna oma käsi siia . . .»

Leena võttis oma mehe tervest käest kinni. Hansu käsi püüdis oma naise kätt nähtavaste pigistada, kuid ta ei suutnud seda mitte teha. Haavatu silmad muutusid veel enam väsinuks.

«Kas ma ei lase mitte õpetajat kutsuda?» küsis Leena.

«Pappi? . . . Mis peaks tema siin tegema? Mis on temal minu juurde asja? Olen ma verevalaja, et ta minu juurde tuleb? Või tuleb ta mulle seda andeks andma, et ma seda pole teinud? Nad on meid oma südames alatasa tuleriidale ja piinapingile saatnud. Isegi meie päästmist ei mõistnud nad ilma vereta välja mõelda . . . Seda ei osata ka nüüdki muul viisil teha. Elavatele on vaimulikku tarvis, muidu mõtlevad nad, et ilmas juba kõik korda on saadetud . . . see tuletab aga meelde . . . Peaks ta aga ka meeles seisma! . . .»

«Küll, jää nüüd rahule, sulle on puhkamist vaja.» Seda üteldes tõusis Leena püsti. Tal oli tarvis koju minna.

«Tahad sa juba ära minna?» küsis Hans nagu ärevuses.

«Jah, lapsed ootavad. Ma tulen homme hommiku jälle.»

«Homme hommiku? . . .»

«Aga ma võin veel õhtul kord tagasi tulla, — jätan lapsed kellegi teise hooleks.»

«Lapsed kellegi teise hooleks . . . Ei . . . jää juba parem koju. Ütle neile seda kõik . . . vii nad sinna . . . Nad ei pea seda mitte unustama. Ka tütar Elli peab seda teadma . . . ta peab seda vendadega ühes teadma . . .»

Leena võttis veel kord oma mehe käest kinni. Ta kummardas ta ligi ja andis talle suud; Hansu kuivanud poolsinised huuled olid külmad. Kui Leena jalutsi juures veel kord peatama jäi, siis näis Hans jumalagajätmiseks nagu pead nikutama, kuna ta silmad kinni vajusid. Ta uinus magama ja — igaveseks. Leena astus haigemajast välja, ilma et ta midagi iseäralikku oleks aimanud.

Õues puhus kaunis vilu tuul ja ajas üksikuid mustjaid pilvetompe õhtu poolt taevalaotuselt ülespoole. Pilvetükkide alt tuli ehapuna nähtavale. Tuul tõstis aga peagi uued pilved silmaringi tagant ülesse, ning kui Leena koju jõudis, siis oli terve taevas hallide sügisepilvedega kaetud. Terve loodus kuulutas tormi . . .

Jõulurõõm

Jõulud seisid ukse ees. Paksu Maibergi südant vaevasid hiljutised perekonna sündmused. Tema hingepiina ei suutnud ka tuttavate ja sugulaste kaastundmuse avaldused vähendada, ennem aina süvendasid nad teda, sest Maiberg arvas sugulaste sõnadest hoolimata nende silmist ja näoilmest hoopis midagi muud võivat välja lugeda.

«Võiks sa pagan ise ka kärvata, saaks su varanduse ometi kord oma kätte,» arvas Maiberg sugulaste südames helisevat. Nende kurvad näod ja kaastundlikud pilgud olid muidugi ainult viisakaks piduriideks — nõnda tundis Maiberg oma ahastuses. Ja et oma sugulastest viisakuses mitte maha jääda, siis tänas ta neid südamliku rõõmu ilmel, et nad teda tema raskes õnnetuses pole maha jätnud ega unustanud, kuna ta aga endamisi samal ajal lausus:

«Võiks teid, raharonke, täpiline võtta!»

Maibergi ahastus oli aga tõepoolest raske ja sügav. Temal oli ainuke laps, poeg Eduard, keda ta nõnda kasvatas ja laskis elada, nagu see paksu Maibergi ainukesele pojale seltskondliselt kohane. Poeg mõistis oma seisukorda väga hästi, mõnutses ja maitses elu. Aga vististi leidis ta elumagususte karika põhjast mõruda heite, sest vaevalt sai ta kahekümne ühe aastaseks, kui ta enda juba puiestiku pimedamas nurgas maha laskis ja kirja järel jättis, et armas papa ja kallis mamma ei peaks kurvastama, sest tema lahkuvat täie teadmise ja rõõmuga — elutüdimuse tõttu. Arstlikul läbivaatamisel seltsis elutüdimusega teatud piinliku iseloomuga haigus, mis jäi ameti- ja perekonna saladuseks.

Eduardi ema ei kurvastanud kuigi kaua, sest tema tundelikud ergud vahetasid nutu peagi naeruga, mispärast tema nõrgameeliste majja pidi toimetatama, kus ta mõne aja pärast sootuks vaikseks ja tummaks muutus. Arstid ütlevad, et tema lõpp polevat kaugel, ja sellepärast tunneb vana Maiberg enese juba praegu oma rikkuse juures ihuüksikuna. Kuidagi on nõnda, et üksinda olles ei maitse ta oma varandusest mingit rõõmu. Tema elus on veel vähe järele jäänud, mida ta tõsiselt maitsta tahaks. Ühiskondlised kohused, askeldused ja au pole teda kunagi mõõduandvalt huvitanud; naiste kenaduste hukutused pole talle juba ammugi kiusatusi valmistanud, söögiisu on viimaste sündmuste tõttu kadunud ja ka kõige maitsvamate roogade vastu tunneb ta teatud tülgastust; ainult jäme havanna on osanud veel tänini enda huvi ja lugupidavuse alal hoida.

Niisuguses olu- ja meelekorras seisavad Maibergil tänavused jõulud ukse ees. Kogu oma elu pole ta kunagi iseäranis õrnatundeline olnud ega ole eluviperusi kuigi tõsiselt võtnud. Ikka on osanud ta tröösti leida ja millegagi oma südant kergitada. Elu on talle olnud omataoline äritegevus, majade ja maadega hangeldamine. On kuis on, läheb kuis läheb, pisut jääb ikka üle, kui aga kokku hoiad, tööd teed ja jumalat palud. Aga nüüd ei hooli ta enam ei ühest, teisest ega kolmandast, nagu oleks tõepoolest mingisugune pankrot majas. Ja vast ehk esimest korda oma elus küsis ta loomusunnilikult: milleks peab ta üldse veel elama? Mis otstarve oleks tema tegevusel, mõtlemisel, olemisel?

Mõtles ta nii kaua kui mõtles, aga vastust ei leidnud. Ja ka see äpardus sündis tema elus esimest korda. Varemalt leidis ta kõigele vastuse, või tarbe korral võis ta ka küsimata ja vastamata elada. Aga nüüd ei tahtnud ta enam, nüüd mitte. Ja selle asemel, et mõelda, kuis jõulusid pühitseda, murdis ta pead küsimuse üle, mille ta ise omale esitanud.

Sel ahastuse silmapilgul torkaski tal hea mõte pähe, kuis omale sündsat ja tõsist jõulurõõmu valmistada, mis isegi tema mures kurdunud südant võiks rahuldada: homme läheb ja kingib ta neile, kes nälga ja tööpuudust kannatavad, tuhat rubla.

Oo, sellest räägib kahtlemata kogu linn, võib olla isegi terve maa; kõik ajalehed toovad sellest sõnume ja lisa-

vad muidugi oma poolt midagi asjakohast juurde. Näljaste nägudel saab ta tingimata rõõmupisaraid näha ja ta kuuleb tänusõnu ning õnnistust, mis tuleb tõsisest südamest.

Mõeldud, tehtud.

Tuhat rubla on kingitud, ajalehed on sõnume toonud ja seda loetakse kogu maal. Maiberg uidab ja liigub igal pool, kus talle silma puutuvad vaesed inimesed. Ta tahaks oma kõrvaga kuulda, mis küll tema kingitusest arvatakse ja räägitakse.

Ilm on külm ja tuisune. Maiberg on omale sooja talimütsi sügavalt pähe vajutanud ja kasukakrae üles tõstnud. Vaevalt võidakse teda ära tunda, ehk olgu siis, et mütsist ja kasukast. Nõnda hulgub ta tänavail ja seisatab akende taga, kus inimesed — näod sinised, kehas külmavärinad — väljapandud ehteid ja eineid silmitsevad, sest see on nende jõulurõõm.

Asjata kuulatab Maiberg inimeste juttu: mitte keegi ei tuleta tema kingitust meelde, nagu poleks seda olemaski.

Kurvalt longib ta mööda uulitsat ja pöörab lootuseta sammud koju poole. Sel silmapilgul lähevad mees ja naine temast mööda ja need räägivad ometi viimaks temast, Maibergist.

«Vanamees ise on ka vist kurvastuse pärast ogaraks läind,» ütleb mees.

«Ei tea,» vastab naine.

«Mis seal veel teada,» ütleb mees; «misuke täie aruga inimene nõnda oma raha välja pillub. Mõtle ometi: tuhat rubla, ega see tuhat kopikat ole. Ja siiski, mis sest saab kõigile vaestele? Mitte kui midagi! Ehk kui seegi veel õigesse paika juhtuks, aga vaata, läheb tutvuse kaudu, läheb sinna, kus teda sugugi nii väga vaja pole. Lihtsalt lollus, ogarus.»

«Õnnetu perekond!» lausus naine.

«Sugulased peaksid ta pillamisele piiri panema, muidu võivad nad kõigest ilma jääda,» rääkis mees ja nad pöördusid põiki üle uulitsa. Maiberg oleks heameelega neile järele läinud, aga ta kartis tähelpanu äratada, sest uulits oli rahvast tühi.

«Või nii,» lausus ta endamisi. Kergenduse asemel, mida ta kingitusest oma südamele lootnud, läks see aina raskemaks, meel aina nukramaks. Ta arvas mõistvat, kui väga targasti ta oma eluajal talitanud,

kui ta kunagi polnud kalduvust tunnud heategevuseks.

Ilma sihita ja otstarbeta hulkus ta linnatänavail edasi. Kui ta kusagi akna taga peatas, et vaadata, mida see närune vanade ja laste kari siin õige silmitseb, kuulis ta ühte töölist teisele seletavat.

«Mõni asi nüüd. Tuhat rubla, mis sest ka saab. Arva ise: kui linnas oleks tuhat näljast, siis saaks igaüks ainult ühe rubla, aga neid on ju rohkem, palju rohkem, neid on mitu tuhat. Jaga kõigi vahel ära, igaüks saab kopikat kümme, võib olla ei saa sedagi. Mis see siis õige on? Naeruväärt! Lihtsalt pilge, tühi narrimine.»

«Aga tema poolt on see siiski suur heategu, sest mõtle, kui kõik rikkad . . .» hakkas teine vastu seletama.

«Heategu! Või heategu! Miljonite juures on see ju mitu korda vähem kui meie kopikas sandile. Aga kas oled juba oma kopikate eest taeva saanud. On lehed sellest kirjutanud või õpetaja kantslist maha öelnud!»

Rääkija häälest kostis mõru enesetundmus.

Mehed läksid akna alt ära.

Maiberg sammus neile loomusunnil järele, aga nemad läksid külma tõttu liig kärmesti, kui et tema oma soojas kasukas kauemat aega oleks suutnud nendega kaasas kõndida. Ainustki sõna ei kuulnud ta enam nende suust.

«Vähem kui kopikas sandile,» pomises Maiberg koju poole minnes. «Mitu tuhat näljast . . . Aga kui ma kümme tuhat, sada tuhat, ei, kogu oma varanatukese neile lõugu viskan, kas ka siis on ainult «kopikas sandile» . . .? Õige, puudust ja nälga on rohkem, kui mina suudaks teda kustutada,» lausus ta natukese aja pärast alistunult ja äkki arvas ta mõistvat, kui hirmus mõttetu on tema elu, sest tema pole kunagi muud teinud, kui aga varandust kogunud ja kokku hoidnud, naise köögi- ja õmbleja-arvete järele valvanud ja iseenesegi tahtmisi alatasa piiranud, vabandades kallidusega. Ja kogu selle eluaegse piinava tegevuse tagajärg: isegi oma linna vaestele rahuldavaks jõulurõõmu valmistamiseks ei jatkunud tema varandusest. Kas maksis teda siis koguda, kas maksis iga sammu peal «poolvillast teha», kui ometi nii imevähe teda terve eluajagagi kokku sai?

Maiberg tundis, et tema enne oleks pidanud surema, kui ta selletaolise küsimuseni jõudis, et parem oleks

olnud ühes eidega hullumajja minna ja seal tummalt enda ette vahtida kui nõnda küsida.

«Aga, jumalukene, mis peab siis tegema?» kordas ta muljuvas ahastuses. «Mis peab tegema, et ei tõuseks küsimus küsimuse peale, millest üks mõttetum ja meeleheitvam kui teine? Mis peab tegema, et kaoksid kõik meeletud mõtted ja arutud küsimused ja et pisutki võiks osa saada sest suurest rõõmust, mis ootab kogu linna ja maad?»

Ta mõtles kaua, kaua, mõtles päevad ja ööd, mõtles, kuni mõtted muutusid uimaseks sonimiseks, ogaraks jampsimiseks. Kõige oma arvatava suure varanduse juures ei leidnud ta ometi mingit abinõu, et omale tsipakenegi jõulurõõmu valmistada. Seni kui elas Eduard ja toimetas kodus alles eit, oli jõulurõõmu valmistamine nii kerge ja lihtne: läksid ja ostsid midagi ja viisid koju, ning kui eide palg rõõmus särama lõi ja poeg iseteadva rahuldustundega oma kingid vastu võttis, nagu peaks kõik just nõnda olema, mitte aga teisiti, siis tundis vana Maiberg ka ise, et kõik just nõnda peab olema, mitte aga teisiti, ning mõnutsev rahuldus võttis rinnas maad. Teised kõik on nõudlikumad, kui olid tema eit ja poeg, sest ta viskas tuhat rubla välja, aga see oli kui tilk vett kuumale kivile.

Mõni teab, kui kaua Maiberg asjata oma väsinud pead oleks mõtlemisega vaevanud, kui mitte ootamata sündmus teda sellest poleks lunastanud: talle toodi teade, et tema naine hullumajas surnud. Maiberg uskus, et eit sureb, ilma et ta aru tagasi saaks, ootaski tema surma, sest ta soovis talle südamest rahu, aga ometi ei arvanud ta, et see nii pea sünnib. Millegipärast lootis ta, et eit tingimata seni veel elab, kui tema, Maiberg, enesega ja oma varandusega mingisuguse otsuse teeb, alles peale seda sureb ta. Aga nüüd oli teisiti läinud, hoopis teisiti: temal, Maibergil, olid asjad rohkem sasis kui kunagi varem, ta ei teadnud üldse enam, millest peale hakata või millega lõpetada. Kui siis eide surmasõnum teda äkki ja ootamata tabas, valdas teda mingisugune hullumeelne jahmatus, mis heitis heleda helgi kogu tema elule. Mitte midagi selletaolist polnud varem kunagi tema vaimus sündinud. Talle pidi see peaaegu naljakana tunduma, sest kui kogemata pilgu peeglisse heitis, paistis talle peaaegu samasugune naeratus vastu, nagu ta seda mõni aeg tagasi oli näinud oma õndsa eide näos.

Maiberg võpatas. Õudus täitis ta hinge. Ja nagu kabuhirmus istus ta ruttu laua äärde ning kirjutas järgnevad read:

«Südamest kallid sugulased!

Ma võtsin nõuks omale jõulurõõmu valmistada ja kinkisin vaestele 1000 rubla. See summa oli aga näljaste arvuga võrreldes nii väike, et seda sandikopikakski ei võidud nimetada. Teie aga pidite minu pillamise meeletuna leidma ja arvasite muidugi, et ma aru olen kaotanud. Nüüd ei leia ma ei teistele ega endale jõulurõõmu valmistamiseks enam muud nõu, kui koputan taeva uksele. Loodan, et see on teile, mu kallid sugulased, ja ka mulle enesele kõige tõsisem jõulurõõm, mida mina võin valmistada. Ja sellepärast ei pea mind keegi hullumeelseks, vähemalt teie mitte. Matke mind eidega ühte hauda. Kõigest südamest teile jõulurõõmuks õnne soovides

Teie A. Maiberg.»

Ta pani kirja ümbrikku ja pitseeris ta kinni. Aadressiks kirjutas ta peale: «Minu armsatele sugulastele.»

Kirikukellad hakkasid parajasti lööma.

Maiberg võttis lambi ja läks magamistuppa . . .

Esimesel jõulupühal, kui kallid sugulased paksu Maiberki läksid tervitama, leidsid nad külma surnukeha eest.

Surres oli ta samuti kui eluski kindlasti ja järelandmata talitanud: ta oli enda pihta kaks kuuli lasknud, sest esimene polnud teda surmavalt tabanud.

Looja

Hiina jutuke

Kui inimesed juba mõni aeg sellest aru olid saanud, et nad ilmas elavad, siis nägid nad ära, et nad juba oma saamisest saadik kurjad on.

Ja nad ütlesid isekeskis: «Valime eneste seast omale kohtumehed, kes meile õigust mõistaksid.»

Kes võiksid aga nendele kohtumõistjaks olla, kui kõikide südamemõtlemisi juba saamisest saadik kurjus täitis! Kurjuses ei ole ju õigust.

Ja inimesed lõid omale jumala, Braama, ning andsid temale õiguse eneste ihu kui ka hinge üle. Nad kummardasid tema ette maani ja hüüdsid teda omale appi, kutsusid teda omale õigust mõistma.

Inimeste poolt loodud Braama sai peagi uhkeks: ta ei tahtnud inimeste kurjusesse ennast segada, ta tahtis mõttes ja unistavalt vaikides kõike tegevust ilmas silmitseda.

Ja inimesed ütlesid: «Suur on meie Braama ning äramõõtmata on tema võim. Sellepärast valime talle ilma asemikud, kelle läbi ta oma vaimu ja tahtmist täidab.»

Ja inimesed valisid eneste seast Braamale asemikud. Need võtsid enestele peagi abimehed. Nõnda kuda Braama asemikkude ja nende abide arv kasvas, nõndasama paisus ka Braama võim, tema soovide ja käskude hulk. Inimesed pidid kõiges asjas jumala tahtmise järele tegema.

Et aga inimesed oma saamisest saadik kurjad olid, siis kahetsesid nad, et nad omale Braama olid loonud ja temale eneste seast asemikud valinud.

Mitmed hakkasid aru pidama, kuda Braamast lahti saada. Suurem hulk aga, kes Braama loomise ja tema

asemikkude valimise lugu ei teadnud ja kes Braamat ega tema tegusid iialgi polnud näinud ega tundnud, uskusid valitud asemikkude sõnu, kui need ütlesid:

«Inimesed, kes te oma saamisest saadik kurjad olete, Braama on teid oma näo järele loonud. Tema sõna peate teie kuulma.»

Suurem hulk ei saanud nende sõnade mõttest aru, nad kuulsid ainult nende kõla.

Mõned aga küsisid: «Kui Braama meid oma näo järele on loonud, mikspärast oleme meie siis kurjad? Kas Braama ise ka siis oma saamisest saadik kuri on? Kui ta aga kuri on, miks peame meie siis tema ja tema asemikkude käsku kuulma?»

Nende mõnede hääl aga kadus suure hulga sekka ära, kes karjusid:

«Braama sõna peab kuulma!»

Nende karjujate abil sundisid inimeste seast valitud Braama asemikud ka mõned mõistlikud tema sõna kuulma ja igaveses vaesuses, viletsuses ja rõhumises elama. Kes vastu julgesid panna, neid pekseti, näljutati, pandi vangi, piinati, poodi üles ja saadeti tuleriidale.

Ja pime rahvahulk karjus oma teadmatuses:

«See on Braama tahtmine!»

Ja nii paljudki, kes julgesid tunnistada, et see halb on, kui inimene omale Braama loob, surid kibedas piinas.

Arvatava jumala asemikkude arv kasvas aga päevpäevalt ning nende võim paisus ikka suuremaks. Nende võimu tõusmisega kasvas ka inimeste häda ja viletsus ja nad ägasid oma vaevas ja piinas rumaluse tagajärjel Braama poole, keda nad ise ükskord olid loonud. See aga ei kuulnud neid, ta vaikis, nagu ta seda siis tegi, kui inimene ta lõi ja talle elavat õhku ninasse puhus . . .

Sellest ajast saadik, kus inimesed aru said, et nad ilmas elavad, ja kus nad otsusele tulid, et nad juba oma saamisest saadik kurjad on, on väga palju suvesid ja talvesid, seda rohkem veel öösid ja päevi mööda läinud. Nende arvu ei mäleta keski, ka Braama ja tema asemikud mitte. Viimased õpetavad aga inimesi endistviisi:

«Braama on teid oma näo järele loonud, tema sõna peate teie kuulma.»

Inimesed ägavad endistviisi äraräakimata vaevas ja nii paljudki kahetsevad, et nad omale jumala on loonud ning temale eneste seast asemikud valinud. Braama on, nagu ennegi, kõikidele tundmata, tema asemikkude kaedat kätt saavad aga peale nende eneste kõik maitsta, sest inimese südamemõtlemised on kurjad tema saamisest saadik.

Pärast võitlust

Suurtükkide mürin ja püsside paugud on vaikinud. Võitlus on seks korraks lõppenud. Lahinguväli on surnukehadega kaetud: nad lamavad oma veelgi aurava, hiljuti nii palava vere sees maas. Tungivad, vabadusele, inimesesoo ideaalide poole püüdvad südamed on tuksumise järele jätnud. Nad on igaveste külmad. Üle mustjaspunase vere viib ihaldatud tee.

Sõjaväesalgad lahkuvad lahinguväljalt. Soldatid on tõsised, nagu kurvad. Mispärast kurvastate teie? Kas ei löönud teie vaenlast puruks, kas ei ajanud teie teda põgenema? Ja kas ei põgenenud seal kõik läbisegi .....
..... Sõjamees, mida himustad sa veel? Millal või kus kohal võib su võit hiilgavam — täielikum olla?

Soldatite näod on siiski tõsised, isegi kurvad. Nad rõhuvad oma hambad kõvasti kokku ja tahavad oma noorte tugevate kätega püssipärasid nagu lömaks pigistada.

Ohvitseride näod hiilgavad: nad on nähtavasti targemad kui soldatid, nad mõistavad oma võitu hinnata ...
.....

Korraga tungib keski naisterahvas kui hullumeelne ühe ohvitseri juurde ja karjub hingeldades:

«Mitja, su vend on surnud! Teda pole enam!...»

Need sõnad on kui pikne selgest taevast.

«Püssikuul trehvas teda... otsekohe südamesse... Ta hüüdis su nime... sa ei kuulnud? Sa juhatasid... suurtükid mürisesid...»

Rääkija langeb kokku.

Ta hääl oli hele, selge kui hõbekelluke ja kostis kau-

gele. Ta tungis iga soldati kõrvu ja kajas sealt sügavama südamepõhjani vastu ... Su vend on surnud ... püssikuul trehvas teda ... südamesse ... Võit oli siis vendade üle! Lahingukoht oli siis omaksete verega üle kallatud. Meie võitsime iseendid ära ... tallasime ise oma pühamad püüded porisse ...

Veel tõsisemad, veel kurvemad on soldatite näod, kui nad tummavaikusega edasi marsivad. Veel kõvemini litsuvad nad oma hambad kokku.

Nüüd on aga ka ohvitseri näolt rõõmuhiilgus kadunud ... ta on tõsiseks muutunud. Kas ka tema ei mõista enam oma võidu tähtsust, ei oska seda hinnata? .....

Lahinguväli on vaikne. Ainult mõne maas lamaja suust kostab oigamine.

Ühtede maaslamajate tardunud silmad vaatavad ülespoole ja nendele särab ilmotsatusest Linnutee vastu; teiste silmad on maa poole pöördud ja need näevad seal verega kaetud vabaduseteed, kolmandad jääsed pilgud silmitsevad auravaid varemeid.

Ja ometi särasid need silmad kord täis elutuld, täis palavat vabadusetungi inimesesoo ideaalide poole.

Kõlbluse-õpetus õunaturul

Õunad siin, õunad seal, õunad iga vankri peal! Pööra silmad, kuhu sa tahad, igalt poolt paistavad õunad vastu. Nad on käsikorvides, vankrikeredes põhkude sees, laudkastides ja tünnides maas. Ühed ilusamad kui teised, ühes kastis suuremad kui teises.

Õunu on küll ja ka õuna ostjaid on küll. Iga vankri, iga kasti ja tünni ümber vahivad, keerlevad, küsivad ja maitsevad nad. Üks vaatab huvituse pärast, teine maitseb himu kustutuseks, kolmas ostab naljateoks, sest õunad on ilusad ja meeldivad.

Muude seast paistavad ka vanad inimesed oma näljaste, kortsunud nägudega, mis mullakarvaliseks on muutunud, silma. Nad sirutavad oma väriseva käe õunamüüja poole ja õnnistavad teda juba palja lootuse pärast Jeesukese ja issanda enese nimega. Nii mitmeski kohas libiseb õun värisevasse kätte ja see tõmmatakse tagasi. Veel kuulduvad õnnistusesõnad ja vana inimene läheb edasi. Õunaandja ei pane aga õnnistusesõnu nähtavaste tähelegi: ta on neid juba nii palju ja sagedaste kuulnud, et nad ta ära tüütavad. Ta laseb õuna paluja värisevasse kätte langeda, et sest igavesest õnnistamisest seekord jällegi lahti saada.

On aga ka palju niisuguseid vanakesi ja poisijõmpsikaid, kes kaunis külma, julge ja nagu väljakutsuva näoga õunakoormate ja -kastide vahel ümber uitavad. Nende suust ei ole palumise- ja õnnistusesõnu veel keegi kuulnud. Nad vaatavad turul olevate õunte peale, nagu oleksid need nende omad; ainult keegi teine on ülekohtusel viisil jõuga nendest üle ja ei lase neid, õunteomanikke, oma loomulikke õigusi tarvitada. Kus aga jõud nõrk on, seal peab kavalus appi astuma.

Vanakesed ja poisikesed uitavad sellepärast ettevaatlikult silmitsedes õunaturul ümber, ja enne kui õunamüüja tähelegi teab panna, on julge vanakese või poisikese kärmas käsi õunte juures ära käinud ning tasku või suure rätiku alla tagasi libisenud. Nüüd minnakse teise õunakoorma või kasti juurde jne.

Huvitav on neid inimesi vaadata, kes kavalusega ja salakatte all oma arvatavaid loomulikke õigusi tarvitada püüavad. Huvitav on aga seda tähele panna, et mõni õunamüüja julgete poistega või vanakestega ühes arvamises näib olema. Vist on ta õnnistamistest ja palumistest nii tüdinenud, et ta sel kombel nendest lahti loodab saada.

Seal istub naeratava näoga, suurte silmadega ja pikkade vurrudega mees kõrgel oma õunakoorma otsas; ta tunneb enese-täielise kuninga, kuigi ainult õunakuninga olema. Tema vankri ja kastide ümber on rahvast murruna koos. Ostetakse, maitsetakse, silmitsetakse, imestatakse, kiidetakse ja küsitakse hinna järele. Mees vaatab ja peab vankri ümber olijaid hoolega silmas.

Üks vana naisterahvas läheneb vankrile. Närused riided katavad ta keha, katkine suurrätik on tal õlgade peale visatud. Peagi on ta kuivanud kondine käsi vankris ära käinud ning sealt ühe õuna rätiku alla peitu toonud. Eit taganeb eemale; ta näos näib rõõmuhelk lõkkele lööma. Ta silmitseb õunamüüjat . . . Sel on nii suured ja elavad silmad, siiski ei näinud ta.

Sellesama vankri ümber keerleb ka poisikesi. Ka nemad ei seisata vististe asjata siin, olgugi et õunamüüja neid nähtavaste hoolega silmas peab.

«Võtke see poiss kinni: näe, ta varastas vankrist ühe õuna ära!» hüüab tuntud eit äkitselt õunamüüjale. «Näe, varastas jah, pistis õuna tasku!»

Poiss taganeb eemale. Ta peab nähtavaste aru, kas õunamüüjale «päkkasid näidata» või seisma jääda.

Õunamüüja silmitseb poissi ja siis pealekaebajat eite.

«Ah, sina vana nõid!» hüüab õunamüüja viimaks kõrgelt kasti otsast. «Kui ma sind ennast kaks õuna lasksin ära näpata, siis oli sul hea küll, aga kui nälginud poiss ühe õuna kätte juhtus saama, siis on sul kisa lahti. Sa saatana silmamuna! Sind ennast on vaja kinni võtta!»

Rahvas vaatab poissi, kes häbelikult silmad maha lööb, ja silmitseb ka vanaeite, kes endist viisi julgelt

õunamüüja poole vahib. Poisi näolt paistab sisemine võitlus. Niisugust õunamüüjat näeb ja kuuleb ta vististe esimest korda. Poiss näib oma tegu kahetsema, ta tahaks varastatud õuna tagasi viia ja teebki sellekohase liigutuse, jääb aga siiski endisele paigale seisma.

«Te kurjad vaimud, sellest pole teile veel küll, et meie teid, näljaseid, ennast natuke varastada lasen, teil on vaja üksteise peale kaebama ka veel hakata!» kirub õunamüüja edasi.

«Aus inimene annab ikka vargad välja,» püüab vanaeit ennast kaitsta.

«Aga kas aus inimene nõnda ka varastab, nagu sina seda teed,» vastab õunamüüja. «Võta käed rätiku alt välja, seal peavad sul kaks õuna varjul olema, üks kollane, teine punane ja ühesuurused.»

Inimesed naeravad. Üks uulitsapoiss tõmbab eidel rätiku kõrvale ja nähtavale tulevad õunamüüja poolt kirjeldatud õunad.

«Aga mina olen ju vana inimene,» karjub eit vihaselt. «Las vana inimene võtab pealegi, kust temagi vaene saab; ja tema sureb muidugi varsti ära. Aga lapsi ei tohi varastama õpetada, nemad on ju alles noored, neid peab karistama, muidu lähevad nad hukka. Ma olen ise laste-ema, ma tean küll, ära mind õpetama tule . . . Naerge aga peale! Ehk mis asja kõik teie irvitate! Laps läheb jah hukka, kui ta varastama õpib. Vana inimene on muidugi muld, mis temast tühjast on. Ja süüa tahab ta siiski . . .»

Nõnda rääkis vanaeit ja läks varastatud õuntega edasi, kuna näruste riietega ja näljase näoga poiss ikkagi endist viisi paigal seisis ja varastatud õuna nii kõvaste, kui ta nõrk jõud selleks ulatas, oma väikeses ja mustas peos pigistas, nagu tahaks ta teda lömaks, puruks, tolmuks, olematuks teha. Kuid õun oli kõva ja poisi sõrmede jõud nõrk. Ainult hambad, näljased ja teravad lapse hambad suutsid õunast jagu saada.

Balaganis

Kõrvulukustavalt üürgab väntorel, papagoid püüavad selle hääli jäljendada, ahvid ja oravad tantsivad ja inimesed vaatavad pilte või seisatavad puurisolevate loomade ees.

«Tere, teie ka siin!» hüüab keegi noormees, keda välimuse poolest näitlejaks võiks pidada, ja astub rõõmsas tujus teise nooremehe ja neiu juurde. «Olete uudiseid korjamas? Tahate sellest kirjutada?»

«Miks mitte, siin on ju elu,» vastab küsitav, nähtavasti ajakirjanik.

«Balagani elu,» naerab näitleja.

«Sest pole viga, elu on ikka balagan. Aga mis teie siis siin teete?»

«Mina? . . . Vaatan ahvisid.»

«Soo . . . Ah jaa, teile on see tähtis . . . Teie peate mõistma võimalikult hästi järel ahvida.»

«Õige. Ma mõtlesin, et kui ma ahv oleksin, siis . . .»

«Siis oleksite kõige suurem näitleja,» naeris ajakirjanik vahele. Ka neiu omil õhetavail huulil lõi naerule, palgeil meeldivaid lohukesi ilmutades.

«Mitte nõnda, aga olgu pealegi,» vastas näitleja.

«Ja ka raudpulkade taga tahaksite istuda, nagu ahvid?»

«Ka seda, kui muidu ei saa.»

«Siis hakake ajakirjanikuks, nõnda võiksite peagi oma ideaalidele läheneda.»

«See tähendab — pulkade taga istuda.»

Nad hakkasid kolmekesi naerma, kuigi ükski õieti ei teadnud, mispärast. Aga väntpilli kiiluvad hääled, ahvide nagistamine ja papagoide rõkkamine sünnitas

imeliku meeleolu, mis sõnadega mängima ja kergemeelsele naerule ahvatles.

«Nii siis oleks ahvidel näitlejatena kõige suurem tulevik?» heietas ajakirjanik natukese vaikimise järel edasi.

«Tuleviku kohta ei või ma midagi öelda: võib olla, neil polegi tulevikku.»

«Kellel?»

«Ahvidel.»

«Siin võite eksida.»

«Kuidas nii?»

«Nendest sirgub ju tulevane proletariaat ja nõnda võiks neil tulevik olla, kuigi nad praegu pulkade taga istuvad.»

«Minul poleks aga siis ahvina mitte tulevikku.»

«Mispärast mitte?»

«Kui ahvidel tulevik on, siis kaotavad nad viimaks järelahvimise himu ja omaduse ja seega oleks nende näitlemisanne null.»

«Nii siis ei tahaks te enam ahviks saada?»

«Ei.»

«Siis pole teil ka vaja ajakirjanikuks hakata.»

«Ajakirjanikke ei peaks üleüldse olemagi.»

«Ka siis mitte, kui nad näitlejaid kiidavad?»

Nooredmehed hakkasid jällegi naerma ja see kõlas õudselt ning õõnselt tumedas ruumis, kuhu väntpilli tummaksjäämisel silmapilguks ootamata vaikus oli asunud. Neiu silmad aga viibisid nõretavas õrnuses kahel ahvil, kes juba ammust aega teineteise kaelast kõvasti kinni hoidsid. Nagu salasunnil võttis ta ajakirjaniku käe ja sosistas:

«Arthur, tule siia, vaatame neid.»

Nad astusid kolmekesi kallistavate ahvide juurde.

«Vaesekestel on külm,» ütles ajakirjanik kaastundlikult.

«Ei tea . . .» vastas neiu pettunud häälel, nagu oleksid tal ilusamad lootused nurja läinud. «Nad on teineteise vastu nii head . . .»

«Sa tahad öelda, nad armastavad?»

Neiu vaatas nooremehele silmi ja naeratas.

«Ahvid nüüd armastavad . . . nad ahvivad armastust ainult järel,» ütles näitleja.

«Mispärast siis nemad armastada ei või; kõik loomad armastavad,» seletas neiu.

«Kui nad armastaksid, siis nad haigutaksid,» tähendas ajakirjanik.

«Kuidas nii?» küsis näitleja uudishimulikult.

«Asi on väga lihtne: armastajatel on kahekesi olles ikka külm ja külm tekitab haigutamise.»

«Külm . . . Miks neil külm on?»

«Mine tea, mispärast. Vististi sellepärast, et nad palavad on. Igatahes on neil aga külm, muidu ei tikuks nad nii teineteise ligi.»

Neiu laskis ajakirjaniku käe lahti ja nihkus pisut eemale, kuna kerge puna ta palged õhetama pani. Kui aga nooredmehed naerma hakkasid, siis ei suutnud ka tema vastu pidada ja teistega kaasa naerdes puutus ta pilk näitleja omaga kokku.

«Järjelikult — külmus ja armastus seisavad kõige lähemas ühenduses,» ütles siis näitleja tehtud tõsidusel.

«Seda ma ei tea,» vastas ajakirjanik, «kindel on aga, et armastus külma ja seega ka haigutamist sünnitab.»

Jälle hakkas mees pillivänta ringi ajama, seega nagu uut elu ja liikumist sünnitades. Papagoid lasksid läbilõikavat häält kuulda, ahvid närisid pähkleid ja revideerisid teineteise loomakeste hulka, kes karvade sees armastavad elutseda, oravad hüplesid. Elu oli õhus ja igas nurgas.

«Tahaksin heameelega väntaja olla,» ütles ajakirjanik.

«Mis sa ometi räägid!» hüüdis neiu nagu paluvalt.

«Siis tantsiks kogu balagan minu pilli järel,» rääkis ajakirjanik edasi, näitleja poole pöördudes.

«Ja sellest oleks teile küllalt?»

«O jaa! Ainult väntpill peaks palju suurem ja balagan ruumikam olema.»

«Kas see siis hea on, kui kõik ühe pilli järele tantsivad?»

«Miks mitte, kui aga pillivänt minu käes on.»

Helistati etendusele. Selleks pidi teise ruumi astuma. Seal olid pingid, näitelava ja eesriie.

Ja kui mees väntorelit mängima hakkas, ilmus tantsija naine.

«Ma tunnen teda,» sosistas neiu rahutult ajakirjanikule; «õppisin temaga üheskoos, istusin ühel pingil. Küll on ta muutunud, lõppenud!»

«Seda teeb tants.»

«Alles mineval aastal tantsisin minagi temaga,» ütles näitleja.

«Ja mispärast ei tee teie seda nüüd mitte?» küsis ajakirjanik.

«Siin pole näokatte-pidu, vaid balagan.»

«Aga te oleksite võinud ka siin omad näod kinni katta.»

«Ta on selle moe juba maha jätnud.»

«Siis on ta ilmas palju tantsinud ja — külmetanud.»

«Teie tahate öelda — armastanud ja haigutanud.»

«Võib olla ka nii, kuid tema ümbruses pidi pakane külm valitsema.»

«Ta on palju kannatanud,» sosistas neiu hirmul ja vaatas küsivalt ajakirjanikule otsa, nagu otsiks ta sealt julgustust.

«Naeru pole ta siiski veel unustanud,» tähendas ajakirjanik.

«Ta on ju näitelaval, olgugi balaganis,» vastas näitleja.

«Õige, ja ta naerab meid.»

«Meid?» küsis näitleja.

«Õigem teid.»

«Mind?»

«Vististi.»

«Miks just mind?»

«Teie tantsisite temaga näokatte-pidul ja tantsite veelgi.»

«Igaühel on varem või hiljem oma näokatte-pidu.»

«Ta naerab jällegi. See on hirmus!» rääkis neiu ajakirjanikule lähemale nihkudes.

«Lähme ära siit — balaganist,» soovitas näitleja.

«Paremat balagani ei ole ju; jääme juba siia,» vastas ajakirjanik.

Siiski tõusid nad üles, et välja minna.

«Herrad, oodake natuke, me näitame madusid,» hüüti neile näitelavalt.

Nad istusid uuesti.

Ja neile näidati madusid. Üks neist oli suur ja tige. Põlevail silmil vahtis ta rahva poole. Tantsijanna aga, kes teda teise naise abil ettevaatlikult omale ümber keha mässis, naeris.

«Kui ta ometi naeru jätaks,» sõnas näitleja.

«Pillivänt pole tema käes,» vastas ajakirjanik.

«Issand, kui see tige madu lahti pääseks!» sosistas neiu ja otsis värisedes nooremehe käest tuge.

«Siis võetaks ta lihtsalt uuesti kinni.»

«See oleks kõige huvitavam etendus,» ütles näitleja.

«Ei, kõige huvitavam oleks, kui madu tantsijanna keha ümber kokku tõmbuks ja pigistaks, rudjuks,» arvas ajakirjanik.

«Kui hirmsasti sa räägid,» sosistas neiu.

«Ka see poleks halb,» vastas näitleja ajakirjanikule.

«Aga mis teeks siis tantsijanna?»

«Vähemalt ei naeraks ta mitte.»

«Aga kui tal endised näokatte-pidud meelde tulevad?»

Näitleja jäi mõttesse.

«Jah, kui tal need meelde tulevad,» sõnas ta siis. «Pealegi on ta ju näitelaval . . . ta naerab, kui ta nutta tahaks, ja kui ta kord nutma peab, siis oskab ta ainult naerda. Lähme parem välja. Madu on ka ilma meieta tige ja tantsijanna naeratab teistelegi.»

«Kas ta ikka siin tantsib? Päevad otsa?» küsis neiu.

«Ka õhtuti ja öösel,» vastas näitleja.

«Ja ikka naerab ta nõnda?»

«Ikka nõnda.»

«Kole!»

«Teie ei tahaks seda teha?»

«U . . . u!»

Neiu väristas tervet oma noort painduvat keha.

«Aga kui te peaksite?»

«Juba ennem näitaksin ma siis seda tigedat madu.»

«Aga kui ta teie keha ümber lööks?»

«Siis naeraksin.»

Neiu hääles kõlas midagi murduvat hella ja õrna. Paluval pilgul vaatas ta vaikiva ajakirjaniku peale.

Väntpill aga üürgas endist viisi kõrvulukustavalt, papagoid katsusid selle hääli jäljendada, ahvid kaelustasid ja tantsisid, oravad hüppasid ja inimesed vaatasid balaganis pilte.

Hiire pärast

N. on perekas sadamalinn. Temas on õige palju töölisi. Mõnede arvamise järele olla nad jõukad, laisad ja hooletud. Nende jõukus tõusta sagedaste nii kõrgele, et nad leivategija juurest terve leiva korraga ära ostavad, kinni maksavad ja koju viivad.

Neil päevil ostis üks niisugune «jõukas» tööline leivategija juurest terve leiva. Kodus leiba katki lõigates leidis ta leiva seest ilusa praetud hiire. Päris harilik hiir! Ja ilusaste leiva sees!

See pani ausa mehe mõtlema. Ta ostis ju puhast leiba, nüüd on aga leivakõrvane kaasa antud. Muidugi pidi see kogemata sündima. Tähendab — hiir on võõras vara. Küsida tuleb, kas mees, kui ta aususe põhjusmõttest kinni tahab hoida, võõra varaga, s. o. praetud hiirega, mis ta leiva seest leidis, oma heaksarvamise järele ümber võib käia?

Mees kahtles selle õiguse juures. Ta läks nõu küsima. Ja talle anti nõu: hiir on kogemata kombel leiva sisse juhtunud. Kui mees leiva ostis, siis ei teadnud ei leiva müüja ega ka leiva ostja, et leiva sees hiir oli. Seega on tööline hiire, s. o. võõra vara leidnud. Leitud asi läheb aga omaniku kätte tagasi, leidja saab leitud varast ühe kolmandiku omale.

Mees oli aga aus ja helde südamega. Tema ei tahtnud leidmise eest midagi, ainult hiire omanikku oleks tahtnud ta üles leida.

Kes on aga hiire omanik, kas leivategija või see, kelle käest viimane jahud ostis? Ja kelle käest ostis ta jahud?

Asi kippus keeruliseks minema.

Aus mees võttis leiva ja hiire ja läks selgust nõudma.

Kust see nüüd tuli või kudas see oli, kuid asjalugu läks veel kirjumaks: leivategija ei tahtnud leitud varandusest, s. o. leiva sees äraküpsenud hiirest midagi teada. Rõõmu asemel sai ta kurjaks.

Töölise soontes tuksus aga aus veri, ta tahtis leitud vara tema omanikule kätte toimetada.

Leivategija läks ägedamaks. Ta püüdis isegi seda maha salata, et õnne- või õnnetusrikas leib tema ärist ostetud on. Kahjuks ei suutnud ta oma salgamist põhjendada.

«Olgugi leib minu, aga hiirest ei tea ma midagi,» ütles ta viimaks.

«Mina ka ei tea temast muud, kui et ta leiva sees oli,» vastab tööline.

«Minu oma ta ei ole.»

«Minu oma ka mitte.»

Mis teha? Hea nõu on kallis. Tarvis seaduslikul teel leitud varanduse omanikku otsima hakata. Nõnda mõtles aus mees ja astus esimese sammu.

Kuid leivategija astus kaks esimest sammu: üks esimene samm päterdas töölise esimese sammu ära ja teine esimene samm viis leivategija t ö ö l i s e ü l e v a a t a j a j u u r d e. Teisel esimesel sammul oli tuntav mõju. Kui tööline järgmisel päeval oma kohuseid läks täitma, ütles ülevaataja:

«Sa leidsid leiva seest hiire?»

«Leidsin.»

«Kust ta sinna sai?»

«Seda mul ei tulnud meelde temalt küsida.»

«Sest pole ka häda, seda on sul aega pärastpoole teha: mul on tööpuudus, nii et ma sinu pean lahti laskma. Said aru?»

«?!»

Ja kui aus mees koju tuli ja hiirega leiba silmitses, siis vandus ta selle silmapilgu maa põhja, kus ta nii jõukaks oli saanud, et ta korraga terve leiva suutis osta. Ta vaatas viimaseid kopikaid, mis ta tööpalgana oli kätte saanud, silmitses oma räpaseid ja poolnälginud lapsi ning oma naist, kelle silmist kibe piin ja vaikiv valu vastu paistis, ning ta jõudis otsusele, et ta lähemal ajal enam tervet leiba ei saa ostma.

Leitud varanduse, s. o. praetud hiire omanikku otsib ta aga tänini asjata.

1907

ENNE JA NÜÜD HEA VALITSEJA VIIMANE RAHA RAHA-AUK'

Enne ja nüüd

Enne raiuti puid maha, et porist läbi silda ehitada; nüüd murtakse inimesi maha, et teed parema tuleviku poole teha.

Enne käidi loomadega inimlikult, nüüd aga inimestega — loomalikult ümber.

Enne saadeti inimesed paradiisist, nüüd — maalt välja. Siis keelati paradiisi tagasitulek elavatel ära; nüüd ei tohi aga ka surnudki maale tagasi tulla.

Enne öeldi: «Peata nagu vasikas,» nüüd aga: «Peata nagu linnaisa.»

Enne piinasid inimesed loomi, nüüd piinavad loomad inimesi, sest mis aitab inimese vaim ja mõistus loomaliku tooruse vastu.

Enne lasksid inimesed loomi mõtelda ja rääkida, nüüd ei tohi aga mõtlejad inimesed suudki lahti teha.

Hea valitseja

Hiina jutuke

See oli juba ammugi . . . muinasajal, kui Hiinamaal kord väga hea valitseja elas. Igatahes ei mäleta surnud teda enam. Tema headus kostis ühest taevariigi otsast teise ja laskis ennast ka kõige viletsamas ja kõige pimedamas urkas maitsta.

Ja see sündis, et inimesed, kes alati on kurjad, rahutud ja tänamatu meelega, valitseja headusest aru said, sellest lugu oskasid pidada. Nad hakkasid oma head valitsejat igas taevariigi otsas kiitma. Kiidulaulud kostsid linnast ja maalt, mäelt ja orust, lossist ja hurtsikust. Ainult mõned, kes ennast nii rasva olid söönud, et nad enam oma ninagi ei viitsinud nuusata, vaid seda teisi lasid teha, vaikisid hooletult.

Kuid vaata, valitseja oli hea, lõpmata hea, ja ta ei sallinud, et inimesed tema headust kiidaksid, teda ülendaksid. Sellepärast andis ta kindlad käsud välja, et keegi oma valitseja headust ei kiidaks. Ta pani terve karja tarku riigimehi ametisse, kes selle järele pidid valvama, et tema käsku täidetaks ja vastaseid karistataks.

Kuid inimesed on kurjad lapsepõlvest saadik. Nad on vastased käske täitma ja maiad keelatud viljale. Nad kiitsid oma head valitsejat edasi.

Ja vaata, sõna läks välja heast valitsejast ning kiitjad võeti kinni ja heideti kivikoobastesse ja maa-alustesse urgastesse, kust nende kiidulaulud kellegi kõrvu ei pidanud kostma. Ja et nad neid, kes nende juures vahil seisid, oma lauludega ei rikuks, lasti vahtide kõrvad vahaga kinni valada.

Kes suudab aga mere sügavused läbi uurida, juuksekarvad lugeda ja elavate inimeste südamed ning neerud põhjani läbi katsuda? Ainult suur maailma vaim ise.

Meie hea valitseja kõigest tema headusest hoolimata ei olnud aga mitte maailma suure vaimu liigist: ta ei näinud inimesi läbi.

Vangikodades olijad ei vaikinud: nad karjusid kui pöörased ja hullusid oma valitseja headusest. Nende karjumine oli kui kõuemürin, mis kostis läbi müüride ja võlvide. Isegi vahid, kelle kõrvad vahaga olid joodetud, kuulsid nende vaimustavaid kiituselaule ning mõnigi neist hakkas salajas vangidega kaasa ümisema.

Targad riigimehed aga olid oma ametis hoolsad: nad andsid kõigest sellest heale valitsejale teada. Ja kui see oma headust nõuandjate puhastavas tules oli proovinud, käskis ta lahkelt naeratades:

«Pange nende jalad ja käed raudu, pekske neid, kuni neil liha luude ümbert lahti, ja andke neile nii vähe süüa, et nad valjusti ei jäksa karjuda.»

Silmapilk saadeti see käsk täide.

Aga peagi toibusid vangikodades vaevlejad ja jällegi kõlasid sealt kiidulaulud.

«Lõigake keeled neil suust, vabastage nende käed ja jalad raudadest ja laske neid vangikodadest välja,» käskis hea valitseja.

Mõne aja pärast tulid aga targad riigimehed jällegi oma head käskijat tüütama.

«Nad kirjutavad,» ütlesid targad riigimehed.

«Raiuge neil käed ja jalad otsast,» vastas hea valitseja lahkelt naeratades ja heitis siidsohvale pikali.

Targad riigimehed tõttasid käsku täitma.

Kuid hirmunud olid nende näod, kui nad jällegi oma isanda ette tulid.

«Armuline isand, su pea ja südame ümber lehvib maailma suur vaim, halasta meie peale. Su headus on põhjatu, anna meile andeks. Terve riik on keeletute kirjadega üle külvatud ja terve rahvas loeb neid ahnesti. Ja vaata, nad kiidavad taevaste vägevust, millede uksevõti sinu käes on, nad hõiskavad sinu heldusest ja headusest ning see kostab kui kõuemürin. Mis peame meie tegema?»

Hea valitseja naeratas endist viisi lahkelt, kui ta ütles:

«Tooge süüdlased kõigi omaste ja tuttavatega kohtuplatsile.»

Kui see käsk oli täidetud, ütles hea valitseja:

«Minu võim ja headus on kõige kõrgemast vaimust ette määratud, sellepärast ütelge nendele kurjadele kiitjatele, et nad oma kiidulauludega maailma suurt vaimu teotavad. Aga vaata, ma avan nende ees taevauksed ja seal võivad nad igavesti oma kiidulaule kõlada lasta! Kas mõistate?»

Riigimehed nokutasid jaatades päid ja läksid.

Natukese aja pärast ilmusid nad jällegi oma käskija ette ja ütlesid kummardades:

«Hea ja armuline taevariigi valitseja, sinu käsk on täidetud, kogu õitsev riigipind on nende laipadega kaetud, kelle ees sa armuliselt suure vaimu riigi avasid.»

«Nüüd minge ja kuulutage neile ja kõikidele, et igaüks, kelle ees ma teise ilma väravad avasin, minu headust ilmlõpmata kiita tohib.»

Riigimeestest käis hirmuvärin läbi. Nad ei teadnud, mida nad enam imestama pidid, kas oma valitseja headust või tarkust. Ja nad läksid üle terve riigi laiali ja kuulutasid:

«Maailma suure vaimu tarkus on otsatu, meie valitseja headus lõpmatu. Ta laseb viimsepäeva pasuna läbi puhuda, et kõik maapealsed ja maa-alused surnud tema headust vaikimata kiidukõlaga võivad saata.»

Suur imestusvärin tuli kõikide peale, kõlas ju see kuulutus ühest taevariigi otsast teise, sest laibad katsid kogu õitsvat riigipinda.

Lõpmata aastad on taevariigis möödunud, palju häid valitsejaid on seal rahva üle käskijaks olnud, kuid selle valitseja sarnast ei ole enam keegi näinud ega kuulnud. See oli aga ammu, väga ammu, igatahes — s u r n u d ei mäleta teda enam.

Viimane raha

See oli siis, kui tööpuudus luupainajana linnal lasus, kerjuste ja kuritegevuste arv kasvas, tööliste püksirihm pingumale venitati ja nende naiste ning laste näod päevpäevalt ikka enam kahvatusid.

Juhan oli nädalate viisi kestvamat tööd otsinud ja teda mitte leidnud. Mustade päevade tarvis kogutud rublade ja kopikatega ning juhuslikult leitud paaripäevalise tööpalgaga oli ta iseenda ja oma perekonna vee peal hoidnud, talitades põhimõtte järele, et parem ikka pikk ja peenike nälg kui lühike ja jäme. Sedagi võis ta ainult sellepärast, et tal juba abielu algusest saadik viisiks oli üks või teine kord osa saadud palgast naise Leena kätte anda, ja see oskas hoida. Tema hoidis raha mehe, iseenda ja ka laste eest ning sellepärast oli tal hädapäevil ikkagi pisut võtta. Praegugi elati juba ammust ajast peaaegu ainult Leena rahast, nõnda et ülespidajana tundus mitte pereisa, vaid pereema. Niisugune seisukord ei meeldinud Juhanile põrmugi, aga parata polnud midagi, sest kaine peaga ei söandanud ta naiselt kunagi raha välja nõudma hakata ega isegi järel pärima minna, kui palju raha õige veel tagavaraks on. Ja kuigi ta seda oleks teinud, siis ometi tagajärjeta, sest Juhan teadis kindlasti: ei olnud mingit lootust Leenalt raha kätte või tema arvu kuulda saada. Muidugi, kui Juhan saaks endal pea täis panna, siis tuleks kahtlemata ka mehelik kuraas, mis teda laseks naisega hoopis teist keelt kõnelda, nagu see nii mõnigi kord juba juhtunud.

Puuduse ja näljaga käivad kaasas harilikult ikka haigused ja igasugused hädad, ometi olid Juhan ja Leena

tänini nendest katsumata jäänud. Aga kui Leena kukkur päev-päevalt ikka rohkem kokku kuivas ja tema ikka enam ja enam laskis toidu oma suust mööda libiseda laste või mehe hammaste alla, siis ütles tema jõud pikapeale üles ning ta jäi maha. Vististi pidi ta haige olema, arvas ta ise, kuigi ta kindlasti ei teadnud, mis või kus valutas. Ühe sõnaga: suust oli tõbi sisse läinud. Aga kui häda kõige suurem, siis abi kõige ligem: Juhan leidis kuhugi tööd, mis pidi vähemalt mõned nädalad kestma. Küll ei saanud ta homme veel tööle minna, sest homme oli pühapäev, mitte ka tunahomme ega üle-tunahomme, aga neljandal, viiendal päeval pidi tingimata peale hakkama, ning siis tuli raha ja nälg võis hambad varna riputada. Asi oli kindel, Juhani nimi raamatusse sisse kirjutatud, muudkui mõni päev vaja oodata.

Juba ammugi polnud Juhan mööda porist uulitsat nii roosilises meeleolus plärtsinud kui täna koju tulles; samuti polnud ta juba mitmel-setmel nädalal nii rõõmsaid sõnumeid koju toonud kui täna. Leenagi naeratas asemel, ja kui lapsed nägid, et ema naeratab, mõistsid nad kohe, et midagi peab olema paremusele muutunud: võib ehk jällegi hakata leiba niipalju purema, kui süda vähegi kutsub.

«Võiks ehk selle rõõmuks täna lastele midagi suupärasemat tuua,» ütles Juhan, kui ta oma rõõmusõnume oli jutustanud. «Laupäev täna pealegi veel ja homme püha.»

«Aga kui tööd ei juhtu saama,» vastas Leena.

«Ei noh, miks siis ei saa, nimi pandi raamatusse, palgas on kokku lepitud, muudkui lähen ja hakkan tööle,» julgustas Juhan.

Leena mõtles ja veeretas oma südames viimaseid rahatükke näpu vahel, sest nii hirmus vähe oli neid järele jäänud.

«Sinule endalegi kuluks midagi paremat ära,» lausus Juhan nagu vabandades ja andeks paludes.

Need sõnad ja see toon hakkas Leena südamesse kinni. Ah, juba ammugi polnud Juhan oma sõnadega tema eest muretsenud ja juba ammugi polnud ta seda enam niisugusel toonil teinud!

«Siin on minu viimane varandus,» ütles Leena ja ulatas selle mehe kätte, sest äkki tundis ta tema vastu piiramata usaldust, nagu siis, kui nad alles abiellu astusid. Unustatud oli vahemine elu, unustatud Juhani «kust

tuul, sealt meel», unustatud kõik need õnnetud ja rasked silmapilgud, kus Juhan purjus koju tuli — unustatud paari sõna ja selle tooni pärast, millega need paar sõna räägitud.

Juhan sai raha ja Leena õnnistuse ning läks. Aga just tema minemise kärsituses oli midagi, mis Leena meeleolu segavalt riivas, ja peaaegu oleks tahtnud ta mehele ukse peale midagi hoiatavat järele hüüda, teda peaaegu vannutada, aga ei, ta vaikis ja lausus endamisi:

«Ega ta ometi hull ole.»

*

Ja Juhan ei olnudki hull. Tal polnud peas ainukese hullumeelse mõtte varjugi, kui kodust välja tuli. Oli aga tema samm siiski ebaharilikult käbe, siis ainult samal põhjusel, miks ta ennist nii roosilises meeleolus koju poole kõmpis.

Juhan arvas kopika pealt järele, mis ta oleva raha eest ostab ja kui palju tal siis veel üle jääb: võis parajasti kummalegi lapsele mõnekopikalise mängukanni osta ja omale väikese pudeli monopoli. Siis aga turgatas tal meelde, et Leena mängukannide ostmisega nõus ei oleks, kuidagi nagu talle ka ammugi monopoli pudel, kuigi väikene, ei meeldi. Sellepärast arvas Juhan paremaks mängukannid ostmata jätta ja nende heaks määratud raha monopoli peale panna, nii et pisut suurema pudeli saaks ja et ainult üks asi oleks, mis Leenale vastumeelt. Selle ühega arvas Juhan nõu leidvat: ta tahtis pitseeritud pudeli koju viia, Leena oma silma all pitseri purustada ja siis käega pudeli põhja koputada, nii et kork pealt välja kargab, ning Leenale endale esimeseks rüübata anda — terviseks, kosutuseks, arstirohuks.

Niisuguste lohutavate mõtetega asus Juhan monopolisappa. Aga juba järgmisel silmapilgul koputati talle õlale ja hüüti:

«Tere, Juku!»

«Aa, tere,» vastas Juhan.

Tema ees seisid vanad head sõbrad Kustas ja Kaarel.

«Laupäeva jalga võtma?» küsis Kustas.

«Eidele kõhurohtu,» vastas Juhan, «näe kõõksub teine juba mitmendat päeva.»

«Kae kurja, või eidele kõhurohtu,» naeris Kaarel.

«Pursui,» ütles Kustas, «rohitseb viinaga eite, aga meil pole teist sindert oma tarviski.»

«Sain täna tööd,» ütles Juhan.

«Mis sa siis kuulad, muudkui tiri aga välja,» arvasid sõbrad.

Kui Juhan pudeli kätte sai ja parajasti ukse peal teda taskusse toppis, võtsid Kaarel ja Kustas ta muheda nöökamisega vastu:

«Või tasku pannakse õige,» ütles üks.

«Ää tee ikka meestega nalja,» lausus teine.

«Pole midagi parata, eit ootab,» vastas Juhan ja tahtis minna.

«Aina eit ja eit,» ütles Kaarel, «ega see eit tervet pudelit kõhurohuks tarvita.»

«Jäta nali,» ütles Kustas, «ja tule tee pudel lahti, anna kordki maitsta, mine siis oma eide juurde.»

«Ei, ma lubasin pudeli tervelt koju viia,» luiskas Juhan ja püüdis oma kätt vabastada, millest Kustas sõbralikult kinni hoidis.

«Nali naljaks, aga sina teed, nagu oleksid sa oma eide narr,» ütles Kustas tõsiselt.

«Juhan, kurat, ole ikka mees, ää tembuta,» hakkas ka Kaarel tõsiselt. «Ütle, millal oleme meie sinu ilma jätnud, kui meil head päevad olid. Ja ega me jumal teab mis tahagi: ainult kord suule panna, keele otsa niisutada ja siis võid minna. On sul eit haige, mis sinna siis parata, ka temale pead viima, aga ega sellepärast siis ometi sõpra pea ilma jätma. Naistele oma osa, meestele oma.»

Juhan punnis ikka veel vastu.

«Las ta, kurat läheb,» ütles Kustas Kaarlile ja pöördus nagu minema. «Kelle kõht täis, või see näljasest hoolib. Aga ühte ütlen ma, va Juku: küllap tulevad ka meil paremad päevad ja siis oled sa, va vennas, meie peos.»

Juhan peatus, mõtles, kaalus. Omad mehed, head mehed, sõbrad nagu muistegi, ainult: kas jääb veel midagi pudeli põhja, kui kord maigu suhu saab. Aga lõpuks: mis siis, Leena ei teagi ju, ehk kuigi teada saab, mis siis ikka — poriseb pisut, võib olla nutabki, naiste asja nüüd, ja see on kõik. Või kuigi ta pudeli tervelt koju viib, pitseri tema oma silma all purustab, kas ta siis ei porise? Muidugi poriseb, võib olla nutabki, muidugi nutab, nagu ikka, kui midagi muud enam üle ei jää.

«Ära tühja jönni, tule!» ütles Kustas käskivalt.

«Ole mees, ää ole poisike,» aitas Kaarel.

Juhan läks sõpradega kaasa.

Aga sellest pudelist ei saanud hakatagi, nii ruttu oli ta meeste käes tühi. Igaüks pigistas paar korda ja juba oligi põhi püsti. Kustas ja Kaarel olid väga viisakad, nad kastsid sõna tõsises mõttes ainult keelt, jättes joomise Juhani enda hooleks. Nad tegid seda nõnda, nagu oleksid nad selles kokku leppinud, vargsi teineteisele silma pilgutanud või salaja varba peale astunud.

Juhani keel läks pehmeks. Aga seda ei pannud ta ise tähele. Temal tuikas ainukene mõte peas: kas Leena tõesti oma viimase rahanatukese täna välja andis. Mõte oli väga tähtis, peaaegu saatuslik, sest kui Leenal veel raha on, siis võiks veelgi viina osta, kas või kiuste, miks tal veel raha on.

Juhan ei saanud muidu, kui jutustas pikalt ning laialt Kustasele ja Kaarlile, kuidas ta täna eidelt raha saanud ja kuidas raha eide kätte sattunud, küsides nende arvamist: on eidel veel raha või oli see tänane tõepoolest viimane. Kustas ja Kaarel otsustasid kaljukindlalt, et kui eidel tänini raha on jätkunud, siis jätkub veelgi; küllap tal peale viimase raha ikkagi kusagi kooru vahel, kui mitte palju, siis pisutki leidub.

Samuti arvas ka Juhan ise nüüd ja selle peale käristas ta uue pudeli välja, millest hakkasid ka Kustas ja Kaarel juba rüüpama, mitte ainult keelt kastma. Pärastpoole, vihmasajul, läksid kõik kolm õllepoodi ulualust otsima.

*

Samal ajal ootas Leena pikisilmi Juhanit ja tema süda hakkas ikka rohkem valutama.

«Kas isa varsti tuleb?» küsis seitsmeaastane Roosi juba mitmendat-setmendat korda emalt.

«Varsti, varsti, oota veel natukene,» vaigistas teda ema.

«Toob ta Aalile komput?» küsib nelja-aastane poeg.

«Toob, toob — saia ja komput,» kinnitab ema pojale.

«Mis ta mulle toob?» küsib tütar.

«Küll ta ikka midagi toob, oota aga,» trööstib ema.

Lapsi oskab ta silmapilgukski rahuldada, enese

südamevalule ei leia ta mingit vaigistust. Ja nagu aimaksid lapsed seda, piinavad nad ema iga natukese aja pärast samade küsimistega: ikka — kas isa varsti tuleb ja kas ta ikka toob?

Nõnda saab ähmasest päevavalgusest videvik, videvikust pimedus, kus aknast vaadates laternatuled nagu kaugelt, kaugelt vilguksid. Aga isa ei tule ikka veel. Heameelega läheks Leena Juhanit otsima, et nõnda päästa, mida veel päästa võib, kuid ta tunneb, et ta ei jäksa, jalad ei kanna. Sellepärast peab ta tahes või tahtmata ainult ootama ja südamevalu kannatama. Oleks ta jalul, ei ta siis ootaks ega kannataks, vaid jookseks kas või poole linna meest otsides läbi, nagu ta seda nii sagedasti teinud. Jookseks, kuni mehe üles leiaks, ning kargaks kas või kogu monopolisabaga või trahterirahvaga kaklema, kui need tema meest tahaksid kinni pidada. Aga mis peaasi: oleks Leena täna jalul olnud, siis poleks ta kunagi raha Juhani kätte annud, kindlasti mitte, vaid oleks ise läinud ja kõik õiendanud.

Ema ja laste oodates saab kell kaheksa, üheksa, isegi kümme, aga isa ei tule siiski. Lastel ei jää muud üle, kui peavad magama pugema, kuna ema neid seega trööstib, et küllap homme hommikul on isa ikkagi kodus.

Aali uinub peagi väsinult, aga tütarlapse silmad ei lähe ega lähe kinni. Kuuldes, et vend magama jäänud, hüüab ta sosinal:

«Ema! Ema ae!»

«Mis sa tahad? Miks sa ei maga?» vastab ema.

«Uni ei tule ... Ema!»

«Mis on?»

«Kas isa on jälle jooma läind?»

«Ole vait ja jää magama.»

«Ütle, ema, kas on?»

«Jää magama!»

«Ütle, siis jään.»

«Armas laps, ma ei tea.»

«Tead küll, sa ei ütle, ei taha.»

«Küllap vist, mis muud,» lausub lõpuks ema.

«Ma arvasin kohe, nägin su näost,» ütleb tütarlaps targalt nagu mõni vanainimene.

«Tule siia!» hüüab ema tütart. See ronib tasahilju venna kõrvalt asemelt välja ning läheb ema juurde.

«Kui isa koju tuleb ja mind küsib, siis ütle, et ema läks välja,» räägib Leena lapsele.

«Aga kuhu sa siis lähed?» küsib laps.

«Ära küsi nii palju, vaid tee, nagu ma käsen,» sõitleb teda ema.

«Lähed sa välja?»

«Ma olen ju haige, kuhu ma siis nõnda lähen.»

«Siis peidad enda jällegi tuppa ära.»

«Kui sa tead, mis sa siis küsid,» ütleb ema, vaikib pisut ja lisab siis juurde: «Mine heida nüüd magama.»

«Uni ei tule, nüüd enam ei tule, ma kardan.»

«Mis sa, rumal laps, kardad, ega isa sinule midagi tee, ega ta sinu kallale tule.»

Tütarlaps vahtis suuril silmil emale otsa ja ütles siis:

«Ma kardan ikkagi.»

«Mine heida magama, kui uni peale tuleb, siis sa enam ei karda.»

«Uni ei tule.»

«Küll ta tuleb, heida aga venna kõrvale. Vaata, kuis tema ilusti magab, tee sina niisamuti.»

Tütarlaps mõtles veel natukene aega, nagu tahaks ta emale midagi vastata, viimaks läks puges ta ometi sõnalausumata venna kõrvale näruse teki serva alla, nagu peaks ta sealt oma hirmu vastu kaitset leidma. Ja leidiski, sest natukese aja pärast sai väsimus ka temast võitu, nii et ema nüüd üksipäinis valvama jäi.

*

Oli kesköö paiku, kui ukse tagant Juhani kobavad sammud kostsid. Silmapilk põgenes haige naine sängist ja puges suurt villast rätikut ümber võttes laste sängi alla.

Väikene lamp põles laual kui hundisilm ja andis parajasti niipalju valgust, et nägi lauast ja toolidest kõrvale hoida. Aga Juhani jalad olid sedavõrd pehmed, et nad kohe tooli riivasid ja siis mehe mürinal vastu lauda paiskasid.

«Kuradi risud, tee pealt eest!» vandus Juhan ja vedrutas otseteed oma abieluvoodi ette, nagu mõtleks ta kohe magama heita. Kuid sinna juurde jõudes jäi ta jõllitades asemele vahtima. Ta ei uskunud oma silmi: ase oli tühi. Kui ta välja läks, lamas tema naine haigena

voodis, oli seal juba mitu-setu päeva lamanud ja nüüd korraga läind mis läind.

Juhan pöördus tuikuvalt toas ringi, aga Leenat ei olnd ega olnudki. Viimaks kobas ta laste sängi ette, kus tütarlaps juba tooli ja laua mürinal oma äreva une tõttu üles oli ärganud ja nüüd hirmunult istukile tõusis, nagu mõtleks ta esimesel tarvilikul silmapilgul püsti karata ja asemelt välja lipata.

«Kus on ema?» küsis Juhan.

«Ema läks välja,» vastas tütarlaps.

Juhani silmis välkus viha.

«Kuhu ta läks?»

«Ma ei tea, ta ei öelnud, käskis meid ilusti kodus olla.»

«Valetad!» karjus Juhan.

«Ei valeta, läks jah ja käskis meid magama heita.»

«Saadana silmamuna! Minu järel valvama! Kuule, plika, sa tead, kuhu ta läks. Hoia oma nahk, kui sa tead. Pargin su läbi, puruks peksan kõik, löön lömaks . . . A-a, ühes nõus, valetavad! Või ei tea, sina ei tea. Siis teab poiss, tema oma isale ei valeta, on meeste sugu, kasvab meheks . . .»

Nõnda rääkides toetas ta rõõtsakili sängi otslaua peale ja võttis poisil jalast kinni, pigistas, raputas, venitas.

«Kus on ema?» küsis ta ise kärkivalt.

Poiss pistis unisest peast kõigest kõrist karjuma.

«Kus on ema?» päris isa.

«Ma ei tea,» nuttis poiss. «Ema oli sängis.»

«Enam ei ole,» vastas Juhan.

«Ema on kadunud,» seletas õde vennale.

Poiss hakkas veel valjumalt ja haledamalt nutma.

«Mis sa lõugad,» ütles Juhan poisile ja hakkas midagi taskuist kobama, kuni ta kopikase saia välja tõmbas ja nutjale lapsele kätte andis. «Säh, söö, ää virise, ole ikka mees.» Tütarlapsele viskas ta teise saia, lausudes: «Sulle ka, mis sinugi raipega teha.» Peale selle tuigerdas ta oma voodi juurde tagasi ja istus kössi vajudes sinna servale, kuna ta ise mõnas:

«Või viimane . . . see on mu viimane . . . Eks näe nüüd, kas on viimane. Tuled ise ja tood ka raha redust välja, tood viimase, enne ei jäta . . .»

Juhan piirles oma sõnadega viimase raha ümber, mis talle nähtavasti kuidagi rahu ei annud, piirles, kuni

pea rinnale vajus, lõpuks kogu lodev keha sängi langes, jalgu üle serva ripnema jättes.

Algas norskamine. Väike umbne tuba täitus viina ja õlle haisust. Lapsed istusid ikka veel kõrvuti asemel ja hoidsid saiu käes, ilma et kumbki oleks kordagi hammustanud.

«Ema!» hüüdis tütarlaps viimaks sosinal. «Ema ae!» kordas ta. «Kus sa oled?»

Kõik jäi endiselt vaikseks, ema ei ilmunud. Võib olla kartis Leena alles mehe ärkamist, võib olla häbenes ta lapsi, iseäranis poega, sest kui ta praegu oma peidunurkast välja roniks, siis teeks ta seda esimest korda selle silma all. Tänini on ainult tütarlaps selle tunnistajaks olnud.

«Ema!» hüüab tütarlaps uuesti. «Kus sa oled? Ma kardan, ma ei julge enam olla.»

Nüüd ronib Leena laste sängi alt välja ja poiss kargab asemel püsti, torkab oma saia emale nina alla ning hüüab:

«Näe, isa tõi!»

Jõuetult istub ema laste sängi servale ja nutab. Natukene aega vaatavad lapsed seda tummalt pealt, siis unustab poiss, et tal isa toodud sai peos, pillab selle vana tekinäru koorudesse ja langeb emale kaela, kus muud paremat ei oska teha, kui hakkab ühes emaga nutma. Nõnda nutavad nad kahekesi, kuni lapse keha närvilikult tõmblema hakkab; alles siis tuleb emal meelde, et nõnda ei või ju, sest poeg on tal imelikult õrn ja tundelik, võib erutuse tõttu unes kas või mitu ööd tagant järele nutta. Ja ta püüab last vaigistada, rahustada.

Tütar, kelle silmad ainult pärani lahti ja haiglaselt helgivad, ütleb oma saia nagu pakkuvalt ema poole sirutades:

«Mina seda ei söö!»

«Armas laps, miks siis mitte,» vastab ema ja otsib ka poisi saia üles ning pistab talle kätte, kes ikka alles kramplikult tihub.

«Ei,» vastab tütar.

«Söö ikka, siis hakkab Aali ka sööma, muidu ei jää ta magama.»

«Ei söö,» kordab tütarlaps.

«Ma hammustan ka, sööme kõik kolm,» ütleb ema viimaks leidlikult. Ja ta võtab tütarlapselt saia, näksab

selle küljest hammastega põrmukese ning hakkab mugima, nagu ei tea, missugune tükk tal suus oleks. Tütarlaps vaatab, nagu imestaks ta, poisski tõstab pea ema rüpest: alles nuttis ema, nuttis isa pärast ja ometi sööb ta tema toodud saia.

«Hakka nüüd ilusti sööma,» ütleb ema tütrele, «sina oled ju suurem ja targem; Aali hakkab sinu järel siis ka.»

Ja tütarlaps hakkabki oma saia sööma, nagu oleks ta tõepoolest suurem ja targem. Tema eeskujule järgneb ka poiss, kuigi aeg-ajalt korduv nutukramp ta pea tagasi kisub ja lõua närvilikult värisema paneb. Kordamööda ulatavad nad oma saiad emale, et ka see hammustaks, ja see jätabki iga kord põrmukese oma hammaste külge. Nõnda istuvad nad kolmekesi asemel, kuni mõlemad saiad otsas, siis ütleb ema:

«Heitke nüüd ilusti magama, ma võtan veel isa riidest lahti.»

«Ma tulen aitan,» ütleb tütar.

«Mina ka!» hüüab poiss.

Ja mõlemad lapsed tahaksid isa saapad jalast ära tõmmata, ainult suure surmaga läheb emal korda neid eemale tõrjuda, seletades, et isa saapad on porised.

Haigel naisel maksab palju vaeva, enne kui ta mehe saapad jalast kätte saab, jalad voodi tõstab ning kogu lõõskava keha tahapoole veeretab, patja pea alla seadides, et viin pähe ei langeks ja surma ei tooks, nagu kõik ütlevad. Lõpuks on asi nii kaugel, et ka haigel endal voodi eesservas pisut ruumi leidub. Nüüd kustutab ta seinale naela pistetud «hundisilma» ja poeb mehe kõrvale asemele.

«Ega teil külm ole?» küsib ta viimaseks lastelt.

«Ei ole,» vastab tütar. «Me hoiame hästi teineteise ligi.»

*

Rahu valitseb toas hommiku kella seitsmeni, siis virgub Juhan. Leena oli paar korda juba varemalt ärganud, aga tema ei kõssanudki, oli vaikne kui hiir, katsudes uuesti uinuda.

Pea on Juhanil alles raske, kuid küllalt selge, et aru saada, mis temaga on sündinud. Ainult ühte ei mäleta ta hästi, nimelt kas tõmbas ta koju tulles ise omal saapad jalast või on seda keegi teine teinud.

Ta kuulatab, et hingamise järele otsusele jõuda, kas Leena on juba üles ärganud või magab ta alles. Viimaks oletab ta esimest ja lausub tasa ja areldi:

«Oled sa juba üleval?»

«Mis siis?» küsib Leena vastu.

Selle peale vaikib Juhan, kuni eit talt küsib:

«Mis sa tahad?»

Juhan kehitab end asemel, katsuks nagu oma haigele naisele lähemale nihkuda ja ütleb siis:

«Oli see sul eila tõesti viimane raha, mis sa mulle andsid?»

«Kas sa siis seda tõesti ei uskund?» küsib naine vastu.

«Esteks uskusin, pärast . . .» jätab Juhan lause pooleli.

«See oli tõesti viimane, enam ei ole mul hinge taga, löö või maha mind. Kõik on otsas. Lapsed said veel kumbki saia, minagi hammustasin, see on kõik.»

Laste saia meeldetuletamine hakkas Juhanil südamesse kinni. Tema teab väga hästi, miks Leena seda saiaraasukest nimetab: saiade tõttu on ta mehele juba kõik andeks annud, tema teoga leppinud.

Nõnda on varemaltki olnud: Leena ütleb mingisuguse lihtsa, peaaegu tähtsuseta sõna, aga Juhan ei suuda sellele vastu panna, kui ta põeb oma kassiahastust. Samuti ka täna: ta nihkub naisele veel lähemale ja ütleb:

«Tead mis?»

«Mis siis?»

«Mina olen tõbras, täieline tõbras. Aga mina ise poleks kunagi nõnda, kui mitte Kustas ja Kaarel — tead, need, kellega ühes vabrikus olime.»

«Seda ma arvasin kohe, et ega sa üksi,» lausub Leena.

«Mina tahtsin ainult pisikese pudelikese sinule kõhurohuks tuua ja mitte enne pitserit murda kui kodus, kartsin, et muidu . . . Aga nemad! . . . Ah, kui sa teaksid, missugune lontrus mina olen, ikka olen olnud. Mina ei uskunud, arvasin, et küllap sul on veel, sest ega sina ometi tõtt räägi, ega sa viimast minu kätte usalda.»

«Seekord rääkisin tõtt, andsin kõik.»

«Tulevikus ära räägi mulle enam kunagi tõtt ja ära anna kunagi kõike minu kätte. Kui sa sured, ka siis ära anna kõike minu kätte, ära räägi mulle tõtt. Valeta ja anna Roosi kätte, anna temale ja ütle, mis ja kuipalju ta peab ostma, tema ostab, saab ise ja annab Aalile.

Mina ei osta, mina lähen, kui juhtub, Kustase ja Kaarliga.»

«Sa tõid ju ikkagi lastele, ei unustand,» ütleb naine meest kaitstes.

«Tõin! . . . Ei unustand! See on hirmus, lihtsalt ropp, et sa seda pead mulle ütlema, et see on sinu ainuke trööst. Ja haigest peast nõnda! . . . Kus sa olid, kui ma koju tulin? . . . Aga parem ära vasta, ära ütle mulle midagi, muidu ehk tuleb mul joobnult pähe, otsin su üles . . . Eila ju otsisin, tahtsin sind kätte saada, jumal tänatud, et sind ei olnud, mul pole ju niisukesel korral meeletuhkagi peas. Aga ühte vannun sulle . . .»

«Ära vannu midagi,» ütles naine vahele, «muidu murrad vande.»

«Ei murra, mitte ei murra!» kinnitas mees.

«Parem ära vannu, ela niisama . . . oleme tänini läbi saanud, siis saame ka edaspidi, milleks vanduda,» arvas naine.

«Siis ütlen muidu . . .» tahtis mees hakata.

«Ära ütle midagi, milleks öelda, elame niisama. Sõnast ei saa suu soojaks.»

«Hea küll siis, ma ei ütle midagi, tõusen ainult üles ja lähen. Enne ei tule, kui lastel peab midagi olema suhu pista.»

«On või ei ole, ära sellepärast tulemata jää. Parem ikka isa tühja kätega kui isata,» ütles naine.

Aga mees ei vastanud enam. Ta toppis porised saapad jalga ja läks sõnalausumata välja, nagu ta mõnikord varemaltki samadel oludel teinud. Kus ta niisugustel juhustel käis või mis ta tegi, seda ei rääkinud ta kodus, aga kunagi polnud ta veel tühjade kätega tagasi tulnud. Meelehärmas võis ta majast majasse käia, manguda ja paluda, kuni mõni tema peale halastas ja teda laskis omal puid saagida või lõhkuda, ning vaevalt oli keegi kunagi paremini, kiiremini ja odavamini seda teinud kui Juhan oma hingehäda päevil. Ta võis ka raudteejaama minna ja seal mõne raske paki kojukandmiseks turjale nõutada, või kas lihtsalt armu paluda, kerjata. Juhan võis kõik ja tema sai kõigega toime, kui kihutajaks oli tujukas hingepiin, ja sellepärast ootas Leena täna üsna rahulikult tema tagasitulekut, teades, et ta kaasa toob tingimata kui mitte muud, siis kannika leiba ja mõne toobi kartuleid ning selle mageda kõrvaseks midagi tahedamat, soolast.

Raha-auk

I

«Kas sa ikka alles kaevad?» küsis Liivamäe eit kirikust koju tulles ja maja ees oleva liivamäe sisse kaevatava augu kaldale astudes. Vanamees istus särgiväel august väljavõetud niiskel liival ja popsis piipu. Ta tundis eide juba sammudest ära ja sellepärast ei arvanud ta tarviliseks tagasigi vaadata, kui ta ütles:

«Ega siis kõigil ometi sinu moodi aega laiselda ja logeleda ole.»

Eit silmitses uurivalt augu sügavust. Vanamees popsis piipu edasi ja sülitas aeg-ajalt augu põhja.

«Mis inimene oma lolli peaga kõik ära ei tee,» sõnas eit nagu kurvalt ja mõttes natukese aja pärast. «Teised ütlevad juba ammugi, et sa viimasest haigusest saadik poolrumalaks oled jäänud, ja nüüd pean viimaks ka mina seda ütlema. Mistarvis näed sa seda vaeva?»

Vanamees vaatas eide poole üles.

«Mistarvis ma seda vaeva näen?» kordas ta. «Aga mistarvis hakkasid sa tänavu palvetamas käima, nagu poleks sulle sellest veel küll, mis sa kirikus kuuled? Ja vead ka Annat enesega ühes. Kas sa sellest kasu saad?»

Vanamees vaatas ikka veel eide poole. See vaikis.

«Kindel usk tõstab mäed paigast. Kui ka minul kindel usk on, siis pole mu vaev asjata,» ütles vanamees.

Eit ei vastanud midagi. Natukese aja pärast pööras ta jutu teise asja peale.

«Parem oleksime võinud õhtupoolikul loole minna. Hein mädaneb juba nädalate kaupa maas, ei saa ega saagi teda üles võtta. Juhtub kuiv ilm, siis katsu, et mõisa saad; vihmaga pole aga midagi parata. Kirikus

tehti täna jällegi palvet suure vihma pärast ja ka palvemajas loeti sellest, aga vaat, las jõuab argipäev kätte, jällegi sajab. Näe, metsa tagant läheb juba sõõna. Selle moodiga jääme meie küll nälga ... kartulid mädanevad ju ka ära ...»

«Sa hädaldad ka tühja,» vastas vanamees. «Tänavu võib veel kõike küll saada, ainult kannatust on vaja. Ja kuigi ei saa, mõni asi nüüd. Sügiseks on mul auk valmis, ning siis, eit, — pane kaks jalga seina peale ja söö. Meie ei tunne siis saksa ega santi, meie oleme siis Liivamäe vanad ...» Ja kui Mart natuke aega mõttes oli seisnud, hakkas ta nagu iseeneses rääkima:

«Jumalukene, mis see liivamägi kõik eneses ei varja! Aga kes ütles meile rumalatele ennemine seda. Või arvad sa, et siin asjata tulesid põlemas ja surnuluid tantsimas näikse?» pööras ta eide poole. «Ja need imelikud hääled, mis ma siin kuulsin. Ehk kui selgeste mulle öeldi: mõõda nii ja nii mitu sammu oma toaukse juurest mööda mäge ülespoole ja hakka siis kaevama ... Kuid uskuma pean ma, kindlaste ja kõikumata ... Seda kinnitati mulle kolm korda ...»

«Jampsides tulevad kõiksugused imelikud asjad ette,» sõnas eit.

«Jampsides ... Just nagu ma ise ei tea, kas ma jampsisin või näidati mulle seda unes.»

«Aga unenägusid ei pea uskuma, see on patt, koolmeister ütles. Tema teab ju niisuguseid asju, ega ta muidu koolmeistriks pole saanud.»

«Olgu ta koolmeister või kirikuõpetaja ise, mulle on see ükskõik, mina jään kõikumata kindlaks ... Unenäo uskumine on patt ... Mispärast see patt on? Jumal andis inimesele une puhkamiseks, ju ta siis ka unenäod andis, ega kuri neid tooma tulnud ...»

«Koolmeister ütles jälle, et unenäod saatana võrgutused on,» ütles Liisu.

Mõlemad jäid vait. Vanamehe rinda kippus kahtlus. Kudas? Unenäod saatana võrgutused? Ja koolmeister, see vaga palvetaja, kellest kõik kiitusega räägivad, ütles seda? See ei või olla ... Aga olgugi unenägu kurjast, kui ta aga head toob. Vanamees tahaks ometi kord vanul päivilgi inimese moodi elada. Ta ei mõtle armulisele paruniherrale vastu hakata, ei, ta tahab ka edaspidi palja peaga tema ees seista ja tema «kintsu

kaabata», kuid ta tahaks sealjuures, et terve küla, ei, terve vald ja kihelkond teaks, kes Liivamäe Mart on. Ta tahaks oma tütre Anna mehele panna, temale tublid pulmad teha ja talle ilusa kaasavara anda. Ta tahaks kõva õlle valmistada, mis mehed nagu kaikaga jalust maha rabab; kõikide pulmaliste pead ja kõhud — viimaste tarvis riputab ta õllele tooreid rukkijahu hulka — paneb ta nõnda täis, et nad veel kümne aasta pärast Liivamäe Anna pulmi mäletavad.

Seda kõike ette kujutades ilmus vanamehe kuivanud ja kortsudega kaetud näole uus elujume, kuna poolkustunud silmades kerge rõõmu- ja lootusehelk läikima löi.

Värav kriiksus ja õue astus Anna. Mõlemad vanad vaatasid tulija poole. Eit tundis oma tütrest headmeelt. Kui ilus ja priske ta oli! Terve tema keha avaldas, saleda piha peale vaatama, tugevust ja kindlust. Iseäranis rõõmu sünnitas eidele aga see, et vaga koolmeister viimasel ajal nii suure armsusega Annat igavese elu allika juurde püüdis juhatada. Kui koolmeistril juba kolme last poleks olnud, siis oleks Liivamäe eit oma rõõmuliste arvamistega palju kaugemale läinud, sest ta oli tähele pannud, et koolmeister isegi palvetamise ajal silmi Anna pealt ära ei saa. Ka arvas eit tähele pannud olevat, et koolmeister põlvili lastes igakord Anna poole pöörab.

«Kas palju marju said?» küsis eit tütrelt. «Sa võiksid nad õige mõisa või poe juurde viia, saaksid mõne kopika raha.»

«Ei nendest saa kusagile viia, marjad pole ju veel küpsed. Mul on ainult paar peotäit teisi korvipõhjas. Saate ainult mõned ivad suhu pista.»

Anna andis korvi ema kätte.

«Kui peened!» ütles ema maasikaid vaadates. «Kas jämedamaid ei ole?»

«Eks neid ole ikka ka, aga me sõime ära.»

«Kes meie?»

«Mina ja koolmeister.»

«Kas siis koolmeister ka marjul oli?» küsis Liisu rõõmsalt.

«Jah, ta oli igavuse pärast metsa tulnud ja me juhtusime seal kokku. Ta lubas õhtul meile tulla ja siis lähme ühes.»

«Soo, või nii. Ta muretseb nii väga meie eest.»

«Tead, isa, ma rääkisin koolmeistrile, et sa raha-auku kaevad. Tema ütles, et see saatana võrgutus on.»

«Eks sa aga karju tervele ilmale, et su isa raha-auku kaevab, kogub vargaid kui kaarnaid raisa juurde igalt poolt kokku — siis on sul su lobimise palk käes.»

«Ega koolmeister siis mõni vargapoiss ole,» ütles Anna.

«Millal vagad inimesed enne vargad on olnud,» aitas eit.

«Kes ta vagadust teab,» ütles vanamees, kes sellepärast, et kõik tema tegevust asjatuks pidasid, kiuste püüdis vastu rääkida.

«Kes ta vagadust teab . . .» kordas eit nagu osatades. «Kõik teavad, kes tema palvet kuulamas käivad.»

«Kui ta nii vaga on, eks ta palugu siis meile kuivi ilmu,» vastas vanamees.

Selle peale ei vastanud Liisu ega Anna kumbki midagi. Nad teadsid väga hästi, et kui vanamees kord vastu hakkab vaidlema, siis ta miski hinna eest järele ei anna. Sellepärast arvasid nad paremaks vaikida. Pealegi pidasid ema ja tütar sagedaste isekeskis selle üle aru, kas vast Mart viimasest haigusest saadik peast segane ei ole, nagu ümberkaudsed inimesed tõendasid. Üleüldine arvamine näis raha-augu kaevamises kinnitust leidvat. Aga imelik, Mardi usk ja rõõmus lootus kippus ka Liisu südamesse kinni hakkama.

Kui vanamees paar korda korvist maasikaid oli võtnud, hakkas ta jällegi kaevama. Ema ja tütar läksid tuppa.

Natuke enne päikese loojaminekut tuli koolmeister Liivamäele. Mart töötas niisuguse õhinaga, et ta võõra tulemist ei märganudki. Koolmeister vaatas vanamehe tööd pisut aega vaikides pealt ja andis alles siis jõudu. Vanamees kohmas talle midagi vastu ja kaevas edasi.

«Kas see ongi see raha-auk, millest mulle räägiti?» küsis koolmeister. «Ja lausa pühapäeval kaevatakse teda.»

«Teistel päevadel pole ju aega, siis peab mõisas olema.»

«Ja milleks on auku vaja? Seda pühapäeva rikkumist? Seda pattu?»

«Usk ilma tegudeta on surnud,» vastas vanamees lühidalt ja järsku, kuna ta labidaga mulda august välja viskas. Koolmeister jäi arusaamatuses vanamehe poole vahtima ja ütles alles natukese mõtlemise järele:

«Usk ilma tegudeta on surnud . . . On siis ka sinul usku?»

«Ma usun kindlaste, et mu kätetööl õnnistus on. Jumal ei peta mitte.»

«Keda?»

«Mind.»

«Kudas nii?»

«Muidugi. See oli ju jumalast, et minule vaesele niisugune õnn osaks sai.»

«Missugune õnn?»

«Et mulle see varjatud varandus kätte näidati.»

«Vanamees, vanamees! On pattusid, mida ei siin ega ka tulevases elus andeks ei anta,» ütles koolmeister tõsise ja pühaliku häälega, «ja sina teed niisugust pattu, kui sa jumalast nõnda mõtled ja räägid. Sa oled ebausu paelus kinni ja ütled, et jumal seda on teinud.»

«Mis tõsi, see tõsi ja jääbki tõeks, ning tõde pole patt. Või ei või jumal mind sel kombel aidata? Kas ma vähe oma eluajal puudust ja vaeva olen kannatanud? Eks ma ei või vanul päevil kergemini elada?»

«Su seest räägib lihameel. Mitte patust ihu ei ole saatnud jumal oma poega päästma, vaid hinge. Sinu süda on aga maapealsete asjade küljes kinni. Siin on hädaorg, kuid seda rõõmsamad ja õnnelikumad saame meie ükskord s e a l olema. Et aga sinna saada, selleks on vaja ebausust lahkuda ja tõe tundmisele tulla. Kõigepealt peab aga käskusid täitma. Sina pead pühapäeva pühitsema, ütleb üks käsk. Oled sa seda teinud?»

«Meie ei ela enam käsu, vaid armu all. Mulle on öeldud ja ma teen selle järele. Eksitada ei lase ma ennast.»

Enne kui koolmeister ühes Liisu ja Annaga õhtusele palvetunnile läks, tuli ta veel kord vanamehe juurde, et teda noomida, kuid see jäi nüüd tummaks ja tegi tööd edasi. Ka siis ei vastanud ta, kui koolmeister ära minnes «head õhtut» soovis.

Vanamees oli rõõmus, et ta viimaks üksipäini võis olla. Ta pühkis higi otsa eest, istus augukaldale liivale ja silmitses heal meelel tehtud tööd. Tema vastas teinepool auku istus must pikkade karvadega karjakoer, kes

rõõmsa näoga peremehe poole vaatas ja aeg-ajalt saba liputas. Kui aga koer viimaks aru sai, et peremees teda praegusel silmapilgul sugugi tähele ei pane ja tema pead hoopis teistsugused mõtted täidavad, langes ka tema nähtavaste mõttesse ja vahtis pärani silmil metsa poole. Vahetevahel võis tähele panna, et ta ninasõõrmed liikusid.

Vanamees viibis tulevikus, lähedases tulevikus, sest ta alatud töö pidi juba varsti loodetud vilja kandma. Kui ta aga oma mõtetega just kõige meeldivamale kohale oli jõudnud, kuulis ta õuevärava krääksumist. Vana unistaja vaatas pahameelega sinnapoole.

«Tere õhtust, jõudu!» ütles Metsanurga Kustas. See oli noormees, õige tugeva kehaga ja siniste silmadega, nagu kevadene pilveta taevas. Ta käik avaldas arglikku ja pikaldast meelt.

«Tere, jõudu tarvis,» vastas vanamees nagu vastumeelselt. Nad seisid vaikides teineteise vastas. Vanamees ei tahtnud midagi rääkida, Kustas ei teadnud, mis ta rääkima peaks. Raha-augu kaevamise lugu oli talle juba tuttav, vanamees ise oli talle oma nägemisest varemalt rääkinud.

«Sa võiksid omale abilisi võtta, töö läheks siis jõudsamine,» ütles Kustas viimaks.

«Ainult usklikud võivad seda tööd teha.»

«Meie inimesed on kodust ära, läksid koolmeistriga palvele,» tähendas vanamees natukese aja pärast. Viimaste sõnade juures tõusis nooremehe pea nõksatades kõrgemale, silmad läksid nagu suuremaks ja tumedamaks. Siis libises ta kurb pilk toa poole, sealt õueväravasse ja kadus tumeda metsa alla, kus soe suveõhtu sumenes. Nooremehe õlad vajusid nagu enam ripakile, käed lonti, pea norgu. Tervet tema olevust näis tinane raskus rõhuvat. Vaikides seisis ta piipu popsutava vanamehe juures, soovis aga peagi sellele «head õhtut» ja läks pikkamisi krääksuvast õueväravast välja. Vanamees puhus suitsupilvi õhku ja vaatas pilusilmil talle järele. Ka koer istus alles endisel kohal ja heitis ainult lühikese pilgu äramineja poole, kui õuevärava krääksumist kuulda oli .

II

Ehavalguse jumi kaldus juba hommiku poole, kui Liivamäe õueväravast noormees, reisipamp seljas, sisse astus. Koer jooksis talle esiteks haukudes vastu, jäi aga teisel silmapilgul vait ja kargas saba liputades ning niuksudes tulija najale püsti.

Väsimuse peale vaatamata asus tulija rinda soe kergendav tundmus, kui ta nägi, et vana Hektor ikka veel teda ära tunneb ja tuhinal talle vastu tormab. Koera rõõmus ja poolkurblik niuksumine tõi nooremehele möödaläinud elu meelde. Kui vilets see kõik oli, sealt maalt, kuhu ta mälestus ulatus. Juba sellest ajast saadik, kus ta jalgu suutis hakata järele vedama, pidi ta mõisaleiba sööma. Esiteks käis ta sigade juures, mil ajal teda sõraväekindraliks hüüti, siis pidi ta lammaste järele jooksma, kuna ta viimaks ka loomade karjas käis. Peale selle asus ta teopoisina mõisa tööle.

Noormees võttis oma pambu seljast, vaatas õues ringi ja kuulatas, otsides tuttavaid asju ja hääli: kauget koera haugatamist, pilli ürgamist mõisa pargis, öökulli huikamist, tüdrukute laulu. Aga praegu oli kõik vaikne.

Väsinult istus noormees augu kaldale liivahunnikule ja pidas iseeneses aru, milleks küll seda auku siia kaevatakse. Jalad surisesid ja kipitasid mitmetunnilisest käigust. Koer istus nooremehe ette, ajas oma pehmed kõrvad kikki ja omandas selle läbi rõõmsa, nagu äraseletatud vaate.

Nõnda istusid nüüd kaks endist seltsilist vaikides teineteise ees, nagu otsiksid nad vastastikku armsaid poolununenud jooni, neid meelde tuletades ja uue sisuga täites. Koer liputas heal meelel saba, liigutas kõrvu ja sirutas nina nooremehe poole. Selle liikmetesse valgus rammestav raskus, pähe ilmusid mitmesugused elupildid, küll kodusest, küll linnaelust. Nagu viirastus lendas vaimusilma eest mööda, kuidas ta mõisast ja oma isamajast lahkuma pidi ja linna tööd läks otsima — kõik kangekaelsuse pärast.

Mõisasaksad elasid ise harva kodus, harilikult sõitsid nad ainult suvel mõisa, mida võõrad noored mõisnikud valitsesid, endid tegelikus põllupidamises harjutades. Paar aastat oli mõisas õige hea herra olnud. Vahel harva nõudis ta teo- ja vallameeste käest, et need palja

peaga tema ees seisaksid. Tema järele tulev mõisavalitseja parun N. oli hoopis teistsugune mees, olgugi et teda alles piimahabemeks võis pidada. Tema ajal oli kutsar mõisas ainuke mees, kellele herra luba andis mütsiga mõisatreppi ilmuda — temal ei olnud ju võimalik ohjade hoidmise pärast mütsi peast ära võtta.

Mõni päev peale mõisa ilmumist, kui parun mõisa maid ja hooneid käis vaatamas, juhtus ta masinarehe juures Liivamäe Hansuga kokku, kes puukoormat pealt ära ladus. Hans ei pannud lähenevat parunit tähele, ta märkas tema juuresolekut alles siis, kui see kärgatas:

«Miks sa ei teretama mind, lurjus?»

Oleks mõni omasugune sõimamisega Hansu ette astunud, küll ta siis oleks teadnud, mis teha, aga tema ees seisis ju nõndanimetatud saks. Saksa vastu pidi aga teisiti olema kui omasuguse vastu. Sellepärast oli Hans peaaegu nõuta. Ta vahtis natuke aega herrale otsa, kuid käsi ei tahtnud tal kudagi mütsi juurde tõusta. Selle asemel ütles Hans nagu kogemata:

«Ma ei tunne aulikku saksa-herrat,» ja hakkas jällegi puuhalgusid koormast võtma.

«Müts peast maha! Sina olema üks siga! Mina olep siit mõisa paruniherra! Ma peksap sind kui üks koer minema!»

Sääraste sõnade juures kohkus Hans esiteks ära, siis aga arvas ta, et kui kord juba hulluste on läinud, siis mingu täieste, nii et teistele teopoistele ja mõisatüdrukutele jutustada ja nende ees uhkustada oleks. Nii siis ei teretanud Hans ka nüüdki ega võtnud mütsi peast ära. Herra tõstis oma keppi, nagu tahaks ta teopoisi seljas selle kõvadust proovida, kuid nähtavaste tuli ta teopoisi tugevaid liikmeid ja puuhalgusid silmitsedes teistsugusele otsusele ja sellepärast läks ta mühkides minema — mõisa poole tagasi. Kaks moonakat, mõlemad perekonna-isad, kes natuke maad eemal töös olid ja herra viha pärast ettevaatuseks mütsid peast ära olid võtnud, tulid silmapilk, kui herrat enam näha polnud, naerdes ja käsi hõõrudes Hansu juurde.

«See oli vast tükk! Tubli poiss! Liivamäe vanal on vast poeg!» ütles üks moonamees õnneliku näoga.

Teine moonakas naeris ainult, kuid selles naerus näis terve rõhutud olek ja viha, kuid ka lõpmata rõõm,

nagu kättemaksmise magusus ennast avaldavat, see naer kõlas kui ussi susisemine, kuna aukuvajunud poolkustunud silmades sädemed helkima lõid. Nõnda välgatab eksijale üksik täheke mustade, tormist aetud pilvede vahelt üürikeseks vastu.

Varsti tuli valitseja, lühike paks mehike, kärmel käigul mõisa poolt; juba eemalt võis aru saada, et ta ärritatud oli. Niipea kui ta teomehi seismas nägi, hakkas ta neid juba eemalt sõimama ja ta sõimas neid, kuni ta nende juurde jõudis. Siin ütles ta Hansule, et ta puukoorma pealt ära peab laduma, siis hobuse kohe mõisa juurde ajama ning koju minema; herra olla ta lahti lasknud.

«Kui nii on,» ütles Hans, «kellele kuradile ma neid puid siis veel laduma pean, lähen kohe ära, paruniherra võib ise puud sülda laduda.»

Nõnda Hans ka tegi. Ta jättis hobuse kõige puukoormaga sinna paika ja läks, valitseja sõimamise ja ähvardamise peale vaatamata. Hans teadis, et ta suure lolluse teeb, kuid viha ja teomeeste kiitused olid temalt igasuguse enesevalitsemise-jõu röövinud.

Hans lahkus mõisast jäädavalt. Mahajääjad täitsid hoolega paruniherra nõudmist ja käisid ning seisid igas seatud kohas palja peaga. Sealjuures ülistasid nad salajas Liivamäe Hansu. Mõni nädal peale seda, kui Hans mõisast lahkus, kutsuti ta kohtu ette ning mõisteti herra teotamise ja omavolilise töölt lahkumise pärast 2 nädalaks kinni. Mõisas anti see kohtuotsus kõikidele teada.

«Liivamäe Hans oli ikka üks tubli poiss,» ütlesid mehed isekeskis.

Tüdrukud lisasid hiilgavail silmil juurde:

«Oleks niisuguseid poisse palju!»

Nii lahkus Hans N. mõisast. Vanemad käisid paruniherra «kintsu kaapamas» ja nemad võisid oma kuuendikukoha peale edasi orjama jääda. Hans läks Tallinna. Mõis ja Tallinn — need olid kaks suurt peatusjaama Hansu elus. Kui selgeste nad praegu mõlemad tema silmade ees seisid.

Esimesed aastad elas Hans rahulikult ja rõõmsalt Tallinnas. Teenistus oli õige hea. Hans saatis koju omastelegi raha. Viimasel ajal muutus aga seisukord viletsamaks, sissetulek väiksemaks. Umbes poolteist aastat tagasi algas tööliste seas liikumine: salajased

kooskäimised, arupidamised, unistused olukorra parandamisest. See liikumine seisis terves riigis oleva liikumisega ühenduses, oli selle viimase otsekohene tagajärg. Hans oli üks kõige agaramatest liikumisest osavõtjatest. Suure õhinaga kuulas ta oma juhatajate seletusi. Ta ei tundnud neid juhatajaid, kuid ta kuulis nende suust midagi sarnast, mis tema oma südames ammugi varjul oli, mida ta aga sõnades avaldada, teistele ütelda ei osanud. Ahnelt luges ta iga salajase lendlehe läbi ja kõiges selles nägi ta kui uut usutunnistust, mis paradiisi maa peale pidi tooma. Siin kuulutati ilma ärapäästmist mitte mingisuguse imeteo, vaid inimeste enese töö ja võitlemise läbi.

Algasid streigid ja tööliste kinnivõtmised, nende vangistamised, kojusaatmised. Nende mõnede sekka, keda Tallinnale kardetavaks peeti ja keda sellepärast linnast välja oma valda saadeti, oli viimaks ka Hans juhtunud. Kahekümne nelja tunni jooksul pidi ta Tallinna maha jätma. Talle oli see õige raske. Kui aga seltsimehed talle meelde tuletasid, et ka maal inimesed elavad, et ka nemad päästjat ootavad ning et igaühe püha kohus on nende silmi avada ja neile pääseteed näidata, siis tõusis Hansul ilus meelitav lootuseläik rinda. Ta tahtis minna ja töötada, ta tahtis sellesse töösse terve oma hinge valada ja kõik, mis sinna aastate jooksul oli kogunud. Juba ennemalt kujutas ta enesele ette, missugust mõju tema kodukohta ilmumine endiste tuttavate peale avaldab, kudas ta neile hoopis midagi uut kuulutab, millest neil tänini aimugi polnud.

Nüüd istus ta siin väsinult ja roidunult ning mõtles. Tema südamesse asus joovastav, siiski raske tundmus. Ta vaatas oma ümbrust ja tundis siin nii mitmedki puud ja põõsad ära; need olid aga pikemaks, suuremaks, jämedamaks kasvanud, vanemaks läinud. See tuletas Hansule tema oma elupäevi meelde. Kui ruttu nad mööda olid läinud, nagu unenägu, ilma vähemagi tähelpanemiseta. Vanad männid ja kuused olid endised: nad kõngutasid tasakeste oma latvu ja oksi, nagu nad seda siis olid teinud, kui Hans kodukohast linna pidi minema.

Värava tagant metsateelt kostsid inimeste hääled. Koer vaatas tähelpanelikult sinnapoole, ei hakanud aga mitte haukuma. Värava ette jõudes jätsid tulijad

suud andes jumalaga. Naisterahvad olid Hansu ema ja õde, meesterahvast Hans ei tundnud.

«Kes see seal istub?» küsis ema Hansu nähes.

«See on ju Hans,» ütles Anna natukeseaegse silmitsemise järele.

«Kelle Hans?»

«Meie.»

«Tere vara hommikut!» hüüdis Hans augukaldalt ja tõusis üles. Natukese puhkamise järele olid ta jalad õige kangeks ja valusaks läinud.

«Ennäe imet, kust sina siis siia oled saanud?» küsis ema.

«Tulid meile õige appi heinamaale,» sõnas Anna.

Nad pigistasid üksteise käsi. Ema silmitses armsusega, õde nagu kartuse ja uhkusega noortmeest.

«Miks sa koju tulid ja meile enne ei teatanud?» küsis ema, kes nagu midagi paha näis aimavat.

«Miks ma tulin ... Tahtsin tulla, muud midagi. Kas teile ehk minu kojutulemine vastumeelt on? Ma hakkan tööle, teie kaela ma ei tule ju; kui saan, hakkan metsas liipreid raiuma, siin tehakse ju neid?»

«Jah, tehakse küll,» ütles Anna.

«Meile nüüd vastumeelt ...» sõnas ema. «Ma muretsesin mitu korda, nägin uneski, kui linnast tulijad rääkisid, et seal mässatakse. Ma kartsin väga sinu eest, sa oled alati ju niisugune tulipea, jooksed kõige ette ... Kas sul tööd oli ka, vabrikud pidid ju seisma?»

«Miks tööd ei ole, kui aga võimalik teha oleks.»

«Noh, kes siis inimest töö juures takistada võib,» ütles ema.

«Tuleb ette ...» sõnas Hans mõttes ja vaatas liivamäe sees oleva augu poole. «Mis auk see on?» küsis ta.

«Isa raha-auk,» vastas Anna.

«No jah, ta kaevab mäe sisse auku, et varandust leida, mis seal varjul on. Kui ta raskeste haige oli, sa tead ju, kui ta ära pidi surema, siis näidati talle nägemises, ja tema hakkas kaevama, kaevab iga pühapäev,» seletas Liisu.

«Ja teie usute, et ta sealt midagi leiab?»

«Ah, kes seda nüüd usub, aga mis sa teed selle viletsuse ja vaevaga,» rääkis Liisu. «Ma olen püüdnud ka midagi ütelda, aga või siis tema seda tähele paneb, tead ju, missugune ta on: kaevab edasi. Koolmeister käis siin ja noomis teda jumalasõnaga, aga tedagi ei

võtnud ta kuulda, mis siis meist veel rääkida; mind, meid naisi on ta ju ikka lolliks sõimanud . . . Jah, jumal seda teab, kudas see küll läheb!» õhkas Liisu lõpuks.

«Kust te siis nüüd tulete?» küsis Hans.

«Palvelt, meie käime nüüd palvel, ärkajate juures, oleme nende seas. Koolmeistriga ühes tulime. Oleme kõik ühed vennad, õed,» seletas ema poolõnnelikult, pooluhkelt pojale. Anna tundis aga nähtavaste ema sõnadest häbi; ta paled lõid lõkendama ja ta pööras silmad teisale.

«Kes siin nüüd kooliõpetajaks on?»

«Kadak,» vastas ema.

«Hans Kadak,» täiendas Anna.

«Ta tuli paar aastat tagasi kusagilt kaugelt siia, kus vagad inimesed elavad, nüüd teeb ta ka siinsed inimesed vagaks. Mitmed ei lähe enam kirikusse, seal ei ole selget jumalasõna. Koolmeister ütleb, et sinna ainult jõululaupäeva õhtul ja uue aasta hommikul, pimedas, tulevalgel, minna võib, siis ei ole vanakurja seal,» seletas Liisu.

Hansule oli see kõik uudis. Ta oli usuhullustajatest küllalt kuulnud, oli isegi linnas näitemängus neid näinud, kuid seda, et tema ema ja õde kord ka nende sekka langevad, ei tulnud tal uneski meelde. Kõik, mis ta nii lühikese ajaga koduste uudistena kuulis, langes tinase koormana südame peale. Juba ennemalt oli ta otsuseks teinud kodus sellest mitte rääkida, mispärast ta linnast ära tuli; nüüd sai see mõte iseäranis kindlaks. Ta tahtis kõik salajas hoida, olgu siis, et nad kusagilt mujalt asjaloo kohta selgust saavad.

«Kes nüüd mõisa valitseb?» küsis Hans natukese vaikimise järele.

«On üks uus noorherra,» ütles Anna, «pool aastat tagasi tuli teine.»

«See paruniherra on juba ammugi siit ära . . . meie vastu oli ta pärast väga armuline, ei ajanud meid ära, jättis ulu alla. Nüüdne noorherra pidada hea saks olema, jällegi parun. Aga sigadepoissi olla teine ratsapiitsaga peksnud, see pole mütsi peast ära võtnud. Laps, rumal, ei märka ju seda, ei tunne kohust ega seadust. Ehk ei tea, mis see nüüd inimesele teeb, kui ta saksa ees mütsi peast ära võtab, eks pane pärast jälle pähe. Näe, vana Künka taat, kudas tema alati hoolas on. Suvel rukkilõikuse ajal käib, ühes kaenlas müts, teises rukkivihud; paljas pealagi aga läigib päikese käes. Ja kui kaua ta juba kiriku vöölmölder on olnud! . . .»

Ema sõnu kuulates vahtis Hans mõttes hommiku poole. Talle asus võõrastav ja õudne tundmus rinda, mässis ennast tema südame ümber ning pigistas, rõhus teda maona. Süda hakkas niisamuti tuksatama ja surisema nagu ta väsinud jaladki.

Sel silmapilgul astus isa õue. Nähtavaste tahtis ta jällegi raha-auku kaevama hakata, olgugi et vaevalt päikesetõusu aeg võis olla.

«Terve öö otsa olite ära,» sõnas ta Liisut ja Annat nähes.

«Tere hommikust!» ütles Hans ja astus isale vastu.

«Kust sina välja oled tulnud?» küsis isa imestades. «Pole sust ammugi midagi kuulnud.»

Liisu ja Anna läksid peagi ära, esimene lehmi lüpsma, teine magama. Kirikusse ei pidanud nad täna ega vististe iialgi enam minema, või olgu siis, et usklikud ise omale kiriku või palvemaja üles ehitavad ja tema jumala meelepäraliselt sisse seavad.

«Miks sa siis nüüd koju tulid ja nii ootamata?» küsis isa pojalt uueste, kui ta esimeste sõnade peale vastust ei saanud.

«Tuli kord mõte pähe, tahtsin teile aidata heina teha, või kui muud ei saa, hakkan mõisa metsas liipreid raiuma,» rääkis Hans pikkamisi.

«Kas linnas töö otsa lõppes?»

«Töö just mitte, aga himu sai otsa . . . Tahtsin maale suvitama tulla,» naeratas noormees.

«Eks siin ole muidu ikka hea küll, aga mõni seda teab, kudas selle tööga lugu on. Näe, ilmad aina vihmased, pole heinatöost rääkidagi. Võtsin Murakasoo enese kätte — sa mäletad ju veel —, oli ilus rohi teise peal; niitsin maha, hakkas vihma lahistama ja kuni tänini. Käisin paari päeva eest vaatamas, hein ujub vee peal ja sinna ta mädaneb. Ei aita muud, kui mine kisu teine põõsastesse kokku, muidu tuleb saksale heinamaa määndamise eest veel kahjutasugi maksta. Heinanuuma, suur hulk päivi, peab muidugi asjata mõisa tegema; käisin herra palvel, et ta ometi kahju poolekski teeks — mitte peotäitki ei saa ma ju sealt heina —, aga ei. Ega mõis vihmas süüdi ole, ütleb ta, ilmad on jumala käes, paluge temalt paremaid ilmu. Kerge on ütelda: palu. Eks nad käi küll palumas,

meiegi omad terved ööd kodust ära, eks näe, mis sellest tuleb. Kõik lähevad pühaks, kirikus ei taheta enam käia, see jäägu või tühjaks.»

Hans ei öelnud selle kohta midagi. Ta küsis:

«Lähed jälle raha-auku kaevama?»

Sellega andis ta isale mõista, et ta juba teab, mis auk seal mäe sees on.

«Jah, paar pühapäeva olen ma juba tööd teinud,» vastas vanamees, nagu oleks tema töö täieste harilikku laadi.

«Kudas sa tohid seda auku kaevata, kas sa mõisast luba oled küsinud?»

«Ah tühja ka; juba olla mõisas teada. Saks ja valitseja olla ainult naernud: head ja armulised herrad.»

Vanamees jäi natukeseks ajaks mõttesse. Tal tuli korraga tahtmine tervet raha-augu lugu pojale ära jutustada, nagu ta seda juba mitu korda oli teinud. Selle loo jutustamise tung oli talle haiguseks saanud, sest tema läbi püüdis ta kõikidele selgeks teha, et tema, Liivamäe vanamees, iseäralik inimene, äravalitud hing teiste seas on, sest mistarvis oleks muidu temale tuldud niisuguseid asju teatama. Nüüd ei leidnud ta aga kudagi parajat ja sündsat põhjust, kudas oma jutustamisega peale hakata. Kogemata kombel tuli aga Hans isale appi, kui ta nagu möödaminnes tähendas:

«Ja sa loodad sealt midagi saavat . . . leidvat?»

Isa vaatas tungival, poolpalavikulisel pilgul poja peale, nagu tahaks ta seeläbi oma sõnadele iseäralist mõju anda, ja ütles siis:

«Kudas võiksin ma selles kahelda. Kahtlus on lootuse lõpp. Mulle öeldi, näidati, seletati — ja võimata on seda unustada. Või oli ainult see! Veel palju muud . . .»

Hans vaatas isale näkku. Ta arvas, et ta seda esimest korda näeb, niisugune iseäralik kirg ja kindlus helkis tema silmis ja näojoontes. Isa mõtles, et poeg midagi küsida tahab, ja jäi sellepärast natukeseks vait. Siis rääkis ta edasi:

«Isegi taeva- ja põrguteed näitas ta mulle ära.»

«Kes näitas?»

«See mees . . . Meie läksime üle kuivanud jõe, selle põhjas oli märg muda, kus päiksepaistel väiksed vingerdajad roomasid. Jõel oli ümmargune valgeks kooritud palk peal. Meie pidime mööda palki jõest üle minema. Ma ei julenud minna. «Mine aga julgeste,»

ütles saatja, «siit langevad ainult ristimata lapsed sisse. Näed sa neid vingerdajaid seal muda sees. Need on nemad. Siin roomavad nad igaveste.» — Aga kuhu siis surnult sündinud lapsed saavad? — küsisin mina. «Nendega ei ole taeval ja põrgul midagi tegemist,» vastas tema. Kui meie edasi läksime, jõudsime kahe tee juurde: üks oli kitsas, mudane ja sügavate roobastega, teine lai ja sile kui kanamuna. Esimene pidi taeva, teine põrgu viima. Ma küsisin, mispärast taevatee nii mudane ja sügavate roobastega, kuna põrgutee nii ilus on. Mees vastas kitsa tee peale näidates: «Siit minejaid on palju ja kõik jalgsi või puu-assidega vankritel; teist teed sõidetakse aga tõldadega, jalgratastega. Kõik, kes jalgsi või väikeste vankritega tulevad, lähevad väikest, teised suurt teed mööda . . .»»

Hans vaatas isa poole; tal oli, kui teeks see nalja, kuid isa nägu oli pühalik-tõsine.

«Ma küsisin, kas ma ei võiks nüüd kohe siit taeva poole minema hakata. Tema ütles, et ma enne veel koju pean minema ja omakseid aitama, õnnelikuks tegema. — Millega mina neid õnnelikuks võin teha, eks saksad muretse eide ja tütre eest; nad on ennemalt neile tööd andnud, eks nad anna edaspidi niisamuti — ütlen ma. «Ei, sa pead koju minema,» ütleb tema ja küsib: «Kas oma maja ees seda liivamäge tead?» — Miks ma seda ei peaks teadma — ütlen ma. «Noh, vaata, seal mäe sees on varandus varjul ja selle pead sa sealt välja kaevama. Kuid sa ei pea ennast kellestki eksitada laskma. Mitte kaevamine, vaid usk, mis kaevamise juures, toob varanduse maa seest välja, ilma usuta on kaevamine paljas kaevamine.» — Sellepärast ongi seal mäel mõnikord ulgumist kuuldud ja kontide tantsimist nähtud? — küsin mina. «Nojah,» vastab tema. Pärast seda seletas ta mulle kõik, mis tarvis, ära ja saatis mind üle palgi tagasi. Ristimata surnud lapsed vingerdasid ikka alles jõe põhjas sooja muda sees; nad olid kui väikesed valged ussikesed. Üle jõe jõudes kadus minu saatja korraga ära ja ma tulin üksipäini tagasi.»

Vanamees hingas nagu kergemalt ja vaatas küsivalt poja peale. See pööras silmad isa küsiva pilgu eest kõrvale. Mis pidi ta kõigest sellest arvama? Oli ta isa veelgi poolhaige, jampsis ta alles praegu? Oli see unenägu? Ei, sest isa oli valmis labidaga auku minema, et kaevama hakata.

Et mägi selgest liivast koos seisis, siis langesid augukaldad sagedaste sisse ning sellepärast pidi vanamees kaevamises mitmekordset tööd tegema. Selle peale ei pööranud ta aga suurt tähelpanemist, sest peaasi polnud ju mitte kaevamises, vaid usus, mis kaevamise juures oli.

«Kus kohal hea vaikne magada oleks?» küsis Hans.

«Mine aidalakka, seal on natuke värskeid heinu; need on ainukesed heinad, mis me tänavu haljalt kätte oleme saanud . . . Aga kas sa enne süüa ei taha?»

«Ääh, tühja ka, hea, kui puhatagi saab.»

Hans puges aidalakka magama, aga siiski pidi ta enne natuke kehakinnitust võtma, ema ei andnud talle muidu rahu. Vanamees hakkas kindlas usus tööle. Päike tõusis kõrgemale; värisevad kiired virvendasid augu kaldale pillutud kollakal liival. Augu põhjani, vanameheni, nad ei küündinud, liig viltu langesid nad alla. Pärast aga, päikese kõrgemal seisul, oli ilm juba pilves ja tibas jällegi vihma.

III

Mõne nädala pärast oli kodukoha ja tema ümbruse elu Hansule juba õige tuttav. Ta leidis peaaegu kõik endised elanikud ikka veel siitsamast. Ainult mõned vanad hallpead olid sinna läinud, kust enam ükski tagasi ei tule ja kus nad oma siinsest vaevast ja viletsusest jäädavalt lootsid lahti saada. Ka olid mitmed neiud, keda Hans omal ajal tunnud ja kellega ta mõisapargis oli tantsinud, ära kadunud: mehed olid nad ära viinud — kusagile eemale. Hans käis nüüdki veel mõisapargis, kuid siin oli kõik nii igavaks muutunud. Tantsijate, lauljate ja mängijate sekka oli hulk noori inimesi siginenud, kes varemalt lastena puude alt teiste nalja pealt vaatasid. Hans nägi neid naeratavat ja naljatavat, aga teda jättis see külmaks.

Hansul olid koju tulles teatud mõtted rinnas varjul. Mida enam ta aga siinset elu tundma õppis, seda enam tuli ta otsusele, et tal siin midagi teha pole. Kõik näis uinuvat . . . endist viisi uinuvat.

Uinus uhke mõis, uinusid tema elanikud, uinus tume park, kuigi tantsupaarid tema varjul keerlesid ja laulu-hääled rõkkasid, uinusid isegi nagu tantsijad, lauljad,

naerjad. Tuksatust tundis Hans ainult siis, kui ta nägi, missuguse iseäralise heameelega püüti mõisasakstele seega rõõmu valmistada, et nende ees müts juba eemalt kaugelt peast ära võeti. Ainult mõningad noored olid teistsugusele otsusele jõudnud. Hans tundis seda tinast koormat, mis juba koduteel talle rinda oli asunud, ikka raskemaks minevat. Mõisateenijatest hoidis ta nähtava heameelega eemale. Pühapäiviti oli ta enamaste kodus või hulkus metsas ümber. Kõige tihedamine käis Metsanurga Kustas Liivamäel. Enamiste istus ta vaikides Hansu seltsis või küsis ühte ja teist linnaelu üle järele.

«Tahad sa ka linna minna?» küsis Hans ükskord temalt.

«Ei,» vastas Kustas lühidalt.

«Mispärast?»

«Mis ma seal tegema hakkan?»

«Tööd.»

«Aga kui tööd ei saa?»

«Küllap saab, kui otsid.»

«Aga miks sa siis koju tulid?»

«Mina . . . Ma tahtsin . . . mul oli tarvis tulla.»

Nüüd ei öelnud Kustas enam midagi. Ta silmitses ainult Hansu linnariideid ja arvas nende järele, et Hans mitte tööpuuduse pärast maale pole tulnud.

Hans omalt poolt pidas aru, kas ta Kustasele asja seisukorra otsekoheselt ära peaks seletama või niisamuti jätma. Ta oleks tahtnud nii hea meelega rääkida, ta oleks tahtnud omale seltsimeest leida, kellega ta otsekoheselt mõtteid oleks võinud vahetada. Kas võis ta aga Kustast usaldada? Kui ta selle üle järele mõtles, sõnas viimane endist juttu jatkates:

«Mul on ju vanemad.»

«Mis sellest?» vastas Hans. «Mul olid ju ka vanemad.»

«Aga meil on ju väike ostetud koht ning vanemad on juba vanad.»

«See koht ei toida ju teid, mõisametsas tööd tehes maksate koha võlgasid.»

Mehed vaikisid jällegi.

«Ma tahan hakata naist võtma,» ütles Kustas natukese aja pärast.

«Mis sest on; seda võid ka linnas teha,» vastas Hans.

«Linnas . . . Aga kui seal ei ole, keda võtta tahaksin?»

«Kas sul siis siin on?»
«On.»
«Mina tunnen teda?»
«Tunned.»
«Ammugi juba?»
«Ammugi.»
«Noh, siis võta naine ja sõida ühes temaga linna.»
«Mõni seda teab; ka siin võiks elada, kui . . .»
«Mis kui?»
«Kui naisemees oleksin.»
«Mõni mõis nüüd! Tee pulmad ära ja asi tahe.»
«Eks ta ole küll, aga siiski on nii veider sellega peale hakata.»
«Veider . . . Kõik on veider.»
«Sa võiksid mulle abiks olla, sa oled nii sõnakas ja julge.»
«Isameheks tulla? Mis?»
«Ei . . . muidu. Sa võiksid temaga rääkida . . . talle mõista anda.»
«Et sa teda omale naiseks tahad?»
«Nojah.»
«Küll oled aga mees, kardad tüdrukule seda ütelda. On ta ehk sinust vanem?»
«Ei, noorem.»
«Ja sa kardad ikkagi. Mõtled, et kisub silmad lõhki?»
«Mitte just seda . . .»
«Üks ta puhas, ma võin sind aidata, kui see mul korda läheb,» ütles Hans, «kuid kõigepealt pean ma teadma, kes ta on.»
Hans ootas Kustase käest vastust.
«Mis seal nüüd teada on,» rääkis see, «eks sa või juba isegi arvata, või ma siis muidu sinule oleksin rääkima tulnud.»
«See tähendab, kui ma õieti mõistan, sa tahad minu õde Annat?»
«See mõte on mul küll juba ammugi . . .»
«Või juba ammugi ja ei julge temale seda ütelda?»
«Mis seal nüüd julgeda, aga ma ei saa sellega hakkama. Ta on alati nii elav ja sõnakas, kuulan teda, ja nõnda läheb päevast päeva. Ta naerab mind veel pealegi. Viimasel ajal pole ma teda näinudki.»
«Ta käib ju koolmeistri juures palvetunnil.» Hans jäi natukeseks mõtlema ja lisas siis iseäralise heameelega torkavalt juurde:

«Nad on kõik õed-vennad, teretavad suuandmisega ja jätavad suuandmisega jumalaga.»
«Ja Anna ka?»
«Anna ka, ta on ju ka õde.»
Kustas läks näost punaseks. Ta tahab Annat omale naiseks, ja see laseb ennast teisi mehi suudelda.
«Sa jääd mõttesse? Läheb ehk naisevõtmise himu üle?» küsis Hans.
«Ei!»
«Tead, Kustas,» hakkas Hans natukese aja pärast: «Kui sa minu õe ära võtad, küll mina tal juba siis palvelkäimise ära keelan — siis läheme üheskoos kõik linna, tööd ja leiba leiame ikkagi. Praegu ei või ma aga linna minna, sest mind aeti sealt välja.»
«Aeti välja? Kes ajas?»
«Politsei.»
«Mispärast ta sind välja ajas?»
Hansul oli hea meel, et ta asjaga niikaugele oli jõudnud. Tal oli ometi inimene, kellele ta kõik rääkida võis, mis temale linnas aasta jooksul oli seletatud. Ta rääkis kaua ja palju ja ehtis oma mõtteid ning tulevikulootusi kõige ilusamate värvidega. Kustas kuulas ja imestas uskmatult. Siiski muutusid nad Hansuga sellest ajast saadik üheks hingeks ja hakkasid palju sagedamine kokku puutuma kui tänini. Kustas lootis Hansult, et see peagi õega räägib ja temale lõpuliku otsuse teada annab, kuna Hansul ometi ainuski hing oli, kes tema mõtetele kaasa näis tundvat, kellele ta oma plaanidest rääkida võis. Temaga ühel nõul lootis ta siin metsanurgas midagi korda saata.
Kustasega peaaegu iga päev kokku puutudes arvas Hans selle silmist lugeda võivat, missuguse tungiga ta oma saatuse otsust ootas. See ei olnud ka sugugi ime, sest juba nii kaua oli Kustas neid salajasi mõtteid, mida ta Hansule avaldas, kõigile teadmata oma hinge varjulisemas nurgakeses pesitseda lasknud. Need mõtted ja tundmused olid tema hinge luupainajaks saanud. Kui ta midagi tegi või kui ta kusagile läks, siis tegi ta seda ikka nagu Anna pärast. Läks ta pühapäeval kirikusse, siis tegi ta seda ainult selleks, et Annat näha. Ja nii sagedaste pidi ta kirikus märkama, et ta mitte õpetaja sõnu ei kuulanud, vaid et ta kõige hingega Anna paksude valkjate juuste juures viibis, mis teiste naisterahvaste peade vahelt silma paistsid. Ta püüdis oma pil-

guga iga vähemagi liigutuse kinni, mis Anna tegi. Juhtus aga neiu oma silmad tema poole pöörama, siis lõi ta oma pilgu kohmetult maha või pööras kõrvale. Läks Kustas laupäeva- või pühapäeva-õhtul mõisaparki või kusagile mujale, kust noorte inimeste laulu- või pillihääl kostis, siis tegi ta seda alati tagamõttega, et ehk on ka Anna seal. Oli see nõnda, siis võis Kustas ööd läbi istuda, teiste nalja pealt vaadata, seda isegi kaasa teha; puudus aga Anna, siis oli ka Kustase lust silmapilk möödas: ta läks kodu poole tagasi või sammus Liivamäe värava taha, et seal metsa alt õue silmitseda, kas ta ehk Annat ei juhtu nägema. Sai talle see õnn osaks, siis astus ta norus peaga ja raskel sammul koju, mõtles, unistas. Pikaldase loomu ja nosi olekuga ei suutnud ta iialgi neidude südameid oma poole võita, ja keda ta võita oleks suutnud, neid ei tahtnud ta. Liivamäe Annale, kelle järele nii mitmed nooredmehed hiilgavail silmil vaatasid, ei julenud ta läheneda. Seda suurema hoolega piilus ta tema järele salaja, kaugelt. Kustas tundis ta sealtmaalt ära, kust ta teda nägema ulatas. Anna kõige vähem liigutus oli talle tuttav ja pani ta südame kiiremalt tuksuma, vere soontes rutemalt voolama. Ta teadis, kudas Anna rätikut peas kannab, kudas ta käib, kudas ta rukki-peotäit rukkilõikuse ajal üles tõstab, kudas ta niidab ja riisub. Iseäranis tuttav oli talle aga Anna hääl, tema hele naer. Niisugust häält ja naeru ei olnud kellelgi. Kustas tundis ta kas või terve ilma naisterahvaste naeru hulgast ära. See naer tungis kui punaseks aetud raudora südamesse, kui ta mõne teise nooremehe naljakate sõnade peale kuuldavale tuli; naeris aga Anna mõnel muul põhjusel, neidude seltsis olles, siis oli see naer piinlik-magus, pehme, nagu siid ja samet: ta soendas, sulatas, muutis terve ilma teiseks.

Et Annat näha, selleks oli Kustas ükskord ärganute palvetunnilgi käinud, kuna see talle muidu nii vastumeelt oli. Palvetunnil ei kuulnud ta muidugi mitte palveid ega noomitusesõnu, vaid vahtis Annat, kuulas tema lauluhäält, mis teiste seast selgeste kõrvu kostis. Hans püüdis nii mõnigi kord õega lähedalt juttu ajama hakata, aga ikka tundus mingisugune läbipääsemata takistus nende vahel. Endisest plikast oli täiskasvanud neiu saanud, kelle tahtmisi ja tundmisi vend ei mõistnud. Nagu oleks venna ja õe vahele kerkinud sein, mille purustama peab, kui teineteisele läheneda tahetakse,

teineteise usaldust võita mõeldakse. Vahekord külmenes veel sellest, et Anna emaga üheskoos palvel käis, kuna Hans selle kohta sagedaste teravaid sõnu tarvitas.

Hans võttis nõuks seda asja teiseks muuta, ta tahtis ise palvele minna ja tundma õppida, mis inimesi sinna kokku veab. Ja Kustas oli nõus temaga kaasa minema.

IV

Oodatud laupäeva-õhtu oli käes. Liivamäe Liisu ja Anna olid juba palvele läinud. Täna ja homme pidi palumine iseäranis suur olema, sest keegi kuulus palvevend kusagilt kaugelt oli siia tulnud, et vendade ja õdede usu suurust ja kindlust tundma õppida.

Mart ja Hans olid üksipäini kodus; nad istusid raha-augu lähedal oleva puupaku peal. Vanamees ei läbenud priiajal üleüldse mujal viibida kui aga raha-augu juures. Hansu uute riiete peale vaadates küsis ta:

«Kuhu sina siis veel minna tahad, külasse või?»

«Mina?» küsis Hans vastu ja lisas natukese aja pärast juurde: «Ma ootan Kustast, me tahtsime ka palvele minna.»

Isa vaatas suuril silmil poega, nagu tahaks ta ütelda: «Või juba nii kaugel.» Tõepoolest jäi ta aga vait, lõi silmad mõttes maha ja pööras nad siis raha-augu poole.

Natukese aja pärast ilmus Kustas värava taha, kuhu Hans talle vastu läks, et üheskoos metsa alla kaduda.

Vanamees istus endist viisi piibutades puupakul. Tal oli hea oma liikmeid nädalasest tööväsimusest puhates. Pärast ei andnud süda talle rahu; ta tõusis püsti ja astus raha-augu kaldale. Jälle oli vihma tagajärjel tükk kallast sisse langenud ja see andis vanamehele uut asjata tööd. Aga seda ei pannud ta tähelegi. Mõttesse vajudes nägi ta peagi taeva- ja põrguteed ja ristimata lapsi sügavas mudas vingerdamas. Ka tulevik avanes ta ees: raha-auk oli juba valmis ja tõotused täide läinud.

Hans ja Kustas sammusid mööda metsaalust edasi. Soe ja niiske õhk piiras neid imelise pehmusega. Mets oli vaikne. Ainult harva kuuldus siit ja sealt mõni hääl, mis nagu hirmu- või rõõmutuhinas tuhatnelja metsasügavusesse põgenes, kus ta nagu hinge kinni pidades üleüldist vaikust kuulatama jäi. Vahel tulid aga vastas-

olevatest kohtadest kaks häält korraga kuuldavale ja siis näis, kui tormaksid nad kõige suuremas kirgedetuhinas üksteise kaenlasse ning mässiksid endid ihulikult ja hingelikult teineteise hõõguvate kehade ümber. Paar tähte pilgutasid kavalalt ja kelmikalt teineteisele silmi.

Juba tüki maa peale teele kostis palvetajate laulmine. Hans ja Kustas leidsid õige suure hulga inimesi Allika pere kaunis ruumikast kambrist eest. Kambriuks oli lahti, nii et igaüks, kes aga soovis, vabalt sisse võis astuda. Noortemeeste tulemist ei pandud nähtavaste tähelegi. Nad ei astunud kambrisse palvetajate sekka, vaid jäid kotta püsti seisma.

Palvetajatel olid väiksed lauluraamatud käes ja nad laulsid, laulsid kaua ja nähtava vaimustusega. Siin oli vanu ja noori, mehi ja naisi. Pahemat kätt ukse kõrval, seina ääres, istus umbes viiekümne-aastane mees, tõsise, mõttes ja nagu kurva näoga. Otsaesine oli tal kortsusid täis. Kui aga Hans tema suu ja silmade peale vaatas, siis arvas ta seal alatasa lehvimas nägevat pilkavat saatanlikku naeratust, ja Hansule tundus, et see mees irvitab just neid, kes kambrisse sisse ei julge astuda. Käed olid tal kõvaste risti pandud ja iga laulu vaheajal sosistas ta aeg-ajalt kaunis valjuste: «Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!» Nende sõnade juures jäi aga tema nägu täieste muutmatuks ning pilkav naeratus lehvis endist viisi tema huulte ümber ja silmis.

Tema kõrval istus umbes neljakümne-aastane mees valkjate juustega ja laia lahke ja äraseletatud näoga. Selle mehe otsaesine oli lage ja kõrge, silmades helkis õnne- ja rõõmuhelk. Ka tema huulte ümber mängis naeratus, aga kui hoopis teistsugune oli see! See oli lahkusest, rõõmust ja õnnest sündinud magus muigamine. Niisugust naeratust näed ainult lapse näol, kes kaua aega nälga kannatades üksipäini kiigus on nutnud ja kelle juurde viimaks ema ruttab ja talle rinna suhu ulatab. Lapse silmis pole jõudnud veel pisarad ära kuivada, kuid ta naeratab siiski, naeratab õnnelikult ning püüab oma jalga liigutada, mis mähkmetes kõvaste kinni on. See õnneliku naeratusega mees ei vaadanud otsekohe oma ette, ei ka ülespoole, vaid tema silmad seisid poolviltu ahjunurga peal, kus midagi, ka prussakaidki, näha polnud.

Otse ukse vastu, seina ääres pingil, istusid muu seas kaks noortmeest — üks vast alla, teine üle kahekümne aasta —, kes ühest raamatust laulsid. Nooremast paistis poisikese upsakus ja lollus; vanem, kes taadi viisil omale prillid nina peale oli pannud, laskis pea iseteadvalt ja enese väärtust ära tundes teise õla peale viltu langeda. Nad mõlemad laulsid kõigest jõust ja heitsid pilkusid ukse poole, kus Kustas ja Hans seisid. Iseäranis silmitsesid nad Hansu, kellel paremad riided seljas olid. Prillidega noormees vajutas oma pea veel tugevamine parema õla peale, nagu tahaks ta öelda:

«Mis su uued riided tähendavad, aga vaat, mis meie oleme.»

Naisterahvad istusid keset tuba pinkidel ja toolidel. Kõik laulsid vaimustatult. Iseäranis paistis nende seast noor, ilusa puhta ja värske näoga neiu silma, kes Liivamäe Anna kõrval istus ja temaga ühest raamatust laulis. Kustas ei pannud seda neidu tähele, tema silmad seisid ainult Anna peal. Seda enam silmitses teda Hans. Ta ei suutnud milgil viisil aru saada, kudas see ilus otsekohene ja tark nägu siia teiste sekka oli juhtunud ja nii noorelt. Mis ajas teda nõnda paluma? Kui vanemad inimesed siia kokku voolasid, siis oli neil ehk selleks küllalt põhjust. Aastad ja ajad olid viletsad ja näisid ikka viletsamaks muutuvat, ning abi ega armu polnud kusagilt loota. Sissetulek jäi aasta-aastalt vähemaks, kuid mõisnik kergitas alatasa renti ja suurendas tööpäevade arvu. Vanakesed lootsid ainukest abi ülevalt, nägemata isa käest, ja nad tulid selleks kokku, et teda paluda, kuni ta ükskord nende palvetamist kuuldes tüdineb ja nende elukorda kergitab. Ka oli palvetajate seas hulk niisuguseid, kes terves ümbruses oma eluviiside pärast väga halvas kuulsuses seisid; need tulid nähtavaste selleks siia, et rõhuvast südametunnistusehäälest lahti saada ja igavesest piinast endid päästa. Peaasi oli aga see, et neid palvel käies nende sekka vastu võeti, keda kõik vagadeks pidasid. Tundus, nagu oleks vagadus ainuke patt, mida nad veel polnud maitsnud. Nüüd võisid nad palvet pidada, võisid neile meeleparandamist ja patustpöörmist kuulutada, kes ennemalt nende kui langenute peale kõrgelt alla olid vaadanud. See kõik oli nii meelitav ja kaasakiskuv. Siin oli neidusid, kelledest nii palju rääkida teati ja kes isegi oma kehas kantud noored eluidud kõrvale olid toimetanud.

Siin oli aga ka parandamata haigeid ja vigaseid. Ja need kõik otsisid troosti, kergitust ja ärapäästmist. Kuid mida otsib see ilus noor, pealtnäha elurõõmuline, unistavate mustade silmadega neiu? Mis koormab tema südant? Ta terve olevus on alles nii süüta ja karske. Neiu laulis aga kõigest väest ja ta hele hääl kostis teiste häälte seast selgeste välja.

Laua ääres akna all istus koolmeister vaga ja pühaliku näoga. Ta huuled olid kindlaste kokku litsutud; pidi arvama, et ainult pühad ja vagad sõnad neid avada suudavad. Vanad eided vaatasid aukartuses ja lootuses tema poole.

Praegu sai laul otsa. Vahetati selle üle mõtteid, kas veel laulma peab või tuleb palvet lugeda.

«Laulame laulu nr. 27 veel ära, see on nagu mesi mu huultele ja nagu Jeesuse veri mu suulaele,» ütles lapselik-õnnelise näoga mees helde ja armulise häälega. «See laul on mu hingele ja südamele nii armsaks saanud, et ma igal pool, kus ma oma armsate õdede ja vendadega kokku saan, teda laulda palun.»

Viimastest sõnadest arvas Hans aru saavat, et rääkija kaugelt tulnud palvevend on. See pööras oma kõrval istuja poole ja küsis:

«Tunneb ka sinu hing, armas vend, niisugust magusust sellest laulust?»

«Mu hing tunneb ikka magusust, kui ma lauldes Jehoova hoonetes viibin,» vastas kõrvalistuja vanamees, vaatas küsija peale ja naeratas jällegi pilkavalt, irvitavalt. Teisel silmapilgul sosistas ta aga harjunud viisil:

«Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!»

Jällegi algas laul, ja mida rohkem lauldi, seda suurem tuhin, seda suurem vaimustus näis lauljate üle võimust võtvat. Mitmed, nende seas ka Liivamäe Anna kõrval istuv noor neiu, karjusid juba peaaegu hullustusepalavikus.

Laul lõppes. Koolmeister pidi palvetamisega algama. Sissejuhatuseks arvas ta tarviliseks ütelda, et tema oma sõnadega vendi ja õdesid täna kaua kinni ei tahtvat pidada, sest vististe olla nii mõnelgi teisel vennal palav tung vaimu väljavalamise järele.

Tema palvetamine ei kestnud ka tõeste kaua.

Niipea kui koolmeister lõpetas ja mõnda teist, kes

vaimu on saanud, oma asemele kutsus, tõusid korraga viis-kuus meest üles ja tõttasid teiste seast laua poole; nad kõik tahtsid armsaid vendi ja õdesid nõnda õpetada, nagu vaim seda neile selgeste andis üles rääkida. Muude seas olid ka pilkava naeratusega vanamees ja kaks noortmeest. Et vanamees lauale kõige lähemal seisis, siis sai tema laualolevad raamatud kõige enne oma kätte, ja sellepärast oli temal palvetamiseks eesõigus. Teised taganesid oma paikadele. Palvelugeja näolt ei kadunud endised jooned, nad muutusid veel selgemaks, kavalus tema huulte ümber võttis veel pilklikuma kuju. Ta luges esiteks raamatust midagi ja hakkas siis seda seletama. Jutt oli pulmadest ja pulmariidest. Jutlustaja leidis, et suuremal hulgal koosolijatest pulmariided seljas olevat, kuna mõnel üksikul nad puuduvat. Muu seas tegi ta otsekohese tähenduse Kustase ja Hansu kohta, kes sellepärast kartvat kambri astuda, et neil õiget pulmakuube ei ole. Palvetaja rääkis kaua ja kujutas peaasjalikult piinasid, mis neile osaks saada, kellel õige pulmariie puudub. Ta rääkis hammaste kiristamisest, karjumisest, vingumisest, ulumisest, karvadekiskumisest. Sellele vastandina ülistas ta äravalitud pulmaliste rõõmu, nende söömist, joomist, lustilikku trallitamist, laulmist ja mängimist.

Mõned eided ja taadid ohkasid ja vaatasid hirmu ja kahetsusega ukse poole, kus peale Kustase ja Hansu ka mõned teised nooredmehed seisid.

Sellele palvetajale järgnes prillidega noormees. Uhkelt ja käskivalt astus ta laua äärde. Ta luges linnukestest ja lilledest välja peal. Ta rääkis iseteadvalt ja ta hääl muutus rääkides kord-korralt kindlamaks, sõnad karmimaks. Tema ei ähvardanud enam ainult väljasseisjaid tule ja tõrvaga, vaid ta kuulutas kõikidele igavest piina, sest kõik olevat käskudest üle astunud ja jumala aust ilma.

Niisugused sõnad avaldasid koosolijate peale imelist mõju. Ohked läksid sagedamaks ja valjumaks; siit ja sealt kostis juba nuuksumine ja issanda nime appihüüdmine. Endine palvetaja kordas aeg-ajalt: «Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!» ja ohkas ise. Tema kõrval istuja oli oma silmad ahjunurgalt lae poole tõstnud, kus ämblik oma võrgud välja heitis ühe looma katseks, keda ta palvetajate silma all tahtis õgida; vaataja pilk avaldas endist viisi lapselikku õnne ja rõõmu, ainult

pisut tumedamaks oli see muutunud. Kõrgel ja laial otsaesisel tulid väikesed kurvad kortsud nähtavale.

Hirmus kohtumõistja raksus aga edasi; ta suust tulid kõige kohutavamad sõnad kuuldavale. Need olid igapäevase elu sõnad, nendes hõõgus palavikulik jõud ja võim, sellepärast avaldasid nad ka mõju. Kohtumõistja käskis patuseid oma põlvedele langeda ja jumala käest ühel meelel armu paluda. Ohkamised issanda, Kristuse, jumala, Talle, Jeesuse jne. poole läksid ikka sagedamaks. Juba oli nuttu ja ulumist kuulda. Nutsid niihästi vanad kui ka noored.

Ka Liivamäe Anna pühkis oma silmi. Tema kõrval olev ilusa näoga neiu nuuksus juba; ta huuled sosistasid sõnu, milledest Hans aru ei saanud, ehk ta küll hoolega kuulas.

«Teie, vingerdajad ussikesed, heitke kummuli oma vihase issanda ette ja hüüdke ning kisendage tema poole, et ta teie peale halastaks. Teie patukoorem on nii suur, et päike pimedaks läheb, et vihm enam iialgi otsa ei lõpe, et me nälga peame surema, et see maja ühes kõrge taevavõlviga ja tähtedega meie peal kokku langeb ning meid lömaks vajutab, pihuks ja puruks teeb . . .» karjus rääkija.

Ja kõik lasksid kummuli, mõned kõhuli ning oigasid, ägasid, palusid, hüüdsid. Ilusa näoga neiu karjus valjuste, ta hääl kostis teiste seast selgeste välja. Ta juuksed olid lahti läinud ja langesid mustendavate linadena põrandale. Kui ta oma pea üürikeseks üles tõstis, nägi Hans, et ta silmad nutust punased, huuled nagu lõpmata valust viltu kistud ja terve nägu hõõgamas oli.

Kõigest karjumisest ja nuuksumisest käis aga noomija vali hääl üle ning ta kordas peaaegu ühti ja neidsamu ähvardavaid ja hirmutavaid sõnu. Seina äärest kostis: «Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!» Nende sõnade juures ajas hüüdja ennast igakord natuke üles ja laskis oma uurivad silmad toas ringi käia, nagu püüaks ta salamahti teada saada, kas ka kõik kummuli on ja karjuvad. See uuriv pilk libises igakord ka üle ukse peal seisjate ja siis tuli temas nagu irvitav, otse saatanlik helk nähtavale.

Kaua kestis nutmine ja ulumine. Viimaks ometi lõpetas palvetaja; ta jõud oli nähtavaste otsas. Oma paigale minnes vaatas ta uhkusega ümber, nagu tahaks ta

nende ohetega, nutuga ja hüüetega ennast ülistada, mida tema sõnad inimeste suust kuuldavale olid toonud.

Veel tegid paar venda, kellel vaim peal oli, palvet, kuid nemad ei suutnud suuremat mõju avaldada. Pärast neid astus koolmeister uueste laua äärde. Poolhirmunud nägudega vaatasid kõik tema poole. Kõikidel oli juba teada, mis see tähendab, kui koolmeister teist korda laua äärde asub. Tema liigutustes oli kindlat tahtmist, kättemaksmise- ja võitlusehimu märgata. Ta luges visklabidast, aganatest, nisudest, variseridest ning vee ja vaimuga ristimisest. Ja nüüd algas nende sõnade seletus. Armuta ja kalk oli kõneleja hääl; tema suu muutus tulepurskava mäe avauseks, mis leekisid ja keeva laavat välja ajab. Jällegi visklesid inimesed põrandal. Karjumine ja ägamine muutus otse meeleheitliseks. Selle hulka kostis aga endise külmusega ja osavõtmatusega:

«Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!»

Inimesed kargasid põrandalt üles, lõid käsi üle pea kokku, krigistasid hambaid, murdsid sõrmi ja palusid jumala käest armu, kuid see ei kuulnud neid. Näis, kui lamaksid siin 700 Paali prohvetit, tooksid veriseid ohvreid ja tantsiksid tule ümber, kuid Paal ei kuule neid, ta on magama uinunud või teele läinud.

Jutlustajale ei olnud aga sellest veel küll. Ta ütles, et vendade ja õdede sees patuseid olevat, keda jumal juba kaua kutsunud, kes aga siiski veel seda kutsumist kuulda pole võtnud. Jumal kutsuvat neid tänagi jälle, ja nad pidavat laua ette välja tulema ja õdedele ja vendadele oma patud üles tunnistama, et kõik siis ühel meelel nende eest paluda võiksid ja et nende peale püha vaim välja valataks.

Ja vaata, lamajate seast tulid neli inimest välja, kõik naisterahvad; nende seas oli ka see ilusa näoga neiu, kes Liivamäe Anna kõrval istus. Kõik neli langesid koolmeistri jalgade ette kummuli.

Nüüd algas uus palumine, uus ägamine, oigamine, karjumine, hüüdmine ja ulumine ning käteringutamine. Muinasjutulise tule ja tõrva ning ulumise ja hammastekiristamise silmapilk näis kätte jõudnud olevat. Kaua kestis palumine, kuid ikka veel ei andnud jumal nähtavaste kahetsejate pattusid andeks. Kõneleja võttis kõik oma sõnade jõu kokku. Ja vaata, jumal andis

märku, et ta vendade ja õdede ühist palvet oli kuulda võtnud: ilusa näoga neiu lõi nagu viimase jõuga, täis lõpmata piina ja meeleheitmist, oma käed üle pea kokku, murdis oma sõrmi, nii et need ragisesid, ja langes hingetult põrandale.

«Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Sa võitud jumala tall!» kostis vanamehe suust.

Kõneleja kuulutas, et püha vaim välja olevat valatud, et jumal nende palvet kuulnud. Ägamine ja oigamine ning palumine lõppes; kuid veel tükk aega kostis siit ja sealt nuuksumine või ohkamine. See tuletas laste tihkumist pärast karjumist meelde. Mahalangenud neiu viidi teise tuppa. Kõik hingasid kergemalt.

«Kas ei tahaks mitte kaugelt tulnud vend meile oma külaleiba pakkuda,» ütles pilkava naeratusega vanamees ja vaatas poolviltu oma kõrval istuva, lapselikult naeratava mehe peale. Mitmed vennad ja õed toetasid seda soovi. Kaugelt tulnud vend astus magusal naeratusel laua juurde. Ta laskis nagu trööstiva pilgu üle rahvahulga käia, kus mõned ikkagi veel nuuksuda püüdsid.

Kaugelt tulnud vend tähendas sissejuhatuseks, temal ei olevat siinsetele vendadele ja õdedele midagi ütelda, sest nende usukindlus ja tugevus olla suur ja vaimu olla nii rohkeste nende peale välja valatud. Siin olevat aga peaasjalikult usklikkude kannatustest räägitud, tema tahtvat paar sõna sellest öelda, mis usklikku paradiisis ootab, kui heaste issand oma lapsukesi söödab ja joodab.

«Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!» kostis seina äärest.

«Lase meid, issand, sinu noore rohu maade peale!» õhkas prillidega noormees.

«Juhata meid, issand, sinna maale, mis igaveste piima ja mett jookseb!» tuli koolmeistri suust kuuldavale.

«Sa hea ja armuline jumal!» õhkas Liivamäe eit. «Kui ometi kuiva heina saaks!» mõtles ta oma südames.

Ja veel palju muid soovisid ning ohkeid oli kuulda.

Võõras palvevend luges Moosesele antud tõotusest ja maast, mis piima ja mett jookseb.

«Kui hea ja helde oled sa, issand, omaksete vastu!» kostis rahva seast.

Kõneleja hakkas kirja seletamisega peale. Ta hääl

oli magus, sulav, meelitav ja tõotav ning trööstiv. Terve tema näo üle lagunes varjamata rõõmu- ja õnnenaeratus laiali, mis tema silmadele palavikusarnase hiilge andis. Ta rääkis peaaegu ühetooniliselt, kuid soravalt; sõnad tulid vahetpidamata suust välja; tema huuled muutusid igavese rõõmu, magususe ja headuse allikaks. Tänu-, kiituse- ja rõõmuhüüded kostsid kuulajate suust. Nad naeratasid õnnelikult ja vaatasid kõneleja peale, kelle pilk mõni seda teab missuguse paiga peal viibis. Ta hääl muutus veel pehmemaks, sõnad tõotavamaks, nägu õnnelikumaks.

«Laske oma põlvede peale maha ja tänage ning kiitke oma issandat selle hea eest, mis tema meile annab!» rääkis kõneleja.

Rahvas langes rõõmusosinal ja -hüüdel põrandale.

«Ta viib meid sinna maale, kus ei ole ei suurt külma ega kõrvetavat päikest,» rääkis jutlustaja edasi. «Seal on alaline ilus pehme soe. Sajanded vikerkaared ehivad taevast ja jumala inglid laulavad, mängivad ja tantsivad ilmlõpmata nende peal, nagu Taavet seda seaduselaeka ees tegi. Meie elame piima, rõõsa piima jõe ääres, mis auravast pudrust kallastes jookseb. Me võime mee sees supelda ja igavest taevamanna tema sisse kasta. Sealt jookseb aga ka kullajõgi läbi ning temal on hõbekaldad, ja meie sõidame pärlilootsikutega kuldsetel jõgedel ning kiidame oma issandat tuhandete keeltega. Meie kiiduhüüded kostavad üle ilma ning kõik tulevad imestades meid vaatama ja kuulama. Ja meie hääled kõlavad kui preestrite pasunad, mille ees Jeeriku müürid maha langesid, kui taevakellukesed, mis kõik sulama panevad. Issanda inglid ja keerubimid kaitsevad meid kõige kurja ja külma eest. Meie ei väsi issandat kiites, vaid laulame päevad kui ka ööd talle kiituselaulu. Ning tema valab oma vaimu, manna ja piima meie peale välja . . .»

Nõnda rääkis kõneleja kaua aega, oma sõnu ja mõtteid sagedaste korrates, neid ikka meeldivamalt, imelikumalt ja mõistmatumalt seades. Issanda kiitjate hulga peale avaldas see aga imelist mõju. Nad tõstsid ristipandud, laialiaetud ja väljasirutatud käed taeva poole ning kiitsid oma heategijat. Neil oli hea meel sellest, mis neile ükskord osaks peab saama, kuigi nad praegu nälgivad ja piinlevad, ning nad naersid ja nutsid rõõmu pärast.

«Kui magusad on need sõnad mu suulaele,» ütles prillidega noormees.

«Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!» sõnas vanamees endise külma osavõtmatusega.

«Mu süda oli kui potitükk ja mu keel kurgulae külge kinni kuivanud,» rääkis koolmeister.

«Meie jookseme kui hirved värske vee allikale!» hüüdis keegi rahva seast.

Kaua rääkis palvevend nendest headustest, mis issand omaksetele osaks laseb saada. Kui ta ükskord lõpetas, siis olid kõik õnnelikud, maapealne viletsus, rõhumine, ülekohus, puudus, nälg ja vaev oli unustatud. Seina ääres istuva vanamehe otsaesist katsid aga endist viisi kortsud ning tema huultel lehvis endine pilkav naeratus, kui ta oma silmad ukse või palvetajate poole heitis.

Laulmine algas uueste ja palju suurema vaimustusega kui ennemalt, ehk küll lauljate hääled juba väsimusest märku andsid.

Hans sosistas Kustasele kõrva sisse, et aeg ära oleks minna. Sel oli raske siit lahkuda: ta silmad viibisid Anna peal. Siiski läks ta Hansuga ühes välja.

Hommiku poolt oli taevas punasemaks läinud; päiksetõus lähenes. Õhtu pool seisis paks pilv, mis jällegi sadu tõotas. See näis olevat nende pisarate kogu, mida rahvas asjata oma heale ülespidajale oli nutnud. Issand tahtis oma salajast armunõu pikse ja müristamisega teatada.

Nooredmehed ei rääkinud koju minnes isekeskes peaaegu midagi. Mõlemad olid oma mõtetega ametis. Kustas murdis pead selle üle, kui kauaks küll Anna veel palvele peaks jääma, kuna Hans selle üle järele mõtles, mis sellest neiust pidi saama, keda teise tuppa kanti. Ta arvas selle neiu ülestõstetud käsi ja musti pehmeid silmi ning meeleheitlist nägu veel praegugi nägevat, tema laulu, nuuksumist ja appihüüdmist kuulvat. Mis võis küll tema südant vaevata?

«See neiu jäigi teise tuppa,» sõnas Hans.

«Ega ta siis nii ruttu toibu,» vastas Kustas. «See on selle vanamehe tütar, kes «oh Jeesus, Jeesus» kordas.»

Hans vaatas hirmunult ja imestades Kustase peale.

V

Kell oli juba kahe peal, kui Hans aidalakast maha tuli. Ta oli halvaste maganud. Mitmesugused unenäod piinasid teda vahetpidamata. Muu seas seisis ka minestusesse langenud neiu nägu, tema mustad silmad, paksud juuksed ning pikk sale ja tugev keha silmade ees. Ta ei näinud seda ilusat nägu nüüd nutmas, vaid naermas rõõmsalt ja õnnelikult, noorusetuhinas ja mureta olekus naermas; ta sirutas oma käed välja, mitte aga taeva poole ringutades, vaid kellegi poole, keda ta kõigest hingest ihaldas, kelle järele ta ööd ja päevad oli igatsenud. Kuri isa vaatas pilkava ja irvitava naeratusega tütre peale.

Mart kaevas juba raha-auku. See tuletas talle eilase palvetamise elavalt meelde. Mis pidi see kõik tähendama? Üks kaevab raha-auku ja usub, et seeläbi iseenese kui ka nälgivate ja puudustkannatavate omaksete elukorda kergitada võib; teised käivad üheskoos nutmas, ulumas ja karjuvad selle poole, kes kõike üles pidavat ja palujaid on tõotanud kuulda. Kolmandad tungivad kirikusse ja loodavad seal endid aitajale lähemal olevat. Kõik need kolm mõistavad sealjuures üksteist hukka ja naeravad inimeste pimeduse ja rumaluse üle.

Kambrisse astudes leidis Hans, et Anna alles magas. Ema luges, prill nina peal, piiblit. Nad tulnud alles hommikul peale kella viit koju.

«Kas uni juba otsas?» küsis ema pojalt. «Anna magab alles.»

«Puhkab õhtuks välja?» küsis Hans.

«Jah, eks me õhtul lähe vist muidugi jälle, see kaugelt tulnud vend räägib nii armsaste.»

Hans vaatas pilkavalt ema peale.

«Isa kaevab raha-auku,» ütles ta natukese aja pärast.

«Kes siis temale õiget mõistust enam suudab pähe panna,» vastas ema.

Kui Anna magamast üles tõusis ja Hans temaga kambrisse jäi, arvas ta paraja aja olevat Kustasele antud lubadust täita. Salajane tung ajas teda õega lähemalt mõtteid vahetama. Ta lootis õde hullustusest — nagu Hans palvetamist nimetas — päästa. Siiski kahtles ta; oli ju teadmata, kas Kustas Annale sugugi meeldib.

«Kas sa täna õhtul jällegi palvele lähed?» küsis Hans. Tema hääles oli midagi, mis etteheitest ja pahast meelest märku andis. Anna näis sellest aru saavat, ta vastas poolmõrudalt vennale:

«Mis sa sellest küsid? Tahad jälle ühes tulla?»

«Ei . . . sellest sai küll.»

«Metsanurga Kustas lubas täna õhtul meile tulla,» tähendas Hans natukese vaikimise järele ja vaatas uurivalt õele näosse.

«Tulgu,» vastas see pilku venna poole heites.

«Ta tahtis sinuga kokku saada.»

«Minuga? Mis tal minuga asja on?»

«Tahab sulle midagi rääkida . . . juba ammugi.»

«Juba ammugi? Kes teda siis on keelanud, eks ta räägikinud.»

«Sina keelasid.»

«Mina?» püüdis Anna naeratada, kelle nägu täna väga mõttes ja nukker seisis.

«Kudas Kustas sulle meeldib?» küsis Hans.

Annale näis see küsimine nagu vastumeelt ja piinlik olevat; kerge punahoog käis tal üle palgede.

«Kudas ta meeldib . . . Eks ta ole poiss, nagu poisid ikka on,» ütles ta.

«Ta ei taha, et sa palvel käid.»

«Ärgu tahtku,» vastas Anna tehtud pahameelega.

«Ta ei taha ka seda, et sa vendasid suudled,» lisas Hans juurde. Anna pööras näo kõrvale ja vaatas aknast välja. Vend võis ainult seda näha, kudas ta kõrvad õhetama lõid.

«Teie suudlete ju üheskoos kõik, nagu õed ja vennad armastuses,» sõnas Hans, kellel õe piinast nähtavaste heameel oli. «Või on koolmeister ainus niisugune vend, sest teda nägin ma sind suud andes jumalaga jätvat.»

«Pea õige oma lõuad,» vastas Anna pahaselt. «Sul pole muud, kui aga norimine ja näägutamine. Harva tuled sa koju ja siiski ei anna sa rahu.» Ta tõusis üles ja tahtis välja minna.

«Kuhu sa lähed, jää siia, ma tahan sulle midagi tähtsat rääkida,» ütles Hans.

«Sinu tähtsad asjad on mul juba ammugi teada,» vastas Anna. Ta jäi aga siiski seisma, et kuulda, mis vend ütelda tahab. Ka ei olnud ta kaugeltki nii vihane, kui ta seda näitas: ta püüdis häbi viha katte alla varjata.

Hansule tuli korraga uus mõte pähe. Endise ettevõtte unustas ta sootuks ära.

«Kas sa seda neidu tunned, kes sinu kõrval istus ja kes pärast ära minestas?» küsis ta.

Õde vaatas imestusega venna peale, et see korraga uuest asjast rääkima hakkas; ta lootis Kustasest midagi kuulda.

«Tunnen küll,» vastas ta, «see on Põllusaare vanamehe tütar, Muuga külast. Isa ostis mõni aasta tagasi Põllusaare ära.»

«Mispärast ta nii väga nuttis ja karjus?»

«Ta on väga jumalakartlik, isa niisamuti; ema aga ei käi palvel, istub kodus. Nad elavat sellepärast väga halvaste ja ei söövat peaaegu kunagi ühes lauas.»

«Kui nad nii vagad on, mistarvis ta siis nii väga jumalat kardab ja karjub? Päris hirmus ja hale oli vaadata. Noor inimene ja nii hirmsaste karjub.»

«Ta olnud enne patune; räägitakse mitmesuguseid asju tema kohta.»

«Kui vana ta siis on?»

«Mina ka ei tea selgeste; kakskümmend üks või kaks aastat.»

«Oh sa viletsakene!» ohkas Hans päris südamest. Ka õe nägu muutus pehmemaks, osavõtlikumaks.

«Ma tahaksin heameelega temaga tuttavaks saada,» ütles Hans.

«Eks tule palvele.»

«Muidu ei saa?»

«Kus kohal sa muidu saad. Isa ei luba teda ühegi uskmata inimesega rääkida, ta on kole vali.»

«Nagu vagad isad kunagi.»

«Sa võiksid ta vahel meile kutsuda, sa oled ju ka usklik,» ütles Hans, kuna tal viimaste sõnade juures naeratus ja häbipuna ühekorraga palgesse tõusid. Ta rääkis, mida ta õigeks ei pidanud, ja püüdis siiski oma sõnadele ja häälele tõe kõla anda. Ka Annale olid venna sõnad piinlikud; ta pööras silmad segaduses kõrvale. Kui ta aga pärast rääkija peale vaatas, siis arvas ta tema näos midagi ammu tuttavat sooja ja südamlikku tähele panevat.

«Vaevalt lastakse teda siia, olgu siis, et ta ehk maasikale tuleb.»

«Nojah, näiteks maasikale; nendel enestel pole ju maasikaid nii palju. On ta alati niisugune püha?»

«Jah, aga enne on ta tantsida ja laulda armastanud, nõnda teatakse rääkida.»

Hans langes mõttesse. Kas ta tõeste nende silmade pärast veel palvele peab minema? Ta ei julenud enesele eitavat vastust anda.

«Mil ajal Kustas siia lubas tulla?» segas Anna teda küsimisega.

Hans ärkas nagu unest. Ta naeratas rahuldunult, kui ta õele küsimisega vastas:

«See huvitab sind . . . Ma ei tea kindlaste, lubas õhtupoolikul tulla . . . tahab sinuga kokku saada; tal on sulle tähtjas asi rääkida. Tahad sa jällegi palvele minna?»

«Kui ma teaksin, mis ta tahab,» sõnas Anna silmi maha lüües. Mahalöödud silmadest aga näis aimdus välja paistvat, mis Kustasel temale rääkida on.

«Mina tean jälle.»

«Noh, siis ütle ometi.»

Kambriuks läks lahti ja koolmeister astus sisse. Tema järele tuli Liisu. Koolmeister teretas vaikse ja maheda häälega. Liisu andis talle tooli ja palus teda istuda. Koolmeister vaatas poolkohmetult ja nõutult toas ümber, kui ta Hansu tähele pani.

Esiteks vahetati igapäevaste eluküsimuste üle mõtteid; peagi aga kaldus jutt pühaduse ja vagaduse peale. Nüüd muutus koolmeister jutukamaks. Liisu ja Anna kuulasid tähelpanemisega tema sõnu; esimene ohkaski paar korda. Varsti tähendas rääkija, et ta ka Hansu palvel oli näinud, ja küsis, kas ta ka täna tahab jälle tulla, sest kaugelt palvevend olevat viimast päeva siin.

Hans vaatas tõsiselt koolmeistri peale ja vastas:

«Ei.»

«Teile ei ole issanda juures viibimine veel armsaks saanud,» tähendas koolmeister. «Võtke oma emast ja õest eeskuju.»

«Ma tahaksin neid heameelega oma järele ümber muuta . . . Anna täna palvele ei tule,» vastas Hans ja vaatas naeratades esiteks Anna, siis koolmeistri peale. Viimane heitis neiu poole tungiva ja noomiva pilgu, mille mõjul see ütles:

«Millal ma olen ütelnud, et ma täna palvele ei lähe?»

«Jeesuse hääl on armsam kui inimeste hääl,» ütles koolmeister.

«Kui seda häält aga kuuldakse,» tähendas Hans.

«Seda häält kuuleb igaüks, kes teda kuulda tahab,» vastas koolmeister endist viisi rahulikult ja mahedalt. See toon ärritas Hansu kõige rohkem.

«Mina olen küll kuulanud, kuid pole mitte kuulnud,» vastas ta.

«Hans, häbene ometi,» ütles Liisu vahele, ja koolmeistri poole pöörates rääkis ta: «Ta on ikka niisugune, alati näägutab meid palvelkäimisega.»

«Seda on linnaelu teinud,» ütles koolmeister. «Kõik noored inimesed satuvad seal laiale teele.»

«Aga kui see neile meeldib?» küsis Hans.

Selle peale ei vastanud keegi midagi. Natukese aja pärast ütles Hans:

«Ka Anna tuleb varsti linna.»

«Ää lobise,» ütles Liisu poolpahaselt. «Mina oma ainust tütart linna ei lase.»

«Ta võib ilma sinu laskmata sinna saada, kui tal aga tahtmist on.»

«Lapsed peavad vanemate sõna kuulama,» tähendas koolmeister.

Natuke aega vaikisid kõik piinlikult. Siis ütles koolmeister:

«Isa kaevab ikkagi raha-auku.»

«Ega tema siis ometi kellegi keelamist kuula,» vastas Liisu.

«Ta usk on kõikumata kindel,» tähendas Hans tõsist nägu tehes.

«Usk ei too maapealseid varandusi kätte,» ütles koolmeister.

«Aga meie isa usub, et toob; siis on tal vististe uus usk,» vastas Hans.

«See on ebausk,» tähendas koolmeister.

«Isa arvab, et temal mitte ebausk ei ole, talle on kolm korda nägemises näidatud,» rääkis Hans.

Jälle vaikisid kõik.

«Teie tulete siis täna õhtul palvele, õed-vennad ootavad,» ütles koolmeister; natukese aja pärast lisas ta juurde: «Teie, noormees, võiksite ka omaksetega ühes tulla . . . oma armulist issandat tänama ja kiitma.»

«Mul pole selleks praegu vähematki põhjust.»

Koolmeister tõusis üles ja jättis Liisu ning Anna käeandmisega jumalaga.

«Jumal kaitsku teid kõiksugu kurja ja kiusatuse eest,» ütles ta sealjuures. Hansust ei teinud ta väljagi, nagu poleks teda toas olnudki.

«Sa oled üks igavene kiusupunn ja oma suud ei märka sa talitseda,» tõreles ema Hansuga, kui koolmeister välja oli läinud. «Mistarvis sa teda pahandasid, ta on ju sulle võõras; sa ei tea, kui hea ta meie kõikide vastu on.»

«Selleks võivad tal oma põhjused olla. Ja pealegi, mis tal minuga tegemist on? Nägi eila õhtul mind seal, juba täna minu järel, et oma jüngriks saada... Anna täna palvele ei tule, seda tean ma kindlaste.»

«Sa ole õige vait,» vastas Anna. «Sa tahaksid, et kõik sinu pilli tantsiksid, niipea kui sa koju tuled. Mine pööra isa ümber, et see asjata lolli tööd ei tee.»

«Vanad võivad oma lolluse juurde jääda, sest pole viga, nad lähevad muidugi varsti hauda; noortel on aga elupäevad ees,» ütles Hans.

«Häbi pole sul ka nõnda rääkida!» ütles ema. «Vanad on lollid. Sinu isa ja ema on ju ka vanad. Või sa isegi nooreks jääd. Sa sõimad vanu lollideks, aga sind poleks ju ilma vanadeta olnudki.»

«Ka minu olemine võib lollusemärk olla,» vastas Hans.

«Ui häbi, häbi, häbi, kudas sa räägid. Seda oled sa kõik linnast kaasa toonud,» rääkis Liisu nõutult ja kurvalt. Tal hakkas häbi, et tal poeg on, kes talle oma sündimist ette heidab. Ja ometi on ta oma poja pärast nii palju kannatanud. Pisarad, valusad pisarad tungisid Liisu vanadesse aukuvajunud silmadesse. Ta tõusis üles ja läks uksest välja.

«Kas sa selleks tulidki koju?» küsis Anna vennalt kibeda etteheitmisega.

«Ka sina oled vihane?» küsis Hans vastu.

«Vihane, vihane... muidugi vihane. Tuled linnast koju ja sõimad kõiki lolliks. Mis sa siis otsisid siia lollide hulka, eks sa olnud linnas, kus kõik targad on.»

Hans vaatas natuke aega tõsiselt õe peale. See pööras silmad kõrvale.

«Olge te vihased ehk mis tahes,» hakkas Hans rääkima, «kuid ma ei mõista, mis ma teile pean ütlema. Teie kõik olete nii iseäralisteks muutunud, et võimata on teie tahtmise järele teha ja rääkida. Ka ei tee teie iialgi seda, mis mina tahan.»

«Mis asjamees siis sina oled, et kõik sinu pilli peavad tantsima? Ehk millal sa midagi oled tahtnud, mida täidetud pole?» küsis õde.

«Noh, näituseks, tänane palveleminemine. Ma tahaksin, et sa täna tingimata koju jääksid, siis võiks Kustas sinuga kokku saada, ja see, võib olla, on sulle väga tähtis.»

«Jälle hakkad sa oma tähtsusega. Eks sa siis ütle ometi ükskord see tähtjas asi välja, sa kiitlesid ju, et sa kõik tead.»

«Muidugi tean... Kustas tahab sind omale, vanemad on tal ju vanad ja hädised, ei jõua enam kohapidamise muret kanda,» ütles Hans.

Selle peale vaatamata, et Anna aimas, mis Kustas temast tahab, langes ta siiski venna otsekoheste sõnade juures nagu hirmunult kössi. Tema näost paistis häbi, valu ja rõõm segamine.

«Ja kui sa Metsanurga perenaiseks tahad saada, siis ei pea sa enam palvele minema, Kustas ei taha seda,» rääkis Hans edasi.

«Ta on ju ka ise palvel käinud,» sõnas Anna, et midagi öelda.

«Seda on ta ainult sinu pärast teinud... Sa ei või aimatagi, kudas ta sind silmas peab, kui armas sa talle oled.»

Anna pea langes jälle maha, kuna ta nägu õhetama löi. Hans oli talle aastate jooksul võõraks jäänud ja nüüd pidi see võõras inimene temale seda kõike ütlema.

«Lubad sa nüüd koju jääda?» küsis Hans natukese aja pärast.

«Eks saa näha,» sosistas Anna.

«Tee seda ometi, õde,» rääkis Hans soojalt, «muidugi aga niisugusel korral, kui Kustas sulle vastumeelt ei ole. Ta on ju tubli poiss, koht on tal ka.»

Ka Anna tundis, et Kustas tubli poiss on, kuigi natuke pikaldase ja aeglase olekuga. Aga vennalt saadud teade langes raske kivina ta südame peale. Sellest arvas ka ema aru saavat, kes õhtul kuryaks ja tõsiseks muutus, kui tütar ütles, et ta täna palvele ei lähe, sest ta pea valutavat.

«Kust sa nüüd korraga selle peavalu said?» küsis ema poolpahaselt. «See on jällegi Hansu töö, esiteks rääkisite üheskoos kambris.»

Anna vaikis.

«Mis asjast te rääkisite?» küsis Liisu.

«Niisamuti.»

«Kudas niisamuti? Ma kuulsin läbi ukse Kustase nime.»

Tütre pea vajus longu.

«Kuule, ütle ometi, mis sul täna on? Sa oled nutnud? Silmad on punased. Mis Hans rääkis sulle?»

«Mitte midagi halba,» vastas Anna tasakeste, kuna tal silmi pisarad ilmusid.

«Ennäe mul titte, juba jälle silmad peos,» tõreles Liisu, kes tütre nutmist asjatuks pidas. Pärast näis ta aga teistsugusele otsusele tulevat.

«Läheme tuppa,» ütles ta.

Nad astusid poolpimedasse tahmanud tuppa, millesse valgus ja värske õhk läbi lahtise akna sisse tungisid. Ühes valguse ja õhuga lipsatasid ka lindude häälitsemised siia ja näisid pimedatesse nurkadesse endid ära peitvat. Liisu tõmbas tütre oma juurde aseme-äärele ja hakkas teda usutama. Ema õrnus ja südamlikkus tegid Anna meele veel raskemaks ja haledamaks.

«Eks sa siis ütle ometi, mis see Hans sulle rääkis,» hakkas ema tütre käest kinni võttes pärima.

Annal purtskasid pisarad uue hooga silmist välja, kui ta ütles:

«Metsanurga Kustas tuleb täna siia . . . tahab minuga kokku saada.»

«Las ta tulla, mis sest siis on. Ta on ju tubli poiss, üksik poeg ka . . . Mis ta siis tahab, kas Hans ei ütelnud?»

«Ütles küll.»

«Tahab sind omale?» küsis ema õnnelikult.

«Jah vist,» sõnas Anna.

«Kas kindlaste teada ei ole?»

«Jah on.»

«Mis sa siis, pime loom, sellepärast tönnid, ega sa esimene ole, kes mehele läheb, viimaseks ei jää sa ju ka. Või ei taha sa temale minna?»

«Tahan küll.»

«Ja ise nutad! Tütarlapsed on ikka niisugused. Kudas mina oma Marti tahtsin, kui ma aga laulatusele läksin, siis nutsin kui hull . . . See läheb üle.»

«Ei lähe,» sosistas Anna.

Nendest sõnadest aimas ema midagi paha.

«Mis sul siis on?» küsis ta.

Anna pööras näo kõrvale ja hakkas uue õhinaga nutma, nutmine muutus nuuksumiseks.

«Ma ei ole üksi,» kostis Anna suust vaevalt kuuldavalt. Ta langes asemele ja surus käed silmade ette. Pea läks tal segamine, mõistus ähvardas kaduda. Öeldud sõnad kiskusid tüki tema südamest, osa tema hingest välja.

Tumma ehmatusega vaatas ema natuke aega tütre nuuksumisest tuksuvat keha ja tahtis siis midagi kibedat ja etteheitvat ütelda. Talle tuli aga midagi meelde ja see kaotas tema südamest ning sõnadest igasuguse kibeduse.

«Armas aeg, mis saab meist ometi siis!» rääkis ta tütrele lähemale nihutades ja tema pead puudutades. «Mis ütlevad vanamees ja Hans! Ja küla! Kellega see on siis?»

Vastuseks oli nuuksumine. Kui aga ema oma küsimist kordas, siis kostis tütre suust sõna, mis ema sundis kui ussi nõelatult aseme-äärelt üles tõusma ja pärani silmil hirmunult seisma jääma.

See sõna oli — koolmeister.

«Jumal halasta küll!» võis Liisu alles tüki aja pärast sosistada. Tütre suust kuuldavale tulnud ainuke sõna purustas suure hulga ema ilusaid lootusi, röövis nähtavaste tema hingeõnnistuse. Kudas? See jumala äravalitud mees! Ka tema ei ole suutnud saatana kiusatusele vastu panna? Ja kui ilusaste ta ometi räägib ja noomib! Kui vaga ta on!

Lämbunud haisuga tahmanud toas valitses vaikus. Ema seisis püsti sängi ees, tütar nuuksus asemel, nuuksus kramplikult. Lindude häälitsemised peitsid endid endist viisi pimedatesse nurkadesse, parsile ja vommile, kus tahma oli, nii et lükka või roobiga.

«Ega sa Hansule sellest ei rääkinud?» küsis ema viimaks, kes asja üle järele oli mõtelnud.

«Ei,» nuuksus Anna.

«Siis pole ühtegi. Mehed ei tea niisugustest asjadest midagi, nende eest on kerge varjata. Ehk mistarvis neile seda rääkida? Või nemadki aidata võivad? Ainult sõimavad ja kiruvad. Kõige parem, kui meie sellest kellegile ei räägi. Aga koolmeistri tahan ma käsile võtta, las ma saan temaga aga kokku. Või tema roju, ja ise on ta püha. Naine ja lapsed kodus ka . . .»

«Aga Kustas . . .» sõnas Anna vahele.

«Mis Kustasest on? Või temagi targem on kui teised mehed. Kui ta täna siia tuleb, siis ole ta vastu lahke ja hea. Tahab ta sind omale, siis mine talle. Pulmad teeme kolme, nelja nädala pärast ära, ja oled sa kord temal, kes võib siis veel öelda, kelle oma laps on. Mitte koergi ei haugu taga.»

Ema astus tütrele lähemale ja hakkas vaiksema häälega rääkima. Ta sõnad ja hääletoon kandsid nagu patutunnistuse laadi.

«Eks mul olnud needsamad päevad, läksin siiski Mardile, ja see ei teadnud midagi. Laps juhtus ka veel ära surema, ja nii on tänapäevani. Mul oli mõisavalitsejaga ... vana paks mees ... aga mis mina sinna võisin parata.»

Anna ajas enese istukile ja vaatas imestades ning kergemalt hingates ema peale.

«Peaasi, et sa ise kellelegi välja ei lobise, et sa oma suu pead, ja pulmad teeme ruttu ära.»

«Ma ei või ju! Kudas lähen ma nõnda Kustase juurde! Ja altari ette.»

«Kudas sa lähed ... Kudas kõik lähevad. Kas vähe niisuguseid ehk teistsuguseid on. Parem arvad vist Kustasele ära rääkida, et ta sind siis maha jätaks ja tervele vallale sellest karjuks. Aga mõtle ometi, mis siis saab!»

«Saagu mis tahes.»

«Ää ole ikka loll. Oled sa jaksanud emaks saada, siis jaksa seda ka mõni aeg oma hinge taga pidada. Oled sa kord Kustasel, noh, siis võid sa temale rääkida. Kes võtab seal veel kinni, kelle oma ta on. Kas kõikidel lastel isad on.»

Anna pea langes rinnale. Ta hingas raskeste. Ta oli hinge põhjani rusutud, süda täis piina ja vaeva. Mis teha? Peab ta ema nõuandmist kuulda võtma või on parem Hansu ja Kustase vastu avalik olla?

Ema hakkas aga uueste rääkima ning seletas määratu sõnaküllusega, et vaikimine ja salgamine kõige mõistlikum on. Viimaks näis ka Anna ema sõnade alla painduvat.

«Ehk kuigi Kustas pärast teada peaks saama,» seletas Liisu, «siis poleks sellest jumal teab mis; õpetaja juurde ta ju sellepärast ei lähe, ta on tossike. Eks siis palu teda, tee pai, küll ta viimaks rahule jääb.»

VI

Kõik kaebasid ja hädaldasid, et vihma liig palju sadavat; heinaaeg minevat mööda ja heina olevat võimata teha. Küll paluti kirikus, küll palvemajas, küll palvetundidel, küll õhkasid nii mitugi üksipäinis olles oma südames kõigekõrgema poole, kuid kõik oli asjata: vihm sadas ja sadas. Heinamaad seisid mitmes kohas vee all, mahaniidetud hein mädanes ära. Inimesed, kes mõisa käest heinamaad «nuumale» olid võtnud, seisid nõutult mõttes ja ohkasid. Ka ei suutnud neid see tröösti da, et mõnes kohas väga korralikud ilmad olevat, nagu «Ristirahva Pühapäeva-leht» teatas. Vallakirjutaja aga, kes niisugust lehte luges, mida mõisas pidalitõvena kardeti ja salamahti siiski loeti, teadis hädaldajatele rääkida, et mõnes kohas isegi põud niisama suurt kurja tegevat nagu siin liig vihm. Sarnased teated panid vanu inimesi iseäranis ohkama. Õpetaja andis oma jutlustes mõista, et jumal nuhtlevat inimesi usuhullustuse pärast, mis silmanähtavalt maad võtvat; palvetajad sellevastu leidsid jumala viha selles seisvat, et kirik õndsakstegevast usust ära olevat langenud ja külmaks silmakirjateenistuseks maad andvat. Palvetajad palusid, et jumal inimesi valgustada võtaks, neid tõe teele juhataks; kirikus tegi õpetaja palvet, et Jeesus Kristus usumäratsejate peale halastaks, neile nende eksitust andeks annaks.

Mitte ainult heinategemist ei takistanud liig vihm. Ka rukkist ei olnud iseäranis head loota. Kartulivagudesse tekkis madalamates kohtades vesi. Veel paar nädalat niisugust vihma ja temast saadud kahju oleks arvamata.

Kõige halvem oli inimeste meelest see, et nad vaeva veel rohkem nägid kui korralikkude ilmadega, ja siiski midagi ei saanud. Nii mõnigi mees niitis «nuumale» võetud heina maha, kuid loovõtmise asemel pidi ta mõisavalitseja käsul vee sees ujuva heina põõsastesse kokku ajama, et see heinamaad ära ei määndaks. Aga mõis nõudis endist viisi inimestelt heinanuuma: lõikuse-, kartulivõtmise-, sõnnikuvedamise-päivi. Nii mitmedki käisid armulist saksa palumas, seisid palja peaga ta ees ja kraapisid kintsu, kuid asjata: mõisnik nõudis oma osa tervelt kätte, sest tema ei olevat vihmasajus süüdlane. Mitmed vanad eided käisid selle asja

pärast õpetajagi juures ja kaebasid oma rasket saatust. See trööstis neid jumalasõnaga, kutsus patustpöörmisele ja andis nõu vaikides issandast määratud risti kanda.

Sel ajal, kui kõik oma raske seisukorra üle kaebasid, kui terves vallas ainustki inimest ei olnud, kes mõisalt järelandmist ja maksudealandamist poleks soovinud, hakkas Hans mõisameestega — kuuendikumaade peal elavate rentnikkudega — sagedamine kokku puutuma, nendega rohkem rääkima. Kõige enam huvitas mehi see, et Hans neile ajalehe järele sellest teadis rääkida, mis mujal ilmas sündis. Suure huvitusega kuulasid mehed, kudas ühes või teises mõisas mehed üheskoos palka juurde nõudnud, kudas mõisnikule ette pandud renti alandada. Mehed kuulasid ja naeratasid ning kiitsid ühel meelel väljaastumist oma kasude eest. Suust suhu käies omandasid need teated peagi teistsuguse kuju ning varsti räägiti neist kui imeasjadest. Mehed kuulsid ka sellest, et Venemaal talupojad mõisaid maha põletavat, omavoliliselt mõisa metsa raiuvat, kuna mõisnikud linnadesse varjupaika põgenevat. See kõik oli täielik uudis. Üleüldse näis midagi iseäralikku õhus lehvivat.

Mehed olid teada saanud, et Vene väed puruks olevat löödud. Kes oli seda enne kuulnud! Enne ei olnud keegi venelase vastu saanud. Isegi Punapart, kes Moskvas leivakoorukesi saabaste asemel kannud, kirikud hobustetallideks muutnud, inglismanni ja sakslasegi ära võitnud, pidi venelase eest taganema. Ja nüüd korraga Vene väed võidetud ning veel nende poolt, keda õpetaja selge sõnaga paganateks nimetab. Lätimaa poolt kuuldusid niisugused sõnumed, mida mehed enam uskudagi ei tahtnud, nii imelikult kõlasid nad. Pärast hakkasid nad aga kõike tõeks pidama, sest kes muidu niisugustest asjadest kirjutada laseb. Kõik näisid liikuvat, midagi püüdvat, tahtvat, nõudvat, igaüks lootis oma elukorda kergitada. Niisugused sõnumed tulid igast Venemaa servast, linnadest kui ka küladest. Nad avaldasid ka siinsete meeste peale oma mõju. Nende seast käis nagu kahin läbi. Kui kaks, kolm nendest koos oli, siis räägiti tingimata sellest, mis kaugemal ilmas sünnib. Aga pool aastat tagasi ei olnud mõisa ümbruses ja rentnikkude seas ainustki meest, kelle mõtted üle kodukoha välja oleksid lennanud.

Ühel pühapäeva õhtupoolikul olid paar teomeest ja mõned kuuendikumaa-mehed ja rentnikud Liivamäel, kus Hans neile ajalehte ette luges. Ajaleht kubises streikidest, mis vabrikutes kui ka mõisates toime olid pandud.

«Kanged mehed!» sõnas üks noormees, kui Hans mõisa teomeeste streigist luges.

«Kui ühes nõus nad on,» ütles rentnik, kui ajaleht teise mõisa rentnikkude ühisest nõudmisest teatas.

«Meil käivad heinanuuma maha palumas, aga ikka üksikult, ja sellepärast ei tee saks järelandmisest juttugi,» tõendas keegi kuuendikumaa-mees.

«Meil nüüd ka mõned mehed,» ütles üks rentnik. «Niipea kui oma suud juhtud kuskil praotama, on see saksal kohe teada, varsti kutsutakse sind mõisa; kokkurääkimisest pole siin juttugi.»

«Peab selleks tööd tegema,» tähendas Hans. «Ega kusagil see korrapealt pole läinud. Küllap häda kõiki kokku sunnib hoidma.»

«Mine hoia kokku, saks saab mõisas teada, kergitab silmapilk renti ja rohkendab teopäevi.»

«Aga kui teie ühel meelel juurdepandud päevad tegemata jätate?» vastas Hans.

«Kaevatakse kohtusse... tõstetakse kohast välja,» ütles üks rentnik.

«Peksab päevapealt minema,» ütles moonamees, «mine sa nüüd saksaga kohut käima. Näe, isegi vald ei jõua midagi teha. Valisid uue vallavanema, on teine hakkaja mees, lubas kõik valla maad mõisa käest välja nõuda, aga kus see on! Suuga tegi suure linna, kätega mitte käopesagi. Tema saab nüüd saksa käest midagi kätte. Kes need kohtumehedki on, eks need ole niisamasugused saksad, ühed semlakid kõik. Vallavanem lubas miravoisse minna, ja kui see ei aita, siis ka «krepastnoisse» kohe, aga eks ta mingu nüüd. Valla raha kulutab ära, aga maa jääb ikka saksa kätte.»

«Nii ta on,» kiitis üks rentnik, «ainult asjata kulusid teeb, ja inimesed on ikkagi maata. Meiesugustel pole abi ega armu kusagilt loota.»

«Jumal kõrges ja keiser kaugel,» naeratas Hans.

«Jumal kõrges ja keiser kaugel,» kordasid mehed kibedal naeratusel.

«Jah, ei meil muud kaitsjat ei ole, kui aga jumal,»

ohkas keegi rentnik, kellest kuulda oli, et ta kirikuvöörmündriks tahtvat saada.

«Nagu temalgi muud paremat teha poleks, kui meiesuguseid tähele panna,» ütles üks moonamees.

«Tema muretseb kõikide eest,» vastas vaga näoga mees.

«Kas neil parem on, kes teda alatasa paluvad, üheskoos nutavad ja uluvad?» küsis üks kuuendikumaamees poolpahaselt.

«Nende südamedki on ometi rahul.»

«Kui nende südamed rahul on, siis puhaku öösel kodus oma väsimust, aga ärgu karjugu üheskoos.»

Mehed jäid vait. Sel silmapilgul tuli Liivamäe Mart koju.

«Kas raha-auk varsti valmis saab?» küsiti temalt. Ümberkaudsed mehed vaatasid Mardi kui poollollaka peale. Kui ta ettepandud küsimuse peale kohe ei vastanud, ütles üks mees raha-augu kohta tähendades:

«Ei sina tänavu teda küll valmis saa, sügise jõuab enne kätte.»

«Ära muretse, pole viga,» vastas Mart iseteadva naeratusega. «Küll see kõige eest muretseb, kelle juures usklikkude osa tallele on pandud.» Vaga näoga mehe suu ümber liikus pilkav naeratus, teised muigasid nagu haletsedes.

«Kas su hein juba varsti valmis saab?» küsiti Mardilt.

«Suuremalt osalt on kõik maha niidetud ja sinna ta mädaneb, ei saa sõnnikutki teisest.»

«Aga päevad pead mõisa ikka tegema?»

«Kuda muidu.»

«Ärme teeme neid päevi, või jätame pooledki tegemata, las saks kannab osagi kahju. Näe, Hans loeb lehest, et mehed mitmes kohas rendialandamistki nõudnud, miks meie siis neid päivi tegemata ei või jätta,» seletas üks mees.

«Räägime kokku, mis seal siis õige on, kas meie mehed polegi,» ütles teine.

«Muidugi mõista,» kiitis Hans, «õnne võite ju ometi katsuda, ei tea, ehk jätab mõned päevad maha, asi oleks ju seegi.»

«Minupärast jätku ta päivi vähemaks või ei, mul on see üks ta puhas; peaksin ma aga oma tööga valmis

saama. Kui vesi enneaegu auku sisse ei tuleks, seda kardan ma,» rääkis Mart.

«Vihmane aeg,» tähendas keegi.

«Jah, proovitakse inimeste usku,» ütles Mart ning lisas nagu prohveti viisil juurde: «Ja õnnis on see, kelle usku kõigutada ei saa.»

Mehed vaikisid. Hansu kuuldes ei tahtnud nad Marti pilgata, nagu nad seda harilikult tegid.

Varsti räägiti igal pool, et vaja olevat mõisasaksale üheskoos nõudmisi ette panna. Esiotsa püüti asja salajas toimetada. Kord-korralt sai aga temast ikka laiem ringkond teada. Ka mõisavalitseja ja kupjad arvasid juba aru saavat, et niihästi teo- kui vallameeste seas midagi salalist liikumas on, mida varjata püütakse. Peagi oli kõmin ka sakste kõrvus. Nüüd pandi terve kari nuuskureid ametisse, kes salajase asja jälile pidid katsuma saada. Nuuskurite seas oli alaealisi, mehi ja naisi. Iseäranis palju teateid tõid vanad eided — mõnel nendest polnudki muud ametit kui palvelkäimine ja mõisasjõlkumine — ja üks nendest teadetest oli imelikum ja kohutavam kui teine. Mõisasaksad, kes praegusel silmapilgul kõik kodus olid, kuulsid põletamisest, röövimisest; isegi sõna «tapmine» lipsas mõne eide suust. Saksad kuulasid suure põnevusega kõike seda, kiitsid eitede õiglast, ausat ja jumalakartlikku meelt ja lasksid neile nii mõnegi magusa suutäie oma köögist osaks saada. Ühe eide jutu läbi oli mõisaproua isegi sedavõrd liigutatud, et ta eidele iseenese tehtud soojadest pirakutest paar tükki peosse pistis, mis see põlle sisse mähkis.

Terve ärevus lõppes sellega, et kõik naisterahvad mõisast linna sõitsid.

Mõisas oli teada, mis sala-asi meestel isekeskis on, teati ka seda, et selles Liivamäe Hans süüdi olevat. Mehed käivat sagedaste tema juures koos ja seal sepitsevat nad oma kurja plaani. Kudas see nüüd oli või kust see tuli, kuid korraga oli mõisas ka see teada, et politsei Hansu linnast välja ajanud. Isegi õpetaja rääkis järgmisel pühapäeval umbrohust, mille seemned linnast siia olevat toodud. Tuletati ka seda meelde, kuidas Hans ükskord mõisast ära oli läinud.

Mõisa sigines uusi nooriherrasid teistest mõisatest juurde. Nähtavaste tulid nad jahile, kuigi neil jahikoeri kaasas ei olnud ja noorte lindude laskmise aeg juba

pisut hiljaks kippus jääma. Oli kuulda, et mõisas kutsarile, vahimehele, valitsejale, kupjale, kiltrile jne. kuulidega püssid kätte antud ja et nad öösiti mõisa juures vahti pidavat.

«Ega keegi ometi nende kallale pole tahtnud minna,» sõnasid ühed.

«Nemad tohivad nüüd kedagi lasta, kui neisse ei puuduta,» ütlesid teised.

«Võta peksa püssid käest puruks, küllap siis teavad, mis on,» ähvardasid nooredmehed.

Kõikidest nendest ettevalmistustest räägiti Hansule ja küsiti tema käest nõu. See käskis mehi rahulikult ja vaikselt, kuid üheskoos oma nõudmised ette panna. Ka tuldi otsusele, et võimalikult ruttu mõisa tuleb minna. Mõisaminemise päevaks määrati järgmine esmaspäev. Ka sellest oli mõisas enne teada.

Oli odraniidu aeg. Ilm oli soe ja kuiv. Päike oli kaunis palav. Kui mõisa kell lööma hakkas, mis lõuna aega kuulutas, käis rahvast igal pool kahin läbi. Kostsid hüüded: «Mõisa! Mõisa!» Mehed tõmbasid kuued selga ja käisid ühe rahvahulga juurest teise juurde ning kutsusid kõiki enestega ühes mõisa. Eestvõtjate arv oli õige suur.

«Mis pagan sinna mõisa peab minema?» karjuti mõnelt poolt.

«Saksa jutule!» karjuti vastu: «Heinanuuma tahetakse alandada!»

«Mis hullu jutt see on?» küsis mõni umbusaldusega.

Suurem hulk oli asjast juba enne kuulnud. Seisti mõttes, kratsiti kõrvatagust ja peeti aru, kas peab mõisa minema või mitte. Kui mõisaminejate arv õige suureks kasvas, kadus nii mitmegi rinnast kahtlus ja nad läksid teistega kaasa. Oli teomehi, kuuendikukohtade pidajaid ja ka rentnikke, kes mõisast heinamaad «nuumale» olid võtnud ja juba kevadest saadik heinanuuma kõrgendamise pärast nurisesid. Ka liipriraiujad tulid metsast karjakaupa mõisa poole; nende seas oli ka Hans. Neil polnud midagi nõuda, nad tahtsid ainult oma uudishimu kustutada. Kupjad vaatasid ehmatanud nägudega liikumist pealt, läksid aga viimaks isegi kirjule karjale järele. Rahva seast kostis vali jutt, naljatamine, naermine ja sülelaste nutt. Terve hulk voolas mõisaõue kokku; valitseja tahtis neid selles takistada, aga teda ei pandud tähele.

«Teiega pole meil midagi tegemist, katsuge, et oma kondid koristate!» karjuti talle vastu.

Rahvahulga eesotsas sammusid nooremad mehed, nende järel läksid vanemad ja siis tulid naised. Need, kes oma karjuvaid lapsi kussutasid, seisid natuke maad teiste taga; sealsamas olid ka mõned vanad ja vagad taadid. Nad vaikisid, imestasid ja mõtlesid selle üle järele, kudas ajad muutuvad. Kes oli niisugust asja enne näinud!

Paar meest saadeti herrat välja kutsuma. Mehed läksid tagauksest sisse. Natukese aja pärast tulid mehed tagasi ja teatasid, et herra mehi ainult üksikult jutule võtab, hulgaga ei olevat tal midagi rääkida — see olevat mäss.

«Kes on mässanud!» hüüti rahva seast.

«Kas asja seletamine mäss on?»

«Jumalamuidu ei hakka meie ometi päivi tegema, seda pole ju kusagil.»

«Nüüd pole endine aeg.»

«Nüüd on usuvabaduski, keiser ise andis.»

Varsti sunniti rahvast vaiksemaks jääma; tume sumin oli veel kuulda. Peeti aru. Jõuti otsusele tööle mitte enne minna, kui herra välja tuleb. Üleüldse arvati tarviliseks igasugust tegevust niikauaks seisma jätta, kuni herra mehed ühekorraga jutule võtab. Odrad lubati põllule laiali jätta, hakaku või rahet ja pussnuge taevast maha sadama; lehmad taheti õhtul lüpsmata jätta.

Saadikud läksid uueste sisse, et herrale neid otsuseid teada anda. Natukese aja pärast tulid nad teatusega tagasi, et herra suurele trepile tuleb. Rahvast käis nagu rõõmu- ja kartusekahin läbi. Nihutati ennast suurele trepile lähemale.

Peagi ilmus sinna kümmekond herrat. Tahtmata tõusid vanade hallpeade käed mütside juurde ja teisel silmapilgul seisid nad peakatteta herraste ees. Rõõmuhelk näis üle mõisnikkude nägude lendavat.

«Mütsid pähe!» kostis rahvahulga seast. «Mis pagana kometit te seal mängite!»

«Häbi teile, kahekümnendal aastasajal!» kostis Liivamäe Hansu tugev hääl.

Mõned vanemad mehed panid mütsid pähe tagasi, teised aga hakkasid pead kratsima, et sellega mütsi peast võtmist vabandada.

«Kelle pealagi seal ikka veel hiilgab? Keisergi ei sunni oma ees mütsi maha võtma . . .»

«Juudid seisavad kirikuski mütsiga!»

Nende hüüete peale vajusid viimased mütsid pähe tagasi.

Noorherra, siinse mõisa valitseja, astus teiste herrade seast välja trepiservale ja hakkas:

«Mina ei tahap teid jutule votma, sest teie olep mässajad, aga . . .»

«Me pole kellegi mässajad!» karjuti rahva seast vastu.

«Palja kätega ei mässata!» hüüdis teine hääl.

«Me palume armuliste herrade käest õigust,» ütles keegi vanamees.

«Me nõuame oma õigust, õigust pole vaja paluda,» vastati vanamehele.

«Aga armuline paruniherra, kes ise siin juhtuma olema . . .» hakkas noorherra uueste.

«Meil pole teie armu tarvis, me nõuame ainult õigust!» hüüti vahele.

«Vait! Pea lõuad!» karjusid sellele mitu häält vastu.

«Aga armuline paruniherra, kes ise siin juhtuma olema, olema teie vastu arm . . . hea ja lasep teid jutule votma ja tema tahtma teid üle kuulama, mis teie tahtma . . .»

«Me tahame, et meiega õigust tehtaks!» kostis ärritatud hääl.

«Palume armulisi herrasid heinanuuma vähendada!»

«Nõuame!» kostis kusagilt noor tugev hääl vanale ja värisevale vastuseks.

«Vihm määndas heina ää!»

«Ja kevadel tõsteti heinanuuma!»

Noorherra rääkis vana paruniga. Siis astus ta oma endisele paigale ja ütles:

«Paruniherra mitte moistma teie tahtmine. Tema tahap, teie valima kaks ehk kolm meest, kes asi ära seletab.»

«Kes lähevad?» küsivad mehed.

«Liivamäe Hans on üks!» hüüti.

«Jah, tema on muidugi üks, temal on suu parajal paigal!»

Hansule kaaslasteks valiti üks rentnik, vanamees, ja üks teomees. Need kolm astusid rahva seast trepi ette. Teomehel ja rentnikul kerkisid käed jällegi mütsi poole, kuid kohe karjuti neile:

«Laske aga mütsid olla!»

«Kas paruniherra teie pealagesid veel pole näinud?»

«Kudas peanahk nüüd nii väga kihelema kipub?»

«Paruniherra ise lubama teid mütsiga olla,» ütles noor herra. «Kes teist nüüd tahab reekima?»

«Las Liivamäe Hans räägib!» hüüti mitmelt poolt.

Hans algas. Ta rääkis uutest aegadest, tulevikust ja sellest, kuidas kõik oma elujärge nüüd uuendavad, kergendavad.

«Ainult meil kipub kord-korralt ikka raskemaks minema,» ütles ta. «Aastad lähevad viletsamaks, vili odavamaks, aga renti kõrgendatakse, tegu suurendatakse, heinanuuma tõstetakse. Mineval aastal oli suur põud, vili kuivas ära, tänavu on kole vihm, jälle ei saa midagi, sure või nälga, ime talvel kas või käppa . . .»

«Riputa kas hambad varna!» hüüti rahva seast vahele.

«Tänavu kevadel tõstis noorherra heinanuuma; nüüd on aga mitmed heintest täiesti ilma jäänud, kõik on ära mädanenud, ainult asjata on vaeva nähtud, aga päevi peab mõisa ikka tegema. Nende päevade pärast olemegi nüüd siin, nõuame nende vähendamist.»

«Paluksime jah paruniherrat meie peale halastada, heinanuuma vähendada, noorherra tõstis teist kevadel,» rääkis rentnik ja ulatas jällegi loomusunnilikult käega mütsi järele.

«Sajab koledasti, kõik liguneb ära, mädanema läheb, päris haisema hakkab, kui küngastele ja mätaste otsa ei aja, päris sõnnik kohe, mis sa tast paraku talvel veel loomale ette paned,» seletas teomees.

Rahva seast kostsid mitmesugused hääled, kuuldus nõudmist ja ka palumist.

Noorherra astus paruni juurde ja rääkis temaga. Kui ta tagasi tuli, ütles ta Hansule:

«Paruniherra tahap teada, kes sina olep.»

«Liivamäe Mardi poeg.»

«Sina teenip enne moisas ja sind aetama ära?»

«Jah,» vastas Hans väljakutsuvalt.

«Ja nüüd aetama sina linnast ära, sest sina mässap.»

See tuli Hansule pisut ootamata. Aga kui ta paruni naeratavat näoilmet silmas, vastas ta:

«See ei puutu asjasse, täna olen oma isa asemel siin.»

«See ei puutu jah asjasse,» kostis rahva seast.

«Õigeid kiusatakse taga ja ülekohtustele antakse armu,» lausus Hans lisaks.

Nüüd astus vana parun ise trepiservale ja ütles:

«Mina tahap teie palve läbi vaatama ja teile siis vastus andma, nüüd minep rahuliste tööle.»

«Meie ei lähe enne tööle, kui meil vastus käes!» karjus mitu häält. See oli kisa noorte suust. Vanemad mehed olid valmis juba ära minema.

«Mina ep tunnep ju see asi, kas noorherra olep unrehti tegema; mina studeerip see asi lebi ja siis saap teid kutsuma nink teie palve täitma.»

«Paruniherra andku oma ausõna, et ta oma lubamist peab ja meie nõudmise täidab,» ütles Hans.

«Ausõna jah! Paruniherra ausõna!» kostis mitu häält.

«Mina annap oma ausõna, et mina see asi lebi studeerima ja siis teid jälle kutsuma,» ütles parun.

«Aga kas paruniherrad oma sõna meie vastu ka peavad?» küsis keegi.

«Sina olep üks hebemata lurjus seal, kudas võib paruniherra oma ausõna murdma,» tõttas noorherra ägedalt seletama.

Jälle tõusid mitmed vanad ja kanged käed mütside juurde ning paljaste peadega tänati armulist paruniherrat, nagu noorherra seda soovitanud. Ainult nooremad mehed, kel puudusid renditalu, naine ja lapsed, läksid naerdes ja vilistades mõisatrepi eest minema. Igaüks pööras jällegi oma töö juurde. Neil oli paruniherra ausõna pandiks, nad võisid rahul olla.

VII

Metsanurga Kustast ja Liivamäe Annat polnud sel päeval kodus, kui mehed mõisas käisid: nemad sõitsid linna pulmaehteid ostma. Kustas oli õnnelik, nagu inimene seda iganes olla võib, ja ta ei pannud mõisameeste seas hingitsevat liikumist suurt tähelegi. Kõik vabad silmapilgud kulusid tal ammu ihaldatud Anna juures.

Anna oli jah-sõna Kustasele juba ammugi andnud ja sellepärast polnud midagi, mis Kustase meeli oleks võinud rahutuks teha. Siiski näis talle Anna vaikne, kurblik ja tagasihoidlik meeleolu mõnikord arusaamata olevat, kuna ta ju loomu poolest muidu nii elav ja püsimata oli. Nii mõnigi kord püüdis Kustas Anna meeleolu põhjusi teada saada, kuid ikka kuulis ta tühiseid ettekäändeid, põiklevaid sõnu ja nägi nukrat naeratust,

mis Kustasele nii väga meeldis, kuigi ta rinnas valutuksatuse sünnitas. Ikka oskas Anna parajal ajal Kustasele märku anda, kui hea tal tema juures on, kudas ta tema tulekut ootab, ning see tegi Kustase endiselt rahulikuks ja õnnelikuks ja peagi unistas ta ainult sellest, kudas nad kahekesi kord elavad.

Anna siseilmas kestis vaikimata võitlus, raugemata piin ja kohutav hirm vahetpidamata. Ta oli ema tahtmist täitnud ja enda Kustasele lubanud, ilma et ta oma seisukorrast sõnagi oleks lausunud. Oma tegu tundis ta kui suurt ülekohut Kustase vastu. Nii mitu korda kahetses ta, et ta esimesel silmapilgul kohe kõike polnud üles tunnistanud, võib olla, Kustas oleks talle ehk andeks andnud. Nüüd oli ta nii palju õnnelikke silmapilkusid mööda saatnud, aga tema õnne aluseks oli pettus. Vähemgi tõekiir hävitaks, võib olla, tema õnne ja põlgtusega tõukaks ta siis Anna endast eemale.

Nõnda mõtles neiu. Ja mida kauem ta nõnda mõtles, seda suuremaks ja andeksandmatumaks nägi ta oma süü kasvavat. Oli silmapilkusid, kus ta endast enam midagi ei pidanud, ennast alatuks nimetas. Süükoorma kasvamisega vähenes jõud Kustasele kõik üles tunnistada. Mõnikord mõtles ta seda Hansu läbi toimetada, kuid siis tulid talle need kibedad sõnad meelde, mida Hans igal parajal silmapilgul palvetajate kohta tarvitas, ja see hävitas oleva julgusenatukese.

Anna südant vaevas ka see, et Kustas pulmadega kaugeltki nii ruttu toime ei saanud, kui Liisu oletanud. Kustase pikaldane loomus avaldus ka selles tähtsas toimetuses. Kui ta ometi ruttaks! Kui ta ometi nii tasa ja targu ei talitaks! Ah, iseäranis vaevas see Liisu südant! Salajase hirmuga silmitses ta iga päev oma tütart, sest peagi pidi aeg kätte jõudma, kus ükski külaeit Anna seisukorra kohta enam kahevahel ei võinud olla, niipea kui ta tema jalaastumist nägi. Eitesid kartis Liisu, mitte mehi. Ta teadis, missuguse heameelega, missuguse rõõmuga need saadud uudise üle terve valla laiali kannavad, ta teadis seda sellepärast nii hästi, et ta ise seda nii mõnigi kord teiste tütarde kohta oli teinud. Siis öeldi Liisule: «Oot, oot, las su oma tütar kasvab, küllap näeme, kas tema suu seinapragu.» Aga Liisu ei kartnud seda ähvardust; ta teadis ometi, kudas ta oma tütart kasvatab, tema järele valvab. Nüüd oli kogu tema elutarkus, kõik tema ettevaatus tühjaks saa-

nud: jumal on teda vaga mehe läbi karistanud, mehe läbi, kel juba omal lapsed. Liisu silmad läksid peas kirjuks mõeldes, mis siis küll sünniks, kui külas kord igal pool saladuslikult harutama hakatakse, et kelle jagu see Liivamäe Anna oma küll peaks olema. Ja mis saab veel siis, kui lõpuks kõik ilmsiks tuleb, kui kõik hakkavad kordama koolmeistri nime, esiteks tasa ja targu, pärast valjult ja hoolimata! Oh seda naeru ja pilkamist, oh seda mõnitamist ja parastamist! Ilm on ju kuri, ta naerab ja pilkab isegi armastust.

Koolmeister tuli viimasel ajal harvem Liivamäele ja Liisu käis harvem palvel. Liisu võõrdus palvelkäimisest, niipea kui ta koolmeistriga sellest oli rääkinud, mis tema südant ööd ja päevad vaevas. Koolmeister varjas end pühakirja kilbiga, puges piiblisõnade taha pakku. Liisu kaebed ñäisid temast üle käivat nagu hane seljast vesi.

«Mis hullu sa sest lapsest tahtsid!» karjus Liisu viimaks härduses ja vihas läbisegi. «Omal sul naine kodus!»

«Jumal nuhtleb meid kõige raskemalt armastusega,» vastas koolmeister.

«Mis pagana armastus see on, kui tütarlapsi eksitatakse.»

«Armastusel ei ole piiri, sellepärast peseb meid süüta talle veri puhtaks kõigest roojast.»

Liisu kaotas kannatuse; silmad läksid kuivaks ja südames süttis tuline viha, mis otsis lahutust sõimusõnades. Need oleksid võinud oma algupärasusega ehk nalja sünnitada, kui nende põhjuseks poleks õnnetu ema lootusetus olnud.

Nüüd ei jäänud Liisule enam ainustki hinge, kelle poolt ta oleks võinud troosti loota. Ta muretses ja kannatas üksi, kannatas õhtul ja hommikul, öösel ja päeval, kannatas vahetpidamata, lõpmata, ja vajus ikka enam kössi.

Hans märkas, et emal ja õel midagi südame peal on, kuid tema ei aimanud midagi iseäralikku, seletades kõike lähenevate pulmadega. Ta teadis, et emad tütre mehelemineku ikka muretsevad, kuigi tütar rõõmuga ema hoole alt lahkub; ta oli tähele pannud, et tütred isa kodust lahkudes ikka nutavad, kuigi mehe talu on õueaia taga. Pealegi kulutas Hans oma vabad silmapilgud külas ja mõisa juures, kus tal alati midagi toimetada oli. Sinna ei tõmmanud teda neiude naer ega sinised silmad, vaid meeste kõvad meeled ja tuimad südamed, kuhu vaja oli teed raiuda arusaamisele ja iseteadvusele. Küll teadis ka Hans paari silmi, mis tema meelest ilusad ja armsad, aga need ei olnud sinised ja neid ei võinud ta külast ega mõisast leida, need olid küla taga üksikus talus.

Mart ei pannud oma ümbruses midagi tähele, tema elas ainult oma raha-augule, mille kaldal ta õhtuti piibunossi popsis. Töö oli heaste edenenud ja see tegi vanamehele rõõmu. Varsti pidi aeg käes olema, kus tõotus täide läheb, ja siis on Mart kõige õnnelikum inimene kogu kihelkonnas. Küll polnud talle nägemises näidatud, kui sügavaks ta augu peab kaevama, aga üks oli tema arvates kindel: rahakast ei või ometi vees olla. Liiv oli aga juba läbi, savine muld tuli vastu ja tundus, nagu võiks augu põhja hakata vett nõrguma. Paar nädalat olid ilmad kuivad seisnud. Kui nüüd jällegi vihma sadama hakkaks, siis võiks raha-auk peagi kaevuks muutuda, mida Mart üsna tõsiselt kartis. Ometi ei lasknud ta kartust oma usku kõigutada, teades, et ainult kõikumata kindel usk seal võib abi anda, kus kõik muu asjata.

Ümberkaudsed inimesed olid Mardi raha-augu nähtavasti unustanud, vähemalt pidasid nad seda nii igapäevaseks asjaks, et sellest enam rääkida ei maksnud. Leidus aga mõni, kes Mardi üle nalja heitis, teda pilgata püüdis, siis kuulas vanamees põlgliku vaikimisega. Mis teadsid teised Mardi saladuslikust sakramendist ja kuidas võisidki nad sellest aru saada! Mart hoidis võimalikult kõigist eemale ja muutus ikka sõnaahtramaks. Ehk mis pidigi ta nendega rääkima, kes tema tröösti-vast lootusest, temale antud tõotustest midagi ei arvanud.

Nõnda elasid liivamäelased igaüks omaette; igaühel olid oma mured, oma kannatused. Kui siis viimaks ometi pulmapäev lähenes, tõmbas Liisu kergemalt hinge, kuna Anna pooleluta olevusena jalgel taarus. Ikka ja jälle tõusis tal uuesti küsimus: peab ta nõnda Kustasele minema või enne kõik üles tunnistama? Ehk tuleb pärast pulmi kõik ilmsiks ja siis on veel hirmsam? Ta on paar nädalat kodus seisnud, kus teda keegi pole näinud, laulatusele peab ta aga altari ette minema ja seal on nii palju uudishimulisi silmi. Seal on kümned

eided, kes teda oma asjatundvate pilkudega mõõdavad. Pealegi on Kustasel vana ema kodus.

Anna jõudis sinnamaale, et ta kesknädalal enne pulma-pühapäeva emale ütles, tema ei minevat nõnda Kustasele. Liisu oli meeletu; ta ei teadnud, millest peale hakata.

«Ää ole rumal,» ütles ta viimaks tütrele, «oled seni võinud olla, siis võid ka need päevad vaikida, pühapäeval saab kõik mööda.»

«Mööda,» kordas tütar. «Siis see päriselt alles algabki.»

«Mis sa nüüd tühja sellest nii südamesse võtad! Pühapäeval on asjal lõpp. On papp oma sõnad peale pannud, kes siis enam midagi võib. Ega sina esimene niisugune ole ja viimaseks sa ka ei jää. Kustas ei tea neist asjust midagi.»

«Aga tal on ju ometi ema.»

See mõjus. Anna oli Liisu hellemat mõtet puutunud, mida see tütre eest hoolega varjanud. Kus on see ema, kes oma minijat kõige suurema hoolega ei silmitseks, liiatigi kui ta temas midagi kahtlast tabaks? Ema süda ei leiaks enne rahu, kui ta pojalt kõige üle järele pärinud, temale kõik öelnud. Nõnda teeb ka Kustase ema, ehk ongi juba osalt teinud. Nõnda teeb iga ema, seda teadis Liisu. Aga ta arvas, et Anna seda ei tea, et ta selle mõtte peale ei tule. Ometi oli see nüüd käes, mida Liisu kartnud. Mis pidi ta tegema, kuidas tütre meelt ka selle poolest rahustama?

«Rumal laps,» ütles ta, «mis võib ema! Kust tema teab, kelle oma see on. Võib olla, Kustase enda. Kelle käest tema seda küsima läheb. Olete kord mees ja naine, siis on kõik mured otsas, kõik keeled tummad.»

Aga tütar kartis, tütar ajas vastu, tütar pidas kangekaelselt oma mõttest kinni, et tema nõnda Kustasele ei lähe. Ja nõnda pidi ema palju sõnu ja pisaraid kulutama, enne kui ta tütre meeli võis muuta. Läinud päevi mäletades pidi ta tunnistama, et tema niisugustest asjadest palju kergemini üle oli saanud. Ka tema nuttis ja ei saanud öösel magada, aga ometi kannatas ta kõik ilusaste. Ja Liisu arvas: inimesed muutuvad põlv-põlvelt nõrgemaks.

Reedel läks Liisu poodi ühte ja teist ostma. Kui ta kaupmehelt mannatangu küsis, ütles see naljatades:

«On kusagil peenikest peret juurde tulnud?»

Liisule lõikasid need sõnad kui nuga südamesse. Ehk tahtis kaupmees nendega Anna seisukorra peale tähendada? Miks naeris ta muidu nii kavalalt, see vana võrukael, kel juba kaks naist olnud ja kes ometi poissmehena püsinud? Aga kui juba kaupmees midagi aimas, siis pidi kogu küla kõla täis olema, sest ainult sealt võis temagi kuulda.

Kaupmehele näis, et Liisu tema küsimisel ära kohmetas, ja sellepärast jätkas ta endisel toonil:

«Kas omakseid või tuttavaid on kurg vaatama tulnud? Poiss või tüdruk? Vihmane aeg, ka noore ilmakodaniku elu saab vihmane olema, saab teine palju nutta.»

«Viimasel ajal pole kurgedest kuuldagi olnud, noorpaarisid vähe,» sai Liisu viimaks lausuda.

«Las tuleb tali, küll siis pulmakellad helisema hakkavad. Sinu tütar ei läbegi saaniteed oodata.»

Liisu sai veel enam erutatud. Kaupmees teab, et Liivamäel pulmad oodata, milleks ta siis riisi kaalumisel kurgedest rääkima hakkas, milleks «peenikesest perest»? Nagu ei saaks mannast muud kui aga titeputru katsikulkäimiseks.

«Kui õnn hea ja aastad kehvad, siis peetakse pulmad ja varrud korraga; üks pidutsemine ja kaks asja, üks tüli ja kaks rõõmu,» hõõrutas kaupmees kotti sidudes. «Juhtub õige sagedasti, et pruut ilma suurrätikuta ei julge altari ette minna. Jah, mis sa paraku selle noorusega teed! Eks me tea omast käestki, missugused me kord olime.»

«Ega siis kaupmeheherra veelgi vana ole,» lausus Liisu õnnelikult, et jutu võis kõrvale pöörata.

Poest koju minnes tuli Liisule teel tuttav eit vastu.

«Viid pulmakraami,» rääkis see peale teretamist.

«Ostsin jah natuke, kus siis muidu; raha on küll vähe, aga ikka peab,» vastas Liisu. Et talle aga kaupmehe sõnad ikka veel rahu ei andnud, siis arvas ta nüüd paraja aja olevat nende sõnade tagapõhja uurima hakata uudishimuliku küsimisega:

«Mis teie pool ka head kuulda?»

«Mis seal vennike head või halba. Eks räägita palju, aga mine võta kinni, mis õige või mis vale. Viimaks hakka mõtlema, et ega inimesed otse muidu ka ei räägi, eks seal ikka midagi ole.»

«Mis seal siis õige räägitakse? Ma pole mitmel-setmel päeval kodust jalgagi välja tõstnud, ela nagu kotis; pulmade vastu valmistamine sööb aja ära.»

«Taha mitte rääkidagi, na halb kohe et, aga mis sa teed, tahaks siiski teada, kas ikka õige või ei, ja sellepärast küsid ühe või teise käest salapisi, et laiali ei läheks,» seletas eit poolkurval näol, mille varjul aga saatanlikku rõõmu võis aimata. «Ma olen kõigile kinnitanud, et nad edasi ei räägiks, mina ise pole sellest kellelegi hinganud, ainult mõnele ustavale inimesele.»

«Mis see siis on?» küsis Liisu paha aimates.

«Näh, kas te siis ise veel pole kuulnud?» küsis eit Liisule lähemale nihkudes. «Räägitakse ju teie Anna kohta niisugust hullu juttu. Mina olen küll kinnitanud, et see tühi lori on, külapoiste ja -tüdrukute kadeduse kõla, muud midagi, aga kes sellest hoolib, patravad aga edasi. Tahtsin juba ammugi teile tulla, et sinu enda käest õige otsa peale saada, mis nad tühja muidu lõksutavad.»

Liisu jahmatas. Tähendab — asjal on hais küljes, küla kell kaelas. Aga ta tegi südame kõvaks ja vastas:

«Las lõksutada, Anna on ju viimased päevad neil hambus. Küll nad pärast pulmi vait jäävad.»

«Ma olen ka ütelnud, et lõksutage aga pealegi, aga küllap jooksete ise kõik kontvõõrastena akna taha vahtima, poete viimaks tuppagi, nii hea, kui soe vorstiots või lihakäntsak pihku pistetakse... Ehk kuigi sel jahvatamisel põhjust oleks, mõni mõisa nüüd, ega nemad esimesed pole, kes nõnda, ja väljast pole see ju ometi tulnud, nende oma asi, päev hiljem või varem.»

Viimased sõnad panid Liisu südame uuesti kihvatama. Külas näis kogu asjast aimu olevat.

«Aga va Metsanurga eit sai hirmus vihaseks, kui ma temale sellest juhtusin nimetama, kukkus sõimama, polnud aru ega otsa, ma küll ütlesin ainult moka otsast. Karda, et kargab kallale, nagu oleks mina selles süüdi... Kustas on isasse, niisuke vagane, tossike. Annal on temaga hea; oleks ta emasse, ei siis võiks keegi talle minna, tümitaks esimesel päeval pärast pulmi läbi, kui sõnakese julged piuksatada. Nojah, va Metsanurga oma hakkas sajatama, häid ja paremaid andma, lubas Kustaselt järele pärida, teile tulla, sind käsile võtta. Tulen otseteed sealt, süda väriseb alles sees. Missuguseks inimene küll võib minna! Elus metsaline... Mart olla hull, sina sõeluda Annaga palvemaja vahet käia, seda te käinudki sealt otsimas. Lubas Kustase ette võtta, nimetas teist tolaks ja totraks, et ta Annat omale tahab võtta, nagu teisi tüdrukuid ilmas pole olemas... Nõnda laskis ta ilmlõpmata! Ma tulin ära, ei tahtnud niisugust juttu kuulata. Aga ei tea, mis asi see tema poegki õige on, et Anna temale ei sünni; tüdruk kui õun, palged aga lõkendavad aina. Ehk kuidas tal käed töö peale lahti on! Missugune see perenaine veel peab olema...»

Kui Liisu pool tundi eide vaterdamist oli kuulanud ja siis kodu poole hakkas minema, suutis ta vaevalt jalga jala ette tõsta. Kõik ähvardas kokku langeda. Metsanurga eit pidi homme, s. o. laupäeval neile tulema asja järele kuulama. Mis nüüd teha? Kas Annale rääkida? Varem või hiljem saab ta ometi kõik teada ja parem on ettevaatlikult kui äkki toimetada.

Liisu kojujõudmisel pani Anna kohe tähele, et emal midagi iseäralikku südame peal. Tal käis hirmuvärin kehast läbi. Mis võis emal muud olla, kui ikka seesama asi.

Ta püüdis ükskõikselt küsida:

«Oli poe juures rahvast ka?»

«Ei olnud,» vastas ema ja piilus tütre poole, nagu aimaks ta hirmuvärinat tütre südames. «Teel tuli mulle Soosaare eit vastu, ajasin sellega natuke aega juttu. On sel aga vast lõuad! Laseb mis parinal. Ja kõik teab ta... Lubas teine köstri emandat ja õpetaja prouat vaatama minna, need käskinud tulla külajuttu rääkima, uudist tooma. Olla teised väga lahked inimesed, iseäranis õpetaja proua, ehk küll ise teine paruni tütar. Pistab eidele üht ja teist pihku...»

«Kust see Soosaare eit siis saab, lõksutamisega ta end elatabki,» lausus Anna.

«Ja nõnda on sakstel kõik asjad teada, õpetaja loeb pühapäeval kantslist maha ja noomib.»

«Siis pidi Soosaare eidel jälle häid uudiseid olema, et ta köstri emanda ja õpetaja proua juurde tõttas neid kuulutama,» ütles Anna natukese aja pärast.

«Ju tal siis ikka oli, või tema siis muidu; peab midagi viia olema, kui suupäralist tahad saada,» vastas Liisu. «Kaval teine, räägib sõna siit, teise sealt, aga midagi näib seal ikka olema, ega ta muidu räägi. Ja kaupmees niisamuti. Tema küsib, kas ma katsikule hakkan

minema. Nagu ei teaks, et sul pühapäeval pulmad on. Milleks ta siis nõnda küsib?»

Liisu peatas. Ta tahtis lasta oma tütre peale mõjuda, et alles siis tasapisi edasi hõõrutada. Anna silmad läksid suureks, pilk muutus tarretanuks, käed langesid jõuetult rüppe, keha vajus kössi. Silmist pugesid pärliterad välja, peatasid nagu mõttes ja veeresid siis teineteise võidu mööda palgeid alla. Neile järgnesid teised. Need ruttasid juba peatamata tuntud teed mööda lõuaotsa ja sealt rüppe.

«Siis on juba kõigil teada ... ka Kustasel,» sosistas Anna kohkunult.

«Ää nüüd enneaegu nuta, rumal laps,» püüdis Liisu trööstida, «kes siis Soosaare eite usub, kõik teavad, missugune lõksutaja ta on. Tema juttu nüüd ka.»

Liisu hääl kõlas arglikult ja lootuseta; see oli ema hääl, kel lapse pärast pisarad silmas. Tütar tundis, tütar nägi seda ilma pilku tõstmata. Siit sai tema valu ja härdus uut hoogu. Poolmeeletuna ruttas ta hirmunud ema juurde, hakkas temast kinni ja küsis hingeldades:

«Mis nad teavad, mis nad rääkisid? Sa pead ütlema, ma tahan kuulda! Nad teavad kõik, eks?»

Ema ei osanud Annale äkki midagi vastata. Vaikimine oli aga küsijale niisuguseks vastuseks, nagu ta seda ette aimas. Nutt võttis uut hoogu.

«Ma ütlesin ju kohe,» kostis läbi nutu etteheitvalt. «Nii hirmus on Kustast petta!»

Liisul oli raske. Aga ta polnud ju midagi halba tahtnud, ta oli mõelnud ainult oma last ilmanaerust päästa. Ja nüüd, kus kõik nurja kipub minema, peab ta etteheiteid kuulma.

«Kes teadis siis, et kõik nii pikale venib. Oleks nõnda läinud, nagu mina tahtsin ja mõtlesin, siis oleksid sa juba ammu tanu all,» püüdis Liisu end kaitsta.

Aga mis aitas see õnnetu «oleks» Annale! Võis see tema valu vähendada või tema silmad nutust kuivatada. Ei midagi. Neiu nuuksus väeti lapsena edasi. Liisu hakkas talle rääkima, jutustas talle kõigest, mis ta Soosaare eidelt kuulnud. Kui ta sellega valmis sai, olid Anna silmad kilavalt kuivad, nagu leegiksid nad palavikus, ja pärani pilgul vahtisid nad oma ette tühjusesse, läbi akna välja metsa poole, kust tagant must pilv kerkis, varjates päikest. Juba mitut pilve oli

Anna näinud täna seda teed mööda tulevat ja oavarrelist vihma valavat, aga ühegi küljes polnud ta pilk nõnda rippunud. Nagu oleks see mõni iseäralik pilv ja nagu tooks ta Liivamäele mõnda iseäralikku vihma.

«Jälle tõuseb uus pilv, ei jää sadu üle, aina aga lahistab,» hakkas Liisu meelevaigistuseks hädaldades rääkima, kui ta nägi, et tütre silmad nutust kuivaks saanud. «Paar nädalat oli kuiva, aga juba jällegi. Jumal hoidku küll!»

Anna vaikis ja silmitses kerkivat pilve.

«Küll jääme meie tänavu hädasse, mine aga jällegi saksa palvele, nälg tuleb talvel enestele ja loomadele ...»

Anna vaikis ja vahtis aknast välja.

«Sulle saab talveks uus kodu, seal on ehk parem, pole leivast puudu, on suutäis omast käest võtta.»

Need sõnad äratasid Anna. Kui ta nüüd pilgu ema poole pööras, siis oli, nagu tuleks ta sealt ilmast tagasi ja ei mõista, millest ema räägib. Uus kodu ... tali ... leib ...

«Kustas tuleb homme siia, tulevad ehk emaga mõlemad,» rääkis Liisu juttu asja peale pöörates, mis ta südames kipitas.

«Jah, eks nad tule muidugi!» lausus Anna nagu juhmilt. Kuid äkki küsis ta elavalt ja kohkunult: «Aga ehk tulevad juba täna õhtul?»

«Ei nad täna tule,» vastas Liisu ja rahustas seega Annat, «Kustas jõuab ju alles homme tagasi ja ema tahab muidugi kõigepealt temaga rääkida.»

Anna vahtis jällegi aknast välja.

«Aga mis neile ütelda? Kuidas asja seletada?» hakkas Liisu. «Kustasega peaks enne kokku saama, ehk võtab ta omaks, tahab teine nii väga sind ...»

Anna kehast käis värin läbi. Ah, kui see nõnda oleks, olla võiks! Aga ei! Ta ei julge oma silmi Kustasele näidata, praegu tunneb ta, et ta ei julge. Ühelegi inimesele ei võiks ta enam silma vaadata: ta tahtis seda petta, kes teda armastab ja keda tema ise taga igatseb. Ja neiule näis alles nüüd selguvat, mis see tossikene Kustas temale on.

«Ema, ää räägi sellest, see on hirmus, seda ei või, ei tohi,» rääkis Anna poolmeeletult.

«Jumal, halasta küll, mis meist siis saab?» hüüdis

Liisu tütrele lähenedes. See jäi vastuse võlgu, nagu ei tasuks vastamine enam vaeva.

Mets kohises. Pilv tõusis tuulelennul kõrgemale ja mattis kogu taeva oma alla, nii et videvik ema ja tütre kujudele heitis, kes nõutult teineteise ees seisid ja ei teadnud, mis teha või millest rääkida.

Esimesed jämedad tibad langesid padinal märja maa peale. Algas jällegi sadu . . .

«Augus on mitu jalga vett!» ütles Liivamäe vanamees õhtul raskemeelselt.

«Sajab ju vahetpidamata,» vastas Liisu nukralt.

«Mis jumal teeb, on hästi tehtud,» lausus vanamees natukese aja pärast, nagu tahaks ta seega oma kõikuma löönud usku kinnitada.

Vanemate juttu kuulates sügavast veest, mis rahauauku tulnud, lendas üle Anna näo kerge vari peast läbisähvava mõtte vastuhelgina. Kramplikult surus ta käed vastu rindu, nagu oleks seal äkki põletav valu või nagu kipuks seal midagi rebenema.

VIII

Kui Liivamäe Liisu laupäeva hommikul Hansu ja Annat, kes aida lakas magasid, läks maha hüüdma, siis vastas talle ainult mehe hääl.

«Kas Anna ei kuule? Müksa teda!» ütles ema Hansule.

«Annat ei ole lakas,» vastas Hans ja ronis mööda redelit alla.

«Kus siis Anna on?» küsis Liisu arusaamatuses.

«Pole aimugi,» vastas Hans.

Liisul näis korraga mingisugune mõte pähe tulevat ja heidutatult libises tal endamisi huulilt:

«Armuline jumal!»

Hans vaatas emale otsa ja selle pilgust luges ta midagi kohutavat.

«Õhtul ei kuulnud ma teda lakka tulevat, jäin enne magama,» seletas Hans.

«Kuhu ta siis jäi,» lausus Liisu. «Ega ta'ga ometi midagi pole juhtunud.»

«Mis ta'ga siis võis juhtuda . . . Ta oli viimasel ajal üleüldse imelik, iseäranis eile õhtul: istus nagu soolasammas teine ja vahtis oma ette. Nagu ajaks keegi vägisi teda Kustasele.»

Ema hakkas Annat otsima ja hüüdma, aga see jäi kadunuks. Hüüetele vastas ainult metsakaja pilkava osatamisega.

Mart tuli toauksest, vaatas ilma ja arvas, et ka täna sadama hakkab. Ta sammus raha-augu kaldale vaatama, kui kõrgele vesi tõusnud. Sealt tagasi tulles ütles ta:

«Vett on palju juurde tulnud; ka suur tükk kallast on sisse langenud.»

«Ole õige vait oma raha-auguga,» ütles Liisu pahaselt. «Otsi parem Anna üles, see on öösel ära kadunud.»

«Mis sa sellest mulle räägid, ega mina ta vaht ole,» vastas vanamees tõredalt, kes enda tundis raha-augu pärast puudutatud olevat. «Või ta titeke on, eks ta ise tea, mis ta teeb või kuhu ta läheb. Kui tal himu redust täis saab, küll ta tuleb siis isegi välja.»

Liisu tõttas tütart otsima. Ta ronis kõik urkad ja lakad läbi, aga midagi ei leidnud ta. Ta läks aia taha metsa, käis seal pikuti ja põigiti, vahtis puude otsa ja põõsaste alla, aga kõik asjata. Õue tagasi tulles jäi ta siin nõutult seisma: ta ei teadnud enam, mis teha või millest peale hakata.

Hans, kes Metsanurgale oli rutanud, tuli sealt kurjalt tagasi.

«Ema, mis oled sa ometi teinud? Ja sa jätsid ta üksinda! Miks ei rääkinud sa sellest minule?»

Ema ei vastanud midagi. Ta seisis, nagu oleks talle puuga pähe löödud. Pisarad, mis natukeseks peatama jäänud, hakkasid uuesti voolama.

«Ja et see kõik nii salajas seisis, et keegi minule midagi ei lausunud,» kaebas Hans.

«Ei teatud,» sõnas Liisu.

«Kas Kustas ei tea?»

«Ei.»

«Siis on neil õigus, kes ütlevad, et see polnud Kustase oma?»

Hans rääkis, nagu kuulaks ta oma ema üle, kes abitult nuttis ja midagi ei vastanud.

«Kelle oma siis? Koolmeistri?»

Ema pöördus kõrvale ja tema nutmine muutus veel abitumaks.

«Et mina ise selle peale ei tulnud! Maha oleks pida-

nud selle logardi lööma! . . . Aga ehk läks ta nüüd sinna?»

«Ei, sinna ei läinud ta,» vastas ema kindlalt.

Vaikus.

«Ja sina tahtsid lasta ta nõnda Kustasele minna? Ajasid teda?» hakkas Hans usutama.

Liisu nuttis ainult. Ehk mis pidigi ta muud tegema, kõik oli ju seletusteta selge.

«Kuule, ema, mis see nutmine nüüd enam aitab. Me peame ta üles leidma. Kas kodus kõik kohad hoolega läbi otsisid?» rääkis Hans.

«Kõik,» nuuksus Liisu.

«Mine sa siis mõisa ja mina lähen vallavanema juurde, palume abi,» arvas Hans.

«Mis te nii väga ta pärast jooksete, eks ta ise tule välja,» ütles vanamees. Liisu ja Hans ei pannud seda tähele, nad läksid igaüks oma teed.

Mart sammus raha-augu kaldale aru pidama, kuidas vett sealt välja saada, sest auku pidi ju edasi kaevama. Kui õnnelik oleks vanamees, kui ta homme hommikuks, kus Anna altari ette astub, raha-augu valmis saaks! Aga nüüd tundus see võimatuna; auku tulnud vesi ja sisselangenud kallas andsid palju tühja tööd ja panid vanamehe raskesti mõtlema. Kogu raha-augu lugu käis tal silmade eest mööda. Ta nägi jällegi taeva- ja põrguteed, nägi mudast oja, millel palk purdeks peal, nägi oja põhjas ristimata surnud lapsi valgete ussikestena vingerdamas. Ta kuulis oma ümber inimeste naeru, pilkavaid sõnu, nägi muigavaid naeratusi ja haletsevaid pilkusid, aga Mart jäi oma usus kõikumata kindlaks, ei unustanud silmapilgukski ilmutatud tõotust. Samm-sammult sai ta kõigist kiusatustest jagu, võidab ka viimase — villib augu veest tühjaks. Mart võrdles oma tööd ja elukäiku temale näidatud taevateega, mis nii kitsas, porine ja roopline.

Kella üheteistkümne paiku jõudsid Hans ja Liisu koju tagasi, kümmekond võõrast inimest kaasas. Kui ka nende otsimisest midagi ei pidanud välja tulema, siis tahtis vallavanem kas või kogu valla pühapäeval kokku ajada.

Uuesti hakati otsimisega Liivamäelt peale ja mindi pärast metsa, aga ka nüüd oli kõik vaev asjata. Kella nelja paiku tulid otsijad uuesti Liivamäele kokku, väsinult ja tüdind nägudega. Nende arv oli kasvanud: olid

kaasas Metsanurga eit ja koolmeister mõne «vennaga». Ka see vanamees, kes «oh Jeesus, Jeesus» armastas öelda, oli oma tütrega siin. Peeti aru, mis nüüd teha, kuhu minna.

Liivamäe vanamees tuli raha-augu poolt, pikk ritv käes, millega ta vee sügavust augus oli katsunud. Tema näost paistis iseäralik ärevus, nagu õnne- ja lootusehelk, kui ta toa juurest redeli võttis, kabli kätte haaras ja uuesti raha-augu poole tõttas, samm harilikust kergem ja kärmem.

«Kas lähed rahakasti välja võtma?» küsis keegi muiates.

«Jumala abiga kindlas usus tahan seda teha,» vastas Mart.

Varsti oli tal redel püsti augus ja ärevusest nõtkuvail jalgel astus ta mööda pulki alla, kadudes vaatajate silmist. Augus pistis ta kabli vette, surus selle pehmest sisselangenud liivast läbi ning püüdis siis konksu selle kõva asja alla pöörata, mida ta ridvaga vee sügavust mõõtes augu põhjas oli tundnud. Oli see katse õnnestunud, siis tõstis ta kabliga mingit rasket asja, arvatavat rahakasti, ja nähtavale tuli — inimese jalg. Mardil läksid silmad kirjuks, pea segaseks ja kabli langes tal käest. Silmapilguks jäi ta redelipulgale seisatama, siis ronis ta suure vaevaga august välja, jalad nõrgad kui ohelikuotsad. Kaldale saades tahtis ta hüüda, aga häält ei tulnud, ainult kätega tegi ta mingisuguseid ebamääraseid liigutusi. Kohkunud näoga tõttas ta teiste juurde ja alles siin sai ta sosistada, näidates käega augu poole:

«Seal . . .»

Mõnele näole ilmus muigav naeratus, nagu tahetaks vanamehelt pilkavalt küsida: «Kas rahakast?» Kuid Liisu jõudis oma ehmatanud karjatusega kõigist ette:

«Vanamees!»

Tormati raha-augu kaldale ja vahiti selle põhja, kuid sogase vee pärast polnud seal midagi näha.

«Ärge tulge liig augu kaldale, langete ühes liivaga sisse, matate minu oma alla,» ütles Hans ja ruttas mööda redelit auku ronima. Ta ulatas käe vette ja otsis, aga pihku puutus ainult kabli vars.

«Tõsta sellega,» käskis isa kaldalt. Poeg tõstis ja nähtavale tuli õe jalg. Kõik häälitsesid korraga, ainult Mart oli tumm.

Varsti lamas Anna augu kaldal kõigi ees. Tema käed olid rusikasse tõmbunud, peod kõvasti liiva täis, nagu oleks püüdnud ta üht osa sellest kullast teise ilma kaasa võtta, mida isa raha-augu kaevamisega lootis leida. Inimesed seisid nõutult ja tummalt tema ümber, nagu ei teaks keegi, mis teha, kuidas olla, millest rääkida. Palvevennad ootasid, et ehk koolmeister oma suu lahti teeb ja mõne trööstiva või pattunuhtleva sõnaga piinliku vaikimise lõpetab, kuid see ei mõtelnudki nähtavasti selle peale. Ta seisis norus peal ja vahtis koolnut ning tema ees põlvitajat, viletsushunnikuna kokkulangenud ema. Äkki hakkasid pisarad tal mööda palgeid alla jooksma ja nad jooksid vaikselt, kuid vahetpidamata. Ainult suunurgad tõmblesid mehel pisut, muidu olid ta näojooned liikumata. Hans, kes alguses õe ja ema peale oli vahtinud, tõstis silmad koolmeistrile, nagu tahaks ta temale midagi öelda, aga kui ta mehe pisaraid nägi, ei lausunud ta sõnagi, vaatas ainult tema norus pead ja tema liikuvaid suunurki. Kõigil tekkis tundmus, nagu oleks midagi tulemas, nagu oleks midagi suurt ja hirmsat tulemas, aga ometi ei tulnud midagi, ainult palja peaga koolmeister valas vaikselt pisaraid ja Liivamäe Hans vahtis teda oma patuste silmadega.

«Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!» kostis korraga kõigile kõrvu. See katkestas nagu nõiavõimu, milles kõik viibisid; siin ja seal liigutati ja kohendati end. Koolmeister pööras sõnalausumata ümber ja hakkas minema — palja peaga, nagu ta koolja ees seisnud; veel õuevärava tagant männikust paistis tema paljas pea. Kõnnak oli tal nagu inimesel, kes millegi üle kaua järele mõtelnud ja lõpuks tõetundmisele jõudnud. Teda ei huvita enam see, mis teistel temale öelda või mis teised temast arvavad, tema läheb vaikselt iseendas ja valab pisaraid oma tõetundmise pärast.

Pisaraid valas ka selle vanamehe tütar, kes Jeesust appi hüüdis. Suuril silmil vahtis ta Anna rusikas käsi, kuni ta iseomad käed vastu rinda surus ja nuuksuma hakkas, tujukalt, hooti, närvlikult. Hans ei teadnud, miks, aga seda nutvat neiut vaadates kippus ta unustama, et tal õde surnud ja et ta just praegusel silmapilgul tema surnukeha ees seisab, ta nägi ainult seda nutjat, nägi tema tuksatavaid õlgu, märgi silmi, millesse oleks nagu peidetud põhjatu ja veetlev elu.

Mart seisis norus peaga. Jällegi arutas ta mõttes oma raha-augu lugu. Miks oli see kõik nõnda läinud? Kas oli ehk tema usk mõnikord kõikuma löönud? Ei! Tema usk oli alati kindel olnud, ta ei kõikunud praegugi. Jumal võis ju oma tõotust veelgi täita. See kõik on ainult usu katsumine, kurja kiusatused.

Võõrad tegid minekut. Enamasti lahkusid nad käeandmiseta. Aga nutja neiu astus teiste seast välja ja haaras kramplikult Hansu käest kinni. Ta tahtis midagi öelda, aga enne võttis nutt uut hoogu ja neiu pööras minema, ilma et avaldada oleks saanud, mis tal südamel. Hans vahtis talle järele, nagu ootaks ta tema tagasitulekut, vähemalt tagasivaatamistki, aga neiu ei teinud ei üht ega teist, kadudes kiirel sammul metsa alla.

«Minu poeg on jällegi perenaiseta ja mina minijata,» ütles Metsanurga eit, kes viimasena lahkus. Liisu pühkis ainult pondunud silmi.

«Kas sa ei aitaks meie emal Annat ära pesta,» pööras Hans Metsanurga eide poole, «meil poleks siis tarvis mujalt minna inimest otsima.»

Eit mõtles pisut, nagu tahaks ta milgi põhjusel eitava vastuse anda, kuid siis oli ta nõus. Nõnda hakkasid kaks vana ema kooljat pesema septembrikuu päikese paistel, mis metsa taha oli vajumas.

IX

Nädalad, isegi kuud läksid viimasest sündmusest mööda. Liivamäe Anna surm ja matus — ta maeti surnuaia taha — andsid inimestele palju kõneainet, iseäranis eitedele, kes teineteise võidu õpetajamaja ja mõisa vahet tallasid, kirikuväravas ninapidi koos sosistasid ja teel kokku saades peatasid. Aga päris selge polnud asi kellegile; ikka veel oli küsimisi, umbkaudu arvamisi, uurimisi. Kõige imelikum oli, et Anna just isa raha-auku läks; kaevus oleks ju parem olnud, arvati. Nagu seisaks kogu asi mõne nõiduse ja kunstiga ühenduses ja nagu poleks palvevendade kooskäimised Anna peale oma mõju avaldamata jätnud. Ehk ei ole Liivamäe Mart sugugi nii loll, nagu räägitakse, ja ehk on ometi selles pisut tõtt, et liivamäel ööseti kontisid

tantsimas ja tulesid põlemas nähtud ning haledat ulumist kuuldud. Mäe sees ehk elavad tõepoolest vana aja vaimud ja kaitsevad varandusi ning Mart seisab nendega salaühenduses.

Liivamäelaste eneste peale avaldas Anna surm sügavat mõju. Mart muutus koguni vaikseks ja sõnakehvaks. Laupäeva-õhtuti ja pühapäiviti istus ta ikka veel oma raha-augu kaldal ja popsis piipu, kuid kaevamisega ei teinud ta enam tegemist. Alles tuleval suvel mõtles ta oma tööd jatkata, sest ikka veel uskus ta tõotatud varandust ja suurt õnne. Ka Liisu oli vaiksemaks jäänud, nagu endasse süvenenud, ja tema keha vajus ikka enam küüru ja kõverasse. Pühapäiviti käis ta kirikus ja Anna haual ja nuttis mõlemal pool. Kõige valusamaks pistmeks Liisu südames oli see, et tütre haud surnuaia taga seisis. Ka Hansus oli nagu muutust märgata: ta käis vähe külas ja pelgas inimesi. Ei tulnud enam Metsanurga Kustas ega teised külamehed Liivamäele, nagu ei huvitaks enam kedagi ajalehed ega Hansu jutt. Terve elu näis endistesse rahulikkudesse roobastesse tagasi langevat. Juba mõni aeg polnud keegi enam seda päeva meelde tuletanud, kus üheskoos mõisas käidi ja kus herra «nende asi läbi studeerima» lubas. Unustanud oli selle päeva ja oma lubaduse nähtavasti ka paruniherra, sest valitseja polnud temalt mingisuguseid uusi näpunäiteid saanud ja sellepärast nõudis ta kõik päevad meestelt täielikult välja. Suurem hulk täitis valitseja käsku, mõned üksikud kangekaelsed tahtsid kõigepealt paruniherra otsust teada saada.

Erutust tõi siia nurka sügisel teade, et maal röövitavat. Teati hulk mõisaid nimetada, kus sõjariistus mehed käinud, kes raha nõudnud ja pärast omale lasknud mõisahobused ette rakendada ja edasi sõitnud. Räägiti imelugusid. Mehed olnud haritud, rääkinud võõraid keeli, mänginud klaverit, tantsinud mõisapreilidega ja heitnud nendega nalja nagu saksad kunagi. Need ei ollagi röövlid olnud, vaid mõni teab mis asjamehed. Oodati suure põnevusega rahanõudjaid ka siia mõisa, aga need ei tulnud. Asjata pidas valitseja abilistega öösiti siin ja seal vahti, kõigil laetud püssid käes. — ühtegi pauku ei saadud teha. Aga niipalju mõjus ärevus siiski, et mõisas juba aru peeti, kas vast suvel meeste poolt avaldatud nõudmistele vastu ei peaks tulema: päivi vähendama või pisut neile lisaheina

andma. Aga kui eitedelt kuuldi, et vallas kõik vaikne, et suvistest nõudmistest peaaegu keegi enam ei räägi, siis arvati kõige paremaks nõnda jätta, nagu tänini olnud: püüti inimestelt võimalikult palju välja pigistada.

Liikuvad kuulujutud ja sõnumed sünnitasid inimestes uudishimu ja ärevust ja nad tahtsid asja kohta lähemaid ja kindlamaid teateid saada. Selleks mindi Liivamäele, mindi vanas usus, et küllap juba Liivamäe Hans teab, milles asi seisab, tema elas ju mõne aasta linnas ja loeb vahetpidamata lehti. Temal on ilmaasjad selged.

Aga Hans oli harilikust sõnakehvem, ta ei andnud meeste küsimiste peale mingit kindlat vastust, ei tahtnud üleüldse vastata ega rääkida. Sellepärast hakkasid mehed ise oletama, mis see kõik olla võiks.

«Ega need ikka vist päris lihtsad vargapoisid ja massuurikud olnud,» arvas üks; «küllap olid mõned suuremad ninad.»

«Jah, räägitakse, nad pole kedagi tapnud, kellegile halba teinud,» seletas teine.

«Ehk polnudki röövlid, olid ehk mõned asjamehed, kes neid hullusid nüüd teab,» tähendas kolmas.

«Mis asjamehed?» küsis Hans.

«Mine võta kinni, mis asjamehed. Mõni uus valitsus ehk saatis. Räägitakse, et Roots tahab meie maad jälle oma kätte; Rootsi kirikus palutakse ju iga pühapäev meie eest; meie olla orjad, ütlevad nad,» jatkas kolmas rääkija oma mõtet.

«Tühi lori,» lausus Hans.

Mehed vaikisid natukene aega ja popsisid piipu, siis hakati uuesti kuulujuttusid korrutama.

«Need olnud sakste omad kannupoisid,» seletas neljas vanamees, «kirjutaja on ka seda arvanud. Miks neile mõisatest muidu hobused edasikihutamiseks anti. Venelane on sõjaga nõrgaks jäänud ja nüüd tahta sakslane meie maad uuesti oma alla võtta ja selleks saatiski ta salakuulajad välja. Et keegi aru ei saaks, mis mehed nad tõepoolest on, siis nõudsid nad mõisatest raha, nagu oleksid teised võhivõõrad. Aga kõik on omad semlakid, vigurdavad ainult. Sakslane võtab maa jälle oma kätte ja siis hakkab kupja kepp uuesti meie ja meie laste seljas tantsima.»

«Seda küll ei lubata,» arvasid mõned.

«Ei lubata . . . Nagu küsitaks sinult luba. Tuleb suur-

tükkide ja tulipommidega, sure või kannata kupja keppi.»

«Või sakslasel siis üksinda suurtükid ja tulipommid on,» vastati.

«Aga venelane on ju väsinud, sai jaapanlase käestki peksa, mis tema võib parata.»

«Siis hakkavad meie omad ise vastu, tõusevad kui üks mees üles, aga kupja keppi ikkagi ei kannata.»

«Mis võime meie saksa vastu. Säh, suvel käisime mõisas, mis me sest saime.»

Mehed peatasid vaidluses.

«Lehed kirjutavad, et need olnud Tallinna töölised,» ütles Hans.

«Seda minagi kuulsin,» seletas üks mees, «aga kuidas siis töölised tohivad maale röövima tulla?»

«Ning nõnda lausa päeva ajal,» tähendas teine mees. «Ei tahaks uskuda.»

«Niisugune aeg, vabadus, mis muud,» arvas kolmas.

«Just kui viimse päeva tähed: sõda, venelane saab lüüa, Liivamäe Anna hüppab raha-auku, mööda mõisaid sõidavad rahanõudjad, lõpmata sadu; puuduvad ainult katk ja nälg,» arutas neljas.

Kõik ohkasid. Midagi uut ja iseäralikku hõljus õhus, imbus meeltesse ja ükski ei teadnud kindlasti, mis see oli või mis pidi tulema . . .

Kuid rahanõudjad kadusid, nagu nad ilmunud, keegi ei kuulnud neist enam midagi. Harilik rahu hakkas uuesti maad võtma. Aga jõulu eeli algas uus ärevus: Tallinn ja kogu Eestimaa pandud sõjaseaduse alla; mispärast? keegi ei teadnud. Ei teatud ka õieti seda, mis loom see sõjaseadus on, sest kõik seisis tänini ju endist viisi. Aga varsti tulid sõnumed, et siin ja seal mõisaid põletatavat ja purustatavat, mõisnikud tapetavat maha või viidavat vangi. Nüüd arvasid kõik mõistvat, mis tähendab sõjaseadus. Siit mõisa saksad sõitsid ülepeakaela ära, et Tallinna minna, kuid tee peal võetud nad kinni.

Ärevus kasvas, kõik ootasid. Õhtuti välja minnes jäädi kuulatades toa ette või teele seisma, nagu peaks kusagilt kapjade müdin või meeste jutukõmin kuulda olema. Heideti pimedas pilk mõisa poole arvamisel, et sealt varem või hiljem tulekuma paistma hakkab. Küll pidi valitseja teomeestega mässajatele vastu panema ja

hoonete põletamist takistama, aga keegi ei uskunud, et ükski vastuhakkamise peale mõtleks, kui põletajad korra kohale ilmuksid.

Nagu rahanõudjate ajal, nõnda oli ka nüüd erutus ja ootus asjata. Siit mõis seisis suure tee kõrval metsas, teda olid nähtavasti kõik unustanud ja nõnda jäi ta puutumata. Kui mõned mehed mitte naabrimõisas poleks käinud ja pärast kõigile rääkinud, missuguseid imeasju nad oma lihase silmaga näinud, siis oleks võidud arvata, et kõik on tühjad kuulujutud. Aga nüüd usuti kõike, mis räägiti, usuti rohkemgi, kui räägiti, rohkemgi, kui olemas oli. Sellepärast ei kahelnud keegi, kui varsti rääkida teati, et ratsasalgad mööda maad ümber kihutavad, inimesi püüavad, neid peksavad, maha lasevad, kinni viivad. Küll seegi pidi tõsi olema nagu kõik muud kuulujutud, mis nagu kulutuli üle maa laiali lagunesid.

Ühel laupäeva ööl, kui põllud ja metsad uduse õhu rüpes tukkusid, ilmus mitukümmend ratsanikku mõisa. Väiksemates salkades sõitsid nad kojutulnud herraste ja ustavate teenrite saatel mööda valda laiali ja püüdsid inimesi. Nagu linnukesed tabati nad soojast pesast. Kinnivõetute seas olid need, kes suvel mõisaskäimise ajal herrastele kuidagi silma paistnud või kelle peale eided kurja keelt kandnud. Ka Liivamäe Hans ei puudunud. Pealegi jäeti igal pool käsud maha, et homme kella üheteistkümneks kõik mõisa ilmuksid; puudujaid ähvardati raske karistusega. Paruniherra pidi ise mõisas olema ja tahtvat oma rahvaga rääkida.

Ratsanikkude ilmumine ja inimeste vangistamine ajas rahva kui sipelgapesa kihama. Veel öösel rutati paigast paika, et uuest sündmusest rääkida ja aru pidada.

«Ei need mehed enam valget päeva näe,» arvasid ühed, «tehakse meil sedasama, mis mujal tehtud.»

«Aga meie mõisa pole ju rüüstatud ega põlema pistetud,» vastasid teised. «Pole ükski kellegile kurja teinud, mis eest siis karistada.»

«Küllap see on sellepärast, et suvel mõisas käisime,» seletasid kolmandad. «Ei tohi saksalt nõuda, peab paluma, kintsu kaapama.»

Tänane öö oli pikk, andis kaua oodata, enne kui valgeks hakkas minema. Liivamäel ei saanud Mart ja Liisu enam nahka silma peale pärast seda, kus ratsanikud

Hansu ära viisid. Liisu istus kõveras aseme äärel ja nuttis. Vanamees oli õlgedel pikali ja sonis oma hämaraid mõtteid. Imelik! Jälle olid nad eidega kahekesi, nagu paljude aastate eest, kahekesi ilma lasteta, ainult selle vahega, et siis olid nad noored ja nüüd vanad.

Kella üheteistkümneks kogus palju rahvast mõisa juurde. Isegi lapsi oli siin näha. Aga kõik püüdsid end kõrvale hoida ja hiilisid tasapisi ühest paigast teise või ajasid salasõnul juttu. Herrasmaja ümber pidasid soldatid vahti. Keda siin küll kardeti, kes tahtis mõisa kallale kippuda? Oli ehk põletajaid ja rüüstajaid oodata? Pärast selgus asi: mõisa keldris valve all olid öösel kinnivõetud mehed.

Rahvas pidi kaua ootama. Mõisasaksad nähtavasti puhkasid alles reisiväsimust ja sellepärast pidid soldatid kuni kigi poole kaheni herrasmaja ümber tammuma. Alles siis võis märgata, et seal kõik elavaks muutus.

Rahvale anti käsk Liivamäe poole külge põllule koguda, sest seal mõistetavat süüaluste peale kohut. Kella kaheks ilmusid sinna ratsanikud ühes vangidega. Tulid ka mõisasaksad ja paar ohvitseri. Kaks kubjast kandsid suuri vitsakimpusid. Neist said inimesed juba ilma seletusteta aru; oli ju siin vanakesi, kes nii mõnigi kord kupjakeppi oma turjal maitsnud. Vana laul hakkas uuesti otsast peale.

Algas kohtumõistmine. See oli kerge ja lihtne, sest mõisasaksad olid niihästi pealekaebajad kui ka tunnistajad. Süüalustest ei kuulatud kedagi üle. Ehk millekski seda! Saks teadis asja ju ometi paremini kui ükski teine. Et ohvitserid rahvakeelt ei mõistnud, siis kuulutas parun kohtuotsuse välja. Karistuse suurust arvati vitsahoopide arvu järele. Liivamäe Hans pidi saama kolmsada, teised kaks meest, kes ühes temaga suvel mõisatrepi ees seisnud, kumbki kakssada, teised — kõiki kinnivõetuid oli kokku 16 — sada kuni viiskümmend hoopi. Mõnele süüalusele anti armu, sest valitseja kostis nende kasuks paruniherra ees: nad olid oma päevad korralikult teinud ja sõnakuulmist avaldanud. Paljud langesid pärast kohtuotsuse kuulutamist paruni ette põlvili, palusid armu anda, lubades võlgu jäänud päevad teha ja kõik täita, mis armuline herra nõuab. Nõnda pääsesid veel kaks karistusest.

Rahvahulk oli vaikne ja kohkunud. Kuuldus ainult

sosistatud sõnu, üksikute tagasihoidlikku nuuksumist, eitede ohkamist.

Enne karistuse algust pööras parun rahva poole ja ütles:

«Mina lubas seda asja läbi studeerima ja teid siis kutsuma. Nüüd olep mina seda teinud ja mina näep, et nooreherral õigus olema ja teie mässajad. Ja seda tahap mina teile täna ütlema, et teie teap, et paruniherra oma sõna pidama.»

Kohale jõudis ka kirikuõpetaja täies ametimundris; ta tuli nähtavasti otseteed kirikust jumalateenistuselt. Nii mõnigi hakkas vaimulikku nähes lootma, et ta oma kurjast saatusest pääseb. Lootjate seas oli ka Liivamäe Liisu, kes oma vanamehe käest kinni haaras ja ta rahvahulgast õpetaja ette kiskus, kus nad mõlemad põlvili langesid. Liisu tõstis ristis käed üles ja palus õpetajaherrat, et see tema poja päästaks.

«Kes sa oled?» küsis õpetaja.

Liisu nimetas koha ja poja nime.

«Ah sina oledki see Liivamäe Mart, kes raha-auku kaevab, kuhu tütar sisse hüppas?» pööras pastor Mardi poole. «Armas hing, sa oled suurt pattu teinud jumala vastu: oma elavale lapsele kaevasid sa mammona himus haua valmis.»

Parun, kes õpetaja sõnu pealt kuulas, küsis sellelt midagi saksa keeli. Pärast seda ütles ta Mardile:

«Sina, lurjus, kaevap raha-auku, rikub minu kallist maad, sina saama ka oma palk.»

Hans seisis norus peaga, huuled ja hambad kõvasti kokku litsutud. Vaevalt pani ta tähele, mis vanemad tema heaks püüdsid teha.

Õpetaja hakkas süüalustele jumalaarmu andma. Enne noomis ja sõitles ta neid, kutsudes alandusele ja patukahetsemisele. Ta tuletas ka armulist paruniherrat meelde, kes nende eest palunud, nii et surmanuhtlus vitsakaristuseks ümber muudetud. Kõik põlvitasid, ainult Liivamäe Hans seisis endiselt norus peaga. Tema näoilme ja seisak avaldasid jonni ja kangekaelsust.

«Armas hing, miks ei alanda sa ennast issanda ette ja miks paned sa oma südame kõvaks,» pööras õpetaja lõpuks tema poole.

Hans seisis, nagu ei kuuleks ta õpetaja häält ja nagu ei teaks ta üleüldse, et tema ise ja kõik tema tuttavad siin keset mõisapõldu ratsanikkude vahel seisavad.

«Jumal ei anna ennast mitte pilgata!» hüüdis õpetaja lõpuks; «mis inimene iial külvab, seda tema ka lõikab; kes liha peale külvab, see lõikab lihast igavest hukatust, kes vaimu peale külvab, see lõikab vaimust igavest elu. Igaüks, kes ülemate vastu hakkab, hakkab jumala vastu, ja kes jumala vastu hakkab, see läheb hukka.»

«Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus! Oh Jeesus, Jeesus, Jeesus, Jeesus!» ohkas keegi rahva seas.

Õpetaja hakkas süüalustele viimast hingemannat jagama. Kui ta pühitsetud leiva ja õnnistatud karikaga Liivamäe Hansu ette astus, ei võtnud see vastu.

«Armas hing, miks ei taha sa oma issanda juurde tulla, et ta sind kinnitaks,» ütles õpetaja tõsiselt, peaaegu kurvalt. «Noormees, kuule tema häält, kui ta sind, võib olla, viimast korda su eluteel kutsub.»

«Andke neile, kes sellest õnnistust loodavad,» vastas Hans. «Kui õpetajaherra minule tahab head teha, siis palugu ta seal neid, et mind peksmise asemel maha lastaks.» Viimased sõnad rääkis Hans üsna valjult.

«Mees, mõtle, mis sa räägid!» hüüdis vaimulik.

«Hans, pojuke, ära räägi nõnda!» karjus Liisu soldatite rea taga, millest ta läbi ei pääsenud. «Lase ennast peksa, kannata ära, ehk jääd ometi elama!»

Hans ei paindunud, ta jäi oma otsuses kindlaks.

«Armuline paruniherra ei tahap mitte, et tema maa peal inimesi tapma, ja sellepärast ei voip kohtuotsust mitte muutma,» ütles noorherra natukese aja pärast valjul häälel.

Kohtuotsuse täitmine algas. Vähematest süüalustest hakati peale, suuremad kurjategijad pidid ühes rahvaga pealt kuulama ja vaatama . . .

Juba hakkas videvikuks kiskuma, kui kord Liivamäe Hansu kätte jõudis, kes viimasena nuhtluspingile pidi heitma. Tema eelkäijal vanamehel, kes 200 hoopi sai, oli vähe elulootust; uimasena kanti ta omaste poolt kõrvale.

Veel kord pööras õpetaja Hansu poole ja koputas tema südameukse pihta, et ta Õnnistegija sisse laseks, kuid see jäi kangekaelselt oma otsusele ustavaks: ta palus õpetajat ainult, et see tema peksu aitaks mahalaskmiseks ümber muuta. Kas õpetaja küllalt agaralt Hansu soovi täitmiseks välja ei astunud või oli vana parun paindumata, seda ei saadud teada, niipalju oli ainult kindel, et Hans pidi verisele peksupingile heitma.

Enne seda hüüti Liivamäe vanamees rahva hulgast paruniherra ette, kes ütles:

«Sina hoiap oma poja pea kinni, siis sina ei kaevap enam raha-auku.»

«Paruniherra . . .» kogeles Mart.

«Vait, lurjus!» kärgatas parun.

Mart läks, kuhu kästi.

Hans seisis pingi juures alles püsti, kui isa tema juurde jõudis. Nähes poja tugevat, rässakat keha, tõusis Mardil imelik tundmus, kui ta mõtles, et selle peab paljaks võtma, pingi külge siduma, nii et ta end liigutada ei saaks, kui võõrad umbkeelsed mehed teda peksavad. Ja tema ise, selle tugeva mehe isa, peab oma poja pead kinni hoidma, kui teda peksetakse. Ei tea miks, aga seda mõeldes tuli vanamehele Hansu sündimine meelde! Ta on oma ema esimene ja tegi sellele hirmsat piina: ligi kaks päeva oigas Liisu asemel ja karjus ning kiilus lõpuks kui meeletu, enne kui poeg oma kisaga ilmus. Ema karjus ja kaebas, et poeg pidi sündima, ja poeg vääksus ja rõkkas, et ta oli sündinud! Ja nüüd, võib olla, karjub ta jällegi, nagu siis, kui ta oli alles väikene, karjub mehe häälega, millest kostab ehk pöörane meeletus, nagu ema häälest teda sünnitades. Aga ei ole aitajat ega ohutajat, sest ema murrab oma luid-konte soldatite-rea taga ja isa hoiab tal peast kinni. Imelikult selgesti esines see kõik Mardi ähmasele peaajule, kui ta oma poega nägi peksupingi ees seismas, silmad maas, huuled ja hambad kramplikult kokku litsutud, käed rusikas.

Hans mõtles, et ta oma silmi rahva poole ei tõstagi, et ta heidab pingile kui väljaheidetu, nurjatu, äraneetu, aga ta ise ei teadnud, miks ta seda teha ei saanud ja miks ta ühegi pilgu tahtis heita soldatite vahelt sinna, kus seisis rahvas, võõrad ja omaksed. Kui teda juba pingile köideti, siis ei mäletanud ta rahvast midagi muud, kui aga kahte silma, mis teiste selja tagant vahtisid ja niisamuti pisaratest paisul olid, nagu seekord Anna surnukeha juures Liivamäel — Hans uskus, et nad olid paisul, kuigi ta kauge maa tagant seda nägema ei ulatanud. Ja korraga tundis ta, kui hea see oli, et parun kohtuotsust surmanuhtluseks polnud muutnud; ennem ükskõik missugune alandus, teotus ja kannatus, mitte aga surm.

«Pane käsi suu ette ja hoia kõvasti kinni,» ütles

Hans isale, kui see tema pead puutus. Isa kuulas poja käsku.

Algas nuhtlemine, aga polnud muud kuulda kui aga vemmalde pehmed, nätsked hoobid. Peksjad töötasid südilt, ägedalt, lõpuks kurjalt, tulises vihas. Mis inimene see oli, et ta häält ei teinud, suud ei paotanud! Nagu teeksid karistajad nalja või peksaksid puupakku! Ei valitud viimaks enam paika, kuhu löödi, kogu keha muutus ühiseks veretombuks. Anti kõhutühemusesse, said ka küljekondid. Taheti katsuda, kas avab suu ja kas hakkab häälitsema.

Kannataja keha lamas kui kooljas. Mart pigistas silmad ja hambad kokku ja hoidis kõigest jõust poja suud. Ta tundis, kuidas midagi sooja hakkas talle pihku nõrguma, läbi sõrmede nirisema, ja veel tugevamini hoidis ta.

Kui hoopide arv juba kolmesaja ligi hakkas jõudma, kostis ometi kord Hansu suust karjatus, misjuures ta viimase jõuga end raputas, nagu tahaks ta köidikuid puruks kiskuda. Üksik, kõigi poolt nagu ammu oodatud karjatus lipsas inimeste vahelt üle mõisapõllu metsa ja põgenes, ehk teda küll keegi taga ei ajanud.

Poja raputamine ja karjatamine käis palava hoona Mardi kehast läbi. Ta avas silmad ja nägi oma veriseid käsi, katsus poja pead tõsta ja tundis, et kael lõtv.

«Ta on ju surnud, mis te tast veel lõhute!» hüüdis Mart peksjatele, kes endise ägedusega lamavat keha nuhtlesid. Peksjad peatasid pisut, nagu mõistaksid nad vanamehe sõnu, siis aga ladusid nad puuduvad hoobid juba hanguvale kehale.

Mart seisis ja vahtis, kuidas poja surnukeha lõhuti. Äkki pahvatas ta naerma, naeris valjult, laginal. Siis pööras ta ümber ja tahtis paruni juurde minna. Kui teda selles takistati, hakkas ta uuesti naerma, sirutas oma verised käed välja ja ütles:

«Näete, verised, pühin paruni kuuehõlma külge puhtaks.»

Ja ta naeris veel valjemalt, nii et kuuljatel külmajudinad mööda selga alla jooksid. Nüüd mõistsid kõik, et Mardiga midagi imelikku oli sündinud, mõistis ka Liisu, kes oma vanameest tõttas ära kutsuma, kuna see kõigile oma veriseid käsi näitas.

«Ää suri teine,» ütles üks eit põllult lahkudes.

«Ära jah, ei võtnud ju jumalaarmu vastu,» lausus teine.

«Kangekaelne, ei karjunud, sellepärast lõhkusidki nii hirmsasti,» arvas kolmas.

«Vana Mart ise võttis valu nagu peoga ära,» seletas neljas ja seda kiitsid paljud järele. Peagi tehti Liivamäe vanamehest suur valuvõtja, suur ohutaja. Tema ise aga ei teadnud sellest ega muust midagi. Ta armastas ainult raha-augu kaldal istuda ja oma käsi hõõruda, otsides sealt ikka veel verejälgi. Ja iga kord, kui ta kellegiga kokku sai, sirutas ta oma käed välja ja ütles:

«Näed, verised, pühin paruni kuuehõlma külge puhtaks.»

Ise hakkas ta seejuures õudselt naerma, mis isegi Liisul kananaha ihule ajas, ehk küll tema seda naeru juba nii sagedasti oli kuulnud.

Järelsõna

A. H. Tammsaare kirjanduslik debüüt 1900. aastal langeb ajajärku, mida eesti kultuurielus iseloomustab eelkõige esteetilise mõtte ning kirjanduse aktiivne uuenemispüüe ja realistliku proosakirjanduse hoogne areng. See oli eesti kriitilise realismi esimene tõusuperiood. Kriitiline realism, mis eesti kirjanduses tõusis valdavale kohale 19. saj. viimasel kümnendil, avas eepilistele žanritele uued arenguperspektiivid. Uued sotsiaalsed ja loodusteaduslikud ideed, mis järjest rohkem kõlapinda leidsid, virgutasid ajajärgu esteetilist mõtet ja suunasid kirjandust sügavamalt jälgima sotsiaalseid probleeme ning inimese sotsiaalset determineeritust tolleaegses ühiskonnas. E. Vilde, kelle osaks langes eesti romaani rajamine ja selle žanri arendamine rahvusvaheliselt arvestatava tasemeni, oli sajandivahetuseks jõudnud oma võimete tippu ning pühendus peagi oma eepilise suurteose — ajaloolise triloogia loomisele. E. Peterson-Särgava avaldas sellal teravalt ühiskonnakriitilist «Paisete» jutustuste seeriat. Sotsiaalkriitilise üldsuunaga proosa kõrval eksisteeris aga ka nn. leebe realism, mille väljapaistvam esindaja oli A. Kitzberg oma külajuttudega. Selles realistliku kirjanduse tõususituatsioonis alustas loomingulist tegevust rida noori prosaiste (Jakob Mändmets debüteeris 1899, Fr. Tuglas 1901, J. Lintrop 1903 ja Mait Metsanurk 1904), keda kirjandusloos nimetatakse teise põlvkonna realistideks. Nende hulka kuulub ka A. H. Tammsaare, kes juba paar aastat pärast debüteerimist hakkas paljulubava autorina kirjanduse üldpildist välja paistma.

Anton Hanseni kirjanduslikud kalduvused ilmnesid varakult: juba 12—13-aastase koolipoisina on ta värsse kirjutanud. Väike-Maarja kihelkonnakoolis õppides sai ta virgutavaid mõjustusi Jakob Tammelt ning tegi luule- ja proosakatsetusi järjest aktiivsemalt. Kui ta 1898. aastal siirdus Tartusse Hugo Treffneri gümnaasiumi, oli tal õpingute kõrval veel teinegi eesmärk — leida Tartus võimalusi kirjanduslikuks tegevuseks.

Õpinguaastatel Treffneri gümnaasiumis (1898—1903) oli Tammsaare maailmavaate ja kirjanikuisiksuse kujundamisel oluline tähtsus. Kõigepealt oli eragümnaasium ainuke kool, kus 20-aastane noormees võis gümnaasiumiharidust saada. Ent niisama tähtis oli asjaolu, et Tammsaare sattus Treffneri gümnaasiumis radikaalsete ja antireligioossete ideede mõjusfääri, mis lähtusid mitmest allikast. «Rahva Lõbu-lehe» ringkond levitas materialistlikke ja darvinistlikke ideid, Treffneri gümnaasiumi õpetajate hulgas oli ülikooli õppejõude, kes religioossele maailmapildile vastandasid teaduse seisukohad. Tammsaare ratsionalistlikule ellusuhtumisele ja loodusteaduslikele huvidele, mis hiljem süvenesid, panid aluse õpinguaastad Treffneri gümnaasiumis. Kooliprogramm kui ka lugemus suurendasid tunduvalt noore Tammsaare kirjanduslikke teadmisi, kõigepealt küll vene klassika osas, millest eriti N. V. Gogoli ja F. M. Dostojevski looming muutus kirjanikule lähedaseks. Kooli raamatukogu ja ajakirjade vahendusel jõudis Tammsaare teadvusse moodsamaid autoreid ja kirjanduse uuemaid voole, nagu É. Zola ja temaga seotud naturalism. Saksa klassikat ei lugenud Tammsaare gümnaasiumi astudes küll veel originaalis, kuid saksa kirjanduse osatähtsust ei tule tema gümnaasiumipäevade lektüüris alahinnata. Õpingute kõrval leidis Tammsaare esimestel gümnaasiumiaastatel aega tõlketööks, millest ulatuslikumana tuleb mainida N. A. d'Essar'i jutustust «Kadunud armastuslaul». Hiljem tõusis esiplaanile kirjanduslik looming. Treffneri kooli rahutu miljöö ja töökohustused, mida Tammsaare seal pidi täitma, jätsid loometööle keskendumiseks tagasihoidlikke võimalusi. Seda agaramalt kasutas noor kirjanik suvevaheaegu oma loominguliste plaanide realiseerimiseks. Eriti tähtsad olid suvepuhkused Läänemaal Piirsalus, kus kirjanik veetis osa 1901. aasta suvest ning viibis pikemalt 1902. ja 1903. aastal. Piirsalu mõisa

moonakatemajad pakkusid Tammsaarele uudset ainestikku, sest mõisamiljööga puudusid tal varasemad kokkupuuted.

1900. aastal avaldas A. H. Tammsaare «Postimehes» oma esimesed jutustused. «Kilgivere Kustas» hakkas ilmuma 1. sept. ja täitis ajalehe 6 numbri joonealuse. Oktoobris järgnes esikjutule tunduvalt pikem «Ärakadunud poeg». Kummagi teose põhiprobleemid ja ainestik ei olnud eesti proosas uudsed: «Kilgivere Kustas» on õpetliku ideega alkoholiyastane jutt ja «Ärakadunud pojas» kordas Tammsaare rahvusliku liikumise aja kirjanduse üht olulist teemat — eestlase ja sakslase abiellumise võimalust. Neis jutustustes on märgatavad kaks lähtekohta: temaatilises ja ideestikulises osas on nähtavad rahvusliku liikumise aja kirjanike mõjustused, ent miljöö- ning olustikukujutuses on Tammsaare toetunud ilmselt omaenese tähelepanekutele ja kogemustele. Olustikukujutus koos arutlustega, milles võib märgata tammsaarelike mõtiskluste algmeid, on neis teostes kõige huvipakkuvamad.

«Ärakadunud poeg» ei pääsenud täies ulatuses trükki A. H. Tammsaare redaktsioonis, sest «Postimehe» toimetajale J. Tõnissonile polnud vastuvõetav jutustuse terav baltisakslaste vastu suunatud tendents. Seepärast kirjutas ta «Ärakadunud pojale» omapoolse lõpplahenduse, mis Tammsaare omast diametraalselt erines. Originaali lõpplahendus pole teada, kuid Tammsaare on ise väitnud, et selle idee ja tendents olid vastupidised, võrreldes «Postimehes» trükituga. (J. Tõnissoni poolt kirjutatud lõpposa haarab kolm joonealust, s. o. XIII peatükist alates.)

A. H. Tammsaare kirjanduslik eneseleidmine on täheldatav 1901. aastal avaldatud teoses «Mäetaguse vanad», mis kahes esimeses trükis kandis pealkirja «Kuresaare vanad». Eri ajajärkude kirjandusteadlased on üksmeelselt tunnistanud novelli kunstilisi väärtusi, vaieldud on ainult võimalike kirjanduslike eeskujude üle. Nii on peetud võimalikuks, et Tammsaare on «Mäetaguse vanade» kirjutamiseks impulsse saanud N. V. Gogoli novellist «Vana maailma mõisnikud» (Fr. Tuglas, G. Suits) või siis É. Zola «Maamehe surmast» teosest «Kuidas inimesed surevad» (E. Roos). Ent vaevalt on selle ja paljude järgnevate novellide-jutustuste puhul olulised kirjandusest saadud lähteimpulsid.

Tammsaare jõudis tõdemuseni, et vahetult kogetusttunnetatust lähtumine on elu- ja realismilähedust taotlevale kirjanikule üks paremaid võimalusi kunstitõe saavutamiseks. Ja seda põhimõtet ei rakendanud ta mitte ainult «Mäetaguse vanade» kirjutamisel, vaid suurema või väiksema järjekindlusega kogu varasemal loominguperioodil kuni jutustuseni «Uurimisel». «Mäetaguse vanade» tõsielulised eeskujud aga pärinesid kirjaniku enese kodukohast.

«Mäetaguse vanad» on lihtsakoeline, kuid köitev pilt kahe vanakese saatusest, kes elavad saunikute primitiivsetes elutingimustes. Novell koosneb kolmest erisuguse stiilivarjundiga osast, kusjuures koomiline, lüüriline ja traagiline on sulandatud ühtseks stiilitervikuks. Peategelase sügav ühtekuuluvustunne loodusega on novellis esitatud väga veenvalt.

«Mäetaguse vanadele» järgnevad teosed ei ole kirjutatud võrdsel kunstilisel tasemel. Nende hulgas leidub psühholoogilise põhikoega novelle, nagu «Käbe-Kaarel ja tema noor naine», milles põimuvad koomika ja traagika, aga ka teoseid, milles kunstiline veenvus on palju väiksem («Kooli Alma», «Võsaküla uus koolmeister»).

1902. aastal avaldatud «Kaks paari ja üksainus» tõi Tammsaare senisesse elukujutusse uusi jooni. Kirjandusteadlased on seda jutustust üksmeelselt pidanud naturalismi näiteks eesti kirjanduses, sest teos esitab karm-asjalikult kirjeldavas laadis stseene kahe moonakatemajas elutseva perekonna ja nende armualuse elust. Need on armetult vaese elu protokollid, ühelt poolt ühiskonnakriitilised, teisalt peegeldavad nad ka armetutes tingimustes elavate inimeste väiklust. Ja samas hakkab nähtuma tammsaarelik inimesekontseptsioon, mis naturalistliku kujutamislaadiga teoseski ei luba mööda vaadata inimloomuse helgemast küljest.

A. H. Tammsaare naturalismil on aimatavad kahesugused allikad: kõigepealt suunasid Piirsalus nähtud-kogetud tõsieluseigad teda teost kujundama karm-asjalikus laadis, aga samuti on ilmne, et kirjanikul oli loetu põhjal selge ettekujutus naturalistliku teose omadustest ja iseärasustest. Tõlgete vahendusel oli ta tutvunud É. Zola mõnede teostega ja mõnevõrra tundis ta ka naturalismi teoreetilisi seisukohti. Seejuures tuleb märkida, et Tammsaare kirjanikunatuurile jäid naturalismi olemus ja voolu esteetilised põhiprintsiibid siiski kaugeiks,

tema elukäsitusele polnud vastuvõetav naturalism selle sõna täies mõttes. Ta ise on nimetanud «Kaht paari ja ühtainust» naturalistlikult jäljendavaks teoseks, iseloomustades niimoodi täpselt oma naturalismi eripära, mis välise karm-asjaliku ja objektiivse maalingu juures ei võtnud omaks naturalismi esteetilisi põhikontseptsioone. Avaldanud veel mõned naturalistlike stiilielementidega novellid («Sõprus» ja «Kahenädalane»), loobus Tammsaare naturalistlikest katsetustest ning pöördus uuesti avarama ja üldistusjõulisema realismi poole.

A. H. Tammsaare varase loominguperioodi eepiliselt kõige avaram ja sisurikkam teos on jutustus «Vanad ja noored», mis esmatrükis ilmus «Postimehes» 1903. aastal. See asjalik-eepiline jutustus, mis kujutab ühe talu nurjumisega lõppevat päriseks ostmise lugu, sisaldab probleeme ja aineid, mille juurde Tammsaare pöördus hiljem romaanideski. Siin on kujutatud õnnetustest vaevatud inimeste eluraskust, ent olustikulistele hädadele ja sotsiaalsest seisundist tulenevale viletsusele lisanduvad inimeste eneste kurjus ja vaen. Kaks generatsiooni seisavad teineteise vastas, riid süveneb sügavaks vihkamiseks ning ühe ja sellesama õnnetuse ohvrid on valmis teineteist hävitama. Siin jutustab autor noore ja elujõulise mehe lootustest, kes oma eesmärkide poole pürib sisemise kirega, aga kujutab ka nende kokkuvarisemist ja mehe surma. «Vanad ja noored» vihjab selgesti, et autoris peitub eelkõige eepik, kes elunähtusi suudab haarata nende keerukas vastuolulisuses.

Sooritanud 1903. aasta kevadel Narva gümnaasiumi juures küpsuseksamid, sai A. H. Tammsaare sügisel töökoha Tallinnas «Teataja» toimetuses. Sellega algas A. H. Tammsaare ajakirjanikutegevus, mis kestis neli aastat. Tallinna asus kirjanik suurte ajalooliste sündmuste — Vene-Jaapani sõja ja sellele järgnenud 1905.—1907. a. revolutsiooni eelõhtul. See oli revolutsioonilise mõtte tõusu aeg, millal rahulolematus tsaristliku režiimiga haaras järjest laiemaid rahvahulki.

«Teataja» oli demokraatliku üldsuunaga ajaleht, mille toimetus kujunes radikaalse intelligentsi üheks koondumistsentrumiks tollases Tallinnas. Toimetuses töötasid kirjanikud E. Vilde, H. Pöögelmann ja O. Müntner. A. H. Tammsaare ülesanneteks oli ajalehe kohalike sõnumite rubriigile materjalide kogumine, kaastööde redigeerimine ja teatrietenduste retsenseerimine. Toi-

metuses töötades tekkis A. H. Tammsaarel tihe kontakt Tallinna intensiivistuva kultuurieluga. Revolutsioonilise mõtte tõusule elas kirjanik sügavalt kaasa. Kuigi ta otseselt revolutsioonivõitlusse ei lülitunud, kuulus ta poolehoid tõusvale revolutsioonile. Sõjaseaduse kehtestamine 10. XII 1905. a. pillas laiali «Teataja» toimetuse, kes revolutsioonilaine tõusuperioodil oli aja nõuetega kaasa läinud ja ajalehe sisu kujundanud järjest revolutsioonilisemaks. A. H. Tammsaare jäi küll Tallinna, kuid temagi korteris korraldati läbiotsimine. 1906. a. maikuust alates töötas Tammsaare «Vaatleja» toimetuses, mis pidas end «Teataja» järglaseks. Juba juulis pidi «Vaatleja» nime muutma. Uut ajalehte «Sõnumed» hakkas välja andma endine toimetus, kuid 1907. a. juunis suleti ka «Sõnumed». Järgnes veel 11 numbrit «Tulevikku», siis vaikisid lõplikult need ajalehed, mis pidasid end «Teataja» järeltulijaiks. Koos sellega lõppes 1907. a. suvel ka A. H. Tammsaare ajakirjanikuamet. Sama aasta sügisel siirdus ta Tartusse, et alustada õpinguid ülikooli õigusteaduskonnas.

Ajalehetöö rahutusse rütmi sisseelamine nõudis omajagu aega ja toimetuses anti A. H. Tammsaarele ülesandeidki rohkesti, seepärast jäi tal esimestel ajakirjanikuaastatel ilukirjandusliku tegevuse jaoks vähe aega ja võimalusi. Nii on ta 1904. kui ka 1905. aastal kirjutanud ainult ühe novelli, järgnevatel aastatel loominguline aktiivsus tõusis. Omajagu aega nõudis ka uutesse ainealadesse sisseelamine, sest külaainestiku kõrval hakkasid nüüd Tammsaare huviorbiiti tõusma teised ainealad — linnaelu kujutus ja revolutsioonivõitlus, millest revolutsiooniaastatel ei saanud mööda minna ükski demokraatlikult meelestatud kirjanik.

«Lehekandja nr. 17» on esimene novell, mille A. H. Tammsaare kirjutas Tallinnas. Novelli loomisel on mõttelennule tõuke, aga võib-olla isegi päris konkreetse prototüübi andnud «Teataja» kontor, kust jaotati ajalehti kandjatele, kes neid tellijatele kätte viisid. Põhiidee ja inimsuhete avamise osas on Tammsaare selles novellis korranud kriitiliste realistide iidset kujutamisvõimalust: ta on väga napisõnaliselt avanud kaasinimeste hoolimatuse vanakesest ajalehekandja suhtes, keda töökohal tuntakse ainult numbri järgi. Seejuures on novell kirjutatud suurema sisemise soojusega, kui olid maalitud naturalistlike külajutustuste stseenid.

Revolutsioonisündmustele reageeris A. H. Tammsaare kõigepealt novelliga «Päästmisel», milles tööliste tulistamise stseen vastab välistelt üksikasjadelt täpselt 15. I 1905. aastal Meyeri keemiavabriku juures toimunud sündmustele. Tulistamine Meyeri vabriku juures nõudis Tallinnas proletariaadilt esimesed ohvrid 1905.—1907. a. revolutsioonis, ja Tammsaare on novelli kirjutanud arvatavasti kohe pärast intsidenti, kuigi see sai ilmuda alles 10 kuud hiljem, kui kaotati tsensuur. Seega on «Päästmisel» esimene teos eesti kirjanduses, milles konkreetsetest sündmustest ajendatult on kujutatud 1905. a. võitlusi.

Kunstiliselt mõjuvam pilt novellis on tulistamissteen N. vabriku juures. Selles on taotletud elamuslikkust, Tammsaare tavaliselt pikk ja kõrvallausetest rikas lausekonstruktsioon on seejuures lühike ja energiline. Peategelase Hans Müüri revolutsiooniline tegevus on esitatud refereerivalt, ilustatud toonides on kujutatud tema minevikku, tema karakteri tervikjoonis jääb pealiskaudseks. Nii on «Päästmisel» kunstilisest küljest vastuoluline teos, milles traagilist sündmustikku esitatakse paiguti idüllilis-sentimentaalses laadis. Kõik see vihjab, et teos on sündinud vahetu reageeringuna sündmustele, mille puhul kirjanik ei saanud jääda passiivseks kõrvaltvaatajaks.

1905.—1907. a. revolutsiooni tõusupäevil tekkis Eestiski võitlev tööliskirjandus, mille peamine kirjastaja oli J. Lilienbach. Proletaarsed väljaanded vajasid lööval ja võitlevat kirjandust, eelkõige satiiri selle mitmesugustes vormides ja žanrites. Eesti poliitilise satiiri suurmeistriks kujunes E. Vilde, kes toimetas Helsingis satiiriajakirja «Kaak». Humanistina ei saanud ka A. H. Tammsaare eemale jääda J. Lilienbachi väljaannetest, kuigi tal poliitilise ja võitleva satiiri kirjutamiseks puudusid veel kogemused. 1906. ja 1907. a. avaldatud satiirilistest lühipaladest on kõige õnnestunum paroodia «Hea valitseja», milles valitseja-türanni suuresõnaline ülistamine kujuneb teravaks pilkeks. Paroodias on matkitud piibli stiili, mis annab lühipalale omapärase jõulisuse. Hiljem on A. H. Tammsaare piiblistiili elemente põiminud mitme teose stiilistruktuuri, esmakordselt aga tulevad nad esile poliitilises satiiris. Episoodi revolutsiooni mahasurumise julmusest on Tammsaare sõnastanud lühipalas «Pärast võitlust», usu-

vastase sisuga on «Looja». Nii on karistussalkade julmus ja usupimedus need objektid, mille vastu pöördus revolutsioonipäevil A. H. Tammsaare satiir. Tammsaare satiirilised lühipalad ei tõuse küll E. Vilde vastavate teoste tasemeni, kuid paistavad sõnastuse tabavuse poolest siiski silma töölisväljaannete lehekülgedelt. Need on esimesed märgid Tammsaare talendi satiirilisest poolusest, mis hiljem saavutas silmapaistva teravuse, vaimukuse ja sära.

Kõige väljapaistvam revolutsioonisündmusi kajastav jutustus on «Raha-auk», mis 1907. a. märtsis-aprillis «Sõnumete» veergudel esmakordselt lugejateni jõudis. Kuna karistussalkade tegevusest oli möödunud ainult pisut rohkem kui aasta, käis revolutsioonisündmuste kujutamine selles teoses otseselt veriste ajalooliste sündmuste kannul. Selgi korral on kirjanik ise alapealkirjas vihjanud Läänemaale, kust pärineb ainestik ja kus areneb ka dramaatilise teose sündmustik. «Raha-auk» on teos, mis koosneb kolmest põimuvast sündmustikuliinist. Nende kujundamiseks on autor leidnud eri aegadel tegelikkusest konkreetseid ajendeid. Gümnaasiumiõpilasena Piirsalus viibides võis ta Kuie palvelas, kus oli kohaliku vennastekoguduse peamine kooskäimise koht, jälgida maaniani ulatuva usuhullustuse stseene. Kuies on keegi popsikohapidaja otsinud peidetud varandusi, kaevates mitmes paigas auke. Juba Treffneri gümnaasiumis visandas Tammsaare näidendi plaani, milles peategelane fanaatiku järjekindlusega kaevab rahaauku, kuid teos jäi lõpetamata. Need kasutamata, kuid veel värskelt meeles püsivad materjalid sidus Tammsaare «Raha-auku» kirjutades revolutsioonisündmuste kujutamisega. Teemaring paisus niimoodi avaraks, ja kuna ükski neist ei pääsenud otseselt domineerima, ei seostu nad päris sujuvalt ühtseks tervikuks.

Revolutsioonilisest võitlusest jõuavad teose lehekülgedele ainult kauged äärelainetused, tagasihoidlikud teise järgu sündmused. Jutustuse tegelased piirduvad vaid vähenõudlike palvete esitamisega mõisnikule. Põhjalikumalt kujutab kirjanik karistussalkade teostatud kättemaksu, mis moodustab jutustuse finaali. On märgatav teatav paralleel novelliga «Päästmisel», sest sealgi rõhutas kirjanik progressivaenulike jõudude julmust, möödus aga töölisliikumise olemuse ja põhjuste esitamisest.

Revolutsioonilise mõtte kandja on jutustuses Liivamäe Hans, kes linnas omandatud võitluskogemuste tõttu erineb teistest tegelastest. Tema kujunemiskäik esitatakse tagasihaaravalt ja refereerivalt, kuid tema meelekindlus avaldub karistamisstseenis, millega jõuavad traagilise finaalini kõik kolm jutustuse põhiliini.

Peatükk, milles kujutatakse vennastekoguduse palvetundi, on jutustuses üks eredamaid: selles ei rutta autor sündmustiku arendamisega, vaid esitab palvetajate detailportreed. Osalt iroonilise, osalt kaastundliku varjundiga on esitatud tegelased, kes satuvad ekstaasi.

«Raha-auk» kannab paljuski rahutu aja pitserit, milles teos loodi. Revolutsioonisündmused dikteerisid end ise demokraatlikult mõtlevale autorile, millega seletub jutustuse osatine refereeriv laad ja pealiskaudsus. Aga lõpuks on õige seegi, et autor ei saanud revolutsioonisündmuste kujutamisel kaugemale minna, sest siis poleks teos ilmunud. Ja siiski on «Raha-auk» A. H. Tammsaare varasemal loominguperioodil ainestikult kõige aktuaalsem ning vahetult ajalooliste sündmustega seostuv jutustus, millest sõltus ka selle populaarsus. Juba samal, 1907. aastal avaldas ajakiri «Vestnik inostrannoi literaturõ» oma novembri- ja detsembrinumbris «Raha-augu» venekeelse tõlke. Nii lülitus jutustus kohe ilmumise järel sellesse Venemaa rahvaste kirjanduse laia voolu, mis kujutas revolutsioonisündmusi.

A. H. Tammsaare jutustused, novellid ja lühipalad aastaist 1900—1907 on ainestikult, kujutamislaadilt ja kunstiliselt tasemelt suuresti erinevad. Need on kirjaniku katsetuste ja otsingute perioodi teosed, milles õnnestumiste kõrval leidub ka vähese kunstilise veenmisjõuga lehekülgi ja peatükke. A. H. Tammsaare peamiseks ainealaks jäi sellel loominguperioodil külaelu miljöö ja tüübistiku maalimine, kusjuures vähemalt esialgu seovad teda lahutamatud niidid kodupaiga looduse, inimeste ja oludega. Tagamaa metsaküla elu-olu või vegeteeriva moonakaperekonna viletsat argielu kujutades ei toonud A. H. Tammsaare ainestiku osas eesti proosasse küll midagi täiesti uudset, sest talueluk ujutus oli eesti realistliku proosa pärisosa juba eestikeelse jutukirjanduse tekkest alates. Ja ometi oli A. H. Tammsaare «Mäetaguse vanadega» alates toonud eesti proosasse midagi uut — kõigepealt oma erilise

inimesekontseptsiooni, mis avaneb paremates jutustustes ja novellides. Sotsiaalkriitiline proosa, mille peamised esindajad sajandivahetusel olid E. Vilde ja E. Peterson-Särgava, lähtus ühiskonna klassistruktuurist ning esitas tegelasi, kes olid eelkõige oma klassi tüüpilised esindajad. Inimkujutuse sotsiaalse determineerituse rõhutamine oli tollal meie kirjanduses uus ja edasiviiv nähtus. A. H. Tammsaare tegelaste, kõigi nende moonakate, saunikute ja vaeste talupoegade determineeritus on ilmne, see kuulub iseenesest nendesse nagu õhk, mida nad hingavad, seda pole omaette kujutamisobjektiks vaja seada. Selle kõrvale astuvad puhtinimlikud erijooned, inimese karakteri mõistatuslikud omadused, mis neis teostes küll veel eriti sügavat kujutamist ei leia, kuid siiski tõmbavad endale tähelepanu. Olgu selles seoses mainitud Mäetaguse Mats, kellel loodusega on säilinud veel otsekui ürgne kokkukuuluvustunne, «Kahe paari» tülitsevad naistegelased või «Vanade ja noorte» peamised vaenutsejad, kellest ühiskondlikult positiivsem, kuid bioloogiliselt nõrgem peab surema.

Revolutsioonisündmuste kujutamine viis A. H. Tammsaare uue temaatika ja uute tegelaste valdkonda, kus ta esialgu liikus veel mõnevõrra ebakindlalt. Jutustus «Raha-auk» tõestab, et kirjanik on talle omases kirjutamiselemendis, kui maalib maaühiskonna tegelasi, aga on vähema veenmisjõuga revolutsionääri kujutamisel.

Rahulik-eepilist stiili peetakse tammsaareliku kujutamislaadi üheks põhitunnuseks. «Vanades ja noortes», samuti teistes esiletõusvamates jutustustes on Tammsaare eepiliselt rahuliku eluvaatlusega jõudnud keerukate ja vastuoluliste elunähtusteni, mis jääb tema kujutamislaadi erijooneks ka romaanides. Juba esimestest teostest alates tabab ta dialoogides eksimatult ehtsat rahvakeelt. Analüüsides A. H. Tammsaare varasemat loomingut, esitas J. Semper väite, et Tammsaaret ei suuda miski «välja kangutada eepilisest vaatlemisest». Et Tammsaares peitub eelkõige eepik, seda tõestab ilmekalt loomingutee algus. Samuti võib mõnedest tema eepilistest elupiltidest toetust leida A. Kallas, kelle järgi Tammsaare põhivärv on «lihtsalt vesihall värvituse värv». Väliste stiliseerimisvahendite vähesus on Tammsaare varasemate teoste puhul ilmne, ent see on pigem tema voorus kui puudus. Ja ometi rikastavad juba gümnaasiumiõpilasest kirjaniku rahulikult jutus-

tavat eepikat huumor ja lürism, mõnikord jõuab ta oma lihtsate stiilivahenditega sisemise haaravuseni, suudab kõige igapäevasemale elupildile anda sügava tähendusrikkuse. Nii kuuluvad jutustused «Kaks paari ja üksainus» ning «Vanad ja noored» kahtlemata eesti jutustuskunsti klassikasse, samuti novellid «Mäetaguse vanad» ja «Tähtis päev». A. H. Tammsaare kirjanikuteel aga tähistas «Raha-auk» külaelukujutuse esimese ringi lõppu, sest psühholoogilise vaatlusviisiga jutustustes tõusid 1908. aastast esile linnaelu probleemid. Kui A. H. Tammsaare romaanis «Kõrboja peremees» 1922. aastal pöördus uuesti maaelu kujutuse poole, tegi ta seda juba sootuks kõrgemal kunstilisel tasemel.

H. Puhvel

A. H. Tammsaare „Kogutud teoste“ redigeerimise põhimõtted

A. H. Tammsaare «Kogutud teoste» alustekstid pärinevad ajavahemikust 1900—1940. Sellesse ajalõiku langeb aga ka eesti kirjakeele intensiivne teisenemine ja muutumine; õigupoolest on eesti moodne kirjakeel välja kujunenud käesoleva sajandi teisel ja kolmandal kümnendil. Kuna A. H. Tammsaare loomingulise tegevuse esimene pool kuulub ajaliselt sellesse kirjakeele aktiivse muutumise ja teisenemise perioodi, siis on seetõttu ka «Kogutud teoste» alustekstid keeleliselt ebaühtlased. Sajandi esimesest kümnendist pärinevad alustekstid on kirjakeele kõige olulisemate komponentide poolest (ortograafiareeglite, morfoloogiliste vormide, liidete struktuuri ja liitumisviisi ning murdelis-foneetiliste eripärasuste) tunduvalt erinevad hilisemate kümnendite tekstidest. Nii peegeldavad «Kogutud teoste» alustekstid käesoleva sajandi esimeste kümnendite eesti kirjakeele arengut ja kujunemiskäiku. See aga tähendab, et alustekstides on kirjakeele reeglistiku muutumisest tingituna terve rida vastuolulisi jooni, nagu käänd- ja pöördsõnade muutmist kord ühe, kord teise tüübi järgi, ebajärjekindlust liidete kasutamisel ja liitumisviisis, kokku-lahkukirjutamise reeglites jne. Alustekstide keeleline ebaühtlus ja erinev tase, mis nähtub eriti «Kogutud teoste» I ja II köitest (näiteks ulatuvad I köite alustekstide ajalised piirid 1900. aastast kuni 1938. aastani) on tingitud kirjakeele arenguprotsessist. Aga selle tegi kaasa ka A. H. Tammsaare ise ja nii peegeldab alustekstide keeleline ebajärjekindlus ja vastuolulisus tolleaegse keele objektiivset arenguprotsessi.

«Kogutud teoste» alustekstide hulgas on 1900. aastast pärinevad «Kilgivere Kustas» ja «Ärakadunud poeg» erandlikus olukorras. Need A. H. Tammsaare esimesed jutustused jõudsid trükki ajal, millal kirjaniku individuaalne keel polnud veel välja kujunenud. Hiljem ei redigeerinud neid kirjanik ise ega ole neid ka uustrükkidena avaldatud, nad on jäänud 1900. a. keelelisele tasemele. Kuigi nad ei peegelda päris õigesti A. H. Tammsaare debüüdiaegset keelt ja stiili, sest ilmselt on «Postimehe» toimetuses tehtud mõningaid parandusi, iseloomustavad nad siiski, seda keelelis-stiililist taset, millelt A. H. Tammsaare alustas loomingulist tegevust. Tänapäeva kirjakeelega võrreldes on neil erinevusi paljudes keelekomponentides. Nende keeleline redigeerimine ja lähendamine tänapäeva kirjakeelele tähendaks nende keelelis-stiililise olemuse muutmist, seepärast on neis tehtud ainult kõige minimaalsemaid parandusi. Nii on alustekstides järjekindlalt ainult liite *-gi, -ki* ortograafia viidud vastavusse tänapäeva reeglitega: *siisgi* > *siiski, poeggi* > *poegki,* ja kindla kõneviisi lihtmineviku 3. pööre esitatud tänapäevasel kujul: *läksivad* > *läksid, olivad* > *olid* jne. Tänapäeva reeglistikule vastavalt on kohandatud ka *h* tarvitamine sõna algul, suure ja väikese algustähe kasutamine ning vokaalide märkimine sõnades, nagu *auu*>*au, nõuu*> *nõu* jms. Astmevahelduse ja morfoloogiliste vormide vigu on parandatud ainult siis, kui see on teinud teksti paremini mõistetavaks. Näit. mitmuse osastav kääne sõnast *palk* : *palgi* (*... kui mõisaherra palka ei anna* > *kui mõisaherra palke ei anna*) ja veel mõned analoogilised juhtumid. Mõnede sõnade puhul on ühtlaselt tänapäevaseks redigeeritud tekstis mitut moodi esinev sõnakuju (*kedras* ~ *ketras, õhtadel* ~ *õhtatel* ~ *õhtutel, naene* ~ *naine*). Sellist ühtlustamisprintsiipi ei ole aga muudetud järjekindlaks seaduseks, sest keeleline ebareeglipärasus on nimetatud jutustustele nii omane, et ühtlustamine ja reeglistamine tähendaks A. H. Tammsaare esimeste jutustuste keelelis-stiililise külje ühe põhiomaduse likvideerimist. Nii on alles jäetud alustekstis esinev kahesugune vorm sõnades *järel* ~ *järele, üles* ~ *ülesse, noorherra* ~ *nooreherra* jne. Kõik teisedki vananenud keelendid ja morfoloogilised vormid on säilitatud, samuti pole rakendatud ühildumisreegleid.

Kokku-lahkukirjutamise osas on redigeerimisel lähtutud eelkõige sisulise mõistmise huvidest ja ühtlustatud juhtumeid, kus tekstis sõnapaar esineb nii kokkukui lahkukirjutatuna (*noor herra ~ noorherra, mistarvis ~ mis tarvis* jne.). Kokku on redigeeritud need sõnapaarid, mis tänapäeval tunduvad täiesti lahutamatutena ja mille lahkujätmine segaks mõnevõrra teksti vastuvõtmist: *üksteise, teineteise, seesama, sääljuures, mispääle* ja nendega analoogilised juhtumid. Üldiselt on redigeeritud kokku sõna *pool, poole, poolt* talle eelneva määrsõnaga *(allapoole, seiapoole, kuhupoole* jne.). Ka *kaupa* ja *viisi* on täiendsõnaga kokku kirjutatud (*hulgakaupa, nõndaviisi*). Nimisõnade kokku-lahkukirjutamisel on alusteksti kirjapilti respekteeritud ka siis, kui tänapäeva reegel seda ei lubaks. Kokku on redigeeritud ka siin tänapäeva keelepruugis lahutamatuina tunduvad mõisted (*linnarüie, paruniherra, haavikuisand, kaelarätik, surmasõnum, viljaseeme* jne.).

Kõik nimetatud muutused hõlbustavad tänapäeva lugejal teksti mõistmist, kuid samal ajal on eelkõige vananenud morfoloogiliste vormide vahendusel säilinud sajandi alguse keele ja stiili eripära.

«Kogutud teoste» põhiosa (alates 1902. aastast pärinevaist alustekstidest) on redigeeritud järgmiste põhimõtete järgi:

I. Ortograafia

Alustekstide ortograafilise külje lähendamisel tänapäeva põhinormidele on redigeeritud tänapäeva keelenormidele vastavaks:

1) klusiilide märkimine, milles alustekstis on hälbeid — *rääkiti > räägiti, täitetakse > täidetakse*;

2) vokaalid sõnades *au, nõu, jõud* ja muud sarnased — *auu > au, nõuu > nõu, auustusega > austusega;*

3) suur ja väike algustäht — *jättis Jumalaga > jättis jumalaga, rääkis Vene ja Saksa keelt > rääkis vene ja saksa keelt; Teil* (otseses kõnes) *> teil*;

4) liide *-gi: siisgi > siiski, läksgi > läkski*;

5) *h* sõna algul (välja arvatud otseses kõnes, kus *h* ärajätmine või lisamine iseloomustab tegelase kõnepruuki) — *hoigades > oiates, hirvitab > irvitab*;

6) koha- ja isikunimed: *Berlin > Berliin; Puschkin > Puškin;*

7) kirjavahemärgid, välja arvatud tekstilõigud, kus A. H. Tammsaare on oma lauserütmi rõhutamiseks tarvitanud koma, mis tänapäeva reegli järgi poleks vajalik;

8) võõr- ja laensõnade ortograafia: *baron > parun, tiivan > diivan, effekt > efekt*. Seejuures on säilitatud laen- ja võõrsõnade need varasemad vormid, mis olid varem üldiselt käibel ja on omapärase stiilinüansiga, nagu *herra, nummer, sotsialismus, mandoliine, magneet, sinfoonia, sümbool* jne.

II. Astmevaheldus ja morfoloogia

Vastavalt tänapäeva reeglitele on redigeeritud järgmised keelendid:

1) tänapäevasest tarvitusest kõrvalekalduvad astmevaheldusliku vormid — *piht : pihti > piht : pihi, sugu : sugu > sugu : soo, kaebe : kaebe > kaeve : kaebe, kumbalgi > kummalgi, oigades > oiates, vaatanud > vaadanud, siug : siugu > siug : siu, algades > alates, purskanud > pursanud;*

2) karitiivadjektiivide käänamine *-ma* abil — *kahvatu : kahvatuma > kahvatu : kahvatu, õnnetu : õnnetuma > õnnetu : õnnetu*;

3) *d*-lõpuline ainsuse partitiiv, kus hiljem on lõpuks kujunenud *-t* — *kartul : kartulid > kartul : kartulit, amet : ametid > amet : ametit;*

4) *t*-lõpuline ainsuse partitiiv sõnades, kus tänapäeval on lõputa partitiiv — *talv : talvet > talv : talve, pilv : pilvet > pilv : pilve*;

5) *ne*-liiteliste sõnade ainsuse partitiiv — *salajane : salajat > salajane : salajast, lähedane : lähedat > lähedane : lähedast*;

6) *id*-kujuline mitmuse partitiiv — *palgid > palgeid, reeglid > reegleid, kaamelid > kaameleid*;

7) *ne-* ja *s*-sõnade mitmuse partitiiv — *vooruseid > voorusi, raskuseid > raskusi, endiseid > endisi*;

8) *a*-lõpuline mitmuse partitiiv — *poissa > poisse, kasulikka > kasulikke, lilla > lilli*;

9) üksikud erandlikud mitmuse partitiivi vormid — *kulmi > kulme, pilveid > pilvi;*

10) *i*-mitmuse aste ja vokaalikasutus — *ajalehtis* > *ajalehis, kuuselatvul* > *kuuseladvul, vanail päevil* > *vanul päevil;*

11) illatiiv mõnedes sõnades — *meele* > *meelde, ääre* > *äärde;*

12) geminatsiooniline illatiiv — *merde* > *merre, tulde* > *tulle;*

13) arvsõnade käänamine — *viiekümnemal* > *viiekümnendal, sajandete* > *sadade;*

14) kindla kõneviisi lihtminevik ja tingiva kõneviisi olevik — *läksivad* > *läksid, laulaksivad* > *laulaksid.*

III. Kokku- ja lahkukirjutamine

Kokku-lahkukirjutamisel rakendatakse üldiselt tänapäeva reeglistikku seal, kus reeglid on kindlapiirilised ega võimalda teistsugust kirjutamisviisi. Nii on redigeeritud tänapäeva uususele vastavaks:

1) infinitiivide ja nende käändeliste vormide kasutusviis — *äraminema* > *ära minema, üleskasvada* > *üles kasvada, ettevõtma* > *ette võtma, üleviia* > *üle viia, pealepannes* > *peale pannes;*

2) verbi pöördeliste vormide kirjutamine — *oleme kohalejõudnud* > *oleme kohale jõudnud;*

3) arvsõnade kirjutamine — *kolmtuhat* > *kolm tuhat;*

4) kohanimede kirjutamine — *Alpimäed* > *Alpi mäed, Pärnujõgi* > *Pärnu jõgi.*

Liitnimisõnade ja omadus- + nimisõnade kirjutamisel on jälgitud küll tänapäeva reeglistikku, kuid neil juhtudel, kui Tammsaare kirjutamisviis sellest erineb, aga on sisuliselt mõeldav, pole tänapäevast reeglit rakendatud. Liitomadussõnade kirjutamisel on üldiselt jälgitud tänapäeva reeglistikku. Kõikidel kokku-lahkukirjutamise piirjuhtumitel, kus alusteksti kirjutamisviis ei sega teksti mõistmist, on tekst kokku-lahkukirjutamise osas jäetud redigeerimata.

IV. Liited ja murdelised nähtused

Alusteksti liidetestruktuur ja liitumisviis jäetakse üldiselt muutmata, kuigi see on mitmete liidete osas vastuolus tänapäeva liitumisreeglitega. Redigeeritud on

raskesti mõistetavad liitumisjuhtumid, nagu *mata*-vormile määrsõna tunnuse või käändelõpu lisamine, näit. *uskmatalt* > *uskmatult, mõistmatamalt* > *mõistmatumalt, andeksandmatamaks* > *andeksandmatuks, muutmataks* > *muutmatuks, nõutalt* > *nõutult* jne.

Samuti on redigeeritud alustekstis harva esinevad ja kitsa rahvakeelse alusega liited *ng* > *nd* — *sajang* > *sajand* ja *ng* > *n* — *tuhing* > *tuhin.*

Murdepärastest nähtustest on autoritekstis redigeeritud:

1) vokaalikasutust sõnades *peastmisel* > *päästmisel, võeras* > *võõras* ja *healed* > *hääled, paenduma* > *painduma;* alustekstides esinev *hea* ~ *hää, pea* ~ *pää* jt. on ühtlustatud *hea, pea* kasuks, kuna kirjaniku keelepruugis on see kaugelt valdavam;

2) konsonandikasutust mõningais sõnades, nagu *küllest* > *küljest, tühendab* > *tühjendab, enatu* > *ennatu, äritama* > *ärritama, korutama* > *korrutama, kumardama* > *kummardama, hunik* > *hunnik.*

Loetletud morfoloogilisi ja foneetilis-murdelisi parandusi ei rakendata otseses kõnes, kui autor on vanu morfoloogilisi vorme või murdesõnu kasutanud tegelaste kõne iseloomustamiseks.

V. Sõnavara

Alustekstide sõnavara on muutmata. On respekteeritud ka sellist sõnakasutust, nagu *oma, omale* pro *enda, endale, ehk* pro *või, järel, järele* pro *järgi, mälestama* pro *mäletama* jt. Teksti paremaks mõistmiseks redigeerimisel juurdelisatud sõnad on asetatud nurksulgudesse.

Kõik toodud redigeerimisprintsiibid on praktiliselt vajalikud alustekstide redigeerimiseks, mis pärinevad ajavahemikust 1902—1925. Alates romaanist «Tõde ja õigus» on A. H. Tammsaare teoste alustekstid tollal stabiliseeruva ja ühtlustuva kirjakeele üldisel tasemel, nii et nende keel siintoodud redigeerimisreeglite rakendamist praktiliselt ei vaja.

Bibliograafilisi andmeid

Kilgivere Kustas

1. A. H[ansen]. **Kilgivere Kustas.** Uudisjutt. — «Postimees» 1900, 1.—7. sept., nr. 196—201.

Ärakadunud poeg

1. A. H[ansen]. **Ärakadunud poeg.** Uudisjutt. — «Postimees» 1900, 6.—16., 19.—30. okt., nr. 226—234, 236—244.

Mäetaguse vanad

1. A. H[ansen]. Kuresaare vanad. — «Kiired». I. Toimetanud G. S[uits]. Jurjev, «Kirjanduse sõbrad», 1901.
2. Anton Hansen. Vanad ja Noored. Kolm novelli. Tartu, «Noor-Eesti», 1913.
3. A. H. Tammsaare. **Poiss ja liblik.** Tallinn, Tallinna Eesti Kirjastuse-Ühisus, 1922.
4. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.
5. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.
6. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.
7. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
8. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
9. A. H. Tammsaare. Jutustusi ja novelle. Tallinn, «Eesti Raamat», 1976.
10. A. H. Tammsaare. Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, «Eesti Raamat», 1977.

Kumb oli koolmeister?

1. A. Hansen. Kes oli koolmeister? — «Kiired». II. Toimetanud G. S[uits]. Jurjev—Tartu, «Kirjanduse sõbrad», 1901.
2. A. H. Tammsaare. **Kaks paari ja üksainus ning teised jutustused.** Tartu, «Noor-Eesti», 1924.
3. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.
4. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.
5. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.
6. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
7. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Vastukaja

1. A. Hansen. Vastukaja. — «Teataja» 1902, 5. jaan., nr. 29.
2. A. H. Tammsaare. **Kaks paari ja üksainus ning teised jutustused.** Tartu, «Noor-Eesti», 1924.
3. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.
4. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.
5. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.
6. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
7. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Kooli Alma

1. J. H [=A. Hansen]. **Kooli Alma.** — «Postimees» 1902, 25.—26. apr., nr. 91—92.
2. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
3. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Võsaküla uus koolmeister

1. A. H. Tamsaare. **Võsaküla uus koolmeister.** Pildike külaelust. — «Teataja» 1902, 19.—25. juuni, nr. 157—161.
2. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
3. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Sõprus

1. A. H. Tamsaare. **Sõprus.** — «Teataja», 1902, 18.—20. sept., nr. 233—235.

Käbe-Kaarel ja tema noor naine

1. A. Hansen. Käbe-Kaarli noor naene. Uudisjutuke. — «Postimees» 1902, 19.—23. okt., nr. 234—236.
2. A. H. Tammsaare. Poiss ja liblik. Jurjev, «Noor-Eesti», 1915.
3. A. H. Tammsaare. **Poiss ja liblik.** Tallinn, Tallinna Eesti Kirjastuse-Ühisus, 1922.
4. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.
5. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.
6. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.
7. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
8. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
9. A. H. Tammsaare. «Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, «Eesti Raamat», 1977.

Kaks paari ja üksainus

1. A. Hansen. Kaks paari ja üksainus. Kriipseldused Läänemaalt. — Kiired. III. Toimetanud G. S[uits]. Jurjev—Tartu, «Kirjanduse Sõbrad», 1902.
2. Anton Hansen. Vanad ja Noored. Kolm novelli. Tartu, «Noor-Eesti», 1913.
3. A. H. Tammsaare. **Kaks paari ja üksainus ning teised jutustused.** Tartu, «Noor-Eesti», 1924.
4. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.

5. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.

6. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.

7. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. I. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.

8. Anton Tammsaare. Jutustused. I. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.

Äpardus

1. L'echo [=A. Hansen]. **Äpardus.** Pildikesed kodumaa minevikust ja olevikust. — «Teataja» 1902, 7. okt., nr. 249.

2. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

3. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Vanad ja noored

1. A. Hansen. Vanad ja noored. Uudisjutt. — «Postimees» 1903, 1.—27. veebr., nr. 26—47.

2. Anton Hansen. Vanad ja Noored. Kolm novelli. Tartu, «Noor-Eesti», 1913.

3. A. H. Tammsaare. Vanad ja noored. Jutustus. Tallinn, «Varrak», 1924.

4. A. H. Tammsaare. **Vanad ja noored.** Redigeerinud autor ja E. Nurm. Tartu, «Noor-Eesti, 1936. («Eesti väärtteoseid koolidele» nr. 1.)

5. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.

6. A. H. Tammsaare. Vanad ja noored. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1948.

7. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.

8. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.

9. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. I. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.

10. Anton Tammsaare. Jutustused. I. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.

11. A. H. Tammsaare. Jutustusi ja novelle. Tallinn, «Eesti Raamat», 1976.

12. A. H. Tammsaare. Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, «Eesti Raamat», 1977.

Kahenädalane

1. A. H. Tamsaare. **Kahenädalane.** — «Teataja» 1903, 15. apr., nr. 82.

2. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

3. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Tähtis päev

1. A. H. Tamsaare. Tähtjas päev. — «Teataja» 1903, 30.—31. juuli, nr. 165—166.

2. A. H. Tammsaare. Poiss ja liblik. Jurjev, «Noor-Eesti», 1915.

3. A. H. Tammsaare. Poiss ja liblik. Tallinn, Tallinna Eesti Kirjastuse-Ühisus, 1922.

4. A. H. Tammsaare. **Tähtis päev ja Tõsi jah.** Tallinn, «Töökool», [1925].

5. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid, Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.

6. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.

7. A. Tammsaare. Tähtis päev. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1956.

8. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.

9. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

10. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

11. A. H. Tammsaare. Tähtis päev. Tallinn, «Eesti Raamat», 1976.

Lehekandja nr. 17

1. A. H. Tamsaare. Ajalehe-kandja nr. 17. — «Teataja» lisaleht «Kirjandus-Teadus» 1904, lk. 49—52.

2. A. H. Tammsaare. **Kaks paari ja üksainus ning teised jutustused.** Tartu, «Noor-Eesti», 1924.

3. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.

4. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.

5. A. H. Tammsaare. Lehekandja nr. 17. — «Noorte Hääl» 1953, 30. jaan., nr. 25.
6. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.
7. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
8. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
9. A. H. Tammsaare. Jutustusi ja novelle. Tallinn, «Eesti Raamat», 1976.
10. A. H. Tammsaare. Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, «Eesti Raamat», 1977.

Tõsi jah!

1. A. H. Tamsaare. Tõsi jah! — «Teataja» kalender 1904. aastaks. Tallinn, 1904.
2. A. H. Tammsaare. Poiss ja liblik. Jurjev, «Noor-Eesti», 1915.
3. A. H. Tammsaare. Poiss ja liblik. Tallinn, Tallinna Eesti Kirjastuse-Ühisus, 1922.
4. A. H. Tammsaare. **Tähtis päev ja Tõsi jah.** Tallinn, «Töökool», [1925].
5. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid, Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.
6. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.
7. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.
8. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
9. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Päästmisel

1. A. H. T[ammsaare]. **Peastmisel.** — «Teataja» 1905, 12., 14., 16. nov., nr. 244, 245, 247.
2. A. H. Tammsaare. Päästmisel. — «Rahva Hääl» 1953, 30. jaan., nr. 25 lisa «Kirjandus ja Kunst».
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Jõulurõõm

1. A. H. Tamsaare. Jõulurõem. — «Edasi» II. Tööliste jõulualbum. 1906. Vastutav toimetaja ja väljaandja J. Lilienbach. (Lendleht nr. 1).
2. A. H. Tammsaare. **Kaks paari ja üksainus ning teised jutustused.** Tartu, «Noor-Eesti», 1924.
3. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.
4. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
5. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Looja

1. A. H. Tamsaare. **Looja.** Hiina jutuke. — «Tapper» 1906, nr. 5.
2. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
3. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Pärast võitlust

1. A. H. Tamsaare. **Pärast võitlust.** — «Tiiu Tasane» 1906, nr. 1.
2. A. H. Tammsaare. Pärast võitlust. — «Rahva Hääl» 1955, 23. jaan., nr. 19.
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Kõlbluse-õpetus õunaturul

1. A. H. T[ammsaare]. **Kõlbluse-õpetus õunaturul.** — «Sõnumed» 1906, 24. aug., nr. 43.

Balaganis

1. A. H. Tamsaare. Balaganis. — «Sõnumed» 1906, 8. okt., nr. 82.
2. A. H. Tammsaare. Poiss ja liblik. Jurjev, «Noor-Eesti», 1915.

3. A. H. Tammsaare. **Poiss ja liblik.** Tallinn, Tallinna Eesti Kirjastuse-Ühisus, 1922.

4. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

5. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Hiire pärast

1. A. H. T[ammsaare]. **Hiire pärast.** — «Sõnumed» 1906, 11. nov., nr. 110.

2. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

3. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Enne ja nüüd

1. A. H. T[ammsaare]. **Enne ja nüüd.** — «Valinali» 1907. Toimetaja ja väljaandja J. Lilienbach. (Lendleht nr. 4).

2. A. H. Tammsaare. Enne ja nüüd. — «Kommunismi Lipp» 1958, 30. jaan., nr. 12.

3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Hea valitseja

1. A. H. Tamsaare. Hea valitseja. Hiina jutuke. — «Tagasi» 1907. Toimetaja ja väljaandja J. Lilienbach. (Lendleht nr. 16).

2. A. H. Tammsaare. **Hea valitseja.** — «Eesti Noorus» 1938, nr. 1.

3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Viimane raha

1. A. H. Tamsaare. Uue aasta algul. — «Sõnumed» 1907, 3. jaan., nr. 1.

2. A. H. Tammsaare. **Kaks paari ja üksainus ning teised jutustused.** Tartu, «Noor-Eesti», 1924.

3. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.

4. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.

5. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.

6. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

7. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Raha-auk

1. A. H. Tamsaare. Raha-auk. (Pildid Läänemaalt.) — «Sõnumed» 1907, 23. märts — 13. apr., nr. 68—86.

2. A. H. Tamsaare. Raha-auk. Pildid Läänemaalt. — «Sõnumete» teise väljaande «Maa» eralisa 1907, 29. III — 12. IV, nr. 25—30.

3. A. H. Tamsaare. Raha-auk. Pildid Läänemaalt. Tallinn, «Sõnumed», 1907.

4. A. H. Tammsaare. **Raha-auk.** Pildid Läänemaalt. Tartu, «Noor-Eesti», 1920.

5. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.

6. Anton Hansen Tammsaare. Jutustused. I. [Stokholm], 1957.

7. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. I. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.

8. Anton Tammsaare. Jutustused. I. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.

9. A. H. Tammsaare. Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, «Eesti Raamat», 1977.

Sisukord

Saateks 5

1900

Kilgivere Kustas 9
Ärakadunud poeg 44

1901

Mäetaguse vanad 131
Kumb oli koolmeister? 142

1902

Vastukaja 153
Kooli Alma 159
Võsaküla uus koolmeister 166
Sõprus 188
Käbe-Kaarel ja tema noor naine 201
Kaks paari ja üksainus 210
Äpardus 249

1903

Vanad ja noored 255
Kahenädalane 320
Tähtis päev 327

1904

Lehekandja nr. 17 337
Tõsi jah! 341

1905

Päästmisel 351
Jõulurõõm 366
Looja 372
Pärast võitlust 375
Kõlbluse-õpetus õunaturul 377
Balaganis 380
Hiire pärast 385

1907

Enne ja nüüd 389
Hea valitseja 390
Viimane raha 393
Raha-auk 405

Järelsõna 481
A. H. Tammsaare «Kogutud teoste» redigeerimise põhimõtted 492
Bibliograafilisi andmeid 499

А. Х. Таммсааре.
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ I.
РАССКАЗЫ 1900—1907.
На эстонском языке.
Художник-оформитель Р. Пангсепп.
Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja H. Nigols.
Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld.
Tehniline toimetaja V. Kann.
Korrektor H. Loik.
ИБ № 1540
Laduda antud 23. VII 1977. Trükkida antud 23. XI 1977.
Trükipaber nr. 1, 84×108/32.
Trükipoognaid 16,0+0,53 (kleebised). Tingtrükipoognaid 27,77.
Arvestuspoognaid 27,77. Trükiarv 40 000. MB-09020.
«Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10.
Tellimuse nr. 1299. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.
Hind lakiga 2 rbl. 70 kop., kilega 2 rbl. 80 kop.